T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİS EDEBİYATINDA *KİTÂBÜ'Z-ZÜHD*'LER

(HİCRÎ İLK BEŞ ASIR)

İSMET AKTÜRK

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. FİKRET KARAPINAR

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİS EDEBİYATINDA *KİTÂBÜ'Z-ZÜHD*'LER

(HİCRÎ İLK BEŞ ASIR)

İSMET AKTÜRK

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. FİKRET KARAPINAR

KONYA-2024

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
Krş.	: Karşılaştırınız
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden
Trs.	: Tarihsiz
Thk.	: Tahkik eden
(r.a)	: Radiyallahu anh
(r.anha)	: Radiyallahu anha
(s.a)	: Sallallahu aleyhi ve selem
H.	: Hicrî
M.	: Milâdî
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ:	: Süleyman Demirel Ünivesitesi

ÖNSÖZ

Muhaddisler, tedvin döneminden hemen sonra Kitâbü'l-imân, Kitâbü's-salât gibi müstakil konulara hasredilmiş kitaplar kaleme almaya başlamışlardır. *Kitâbü'z-zühd*'ler de bu konulu hadis tasnifi türlerinden biridir. Zühd konusu, muhaddisler nezdinde gündemini hiç kaybetmemiş; Hadisin altın çağının ürünleri olan Câmi' ve Sünen türü kitaplarda bir bölüm halinde yer almayı da başarmıştır. Hatta bu konuda müstakil eser telif eden, külliyat kaleme alan müellifler dahi olmuştur. Asırlar geçmesine rağmen müellifler aynı isimle kitaplar kaleme almaya devam etmişlerdir. Burada bazı müelliflerin zühd kavramı yerine rikâk kavramını tercih ettikleri belirtilmelidir.

Günümüze kadar araştırmacılar, zühd konusunu incelerken daha çok tasavvuf kaynaklarına başvurmayı tercih etmişlerdir. Bu hususla ilgili olarak muhaddislerin kaleme aldığı Kitâbü'z-zühd'ler dikkatlerden kaçmıştır denebilir. Bu durumun ortaya çıkmasında muhaddislerin zühd kavramının tanımıyla çok ilgilenmeyip bu konuya dair yaklaşımlarını hacimli eserler kaleme alarak ortaya koymuş olmalarından ileri geldiği söylenebilir.

Kitâbü'z-zühd'ler son yıllarda ülkemizde dikkatleri çekmeye başlamıştır. Zühd edebiyatının tespiti ve muhtevaları üzerine bir takım incelemeler kaleme alınmıştır. Ancak, literatür tanıtımı ve muhteva analizi açısından zühd kitaplarının tamamını kapsayıcı bir çalışma kaleme alınmamıştır. Bu nedenle Hicrî ilk beş asırda muhaddislerce kaleme alınmış *Kitâbü'z-zühd*'leri tanıtmak ve muhteva analizi yapmak üzere bu konu doktora tezi olarak tespit edilmiştir. Başlık ise *Hadis Edebiyatında Kitâbü'z-zühd'ler (Hicrî İlk Beş Asır)* olarak belirlenmiştir.

Girişte konunun amacı, önemi, yöntemi, konuyla alakalı olabilecek daha önce kaleme alınmış literatür hakkında bilgi verildikten sonra zühd ve rikâk kavramları tanıtılacaktır. Birinci bölümde ilk beş asırda yazılmış zühd kitapları ve müellifleri tanıtılacaktır. İkinci bölümde söz konusu kitapların muhtevaları zühd ve hikmet, zühdün temel kavramları, zühd ahlakı, zühd ve ibadât, zühdü özendiren ölüm ve başlıkları altında analiz edilecektir.

Öncelikle verdiği emekten ve gösterdiği sabırdan ötürü ilk danışmanım Prof. Dr. Bilal Saklan'a, çalışmamızın bu aşamaya gelmesinde çok kıymetli katkıları olan danışmanım Prof. Dr. Fikret Karapınar'a, engin tecrübelerini benden esirgemeyen TİK üyesi hocalarımız Pof. Dr. Adil Yavuz'a ve Prof. Dr. İsmali Hakkı Atçeken'e teşekkürü bir borç bilirim. Tezin her aşamasında fikirlerine başvurduğum Dr. Öğr. Üy. Mustafa Demir'e, tezin son okumasını

gerçekleştiren Dr. Öğr. Üy. Hasan İslam Sak, Arş. Gr. Dr. Abdullah Esat Bağcı ve Doç. Dr. Mustafa Derviş Dereli kardeşlerime müteşekkirim.

Sağlık sorunları sebebiyle çalışmalara ara verdiğim iki yıllık süreçte daima yanımda olan mesai arkadaşım Doç. Dr. Yusuf Erdem Gezgin, Arş. Gr. Adem Köroğlu, Öğretim görevlisi Abdülmuttalip Çalışkan kardeşlerime ve diğer mesâî arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Burada tek tek ismini zikredemediğim bu uzun ve yorucu süreçte katkısı, emeği, desteği bulunan aileme, hocalarıma ve arkadaşlarıma minnettarım.

İsmet AKTÜRK

Konya-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmet AKTÜRK		
	Numarası	138106033020		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Hadis Edebiyatında *Kitâbü'z-zühd*'ler (Hicrî İlk Beş Asır)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

İsmet AKTÜRK

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmet AKTÜRK		
	Numarası	138106033020		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Fikret KARAPINAR		
	Tezin Adı	HADİS EDEBİYATINDA *KİTÂBÜ'Z-ZÜHD*'LER (HİCRÎ İLK BEŞ ASIR)		

Kitâbü'z-zühd'ler, muhaddislerin merfu, mevkuf ve maktu hadisleri bâb başlıkları altında tasnif ederek oluşturdukları telif türlerinden biridir. Bu konu, Câmi', Sünen türü kitaplarda bölüm olarak yer almıştır. Bazı müellifler, kitaplarına "zühd" yerine "rikâk" ismini vermeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle *Kitâbü'r-rikâk*'lar da çalışmanın kapsamına girmektedir. Ayrıca İbn Ebü'd-Dünyâ'nın her biri zühd konularından birine hasredilmiş 53 kitabı da kapsam dahilindedir. Bu muhtevayı yansıtması için çalışmamızın konusu "Hadis Edebiyatında Kitâbü'z-zühd'ler" olarak belirlenmiştir. Hicrî ilk beş asırdaki zühd kitapları bir doktora tezi için oldukça yeterli bir kapsama sahip olduğundan, ayrıca hicrî beşinci asır sonrasında kaleme alınan zühd kitaplarının genelde isnadları hazfedilerek telif edildiğinden çalışma Hicrî ilk beş asırla sınırlandırılmıştır. Birinci bölümde bu süre zarfında yaşamış ve eseri günümüze ulaşmış 22 müellif ve eseri tanıtılmıştır.

Tezin amacı, Kitâbü'z-zühd müellifleri arasındaki ilişkiyi ve etkileşimi, eserlerin muhtevasını ortaya koyup muhaddislerin zühd anlayışını tespit etmektir.

Birinci bölümde müellifler tanıtılırken teracim ve tabakat kitapları esas alınmıştır. Eserlerin tanıtımında başlıklar arası uyum, konu bütünlüğü, diğer kitaplardan farklı olan yönler, kendinden önceki eserle irtibat tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde muhteva analizini gerçekleştirebilmek için bütün kitaplardaki 845 konu başlığı zühdün Kur'an'dan şahitleri, zühd ve hikmet, zühdün temel kavramları, zühdün ahlakı, zühd ve ibâdât, zühdü ve ölüm başlıkları altında toplanmıştır. Konular işlenirken müelliflerin kullandıkları merfu hadisler merkeze alınmıştır. Konu, ilgili mevkuf, maktu ve peygamber kavilleriyle desteklenmiştir. Rivayetler birebir lafız olarak nakledilmemiş, muhtevaları yansıtılarak metin inşa edilmiştir.

Zühd müelliflerinin pek çoğunda hoca-öğrenci ilişkisi bulunmaktadır. Kitapların muhtevaları yüksek oranda birbirleriyle uyumludur. İbn Ebü'd-Dünyâ ve Beyhakî diğer müelliflerden farklı olarak sûfîlerin sözlerine de yer vermişlerdir. Bu tutum, onların kitaplarına zenginlik katmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ, Zemmü'd-dünyâ kitabı yazmakla kalmayıp ayrıca bir de Islâhu'l-mâl kitabı kaleme alarak dünya ve servet ile ilgili konuları daha bütüncül bir şekilde ele almayı başarmıştır. Söz konusu bütüncül yaklaşım onun diğer kitaplarında da mevcuttur.

Bu çalışmada, muhaddislerin zühd anlayışının sadece dünyadan yüz çevirmek olmadığı tespit edilmiştir. Muhaddislerin zühd anlayışı Kur'an-ı Kerîm'in muhtevasına uygundur. Zühd kitaplarının oldukça güçlü bir kavramsal alt yapısı bulunmaktadır. Zühd ile güzel ahlak arasında derin bir ilişki mevcuttur. Zühd, kişinin kendisini tamamen ibadete vermesi olarak görülmemelidir. Kişi, ibadetleri önemsemeli ve özünü kavramalıdır. İbadetlerde esas devamlılık ve samimiyettir. Zühdün temel sac ayaklarından birisi de ölüm ve ötesine olan inançtır. Bu inanç kişiye hayatını, düşünce yapısını, fiillerini ve sözlerini inandığı dine göre düzenleme bilinci sağlar.

Hadis, Hadis Edebiyatı, Kitâbü'z-zühd, Kitâbü'r-rikâk, zühd, rikâk.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ismet AKTÜRK		
	Student Number	138106033020		
	Department			
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Fikret KARAPINAR		
	Title of the Thesis/Dissertation	Kitāb Al-Zuhd in Hadith Literature (First Five Centuries of Hijri)		

ABSTRACT

Kitāb al-zuhdh is one of the types of compilations that the muhaddithīs created by classifying the hadiths of meru', mawquf and maqtu' under the titles of bāb. This subject was included as a chapter in books such as Jāmiʿ and Sunan. Some authors preferred to call their books "rikāq" instead of "zuhd". For this reason, the Kitāb al-rikāqs are also included in the scope of this study. In addition, Ibn Abū al-Dünyā's 53 books, each of which is devoted to one of the topics of zuhd, are also included. In order to reflect this content, the subject of our study has been determined as "Kitāb al-zuhd in Hadith Literature". Since the books of zuhd in the first five centuries of Hijrī have a sufficient scope for a doctoral thesis, and since the books of zuhd written after the fifth century of Hijrī were generally written by dropping their isnads, the study was limited to the first five centuries of Hijrī. The first chapter introduces 22 authors who lived during this period and whose works have survived to the present day.

The aim of the thesis is to reveal the relationship and interaction between the authors of Kitāb al-zuhd, the content of the works, and to determine the understanding of zuhd among the muhaddiths. In the first chapter, the introduction of the authors is based on terajim and tabaqat books. In the introduction of the works, the harmony between the titles, the integrity of the subject, the aspects that are different from other books, and the connection with the previous work were tried to be determined.

In the second part, in order to analyze the content, 845 topics in all the books were grouped under the headings of the Qur'anic witnesses of asceticism, asceticism and wisdom, the basic concepts of zuhd, the ethics of zuhd, zuhd and ibādāt, and death and beyond that encourages zuhd. While dealing with the topics, the hadiths used by the authors are taken as the center. The subject matter is supported by the relevant mawquf, maktu and prophetic sayings. The narrations have not been transmitted verbatim, but the text has been constructed by reflecting their content.

Most of the authors of zuhd have a teacher-student relationship. The contents of the books are highly compatible with each other. Ibn Abū al-Dünyā and al-Bayhaqī, unlike other authors, also included the sayings of Sufis. This attitude added richness to their books. Ibn Abū al-Dünyā not only wrote a book on Zamm al-dünyā, but also a book on Islāhu al-māl, which provides a more holistic approach to the issues of the world and wealth. This holistic approach is also present in his other books.

In this study, it has been determined that the muhaddithis' understanding of zuhd was not only turning away from the world. The muhaddithis' understanding of zuhd is in accordance with the content of the Holy Qur'an. The books of zuhd have a very strong conceptual infrastructure. There is a deep relationship between zuhd and good morals. Zuhd should not be seen as giving oneself completely to worship. One should care about worship and understand its essence. The essence of worship is continuity and sincerity. One of the main pillars of zuhd is the belief in death and beyond. This belief provides the person with the consciousness of organizing his life, thoughts, deeds and words according to the religion he believes in.

Hadith, Hadith Literature, Kitāb al-zuhd, Kitāb al-rikāq, zuhd, rikāq.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vi**
ÖZET ..... **viii**
ABSTRACT ..... **ix**
İÇİNDEKİLER ..... **x**
GİRİŞ **1**
0.1. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER 1
0.1.1. Konusu 1
0.1.2. Amacı ve Önemi 2
0.1.3. Yöntemi 3
0.1.4. Literatürü 4
0.2. Kavramsal Çerçeve 10
0.2.1. Zühd 11
0.2.2. Rikâk 15
BİRİNCİ BÖLÜM
***KİTÂBÜ'Z-ZÜHD* LİTERATÜRÜNÜN GELİŞİMİ**
1.1. Müstakil eserler öncesi durum 20
1.1.1. Zeynelabidin Ali b. Hüseyin'in (ö. 94/712) es-Sahîfe fi'z-zühd'ü 20
1.1.2. Alkame b. Mersed'in (ö. 120/737) Zühdü's-semâniye mine't-tâbiîn'i 22
1.1.3. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) el-Câmi'indeki zühdle ilgili bâblar 23
1.1.4. Malik b. Enes'in (ö. 179/795) Muvattâ'ındaki ilgili bâblar 26
1.1.4.1. Yahya b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849) rivayeti 26
1.1.4.2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) rivayeti 28
1.1.4.3. Ebû Mus'ab ez-Zührî (ö. 242/857) rivayeti 29
1.1.5. Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Mısrî'nin (ö. 197/813) Câmi'indeki ilgili bâblar 31
1.2. Müstakil eserler dönemi 32
1.2.1. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve Kitâbü'z-zühd'ü 33
1.2.1.1. Hayatı 33
1.2.1.2. Kitâbü'z-zühd'ü 37

1.2.2. Mu‘âfâ b. İmrân (ö. 185/801) ve Kitâbü’z-zühd’ü 44
1.2.2.1. Hayatı 44
1.2.2.2. Kitâbü’z-zühd’ü 46
1.2.3. Vekî‘ b. Cerrâh (ö. 197/812) ve Kitâbü’z-zühd’ü 52
1.2.3.1. Hayatı 52
1.2.3.2. Kitâbü’z-zühd’ü 55
1.2.4. Esed b. Mûsâ (ö. 212/827) ve Kitâbü’z-zühd’ü 61
1.2.4.1. Hayatı 61
1.2.4.2. Kitâbü’z-zühd’ü 63
1.2.5. İbn Ebû Şeybe el-Kûfî (ö. 235/849) ve Kitâbü’z-zühd’ü 66
1.2.5.1. Hayatı 66
1.2.5.2. el-Musannef’in “Zühd” Bölümü 68
1.2.6. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Kitâbü’z-zühd’ü 77
1.2.6.1. Hayatı 77
1.2.6.2. Kitâbü’z-zühd’ü 80
1.2.7. Hennâd b. Serî (ö. 243/857) ve Kitâbü’z-zühd’ü 89
1.2.7.1. Hayatı 89
1.2.7.2. Kitâbü’z-zühd’ü 91
1.2.8. Dârimî (ö. 255/869) ve Sünen’in “Rikâk” Bölümü 92
1.2.8.1. Hayatı 92
1.2.8.2. Sünen-i Dârimî’nin "Rikâk" Bölümü 94
1.2.9. Buhârî (ö. 256/870) ve el-Câmi‘u’s-sahîh’in “Rikâk” Bölümü 97
1.2.9.1. Hayatı 97
1.2.9.2. el-Câmi‘u’s-sahîh’in “Rikâk”Bölümü 100
1.2.10. Müslim (ö. 261/875) ve el-Câmi‘u’s-sahîh’in “Zühd ve Rekâik” Bölümü 107
1.2.10.1. Hayatı 107
1.2.10.2. el-Câmi‘u’s-sahîh’in “Zühd ve Rekâik” Bölümü 110
1.2.11. İbn Mâce (ö. 273/887) ve Sünen’in “Zühd” Bölümü 117
1.2.11.1. Hayatı 117
1.2.11.2. Sünen’in “Zühd” Bölümü 118
1.2.12. Ebû Bekir el-Merrûzî (ö. 275/888) ve Kitâbu’l-vera‘ı 121
1.2.12.1. Hayatı 121
1.2.12.2. Kitâbü’l-vera‘ 122

1.2.13. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Kitâbü'z-zühd'ü 124
1.2.13.1. Hayatı 124
1.2.13.2. Kitâbu'z-zühd'ü 126
1.2.14 Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Kitâbü'z-zühd'ü 128
1.2.14.1. Hayatı 128
1.2.14.2. Kitâbü'z-zühd'ü 129
1.2.15. Tirmizî (ö. 279/892) ve el-Câmiu's-sahîh'inin "Ebvâbü'z-zühd" ve "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümü 130
1.2.15.1. Hayatı 130
1.2.15.2. Sünen'in "Zühd" ve "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümü 131
1.2.16. İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) ve Zühde dair Eserleri 138
1.2.16.1. Hayatı 138
1.2.16.2. Zühdle İlgili Eserleri 142
1.2.17. İbn Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 287/900) ve Kitâbün fîhi zikrü'd-dünyâ ve'z-zühd fîhâ ve's-samt ve hıfzu'l-lisân ve'l-uzle Adlı Eseri 150
1.2.17.1. Hayatı 150
1.2.17.2. Zikru'd-dünyâ 152
1.2.18. Hüseyin b. Saîd el-Ehvâzî (300?) 155
1.2.18.1. Hayatı 155
1.2.18.2. Kitübü'z-zühd'ü 155
1.2.19. Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952) ve Ma'ne'z-zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn adlı eseri 156
1.2.19.1. Hayatı 156
1.2.19.2. Ma'ne'z-zühd'ü 159
1.2.20. Nesâi (ö. 303/915) ve es-Sünenü'l-kübrâ'sının "Rekâik" ve "Mevâiz" bölümü 161
1.2.20.1. Hayatı 161
1.2.20.2. "Rekâik" ve "Mevâiz" bölümü 162
1.2.21. Ca'fer el-Huldî (ö. 348/959) ve el-Fevâid ve'z-zühd ve'r-rekâik ve'l-merâsî adlı eseri 163
1.2.21.1. Hayatı 163
1.2.21.2. el-Fevâid ve'z-zühd adlı kitabı 165
1.2.22. Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve el-Müstedrek'in "Rikâk" bölümü 167
1.2.22.1. Hayatı 167

1.2.22.2. el-Müstedrek'in "Rikâk" bölümü 167
1.2.23. Beyhakî (ö. 458/1066) ve Şuabu'l-îman'ın "ez-Zühd ve Kısaru'l-emel" bâbı ve ez-Zühdü'l-kebîr'i 169
1.2.23.1. Hayatı 169
1.2.23.2. Şuabü'l-îmân'ın "Zühd ve Kısaru'l-Emel" Şûbesi 170
1.2.23.3. ez-Zühdü'l-kebîr'i 174
1.3. Genel Değerlendirme 180

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'Z-ZÜHD'LERİN MUHTEVA ANALİZİ

2.1. Zühdün Kur'ân-ı Kerîm'den Şahitleri 188
2.2. Zühd ve Hikmet 198
2.2.1. Mü'minin fazileti 200
2.2.2. Zühdün temel ilkeleri 203
2.2.2.1. Yeterince değerlendirilemeyen iki nimet 203
2.2.2.2. Gariblerden olmak 204
2.2.2.3. Sünnete bağlılık 205
2.2.2.4. İmkan olarak kendinden aşağıda olana, ahlak olarak kendinden üstün olana bakmak 206
2.2.3. İlmin fazileti ve ilim öğrenmede niyetin önemi 207
2.2.4. Tefakkuh 212
2.2.5. Tefekkür 213
2.2.6. Emr bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker 215
2.3. Zühdün Temel Kavramları 218
2.3.1. Terk 218
2.3.1.1. Hevânü'd-dünyâ 222
2.3.1.2. ez-Zühd fi'd-dünyâ 229
2.3.1.3. Ashabın yaşayışı 240
2.3.1.4. Fitnetü'l-mâl 246
2.3.1.5. Islâhu'l-mâl 251
2.3.1.6. Kısaru'l-emel 258
2.3.2. Uzlet 266
2.3.3. Riya ve sum'a 274
2.3.4. Sabır ve şükür 279
2.3.5. Rıza 286

2.3.6. Takva ve vera‘ 289
2.3.7. Tevekkül ve yakîn 302
2.3.8. Fakr 307
2.3.9. Zikir 313
2.3.10. Hamd ve şükür 317
2.3.11. Tevbe ve istiğfar 323
2.3.12. Hubbullah 330
2.3.12.1. Hüsnü’z-zan billâh 332
2.3.12.2. Allah’ın rahmeti 333
2.3.12.3. Merhamet 334
2.3.13. Havf 337
2.3.13.1. Havf ve recâ arasında bulunmak 338
2.3.14. Haşyetullah 340
2.3.14.1. Bükâ 341
2.3.14.2. Hüzün 345
2.3.14.3. Kerahiyetü’d-dıhk 347
2.3.15. Huşû 351
2.3.16. Uhuvvet 353
2.3.16.1. Allah için birbirini sevmek 356
2.3.17. Sohbet 360
2.3.17.1. Allah için yedirmek ve giydirmek 361
2.3.17.2. Mü’münleri sevindirmek 362
2.3.17.3. Hasta ziyareti 363
2.3.17.4. Küsleri barıştırmak 363
2.3.17.5. Borç vermek/ ertelemek 364
2.3.18. Muhalefetü’n-nefs ve’l-hevâ 364
2.3.19. Muhâsebetü’n-nefs 365
2.3.20. Şeytanın tuzakları 369
2.2.21. Vesvese 371
2.4. Zühd Ahlâkı 371
2.4.1. Hüsnü’l-huluk 372
2.4.2. Hayâ 375
2.4.3. Tevâzu ve kibir 377

2.4.4. Kanaat 386
2.4.5. Hilim ve Rıfk 387
2.4.6. Samimiyet 389
2.4.7. Birr ve ism 390
2.4.8. es-Samt ve Hıfzu'l-lisan 392
2.4.8.1. Münâkaşa 397
2.4.8.2. Gıybet 398
2.4.8.3. Nemmamlık 400
2.4.8.4. Namusa dil uzatmak 401
2.4.8.5. İki yüzlülük 402
2.4.8.6. Kişiyi yüzüne karşı övmek 403
2.4.8.7. Şaka yapmak 404
2.4.8.8. Alay etmek 406
2.4.8.9. Kıssa anlatmak 407
2.4.9. Sıdk ve kizb 410
2.4.10. Gazab 412
2.4.11. Müslümanların birbirleri üzerindeki hakları 413
2.4.12. Haset 415
2.4.13. Hizmet 416
2.4.14. Ameli gizlemenin fazileti 419
2.4.14.1. Tanınmaktan ve şöhretten kaçınma 421
2.4.15. Ayıpları gizlemek 423
2.4.16. Helal lokma yemek 424
2.4.17. Emanete riâyet 425
2.4.18. Sıla-i rahim 428
2.4.19. Cömertlik 429
2.4.20. Yiğitlik 431
2.4.21. Adalet ve zulüm 432
2.5. Zühd ve İbâdetler 433
2.5.1. En üstün ameller 433
2.5.2. İbadetlerde orta yolu tutmak ve devamlılık 435
2.5.3. İbadetleri ertelememek 438
2.5.4. Çok ibadet etmek 441

2.5.5. İhlâs ve niyet 442
2.5.6. Kur'ân-ı Kerîm Kıraati 443
2.5.7. Namaz 445
2.5.7.1. Mescitler 447
2.5.7.2. Teheccüd 449
2.5.8. Oruç 450
2.5.9. Temizlik 452
2.6. Zühdü Özendiren Ölüm ve Ötesi 453
2.6.1. Ölüm 453
2.6.2. Kabir ahvali 457
2.6.3. Kıyametin alametleri 461
2.6.4. Kıyamet 463
2.6.5. Ahiret Ahvali 466
2.6.5.1. Haşr 466
2.6.5.2. Sûr ve Ba'ş 468
2.6.5.3. Hesab, Arz ve Kısas 468
2.6.5.4. Sırat 470
2.6.5.5. Allah'ın ahirrette inanan kullarına merhameti 472
2.6.6. Havz ve Kevser 473
2.6.7. Şefaat 476
2.6.8. Cennet 482
2.6.9. Cehennem 489
2.7. Genel Değerlendirme 493
SONUÇ 502
KAYNAKÇA 510
EKLER 522
1. *Kitâbü'z-zühd*'lerin bâb ve rivayet sayıları 522
2. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın zühde dair eserleri ve rivayet sayıları 524

GİRİŞ

0.1. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Bu başlık altında tezin konusu, amacı, yöntemi ve konu ile ilgili daha önce kaleme alınmış çalışmalar hakkında kısa bilgiler verilecektir.

0.1.1. Konusu

Hadis Literatürünü tespit eden çalışmalar belli bir olgunluğa ulaşmıştır. Artık araştırmacılar söz konusu literatürün türlerini incelemeye yönelmişlerdir. Hadis edebiyatı türleri arasında geleneği oluşmuş "*Kitâbü'z-zühd*"lerin doktora seviyesinde henüz incelenmediğini tespit edilmiştir. Bu nedenle bu konunun araştırılmasına karar verilmiştir.

Tezimiz Hicrî II. asrın başlarında ilk örnekleri görülen merfu, mevkuf, maktu' rivayetlerden meydana gelen *Kitâbü'z-zühd'*ler ile çoğunluğu H. III. asırda telif edilen Musannef, Câmi', Sünen türü eserlerin *Kitâbü'z-zühd* ve *Kitâbu'r-rekâik* bölümlerinin tanıtımını ve muhtevalarının tahlilini içermektedir. Hadis kitaplarının "zühd" bölümlerinin muhtevasıyla aynı içeriğe sahip olduğu ve günümüze ulaşan ilk zühd kitabı olan İbnü'l-Mübârek'in kitabının Nuaym b. Hammâd nüshasının *Kitâbü'r-rekâik* olarak adlandırılmasından dolayı "Rekâik" bölümleri de çalışmamızın kapsamına dahil edilmiştir. Adında zühd kelimesi yer alan bir kitabı bulunmasa da zühd kitaplarında yer alan konulara dair müstakil kitaplar kaleme alan İbn Ebü'd-Dünyâ da çalışmanın kapsamı dahilindedir.

Çalışmada hadisçilik yönü ağır basan müelliflerin, hadisçilerin yöntemine uygun bir şekilde isnadlı rivayetlerle telif etmiş oldukları zühd kitapları ele alınmıştır. Bu nedenle örneğin bu şartları taşımayan Haris el-Muhâsibî'in *Kitâbü'z-zühd'*ü kapsam dışı bırakılmıştır.

Alanla ilgili doktora düzeyinde çalışma bulunmadığından literatür incelemesini başlangıçtan günümüze kadar getirmek çalışmanın sınırlarını aşacağından konu Hicrî ilk beş asırla sınırlandırılmıştır. Hicrî V. asırdan sonra yazılan zühd kitaplarının çoğu isnadları hazfedilerek telif edilmiştir. Bu nedenle

çalışma Hicrî ilk beş asrı kapsamaktadır. Hicrî VI. asır ve sonrasında kaleme alınan Zühd kitaplarının sayısı ilk beş asırda kaleme alınanlarla nispetle sayıları ciddi oranda azaldığı ve çoğunluk tasnif dönemi eserlerinden derleme usulüyle kaleme alındığı için kapsam dışı tutulmuştur.

0.1.2. Amacı ve Önemi

Hicrî II. asrın başlarında hadisler muhaddisler tarafından belirli kriterlere göre tasnife tâbî tutulmuşlardır. Muhaddisler belli konulardaki rivayetleri bir araya getirerek çeşitli eserler oluşturmuşlardır. *Kitâbu'l-iman*, *Kitâbu's-salât*, *Kitâbu's-savm* gibi pek çok örneği bulunan bu telif türünden birisi de *Kitâbü'z-zühd'*lerdir. Müstakil konu merkezli eserler, aynı konu başlıklarıyla Hicrî III. asırda telif edilen *Kütüb-i Sitte*'nin içinde de yer almışlardır. Bu durum Zühd konusu için de geçerlidir. Buharî, Müslim ve Tirmizî'nin *Câmî*'lerinde, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında, İbn Mâce ve Darîmî'nin *Sünen*'lerinde müstakil olarak "Zühd" veya "Rekâik" bölümleri mevcuttur.

Amacımız, birinci bölümde zühd edebiyatının ortaya çıkışı ve gelişimini, hadis kaynaklarında yer alan "zühd" ya da "rekâik" bölümlerini incelemektir. Bunu yaparken araştırmada müelliflerin ilmî kişiliği, hangi konulara ağırlık verdikleri, eserlerin birbirleriyle olan ilişkisi, etkileşimi, müstakil Zühd kitaplarıyla *Kütüb-i Sitte*'de yer alan mezkur bölümlerinin benzerlik ve farklılıkları tespit etmek hedeflenmiştir.

*Kitâbü'z-zühd*ler; hadis edebiyatına ait merfû, mevkuf, maktu' rivayetleri muhtevî kitaplardır. Ancak, Zühd hareketinin, Tasavvuf'un ilk evresi veya Tasavvuf'u ortaya çıkaran amillerden biri olduğu kabulünden ötürü Tasavvuf literatürünü *Kitâbü'z-zühdlerle* başlatanlar olmuştur. Özellikle Hicri II. ve III. asırlarda kaleme alınmış zühd kitaplarında tevazu, cömertlik gibi iyi huylara teşvik; kibir, cimrilik, haset gibi kötü huylardan sakındırmakla ilgili bölümler ve rivayetlerin bulunması sebebiyle, bu kitaplar ahlak kitapları olarak da kabul edilmiştir. Zühd literatürü, ahlak, tasavvuf ve hadis ilmiyle ilgilenen araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamış ve bazı incelemeler kaleme alınmıştır. Ancak, tespit edebildiğimiz kadarıyla Arap dünyasında ve Türkiye'de Zühd literatürü doktora seviyesinde

incelenmemiştir. Bu sebeplerle *Hadis Edebiyatında Kitâbü'z-zühdler* konusu doktora tez konusu olarak seçilmiştir.

Bu türün herhangi birisinin bâb başlıklarına bakıldığında oldukça canlı ve güncel bir içeriğe sahip oldukları ve yakın zamanda tekrar gündeme gelmeye başlayan bu literatürün incelenmesinin ilim dünyasına olumlu katkılar sağlayacağını düşündüğümüz için bu konuyu çalışmaya karar verilmiştir.

0.1.3. Yöntemi

Birinci bölümde, Hicrî V. asrın sonuna kadar telif edilen müstakil *Kitâbü'z-zühd*'ler'den ve Musannef, Câmî, Sünen türü eserlerin "zühd" ve "rekâik" bölümlerinden oluşan Zühd literatürü incelenecektir. Bunun için tabakât, teracim kitaplarından, ansiklopedi maddelerinden ve çağdaş araştırmalardan yararlanarak müelliflerin hayatı ve ilmi kişiliği kısaca ortaya konulduktan sonra eserinin genel tanıtımı yapılacaktır. Burada tarihî kaynakların izin verdiği ölçüde her müellifin kendinden önceki ve sonraki zühd müellifleriyle hoca-talebe ilişkisinin bulunup bulunmadığına bakılacaktır. Sözkonusu ilişkinin isnadlara yansıyıp yansımadığına dikkat edilecektir. Böylelikle birinci bölümde zühd edebiyatı genel hatlarıyla tanıtılmış, ikinci bölümde yapılacak tahlil için de alt yapı hazırlanmış olacaktır.

İkinci bölüm için *Kitâbü'z-zühd*'ler ve temel hadis kaynaklarında yer alan "Zühd" ve "Rikâk" bölümlerinde yer alan bütün bâb başlıkları tablo halinde bir araya getirilecektir. Ardından bu başlıklar tarafımızdan geliştirilen üst başlıklar altında toplanacaktır. Her bir başlığın muhteva analizi gerçekleştirilirken zühd müelliflerinin konuyu ele alırken kullandığı merfu hadisler başlığın ana çerçevesini belirlemede kullanılacaktır. Mevkuf ve maktu hadislerden ise bu çerçevenin belirginleştirilmesini sağlamada faydalanılacakatır.

İkinci bölümde yer alan alt başlıklar başlıkların hemen akabinde söz konusu başlığın hangi zühd müellifinin kitabından alındığı ve başlığın ilgili eserde kaçıncı sırada yer aldığı zikredilecektir. Böylelikle araştırmacılara hızlıca başlığın kaynağına ulaşma fırsatı sunulmuş olacaktır. Örneğin "Zühdün temel kavramları" başlığına ait "uzlet" konusunun kaynakları şu şekilde belirtilmiştir: Uzlet konusuna İbn Mûbârek

15 ve 57. sırada, Mu'âfâ b. İmrân 4. sırada, Hennâd 101. sırada, Buhârî, 34. sırada yer vermiştir. Beyhakî ise 2. sırada "el-Uzle ve'l-hamûl" faslı açmıştır.

Zühd kitapları arasında ale'r-rical olanlar ve konu başlığı bulunmayanlar da mevcuttur. Bu eserleri incelerken ele alınan konuları tercih edilen rivayetlerden yola çıkarak ortaya koymaya çalışacağız.

Bu bölümde müelliflerin hangi konuları eserlerine aldıklarına da dikkat edilecektir. Böylelikle zühd hadislerinin dünyadan el etek çekme, dünyaya önem vermeme gibi yanlış zühd anlayışına sebep olduğu yönündeki değerlendirmelerin vakıaya uygunluğu tespit edilecektir. Son olarak, elde edilen veriler değerlendirmeye tâbî tutulacaktır.

Dipnotlarda bazen kronolojik sıraya uyulmadığı görülebilir. Bunun sebebi, işlenen bâb başlığı hangi kitapta yer alıyorsa dipnotta önce o kitabın zikredilmesinin gerekli görülmesidir.

Burada belirtilmelidir ki bu çalışma tasavvuf alanına ait değildir. Bu çalışma bir hadis tezidir. Ele aldığı kitaplar muhaddis nosyonu ağır basan şahıslar tarafından kaleme alınan eserlerdir. Muhaddislerin kitaplarına "Kitâbü'z-zühd" adını koyarken kullandıkları zühd ifadesi tasavvuftaki zühd kavramıyla aynı değildir. Tasavvuftaki zühd seyr-i sülûkun bir mertebesi olarak görülürken muhaddisler kavrama çok geniş bir anlam yüklemişlerdir. Çalışmanın ikinci bölümünde yapılacak muhteva analizi muhaddislerin zühd anlayışını ortaya koyacaktır.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden veri analazi tekniği kullanılmıştır.

0.1.4. Literatürü

Burada, Kitâbü'z-zühd'leri konu edinen tez, makale türü akademik çalışmalar hakkında bilgi verilecektir. Ardından bu çalışlmaların onlardan farkı belirtilecektir.

Ferid, Ahmed, *el-Bahru'r-râik fi'z-zühd ve'r-rekâik,* Cidde: Mektebetü's-sahabe, 1991. Müellif, ihlas, ilim ve ulemanın fazileti, kalbin halleri, türleri, manevi hastalıkların sebepleri, gönlün diri tutmayı sağlayacak araçlar, nefsin halleri, riya, kibir, kendini beğenme hastalıkları ve tedavileri, tevbe, emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-

münker, cihad, zühd, sabır ve şükür konularını âyet ve hadislerle ele almış ve şerh etmiştir. Çalışma çağdaş dönemde kaleme alındığı için araştırmamızın kapsamı dışında kalmıştır.

Alican Tatlı, *Zühd açısından dünya ve nimetleri*, İstanbul: Erkam Yay., 2005. Araştırmacı, çalışmasının giriş bölümünde dünya ve zühd kavramları üzerinde durmuştur. Zühd başlığında Kur'an ve sünnetin zühde yaklaşımı ve tasavvufun zühde yaklaşımı ele alınmıştır. Birinci bölümde ilahî olan ve olmayan dinlerin dünyaya bakışı, inanç grupları açısından dünyanın neliği incelenmiştir. İkinci bölümde ise dünya nimetlerinden beş tanesi üzerinde durulmuş, dünya nimetlerinden faydalanmada çekimser olunmasının sebepleri sıralanmıştır. Üçüncü bölümde, ayet ve hadislerde dünyanın övülen ve yerilen özellikleri belirtilmiş, son olarak dünyanın tehlikelerinden korunma yolları belirtilmiştir. Bu çalışma, yöntem ve muhteva olarak tezimizden farklıdır.

Ahmet Yıldırım, "*Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi*", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1, sayı: 20.

Bu makale SDÜ bilimsel araştırma projeleri birimi tarafından desteklenen "Hadis edebiyatında Zühd literatürü ve Zühdle ilgili rivayetlerin incelenmesi" adlı çalışmanın özetini ve ortaya çıkan sonuçları içermektedir.

Mustafa Sabri Yılmaz, *Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü'z-zühd'ü bağlamında zühd hadislerinin değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2009 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Tezin birinci bölümü girişe ayrılmıştır. İkinci bölümde zühd kavramı ele alınmıştır. Bu tezin üçüncü bölümünde Ahmed b. Hanbel'in (241/855) hayatı kısaca incelendikten sonra Hicrî I-VI. asır arasında yazılmış *Kitâbü'z-zühd*'ler Ahmet Yıldırım'ın konuyla ilgili çalışmasından yararlanılarak kaydedilmiş, ulaşılabilen eserler kısaca tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-zühd*'ündeki hadislerin tercümeleri, "Hz. Peygamber'in günlük hayatı ile ilgili rivayetler" başlığı altında sıralanmış olup vaat edildiği gibi değerlendirmeye tâbî tutulmamıştır. Beşinci bölümde ise "Namaz, sabır, merhamet, hasta ziyareti, sağlık,

günahları küçümsememek, dile sahip olmak ile ilgili rivayetler" başlıkları altında hadislerin tercümeleri sıralanmıştır. Bu çalışmada hadisler belli üst başlıklar altında tasnif edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında çalışmada zühd alanının problemli görülmesi ve zühd kitaplarındaki hadislerin sıhhat analizine tabi tutarak *Kitâbü'z-zühd*'lerdeki sorunun kaynağı olan rivayetleri tespit düşüncesi yerinde bir yaklaşım olarak gözükmemektedir. Bütüncül ve derinlikli bir okuma yapıldığında –bazı zayıf rivayetler bulunsa da- *Kitâbü'z-zühd*'lerin muhtevasının özelde Kur'ân-ı Kerîm'in genelde İslam düşüncesiyle uyumluluk arz ettiği görülecektir.

Ahmet Yıldırım-Nuri Tuğlu, *Veki' b. Cerrâh ve Kitâbü'z-zühd adlı eseri*, Süleyman Demirel üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/2, sayı: 25, s. 128-144. Bu makalede araştırmacılar öncelikle Veki' b. Cerrah'ın hayatı, hocaları, talebeleri ve hadisçiliği incelenmiştir. Ardından kitabın muhtevası doğrudan zühdle alakalı konular, zühdle ilişikisi dolaylı olduğu düşünülen konular, ahlaki davranışlarla ilgili konular, genel konular başlıkları altında rivayet dağılımları ve sayıları zikredilmiştir. Bu çalışma, Kitâbü'z-zühdler'in muhtevalarını analiz çalışmalarından biri olması hasebiyle kıymetlidir. Bu çalışma ayrıca Kitâbü'z-zühdler'in dağınık muhtevasının belli bir düzen içinde yeniden tasnif edilmesi ve analize tabi tutulmasının gerekliliğini ortaya koyduğundan önemli bir makaledir.

Şeref el-Kuzât, *el-Hedyü'n-nebevi fi'r-rekâik,* Ürdün, 2012. Müellif, *Sahihu'l-Buhârî*'nin Kitâbu'r-rikâk bölümünden seçtiği yirmi bir hadisi daha çok İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'sinden yararlanarak şerh etmiştir. Bu haliyle, bu çalışmanın araştırmamıza ciddi bir katkı sunması beklenemez.

Mehmet Emin Özafşar, "Zühd ve Rekâik", İstanbul: DİA, 2013. Özafşar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi için kaleme aldığı bu maddede, söz konusu literatür hakkında kısa kısa bilgiler vermiştir. Ancak, bu maddede, bazı *Kitâbü'z-zühd*'lerin zikredilmediği görülmektedir. Örneğin zühd ve rekâik konusunda bir külliyat kaleme alan İbn Ebü'd-Dünyâ'nın asıl adı *Zemmü'd-dünyâ* olan ancak *Kitâbü'z-zühd* başlığıyla neşredilen eserine değinilmemiştir. Ayrıca Özafşar'ın İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Müdârâtü'n-nüfûs* adlı kitabını Hicrî V. asırda zühd literatürünün önemli bir örneği olarak zikretmesi yerinde değildir. Bu kitap

muhteva olarak ahlak kitabıdır. Hem başlık olarak hem de içerik olarak *Kitâbü'z-zühd*'lerin çerçevesine girmemektedir.

Ahmet Yıldırım, *Din Dünyevileşme ve Zühd*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2.bs., 2014.

Hadislerde zühd ve dünyaya bakış başlıklı ikinci bölümde toplam kırk rivayet belli konu başlıkları altında kısaca ele alınmıştır. Konunun başında araştırmacı zühd ile ilgili her hadisi ele almadığını belirtmiştir. Bu başlık altında hadisin sadece tercümelerine yer verilmiş, senetler de zikredilmemiştir. Hadis alimlerinin söz konusu hadisler hakkındaki değerlendirmeleri aktarılmıştır.

Çalışmanın araştırmamızla doğrudan ilgili olan kısmı Zühd edebiyatı başlığıdır. Bu başlıkta doksan iki tane eserin künyesi verilmiştir. Yıldırım, bu sayıya isminde zühd kelimesi geçen tespit edebildiği her kitabı not ederek ulaşmıştır. Burada araştırmacı, kitapların rivayet ağırlıklı olup olmamasına önem vermemiştir. Bu nedenle Hâris el-Muhâsibî'nin *Kitâbü'z-zühd*'ünü de listeye eklemiştir. Yıldırım, ayrıca çağdaş dönemde Muhammed Abdürrahim Muhammed tarafından Hasan-ı Basrî'nin zühdle alakalı kavilleri derlenerek oluşturulan eseri de zikretmiştir. Bu eser, Hasan-ı Basrî'nin kendi telifi olmadığı için çalışmamızda bu kitap da liste dışı kalmıştır. Bu çalışma, söz konusu yönleriyle bizim araştırmamızdan farklılık arz etmektedir. Söz konusu listede günümüze ulaşmamış *Kitâbü'z-zühd*'ler ve müellifleri de eklenmiştir. Biz, araştırmamızda günümüze ulaşmamış *Kitâbü'z-zühd*'leri zikretmedik.

Ali Arslan, "*el-Câmi'u's-sahîh*'in "Kitâbü'r-rikâk" bölümünün bâb başlıklarına göre Buhârî'nin rikâk anlayışı", Tarih Okulu Dergisi, Eylül 2015, Yıl 8 sayı 23 s. 139-162.

Hacı Bayram Başer, "*Tasavvufu Önceleyen Dönemde Ahlak Literatürü*", Edt. Ömer Türker-Kübra Bilgin Tiryaki, İslam Ahlak Literatürü: Ekoller ve Problemler (Ankara: Nobel yayıncılık, 2016). Bu çalışmada Başer, *Kitâbü'z-zühd*'leri İslam ahlak literatürü'nün ilk örnekleri olarak görülebileceğini ortaya koymaya çalışmıştır.

İslam dünyasında olduğu gibi Batı'da zühd hakkında çalışmalar yapılmaya başlandığı görülmektedir. Faryal Salem *The Emergence of early sufi piety and Sunnî*

scholasticism- Abdullah b. al-Mubârek and teh formation of sunî identity in the second Islamic Century adlı kitabında[1] İbnü'l-Mübârek'in biyografisini detaylı bir şekilde ele almış ve bir başlıkta İbnü'l-Mübârek'in zühd anlayışını tasvir etmeye çalışmıştır.

Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci*, İstanbul: Klasik yayınları, 2017. Tasavvuf tarihi çalışmalarında bugüne kadar ihmal edilen *Kitâbü'z-zühd*'ler araştırmacının dikkatini çekmiştir. Başer, zühdü, İslam dindarlığının temel karakteri olarak görmüş ve *Kitâbü'z-zühd*'ler ile tasavvuf klasikleri arasında muhteva benzerliklerini tespit ederek *Kitâbü'z-zühd*'lerin tasavvuf literatürünün öncüsü olduklarını öne sürmüştür. Bu çalışma, tasavvuf literatürüyle *Kitâbü'z-zühd*'ler arasında irtibat kurması yönüyle kıymetlidir.

İbrahim Kutluay, "Tasavvuf Istılahlarının Oluşumunda Hadislerin Kaynaklık Değeri: Sahîh-i Buhârî'nin Kitâbü'r-Rikâk'ta Kullandığı Bâb Başlıkları Özelinde", *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya*, ed. Dilaver Gürer, 2 Cilt (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 262-294. Kutluay, bu tebliğinde *Sahîhu'l-Buhârî*'nin "Rikâk" bölümünde yer alan bâb başlıklarının tasavvuftaki hal ve makamlardan hangilerine tekabül ettiğini sorgulamış sonuç olarak Buhârî'nin zühd, takva, vera, fakr, tevekkül, tevbe, murakabe ve istikamet kavramlarını tespit etmiştir. Bu çalışma, tasavvufun bazı kavramlarını İslam'ın temel kaynaklarından biri olan hadis ilmiyle irtibatlı olduğunu ortaya koyması açısından çok kıymetlidir. Son üç çalışma tasavvuf ve hadis branşları arasında interdisipliner bir okuma yapmaları hasebiyle ayrıca kıymetlidirler.

Ebû Mes'ûd el-Mevsılî Muâfâ b. İmrân, *Kitâbü'z-zühd*, çev. Ahmet Yıldırım-Halil İbrahim Doğan (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018).

Arap dünyasında zühd literatürü daha çok ilgili eserlerin tahkiki şeklinde gerçekleşmiştir. Bu konuda Veki' b. Cerrâh'ın ve Hennâd b. Serî'nin kitabını tahkik eden Abdurrahman Abdülcebbar el-Ferivâî ve İbnü'l-Mübârek'in kitabının Nuaym b.

[1] Bu çalışma Islamic History and Civilization genel başlığı altında gerçekleştirilen pek çok incelemeyi kapsamaktadır. Faryal Salem'in incelemesi inrich Biesterfeld-Sebastian Günther'in editörlüğünde gerçekleşmiştir. Bk. Faryal Salem, *The Emergence of early sufi piety and Sunnî scholasticism- Abdullah b. al-Mubârek and teh formation of sunî identity in the second Islamic Century,* Leiden: Brill, 2016.

Hammad nüshasını tahkik eden Âmir Hasan Sabri dikkatleri çekmektedir. Özellikle Âmir Hasan Sabri'nin Kitâbü'r-rekâik için kaleme aldığı Mukaddime İbnü'l-Mübârek'in hadisçiliğini ele alması ve eserin kaynaklarını ortaya koyması açısından oldukça kıymetlidir.

Bu çalışma sadece senedli bilgi nakletme yöntemini kullanan, hadisçilik yönü ağır basan müellifler tarafından kaleme alınmış *Kitâbü'z-zühd* ve *Kitâbü'r-rikâk*'ları ele aldığı için diğerlerinden ayrışmaktadır. Bu çalışmada, literatürü tespit eden diğer çalışmalardan farklı olarak her bir müellif tanıtılacak, varsa selef ve halefleriyle ilişkisi tespit edilecektir. Ayrıca eserlerinin muhtevaları hakkında bilgi verilecektir. Literatür hakkında yapılan diğer çalışmalarda İbn Ebü'd-Dünyâ'nın kitapları dikkatlerden kaçmıştır. Oysa İbn Ebü'd-Dünyâ zühd kitaplarındaki pek çok bâb başlığına dair müstakil kitaplar kaleme alarak bir zühd külliyatı ortaya koymuştur. Çalışma bu yönden de diğerlerinden ayrışmaktadır. Böylelikle hicri ilk beş asırda kaleme alınan zühd kitaplarının daha kapsamlı tespiti yapılmış, literatürün fotoğrafı çekilmiş, müellifler arası ilişki ortaya konmuş olacaktır.

İkinci bölümde söz konusu tarih aralığında kaleme alınan zühd ve rikak kitaplarının hemen hemen tamamını kapsayacak şekilde muhteva analizine tabi tutulması bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan bir diğer özelliktir.

Bu çalışma, Kitâbü'z-zühd'leri temel aldığı için muhtevası ve ortaya koyduğu sonuçlar itibarıyla tasavvuf ilmiyle de ilişkisi bulunmaktadır. O nedenle burada tasavvuf-hadis ilişkisine dair Türkiye'de son yıllarda kaleme alınmış çalışmalara değinmek yerinde olacaktır.

Abdullah Aydınlı, *Doğuş devrinde Tasavvuf ve Hadis,* (Ankara: Sehâ Neşriyat, trs.). Aydınlı, bu çalışmasında Cüneyd-i Bağdâdî'den önce yaşamış zâhid ve sûfilerin hadise ilmine karşı tavırları, hadis ilmindeki yerleri tespit etmeye çalışmıştır.[2] Çalışmasında kullandığı temel kaynaklardan biri Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-zühd'*üdür. Müellif burada bir de İbnü'l-Mübârek'in kitabını zikretmekle yetinmiştir.[3] Söz konusu kitapta "Tasavvufun menşei ve ilk üç asırda gelişme seyri"

[2] Aydınlı, *Doğuş devrinde Tasavvuf ve Hadis,* (Ankara, Sehâ Neşriyat, trs.), 18.
[3] Aydınlı, *Doğuş devrinde Tasavvuf ve Hadis,* 21.

başlığı altında "Kur'an ve Sünnete göre zühd" konusu doyurucu bir şekilde işlenmiştir. Bu başlığın muhtevası çalışmamızla uyum içindedir. Aydınlı, ayrıca "tasavvufun iç kaynakları" başlığı altında Rasûlullah'ın ve ashabın ibadet hayatını ortaya koyduktan sonra "dini tecrübelerin intikalı ve zühd kitapları" başlığı açmıştır. Aydınlı bu başlık altında Hicrî ilk üç asırda kaleme alınmış on *Kitâbü'z-zühd* müellifine yer vermiştir. Araştırmacı, burada müellifin muhaddis olmasını gerekli görmediği için Bişr b. el-Hâris'i ve Hâris el-Muhâsibî'yi de zikretmiştir.[4] Aydınlı, bu çalışmasında zâhid ve sûfilerin hadis ilmine bakışlarını ve bu ilimdeki durumlarını Hâris el-Muhasibî özelinde ortaya koymuştur. Biz ise bizzat muhaddisler tarafından kaleme alınan *Kitâbü'z-zühd'*leri esas alarak onların zühd anlayışını ortaya koymaya çalışacağız. Bu yönüyle araştırmamız, Aydınlı'nın çalışmasından ayrışmaktadır.

Tasavvuf-hadis ilişkisine dair son dönemde yapılan çalışmalardan bir diğeri Muhittin Uysal'a ait *Tasavvuf kültüründe hadis- Tasavvuf kaynaklarındaki tartışmalı rivayetler* adlı çalışmadır. Uysal, belli başlı sûfilerin hadis ilmindeki yerini ve kitaplarındaki hadislerin sıhhat durumunu tespit etmeye çalışmıştır. Söz konusu müellifler arasında *Kitâbü'z-zühd* müellifi bulunmamaktadır. Ancak Uysal, çalışmasının dördüncü bölümünde "Tasavvuf kitaplarındaki ihtilaflı haberler"i konularına göre tasnif etmiştir. Bu konulardan birisi de "zühd"dür. Uysal bu başlık altında 45 tane ihtilaflı rivayet incelemiştir. Uysal'ın tespit ettiği problemli rivayetlere zühd kitaplarında rastlamadığımızı söyleyebiliriz.[5] Bu çalışma da Abdullah Aydınlı'nın çalışması gibi bir hadisçi tarafından tasavvuf klasiklerinin incelenmesine dayanmaktadır. Bizim çalışmamız ise muhaddisler tarafından kaleme alınmış Kitâbü'z-zühd'leri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle her iki çalışmadan ayrılmaktadır.

0.2. Kavramsal Çerçeve

Burada zühdün tasavvuf kaynaklarında yer alan tanımlarına yer verilmeyecek olup kavramların sözlük anlamlarına, Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde nasıl geçtiğine değinilecektir. Tasavvuf kaynakları zühdü daha çok seyr-i sülûkun bir

[4] Aydınlı, *Doğuş devrinde Tasavvuf ve Hadis,* 65.

[5] Bk. Muhittin Uysal, *Tasavvuf kültüründe hadis-Tasavvuf kaynaklarındaki tartışmalı rivayetler,* (Konya: Yediveren yayınevi, 2001), 346-370.

aşaması olarak görmektedirler. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak ilgili kaynaklarda zühdün onlarca farklı tanımının yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada esas alınan *Kitabü'z-zühd*'lerin bâb başlıklarına göz atıldığında muhaddislerin zühd kavramına tasavvuf literatüründeki zühd tanımlarından çok daha geniş bir anlam yükledikleri görülecektir. Özellikle İkinci bölümde ortaya konacak başlıklar ve muhteva, muhaddislerin zühde nasıl baktıkları, bu kavrama nasıl bir çerçeve çizdiklerini ortaya koyacaktır.

Kitâbü'z-zühd'ler ile *Kitâbü'r-rekâik*'lerin bâb başlıkları ve muhtevaları incelendiğinde birbirlerine oldukça benzedikleri görülmektedir. Aslında iki kavramın da sözkonusu literatürde tercih edilmesi eseri günümüze ulaşmış ilk müellif olan İbnü'l-Mübârek'in Hüseyin el-Mervezî nüshasının *Kitâbü'z-zühd*, Nuaym b. Hammâd nüshasının ise *Kitâbü'r-rekâik* olarak adlandırılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle müelliflerin kahir ekseriyeti kitaplarına *Kitâbü'z-zühd* adını verirken bir kaçı da *Kitâbü'r-rikâk* veya *Kitâbü'r-rekâik* adını vermişlerdir.

0.2.1. Zühd

Burada, zühd kelimesinin sözlük anlamı üzerinde durulacak, Kur'ân-ı Kerim'de ve merfu hadislerde nasıl geçtiği belirtilecektir. Bu çalışmanın amacı ve kapsamı dışında olduğu için sahabenin, tâbiûnun ve sonraki nesillerin zühdü nasıl tanımladıkları üzerinde durulmayacaktır.

Zühd, rağbetin zıttıdır. "Ez-zühd fi'd-dünyâ" ifadesi dünya ve içindekileri terk etmek anlamına gelir. Zahid kelimesinin çoğulu zühhad şeklinde gelir.[6] "Zühd" dünyaya karşı rağbetin ve hırsın zıddıdır. Müzhid malı az olan kişiye denir. Bu hususla ilgili olarak İbn Manzur (ö. 711/1311), kelimenin anlamını tespit ederken Hz. Peygamber'in (s.a) "İnsanların en faziletlisi malı en az olandır (müzhid)" şeklindeki hadisine atıf yapmıştır.[7]

---

[6] Ebû Bekir Muhammed b. Hasan İbn Düreyd el-Ezdî, "zhd", *Cemheretü'l-luğa,* thk. Remzi Münir Ba'lbekkî (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987), 2/643.

[7] İbn Manzur Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem er-Rüveyfiî, "Zhd", *Lisânü'l-arab,* (Beyrut: Dâru Sâdır, h. 1414), 3/196-197

Zühd kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir yerde (وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ) şeklinde geçmektedir.[8] Râğıb el-İsefahânî (الزهيد) kelimesinin "az bir şey" anlamına geldiğini (الزاهد في الشيء) ifadesinin "ondan yüz çeviren, ondan az bir şeye razı olan" anlamına geldiğini belirtmiştir.[9]

Zühd kelimesi ve türevleri bazı merfu hadislerde yer almaktadır. Kelimenin geçtiği hadislerden hareketle zühd ile hikmet arasında irtibat kurulmaktadır: Ebû Hallâd, Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Bir adama dünyadan yüz çevirmek* (زهد في الدنيا) *ve az konuşmak verildiğini görürseniz ona yaklaşın. Zira ona hikmet ilkâ ediliyordur.*"[10] Bu rivayete, İbn Mâce "zühd" bölümünün ilk bâbında yer vermiştir. Şuayb Arnavut, isnadda yer alan Ebû Ferve'nin zayıf olduğunu belirtmiştir.[11] Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayeti İbn Mâce'den başka *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden hiçbirinin tahriç etmedikleri anlaşılmaktadır. İbn Ebû Âsım *el-Âhâd ve'l-mesânî* adlı kitabında içinde Ebû Ferve'nin bulunduğu bir senedle tahriç etmiştir.[12] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*'ta zikri geçen iki müelliften farklı bir senedle hadisi tahriç etmiştir.[13] Irâki, *Tahrîcu ehâdîsi İhyâi ulûmi'd-dîn* adlı kitabında bu rivayete değinmiş, isnadda yer alan Ebû Hâlid'in sahabe olduğunu Ebû Ferve'nin Ebû Hâlid'den hadis işitip işitmediği konusunun tartışmalı olduğunu, Buhârî'nin *et-Târihû'l-kebîr*'de her iki ravinin arasında İbn Meryem'in bulunduğu tariklerin daha doğru/sahih olduğunu belirtmiştir.[14]

Rasûlullah (s.a) bir kavlinde kabir ziyaretinin, kişinin dünyadan yüz çevirmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Söz konusu rivayet şu şekildedir: İbn Mes'ud (r.a), Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Ben sizlere kabir*

---

[8] Yusuf, 12/20.

[9] Râğıb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2002), 384.

[10] İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4101); İbn Ebî Âsım, *ez-Zühd,* 117 (No. 231); Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 13/119 (No. 10045).

[11] İbn Mace, *Sünen-i İbn Mâce,* 5/224 (dipnot no: 1)

[12] İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî,* 5/152 (No. 2690).

[13] Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* 2/247 (No. 1885).

[14] Irâkî, *Tahrîcu ehâdîsi İhyâi Ulûmi'd-dîn,* 1/207 (No. 188).

ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz. Çünkü o, dünyadan yüz çevirmenizi (تزهد في الدنيا)*, ahireti hatırlamanızı sağlar.*"[15]

Müfessir Dahhâk b. Müzâhim'in (ö. 105/723) mürsel olarak naklettiği şu hadiste Rasûlullah (s.a) insanların en zahidinin özelliklerini (من أزهد الناس) saymıştır: "Kabirleri ve ölümü unutmayan, dünya süslerinin fazlasını terk eden, kalıcı olanı geçici olana tercih eden, yarını ömründen saymayan, kendini ölülerden kabul eden kişidir."[16]

Tâbiûn neslinden olan Safvan b. Süleym'in (ö. 132/749) mürsel olarak naklettiği şu hadiste Rasûlullah (s.a) zühd ehli olana hikmetin verileceğini ve bu kişiye dünyanın hastalıkları ve onların nasıl tedavi edileceği bilgisinin öğretileceğini bildirmiştir: "Kim dünyadan yüz çevirirse (زهد في الدنيا) Allah kalbine hikmeti yerleştirir. Sözünü açık/anlaşılır kılar. Ona dünyanın hastalıklarını ve onun tedavi yollarını gösterir. Onu dünyadan selametle Cennet'e çıkarır."[17]

Kelimenin geçtiği bazı hadislerin isnadı zayıftır. Bunlardan biri şudur: Sehl b. Sa'd es-Sâ'îdi (r.a) şöyle haber vermiştir: "Nebî'ye (s.a) bir adam geldi ve 'Ya Rasûlallah! Bana işlediğimde Allah'ın ve insanların beni seveceği bir amel söyle' demiştir. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) '*dünyadan yüz çevir (ازهد في الدنيا) ki Allah seni sevsin; insanların ellerindekilerden yüz çevir ki (ازهد فيما في أيدي الناس) insanlar seni sevsin'* buyurdu."[18] Bu rivayeti Hâkim, *el-Müstedrek* adlı eserinde tahriç etmiştir ancak Zehebî, *Telhis'*te,[19] Şuayb Arnavut *Sünen-i İbn Mâce'*nin tahkikinde bu rivayetin senedinde yer alan Hâlid b. Amr el-Kureşî'nin hadis uyduran bir ravi olduğunu belirtmişlerdir.[20] Sehâvî, bu rivayetle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Bu rivayet *el-Mu'cemü'l-kebîr'de, Hilyetü'l-evliyâ'da,* İbn Hibbân'ın *Ravzatü'l-ukalâ* adlı eserinde; Beyhakî, *Şuabü'l-iman'da* tahriç etmişlerdir. Ancak hepsinin isnadının Hâlid b. Amr el-Kureşî → Süfyan es-Sevrî → Ebû Hâzim → Sehl b. Sa'd es-Sâ'idî şeklindedir. Hâkim'in bu isnadı sahih kabul etmesi doğru değildir. Hâlid b. Amr'ın

[15] Abdürrezzâk, *el-Musannef,* 3/572 (No. 6714); İbn Mâce, "Cenâiz", 47.
[16] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/57 (No. 35459)
[17] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ,* 61 (No. 102); Beyhakî, *Şuabü'l-iman,* 13/120 (No. 10049).
[18] İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4102); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/348 (No. 7873).
[19] Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/348 (No. 7873).
[20] İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce,* 5/225 (Dipnot no: 1);

terk edilmesi konusunda icma bulunmaktadır. Hatta hadis uydurmacılığı ile itham edilmiştir. Fakat, bu rivayeti Süfyan es-Sevrî'den başka raviler de nakletmiştir. Ebû Nuaym *Hilyetü'l-evlliyâ*'da Mansur b. Mu'temir → Mücahid → Enes b. Mâlik → Rasûlullah (s.a) isnadıyla da tahriç etmiştir. Bu isnadda bulunan raviler sikadır. Ancak Mücahid'in Enes b. Mâlik'ten hadis işitip işitmediği konusunda tartışma bulunmaktadır. Sebt olan raviler bu kavli nakletmişlerdir ancak hiçbirisi bu kavli Mücahid b. Cebr'den önceki nesle izafe etmemişlerdir. Sonuç olarak Nevevî ve Irâkî bu hadisi hasen bulmuşlardır.[21]

Konuyla ilgili bir diğer hadiste tarihte ortaya çıkmış yanlış zühd anlayışlarına karşı eleştiri bulunmaktadır. "*Dünyadan yüz çevirmek* (الزهادة في الدنيا) *ne helali haram kılmaktır ne de malı zâyî etmektir. Fakat (doğru olan) zühd, dünyadan yüz çevirmen, elinde bulunanlara Allah'ın hazinesinde bulunanlardan daha fazla güvenmemendir…*"[22] İbn Mâce, bu hadisi "Zühd" bölümünün "ez-Zehâde fi'd-dünyâ" bâbında yer vermiştir. Ancak muhakkik Şuayb Arnavut, hadisin senedinde yer alan Amr b. Vâkıd el-Leysî'nin metruk bir râvi olduğu için hadisin isnadının çok zayıf olduğunu belirtmiştir.[23] Tirmizî de bu rivayeti, İbn Mâce ile aynı başlık altında ve aynı senedle tahriç ettikten sonra hadisin garib olduğunu ancak rivayeti bu senedle bildiğini ve Amr b. Vâkıd'ın münkeru'l-hadîs olduğunu belirtmiştir.[24] Taberâni, *el-Mu'cemü'l*-evsat'ta diğer iki müelliften farklı olarak Ebü'd-Derdâ'ya ulaşan bir senedle tahriç etmiştir ancak bu senedde de Amr b. Vâkıd bulunmaktadır.[25]

Tirmizî ve İbn Mâce'nin isnadlarında Amr b. Vâkıd'ın rivayeti aldığı kişi Yunus b. Meysera b. Halbes'tir. Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-zühd*'ünde Yunus b. Meysera b. Halbes bu kavli Ebû Müslim el-Havlânî'ye atfetmiştir.[26] İbn Ebü'd-Dünyâ ise, *Zemmü'd-dünyâ* kitabında bu rivayeti Yunus b. Meysera el-Cüblânî'nin

[21] Sehavî, *el-Makâsıdü'l-hasene,* 106 (No. 97)
[22] İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4100); Tirmizî, "Zühd", 29 (No 2340).
[23] İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce,* 5/223 (dipnot no: 1).
[24] Tirmizî, "Zühd", 29 (No. 2340).
[25] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* 8/57 (No. 7954).
[26] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 18 (No. 96).

sözü olarak nakletmiştir.[27] Bu verilerden yola çıkarak bu sözün Yunus b. Meysera'ya veya Ebû İdris el-Havlânî'ye atfedilmesinin daha doğru olduğu söylenebilir.

0.2.2. Rikâk

"Rakk" (رَقَّ) kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de (وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ)[28] şeklinde geçmektedir. Ünlü dil âlimi Halil b. Ahmed (ö. 175/791) burada geçen "rakk" kelimesine "beyaz sayfa" anlamı vermiştir.[29] Hamdi Yazır, söz konusu ifadeye "yayılmış bir varakta (ince bir deri üzerine) yazılmış kitaba" şeklinde meal vermiştir.[30] Kelimenin bu anlamının zühd literatüründe kullanılan "rikak" kelimesiyle irtibatını kurmak pek mümkün görünmemektedir.

"er-Rikk" (الرِقُّ) kelimesi kölelik anlamına gelir. "Rakîk", köle demektir. "Rakka fülân" denildiğinde "felanca köle oldu" anlamına gelir. Köleye "rakîk" denmesinin sebebi sahibine itaat etmesi ve boyun eğmesinden kaynaklanır. "Rakâk" kelimesi "toprağı yumuşak yer" anlamına gelir.[31] Zühd kitaplarında "rikâk" kelimesinin bu anlamda kullanıldığını söylemek zordur.

"er-Rikka" (الرقة) kelimesi merhamet anlamına gelir. Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*'ta "*Kalbiniz yumuşakken* (الرقة) *çokça dua ediniz. Çünkü o rahmettir.*"[32] hadisini bu anlama şahit olarak zikretmiştir. Aynı kelime Hasan-ı Basrî'nin sözünde "Kim ana-babasına merhametli olursa (رق لوالديه) Allah onu sever." Şeklinde geçmiştir.[33] "Rakîk" kelimesi İbn Manzur'a göre kaba (غليظ) ve sert (ثخين) (yoğun) kelimelerinin zıddıdır.[34]

---

[27] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ,* 63 (No. 107).

[28] Tûr, 52/3.

[29] Ebû Abdirrahmân Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, "Rakka", *Kitâbü'l-ayn,* thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî (Mektebetü'l-Hilâl, trs.), 5/24.

[30] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'ân dili,* haz. Ertuğrul Özalp, 524.

[31] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, "Rakka", *Tehzîbü'l-luğa,* thk. Muhammed Avd Mur'ib, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2001), 8/231.

[32] Kudaî, *Müsnedü'ş-şihâb,* 1/402 (No. 692).

[33] Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhîri'l-kâmus,* "Rakka", thk. Abdüssettar Ahmed, Ali Hilâlî ve diğerleri (Kuveyt: et-Turâsü'l-Arabî: 1987), 25/355.

[34] İbn Manzur, "Rakkâ", 10/121.

"er-Rikka" kelimesinin "incelmek" anlamı da vardır.[35] Hz. Osman'ın (r.a) duasında "Allah'ım yaşım ilerledi kemiklerim inceldi…" şeklinde geçmektedir. Zebîdî, "rikkatü'l-kalb" ifadesinin buradan geldiğini belirtmiştir.[36] Bu anlam, zühd literatüründe kullanılan "rikâk" kelimesine muhteva olarak daha çok uymakta ve "kalbi incelten, yumuşatan şeyler" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin İbn Ebü'd-Dünyâ, *er-Rikka ve'l-bükâ* adlı kitabında Allah korkusundan, namaz kılarken, ezan okunurken, vaaz dinlerken kalbi yumuşayıp gözyaşı dökmek, peygamberlerin ağlamaları hakkındaki rivayetlere yer vermiştir.[37]

"er-Rikka" kelimesi ve türevleri bazı hadislerde yer almaktadır. Ebû Hüreyre'nin (r.a) Rasûlullah'a söylediği şu sözde hem rikkatü'l-kalb hem de zühd kelimesinin bir arada geçmesi dikkat çekicidir: "Ya Rasûlallah! Bize ne oluyor ki senin yanındayken kalplerimiz yumuşayıp inceliyor (رقت قلوبنا) ve dünyadan yüz çevirip (زهدنا في الدنيا) ahiret ehlinden oluyoruz. Sonra senin yanından çıkınca dünyayı sevip ona iştah duyuyor, kadın ve çocuklarımızı bağrımıza basıyoruz…"[38]

Bir başka hadiste (أَرَقُّ أَفْئِدَةً) ifadesi yer almaktadır. Hadisin ilgili kısmı şu şekildedir: Ebû Hureyre (r.a) Rasûlullah'tan (s.a) şöyle nakletmiştir: "*Size Yemen ehli geldiler. Onlar kalpleri çok yumuşak, gönülleri çok ince kişilerdir…*"[39]

Rasûlullah (s.a) bir hadisinde "rikka" kelimesini zayıflık anlamında kullanmıştır. Bu hadis şu şekildedir: Mus'ab b. Sa'd babasından şöyle nakletmiştir: "Dedim ki 'Ya Rasulallah! Hangi insanlar daha çok belaya düçar olur?' Nebî (s.a) şöyle cevap verdi: '*Peygamberler, sonra sâlihler, sonra insanlardan onlara en çok benzeyenler durumlarına göre belaya düçar olur. Kişi dindeki durumuna göre belaya uğrar. Eğer dini sağlam olursa musibeti artırılır. Dini zayıfsa* (وإن كان في دينه رقة)

[35] Halil b. Ahmed, "Rakka"*,* 5/25; Ezherî, "Rakka"*,* 8/232.

[36] Murtazâ ez-Zebîdî, "Rakka", 25/355.

[37] Bk. İbn Ebi'd-Dünyâ, *İbn Ebi'd-Dünyâ külliyatı,* 9/243-420.

[38] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/380 (No. 1075); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 13/410 (No. 8043); Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 2 (No. 2526).

[39] Buhârî, "Megâzî", 70 (No. 4127); Müslim, "İman", 90 (No. 52).

musibetleri hafifletilir. Belalar kula, yeryüzünde günahsız yürüyünceye kadar gelmeye devam eder.”[40]

Bazı zühd müellifleri eserlerine “rikâk” ismi verirken kelimeye yükledikleri anlamın “kalpleri yumuşatan şeyler” olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten zühd/rikak kitapları, dünyanın değersizliği, ölüm, kabir ahvali, kıyamet, hesab, mizan gibi ahiret ahvalinin zorluğu gibi konuları içermesinden ötürü okuyanların kalbini yumuşatan, gözlerinin yaşarmasına sebep olan bir özelliğe sahiptir. İbnü’l-Mübârek’in kitabının Nuaym b. Hammad nüshası *Kitâbü’r-rekâik* ismini taşımaktadır. *Sahîhu’l-Buhârî* ve *Sünen-i Dârimî*’deki ilgili bölümün başlığı *Kitâbü’r-rikâk* adını taşımaktadır. *Sahîh-i Müslim’*de her iki kavram bir arada kullanılarak *Kitâbü’z-zühd ve’r-rekâik* başlığı koyulmuştur. İmam Tirmizî, zühd bölümünün hemen akabinde “Ebvâbu sıfati’l-kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera‘” bölümü açmıştır.

Girişte araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi tespit edildikten sonra konu günümüzde yapılan akademik çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Ardından zühd ve rikak kavramları Arapça klasik sözlükler esas alınarak tanımlanmış ayet ve hadislerde nasıl geçtiği ortaya konmuştur. Birinci bölümde ise Kitâbü’z-zühd literatürünün gelişimi ele alınacaktır. Bu amaçla hicrî ilk beş asırda yaşamış Kitâbü’z-zühd müellifleri ve eserleri tanıtılacaktır. Bu başlık altında literatür öncesi duruma da değinilecektir.

[40] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 47 (No. 294); *ez-Zühd T,* 1/91 (No. 294); Tirmizî, “Zühd”, 56 (No. 2398); İbn Mâce, “Fiten”, 23 (No. 4023).

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'Z-ZÜHD LİTERATÜRÜNÜN GELİŞİMİ

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'Z-ZÜHD LİTERATÜRÜNÜN GELİŞİMİ

Rasulüllah (s.a) pek çok hadisinde dünyanın değersizliğinden, dünyanın geçiciliğinden, gerçek hayatın ahiret hayatı olduğundan bahsetmiştir. Mal fitnesi konusunda ashabını çok açık bir şekilde uyarmıştır. Bütün peygamberlerin ortak yaşam tarzı ve dünya algısıyla paralel olarak Rasûlullah (s.a) oldukça zahidane bir hayat sürmüştür.

Rasûlullah (s.a) oldukça sade giyinmiştir. Çoğu zaman tek çeşit yemekle öğünlerini geçirmiştir. Evinde kullandığı eşyaların da oldukça sade olmasını tercih etmiştir. Çoğu zaman hasır üzerinde uyumuştur. Onun bu durumuna üzelen bir komşusunun gönderdiği yumuşak yatağı kabul etmemiştir. Rasûlullah (s.a) lüks ve konfordan bilinçli bir şekilde uzak durmuştur. Ashabını ve ümmetini bu iki hususta sakındırmıştır.

Siyer-i Nebî, Rasûlullah'ın yaptığı duaları, ettiği zikirleri, ibadet hayatı göz önüne alındığında kendisinin çok güçlü bir manevi hayatı, Allah (c.c) ile çok yakın bir ilişkisi olduğu dikkati çekmektedir. Rasûlullah (s.a) gece yatağa girdiğinde, sabah uyandığında, rüzgar estiğinde, gök gürlediğinde, namazlarının içinde veya akabinde sözün özü her fırsatta Allah'ı zikretmiştir. Zorluklar karşısında Allah'tan yardım istemiştir. Bununla birlikte imtihanlar karşısında son derece sabırlı davranmıştır. Farz namazlar dışında teheccüd, evvabin, şükür namazları kılmıştır. Uygun bulduğu günlerde nafile oruçları tutmuştur.

Rasûlullah'ın (s.a) ibadet hayatı ve maneviyatı ortaya konurken onun ahlaka, sosyal hayata, cihada ne kadar önem verdiği göz ardı edilmemelidir. Rasûlullah (s.a) ibadetlerini ihsan mertebesinde yerine getirirken, güzel ahlakın en mükemmeli ile kendini tezyin etmiştir. Bu durumla uyumlu olarak güzel ahlakın imanı kemale eriştirmenin gereği olarak görmüştür. Burada şu da belirtilmelidir ki onun hayatı, konuyla ilgili sözleri doğru zühd anlayışını tespitte son derece kritik öneme sahiptir.

Değilse tarihte pek çok toplumun düştüğü dünya-ahiret dengesini sağlayamama hatasına düşmek tehlikesiyle karşı karşıya kalırız.

Sahabenin önde gelenleri iman, ibadet, ahlak yönünden Rasûlullah'a (s.a) benzemeye çalışmışlardır. Onlar da Rasûlullah (s.a) gibi son derece zâhidâne yaşamaya gayret etmişlerdir. Ayrıca ilmi, ibadeti, cihadı hayatlarının vazgeçilmez unsurları olarak görmüşlerdir.

Tâbiûnun nesli Rasûlullah'ı (s.a) bizzat görmüş, ondan ilim, irfan, edeb öğrenmiş ashâb-ı kiramı görmüş ve dini onlar gibi yaşamaya çalışmışlardır. Onların döneminde zahidliğiyle meşhur âlim, sâlih zevât yetişmiştir. Yine bu dönemde Rasûlullah'ın, selef peygamberlerin, sahâbenin ve tâbiûnun zühde dair kavilleri nakledilmesi yaygınlaşmıştır. Tasnif döneminin hemen başlarında muhaddisler de zühde dair sözleri Kitâbü'z-zühd veya Kitâbü'r-rikâk adı altında derlemeye başlamışlardır. Söz konusu zühd literatürü bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde öncelikle müstakil zühd kitapları öncesindeki durum ele alınacaktır. Ardından müstakil zühd kitapları, câmi‘ ve sünen türü kitaplarının "zühd" ve "rikâk" bölümleri tanıtılacaktır.

1.1. Müstakil eserler öncesi durum

Burada literatüre dair kaynaklarda adı geçen zühde dair risalesi günümüze ulaşan iki isim üzerinde durulacaktır. Ayrıca, Ma‘mer b. Râşid'in ve İbn Vehb'in Câmi'indeki zühd kitaplarında aynı veya benzer şekilde yer almış bâb başlıkları incelenecektir. Burada Zâide b. Kudâme es-Sekafî (ö. 160/776) gibi literatüre dair kaynaklarda Kitâbü'z-zühd'ü olduğu belirtilen ancak eseri günümüze ulaşmamış müelliflerin üzerinde durulmayacaktır.

1.1.1. Zeynelabidin Ali b. Hüseyin'in (ö. 94/712) es-Sahîfe fi'z-zühd'ü

Ali b. Hüseyin'in (ö. 94/712) Hicrî 38 yılında doğduğu dile getirilmektedir. O günlerde hasta olduğu için Kerbelâ fâciasından sağ kurtulmuştur. Müminlerin anneleri Hz. Safiyye, Hz. Aişe ve Hz. Ümmü Seleme'den (r.anha), Kerbelâ şehidi

olan babası Hz. Hüseyin'den, amcası Hz. Hasan'dan, Ebû Hüreyre'den ve İbn Abbas'tan (r.a) hadis almıştır.[41]

Kendisinden hadis alanlar arasında çocukları, İbn Şihab ez-Zührî, Amr b. Dinâr, Ali b. Cüd'ân bulunmaktadır. İbn Sa'd (ö. 230/845) onun sika, güvenilir, pek çok hadisi mevcut, vera sahibi bir ravi olduğunu belirtmiştir. Zührî (ö. 124/742), onun hakkında "devrinde Ali b. Hüseyin'den daha üstün bir Kureyşli görmedim" demiştir.[42] H. 94 yılında Rebiulevvel ayında Medine'de vefat etmiş ve Medîne'deki Bakî mezarlığına defnedilmiştir.[43]

Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'e ait kaynaklarda *es-Sahîfe fi'z-zühd* olarak kaydedilen risale Küleynî'nin (ö. 329/941) *er-Ravza mine'l-Kâfî* adlı eseri içinde günümüze ulaşma imkânı bulmuştur.[44] Risâlenin râvisi Ebû Hamza, bu konuşmayı istinsah ettikten sonra İmam Zeynelâbidîn'e arz etmiş o da bu konuşmanın kendisine ait olduğunu kabul etmiştir.[45]

Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin konuşmasının başında Müslümanları tağutların ve onlara tabi olan kişilerin fitnelerinden sakındırmıştır. Konuşmasında, Müslümanların arasında çıkan bidat fırkların, zalim idarecilerin, şeytanların şerrinden korunmak için zühdden yardım almaları gerektiğini vurgulamıştır. Söz konusu vurgular arasında dünyadan yüz çevirmek ve ahirete yönelmek, Allah'ın huzurunda duracağı ve hesap vereceği bilinciyle yaşamak mevcuttur. Bir cümlesinde Allah'ı bilmekle Allah'tan korkmayı eşitlemiştir. Bu noktada "Allah'tan ancak alimler korkar" ayetine atıf yapmıştır. İlim ile amelin birbirlerinden asla ayrılmayacak iki arkadaş olduğunu belirtmiştir. Son olarak vurguladığı husus evliyanın yolundan ayrılmamak gerektiğidir.[46] Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin hayatında elde ettiği ilmi ve tecrübeyi bu kısa metinde hülasa etmiş gibidir.

---

[41] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 4/387.

[42] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 4/387.

[43] Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelâbidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013) 44/365.

[44] Mehmet Emin Özafşar, "Zühd ve Rekâik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013) 44/536.

[45] https://lib.eshia.ir/11027/8/17 Erişim tarihi: 17.04.2024 21.28

[46] https://lib.eshia.ir/11027/8/17 Erişim tarihi: 17.04.2024 21.28

1.1.2. Alkame b. Mersed'in (ö. 120/737) Zühdü's-semâniye mine't-tâbiîn'i

Tam adı, Alkame b. Mersed Ebü'l-Hâris el-Hadramî'dir. Tâbiûn neslinin küçüklerinden sayılır. Ebû Abdurrahman es-Sülemi ve Târık b. Şihab gibi âlimlerden hadis almıştır. Kendisinden hadis alanlar arasında Ebû Hanife (ö. 150/767), Evzâî (ö. 157/774), Şu'be b. Haccac (ö. 160/776), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) gibi devrinin en meşhur alimleri mevcuttur. Ahmed b. Hanbel onun hakkında "hadis ilminde sağlamdır" demiştir. Zehebî, onu 'imam, hüccet, fakih' olarak görmüştür. Hicri 120 (M. 737) senesinde vefat etmiştir.[47]

Zühd kavramı eser ismi olmaya oldukça erken dönemde başlamıştır. Alkame b. Mersed'in eseri buna güzel bir örnektir. Alkame b. Mersed, *Zühdü's-semâniye mine't-Tâbiîn* adlı kısa risale kaleme almıştır.

Bu eserin bazı kaynaklarda İbn Ebû Hâtim'e izafe edilmesinin sebebi İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) risalenin râvilerinden birisi olması hasebiyle müellifin karıştırılması olsa gerektir. Risaleyi, Veki' b. Cerrâh ve Hennâd b. Serî'nin zühd kitaplarını tahkik eden Abdurrahman Abdülcebbar el-Ferivâî neşretmiştir. Bu risalede Alkame b. Mersed, tâbiîn neslinde zühdün şu sekiz kişide zirveye ulaştığını belirtmiştir. Bu isimler sırasıyla şunlardır: Âmir b. Abdullah el-Basrî (ö. 55/675), Üveys el-Karanî (ö. 37/657), Herem b. Hayyân el-Âmirî, Rebî' b. Huseym (ö. 65/685?), Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681), Esved b. Yezîd (ö. 75/694), Mesrûk b. Ecda' (ö. 63/683), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728).

Eser, söz konusu şahıslar hakkında bir veya birkaç rivayet nakletmek suretiyle telif edilmiştir. Bu çalışma, mezkür muhtevasına bakılarak ale'r-ricâl tasnif sistemine sahip zühd kitaplarının öncüsü olarak görülebilir. Risalede zikredilen kavillerin bazıları zühd kitaplarına intikal etmiştir. Örneğin Amir b. Abdikays başlığı altında nakledilen şu rivayet zühd kitaplarında da yer almıştır: Katâde şöyle haber vermiştir: Amir b. Abdikays'ın ölüm vakti yaklaşınca ağlamaya başladı. Niçin ağlıyorsun?' diye sorulunca 'Ben ölüm korkusundan veya dünyaya olan hırsımdan

[47] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 5/206.

ağlamıyorum. Ancak ben şiddetli sıcaklarda oruç tutamayacağım ve uzun kış gecelerinde teheccüde kalkamayacağım için ağlıyorum' demiştir."[48]

1.1.3. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) el-Câmi'indeki zühdle ilgili bâblar

Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'*i ile *Kitâbü'z-zühd*'ler'in arasında etkileşimin olup olmadığı tespit edebilmek için iki yol izlenebilir. Birinci yol, *el-Câmi'*in bâb başlıklarıyla Kitâbü'z-zühd'lerin bâb başlıklarını mukayese etmektir. İkinci yol ise ortak bâb başlığındaki hadislerin mukayesesidir. Burada birinci yol tercih edilecektir. Mukayese için İbnü'l-Mübârek, Veki' b. Cerrâh ve Hennâd b. Serî'nin kitapları kullanılacaktır. Başlıklarının düzensizliği ve çok uzun oluşu nedeniyle Mu'âfâ b. İmrân'ın kitabı tercih edilmeyecektir.

	Bâb no	**Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)**	**Bâb No**	**İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797)**	**Bâb No**	**Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812)**	**Bâb No**	**Hennâd b. Seri (ö. 243/857)**
1	33	Kibir	181	el-Kibr ve'n-nemîme	52	el-Berâe mine'l-kibr	73	Kibr
2	57	Hubbu'l-mâl	98	el-Hırs 'alâ cem'i'l-mâl	24	el-Hırs 'ale'l-mâl	60	Men kerihe cem'a'l-mâl
3	120	et-Tena'uum ve's-simen	149	Zemmü't-tena'uum				
4	135	Birru'l-vâlideyn					81	Hakku'l-vâlideyn
5	139	el-Hayâ ve'l-fuhş	43	el-İstihyâu minallah	55	Hayâ	109	Hayâ
6	140	Hüsnü'l-huluk			60	el-Huluku'l-hasen	104	Hüsnü'l-huluk
7	145	el-Kezib ve's-sıdk			57	el-Kezib ve's-sıdk	110	es-Sıdk ve'l-kezib
8	147	Teşkîku'l-kelâm					93	Teşkîku'l-kelâm
9	151	el-Muhâcera ve'l-hased			63	Hased	111	Hased
10	153	Sılatü'r-rahim			58	Sılatü'r-rahim	82	Sılatü'r-rahim

[48] Krş. Alkame b. Mersed, *Zühdü's-semâniye mine't-tâbiîn,* thk. Abdurrahman Abdülcebbar el-Ferivâî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, H. 1408), 40; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/95 (No. 280); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 183 (No. 1251).

11	155	el-İğtiyâb ve'ş-şetm	138	Gıybet	62	Gıybet	96	Gıybet
12	157	el-Hubb ve'l-buğz	127	el-İfrât fi'l-hubbi ve'l-buğz				
13	159	Muhakkirâtü'z-zünûb			39	Kılletü'z-zünûb		
14	167	el-Mer'u me'a men ehabbe					50	el-Mütehabbîn
15	168	el-Mütehâbbûne fillah	49	el-Hubbu fillah	47	el-Hubbu fillah	50	el-Mütehabbîn
16	179	Ashâbü'n-Nebî (s.a)					68	Ma'îşetü ashâbi'n-Nebî
17	182	el-Yakîn ve'l-vesvese	115	el-Yakîn ve't-tevekkül				
18	183	Hidmetü'r-racüli sahibehû			69	El-Hidme ve't-tevâzu'	71	el-Hidme
19	191	(Kabzu'l-)İlim	155	Ref'u'l-Kur'ân...				
20	212	Zikrullah	200	et-Terğîb fi'z-zikr				
21	214	Lillahi erhamu bi abdihî	174	er-Rahme	70	er-Rahme	108	er-Rahme
22	216	Kefâletü'l-yetîm	122	Sevâbu kâfili'l-yetîm				
23	220	Terkü'l-mer'i mâ lâ ya'nîhi		Mâ câe fi'ş-şuh		el-Berâe mine'l-kibr		Men kâle lâ etekellemü illâ bi hayr
24	221	Zühdü'l-Enbiyâ			16	Maîşetü Rasûlillah (s.a)	67	Ma'işetü'n-Nebî (s.a)
25	223	Zühdü's-Sahâbe					68	Ma'îşetü Ashâbi'n-Nebî (s.a)
26	233	el-Buhl ve's-semâha			54	es-Sehâu ve'l-buhl		
27	245	Kıyâmu's-sâ'a	204	Ahvâlü yevmi'l-kıyâme				
28	248	el-Cenne ve sıfatühâ	179	Sıfatü'l-cenne			1-21	Sıfatü'l-Cenne
29	249	Sıfatü ehli'n-nâr	180	Sıfatü'n-nâr			26-33	Sıfatü'n-Nâr
30	282	Birru'l-vâlideyn					81	Hakku'l-

								vâlideyn

Tablo incelendiğinde görülecektir ki *el-Câmi'*deki en az otuz bâb başlığının aynısı veya benzeri söz konusu üç *Kitâbü'z-zühd*'den en az birinde yer aldığı görülmüştür. Bu durum Ma'mer b. Râşid'in kitabıyla Kitâbü'z-zühd'lerin ne kadar çok ortak başlığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

*el-Câmi'*in bazı başlıkları aynı şekilde sözkonusu zühd kitaplarında yer almasa da içerdikleri rivayetler zühd kitaplarında bulunabilmektedir. Örneğin *el-Câmi'*in 208. Bâbı olan "er-Ruhas ve'ş-şedâid" başlığının aynısı *Kitâbü'z-zühd*'lerde mevcut değildir. Ancak sözkonusu başlığın hadisleri incelendiğinde *Kitâbü'zühd*'lerde yer görülmüştür. Söz konusu benzerlik bâbın her bir hadisi için ayrı ayrı tespit edilmiştir. Bâbın ilk rivayeti olan "Allah'ın kulları üzerindeki hakkını" haber veren hadis Sahîh-i Buhârî'nin "Rikâk" bölümünde "Men câhede nefsehû fî tâ'atillah" bâbında ve İbn Mâce'nin "Zühd" bölümünün "Mâ yürcâ min rahmetillah yevme'l-kıyâme" bâbında yer almıştır.[49]

Bâbın ikinci rivayeti olan "Lâ havle velâ kuvvete illâ billahi'l-aliyyi'l-'azîm" zikrinin cennet hazinelerinden biri olduğunu haber veren hadis İbnü'l-Mübârek'in kitabında "Fadlu zikrillah" bâbında; Hennâd b. Serî'nin kitabında "Mâ yüstehabbu mine'l-a'mâl" bâbında yer almıştır.[50]

Bâbın üçüncü hadisi olan "geçmiş milletlerden nefsine zulmetmiş bir kişinin Allah'tan korkarak ölünce bedeninin yakılmasını ve küllerinin savrulmasını tavsiye etmesini" haber veren rivayet İbnü'l-Mübârek'in kitabında; Buhârî'nin "Rikâk" bölümün "el-Havf minallah" bâbında, İbn Mâce'nin "Zühd" bölümünün "Tevbe" bâbında yer almıştır.[51]

Bâbın dördüncü rivayeti olan "Bir kediyi hapsederek ölümüne sebep olan bir kadının cehennemlik olduğunu" haber veren hadis, Hennâd b. Serî'nin kitabının

[49] Krş. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/282 (No. 20546) ; Buhârî, "Rikâk", 37 (No. 6135); İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4296).

[50] Krş. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/283 (No. 20547); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/396 (No. 1122); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/516 (No. 1065).

[51] Krş. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/283 (No. 20548) ; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/372 (No. 1056); Buhârî, "Rikâk", 25 (No. 6116); İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4255).

"Merhamet" bâbında, İbn Mâce'nin "Zühd" bölümünün "Tevbe" bâbında ve Dârimî'nin "Rikâk" bölümünde doğrudan bâb başlığına taşınarak yer almıştır.[52]

Bâbın beşinci rivayeti olan "kafir bir topluluk arasında yaşayan bir adamın tevbe ettikten sonra salih kulların yaşadığı köye giderken eceli gelince şeytanla melek arasındaki tartışmayı haber veren" İbn Mes'ud'dan gelen rivayet İbnü'l-Mübârek'in kitabında yer almıştır.[53]

Ma'mer b. Râşid'in zühd kitaplarıyla benzer bâb başlıklarının bulunmasının yanında literatürün müstakil eser sahibi ilk müellifi İbnü'l-Mübârek ile hoca-talebe ilişkisi de bulunmaktadır. İbnü'l-Mübârek'in kitabının Nuaym b. Hammad nüshasının muhakkiki olan Âmir Hasan Sabrî'nin verdiği bilgiye göre Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî'den sonra 94 rivayetle İbnü'l-Mübârek'in en çok hadis aldığı ikinci hocasıdır.[54]

1.1.4. Malik b. Enes'in (ö. 179/795) Muvattâ'ındaki ilgili bâblar

Malik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta'*ının farklı rivayetleri olduğu için *Muvatta* ile *Kitâbü'z-zühd*'lerin ilişkisi Muvatta'ın en yaygın neşirleri üzerinden ayrı ayrı incelenecektir.

1.1.4.1. Yahya b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849) rivayeti

Yahya b. Yahyâ el-Leysi rivayetinde zühd ile ile ilgili müstakil bölüm bulunmamaktadır. *Kitabu'l-Câmi'* bölümünde yer alan "el-Mütehabbûne fillah" babı Kitâbü'z-züdler'de yer alan bir başlıktır.

Yahyâ el-Leysî rivayetinde bulunan *Kitâbü'l-câmi'*de "Mâ câe fi husni'l-huluk" bâbı yer almaktadır. Bu başlık altında tahriç edilen Hz. Aişe'den (r.anha) gelen "Rasûlullah'ın (s.a) asla kendi nefsi için intikam almadığını haber veren hadis"

---

[52] Krş. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/284 (No. 20549); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/622 (No. 1341); Dârimî, "Rikâk", 93 (No. 2586); İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4256).

[53] Krş. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/284 (No. 20550); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/372 (No. 1057).

[54] Âmir Hasan Sabrî, *Kısmu'd-dirâse Şeyhu'l-islâm el-imâmü'l-hâfız Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî hayâtühû vemâsiruhû ve mekânetühû'ilmiyye ve kitâbühu'r-rekâik,* 111.

birebir aynı lafızla olmasa da Hennâd b. Serî'nin "Hüsnü'l-huluk" başlığında yer almıştır.[55]

Yahyâ el-Leysî rivayetindeki "Hüsnü'l-huluk" bâbının ikinci rivayeti Ali b. Ebû Tâlib'den gelen "*Kendisini ilgilendirmeyen şeyi terk etmesi kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir*." hadisidir. Bu hadis, bazı *Kitâbü'z-zühd*'lerde yer almıştır.[56] İbn Vehb ve Veki' b. Cerrâh bu hadisi Mâlik b. Enes'ten almışlardır ancak her iki müellifin hadisi mürsel iken *Muvatta'*ın isnadı muttasıldır. Hennâd b. Serî'nin de bu hadisi Veki' b. Cerrâh'tan almış olması literatür arası irtibata oldukça güzel bir örnektir.

İmam Malik, Yahya b. Yahyâ'nın "beleğanî" sîgasıyla naklettiği "Kişi güzel ahlâkıyla geceyi ibadetle gündüzü oruçla geçirenin derecesine ulaşır" sözü bazı zühd kitaplarında yer almıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ bu hadisi, hem *et-Tevazu* kitabında hem de *Mudârâtü'n-nâs* kitabında tahriç etmiştir.[57] Her iki kitapta da hadis Hz. Aişe'den (r.a) merfu olarak nakledilmiştir.

Muvattâ'ın "Hayâ" bâbında yer alan Talhâ b. Rükâne'nin mürsel olarak rivayet ettiği "*Her dinin bir ahlakı vardır. İslam'ın ahlakı hayâdır*." hadisi, Veki' b. Cerrâh ve Hennâd b. Serî'nin kitaplarında ve İbn Mâce'nin "Zühd" bölümünde yer almıştır.[58] Veki' b. Cerrâh'ın bu hadisi Mâlik b. Enes'ten aynı isnadla tahriç etmesi; Hennâd b. Serî'nin ise Veki' b. Cerrâh'tan aynı isnadla almış olması üç müellif arasındaki irtibata çok güzel bir örnektir.

Muvattâ'ın "Hayâ" bâbının ikinci hadisi olan bir adamın kardeşine hayâ konusunda nasihat ettiğini gören Rasûlullâh'ın (s.a) "*Onu bırak! Çünkü hayâ*

---

[55] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta* (Yahya el-Leysî rivayeti)*,* thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, 2/486 (No. 2627); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/597 (No. 1266) (Hüsnü'l-huluk)

[56] Krş. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/307 (No. 20617); Mâlik b. Enes, *el-Muvatta (Yahya el-Leysî rivayeti)*, 2/487 (No. 2628); İbn Vehb, *el-Câmi',* 548 (No. 443) (Uzlet); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/645 (No. 364) (el-Berâe mine'l-kibr); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/539 (No. 1117) (Lâ etekellemu illâ bi hayr); Tirmizî, "Zühd", 11 (No. 2318); İbn Ebü'd-Dünya, *es-Samt,* 92, (No. 107).

[57] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta (Yahya el-Leysî rivayeti)*, 2/489 (No. 2632); İbn Ebü'd-Dünya, *et-Tevâzu',* 210 (No. 166); *el-Mudârâtü'n-nâs,* 73 (No. 80).

[58] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta (Yahya el-Leysî rivayeti)*, 2/490 (No. 2634); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/672 (No. 383); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/625 (No. 1347); İbn Mâce, "Zühd", 17 (No. 4181).

imandındır!" buyurduğunu haber veren rivayet Hennâd b. Serî'nin kitabında farklı bir isnadla yer almıştır.[59]

Muvattâ'ın "Ecru'l-merîz" bâbında tahriç ettiği "*Mü'min bir kula bir diken dahi batsa bu vesileyle Allah onun hatasını siler."* hadisi farklı bir senedle Hennâd b. Serî'nin kitabının "Hutta'l-hatayâ" bâbında ve İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Maraz ve'l-keffârât* kitabında yer almıştır.[60]

1.1.4.2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) rivayeti

Muvattâ'ın Muhammed b. Hasan eş-Şeybani (ö. 189/805) rivayetinde, müstakil Câmi' bölümü bulunmamaktadır. Ancak, "Bâbü's-siyer" bölümünde "Bâbu câmi'i'l-hâdis" "ez-Zühd ve tevazu", "el-Hubbu fillah", "Fadlü'l-ma'rûf ve's-sadaka", "Hakku'l-câr", "Fadlü'l-hayâ", "el-Ğıybe ve'l-bühtân" başlıkları mevcuttur.[61] Bu başlıklar altında yer alan bazı hadisler Yahya el-Leysî rivayetinde de mevcuttur. Bu nedenle aynı hadisler burada zikredilmeyecektir.

"Zühd ve tevazu" başlığında Hz. Ömer'in Şam'a gittiğinde insanların alıcı gözlerle Rumların veya Farisîlerin atlarına bakmalarını eleştirtirdiği rivayet mevcuttur.[62] Bu başlık altındaki diğer rivayet, Hz. Ömer'in bâdiyedeki insanların kıtlıktan yiyecek bulmakta zorlandıklarını öğrenince yağ yemeyeceğine dair yemin ettiğini haber vermektedir.[63]

"el-Hubbu fillah" bâbında Enes b. Mâlik'ten gelen "Rasûlullah'ın (s.a) kıyamet için ne hazırladığını sorduğu bir bedevi namazının ve orucunun az olduğunu ancak Allah ve Resûlü'nü sevdiğini belirtmesi üzerine Rasûlullâh'ın (s.a) "*Sen sevdiğinle berabersin*" buyurduğunu haber veren hadis kaydedilmiştir. Bu hadis bazı

---

[59] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta (Yahya el-Leysî rivayeti)*, 2/491 (No. 2635); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/626 (No. 1350). Ayrıca bk. Buhârî, "İmân", 14 (No. 24); Müslim, "İmân", 59 (No. 36); Ebû Dâvud, "Edeb", 7 (No. 4795).

[60] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta (Yahya el-Leysî rivayeti)*, 2/529 (No. 2712); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/244 (No. 418); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Maraz ve'l-keffârât,* 107 (No. 124). Ayrıca bk. Müslim, "Birr ve sıla", 50 (No. 2572); TirmizÎ, "Cenâiz", 1 (No. 965).

[61] Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ,* (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti); thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Kahire: 1994, 298-306.

[62] Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ* (Şeybânî rivayeti), 300 (No. 928)

[63] Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ* (Şeybânî rivayeti), 300 (No. 929)

Kitâbü'z-zühd'lerde yer almıştır. Ancak zühd müellifleri söz konusu hadisi İmam Malik'ten almamışlardır.[64]

"Hakku'l-câr" bâbında Rasûlullah'ın (s.a) "*Cebrail bana komşu hakkında o kadar tavsiyede bulundu ki komşuyu komşuya varis kılacak sandım.*" buyurduğu hadis yer almıştır. Bu hadis bazı zühd kitaplarında tahriç edilmiştir. Ancak, isnadlarda İmam Malik ile irtibat görünmemektedir.[65]

"el-Ğıybe ve'l-bühtân" bâbında zühd müelliflerinin de ilgili başlık altında tahriç ettikleri el-Muttalib b. Abdullah b. Hantab el-Mahzûmî'nin haber verdiği şu hadis yer almıştır: "bir adam Rasûlullah'a (s.a) 'gıybet nedir?' diye sordu. Rasûlullah (s.a), '*Kişinin duymaktan hoşlanmayacağı şeyi senin anmandır'* buyurdu. Adam 'Yâ Rasûlallah! (söylediğim şey) doğruysa da mı?' diye sordu. Rasûlullah (s.a) '*Eğer sen o adamda olmayan bir şeyi söylersen bu iftira olur*.' buyurdu." Zühd müelliflerinden İbnü'l-Mübârek bu hadisi Malik b. Enes'ten almıştır..[66]

İbnü'l-Mübârek'in Malik b. Enes'ten hadis aldığı bilinmektedir. Ancak İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'r-rekâik*'te Mâlik b. Enes'ten aldığı rivayet sayısı 20 ile sınırlı kalmıştır.[67] Ayrıca *Muvatta ile Kitâbü'z-zühd*'ler arasında bâb başlıkları açısından sıkı bir irtibat da bulunmamaktadır.

1.1.4.3. Ebû Mus'ab ez-Zührî (ö. 242/857) rivayeti

*Muvattâ'*ın Ebû Mus'ab rivayetinin "Câmi'" bölümünde diğer nüshalarla ortak olan "hüsnü'l-huluk", "hayâ", "gazab", "hecr", "el-mütehâbbûne fillah" başlıkları mevcuttur. Nüshanın "Mâ yü'mer mine't-tehaffuz" bâbında zikredilen "… *Kişi önemsemediği bir söz söyler ancak Allah o söz sebebiyle sahibini cennete*

---

[64] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ* (Şeybânî rivayeti), 300 (No. 930); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/250 (No. 718); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/274 (No. 482) (el-Mütehâbbîn); Tirmizî, "Zühd", 50 (No. 2385). Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 96 (No. 5819); Müslim, "Birr ve sıla", 161 (No. 2639).

[65] Krş. Malik b. Enes, *el-Muvattâ,* 301 (No. 935); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/244 (No. 701); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/503 (Hakku'l-câr).

[66] Krş. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/178 (No. 20259); Malik b. Enes, *el-Muvattâ* (Şeybânî rivayeti), 308 (No. 956); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/245 (Şuh); Dârimî, "Rikâk", 6 (No. 2756). Ayrıca bk. Müslim, "Birr ve sıla", 70 (No. 2589); Ebû Dâvud, "Edeb", 40 (No. 4874); Tirmizî, "Birr ve sıla", 23 (No. 1934).

[67] Âmir Hasan Sabri, *Şeyhu'l-İslâm el-imâm el-hâfız Ebî Abdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî hayâtuhû ve meâsiruhû ve mekânetuhu'l-ilmiyye ve kitâbuhu'r-rekâik*, 112.

koyar." hadisi benzer lafızlarla zühd kitaplarında yer almıştır. İbnü'l-Mübârek bu hadisi İmam Malik'ten almıştır.[68]

Ebû Mus'ab rivayetinin "Câmi'" bölümünde yer alan "Mâ yukrahu mine'l-kelâm bi ğayri zikrillah" bâbında Hz. İsâ'nın "*Allah'ı zikretmek dışında çok konuşmayınız. Değilse kalpleriniz katılaşır. (Biliniz ki) katı kalp Allah'tan uzaktır ancak siz bilmezsiniz…*" sözü yer almıştır. Bu söz bazı zühd kitaplarında mevcuttur. İbnü'l-Mübârek, hadisi Mâlik b. Enes'ten almıştır.[69] Tirmizî diğer müelliflerden farklı olarak hadisin garib olduğunu belirterek merfu tarîkine yer vermiştir.[70]

"Mâ yuhâf mine'l-lisân" bâbında kaydedilen "dilini ve cinsel organını haramdan koruyan kişiye Cennet'i müjdeleyen" hadis farklı lafızlarla zühd kitaplarında yer almıştır. Ebû Mus'ab ez-Zührî rivayeti ile zühd müellifleri arasında arasında isnad açısından irtibat bulunmamaktadır.[71]

"Mâ câe fi's-sıdk ve'l-kezib" bâbında "*Doğru sözlü olmalısınız! Çünkü doğru sözlülük iyiliğe (birr) götürür. İyilik ise cennete götürür…"* hadisi bazı zühd kitaplarında yer almaktadır. Ancak müellifler arasında isnad açısından bir irtibat bulunmamaktadır.[72]

"Câmiu'l-kelâm" bâbında Hz. Ömer'in (r.a) bir duvarın arkasına geçip sesli bir şekilde "Ömer mü'minlerin emiri ha! Ey İbn Hattâb! Ya Allah'tan sakınırsın ya da Allah sana azab eder." dediği nakledilmiştir. Bu rivayet Ahmed b. Hanbel'in zühd kitabında Malik b. Enes'e ulaşan bir isnad ile zikredilmiştir.[73]

---

[68] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ (Ebû Mus'ab rivayeti),* 2/163 (No. 2073); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/489 (No. 1392); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 16 ((No. 81); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/551 (No. 1140, 1141); Buhârî, "Rikâk", 23 (No. 6112); Müslim, "Zühd ve rekâik", 49 (No. 2988); Tirmizî, "Zühd", 12 (No. 2319).

[69] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ (Ebû Mus'ab rivayeti),* 2/164 (No. 2075); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/44 (No. 135); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 50 (No. 331); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/542 (No. 1122);

[70] Tirmizî, "Zühd", 61 (No. 2411).

[71] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ (Ebû Mus'ab rivayeti),* 2/165 (No. 2077); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/533 (Hıfzu'l-lisan); Buhârî, "Rikâk", 23 (No. 6109); Tirmizî, "Zühd", 60 (No. 2408).

[72] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ (Ebû Mus'ab rivayeti),* 2/168 (No. 2085); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/697 (No. 397) (el-Kezib ve's-sıdk); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/631 (No. 1365).

[73] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ (Ebû Mus'ab rivayeti),* 2/170 (No. 2092); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 95 (No. 600).

"et-Terğîb fi's-sadaka" bâbında Ebû Hüreyre'den (r.a) gelen "*Müslüman bir kul helal yoldan kazanılmış bir kazançtan sadaka verirse –Allah ancak helal (tayyib) olanı kabul eder- onu Rahmân'ın avucuna koymuş gibidir. Onu tıpkı sizin tayınızı veya deve yavrunuzu büyüttüğünüz gibi büyütür. Tâ ki verilen sadaka dağ gibi olur.*" hadisi İbnü'l-Mübârek'in kitabında bulunmaktadır. İki müellif arasında isnad açısından bir irtibat bulunmamaktadır.[74]

İmam Malik'in "et-Terğîb fi's-sadaka" bâbında zikrettiği "*Gerçek zenginlik mal çokluğu değildir. Gerçek zenginlik gönül zenginliğidir.*" hadisi pek çok zühd kitabında yer almıştır.[75]

İmam Malik'in yine aynı bâbda naklettiği Lokmân'ın (a.s) oğluna "Ey oğlum! Âlimlerle birlikte otur ve dizini onların dizinin dibinden ayırma. Şüphesiz ki Allah Teâlâ, göğün bol yağmuruyla yeryüzüne hayat verdiği gibi kalpleri de hikmet nuruyla yaşatır." vasiyeti İbnü'l-Mübârek'in ve Ahmed b. Hanbel'in kitabında geçmiştir. Ahmed b. Hanbel'in isnadı İbnü'l-Mübârek'e ulaşsa da İbnü'l-Mübârek ile Malik b. Enes arasında irtibat bulunmamaktadır.[76]

Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî rivayetinde sadece "Mevâkîtu's-salât", "Salât", "Zekât", "Sıyâm", "İ'tikâf" bölümleri bulunmaktadır.[77]

1.1.5. Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Mısrî'nin (ö. 197/813) Câmi'indeki ilgili bâblar

İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden olan Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Mısrî'nin tamamı günümüze ulaşmamış olan *el-Câmi'* adlı eserinde *Kitâbü'z-zühd*'lerde yer alan "el-İhâu fillah", "Samt", "Uzlet" başlıkları bulunmaktadır.

---

[74] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ (Ebû Mus'ab rivayeti),* 2/174 (No. 2100); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/228 (No. 648).

[75] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ (Ebû Mus'ab rivayeti),* 2/180 (No. 180 (No. 2115); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/425 (No. 181) (Zikru'l-ğinâ); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 19 (No. 99); Buhârî, "Rikâk", 15 (No. 6081); Tirmizî, "Zühd", 40 (No. 2373).

[76] Krş. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ (Ebû Mus'ab rivayeti),* 2/181 (No. 2117); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd,* 1/487 (No. 1387); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 89 (No. 552).

[77] Bkz. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ (Ka'nebî rivayeti),* thk. Abdülmecid Türkî, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1999, 541-553.

Burada, İbn Vehb'in *Kitâbü'l-câmi'*indeki zühd müellifleriyle ortaklaşa zikrettiği birkaç hadise değinilecektir. "el-İhâu fillah" bâbındaki şu hadis zühd kitaplarında da yer almaktadır. "*Allah için birbirlerini sevenler kıyamet gününde nurdan minberler üzerinde olacaklardır.*" Bu hadis, İbnü'l-Mübârek'in kitabında Saîd b. el-Müseyyeb'in kavli olarak yer almıştır. Veki' b. Cerrah ise Şehr b. Havşeb'in mürseli olarak yer verirken; Tirmizî ise "el-Hubbu fillah" bâbında Muaz b. Cebel'den merfu olarak gelen tarîki zikretmiştir.[78]

"Samt" bölümünde yer alan "*Kişi (aslında) nereye varacağını bilmediği Allah'ın hoşuna gidecek bir söz söyler de Allah bu söz sebebiyle kulunu huzuruna alacağı güne kadar ondan razı olur…*" hadisi zühd kitaplarında yer almıştır. İbnü'l-Mübârek bu hadisi Malik b. Enes'ten almıştır ve Ebû Hüreyre'den (r.a) mevkuf tarikini nakletmiştir. İbn Vehb de Mâlik b. Enes'ten almıştır ancak onun isnadı diğer müellifler gibi Bilal b. Hâris el-Müzenî'ye ulaşmaktadır.[79]

İbn Vehb'in "Uzlet" bâbında yer verdiği pek çok rivayetten biri "*Kendisini ilgilendirmeyen şeyi terk etmesi kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir*." hadisidir. Bu hadis, bazı *Kitâbü'z-zühd*'lerde yer almıştır.[80] İbn Vehb ve Veki' b. Cerrâh, söz konusu hadisi Mâlik b. Enes'ten almışlardır ancak her iki müellifin hadisi mürsel iken Muvatta'daki hadisin isnadı muttasıldır. Hennâd b. Serî'nin de bu hadisi Veki' b. Cerrâh'tan almış olması literatür arası irtibata oldukça güzel bir örnektir.

1.2. Müstakil eserler dönemi

Bu kısımda Hicrî II. Asır ile V. Asırlar arasında yaşamış olup eseri günümüze ulaşmış zühd ve rikâk müellifleri ele alınacaktır. Bu müelliflerden İbnü'l-Mübârek,

---

[78] Krş. Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Mısrî, *el-Câmi',* thk. Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebü'l-Hayr (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1995), 245 (No. 163); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/522 (No. 1482); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/607 (No. 333); Tirmizî, "Zühd", 53 (No. 2390);

[79] Krş. İbn Vehb, *el-Câmi',* 405 (No. 294); Malik b. Enes, *el-Muvattâ (Ebû Mus'ab rivayeti),* 2/163 (No. 2072); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/489 (No. 1392); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 16 (No. 81); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/551; Buhârî, "Rikâk", 23 (No. 6113); Tirmizî, "Zühd", 12 (No. 2319).

[80] Krş. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/307 (No. 20617); Mâlik b. Enes, *el-Muvatta (Yahya el-Leysî rivayeti)*, 2/487 (No. 2628); İbn Vehb, *el-Câmi',* 548 (No. 443) (Uzlet); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/645 (No. 364) (el-Berâe mine'l-kibr); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/539 (No. 1117) (Lâ etekellemu illâ bi hayr); Tirmizî, "Zühd", 11 (No. 2318); İbn Ebü'd-Dünya, *es-Samt,* 92 (No. 107).

Veki‘ b. Cerrah, Mu‘âfâ b. İmrân, Esed b. Mûsa, Ahmed b. Hanbel, Hennâd b. Serî, Ebû Bekir el-Merrûzî, Ebû Dâvud, İbn Ebû Âsım en-Nebîl, Hüseyin b. Saîd el-Ehvâzî, Ebû saîd İbnü'l-A‘râbî, Ca‘fer el-Huldî, Beyhâkî müstakil *Kitâbü'z-zühd* müellifleridir.

İbn Ebî Şeybe, Dârimî, Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Tirmizî, Nesâî, Hâkim en-Nisâbûrî ve Beyhakî ise ilgili eserlerinde "zühd" veya "rikâk" bölümü açmışlardır.

İbn Ebi'd-Dünyâ ise başta *Zemmü'd-dünyâ* adlı kitabı olmak üzere 53 kitaptan oluşan "zühd külliyatı" kaleme almıştır. Bu bilgileri zikrettikten sonra müstakil olarak kaleme alınan Kitâbü'z-zühd'lerin hem ilk hem de en meşhur müellifi tanıtılmaya geçilecektir.

1.2.1. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve Kitâbü'z-zühd'ü

1.2.1.1. Hayatı

Tam adı Ebû Abdurrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî'dir.[81] 118/736 yılında Türk bir babanın ve Hârizmli bir annenin evladı olarak Merv'de dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarının nasıl geçtiğine dair kaynaklarda detaylı bilgi verilmemiştir. Kendisinin bu dönemden hatırladığı Ebû Müslim el-Horasânî'nin (ö. 137/755) Emevî devletine karşı başlattığı harekette Merv'de genç-yaşlı herkese siyah elbise giydirmesidir. İlim öğrenmeye 20 yaşında başlamıştır. İlmî yolculuğa başladığı 23 yaşına kadar Merv'de yaşamıştır.[82]

[81] Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bk. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-, *et-Târihu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdülmuîdhan (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifi'l-Osmaniyye, ts.), 5/212; Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1953), 1/262-281; Ahmed b. Muhammed el-Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), 1/429; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Züyûlüh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 10/151-167; Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-'Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 32/396-482; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnavud (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 7/365-392; Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 16/6-25; Ebû Abdullah Muğoltay b. Kılıç, *İkmâlu tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhim (el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2001), 8/153-162; Ebü'l-Fadl Ahmed b .Ali İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye, ts.), 5/382-387; Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/122-124.

[82] Zehebî, *es-Siyer*, 8/382.

Ticaret, hac ve cihad için de yolculuklara çıkan İbnü'l-Mübârek'in ilim tahsili maksadıyla pek çok rıhle yaptığı bilinmektedir.[83] İlim merkezlerinden Basra, Hicaz, Yemen, Mısır, Şam ve Irak'ı dolaşmıştır. Hadis aldığı hocaları arasında Hişâm b. Urve (ö. 146/763), A'meş (ö. 148/765), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Evzâ'î (ö. 157/774), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) gibi önemli âlimler bulunmaktadır. Ayrıca onun hocaları arasında Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de bulunmaktadır. Ancak kendisinin en önde gelen hocası Süfyân-ı Sevrî'dir (ö. 161/778).[84] İleride de değinileceği üzere, İbnü'l-Mübârek, müstakil mezhep sahibi olup zâhidliğiyle maruf Süfyân-ı Sevrî'den sadece hadis almamış; onun ahlakî ve edebî kişiliğinden de istifade etmiştir.

İbnü'l-Mübârek'in talebeleri arasında İbn Vehb (ö. 197/813), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14), Ebû Dâvud et-Tayalîsî (ö. 204/819), Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27), Sa'îd b. Mansûr (ö. 227/842), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Menî' (ö. 244/858-59) gibi bir kısmı telif sahibi önde gelen âlimler mevcuttur. Ayrıca rekâikle ilgili rivayetleri topladığı bilinen Ca'fer b. Süleyman ed-Dubaî (ö. 178/794), *Kitâbu'z-zühd* müellifi Hennâd b. es-Serî (ö. 243/857); İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ünün râvileri Hüseyin b. Hasan el-Mervezî (ö. 246/860) ile Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) onun öğrencileri arasındadır. Buhârî ve Müslim'in hocaları arasında yer alan Kuteybe b. Sa'id es-Sekafî (ö. 240/855) de İbnü'l-Mübârek'ten hadis almıştır.[85]

Abdullah b. Mübârek, çok yönlü bir âlimdir. Hocası Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) onu âlim, fakîh, âbid, zâhid ve şair bir kimse olarak nitelendirmiştir.[86] Akranları onun Allah'ın yarattığı her güzel hasletten nasibdâr olduğunu belirtmişlerdir.[87] Rivayetleri icma ile hüccet kabul edilmiştir. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), onun "emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs" olduğu kanaatindedir.[88] Kaynaklarda

[83] Muhammed Saîd Buhârî, *el-İmâm Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 19.

[84] Ebû Abdurrahmân Ahmed b Şuayb en-Nesâî, *Tesmiyetü fukahâi'l-emsâr*, thk. Muhammed İbrâhim Zâyid (Halep: Dâru'l-Va'y, 1369), 130.

[85] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/13-14.

[86] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/262.

[87] Zehebî, *es-Siyer*, 8/384.

[88] Diğerleri Vekî' b.Cerrâh, Yahyâ el-Kattân, İbn Mehdî, Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn'dir.

İbnü'l-Mübârek'i öven, ilimdeki derecesini belirten pek çok kayıt mevcuttur. Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813) de, "Sevrî'den daha çok hadis bilen; Şu'be'den daha zâhid; Mâlik'ten daha zekî; İbnü'l-Mübârek'ten daha çok ümmetin üstüne düşerek onlara nasihatte bulunan bir kimse görmedim" demiştir. İleride de görüleceği üzere, İbnü'l-Mübârek'in bu hususiyeti *Kitâbü'z-zühd*, *Kitâbü'l-cihâd* gibi eserlerinin varlığıyla da gün yüzüne çıkmıştır.

Süfyân b. Uyeyne'nin, "Bir sahabenin, bir de İbnü'l-Mübârek'in durumuna baktım. Sahabenin Nebi (s.a) ile birlikte bulunmak, onu görmek ve onunla birlikte savaşmak dışında onun ile bir farkları bulunmadığını gördüm." sözü,[89] İbnü'l-Mübârek'i tanıtan en çarpıcı ifadelerden biridir.

İbnü'l-Mübârek'in kişilik yönüyle zâhid bir karaktere sahip olması, hayatına da yansımıştır. Şöyle ki; cihad faaliyetlerine katılmaktan geri kalmaması yönüyle Abdullah b. Mübârek'in aynı zamanda cihad ehli bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Sugûr bölgelerinden[90] olan Tarsus'a defalarca gitmiş, nöbet tutmuş, savaşlara katılmış, buralarda bile hadis rivayet etmeye devam etmiştir.[91] İbnü'l-Mübârek, nispeten ilerlemiş yaşına rağmen cihadı bırakmamıştır. Bir savaş dönüşü sırasında H. 181 (M. 797) yılının Ramazan ayında 63 yaşındayken Fırat nehrinin kıyısında bulunan Hît'te vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.

İbnü'l-Mübârek, geçimini ticaret yaparak sağlamıştır. Fudayl b. İyâz'ın "Sen bize zühd üzere yaşamayı, az malla yetinmeyi emrediyorsun; ancak bu ticaret mallarını getiriyorsun" sözüne karşılık, insanın onurunu, şeref ve haysiyetini korumak, Rabbine rahatça kulluk yapabilmek için ticaretle uğraştığını belirtmesi konumuz açısından oldukça kıymetlidir.[92] Buradan hareketle İbnü'l-Mübârek'in, sadece istemeye dayalı pasif bir zühd değil; çalışmaya dayalı aktif bir zühd anlayışına sahip biri olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda kendisinin cömertliğiyle ilgili pek çok anekdot bulunmaktadır. Örneğin borcundan dolayı hapse giren pek çok

---

[89] Zehebî, *es-Siyer*, 8/388-390.

[90] Dâru'l-İslam adı verilen İslâm ülkesiyle dârülharp denilen gayri müslim ülkelerini birbirinden ayıran sınır bölgelerine ve geçiş noktalarına verilen addır. Bk. Casim Avcı, "Suğûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/473.

[91] Buhârî, *Abdullah b. el-Mübârek*, 35-39.

[92] Zehebî, *es-Siyer*, 8/387.

kişinin borcunu ödeyerek hapisten çıkmalarını sağlamış, hacca giden bazı Müslümanların nafakalarını temin etmiş, cihada giden askerlere, ilim yolculuğuna çıkan öğrencilere yardım etmiş, fakirlere yüklü miktarda tasaddukta bulunmuştur.[93]

Şu haber, İbnü'l-Mübârek'in cihad için gittiği bölgelerde hadis rivayetine devam ettiğini açıkça göstermektedir: "İbn Ebi'l-Havârî, Ebû Üsâme'den şöyle nakletmiştir: Ebû Üsâme dedi ki: Tarsus'ta İbnü'l-Mübârek'e uğradım. Hadis rivayet ediyordu. 'Ey Ebû Abdurrahman! Ben, ortaya koyduğunuz tasnifi ve bâb başlıklarını pek doğru bulmuyorum. Hocalarımızın bunu yaptığını görmedim' dedim. İbnü'l-Mübârek bunun üzerine 20 gün hadis rivayet etmedi."[94]

İbnü'l-Mübârek, bir muhaddis olarak âsâra uyulmasını ancak hadisleri tefsir edebilmek için re'yden de yararlanılmasını tavsiye etmiştir.[95] Bu onun re'y konusunda mutedil bir tavır içinde olduğunu göstermektedir.

Abdullah b. Mübârek'in hadis alanında çeşitli eserleri mevcuttur. 282 merfu hadisten oluşan *el-Müsned*,[96] cihadın ve şehitliğin faziletiyle ilgili 262 rivayet içeren *Kitâbu'l-cihad*[97] ve tezimizle ilgili olan *Kitâbü'z-zühd* adlı eserleri günümüze ulaşmıştır. Bunların yanısıra günümüze ulaşmayan veya *Kitâbü'l-erbâîn*[98] gibi kısmen ulaşan eserleri de bulunmaktadır. *Kitâbü'l-birr ve's-sıla*[99] adlı eserin kendisine mi yoksa talebesi Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'ye (ö. 246/860) mi ait olduğu hususu tartışmalıdır.[100] Kaydedilen kaynak adları, İbnü'l-Mübârek'in hangi konularda eser yazdığına ışık tutmaktadır. Çağdaş araştırmacılardan Muhammed

---

[93] Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2000), 2/327.

[94] Ahmed b. Abdullah Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 8/165.

[95] Zehebî, *es-Siyer*, 8/398.

[96] Baskı bilgileri için bk. Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî İbnü'l-Mübârek, *Müsnedü'l-İmam Abdullah b. el-Mübârek*, thk. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987).

[97] Baskı bilgileri için bk. Abdullah İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'l-cihâd*, thk. Nezîh Hammâd (Cidde: Dâru'l-Matbûâti'l-Hadîse, ts.).

[98] Eserin eksik bir nüshasının Endonezya Yazmaları 178/45 numaralı mecmua içinde kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Bk. Buhârî, *Abdullah b. el-Mübârek*, 67.

[99] *Müsned* ile birlikte Mustafa Osman Muhammed'in tahkikiyle basılmıştır.

[100] Tartışma hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Hasan el-Mervezî, *el-Birr ve's-sıla*, thk. Muhammed Saîd Buhârî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419), 7-10 (Mukaddime kısmı).

Saîd Buharî, İbnü'l-Mübârek'in *Kütüb-i Sitte*'de 776 rivayetinin olduğunu, bunlardan 250'sinin *Sahîhayn*'da bulunduğunu belirtmiştir.[101]

İbnü'l-Mübârek'in konumuzla ilgili çalışmalarının kaydedilmesinden sonra *Kitâbu'z-zühd'*ün tanıtımına geçebiliriz.

1.2.1.2. Kitâbü'z-zühd'ü

Çalışmamızın önde gelen kaynaklarından Abdullah b. Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ü günümüze iki farklı râvî vasıtasıyla ulaşmıştır. Söz konusu râvîler, *el-Fiten ve'l-melâhim* müellifi Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) ile Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'dir (ö. 246/860). Hem Nuaym b. Hammâd'ın hem de Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'nin bu esere İbnü'l-Mübârek dışındaki hocalarından aldıkları bazı hadisleri ekledikleri (zevâid) bilinmektedir.

Eserin ilk tahkikli neşrini her iki nüshayı da kullanarak Hicrî 1386 (M. 1966/1967) yılında Habiburrahmân el-A'zamî gerçekleştirmiştir. Şöyle ki; A'zamî, Hüseyin b. Hasan el-Mervezî nüshasını esas almıştır. Ancak, Nuaym b. Hammâd'ın *Kitâbü'z-zühd*'e zevâidlerini eserin sonuna eklemiştir. Nuaym b. Hammâd nüshasında eserin adı *Kitâbü'r-rekâik* olarak kaydedildiği için A'zamî, çalışmayı *Kitâbü'z-zühd ve yelîhi Kitâbü'r-rekâik* adıyla neşretmiştir. Bu baskının diğerinden farkı, her bir rivayetin isnadının nüshanın rivayet hakkını elde eden müstensihe kadar zikredilmiş olmasıdır. Bu sayede eserdeki hangi rivayetin İbnü'l-Mübârek'ten geldiğini hangisinin ise Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'nin başka hocalardan aldığı zevaid rivayet olduğu anlaşılmaktadır.

Hâbiburrahmân el-A'zamî neşrindeki bâb başlığı sayısı 48'dir. 11 cüzden oluşan kitapta son dört cüzünde bâb başlığı bulunmamaktadır. 8 ve 9. cüzlerin tamamına yakını Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'nin zevâidinden oluşmaktadır. Bu çalışmada Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'nin, zevâidleriyle birlikte toplam 1627 rivayet bulunmaktadır. İbnü'l-Mübârek üzerine araştırmalarda bulunan Muhammed Saîd Buharî'nin sayımına göre bu rivayetlerin 358'i merfudur. Bunlara 186 mürsel veya mu'dal rivayet eklendiğinde merfu hadislerin sayısı 544'e ulaşmaktadır. Kalan rivayetlerin 498'i mevkuf, 583'ü ise maktudur. Merfu ve mürseller birlikte

[101] el-Mervezî, *el-Birr ve's-sıla*, 5.

düşünüldüğünde kitap içerisinde merfu, mevkuf ve maktu hadis sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Toplam 1627 rivayetin 411'i Hüseyin el-Mervezî'nin, 436'sı ise Nuaym b. Hammâd'ın başka hocalardan aldıkları zevâid rivayetleridir.[102] Araştırmacı, kitapta bulunan Rasûlullah'tan (s.a) önce gelmiş peygamberlere ve sâlih kullara ait sözlerin sayısını belirtmemiştir.

Âmir Hasan Sabrî'nin sayımına göre Nuaym b. Hammad nüshasındaki toplam 1597 rivayetin söyleyenine göre dağılımı şu şekildedir: 450 rivayet merfudur. 585'i mevkuftur. Maktuların sayısı 540'tır. Önceki peygamberler ve sâlih kullardan gelen rivayetlerin sayısını 48 olarak tespit etmiştir.[103]

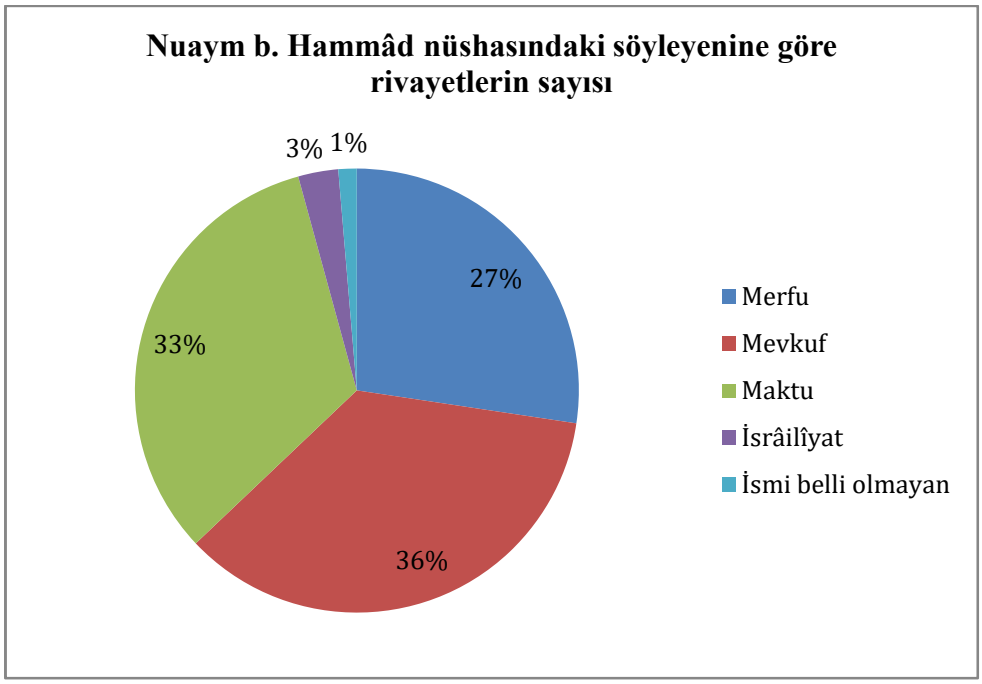

Kitâbü'z-zühd'ün 2013 yılında Âmir Hasan Sabrî tarafından tahkik edilen yeni baskısı Nuaym b. Hammâd (ö. 240/855) nüshasına dayanmaktadır ve Kitâbü'-rekâik adını taşımaktadır.[104] Nuaym b. Hammad nüshası ile Hüseyin b. Hasan el-Mervezî nüshası arasındaki temel farklardan biri, eserlerin sahip oldukları bâb başlığı

[102] Muhammed Sa'îd Buhârî, *el-İmâm Abdullah İbnü'l-Mübârek,* 61.

[103] Âmir Hasan Sabrî, *Şeyhu'l-islâm el-imâm el-hâfız Ebî Abdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî, hayâtuhû ve meâsiruhû ve mekânetuhû'l-ilmiyye ve kitabuhu'r-rekâik,* 209-213.

[104] Baskı bilgileri için bk. Abdullah İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'r-rekâik*, thk. Âmir Hasan Sabri (Bahreyn: Mektebetü'l-Bahreyn, 2014).

sayısıdır. Nuaym b. Hammâd nüshasındaki bâb başlığı sayısı 209'dur. Hüseyin el-Mervezî (ö. 246/860) nüshası ise 48 bâb içermektedir. Hüseyin el-Mervezî nüshasının başlıkları yetersizdir. Nuaym b. Hammâd nüshasında, bâb başlığı-rivayet uyumu oldukça yüksek seviyededir.[105]

Yine Âmir Hasan Sabrî'nin sayımına göre İbnü'l-Mübârek'in en çok hadis aldığı hocaları arasında 30 ve daha fazla rivayet aldığı hocalarının listesi şu şekildedir:

	İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'r-rekâik*'te en çok hadis aldığı hocaları	**Rivayet sayıları**
1	Süfyân es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778)	192
2	Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (ö. 153/770)	94
3	İbn Lehîa el-Mısrî (ö. 174/790)	67
4	Şu'be b. Haccâc el-Basrî (ö. 160/776)	55
5	Süfyân b. Uyeyne el-Mekkî (ö. 198/814)	54
6	Abdurrahman b. Amr el-Evzaî eş-Şâmî (ö. 157/774)	43
7	Süleyman b. el-Muğîre el-Basrî	41
8	Yahyâ b. Eyyûb el-Basrî	38
9	Mis'ar b. Kidâm el-Kûfî (ö. 155/772)	37
10	Rişdîn b. Sa'd el-Basrî	34
11	Mübârek b. Fedâle el-Basrî	33
12	İsmail b. Ayyâş el-Hımsî (ö. 181/797)	31
13	Cerir b. Hâzim el-Basrî	30[106]

Tablo incelendiğinde İbnü'l-Mübârek'in Kitâbü'r-rekâik'te en çok hadis aldığı hocalarının dönemlerinde en çok tanınan hadis hafızları ve muhaddislerden oluştuğu görülmektedir. 192 rivayetle İbnü'l-Mübârek'in en çok hadis aldığı hocasının Hicrî 2. Asırdaki üç zühd müellifinin ortak hocası olan Süfyan es-Sevrî

[105] Bk. Âmir Hasan Sabrî, *Şeyhu'l-islâm el-imâm el-hâfız Ebî Abdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî*, 228 .

[106] Âmir Hasan Sabrî, *Şeyhu'l-islâm el-imâm el-hâfız Ebî Abdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî,* 111-112.

olması oldukça dikkat çekicidir. Rical kaynakları bu alimler arasındaki sıkı hoca-talebe ilişkisine şahitlik etmektedir. Ma'mer b. Râşid'in söz konusu listede 94 rivayetle 2. sırada yer alması el-Câmi' ile Kitâbü'z-zühd'ler arasındaki ilişkinin gücünü tekrar ispatlamaktaır.

Kitâbu'z-zühd'ün üçüncü neşri Ahmed Ferîd tarafından gerçekleştirilmiştir.[107] Ahmed Ferîd, Hüseyin b. Hasan el-Mervezî nüshasını esas almış; ancak bu râvinin zevâidlerini hazfetmiştir. Bu sebeple rivayet sayısı 1203'e düşmüştür. Ahmed Ferîd ayrıca, dipnotlarda râvi biyografilerine ve rivayetlerin sıhhat durumuna yer vermiş; kitabın 1040 râvisinin yer aldığı bir fihrist hazırlamıştır.

Kitâbü'z-zühd'ün yukarıda kaydedilen üç farklı baskısına ilave olarak Hüseyin b. Hasan el-Mervezî nüshası esas alınarak hazırlanmış iki Türkçe çevirisi bulunmaktadır. Bu tercümelerden biri İshak Doğan'a[108] diğeri ise Abdullah Samed Afaracı'ya[109] aittir.

Klasik dönemde yazılmış pek çok hadis kitabı gibi İbnü'l-Mübârek'in bu kitabında da telif amacını açıklayan veya eserin yöntemini belirleyen bir mukaddime bulunmamaktadır. Bu nedenle kitabın ilk bâb başlığı, müellifin amacını ve yöntemini saptamada bizlere fikir verebilir. Bu bağlamda Nuaym b. Hammâd nüshasının ilk bâbı "(Sâlih) Amelde acele etmeye teşvik"; Hüseyin el-Mervezî nüshasınınki ise "Allah azze ve celle için ibadet etmeye teşvik" şeklindedir. Her iki başlığın aynı noktayı vurguladığı açıktır. Yine bu bâbın ilk hadisi "*İnsanların çoğu iki nimeti değerlendirme konusunda aldanmıştır: (Bunlar) sağlık ve boş vakit"* rivayetidir.[110] Hemen akabinde ise kitâbü'z-zühdlerin pek çoğunda yer alan "*Beş şey gelmeden beş şeyin kıymetini bilin*"[111] hadisini kaydetmiştir. Görüldüğü gibi İbnü'l-Mübârek,

---

[107] Bk. Abdullah İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*, thk. Ahmed Ferid (Riyad: Dâru'l-Mi'râci'd-Devliyye, 1995).

[108] Baskı bilgileri için bk. Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî, *Kitâbü'z-zühd* , çev. İshak Doğan (Konya: Yediveren, 2006).

[109] Baskı bilgileri için bk. Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî, *Kitâbu'z-zühd-Kalbin incelikleri*, çev. Abdullah Samed Afaracı (İstanbul: İ'tisam Yayınları, 2018).

[110] Abdullah İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1966), 1/1 (No. 1); İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/6.

[111] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, 1/2 (No. 2); *er-Rekâik*, 2/1 (No. 2); Ebû Süfyân Vekî' b. Cerrâh, *Kitâbü'z-zühd*, thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Ferîvâî (Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1994),

insana verilen başta sağlık ve zaman olmak üzere bütün nimetlerin kıymetinin bilinerek bunların dünya hayatında derhal amele dönüştürülmesi amacı taşımaktadır.

İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ünde âle'l-ebvâb sistem uygulanmıştır. Nuaym b. Hammâd (ö. 246/860) nüshası üzerinden belirtmek gerekirse; bâb başlıkları sıklıkla konulmakla birlikte "kitâb" (ana bölüm) adlarına hiç yer verilmemiştir. Herhangi bir kitâb adı verilmemekle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili bâbların yer aldığı 9. cüz ile kıyamet günüyle ilgili bâbların yer aldığı 15. cüz bu yönüyle bir istisna teşkil etmektedir.[112] Diğer cüzlerde ise konu bütünlüğünün olduğunu söylemek güçtür. Kezâ bâbların sıralanışında bir sistematik üslûbun takip edildiğini söylemek zordur.

Bununla birlikte, birbirleriyle irtibatlı birkaç bâbın art arda geldiği de görülebilmektedir. Örneğin beşinci cüzde "Zikrü'l-Mevt" bâbından sonra "Kavlü Ömer b. Hattab ve Amr b. el-Âs 'inde'l-mevt", "Hubbü'l-mü'min likâallahi teâlâ zikruhû", "Mâ yübeşşeru bihi'l-mü'minü 'inde'l-mevt ve senâü'l-melekeyni 'aleyh" ve "Bâbün fî ervâhi'l-mü'minîn" bâbları sıralanmıştır.[113] Aynı durum altıncı cüzde yer alan "Kerâhiyetu'l-Bünyân", "er-Rızâ bi'd-dûn mine'l-'ayş", "ez-Zühd fi'd-dünyâ ve kerâhiyetü't-tekâsür", "Hevânü'd-dünyâ 'alellah" bâbları için de geçerlidir.[114] Bununla birlikte konu bütünlüğü bulunan bâbların arasında akışı bozan tedahüllerin meydana geldiği görülebilmektedir. Örneğin yukarıda zikredilen mal ve dünya ile ilgili bâbların arasına "el-Muhafaza 'ale's-Salavât", "es-Sabr 'ale'l-musîbe" başlıklarının girdiği belirlenmiştir.[115]

İlerleyen başlıklarda zühd edebiyatının müstakil olarak ale'r-rical sistemde kaleme alınan eserleri üzerinde durulacaktır. İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ü ale'l-ebvâb sistemde yazılmakla birlikte "Zikru Üveys el-Karanî", "Zikru Âmir b. Abdikays", "Zikru Sıla b. Eşyem"; "Fedâilu Ömer b. Abdilaziz ve ictihadih", "Zikru

1/223; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006), 19/57; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 89 (No. 111).

[112] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/782-784.

[113] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/281-293.

[114] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/320-330.

[115] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/342-351.

Zilkarneyn" bâbları[116] gibi bâb başlıklarıyla kısmen ale'r-ricâl sistem özelliği de sergilemektedir. Kaydedilen bâblarda Zülkarneyn (a.s) hariç adı geçen diğer kişiler tâbiûnun önde gelen zahidleri olup –ileride değinileceği gibi- örneğin ale'r-ricâl bir zühd yazarı olan Ahmed b. Hanbel de kitabında onların her biri için başlık açmıştır.[117] Kısacası; İbnü'l-Mübârek'in kısmen de olsa ale'r-ricâl sistemi uyguladığı ve eserin bu yönüyle zühd edebiyatını menâkıb literatürüyle irtibatlı hale getirdiği söylenebilir.

Kitâbü'z-zühd'ün başlıklandırılmasında gözlemlenen düzensizlik, eserin içerdiği rivayetlerin kaynağına veya sıhhat durumuna göre belli bir sıralama amacı güdülmemesiyle de kendini göstermektedir. Daha somut hale getirmek gerekirse; kitabın ilk bâbı merfu, ikinci ve üçüncü bâbları mevkuf, dokuzuncu bâbı maktu' hadisle başlamaktadır.[118]

İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ünün muhteva yönüyle en dikkat çekici hususiyeti hayatla iç içe, aktif bir zühd anlayışını sunmasıdır. Diğer bir ifadeyle - ileride de değinileceği üzere – zühd edebiyatının pek çok eseri sanılanın aksine sadece dünyayı, mal biriktirmeyi ve zenginliği kötüleyen rivayetlerden oluşmamaktadır.

Kitâbü'z-zühd'ün konularını gruplandırmak gerekirse; ihlas ve niyet, riya, dînî yaşantıda itidal gibi amelle ilgili konular; dünya sevgisi ve malıyla ilgili konular; tevbe, havf ve reca, uzlet gibi zühdün temel kavramları; ilim ve Kur'ân ile ilgili bâblar; ahlâk-ı hamîde ve zemîme; ölüm ve ahiret ile ilgili konular şeklinde bir tasnif yapılabilir.

Sekizinci cüzün çoğu, ale'l-ebvâb hadis kitaplarının ekserisinde "el-Birr ve's-Sıla" gibi ana bölümlerde görebileceğimiz yetimin bakımını üstlenmek, mü'minleri sevindirmek, din kardeşine küsmemek, hastaları ziyaret etmek gibi konuları muhtevidir. Bu yönüyle Abdullah b. el-Mübârek, o denli sosyal, diğergâm, insanların

[116] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/492-521.

[117] Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 170, 178, 235, 277.

[118] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/6, 18, 22, 41.

ve Müslümanların sorunlarıyla ilgilenen bir zâhid tipolojisine sahiptir ki; eserinde borç vermeye ve alacağını ertelemeye teşvikle ilgili bir bâb[119] açmıştır.

İbnü'l-Mübârek'in eserinin zühd literatüründeki konumunu belirlerken esas alınabilecek ölçülerden biri de müellifin hocalarına ait rivayet sayılarıdır. İbnü'l-Mübârek'in yetişmesinde en önde gelen hocasının Süfyân es-Sevrî olduğuna yukarıda değinilmiştir. Bu hoca-öğrenci ilişkisinin ondan alınan 192 rivayetle esere bariz bir farkla yansıdığı görülmektedir. Rivayet sayıları bakımından *el-Câmi'* sahibi Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) başta gelmek üzere ilk altı hocanın kendi dönemlerinin önde gelen hadis âlimleri oldukları göze çarpmaktadır.

Kitâbü'z-zühd'ü içerdiği rivayetler açısından değerlendirirken müellifin hocalarına ait rivayet sayıları kadar bir önceki nesilden aktarılan sözlerin durumu da önemlidir. Bu bağlamda ilmi ve zühdüyle tanınan Hasan-ı Basrî'nin (ö 110/728) sözleri, İbnü'l-Mübârek'in açık bir farkla eserinde en çok yer verdiği rivayetlerdir. Her ne kadar Hasan-ı Basrî'nin zühd kitabı yazdığına dair bir bilgi bulunmasa da kendisinin zühd ebebiyatında önemli bir konuma sahip olduğu ve kendisinden aktarılan sözlerin bir kitap hacmine ulaştığı bilinmektedir.[120]

İbn Abbâs'la birlikte Kur'an'ı baştan sona üç kez tefsir ettiği kaydedilen Mücâhid b. Cebr'in[121] (ö. 103/721) *Kitâbü'z-zühd*'teki kavilleri doğal olarak daha çok tefsire dairdir.[122] Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî (ö. 105/723), tefsir ilmindeki yüksek konumunun yanında âbid ve zâhid bir kişiliğe sahiptir. Etkili vaaz ve nasihatlerinin olduğu bilinmektedir.[123] Katâde b. Diâme el-Basrî (ö. 117/735), Hasan-ı Basrî'ye on iki sene talebelik etmiştir.[124]Aynı şekilde Âmir b. Abdilkays el-Basrî (ö. 55/675), Rebî' b. Huseym el-Kûfî (ö. 65/685), Ömer b. Abdülaziz (ö.

[119] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/450.

[120] Nitekim İshak Doğan, Hasan-ı Basrî'nin zühde dair sözlerini derleyerek bir kitap hazırlamıştır. Bu kitapta 478 rivayet mevcuttur. Baskı bilgileri için bk. İshak Doğan, *Zühd - Hasan-ı Basrî* (Konya: Hüner yayınevi, 2012).

[121] Muhammed Fatih Kesler, "Mücâhid b. Cebr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/442.

[122] Örneğinbk. 159, 173, 329, 792, 805numaları rivayetler.

[123] Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/410-411.

[124] Abdulhamid Birışık, "Katâde b. Diâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/22-23.

101/720), zühd ve takvalarıyla ön plana çıkan tâbiîlerdir. Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53) ise önceki ümmetler ve kutsal kitaplar hakkındaki geniş bilgileriyle marufturlar.

1.2.2. Mu'âfâ b. İmrân (ö. 185/801) ve Kitâbü'z-zühd'ü

1.2.2.1. Hayatı

Zühd edebiyatının önemli isimlerinden biri Ebû Mes'ûd Muâfâ b. İmrân b. Muhammed el-Ezdî el-Fehmî el-Mevsılî'dir (ö. 185/801).[125] H. 120 (M. 737) yılından sonra doğmuştur.[126] Kaynaklarda hayatına dair detaylı bilgi mevcut değildir.

Mu'âfâ b. İmrân'ın dört veya beş oğlu olduğu, iki oğlunun H. 168 (M. 784) yılında Hâriciler tarafından öldürüldüğü nakledilmiştir. Taziye sırasında evinden ağlama sesleri gelmeyen Mu'afâ'nın, yanına gelen arkadaşlarına "Baş sağlığı dilemeyin; beni tebrik edin" demesi, kendisinin metanetli ve sabırlı bir kimse olduğunu göstermektedir. Abdülkebîr, Ali ve Ahmet adlı oğullarının hadis ilmiyle iştigal ettikleri bilinmektedir. Abdülkebîr, babası ve dönemin pek çok âlimi gibi Missîs'te savaşa katılmıştır. Hudutta nöbet beklemenin sevabını bildiği için Muâfâ, -tıpkı İbnü'l-Mübârek gibi- sahâbe ve tâbiûnun uygulamasını takip ederek o dönemde sık sık Bizans ile Müslümanlar arasında el değiştiren Malatya'da murabıt olarak savaşlara katılmıştır.[127]

Mu'âfâ b. İmrân'ın, dönemin önemli muhaddislerine talebelik yaptığı kaydedilmektedir. Örnek vermek gerekirse; Basra'da Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ve el-Mübârek b. Füdâle'den; Mekke'de İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve Hanzala b. Ebû Süfyân el-Cumahî'den; Medine'de Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Ubeydullah b. Ömer el-Umerî'den; Şam'da Evzâî'den (ö. 157/774); Mısır'da Leys b. Sa'd'dan (ö. 175/791)) hadis almıştır.

---

[125] Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 7/337-338; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/288-292; Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 13/227-230; Zehebî, *es-Siyer*, 9/80-86; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/147-156; İbrahim Hatiboğlu, "Muâfâ b. İmrân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/305-306; Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmud Fehmi Hicâzî, 1991, 1/349, 636.

[126] Zehebî, *es-Siyer*, 9/81.

[127] Ebû Mes'ûd el-Mevsılî Muâfâ b. İmrân, *Kitâbü'z-zühd*, thk. Âmir Hasan Sabri (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999), 22-23 (Mukaddime kısmından).

Tıpkı İbnü'l-Mübârek gibi ilk zühd yazarlarından olan Mu'âfâ'nın da Süfyân-ı Sevrî'ye (ö. 161/778) mülazemeti diğer hocalarından daha fazla olmuştur. Mu'âfâ, hocası Süfyân es-Sevrî'den hadis ilminin yanı sıra fıkıh ve edebiyat alanlarında da istifade etmiş; ayrıca hocasının günümüze ulaştığı bilinmeyen *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinin râvîlerinden biri olmuştur.[128]

Akran olmalarına rağmen İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), Bakiyye b. Velîd (ö. 197/812), Vekî' b.Cerrâh (ö. 197/812) kendisinden hadis dinlemişlerdir. Süreyc b. Nu'mân el-Bağdâdî (ö. 217/832), Saîd b. Süleyman ed-Dabbî (ö. 225/840) ve Bişr b. el-Hâris (ö. 227/841) de Muâfâ b. İmrân'nın talebeleri arasındadır.

Muâfâ b. İmrân'ın ilmî durumu ve kişilik özelliklerinden söz ederken kendisi ile hocası Süfyan es-Sevrî arasındaki irtibat üzerinde durulabilir. Muâfâ b. İmrân'nın, Sevrî hakkındaki "Allah'ın kendisi ile bu ümmeti nimetlendirdiği kişilerdendir" sözüne karşılık Sevrî'nin "Kûfe'de başkalarına söylemeyeceklerinden emin olamadığım için Muâfâ b. İmrân'dan başka kimseden borç istemedim" şeklindeki iltifatı, aralarındaki yakınlığın ve güvenin derecesi hakkında fikir vermektedir. Benzer şekilde Bişr el-Hâfî'nin meclisinde Sevrî'nin öğrencilerinden bahis açıldığında hepsinin Muâfâ b. İmrân'ın üstünlüğünde hem fikir oldukları belirtilmiştir.[129]

Rical bilginleri, Mu'âfâ b. İmrân'ın sika, zâhid, verâ sahibi, cömert, ilmiyle âmil bir kimse olduğunda hem fikirdirler. Önde gelen muhaddislerden Buhârî 2, Ebû Dâvud 3, Nesâî *Müctebâ*'da 9, *es-Sünenu'l-kübrâ*'da 19, Dârimî 1, Ahmed b. Hanbel 1 rivayet ile Mu'âfâ b. İmrân'a kendi eserlerinde yer vermişlerdir.[130]

Mu'âfâ b. İmrân, 185/801 yılında Musul'da vefat etmiştir. Defnedildiği kabristanlık zamanla kendisinin adıyla anılır olmuştur. Zehebî, onun hakkında "İlim ve amelin imamlarından biridir. Gözler onun gibisini zor görür" diyerek iltifatta bulunmuştur.[131] Mu'âfâ hakkında "âlimlerin yakutu" ifadesini kullanan Süfyân es-Sevrî, Musul'dan gelen talebelere Mu'âfâ'yı sorar, onun hakkında olumlu kanaat

[128] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 50 (Mukaddime kısmından).
[129] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 47-48; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/360.
[130] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 67-68 (Mukaddime kısmından).
[131] Zehebî, *es-Siyer*, 9/81.

belirtenlere hadis aktarmayı kabul edermiş.[132] Muâfâ'nın akranı Vekî' b.Cerrâh (ö. 197/812), onu sika râvilerden biri kabul etmiştir. Kezâ İbnü'l-Mübârek'in, isnadda onu zikrederken "Sâlih adam bana rivayet etti." dediği bildirilmiştir.[133]

Kaynaklarda Mu'âfâ'ya *el-Müsned*, *Vasiyyetü Muâfâ b. İmrân*, *Târîhu'l-Mevsil, el-Hadîs*[134] adlı eserler atfedilmektedir. Bu eserlerden *Târîhu'l-Mevsil* günümüze ulaşmamıştır. *el-Müsned*, *el-Vasiyyet* ile birlikte Âmir Hasan Sabrî'nin tahkikiyle neşredilmiştir.[135] Çalışmamızın ana kaynaklarından olan *Kitâbü'z-zühd*ü üzerinde aşağıda ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

1.2.2.2. Kitâbü'z-zühd'ü

Muâfâ b. İmrân'ın *Kitâbü'z-zühd*'ü, Âmir Hasan Sabrî'nin tahkiki ile 1999 yılında neşredilmiştir. İlgili neşir esas alınarak *Kitâbü'z-zühd*, Ahmet Yıldırım ve Halil İbrahim Doğan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu çevirinin başında Doğan'ın, müellifin hayatını ve kitabını ele aldığı bir makalesi mevcuttur.[136]

Erken dönem zühd edebiyatının önemli örneklerinden biri olan Muâfâ b. İmrân'ın *Kitâbü'z-zühd*'ü Halil İbrahim Doğan'ın yaptığı sayıma göre 105 hocadan alınan 268 rivayet içermektedir. Sözü edilen 268 rivayetin 124'ü merfu, 100'ü mevkuf, 44'ü maktu olup, merfu rivayetlerin 55'i mürseldir. Ayrıca kitapta israiliyyat türünden 3 rivayet tespit edilmiştir.[137] Bu sayıları tablolaştırdığımızda şu grafik ortaya çıkmaktadır:

---

[132] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 23-24 (Mukaddime kısmından).

[133] Zehebî, *es-Siyer*, 9/82.

[134] Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, thk. Muhammed Şekûr el-Meydânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 140; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/ 349, 636.

[135] Bk. Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 85-90 (Mukaddime kısmından).

[136] Ebû Mes'ûd el-Mevsılî Mu'âfâ b. İmrân, *Kitâbü'z-zühd*, çev. Ahmet Yıldırım- Halil İbrahim Doğan (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018).

[137] Doğan, Halil İbrahim, "el-Mu'âfâ b. İmrân'ın hayatı ve Kitâbu'z-zühd'ü", 29-30 (Giriş yazısı).

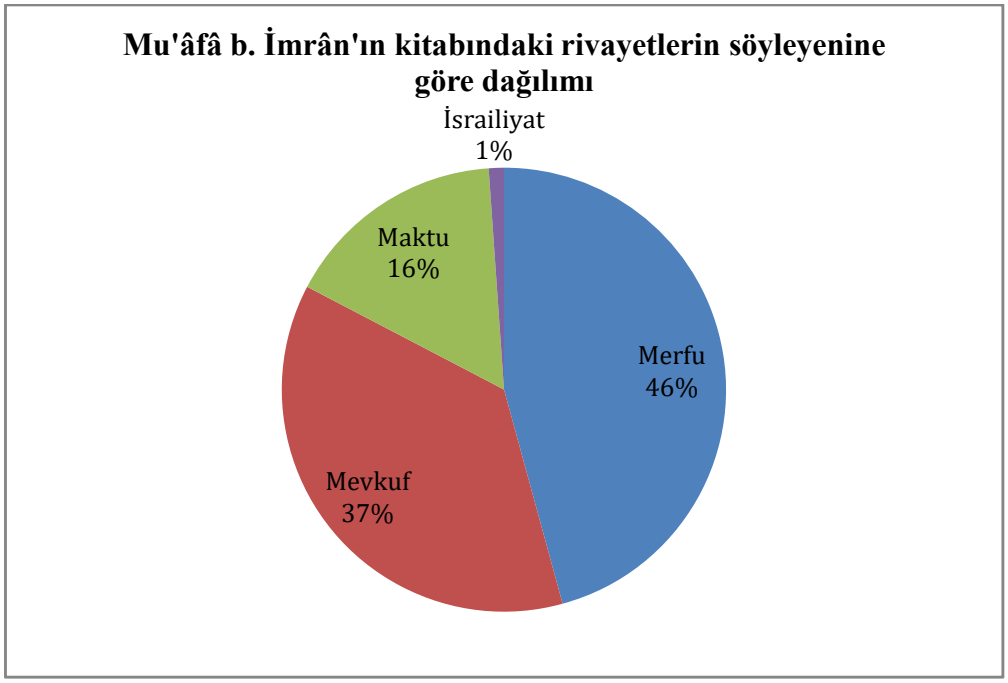

Kitâbü'z-zühd'de yer alan mevkuf rivayetlerde Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644), İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebü'd-Derdâ (ö.32/652) gibi âlim, zâhid sahabîlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Hz. Ömer'le ilgili haberlerin daha çok halifeliği döneminde ümmetin maslahatını gözetmek, adaleti tesis etmek, lükse düşmemek konusundaki hassasiyetini ortaya koyan rivayetler olduğu belirlenmiştir.

Literatürün ilerleyen örneklerinde de yer yer tekrarlanacağı üzere İbn Mes'ûd 'un (r.a) sözlerinin *Kitâbü'z-zühd*'lerde sık geçmesinin nedenleri arasında kendisinin âlim ve Hz. Peygamber'in (s.a) sünnetine titizlikle uyan bir sahabi olması, zühd üzere yaşamaya çalışması, uzun yıllar Kûfe'de kalıp tefsir ve fıkıh okullarının kurucusu olması gibi etkenler sıralanabilir.[138]

[138] İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/114-117.

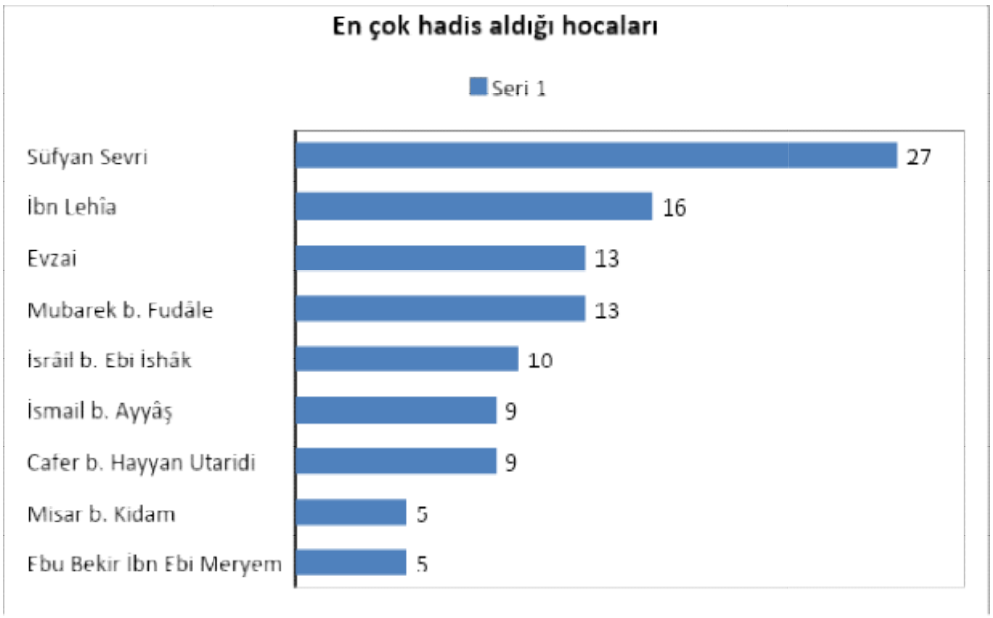

Mu'âfâ b. İmrân'ın en çok hadis aldığı hocaları

Hicrî 2. yüzyılda İslam coğrafyasının farklı mekânlarında yetişmiş, muasır isimler olarak Mervli İbnü'l-Mübârek ile Musullu Mu'âfa b. İmrân'ın en çok hadis aldıkları hocalarının yüksek oranda örtüştüğü dikkati çekmektedir. Sözü edilen hocalar arasında ilk sırayı yine Süfyân es-Sevrî almaktadır. Onu ise İbn Lehîa (ö. 174/790), Evzâî (ö. 157/774), Mübârek b. Fudâle, İsmâil b. Ayyâş (ö. 181/797) gibi isimler takip etmektedir. Kısacası dört yıl arayla vefat eden bu iki müellifin rivayet kaynakları büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir.

İbnü'l-Mübârek'in kitabındaki rivayet sayısı ve bâb başlığı çokluğuna karşılık Mu'âfa b. İmrân'nın *Kitâbü'z-zühd*'ünde tam aksi bir durum söz konusudur. Örnek vermek gerekirse; Muâfâ b. İmrân'nın kitabında ölüm, kabir ahvali, cennet ve cehennem gibi ahiretle ilgili konulara hiç yer verilmemiştir. Ayın şekilde tevazu başlığı dışında güzel ahlakla ilgili konular da bulunmamaktadır. Mal ve evlat gibi konular işlenirken açılan bâb başlıklarında "dünya" kelimesine hiç yer verilmemesi yine dikkat çekicidir.

Mu'âfâ b. İmrân'nın kitabında göze çarpan özelliklerinden birisi de yer yer uzun ve sıralı bâb başlıklarına sahip olmasıdır. "Fadlü't-tevâzu' ve't-teşdîd fi'l-kibr ve't-tefâhur ve'l-kerâhiyetü li zâlik" başlığı bu duruma örnek verilebilir. Keza kitabın 10. bâbında on ayrı husus zikredilmiştir. Bunlar arasındaki "Siyâbü'l-beyt",

"Hilyetü's-suyûf" kısımları, incelenen diğer zühd kitaplarında belirlenememiştir. Ancak sözü edilen bâbda bu başlıkla uyumlu herhangi bir rivayete rastlanmamıştır.[139] Dolayısıyla Mu'âfa b. İmrân'ın eserinde kısmî bir başlık-muhteva uyumsuzluğu söz konusudur.

Muâfâ b. İmrân'nın eserindeki bâb başlıkları hakkında yapılabilecek değerlendirmelerden biri de diğer kitaplardaki "Fadlü'l-cû'" gibi genel ifadelerin ötesinde somut örnekler üzerinden başlıklandırmalar yapmasıdır. Kitabın son dört bâbını oluşturan "Bâbün fi hubzi'ş-şa'îr", "Bâbün fi'l-lahm ve'l-iktisâd fîhi", "Bâbün fî terki'l-menhûl" bâbları, incelenen diğer eserlerde pek rastlanmayan detaylı başlıklardır.[140]

Bir zühd yazarı olarak Muâfâ b. İmrân, tahriç ettiği bazı rivayetlerle diğer yazarlardan ayrıldığı görülebilmektedir. Örneğin "Bâbü't-tena'um ve ittibâu'l-hevâ ve'ş-şehevât ve'l-kerâhiyetü lizâlik" bâbında[141] Hz. Ömer'in (r.a) komutanı Utbe b. Ferkat'a İslam askerleriyle ilgili görderdiği emre yer verilmesi, incelenenen diğer zühd kitaplarında rastlanan bir tercih değildir. Hz. Ömer bu emirnamede askerleri Acem dilini konuşmaktan, onların kıyafetlerini giymekten sakındırmakta; yumuşak kıyafetler yerine eski ve sert kıyafetler giymelerini, refah ve bolluktan sakınmalarını istemektedir.[142] Görüldüğü gibi Muâfâ, açtığı bâb için seçtiği rivayetle çarpıcı bir tercihte bulunmuştur.

İncelenen zühd kitaplarında Hz. Ömer'in (r.a) söz ve fiilleriyle ilgili rivayetlerin epey bir yekûn tutması, zühdün esas itibarıyla İslam kaynaklı olduğunu, Hz. Peygamber'in (s.a) ve bazı sahabîlerin hayatında tebarüz ettiğini desteklemektedir. Muâfâ b. İmrân'ın yukarıdaki bâbda yer verdiği rivayetten de anlaşılacağı üzere Hz. Ömer, zühd üzere bir hayat yaşamaya çalıştığı gibi atadığı devlet görevlileri ile gönderdiği askerlerden de ısrarla bu konuya dikkat etmelerini istemiştir. Hz. Ömer'in Şam bölgesine komutan olarak gönderdiği Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a (ö. 18/639) ve Muaz b. Cebel'e (ö. 17/638) bir miktar dinar veya dirhemle

[139] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 2018, 306-319.
[140] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 279, 323.
[141] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 259.
[142] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 288-291 (No. 191-195).

birlikte bir adamını gönderip onların nasıl davranacağını sınaması buna bir örnektir. Benzer şekilde *Kitâbü'z-zühd*'de Hz. Ömer'in zühdüyle ilgili bir rivayette Yezîd b. Ebî Süfyân'ın çeşit çeşit yemek yediği haber verilince Ömer, Yezîd'in akşam yemeğinin gelmesini beklemiştir. Sofraya ilk olarak tirit yemeği getirilmiştir. Hz. Ömer de onunla birlikte sofraya oturmuş ve tiritten yemiştir. Ancak bir de üzerine kızartılmış et getirilince "Yemekten sonra bir yemek daha ha! Ömer'in canı elinde olana yemin olsun ki; siz onların (Allah Rasûlü ve Ebû Bekir) sünnetinden ayrılırsanız yollarından da ayrılırsınız" diyerek tepkisini ortaya koymuştur.[143]

Mu'âfâ b. İmrân'ın kitabında tahriç ettiği bazı rivayetlerin, İbn Ebi'd-Dünyâ gibi literatürün muahhar yazarları tarafından, Mu'afâ'nın senediyle eserlerine alındıkları görülebilmektedir. Sadece bu iki zühd yazarının kitaplarında tespit ettiğimiz, tâbiûndan Bükeyr b. Abdullah'ın, Bedir ehlinden hayatta kalan pek çok sahabînin Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra evlerine çekildiklerini bildiren rivayet bu duruma örnek gösterilebilir.[144] Diğer yönüyle bu bilgi, uzletin tavsiye edilmeye başlaması ile İslam tarihinde ortaya çıkan fitneler arasında bir irtibat kurulabileceğini düşündürmektedir. Söz konusu sahâbîlerin böylesi bir durumda evlerine çekilmelerindeki temel sâik; dinlerini korumak, ihtilafa yol açarak Müslümanlara zarar verecek herhangi bir eylemin içinde yer almaktan kaçınmaktır denilebilir. Nitekim sahabenin hafızasında "*İleride fitneler zuhur edecek. O fitneler çıkınca oturan ayakta durandan, ayakta duran yürüyenden, yürüyen koşandan daha hayırlıdır*"[145] gibi fiten içerikli rivayetler bulunmaktaydı.

Mu'âfâ b. İmrân'ın eserindeki rivayetlere sıhhat durumları açısından göz atıldığı takdirde bazı münker rivayetlerin varlığından söz etmek gerekir. Örneğin o "Kılletü'l-mâl ve'l-veled" bâbında fitne döneminde bekar olmanın evli olmaktan, az çocuğu olmanın çok çocuğu olmaktan, kısır kadınların doğurgan kadınlardan ve hatta köpek yavrusu beslemenin çocuk büyütmekten daha hayırlı olduğuna dair rivayetlere yer vermiştir. Aynı minvaldeki rivayetlerden biri de şu şekildedir: "*Denizlerin*

[143] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, 1/204 (No. 578).

[144] Krş. Muâfâ b. İmrân, *Kitâbü'z-zühd*, 212; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle ve'l-infirâd*, thk. Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî (Kahire: Mektebetü'l-Furkân, ts.), 18 (No. 9).

[145] Buhârî, "Fiten", 9 (No. 6670-6671); Ebû Dâvud, "Fiten", 2 (No. 4262); İbn Mâce, "Fiten", 10.

diplerinde bağlı, azgın cinler vardır. (Bunlar) 136 senesinde insanların saçlarına ve derilerine yerleşirler. O zaman gelince, insanın köpek yavrusu beslemesi çocuğunu büyütmesinden daha hayırlıdır."[146]

Yukarıda kaydedilen söz, Hâlid b. Meymûn el-Horasânî'ye aittir. Buhârî, Hâlid hakkında "ona mutabaat edilmez" hükmünü vermiştir.[147] Ebû Hâtim ise, "lâ be'se bih" değerelendirmesinde bulunmuştur.[148] Bu rivayetin senedinde ayrıca Şihâb isimli meçhulü'l-hâl bir râvi vardır.[149] İbn Arrâk, bu sözü el-Hakem b. Mus'ab'ın İbn Abbâs rivayeti olarak aktardığını, başka bir tarîki daha olduğunu; ancak Heysemî'nin bu söz için mevzu hükmünü verdiğini kaydetmiştir.[150]

Diğer taraftan Hâkim'in *el-Müstedrek*'te "*O zaman köpek yavrusu büyütmek, kendi evladını büyütmekten daha hayırlıdır.*" şeklinde yer verdiği rivayette herhangi bir yıl zikredilmemiştir. İlgili Hâkim rivayetinde, toplumsal düzenin bozulduğu, en temel ahlaki değerlerin hiçe sayıldığı bir ortam resmedilmiştir. Durum böyle olsa da Zehebî, Hâkim'in senedindeki Seyf b. Miskîn'in vâhî olduğunu belirtmiştir.[151] Nureddin Boyacılar, *el-Mevzûat*'a yaptığı tahkikte, ilgili rivayetin geçtiği diğer kaynakları göstermiş; son olarak da İbn Kayyim el-Cevziyye'nin "Evladı zemmeden hadislerin hepsi, baştan sona uydurmadır" değerlendirmesini aktarmıştır.[152] Bu hadise kitabında yer verse de kendisinin birkaç tane çocuğunun olması, Muâfâ b. İmrân'ın çelişkiye düştüğünü veya bu rivayeti esas almadığını göstermektedir.

Mu'âfâ b. İmrân hakkında çeşitli çalışmalar yapan Âmir Hasan Sabrî, Mu'âfa'nın toplamda 160 civarında hocasını tespit etmiş ve bunları kısaca

---

[146] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 187 (No. 18).

[147] Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/174.

[148] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/352; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büsti İbn Hibbân, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifi'l-Osmaniyye, 1973), 4/123.

[149] Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 187 (Dipnot no. 4).

[150] Bk. Nureddin Ali b. Muhammed İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri'ş-şenîati'l-mevzûa*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Abdullah Muhammed Sıddîk el-Ğumârî (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399), 2/211.

[151] Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 3/386 (No. 5465); Cemaleddin Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 2/279.

[152] İbnü'l-Cevzi, *el-Mevzûat*, thk. Nureddin Boyacılar, 3/82-83.

tanıtmıştır. Bunlardan 105'inin *Kitâbü'z-zühd*'de rivayeti mevcuttur.[153] Sözü edilen hocalar arasında 16'sının metrûkü'l-hadis olduğu, bunlardan da 8'inin *Kitâbü'z-zühd*'de rivayetlerinin bulunduğu belirlenmiştir. *Kitâbü'z-zühd*'de yer alan metrûkü'l-hadis râviler Hasan b. Dînar b. Vâsıl,[154] Hârice b. Mus'ab ed-Duba'î,[155] İbrâhim b. Yezîd el-Hûzî,[156] Hâbîb b. Hassân el-Kâhilî, [157] Rebî' b. Bedr b. Amr et-Temîmî,[158] Salt b. Dînâr el-Ezdî,[159] Talha b. Amr b. Osman el-Hadramî el-Mekkî,[160] Abdüla'lâ b. Ebü'l-Müsâvir el-Kûfî,[161] Abdülvehhâb b. Mücâhid b. Cebr[162] şeklinde sıralanabilir.

Mu'âfâ b. İmrân'ın bazı münker râvilerden aldığı rivayetlere kitabında yer vermesi olumsuz bir durumdur. Bununla birlikte ilgili râvilerden alınan rivayet sayıları oldukça az olup bazılarının muhtevasını destekleyen rivayetler mevcuttur.

1.2.3. Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) ve Kitâbü'z-zühd'ü

1.2.3.1. Hayatı

Tam adı Ebû Süfyân Vekî' b. el-Cerrâh b. Melîh b. Adî er-Ruâsî el-Kûfî'dir.[163] H. 128 veya 129 yılında doğmuştur (M. 745/746). Muasırı olan Fazl b.

---

[153] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 151.

[154]Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1963), 1/488-489. Hasan b. Dinâr'ın *Kitabü'z-zühd*'de 4 rivayeti bulunmakta olup hepsini hocası Hasan-ı Basrî'den almıştır. İlgili rivayetlerin *Kitabü'z-zühd*'deki numaraları 165, 185, 250 ve 254'tür.

[155] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/76-78. ed-Dubaî'nin *Kitabü'z-zühd'*deki tek rivayeti 119 numaralı rivayettir.

[156] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/180. el-Hûzî'nin *Kitabü'z-zühd*'deki tek rivayeti 97 numaralı rivayettir.

[157] Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Dâiratü'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1971), 2/544-545. el-Kâhilî'nin *Kitabü'z-zühd*'deki tek rivayeti 209 numaralı rivayettir.

[158] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/239-240. et-Temîmî'nin *Kitabü'z-zühd*'deki tek rivayeti 27 numaralı rivayettir.

[159] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/434. el-Ezdi'nin *Kitabü'z-zühd*'deki rivayetleri 180, 194 numaralı rivayetlerdir.

[160] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/24. el-Hadramî'nin, *Kitabü'z-zühd*'deki iki rivayeti olup, 133, 145 numaralı rivayettir.

[161] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/98. el-Kûfi'nin *Kitabü'z-zühd*'de tek rivayeti olup 155 numaralı rivayettir.

[162] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/453. Abdülvehhâb'ın *Kitabü'z-zühd*'de tek rivayeti olup 88 numaralı rivayettir.

[163] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/365; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/179; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/37-39; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, 2/767-768; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/368-380;

Dükeyn'in (ö. 219/834) Vekî' b. Cerrâh'ın kendisinden bir yıl önce doğduğunu söylemesi dikkate alındığında 129 senesi daha doğru görünmektedir. Zira Fazl b. Dükeyn'in (ö. 219/834) 130 yılında doğduğu bilgisinde ihtilaf bulunmamaktadır.[164]

Vekî' b. Cerrâh varlıklı bir ailede büyümüştür. Babası Cerrâh b. Melîh, beytü'l-mâl memuru olup aynı zamanda hadis rivayetiyle de meşgul olmuştur. Ziyâd b. Alâka, Simâk b. Harb ve Mansur b. Mu'temir gibi muhaddislerden hadis almıştır. Kendisinden hadis alanlar arasında oğlu Veki' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî, Müsedded b. Müserhed gibi muhaddisler yer almaktadır. Yahyâ b. Ma'în onun hakkında bir rivayete göre "leyse bihî be's", diğer bir rivayete göre ise "sika" demiştir. Ebû Dâvud da bu kanaattedir. Nesâî ise "leyse bihî be's" demiştir. İbn Adî onun sadûk olduğunu, hadisleri arasında münker olanına rastlamadığını belirtmiştir.[165]

Vekî' b. Cerrâh, takriben 15 yaşında hocası Süleyman b. Mihrân el-A'meş'ten (ö. 148/765) hadis dinlemeye başlamıştır. Mekke, Medine, Bağdat, Şam, Musul, Abadan, Tarsus gibi ilim merkezlerinin pek çoğunu dolaşmıştır.[166] İsmail b. Ebû Hâlid, Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Abdullah b. Avn (ö. 151/768) da kendisinin hadis hocaları arasındadır. Ondan hadis dinleyenler arasında Humeydî (ö. 219/834), Müsedded b. Müserhed el-Basrî (ö. 228/843), İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), İshak b. Râhûye el-Mervezî (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi bir kısmı aynı zamanda zühd müellifi olan meşhur hadis hafızları da bulunmaktadır.[167] Ondan hadis alanlar arasında oğulları Süfyân,[168] Melîh, İbrâhim ve Übeyd de bulunmaktadır.[169]

Vekî' b. Cerrâh, H. 196 (M. 811) yılında hacca gitmiştir. Hayatının son günlerini bazı sıkıntılarla geçiren Vekî', Mekke'den ayrılmak zorunda kalmış; dönüş

Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 8/471-486; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 63/58-109; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/462-486; Zehebî, *es-Siyer*, 9/140-168; *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/223-225; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/97; Mehmet Emin Özafşar, "Vekî' b. Cerrâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/43/8-9.

[164] İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 63/66.

[165] Zehebî, *es-Siyer,* 9/168-169.

[166] Özafşar, "Vekî' b. Cerrâh", 43/8.

[167] Zehebî, *es-Siyer*, 9/141-142.

[168] Bk. Zehebî, *es-Siyer,* 12/152; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl,* 11/200.

[169] Özafşar, "Vekî' b. Cerrâh", 43/9.

yolculuğu sırasında 197 yılının Muharrem ayında 68 yaşında iken Kûfe ile Mekke arasındaki Feyd'de vefat etmiştir.[170]

Zühd literatürü açısından Vekî' b. Cerrâh da tıpkı Mu'âfâ b. İmrân ve İbnü'l-Mübârek gibi zühdü ile maruf Süfyân-ı Sevri'nin önde gelen talebelerindendir. Süfyan es-Sevrî, Vekî' b. Cerrâh'ın en çok hadis aldığı hocalarının başında gelmektedir. Kendisine "râviyetü's-Süfyân" lakabı verilmesi ve hocasının vefatından sonra onun makamına uygun görülmesi, ilmî bakımdan aralarındaki yakınlığı özetlemeye kâfidir.[171]

Vekî' b.Cerrâh, zühd edebiyatının daha sonraları kaleme alınan eserlerine kaynaklık etmiştir. Bilgisayar yardımıyla yapılan taramada İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inin "Zühd" bölümünde 170,[172] İbn Hanbel'in *Kitâbü'z-zühd*'ünde 166,[173] Hennâd b. Serî'nin (ö. 243/857) *Kitâbü'z-zühd*'ünde 290[174] rivayetin Vekî' kanalıyla alındığı belirlenmiştir.

Eseri günümüze ulaşmayan zühd müelliflerinden, önce hadis ilmiyle uğraşıp sonraları tasavvufa yönelen, aynı zamanda Vekî'den hadis de dinleyen İbn Ebi'l-Havârî hocasının ricâl ve ilel hakkındaki sözlerini aktarmıştır.[175]

Vekî'in hiç kimse hakkında kötü konuşmadığı, bulunduğu meclislerde yönünü kıbleye dönerek oturduğu, hiç yemin etmediği aktarılmıştır. Gününü belli bölümlere ayıran Vekî', gününün bir kısmında çobanların yanına gidip onlara ders vermiş, bir kısmında ise mescitte Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmiştir.

Bir hadis râvisi olarak Vekî' b. Cerrâh hakkında öncelikle –muhtemelen Kûfeli olmasının da etkisiyle- hafif derecede teşeyyu' sahibi bir kimse olduğu; ancak bu temayülün Hz. Ali'yi Hz. Osman'a öncelemekten ibaret olduğu söylenebilir. Kezâ

---

[170] Özafşar, "Vekî' b. Cerrâh", 43/9.

[171] Zehebî, *es-Siyer*, 9/142.

[172] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, No: 35405, 35414, 35428, 35433, 35444, 35448, 35458, 35460, 35493, 35495, 35497 v.d.

[173] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, No: 9, 13, 21, 25, 32, 35, 36, 46, 55, 56, 88, 91, 92, 99, v.d.

[174] Hennâd, e*z-Zühd*, No: 3, 17, 19, 21, 22, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 48, 49, 50, v.d.

[175] İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 63/59.

Zehebî, Vekî'in nebiz içmesini ve sürekli Dâvûd orucu tutmasını sünnete uygun bulmamıştır.[176]

Önde gelen hadis münekkidlerinden biri olan Yahyâ b. Maîn, Vekî' b. Cerrâh'ı kendi zamanının Evzâî'sine benzetmiştir. Vekî'den hıfzı daha güçlü ve bilgisi daha çok herhangi bir muhaddis görmediğini belirten Ahmed b. Hanbel, kendisine sorulan bir soru üzerine Vekî'i, Yahyâ b. Saîd'e tercih etmiştir.[177]

Kaynaklarda Vekî' b.Cerrâh'a *Cüz' fi'l-hadis*, *el-Musannef*, *Kitâbü's-sünen*, *Kitâbü't-tefsir*, *Fedâilü's-sahâbe, el-Ma'rife ve't-târih*, *Kitâbü'l-hibe* adlı eserler izafe edilmektedir.[178] Abdurrahman Abdülcebbâr el-Ferivâî, günümüze ulaşan *Cüz' fi'l-hadîs* ile aşağıda tanıtılacak olan *Kitâbü'z-zühd*'ü[179] tahkikli bir şekilde neşretmiştir.

1.2.3.2. Kitâbü'z-zühd'ü

Vekî' b. Cerrâh'ın, literatürün önemli eserlerinden biri olan *Kitâbü'z-zühd*'ü 72 bâb 539 rivayetten oluşmaktadır. 539 rivayetin 200'ünün merfu, 193'ünün mevkuf, 132'sinin maktu; ayrıca 14'ünün İsrailiyyat kaynaklı olduğu belirlenmiştir.[180]

---

[176] Zehebî, *es-Siyer*, 9/143.

[177] Zehebî, *es-Siyer*, 9/144.

[178] Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 53, 278; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye, *Fihristü İbn Atiyye*, thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân, Muhammed ez-Zâhî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1983), 87; Ebû Bekr Muhammed b. Hayr el-İşbîlî İbn Hayr, *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Mahmûd Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009), 166, 338; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 50, 89, 113; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/500; Özafşar, "Vekî' b. Cerrâh", 43/9; Tuğlu Nuri, Yıldırım Ahmet, "Veki' b. Cerrâh ve Kitabu'z-Zuhd Adlı Eseri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (Şubat 2010), 132.

[179] el-Ferivâî, *Kitâbü'z-zühd*'ü tahkik ederek bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Daha sonra bu çalışma, 1984 ve 1994 yıllarında iki kez basılmıştır.

[180] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/161 (Mukaddime kısmından).

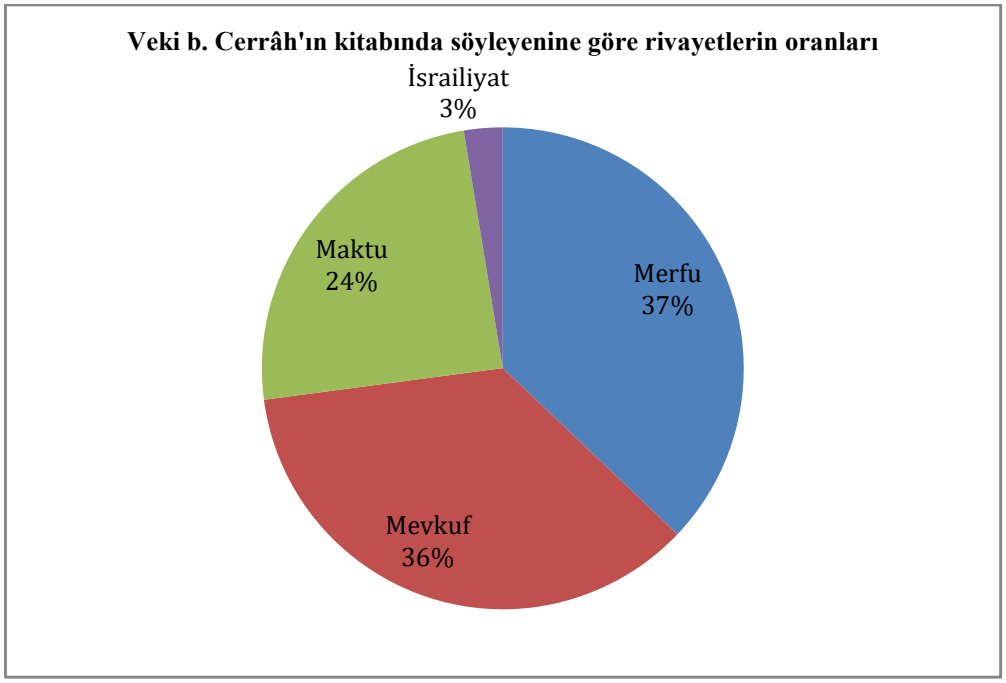

***Kitâbü'z-zühd* Rivayetlerinin Kaynağına Göre Dağılımları**

Kitâbü'z-zühd'deki hadislerin tahricini yapan el-Ferîvâî, sözü edilen 539 rivayetin 239'unun sahih, 100'ünün hasen, 188'inin ise zayıf olduğu sonucuna ulaşmıştır.[181] Bilhassa 200 merfu rivayeti daha yakından incelediğimizde 105'inin sahih, 35'inin hasen, 60'ının zayıf hükmünü aldığını; belirlenen 60 zayıf rivayette irsal ve senedde zayıf râvi bulundurma gibi kusurlar ön plana çıkmaktadır.[182] Benzer şekilde, el-Ferivâî'inin zayıf hükmü verdiği 73 mevkuf rivayetin[183] tahriçleri incelendiği takdirde[184] inkıta ve zayıf râvî bulundurma şeklinde iki maddenin ağırlık kazandığı görülmüştür.

Vekî' b. Cerrâh'ın Ebû Ca'fer Abdullah b. Misver el-Medâinî, Talha b. Amr el-Hadramî el-Mekkî,[185] Ali b. Yezîd el-Elhânî,[186] Ebû İsmail İbrahim b. Yezîd el-Mekkî,[187] Ebü'l-Haccâc Hârice b. Mus'ab es-Serahsî,[188] Ali b. Zeyd b. Cüd'ân,[189]

[181] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/161 (Mukaddime kısmından).

[182] Örnekler için bk. 189, 204, 237, 310, 322 numaralı rivayetler.

[183] Esasen el-Ferivâî, 81 mevkuf rivayetin zayıf olduğu kanaatine ulaşmıştır. Ancak zayıf rivayetler arasında gösterilen bazı hadislerin tahricinde isnadın sahih veya ricâlin sika olduğu kaydedilmesinden dolayı araştırmamızda 73 sayısı esas alınmıştır.

[184] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/162 (Dipnot numarası 2).

[185] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/388 (No. 113); Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/340.

[186] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/360 (No. 133).

[187] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/368 (No. 139); Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/75.

Ebû Bekir el-Huzelî, Ebân b. Ebû ‘Ayyâş gibi metrûk veya hakkında ihtilaf edilen râvilerden hadis aldığı belirlenmiştir.

Kitâbü’z-zühd’ün telif yöntemine ilişkin içerdiği bâbların sıralanışında belli bir usulün takip edilmediğini söylememiz gerekir. Aynı şekilde bâb içi merfu veya sahih rivayeti öncelemek gibi bir ölçüden söz etmek mümkün görünmemektedir. Daha müşahhas hale getirmek gerekirse; kitap, tâbiûn âlimi Muhammed b. Ka‘b el-Kurâzî’nin (ö. 108/726?) sözüyle; ikinci, üçüncü, dördüncü babları merfu hadisle; “el-Bükâ” şeklinde açılan beşinci bâb ise Hasan-ı Basrî’nin Necm sûresinin 59-60. ayetinin tefsiri sadedindeki sözüyle başlamaktadır.[190]

Kitâbü’z-zühd’ün başında herhangi bir bâb başlığı açılmaksızın kaydedilen ilk altı rivayet, kitabın mukaddimesi sayılabilecek mahiyettedir. İlk rivayet, yukarıda değinilen el-Kurazî’nin şu sözüdür: “*Allah bir kulun hayrını murad ederse onu dünyadan sakınan (zehhedehûfi’d-dünyâ), dinde ince anlayış sahibi kılar, ona ayıplarını gösterir. Kime bunlar verilmişse dünya ve ahiretin hayırları verilmiştir.*”[191] Devamında ise Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye (r.a) gönderdiği mektupta geçen aşağıdaki cümleleri takti‘ yoluyla eserine almıştır: “*Sen ahiret ameline dünya hayatında zühd üzere olmaktan daha üstünüyle ulaşamazsın*”, “*Fıkıh, yaşça büyük olmaktan ileri gelmez. O, Allah’ın vergisidir, rızkıdır*”, “*Ahlakın kötü ve alçak olanından sakın*”.[192]

Vekî‘ b. Cerrâh’ın rivayet tercihlerinde görüleceği üzere zühdün, kişinin ahiretini kurtaracak diğer amellere yardım edeceği, hatta bu bağlamda en destekleyici unsur olacağı vurgulanmıştır. Dikkat çeken diğer bir husus ise, el-Kurazî ile Hz. Ömer’in sözlerinde zühdün faziletine ilaveten dinde ince kavrayışlı olmaya (tefakkuh) yönelik teşviktir. Tefakkuhu kısaca kişinin faydasına ve zararına olan hususları bilme çabası şeklinde tanımladığımız takdirde zühdün, belirtilen bilinçlilik halinin uygulama sahasını oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca Hz. Ömer’in kötü

[188] Müellif bu hadisi mutabaât için zikretmiştir. Aynı yerde sahih tariki mevcuttur. Bk. Vekî’ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/624 (No. 347); Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, 1/625.

[189] Bk. Vekî’ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/568 (No: 297).

[190] Vekî’ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/230, 237, 242, 248.

[191] Vekî’ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/218.

[192] Bk. Vekî’ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/220-221.

ahlaktan sakınmayı tavsiye eden sözüne kitabın evvelinde yer verilmesi- bir önceki başlıkta ele alınan Muâfâ b. İmrân'ın *Kitâbü'z-zühd*'ünün aksine- Vekî'in kitabında ahlak konusunun daha merkezi bir yer tuttuğunu söyleme imkanı vermektedir. Yine bâbsız rivayetlerin sonuncusu olan Süfyân-ı Sevrî'nin "*Zühd, sert şeyleri yemek, kaba kıyafetler giymek değildir; emeli kısa tutmaktır*"[193] sözü, Vekî'in muasırlarına yönelik bir uyarısı şeklinde okunabilir.

*Kitâbü'z-zühd'*ün ilk bâbını "Mev'izatü'n-Nebî fi'z-zühd" şeklinde açan Vekî', tıpkı İbnü'l-Mübârek gibi "*İki nimet vardır ki insanların çoğu bunlar konusunda aldanmıştır*" ile "*Beş şey gelmeden beş şeyin kıymetini bilin…*" hadislerine yer vermiştir.[194]

Vekî'in *Kitâbü'z-zühd*'ündeki bâb akışını yer yer bölen tedahüllere rastlanmaktadır. Örneğin diğer zühd kitaplarında göremediğimiz "el-Hadîs 'an benî İsrâîl" ifadeleriyle açılan ve konuyla uyumlu tek rivayete yer verilen başlık, ölümle ilgili bâbların arasına girmiştir.[195]

*Kitâbü'z-zühd'*ün*;* mal ve dünya, zühdün temel kavramları, amel gibi literatürün başlıca konularına art arda yer verdiği görülmektedir. İbnü'l-Mübârek'in kitabında olduğu gibi kimi zaman aynı konuda birkaç bâb başlığı açılabilmektedir. Bu duruma, 18 numaralı "Zikru'l-Fakr" bâbı ile 19 numaralı "Menziletü'l-Fakr" bâbı örnek verilebilir.[196] Yine 22. bâbtan itibaren sıralanan "Men kerihe'l-mâl ve'l-veled", "Zikru'l-ğınâ", "el-Hırs ale'l-mâl" bâbları zikredilebilir.[197] Hz. Ömer'in mukaddime rivayetlerindeki "*Ahlâkın kötü ve alçak olanından sakının*" sözü ile beliren ahlak vurgusu, kitabın sonunda ahlak-ı zemîme ve ahlâk-ı hamîdeye dair dağınık olarak açılan bâblarda tekrar yoğunluk kazanmıştır.[198]

---

[193] Bk. Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/223 (No. 6); İbn Ebi'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ,* 63 (No. 109); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 194 (No. 466).

[194] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/223-226.

[195] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/269-282.

[196] Art arda gelen "Zikru'l-Fakr" ve "Menziletü'l-Fakr" bâbları için sırasıyla bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/356, 383. Benzer şekilde art arda gelen "Men Kerihe'l-Mâl ve'l-Veled", "Zikru'l-Ğınâ", "el-Hırs ale'l-Mâl" bâbları için sırasıyla bk. 1/415, 425, 430.

[197] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/415, 425, 430.

[198] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/695-825.

Sahabe neslinden itibaren tıpkı Hz. Ömer'in (r.a), Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazdığı gibi ilim ehlinin birbirlerine iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak maksadıyla nasihat içerikli mektuplaşmalar yaptığı bilinmektedir. Bu tür mektuplar, zühd edebiyatının bazı eserlerinde kaydedilmiştir. Sözü edilen durumu anlatmak için, Vekî' b.Cerrâh'ın açtığı "Kitâbü ehli'l-hayr ba'zuhum ilâ ba'z" bâbına değinmek yeterlidir.[199]

Mu'âfâ b. İmrân'ın *Kitâbü'z-zühd*'ünde ahiret âlemine ilişkin başlık açılmaması durumunun bir benzeri kısmen Vekî'in kitabı için de geçerlidir. Cennet ve cehenneme dair başlık açılmamakla birlikte "el-Mevt ve Sıfatuhü" biçiminde açılan bâbda büyük çoğunluğu ölüm ve ahiret ahvaliyle ilgili ayetlerin tefsiri sadedinde 25 rivayete yer verilmiştir.[200]

Vekî' b. Cerrâh'ın *Kitâbü'z-zühd*'de yanlış veya eksik anlaşılabilecek bazı konularda meselenin kapalı kalmaması için tamamlayıcı mahiyette bir hadisi ilgili bâba yerleştirdiği görülmektedir. Örneğin "Bâbü'l-fakr"da -diğer zühd kitaplarında da yer alan- "fakir müminin zenginden önce cennete gireceği"; "Allah katında fakir, yoksul ancak ihlaslı bir müminin, böyle olmayan zengin ve itibarlı kimseden kat kat üstün olacağı"; "mahşerde zenginlerin ve idarecilerin zorlu bir sorguya çekileceğine şeklindeki rivayetlerin"[201] akabinde "*Sizden birinizin urganını alıp dağa giderek bir yük odunu sırtında taşıyarak onu satması ve kazandığı parayla ihtiyaçlarını gidermesi kendisi için insanlardan (birşeyler) istemesine göre daha hayırlıdır*" hadisine yer vermiştir.[202] Vekî' b. Cerrâh, bu hadisle kendi dönemindeki bazı zahidler başta gelmek üzere bütün Müslümanların fakirliğin fazileti hakkındaki hadisleri yanlış anlamamalarını; maîşetlerini temin ederek başkalarına yük olmamaları gerektiğini tavsiye ettiği söylenebilir.

Mu'âfâ b. İmrân'a benzer şekilde "Malı ve evladı kerih gören kimseler" bâbı açan Vekî', selefinin aksine konuya dair aktardığı anlam ve sıhhat bakımından

[199] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/844-848.

[200] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/269-289.

[201] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/375-380.

[202] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/372 (No. 141). Ayrıca bk. Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 150 (No. 1019); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhü'l-mâl*, thk. M. Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993), 95 (No. 315).

problemli rivayetlere yer vermemiştir. Dünyalık mal edinmeye ve nesil sahibi olmaya mesafeli duran kimseler hakkında açılan bir bâbın, "*Onlar cennetin reyhanlarındandır*" hadisi ile bitirilmesi dikkat çekicidir.[203] Vefat tarihleri arasında 12 yıl fark bulunan Musullu Mu'âfâ ile Kûfeli Vekî'in mal ve evlat edinmeye dair bu yaklaşım farklılıkları, zikredilmeye değer bulunmuştur.

Vekî' b. Cerrâh'ın, tarama havuzumuza giren diğer zühd kitaplarında geçtiği belirlenemeyen "el-Eserü'l-Hasen" başlığına da değinilmesi yerinde olacaktır. Vekî' bu başlıkta "*Allah verdiği nimetin belirtisini (eser) kulunun üzerinde görmekten hoşlanır. Bedbaht ve asık suratlı olmasından ise hoşlanmaz*" hadisinin üç ayrı tarikine yer vermiş;[204] ilgili bâbı, Hz. Ömer'in "*Ben, ibadet ehli genci, temiz elbiseli görmekten çok hoşlanırım*"[205] sözüyle sonlandırmıştır.[206] Süfyân-ı Sevrî'nin mukaddime rivayetleri arasındaki zühdün katı yemek ve sert kıyafetler giymekten ibaret olmadığı sözü hatırlandığı takdirde Vekî' b. Cerrâh, bazı zahid ve abidlerin giyim ve kuşamlarında sünnete muhalif davrandıklarını görmüş olmalı ki kitabına böyle bir başlık açmıştır.

Vekî' b. Cerrâh'ın kitabının, içerdiği bazı bâblar yönüyle zühd edebiyatının yakın türlerden biri olan ve daha çok haramlar ile helallerin ayrıştırılmasına eğilerek, o devrin şüpheli uygulamalarına dikkat çeken vera' literatürü ile irtibatı kurulabilir. Örneğin Vekî'in, haramlara bakma konusunda açtığı "en-Nazra" bâbı,[207] benzer bir ifadeyle Dârimî ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde sırasıyla "Nazratü'l-Fücâe"[208] ve "Mâ Câe fî Nazrati'l-Fücâe"[209] bâblarında tahriç edilmişken aynı konu başlığı İbn Ebü'd-

[203] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/422 (No. 179). Muhakkik, hadisin senedinde yer alan İbn Ebû Lebîbe'den dolayı isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.

[204] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/442-448. Rivayetlerden biri "yukâlu" temrîz sigasıyla sahabi Avf b. Mâlik'ten merfu; diğeri ise müphem bir ravinin mürseli olarak gelmiştir. Muhakkik, hadisin tahricini yaparak tariklerinin sahih olduğu kanaatine varmıştır.

[205] Abdurrahman el-Ferivâî, seneddeki Avf b. Mâlik el-Hadramî'nin (ö. 152) metruk biri olması dolayısıyla rivayetin çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/448 (Dipnot no: 1); Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/340.

[206] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/448 (No: 195).

[207] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/793-800. "en-Nazar" bâbı ayrıca zühd literatürünün ileride tanıtacağımız bir eserinde daha geçmektedir. Bk. Ebü's-Serî el-Küfî Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-zühd*, thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1985), 2/649.

[208] Dârimî, "İsti'zân", 15 (Nazratü'l-Fücâe Bâbı)

[209] Tirmizî, "Edeb", 28 (Nazratü'l-Fücâe Bâbı)

Dünyâ ve Ebû Bekir el-Mervezî'nin *el-Vera'* türü kitaplarında ele alınmıştır.[210] Yine haram ve helale bakma konusunda "*Bakışını devam ettirme! İlki senindir ancak ikinci bakışa hakkın yok!"*[211] rivayetinin, tarama havuzumuza giren sünen kitaplarında benzer ifadelerle tahriç edildiği görülmektedir.[212]

Vekî'in *Kitâbü'z-zühd*'üne hocaları yönüyle bakıldığında Süfyân es-Sevrî'nin yine açık ara önde olduğu görülmektedir. Vekî'in 107 hocasından aldığı toplam 539 rivayetin % 28'i Süfyân es-Sevrî'ye aittir.[213]

1.2.4. Esed b. Mûsâ (ö. 212/827) ve Kitâbü'z-zühd'ü

1.2.4.1. Hayatı

Tam adı Esedü's-Sünne Ebû Saîd Esed b. Mûsâ b. İbrahim b. el-Halîfe Velîd b. Abdülmelik b. Mervân el-Kureşî el-Emevî'dir.[214] 132/750 yılında Mısır'da doğmuştur. Basra'da doğduğu da kaydedilmektedir. İsim benzerliği bulunan bir râvi daha vardır.[215] Dedesi İbrahim, iki ay kadar Emevî halifeliği yapmıştır. Kaynaklarda Esed b. Musâ'nın hayatıyla ilgili bilgiler oldukça azdır.

Esed b. Mûsâ; Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Hammâd b. Seleme el-Basrî (ö. 164/780), İbn Lehîa el-Mısrî (ö. 174/790), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Yahyâ b. Zekeriyya el-Kûfî (ö. 182/798) ve Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) gibi önde

---

[210] Bk. Ebû Bekir el-Merrûzî Ahmed b. Muhammed, *Kitabü'l-vera'*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî (Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1997), 119 (No. 366-370) "Nazaru'l-fec'eti ve mâ yükrahu mine'n-nazar"; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-vera'*, thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamd el-Hamûd (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1988), 65 (No. 70) (el-Vera' fi'n-nazar).

[211] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/796 (No. 486).

[212] Dârimî, "Rikâk", 3 (Hıfzu's-Sem'); Tirmizî, "Edeb", 28 (No. 2777) "Bâbu mâ câe fi nazrati'l-fücâe". Zühd müellifleri arasındaki Ebû Dâvûd ise ilgili rivayeti *Sünen*'de tahriç etmiştir. Bk. Ebû Dâvûd, "Nikâh", 43 (No. 2151) "Mâ yü'meru bihî min ğazzi'l-basar". Benzer bir şekilde İbn Ebû Şeybe aynı rivayeti kitabının zühd dışındaki başlıklarda tahriç etmiştir. Bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/324 (No. 17503) (Nikâh Bölümünde "Mâ Kâlû fi'r-Racül Temürru bihi'l-Mer'etü fe Yenzuru ileyhâ Men Kerihe Zâlik"; 12/64 (No. 32746) (Kitabü'l-Fezâil Bölümünde "Fezâilü Ali b. Ebî Tâlib")

[213] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/158-159 (Mukaddime kısmından).

[214] Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Târihu'l-kebîr*, 2/49; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/ 338; el-Büstî, *es-Sikât*, 7/137; Zehebî, *es-Siyer*, 10/162-164; *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/207; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/512-514; Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, 1, 355; Bilal Saklan, "Esed b. Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/367-368.

[215] Nişaburlu bir fakîh olan Esed b. Musa, Ebû Mâ'şer el-Medenî ve Abdullah İbnü'l-Mübârek'ten hadis dinlemiştir. Nişaburlu Ebû Vâsıl Sa'îd b. Muhammed ile Hafs b. Abdullah, Esed'in talebeleri arasındadır. Bk. Ahmed b. Ali Hatîb Bağdadî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, thk. Muhammed Sadık Aydın el-Hâmidî (Dâru'l-Kâdiri li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1997), 1, 501.

gelen muhaddislerden hadis almıştır. Yine kendisinin kaynakları arasında Horasan'ın meşhur zâhidlerinden Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Basra'nın meşhur zâhid ve vâizlerinden Sâlih b. Beşîr el-Mürrî (ö. 176/792),[216] İbn Mes'ûd'un (r.a) torunun oğlu Abdurrahmân b. Abdullah el-Mes'ûdî (ö. 165/782), uzun yıllar Hasan-ı Basrî'ye mülâzemet eden Mübârek b. Füdâle (ö. 165/782)[217] gibi önceki zühd kitaplarında isimlerine sıkça rastlanan kişiler bulunmaktadır. Kendisinden hadis dinleyenler arasında ise Ahmed b. Sâlih el-Mısrî, er-Rebî' b. Süleymân el-Murâdî, oğlu Saîd b. Esed b. Mûsâ, Muhammed b. Abdülazîz er-Remlî gibi isimler bulunmaktadır.[218]

Esed b. Mûsâ, Hicrî 212 (M. 827) yılının Muharrem ayında Mısır'da vefat etmiştir. Buhârî, Esed b. Mûsâ hakkında meşhûru'l-hadîs; İclî ise sika değerlendirmesi yapmıştır. Nesâî, Esed b. Musâ'nın *Sünen*'i için "Keşke yazmasaydı" temennisinde bulunmuştur. İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) Esed b. Musâ'yı münkerü'l-hadis[219] görmesine karşılık, Ebû Abdullah es-Sâlihî (ö. 744/1344) bu cerhi doğru bulmamıştır.[220]

Dârimî, Esed b. Mûsâ'nın toplam 6 rivayetine yer vermişken bunların 5'i "Mukaddime" başlığında yer almaktadır. Esed b. Mûsâ'nın adı *Sahîh-i Buhârî'*de 1 kez mütâbaât için zikredilmiştir.[221] *Sünen-i Ebî Dâvûd*'daki rivayet sayısı toplam 3'tür.[222]

Kaynaklarda Esed b. Mûsâ'ya *Kitâbü'z-zühd'*e ilaveten, *Kitâbü Fadli Ebî Bekir ve Ömer*, *el-Müsned* adlı kitaplar atfedilmektedir. Ayrıca Mâliki fakihi Esed b. Furât'a (ö. 213/828) bid'atlardan sakınmaya ve sünnete uymaya dair yazdığı bir

---

[216] Zehebî, *es-Siyer*, 7/46.

[217] Zehebî, *es-Siyer*, 7/281-285.

[218] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/513.

[219] "Cerhin, Zehebî'ye göre beşinci, Irâkî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan ravi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır." Bk. Abdullah Aydınlı, *Hadis ıstılahları sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 212-213.

[220] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Salihî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrahim ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1996), 2, 24-45.

[221] Buhârî, "Edeb", 29, (No. 5670).

[222] Ebu Davud, "Cihâd", 37; "Harâc", 24; "Sünnet", 7

mektuptan bahsedilmektedir.[223] Bunların yanı sıra Esed b. Mûsâ adı müsned türü kitap telif eden ilk muhaddisler arasında sayılmaktadır.[224] Fuad Sezgin, Mısırlı tarihçi Ebü'l-Kâsım b. Abdülhakem'in (ö. 257/870) *Fütûhu Mısr* adlı eserinde Esed b. Mûsâ'dan yaptığı iktibasların çokluğundan yola çıkarak "Esedü's-Sünne" lakaplı müellifin bu alanda bir kitabının olduğu kanaatindedir.[225] Sözü edilen çalışmalar arasında günümüze ulaşan tek eser olan *Kitâbü'z-zühd* hakkında aşağında bilgi verilecektir.

1.2.4.2. Kitâbü'z-zühd'ü

Esed b. Musâ'nın *Kitâbü'z-zühd'*ünün İbn Hayr el-İşbîlî'ye (ö. 575/1179) uzanan senedinde yazma nüshanın adı *Kitâbü'z-zühd ve'l-ibâde ve'l-vera'* olarak kaydedilmiştir.[226] İbn Hayr bu çalışmaya "ibadet bölümleri" ve "ibadet bölümleri hariç diğer kısımlar" kayıtlarıyla iki farklı senedle ulaşmıştır. Mevcut baskılarında kitabın yalnızca cehennem, mizan, hesap, şefaat, kısas gibi ahiret ahvali hakkındaki konuları içermesinden ve İbn Hayr'dan gelen bilgilerden hareketle çalışmanın günümüze tamamen ulaşmadığı söylenebilir.

Esed b. Mûsâ'nın *Kitâbü'z-zühd*'ü ilk olarak Rudolf Leszynsky (ö. 1949) tarafından 1909 yılında Berlin nüshası esas alınarak neşredilmiştir. Raif Georges Khoury (ö. 2017), Zâhiriyye nüshasını da esas alarak 1976'da yeni bir neşir gerçekleştirmiştir.[227] Kitabı tahkik ederek 3. baskıyı gerçekleştiren Ebû İshak el-Huveynî, mezkur iki nüshayı esas almış, râvileri tanıtmış, rivayetlerin tahricini yaparak sıhhat durumunlarını belirtmiş ve neşrin sonuna bazı yararlı fihristler eklemiştir.[228] Mevcut haliyle 13 bâb içeren *Kitâbü'z-zühd,* -yukarıda değinildiği gibi-

---

[223]İbn Hayr, *el-Fehrese*, 182, 373; İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 89, 122; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/ 355.

[224] Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 1/52 (Mukaddime kısmından); Saklan, "Esed b. Mûsâ", 11/367.

[225] Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1, 355; Saklan, "Esed b. Mûsâ", 11/368; Nadir Özkuyumcu, "İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/278-279.

[226] İbn Hayr, *el-Fehrese*, 334.

[227] Saklan, "Esed b. Mûsâ", 11/368.

[228] Ebû Saîd el-Ümevî Esed b. Mûsâ, *Kitâbü'z-zühd*, thk. Ebû İshâk el-Hüveynî (Mektebetü't-Tev'iyeti'l-İsâmiyye, Mektebetü'l-Va'yi'l-İslâmî, 1993) Çalışmamızda bu baskı esas alınacaktır.

ahiret hayatının bilhassa cehennem azabına ve ehline müteallık bahisleri kapsamakta olup toplam rivayetlerin 1/3'ü sözü edilen konulardaki âyetlerin tefsiriyle ilgilidir.

Matbu nüsha üzerinden yapılan sayımda 32 merfu, 33 mevkuf, 21 maktu, 13 mürsel, temriz sîgasıyla aktarılmış 3 rivayet bulunduğu belirlenmiştir. İbn Abbâs 9, İbn Mes'ûd 8 mevkuf rivayetle ön plana çıkmaktadır. Diğer zühd kitaplarının aksine sahabe tabakasında Hz. Ömer yerine İbn Abbâs'ın ön plana çıkması, tefsir ile ilgili rivayetlerin yoğunluğuyla açıklanabilir. 6 rivayetle mürsel rivayetlerde ilk sırayı ise Hasan-ı Basrî almaktadır.

Tahkik bilgilerine bakılırsa *Kitâbü'z-zühd'*de 33 sahih, 47 zayıf, 11 çok zayıf rivayet bulunduğu görülmektedir. "Ricâlühû sikât" değerlendirmesi yapılan 7 rivayetin daha çok mevkuf veya maktu olduğu anlaşılmaktadır. 6 rivayet hakkında ise açıkça hüküm verilmemiştir.

Muhakkikin senedlere verdiği hükümlere göre sıhhat açısından hadislerin sayısına bakıldığında 33 sahih, 7 ricâli sika, 47 zayıf, 11 tane çok zayıf rivayet bulunduğu görülmektedir. Muhakkik, 6 hadis hakkında açıkça hüküm vermemiştir.[229] 2 şedîdü'd-da'f ve 5 zayıf hadisin, sahih tariklerinin bulunduğu belirtilmiştir.[230] Kaydedilen verilere göre kitaptaki rivayetlerin yarıdan fazlasının zayıf hükmü aldığı anlaşılmaktadır. Bir kısım zayıf rivayetlerin diğer kaynaklarda sahih tarikleri bulunabilse de bu durum eserin sıhhat açısından değerini düşürmektedir.

Esed b. Musâ'nın *Kitâbü'z-zühd*'deki metrûk râvilerini Ebû Hâtim 'Adî b. Fadl el-Basrî,[231] Ebü's-Semh Derrâc b. Sem'ân el-Kâs el-Mısrî,[232] Ebû Seleme Osman b. Miksem el-Burrî el-Basrî,[233] Ebû Ubeyde Saîd b. Zerebî el-Basrî,[234] Bekr

[229] Sözü edilen rivayetlerin numaraları 19, 20, 32, 33, 38, 53'tür.

[230] İlgili rivayetlerin numaraları 57, 65, 66, 85, 90, 97, 98'dir.

[231] Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/46; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Dâru'l-Kıble, 1992), 2/16; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/540-541; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 7/303.

[232] İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 17/218-226; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/477-480. el-Mısrî'ninKitabü'z-zühd'deki rivayet numaraları 15, 22, 27, 30, 65, 81, 92 ve 99'dur

[233] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/58. Osman b. Miksem'in Kitâbü'z-zühd'de 18, 19, 38, 85 numaralı hadisleri vardır.

[234] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2, 136. Said b. Zerebî'nin Kitâbü'z-zühd'de 1 hadisi vardır. Hadis numarası 51'dir.

b. Huneys el-Âbid el-Kûfî,[235] Atâ b. Ebî Rabâh'ın öğrencisi Talha b. Amr el-Mekkî,[236] Dırâr b. Amr el-Malatî,[237] Ali b. Zeyd b. Cüd'ân[238] şeklinde sıralayabiliriz.

Esed b. Mûsa'nın *Kitâbü'z-zühd*'üne kaynakları itibariyle bakılacak olursa; Ebû Abdurrahman Abdullah b. Lehîa el-Mısrî'nin (ö. 174/790) 14, Hammâd b. Seleme el-Basrî'nin (ö. 167/784) 12, zühdün tâbiûn neslindeki en önemli temsilcilerinden Hasan-ı Basrî'ye 13 sene mülâzemet eden Mübarek b. Füdâle el-Basrî'nin (ö. 166/782) 9, Mervân b. Muâviye'nin (ö. 193/808) 7, Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim ed-Darîr'in 4, *Kitâbü'z-zühd* müellifi Vekî' b. Cerrâh'ın 3 rivayetle ön plana çıktığı görülmektedir.

Esed b. Musâ'nın en çok hadis aldığı hocasının Mısır'da kadılık ve devlet memurluğu yapan, İbn Lehîa el-Mısrî (ö. 174/790) olması, kısmen bu bölgenin hicrî ilk iki asırda bir rivayet coğrafyası olarak kapalı havza özelliği taşımasıyla açıklanabilir.[239] Diğer taraftan Esed b. Mûsâ'nın selefi olan daha önce zikrettiğimiz 3 zühd müellifleriyle ortak hocaları bulunmaktadır. Ancak Esed b. Musâ'nın hocalar listesinde Süfyân-ı Sevrî adı hiç geçmemektedir. Zaten rical kaynakları da Süfyân-ı Sevrî'yi Esed b. Musâ'nın hocaları arasında saymamaktadır.[240] Yine Esed b. Musâ'nın, hocası Vekî'in 3 rivayetine yer vermişken diğer bir hocası İbnü'l-Mübârek'in hiçbir rivayetini kullanmaması dikkat çekicidir. Bu durum, *Kitâbü'z-zühd*'ün günümüze yalnızca ahiret konularını içeren bölümlerinin ulaşmasıyla bir dereceye kadar açıklanabilir.

Çalışma kapsamına aldığımız zühd literatürüne panoramik bir bakışla göz atıldığı takdirde Esed b. Musâ'nın selef zühd müellifleriyle olduğu gibi kendinden sonraki zühd yazarlarıyla da sıkı bir irtibat halinde olduğu söylenemez. İncelenecek zühd kitaplarından İbn Ebü'd-Dünyâ'nın eserlerinde Esed b. Musâ adı sadece 12

---

[235] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/ 344. Bekr b. Huneys'in Kitâbü'z-zühd'de 3 hadisi vardır. Hadis numaraları 24, 41, 70.

[236] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/ 340. Rivayet numaraları 72 ve 90'dır.

[237] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/ 328; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 4/ 340. Rivayet numarası 70'tir.

[238] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/ 127.

[239] Geniş bilgi için bk. Hüseyin Akgün, "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128) Rivâyetleri Özelinde)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (30 Kasım 2015), 25-26.

[240] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/512.

rivayette geçmektedir.[241] İbn Ebü'd-Dünyâ'nın zühde dair bütün eserleri düşünüldüğünde bu sayı oldukça azdır. Benzer şekilde, Beyhakî'nin *ez-Zühdü'l-kebîr*'inde Esed'in yalnızca 3 rivayeti bulunmaktadır.[242] Bu rivayetlerden biri Abdullah b. el-Mübârek → Esed b. Musâ kanalıyla gelmektedir ki; Esed'in günümüze ulaşmış haliyle *Kitâbü'z-zühd*'ünde hocası İbnü'l-Mübârek'ten hiç hadis almadığını hatırladığımız takdirde Beyhakî rivayeti daha önemli hale gelmektedir.

1.2.5. İbn Ebû Şeybe el-Kûfî (ö. 235/849) ve Kitâbü'z-zühd'ü

1.2.5.1. Hayatı

Kimlik bilgileri, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfi'dir.[243] H. 159 (M. 776) yılında Kûfe'de doğdu. Ailesi aslen Belhli'dir. İlim ehli bir aileye mensuptur. Kardeşi Osman ve Kâsım da tanınmış birer muhaddistir. İbn Ebû Şeybe, hadis tahsiline erken yaşta başlamıştır. Kûfe, Basra, Bağdat şehirleri ile Hicaz bölgesine seyahat etmiştir. Ahmed b. Hanbel, onu diğer kardeşi Osman'dan daha üstün bulmuştur. Oldukça güçlü bir hafızası olduğu belirtilmiştir.[244]

Abbâsî Halifesi Mütevekkil'in (232/847-246/861) Mutezile mezhebine karşı Ehl-i Sünnet'in savunulmasına dair başlattığı mücadelede İbn Ebî Şeybe de görev

---

[241] Örneğin bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl*, 10, 107, 109; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *er-Rikka ve'l-bükâ*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998), 224, 244, 253; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *er-Rızâ anillâhi bi kazâihî*, thk. Ziyâ Hasen es-Selefî (Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1410), 72, 110.

[242] Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1996), 105, 279, 347.

[243] Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, thk. Muhammed İbrâhim Zâyid (Halep: Dârü'l-Va'y, 1977), 2/365; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984), 1/129; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, 1/427; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/358; Ebû Bekir Ahmed b. Ali İbn Mencûyeh, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), 1/385; Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 10/66-72; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/34-42; Zehebî, *es-Siyer*, 11/122-127; *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/16-17; *el-Kâşif*, 1/592; Salahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnavut - Mustafa Türkî (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâs, 2000), 17/237; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 4/118; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/108-109; Ali Yardım, "İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/442; Nihat Yatkın, *İbn Ebû Şeybe ve Musannef'i* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998).

[244] Yardım, "İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir", 19/442.

almış, Bağdat'taki Rusâfe mescidinde binlerce kişinin bulunduğu meclislerde hadis rivayet etmiştir.[245]

İbn Ebî Şeybe'nin en çok istifade ettiği hocaları arasında Şerîk b. Abdullah en-Nehâî (ö. 177/794), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim el-Darîr el-Kûfî (ö. 195/810), Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî (ö. 195/811), Vekî'b. Cerrâh (ö. 197/812), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-814), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834) gibi hadis hafızları bulunmaktadır.[246]

İbn Ebû Şeybe'nin ilimdeki derecesini ve hocası Vekî' b. Cerrâh'la selef-halef olarak irtibatını göstermesi açısından Zehebî'nin naklettiği şu bilgi kayda değerdir: "İbn Ebû Şeybe'nin (kendi zamanında) hadis rivayet ettiği Kûfe Mescidi'ndeki kürsü (sütun) (aslen) İbn Mes'ûd'un kürsüsüdür. İbn Mes'ûd'dan sonra sırasıyla Alkame (ö. 62/682), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Mansûr (b. Mu'temir (ö. 132/750), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) ve (en sonunda) İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) bu kürsüde hadis rivayet etmişlerdir."[247]

Bilgisayar yardımıyla yapılan sayıma göre İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde Vekî' b. Cerrâh'ın, 4000'den fazla rivayetinin bulunduğu belirlenmiştir. İbn Ebû Şeybe'nin çok hadis aldığı hocalarından Ebû Muâviye, Ebû Usâme, Yezîd b. Hârun'un rivayet sayıları 1200'ü geçmezken Vekî' rivayetlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu durum, yine İbn Ebû Şeybe'nin zühd yazarlarından hocası Vekî' ile olan ilişkisinin gücünü göstermektedir. Buna karşılık bir diğer zühd yazarı İbnü'l-Mübârek'ten aldığı rivayetler ise 500'e ulaşmamaktadır.

İbn Ebû Şeybe'nin talebeleri arasında Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Vaddâh el-Kurtubî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hanbel ve oğlu Abdullah, İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894), İbn Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 287/900), Ahmed b. el-Hasen Abdülcebbâr es-Sûfî gibi isimler yer almaktadır. Kaydedilen isimlere bakıldığında İbn Hanbel, İbn Ebü'd-Dünyâ, İbn Ebû Âsım gibi zühd müellifleri dikkat çekmektedir.

---

[245] Yardım, "İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir", 19/442.
[246] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/35.
[247] Zehebî, *es-Siyer*, 11/124.

Kaynaklarda İbn Ebû Şeybe'ye *el-Müsned*, *Kitâbü'l-ahkâm, Kitâbü't-tefsîr*, *Kitâbü's-sünen fi'l-fıkh*, *Kitâbü't-tarîh*, *Kitâbü'l-fiten*, *Kitâbü Sıffîn*, *Kitâbü'l-Cemel*, *Kitâbü'l-fütûh* ve ayrıca çalışmamızda konu edilecek *el-Musannef* adlı eserler atfedilmektedir.[248]

Ali Yardım, yukarıda kaydedilen eserlerden sadece *el-Musannef*, *Kitâbü'l-îmân*, *Kitâbü'l-edeb*, *Kitâbü't-târih*, *Tefsîru İbn Ebî Şeybe* olmak üzere beş eseri zikretmiş; bunlardan *Kitâbü't-tefsir* hariç diğer üç eserin *el-Musannef*'in ilgili ana bölümleriyle aynı muhtevaya sahip olduğunu belirtmiştir. Dahası bunlar haricinde müellife atfedilen *Kitâbü'l-evâil*, *Kitâbü'l-fiten*, *Kitâbü'l-Cemel* gibi eserlerin yine *el-Musannef*'in ilgili bölümlerinin farklı rivayetleri olabileceğini belirtmiştir.[249] Buna karşılık Nihat Yatkın, ilgili doktora çalışmasının İbn Ebû Şeybe'nin eserlerine ayırdığı başlığında *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, *el-Müsned*, *Kitâbü'l-îmân*, *Kitâbü't-târih*, *Kitâbü't-tefsîr*, *Kitâbü'l-edeb*, *Kitâbü'l-evâil*, *Kitâbü'l-Cemel*' adlı eserleri sıralamış; bunlardan *el-Müsned* ve *Kitâbü't-tefsîr* hariç diğerlerinin *el-Musannef*'in bir bölümü olduğunu belirtmiştir.[250] Kaynaklarda *Kitâbü'z-zühd*'ü *el-Musannef*'ten bağımsız bir çalışma olarak zikreden herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.2.5.2. el-Musannef'in "Zühd" Bölümü

Zühd literatürünün karakteristik özelliklerini belirlemeye çalıştığımız bu bölümde, İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef fi'l-ehâdîsve'l-âsâr* adıyla bilinen eserinin "Kitâbü'z-Zühd" başlığının incelenmesi uygun görülmüştür. Çeşitli baskıları[251]

---

[248] Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 280; İbn Atiyye, *el-Fihrist*, 89; İbn Hayr, *el-Fehrese*, 171-173, 177; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/440; a.mlf., *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn*, thk. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/440; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/109. Sezgin, *el-Müsned* ile *el-Musannef*'i aynı kitap olarak kabul etmiştir. *DİA*'daki ilgili maddede, *Keşfü'z-zunûn*'da böyle belirtildiği zikredilmiştir. Ancak, İbn Hayr'ın *Fehrese*'sinde *Müsned*'in yirmi cüz olduğu ve sahabe isimlerine göre tasnif edildiği, *el-Musannef*'in ise doksan cüzden ibaret olduğunu belirtmiştir. İbn Hayr'ın bu iki kitaba ulaştığı senedler birbirlerinden farklıdır. İbn Ebû Şeybe üzerine doktora tezi hazırlayan Nihat Yatkın da bu kitapların farklı iki eser olduğu kanaatindedir. Bk; Yatkın, *İbn Ebû Şeybe ve Musannef'i*, 56.

[249] Yardım, "İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir", 19/442-443.

[250] Yatkın, *İbn Ebû Şeybe ve Musannef'i*, 56-62; Mehmet Efendioğlu, "el-Musannef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/237-238.

[251] Kemal Yusuf el-Hût'un 1989 yılında 7 cilt halinde neşrettiği baskıda tahkike esas alınan nüshalar belirtilmemiştir Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef A*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989). Üç muhakkik tarafından gerçekleştirilen neşirde rivayetler kısmen

yapılan *el-Musannef*'in, Muhammed Avvâme'nin tahkiki ile 26 cilt halinde basılarak râvi ve garîb kelime açıklamalarıyla zenginleştirilen baskısı esas alınmıştır. İlgili neşir, 41 "kitab" içermektedir.[252] Bununla birlikte çalışmamızda yer yer Mektebetü'r-Rüşd baskısına da başvurulacaktır.

İncelemeye konu edilen "Zühd" başlığı, *el-Musannef*'in 36. bölümüdür. *el-Musannef*'in son taraflarındaki ana bölümler takip edildiğinde "Kitâbu sıfati'l-cenne ve'n-nâr" ve "Kitâbü zikri rahmetillah"[253] başlıklarından sonra "Kitâbü'z-Zühd" başlığının gelmesi, çoğu zühd müellifinin ahiret ahvalini ve cennet-cehennem bahislerini zühd kitaplarının muhtevasına almalarıyla benzerlik taşımaktadır.

İbn Ebû Şeybe'nin üzerinde durduğumuz eseriyle ilgili ilk olarak *el-Musannef*'in ale'l-ebvâb sistemde yazılmasına karşılık bir istisna olarak "Zühd" bölümünün ale'r-ricâl sisteme sahip olduğunu belirtmemiz gerekir. 1515 rivayet içeren "Zühd" bölümü; "zühdü'l-enbiyâ",[254] "zühdü'n-Nebî",[255] "zühdü's-sahâbe",[256] "zühdü't-tâbiîn"[257] olmak üzere dört ana kategoriden oluşmaktadır. Zühd bölümünün sözü edilen tasnif sistemi merfu, mevkuf ve maktu rivayetlerin yanı sıra geçmiş peygamberlere nispet edilen rivayetlerin sayısını belirlemeyi kolaylaştırmaktadır. Ancak "Zühd" bölümünün ale'r-ricâl yapısını bozan, istisna niteliğindeki 5 konu başlığında (bâbda)[258] yukarıda gruplandırılan dört ana

---

tahriç edilmiştir. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef B*, thk. Abdülhâlık Han el-Afgânî vd. (Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1979). Pek çok yazma nüshanın tahkikiyle hazırlanan Mektebetü'r-Rüşd baskısında hadislerin tahrici yapılmamıştır. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef C*, thk. Hamd b. Abdullah el-Cum'a - Muhammed b. İbrâhîm el-Lahîdân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004).

252 Bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvame (Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006).

253 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 18/403-544. el-Musannef'in "Zühd" bölümü, -akabindeki siyer ağırlıklı bölümler dikkate alınmazsa- müellifin son bölümüdür.

254 Başlığın orjinali, "Mâ Zükira fî Zühdi'l-Enbiyâ Aleyhimü's-Selâm ve Kelâmihim" şeklindedir.

255 Başlığın orjinali, "Mâ Zükira an Nebiyyinâ Sallallahu Aleyhi ve Sellem fi'z-Zühd" şeklindedir.

256 Orijinal başlık da "Zühdü's-Sahâbe" şeklindedir.

257 Zühd bölümünde bu şekilde bir başlık açılmamakla birlikte bölümün muhtevasını daha iyi yansıtmak için Avvame neşrinde yer almayan bu kategori tarafımızdan eklenmiştir. Ancak Mektebetü'r-Rüşd baskısında böyle bir başlıklandırma yapılmıştır (Bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 12/183, dipnot no 1).

258 Sözü edilen bâb başlıklarının ilki "Mâ Câe fî Lüzûmi'l-Mesâcid" şeklinde adlandırılmıştır. "Fî Sevâbi't-Tesbîh ve'l-Hamd", "Mâ Câe fî Fazli Zikrillah", "Fî Kesreti'l-İstiğfâr ve't-Tevbe" bâbları art arda sıralanmıştır. "el-Bükâ min Haşyetillah" bâbı, sözü edilen 274 rivayetin 211'ini içermesi yönüyle dikkat çekmektedir.

kategoriden rivayetler iç içe girebilmektedir.[259] Diğer bir ifadeyle, sözü edilen istisna niteliğindeki 5 bâbdaki 274 rivayet hariç tutulursa, "Zühd" bölümünün ale'r-rical sisteme göre ayrıştırılan 1241 rivayetin 76'sı zühdü'l-enbiyâ, 128'i zühdü'n-Nebî, 406'sı zühdü's-sahâbe, 631'i zühdü't-tâbiîn kategorisinde yer almaktadır.

Zühd literatürü açısından ilgili rivayetlerin kaynağına göre dağılım oranlarını daha yakından ele almak gerekirse; İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) *Kitâbü'z-zühd*'ü ile İbn Ebû Şeybe'nin "Zühd" bölümü, müelliflerin rivayet kullanım türleri hakkında bir fikir vermektedir. Âmir Hasan Sabrî'nin sayımına göre; İbnü'l-Mübârek bu kitabını 40 zühdü'l-enbiyâ ve'l-ümem, 450 merfu, 585 mevkuf, 540 maktu, 22 söyleyeni belirsiz toplam 1637 rivayetten oluşturmuştur.[260] Bu verilerdeki en anlamlı sonuç, vefat tarihleri arasında yaklaşık yarım asır bulunan İbnü'l-Mübârek ile İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) merfu rivayetlere yer verme oranlarındaki belirgin farklılıktır. İbnü'l-Mübârek'in merfu rivayetlere yer verme oranı %27 iken; İbn Ebû Şeybe'de bu oran %10'a düşmektedir.

İbn Ebû Şeybe'nin "Zühd" bölümünde diğer peygamberlere nispet edilen 76 rivayete yer vermesi,[261] zühd yaşantısının sonradan ortaya çıkan bir şey olmayıp tam aksine peygamberler arası ortak bir yaşam tarzı olduğuna dikkat çekme amacı taşıyabilir. Sırasıyla Hz. Îsâ, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. Mûsâ, Hz. Lokman (a.s) başlıkları altında toplanan zühdü'l-enbiyâ rivayetlerinin, ale'l-ebvâb sistemli zühd kitaplarında muhtelif bâblara dağılmış olması, temas edilen muhtemel vurgunun göze çarpmamasına yol açmıştır denilebilir. Diğer taraftan, zühdü'l-enbiyâ rivayetlerinin çoğunlukla İbn Abbâs, Abdullah b. Selâm, Abdullah b. Amr gibi sahabîler ile Hasan-ı Basrî, Mücâhid b. Cebr el-Mekkî, Sâbit el-Bünânî, Şa'bî, Hayseme b. Abdurrahman el-Kûfî gibi tâbiîlerden geldiği; buna karşılık Vehb b. Münebbih, Ka'b el-Ahbâr gibi İsrâiliyyât rivayetleri sıklıkla aktarmakla tanınan râvilerin geri planda oldukları dikkat çekmektedir. Dahası zühdü'l-enbiyâ rivayetlerinin sened açısından mevkuf ve

---

[259] "Zühd" bölümünde ale'r-ricâl ve ale'l-ebvâb sistemlerin sözü edilen tedâhül durumu, istinsah hatalarından kaynaklanabilir. Zira araya girmiş bâbların rivayetleri, *el-Musannef*'in daha önceki bazı kitâb ve bâblarında benzer bir sırayla tahriç edilmiştir. Belirtilen durum, muhakkiklerin gözünden kaçmış olabilir.

[260] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 1/209-213 (Muhakkikin notu). Kaydedilen rivayet sayıları, Habîbü'r-Rahmân el-A'zâmî neşrinde bazı farklılıklar göstermektedir.

[261] 35367 ilâ 35442 numaraları arasında yer alan "Zühdü'l-Enbiyâ" rivayetleri için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/23-46.

maktu şekilde aktarılmasına karşılık merfu nitelikli tek rivayetin[262] olduğuna temas edebiliriz.

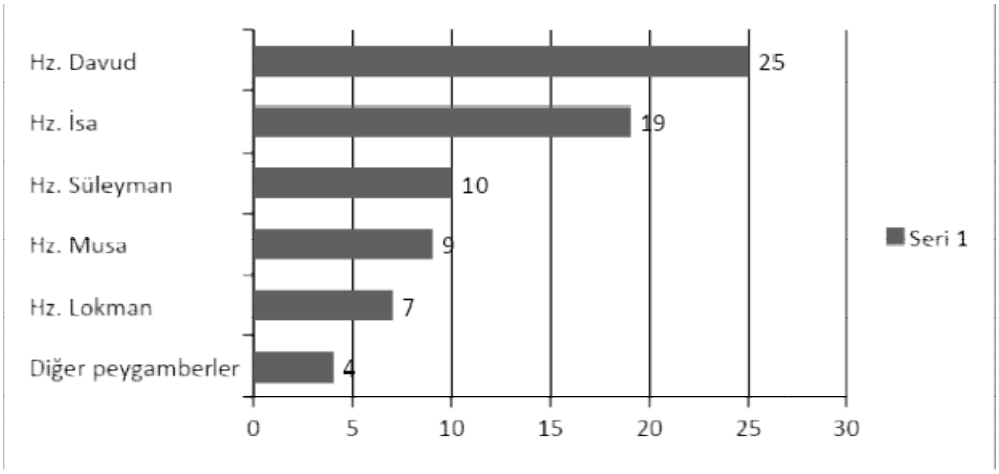

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserinde "Zühdü'l-Enbiyâ" Rivayetlerinin Dâğılımı

Bir zühd çalışmasındaki rivayetlerin 406 rivayetle %33'ünün sahabe, 631 rivayetle %51'inin tâbiîn kaynaklı olması durumuna; Ehl-i Hadis anlayışının "mevkuf ve maktu rivayetlere bağlılık" hassasiyetinin olduğu kadar "*Ümmetimin en hayırlıları benim neslimdir. Sonra onların ardından gelenler, (daha sonra da) sonra onların ardından gelenlerdir*"[263] rivayetinin uygulamaya yansımış bir örneği gözüyle bakılabilir.

el-Musannef'in "Zühd" bölümü zühdü's-sahâbe rivayetlerinin dağılımını gözlemlemek açısından uygun bir örneklem sunmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görülebileceği üzere *Musannef*'in "Kitâbü'z-zühd" bölümünde Hulefâ-i Râşidîn, Muaz b. Cebel (ö.17/638), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652?), Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656?), Hz. Aişe (ö. 58/678), Abdullah b. Ömer (73/693) başta gelmek üzere toplam 27 sahabî için alt başlık açılmıştır.

[262] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/34 (No. 35403). Sözü edilen tek merfu rivayetin senedinde Ali b. Zeyd b. Cüd'ân isimli mecruh râvi bulunmaktadır.

[263] Buhârî, "Fedâilü Ashabî'n-Nebî", 1; "Rikâk", 7; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 210; Ebû Dâvûd, "es-Sünne", 10.

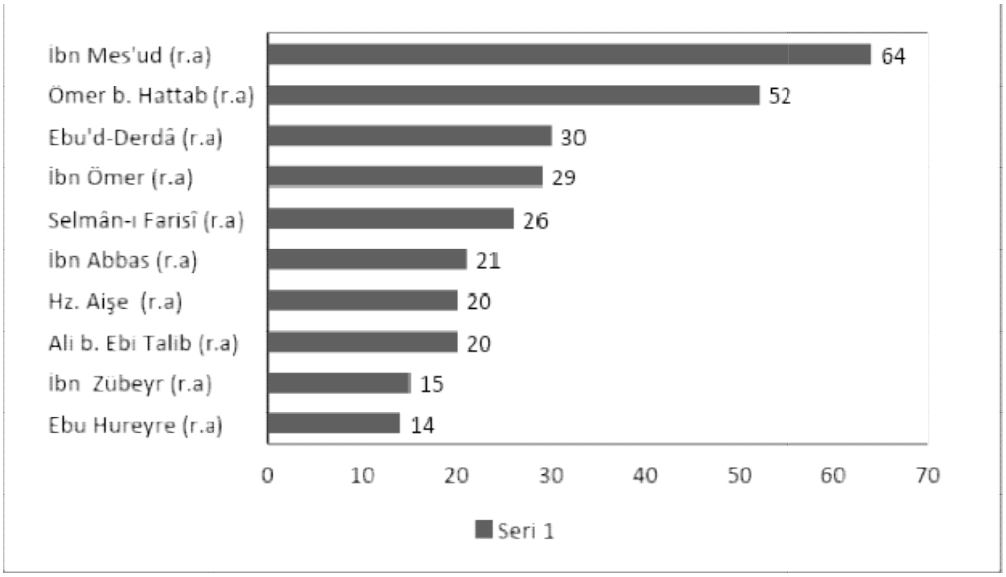

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde "Zühdü's-Sahâbe" bölümündeki en çok sözü bulunan ilk on sahabînin rivayet sayıları

Kaydedilen listenin ilk sırasında İslam çağrısını ilk kabul edenler arasında bulunan, Hz. Peygamber'e daima hizmet eden, onun vefatından sonra da âlim ve zâhid kişiliğiyle büyük hizmetlerde bulunan İbn Mes'ûd'un yer alması şaşırtıcı olmasa gerektir.[264] Medineli Abdurrahmân b. Yezîd'e (ö. 98/716-17) hitaben tâbiîn neslini ibadet ve amel bakımından sahabe neslinden daha önde bulmasına karşılık sahabîleri dünyaya karşı daha zâhid ve ahirete daha bağlı olmaları dolayısıyla daha faziletli görmesi, zühd yaşantısı itibarıyla İbn Mes'ûd'un gözlemci kişiliğini ortaya koymaktadır.[265] İbn Mes'ûd'un (r.a) zühd kitaplarındaki çoğu konuyla irtibatı kurulabilecek; aynı zamanda pek çok hadisin muhtevasını da yansıtan belîğ bir hutbesini burada kısmen kaydetmek yerinde olacaktır:

"*Sözlerin en doğrusu Allah'ın kelâmıdır. En güçlü kulp takva sözü (olan La ilâhe illallah)tır. Dinlerin en hayırlısı Hz. İbrahim'in (a.s) dinidir. Kıssaların en güzeli bu Kur'an'dır. Yolların en güzeli Muhammed'in (s.a) yoludur. Sözlerin en şereflisi Allah'ın zikridir. İşlerin en hayırlısı azimet üzere olanları, en şerlileri de ise sonradan uydurulanlarıdır…*".[266]

[264] Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", 1/115.

[265] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/167 (No. 35692).

[266] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/168-171 (No: 35694). Ayrıca bk. Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/286 (No: 497).

Zühd rivayetleri ile ön plana çıktığı daha önce belirtilen Hz. Ömer ile yukarıda kısaca temas edilen İbn Mes‘ûd’la birlikte tablonun üçüncü sırasında bulunan Ebü’d-Derdâ ismine de kısaca temas etmekte yarar vardır. Başta ailesi olmak üzere yakınlarının haklarını ihmal ederek kendini tamamen ibadete veren Ebü’d-Derdâ’nın Selmân-ı Fârisî ile yaşadığı ve Rasûlullah’ın (s.a) da uyarıda bulunduğu olay, zühd kitaplarında da yer alan meşhur bir rivayete konu olmuştur.[267] Bu ikilinin, Hz. Peygamber’in (s.a) vefatından sonra da aynı minvalde haberleştikleri ve birbirlerine nasihat ettikleri bilinmektedir.[268] Hz. Ömer’in hilafeti sırasında Şam bölgesinde çeşitli görevler üstlenen Ebü’d-Derdâ’nın (r.a) zâhidane bir hayat yaşamaya devam ettiği, kendisini ziyarete gelen Hz. Ömer’in tanıklığıyla günümüze aktarılmıştır.[269]

el-Musannef’in “Zühd” bölümü, zühdü’t-tâbiîn rivayetleri açısından da incelemeye değerdir. Hasan-ı Basrî adı, İbnü’l-Mübârek’in *Kitâbü’z-zühd*’ünde olduğu gibi İbn Ebû Şeybe’nin de en çok başvurduğu tâbiî durumundadır.

Musannef’in zühd bölümünün tâbiîne ayrılan kısmı incelendiğinde toplam 37 tâbiînin, 631 rivayetinin yaklaşık %11’i ile listenin ilk sırasındaki Hasan-ı Basrî’yi; Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda‘ gibi İbn Mes‘ûd’un (r.a) seçkin talebeleri; Mücahid b. Cebr (ö. 103/721), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) gibi İbn Abbâs’ın (r.a) önde gelen öğrencileri; tabîûnun sekiz meşhur zâhidlerinden Âmir b. Abdikays (ö. 55/675) ile İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) gibi tanınmış simâlar takip etmektedir.

Listenin ikinci sırasında yer alan ve bir sahabî çocuğu olan Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şıhhîr (ö. 95/713-14), Basra’nın önde gelen âbid ve zâhidlerinden olup Ebû Zer, Osman, Ali, İmrân b. Husayn, Aişe (r.a) gibi sahabîlerden hadis almış; Hasan-ı Basrî, Sâbit el-Bünânî, Katâde b. Diâme gibi zâhid kimselere hadis

---

[267] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/204 (No. 35813); Tirmizî, “Zühd”, 63. Ayrıca bk. Buhârî, “Edeb”, 86; “Savm”, 50.

[268] İlgili rivayetler için bk. Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Kitâbü’z-zühd*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim - Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs (Hulvân: Daru’l-Mişkât li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1993), 127 (No. 838); Ebû Dâvûd, *ez-Zühd*, 235 (No. 260); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü’d-Dünyâ, *Zemmü’d-dünyâ* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1999), 156 (No. 338).

[269] Abdullah Aydınlı, “Ebü’d-Derdâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/310.

okutmuş bir isimdir.[270] Listenin üçüncü sırasındaki meşhur tâbiî vaiz ve müfessir Ubeyd b. Umeyr el-Mekkî'nin (ö. 74/693); Ömer, Ebû Zer, Ali, Aişe, İbn Abbâs (r.anhum) gibi sahabenin önde gelenlerinden hadis aldığı, ayrıca İbn Ömer'in onun sohbetlerine katıldığı bilinmektedir.[271] Hocası İbn Mes'ûd'un, "*Rasûlullah seni görseydi çok severdi!*" iltifatını kazanan, listenin dördüncü sırasındaki meşhur zâhid Rebî' b. Huseym el-Kûfî (ö. 65/685?); tâbiûn âlimlerinden İbrahim en-Nehâî ve Şa'bî gibi önemli isimlere hadis okutmuştur.[272] Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) de listenin ilk sıralarında yer aldığına dikkat çekmekte yarar vardır.

el-Musannef'in "Zühd" bölümündeki rivayetleri muhteva açısından değerlendirecek olursak; öncelikle zühdü'l-enbiyâ kategorisi kapsamında Hz. İsâ'ya (a.s) nispet edilen rivayetler üzerinde durulabilir. Bu bağlamda Hz. Îsâ'nın, havârîlerine rızık konusunda tevekkül ehli olup gerektiği takdirde doğada biten otlar ve pınarlardan akan sularla beslenmeleri tavsiyesine öncelikle dikkat çekilebilir.[273] Sözü edilen tavsiyeyi, o dönemde bazı din adamlarının yapılan bağışları kendilerine alıkoymalarını eleştiren âyetle[274] birlikte okuduğumuz takdirde havarilerin idarecilerden ve insanlardan rızık konusunda müstağni kalmalarını sağlayacak bir yöntem olarak anlayabiliriz. "*Bana verdiklerinizin benzerleri hâriç öğrettiklerinizden ücret almayın. Ey yeryüzünün tuzları! Sakın bozulmayın! Bir şey bozulduğunda ancak tuzla ıslah edilir*" şeklindeki uyarının da[275] aynı noktayla irtibatı kurulabilir. Kezâ Allah'ı anmak dışında çok konuşmanın kalbi karartacağı, Allah hakkının kul haklarından üstün tutulması gerektiği, yeterince infak etmeyen zenginlerin cennete girmelerinin zor olduğu, haramları işlemek bir tarafa onları zihinden geçirmenin bile doğru olmadığı, yeryüzünü ıslah etmekle görevli âlimlerin ve sâlihlerin bozulması durumunda toplumun da bozulacağına dair rivayetlere yer verilmiştir.[276]

---

[270] Mehmet Yaşar Kandemir, "Mutarrif b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/374.

[271] Zehebî, *es-Siyer*, 4/156-157.

[272] Selahattin Polat, "Rebî' b. Huseym", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/495-496.

[273] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/24 (No. 35368, 35369).

[274] Tevbe, 9/34.

[275] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/28 (No. 35382). Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, 1/96 (No. 283); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 78, 80 (No. 480, 493).

[276] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/23-29 (No. 35367-35386).

Hz. Îsâ'nın ev ve binit edinmeye mesafeli durduğunu[277] belirten zühdü'l-enbiyâ rivayetlerinin, esasen dünya hayatına düşkünlüğüyle bilinen bir topluma karşı bir tavır alış şeklinde okunması isabetli görünmektedir. Zira iyi bir eşin, geniş bir evin, güçlü bir bineğin kişinin hayatını ve mutluluğunu temin eden başlıca nimetler arasında olduğunu belirten merfu hadislerin mevcudiyetini bilmekteyiz.

Ale'r-ricâl sisteme sahip "Zühd" bölümünün zühdü'n-Nebî kategorisindeki rivayetler muhteva olarak; dünya-ahiret dengesi, zemmü'd-dünya; Hz. Peygamber'in zühd yaşantısı; ilim; amel; ahlak; kabir ve ahiret ahvâli; kulun Allah Teâlâ ile ilişkisi gibi başlıklar altında özetlenebilir. Kaydedilen konu başlıklarının, aynı zamanda ale'l-ebvâb sistemli zühd kitaplarının öncelikli bâblarını oluşturması yönüyle telif sistemi farklılığının muhtevayı çok da etkilemediği söylenebilir.

Yukarıda kaydedilen muhteva birlikteliğine karşılık İbn Ebû Şeybe'nin tahriç ettiği zühdü'n-Nebî rivayetleri arasında, incelenen diğer zühd kitaplarında fazlaca yer verilmeyen bazı rivayetler saptanmıştır. "*Kim, 'Allah dünyayı çirkinleştirsin!' derse; dünya da o kimseye, 'Hangimiz Allah'a isyan ederse Allah onu çirkinleştirsin' diye cevap verir*"[278] rivayeti ile "*Ben size keşiş ve ruhban olmayı emretmiyorum*"[279] sözü bu bağlamda zikredilebilir. Bilhassa İbn Ebû Şeybe'nin ikinci kaydettiğimiz sözü, zühdü'n-Nebî rivayetlerinin sonlarına yakın bir yerde tahriç etmesi, kendisinin zühd kavramına bakışını bir dereceye kadar yansıtmaktadır diyebiliriz.

Muhteva açısından zühdü's-sahâbe kategorisi kayda değer bir durum taşımaz iken Rebî' b. Huseym ile başlayan toplam 37 tâbiîye ait zühdü't-tâbiîn rivayetlerinin başlıklandırmaları, 20. sıradaki Mutarrif b. eş-Şihhîr'den sonra bazı dağınıklıklar içermektedir. Bu bağlamda Müverrik el-İclî[280] gibi, herhangi bir başlık açılmaksızın

---

[277] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/23, 26 (No. 35367, 35376). Son rivayette Hz. İsa'nın (a.s) kendisine teklif edilmesine rağmen merkebe binmeyi kabul etmediği geçmektedir.

[278] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/130 (No. 35570). Ayrıca bk. en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 4/348 (No. 7870). Son rivayette Hz. İsa'nın (a.s) kendisine teklif edilmesine rağmen merkebe binmeyi kabul etmediği geçmektedir. Bk. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-'İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, thk. İrşadülhak el-Eserî (Faysalâbâd: İdâratü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1981), 2/313; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/535; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 5/61.

[279] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/87-88 (No. 35500). İlgili rivayet, incelediğimiz diğer zühd kitapları ile kullandığımız Şamile versiyonunda tespit edilememiştir.

[280] Örneğin Mektebetü'r-Rüşd baskısında "Müverrik el-İclî" başlığı, muhakkikler tarafından eklenmiştir. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef C*, 12/348. Yine ilgili râviler için bölüm sonunda "Câmiu Kelâmi Fülân" başlığı açılmıştır. Bk. 12/366.

rivayetlerine yer verilen birkaç tâbiî bulunmaktadır. Benzeri bir tedâhül ve dağınıklık durumu Hasan-ı Basrî'nin kavilleri için de söz konusudur.[281]

Özetle belirtmek gerekirse; *el-Musannef*'in "Zühd" bölümü her ne kadar ale'r-ricâl sistemde telif edilse de rivayet tabakalarında ön plana çıkan râvileri ile muhtevası açısından ale'l-ebvâb sistemli zühd kitaplarıyla benzerlik arz etmektedir.

el-Musannef'in "Zühd" bölümünün son olarak râvilere ait cerh-ta'dîl durumlarına ilişkin genel bilgilerin verilmesi uygun olacaktır. *el-Musannef* üzerine hazırlanan bir çalışmada İbn Ebû Şeybe'nin kitaptaki hoca sayısı 271 olarak tespit edilmiş ve bu hocaların cerh-ta'dîl durumlarını gösteren bir tablo hazırlanmıştır. Sözü edilen tabloya göre mecrûh râvilerin toplam sayısı 17 olup bunlardan 2'si metrûktur.[282] Ancak Ömer b. Hârun ve Ebû Mehdî Saîd b. Sinân olarak belirlenen bu iki râvinin"Zühd" bölümünde rivayetleri yer almamaktadır.

Bununla birlikte diğer zühd kitaplarında ileri derecede cerh edilen bâzı râvilerin "Zühd" bölümünde rivâyetleri olduğuna değinmemiz yerinde olacaktır. Bu râvileri Ebû Ca'fer Abdullah b. Misver el-Medâinî,[283] Ali b. Zeyd b. Cüd'ân,[284]

---

[281] Temas edilen tedâhül durumu için Muhammed Avvâme (Dârü'l-Kıble) herhangi bir açıklama yapmazken Mektebetü'r-Rüşd baskısında "Câmiu Kelâmi Akvâm fi'z-Zühd" başlığı eklenmiştir. Bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef C*, 12/ 366.

[282] Yatkın, *İbn Ebû Şeybe ve Musannef'i*, 47.

[283] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/169; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/505; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 5/12.

Ali b. el-Medînî'nin aktarımına göre; Abdullah b. Misver, edeb ve zühde dair hadisler uydurmuş; hatta kendisine bu eylemi hatırlatılınca bundan sevap kazanmayı umduğunu söylemiştir. Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/195; *et-Târîhu'l-evsat*, 1/269.

İbn Misver'in "Zühd" bölümünde mükerrer 2 rivâyeti olduğu belirlenmiştir. Bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/55 (No. 35455, 35456).

İlgili rivayetin geçtiği diğer zühd kaynakları için bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/106 (No. 315); Vekî', *ez-Zühd*, 1/238 (No. 15); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel*, 99 (No. 131); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 356 (No. 974); a.mlf., *Şuabü'l-imân*, 13/133 (No. 10068, "Zühd ve Kısaru'l-Emel" Bâbı). İlgili rivayetin geçtiği diğer kaynaklardaki isnadlarda da bazı kusurlar bulunmaktadır. Bk. Dârekutnî, *el-İlel*, 5/189; İbnü'l-Cevzî, *el-'İlelü'l-mütenâhiye*, 2/318; Mizzî, *Tehzîb*, 32/157.

[284] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/181; Ebû Ahmed el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 6/335; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/128; *es-Siyer*, 5/207. Ali b. Zeyd'in konumuzla ilgili rivâyet numaraları şu şekildedir: 35307, 35403, 35565, 35848, 35920, 36193, 36228, 36348, 36481, 36877. Muhammed Avvâme, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ın rivayetleri için çoğunlukla hasen hükmü vermiştir. Bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/251 (Muhakkik dipnot no. 52). Nitekim 35565 numaralı "Zühd" bölümü rivayeti, Ali b. Zeyd'in de yer aldığı bir senedle *Sünen-i Tirmizî*'de geçmekte ve Tirmizî bu rivayet için hasen-sahih değerlendirmesi yapmaktadır. Bk. Tirmizî, "Zühd", 21 (No: 2329, 2330).

Ebü'l-Kâsım Cüveybir Câbir b. Saîd el-Ezdî el-Belhî,[285] Ebü'l-Mühezzim Yezîd b. Süfyân et-Temîmî[286] şeklinde sıralayabiliriz.

1.2.6. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Kitâbü'z-zühd'ü

1.2.6.1. Hayatı

Tam adı, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî'dir.[287] H. 164 yılının (M. 780) Rebîülevvel ayında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Nesebinin Hz. Peygamber'in (s.a) dedelerinden Nizâr'a kadar ulaştığı bilinmektedir.[288]

Ahmed b. Hanbel'in babası erken yaşta öldüğü için annesinin himayesinde büyümüştür. Kaynaklarda annesinin Merv'den Bağdat'a gelirken ona hamile olduğu bildirilmektedir. Erken yaşta Kur'ân'ı hıfz etmiş, dil eğitimi almıştır. Bir süre fıkıhla meşgul olduktan sonra hadis talebine yönelmiştir. H. 179 (M. 795) yılında Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) hadis meclisine gitmek istemiş; ancak onun Tarsus'a doğru yola çıkması dolayısıyla kendisiyle görüşemeden Hüşeym b. Beşîr'in (ö. 183/799) hadis derslerine başlamıştır.[289] Bağdatlı âlimlerden istifade etmiş; ardından yine ilmî seyahatlere çıkmıştır. Bu amaçla Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Halep gibi ilim merkezlerine; ayrıca Abdürrezzâk b. Hemmâm'dan (ö. 211/826-827) hadis alabilmek için yolculuk etmek üzere katıldığı kervandaki develerin bakıcılığını yaparak Yemen'e gitmiştir.[290]

İbn Hanbel'in bilgisinden istifade ettiği hocalarının sayısı üç yüzü bulmaktadır. Abdürrezzâk'a ilaveten önde gelen hocaları Muhammed b. Ca'fer

---

[285] İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/339; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/427. Cüveybir'in konumuzla ilgili rivayet numaraları şu şekildedir: 35165, 35177, 35205, 35210, 35302, 35316, 35318, 35573, 36443, 36641, 36642, 36643, 36646, 43667.

[286] İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/148; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 4/426. Ebü'l-Mühezzim'in konumuzla ilgili tek rivayeti 35174 numaralı rivayettir. Ayrıca İbnü'l-Mübârek, Vekî', Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin çalışmamıza konu olan kitaplarında Ebü'l-Mühezzim'den bir kaç rivâyet aldıklarına temas edilebilir.

[287] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/253; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/5; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/292-313; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 5/252-341; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/437-439; Zehebî, *es-Siyer*, 11/177-358; Mehmet Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/75-80.

[288] Zehebî, *es-Siyer*, 11/183.

[289] Zehebî, *es-Siyer*, 11/183.

[290] Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2/75-76.

Gunder (ö. 193/809), Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/ 814), Yezîd b. Hârun el-Vâsıtî (ö. 206/821), Affân b. Müslim (ö. 220/835) şeklinde sıralanabilir.[291] İlk zühd müelliflerinden Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 197/812), İbn Hanbel'in en çok hadis yazdığı hocası olması, üzerinde durduğumuz literatür açısından önemlidir.

Ahmed b. Hanbel'den hadis dinleyenler arasında Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Sâlih b. Ahmed b. Hanbel (ö. 266/880), amcaoğlu Hanbel b. İshak (ö. 273/886), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Merrûzî (ö. 275/888), Bakî b. Mahled (ö. 276/889), oğlu Abdullah (ö. 290/903) ve Ahmed b. el-Hasen b. Abdülcebbâr es-Sûfî; ayrıca *Kitâbü'z-zühd* müelliflerinden Ahmed b. Ebü'l-Havarî (ö. 246/860), Ahmed b. İbrahim ed-Devrâkî (ö. 246/860), İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) gibi tanınmış muhaddis ve zâhidler bulunmaktadır.[292]

Ahmed b. Hanbel'in hadis meclislerinde çok sayıda kişinin hadis dinlediği ve yazdığı, bir kısım insanların sadece onun güzel ahlak ve edebinden istifade etmek niyetiyle bu derslere geldiği aktarılmıştır. Kaynaklar onun zühd üzere yaşadığını, ilim için pek çok sıkıntılara katlandığını, öğünlerini kuru ekmek yiyerek geçirdiğini, son derece mütevazı olduğunu, selefin uygulamasına uyarak cihad sevabı almak maksadıyla ribata çıktığını, Allah Rasûlü'nün (s.a) sünnetine derin bir sevgi ve hürmetle bağlandığını, öğrendiği her sünnetle amel ettiğini bildirmektedir. Son derece istiğna sahibi bir kimse olan Ahmed b. Hanbel, hocası Abdürrezzâk b. Hemmâm da dâhil pek çok kimsenin gönül hoşnutluğu ile gönderdiği ikramları geri çevirmiştir.[293] Kendisinin bu örnek şahsiyetinden ötürü menâkıbı, başta oğlu Sâlih olmak üzere farklı kimseler tarafından kitaplaştırılmıştır.[294]

Abdurrahmân b. Mehdî'nin, "Ahmed b. Hanbel'e bakınca Süfyân es-Sevrî'yi hatırlıyorum" demesi,[295] aslında Sevrî'den Vekî'e, ondan da Ahmed b. Hanbel'e

---

[291] Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned'i* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 17.

[292] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/440.

[293] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/300-301.

[294] Ebü'l-Fadl eş-Şeybânî Sâlih b. Ahmed, *Sîretü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed (İskenderiye: Dâru'd-Da've, 1404); Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Menâkibü'l-İmam Ahmed*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Dâru'l-Hicr, 1409).

[295] Zehebî, *es-Siyer*, 11/190.

ulaşan ilim ve zühd geleneğini işaret etmesi açısından kıymetlidir. Yine Abdürrezzak'ın; Sevrî, Mâlik b. Enes ve İbn Cüreyc'i görmesine rağmen talebesi Ahmed b. Hanbel'in ilim, zühd ve takvası hakkında "Ben ondan daha fakîh ve vera'lı bir kimse görmedim" ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Büyük muhaddis Nesâî, İbn Hanbel'in hadis ilmini fıkıh, vera', zühd ve sabırla birleştirdiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Ebû Dâvûd, "Onun meclisleri ahiret meclisiydi. Hiçbir zaman dünya hakkında konuştuğunu duymadım" sözü, İbn Hanbel'in zâhid kişiliği hakkında fikir vermektedir.

Ahmed b. Hanbel'in biyografisi üzerinde durulurken kendisinin Mihne döneminde Kur'ân'ın mahluk olduğu iddiası karşısında yaklaşık iki buçuk yıl verdiği çileli mücadeleyi unutmamak gerekir. İbn Hanbel, hem bu dönemde hem de akabinde hadis rivayetinden oldukça geri kalsa da, devletin resmi mezhebi haline gelen Mutezile karşısında Selef akîdesinin savunulmasında sergilediği kritik duruş dolayısıyla Ali b. Medînî gibi bir muhaddisin, "Allah ridde zamanında Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a) ile mihne zamanında ise Ahmed b. Hanbel ile İslam'ı yüceltmiştir"[296] iltifatına ulaşmıştır.

Ahmed b. Hanbel, 12 Rebîülevvel 241 Cuma günü (31 Temmuz 855) Bağdat'ta vefat etmiş; çok kalabalık bir cemaat tarafından kılınan bir cenaze namazıyla oraya defnedilmiştir.[297]

Başta *el-Müsned* olmak üzere *Kitâbü'z-zühd*, *er-Red ale'z-zenâdıka ve'l-cehmiyye* ile *el-Mesâil*; İbn Hanbel'in en çok bilinen eserleridir. Toplam yirmiye yakın kitabı vardır.[298] *el-Müsned,* türünün günümüze ulaşan en hacimli ve güzel örneklerinden biridir.[299] Arif Alkan'ın kanaatine göre; İbn Hanbel'in kitapları ekseriyetle öğrencilerinin derlemesi neticesinde telif edilmiştir.[300] Nitekim Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Merrûzî'nin çoğunlukla Ahmed b. Hanbel'e ve kısmen

[296] Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2/77.

[297] Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", 2/77.

[298] Bk. İbn Hayr, *el-Fehrese*, 179; İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 88, 129; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/48; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/503-509.

[299] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût - Adil Mürşid (Müessesetü'r-Risâle, 2001).

[300] Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in hadis anlayışı ve Müsned,* Ankara Ü.S.B.E., 1997 (Basılmamış doktora tezi), 22

diğer hocalarına yönelttiği soruların cevaplarını derleyerek oluşturduğu *Kitâbu'l-vera'ı*[301] da, ileride literatürü ana hatlarıyla tasvir etmek için inceleyeceğimiz temel kaynaklar arasındadır.

1.2.6.2. Kitâbü'z-zühd'ü

Zühd literatürünün önemli çalışmalarından biri olan Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-zühd*'ü üzerinde durulurken öncelikle eserin neşir bilgileri hakkında önemli gördüğümüz bazı hususlara değinilecektir. Yukarıda zikri geçen İbnü'l-Mübârek ve Muâfâ b. İmrân'ın çalışmalarına ilaveten Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Kitâbü'z-zühd'*ünün de tahkikini yaparak bu alanda önemli bir isim olan Âmir Hasan Sabrî, *Kitâbü'z-zühd*'ün *el-Müsned*'in üçte biri hacminde olduğu yönünde İbn Hacer'in ifadesinden[302] yola çıkarak mevcut yazma nüshaların tam olmadığını belirtmektedir. Ayrıca eseri tahkik etmeyi düşündüğünü; ancak tam nüshayı henüz bulamadığı için bu işe başlamadığını eklemektedir.[303] Gerçekten de İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî'*de *Kitâbü'z-zühd*'den aldığı rivayetlerden 6'sının mevcut baskılarda bulunmaması[304] Âmir Hasan Sabrî'nin kanaatini desteklemektedir.

Nüshaların noksanlığından olsa gerek *Kitâbü'z-zühd*, tahkik açısından hak ettiği ilgiyi pek görememiştir. Muhammed Saîd Besyûni Zağlûl'un hazırladığı neşirde[305] rivayetler numaralandırılmış olsa da sadece ilgili rivayetin geçtiği birkaç kaynak zikretmekle yetinilmiştir. Son rivayetin 2379 olarak numaralandırıldığı bu baskı, Mehmet Emin İhsanoğlu tarafından Arapça metinleri kaydedilerek ve başına zühd literatürü hakkında tanıtıcı bilgilerin verildiği bir giriş yazısıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.[306]

---

[301] Bk. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Merrûzî, *Kitâbu'l-vera'*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî, Mektebetu'l-Me'ârifli'n-Neşrve't-Tevzî', Riyad, 1421.

[302] Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-Menfa'a*, thk. İkrâmullah İmdâdulhak (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1996), 1/234-235.

[303] Ebû Hafs Ömer b. Ali Kazvînî, *Meşyahatü'l-Kazvînî*, thk. Âmir Hasan Sabri (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005), 200 (Muhakkik dipnotu). Kaydedilen sayfada Kazvînî, iki ciltten oluşan *Kitâbü'z-zühd*'ün tamamını gördüğünü belirtmektedir. Ancak kitabı Ahmed b. Hanbel'e değil de oğlu Abdullah'a nispet etmektedir.

[304] Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 9/249-250, 498; 10/124; 11/306; 12/410.

[305] Kitabın bu baskısı temin edilemediği için hakkında detaylı bilgi verilememiştir.

[306] Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd T*, çev. Mehmed Emin İhsanoğlu (İstanbul: İz Yayınları, 1993).

Hâmid Ahmed et-Tâhir'in hazırladığı neşir, 2004 tarihli olup 2377 rivayet içermektedir.[307] Eserin mukaddimesinde hangi nüsha ya da nüshaların esas alındığının belirtilmemesi dolayısıyla neşrin, "tahkik eden Hâmid Ahmed et-Tâhir" kaydıyla piyasaya sürülmesi uygun olmamıştır. İlgili neşirde rivayetler numaralandırılsa da tahriç bilgisi olarak yalnız rivayetin geçtiği birkaç kaynağa yer verilmiştir. Ebû Bekir el-Kâti'î ile Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in zevâid rivayetlerinin senedlerinde bu iki ismin kırmızı renkte yazılması, eserin kullanımını kısmen kolaylaştırmıştır.

Muhammed Ahmed Îsâ'nın tahkikiyle 2005 yılında Mısır'da hazırlanan neşirde rivayetler numaralandırılmış, ale'r-ricâl sisteme sahip olan kitabın zühdü'n-Nebî rivayetlerinin yer aldığı ilk bölüm rivayetlerinin tahrici yapılmış, Elbânî'nin çalışmaları esas alınarak rivayetlerin sıhhat durumları hakkında bilgi verilmiştir. Muhakkik, pek çok baskısı yapılmasına rağmen mevcut baskıların yeterli olmadığını, metnin sağlam bir mahtut veya matbu nüsha ile mukayese edilmediğini, hadislerin tahrici yapılmadığı için tahkik işine kalkıştığını belirtmiştir.[308] Zühdü'l-enbiyâ, zühdü's-sahâbe ve zühdü't-tâbiîn rivayetlerinin tahriçleri yapılmadığı için bu baskı da yeterli değildir.

Muhammed Abdüsselâm Şâhin'in 1999 yılında Beyrut'ta neşrettiği baskıda hadis numaraları yer almamakla birlikte el-Mektebetü'ş-Şâmile için hazırlanan belgede numaralar eklenmiş olup son rivayetin numarası 2368'dir. Tahkikli olmayan bu baskıda Şâhin, gerekli gördüğü yerlerde rivayetin geçtiği diğer kaynaklara dipnotlarda işaret etmiş, yer yer bazı isnadlar hakkında hüküm vermiştir. Bu nedenle tutarlı bir tercihle eserin kapağına Muhammed Abdüsselâm için "tahkik eden" değil

[307] Bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd,* nşr. Hâmid Ahmed et-Tâhir Hâmid el-Besyûnî, (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2004).
[308] Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd C*, thk. Muhammed Ahmed Îsâ (Mısır: Dâru'l-Gadi'l-Cedîd, 2005).

"dipnotlandıran" kaydı konulmuştur.[309] Bu çalışmada, mezkûr baskı esas alınacak; gerektiğinde diğer baskılardan da istifade edilecektir.[310]

Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-zühd*'ü, tıpkı İbn Ebû Şeybe'nin çalışması gibi ale'r-ricâl sistemde yazılmıştır. Her ne kadar kitabın aslında yer almasa da muhakkiklerin koydukları ilave başlıklardan hareketle rivayetlerin kategorik olarak şu şekilde sıralandığını söyleyebiliriz: Zühdü'n-Nebî, zühdü'l-enbiyâ, zühdü's-sahabe, zühdü't-tâbiîn rivayetleri. *Kitâbü'z-zühd* ile ilgili belirtilmesi gereken hususlardan bir diğeri ise Ebû Bekir el-Kâti'î ile müellifin oğlu Abdullah'ın zevâid rivayetlerini içermesidir.

Çalışmamıza esas alınan *Kitâbü'z-zühd* baskısındaki 2368 rivayetin ilk kısmını 181 rivayetle zühdü'n-Nebî kategorisi oluşturmaktadır. Kitabın ilk 20 rivayetinden 17'si el-Kâti'î'nin zevâididir. Abdullah'ın zevâid sayısı 54'tür. Bu durumda İbn Hanbel'in merfu hadislerinin sayısı 110 olmaktadır. Ayrıca çalışmanın en sonundaki 2328-2368 numaralı rivayetler de merfudur. Bu durumda kitaptaki toplam merfu rivayet sayısını 222 kabul ettiğimizde bu tür rivayetlerin oranı %9,3'e tekabül etmektedir. Aynı oranın İbnü'l-Mübârek'in eserinde %27, İbn Ebû Şeybe'nin eserinde ise %10 olduğu hatırlandığı takdirde zühdü'n-Nebî rivayetlerinin oranının zamanla nispeten düşmeye devam ettiği görülmektedir. Ancak İbn Hanbel'in çalışmasının günümüze bütünüyle ulaşmadığını tekrar ifade etmekte yarar vardır.

Kitâbü'z-zühd'ün ikinci kategorisi olan "zühdü'l-enbiyâ" rivayetleri için herhangi bir başlık açılmamıştır. Bu bölüm, 182 ilâ 557 numaralı rivayetler arasındaki toplam 375 rivayeti kapsamaktadır. Her ne kadar belirtildiği üzere bu bölüm herhangi bir üst başlık içermese de "Zühdü Yûnus", "Kıssatü Nûh", "Ahbâru Mûsâ", "Hikmetü Îsâ" gibi alt başlıklara sahiptir. Görüldüğü üzere alt başlıkların sıralanışında kronolojik seyir takip edilmemiştir. Kaydedilen peygamberlere ilaveten bu bölümde Âdem, İbrâhim, Yûsuf, Süleyman, Dâvûd, Eyyûb, Lokman (aleyhimü's-selâm) ile birlikte 10 farklı peygamber için alt başlık açılmıştır. Bazı peygamberler

[309] Ebû Abdillah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd A,* nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyye, 1999).

[310] Âmir Hasan Sabrî, *Kitâbü'z-zühd*'ün o dönem itibarıyla en iyi baskısının Âsım Fâris el-Hurustânî ile Muhammed İbrâhim ez-Zağlî tarafından 1994 yılında Beyrut'ta (Dâru'l-Cîl) hazırlandığını belirtmektedir. Ancak bu baskıya tarafımızca ulaşılamamıştır.

için "Bakiyyetü Zühdi Îsâ", "Zühdü Îsâ" gibi mükerrer başlıklar açılması, kitabın telif sürecinde bazı eklemelerin yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Benzer şekilde, bölümün hemen girişindeki "Zühdü Yûnus", "Zühdü Süleymân", "Zühdü Eyyûb" alt başlıkları incelendiği takdirde eserin diğer bölümlerinde yer alması gereken rivayetlerin hatalı bir şekilde mezkûr başlıklara alındığı görülebilmektedir. Kayda değer bir örnek vermek gerekirse; "Zühdü Yûnus" başlığı altındaki 31 rivayetin sadece ilk 6'sı başlıkla uyumludur.[311]

Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-zühd*'ünün en dikkat çeken yönlerinden birisi de yaklaşık %14 oranındaki 340 zühdü'l-enbiyâ rivayetiyle bu bakımdan literatürün en yüksek miktarına sahip olmasıdır. Bir örnek vermek gerekirse; aynı oran, İbn Ebû Şeybe'nin "Zühd" bölümünde yalnızca %6 idi. İlgili rivayetler genel itibariyle sahabe tabakasından İbn Abbâs'a; tâbiûn tabakasından Mücâhid b. Cebr, Şa'bî, Katâde, Hayseme, Hasan-ı Basrî, Alkame, Mâlik b. Dînâr, Sâbit el-Bünânî ve Sâlim b. Ebü'l-Ca'd gibi isimlere dayanmaktadır. Ayrıca İbn Ebû Şeybe'nin "zühdü'l-enbiyâ" rivayetlerine kıyasla Vehb b. Münebbih, daha öncelikli bir kaynak konumundadır.

İbn Hanbel'in kitabındaki zühdü's-sahabe rivayetlerinin toplam sayısı 668,[312] genel oranı ise %28'dir. Her ne kadar bu oran, %33 mevkuf rivayete sahip İbn Ebû Şeybe'nin "Zühd" bölümünden bir miktar düşük olsa da yine de kayda değer bir orandır.

Çalışmanın yazma nüshalarında her ne kadar "Zühdü's-Sahabe" şeklinde bir üst başlık açılmadığı anlaşılsa da 21 sahabînin rivayetlerine yer verilen bu kategoride öncelikle Hulefâ-i Râşidîn rivayetleri sıralanmıştır. Ancak devamında Aşere-i Mübeşşere'den olan sahabîlerle ilerlemek gibi bir ölçü konulmamıştır ki; aynı husus, İbn Ebû Şeybe'nin "Zühd" bölümü için de geçerlidir. Örnek vermek gerekirse; râşid halifelerden sonra ilk on sırada Ebü'd-Derdâ, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm (r.anhum) gibi farklı isimler bulunmaktadır.

Başlık-içerik uyumsuzlukları ile rivayet tedâhülleri, zühdü's-sahâbe rivayetlerinde yine önemli bir telif sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin

[311] Bk. Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 31-35 (No. 182-213).
[312] İlgili zühdü's-sahâbe rivayetlerinin numara aralığı 558 ilâ 1226'dır.

"Zühdü Selmân el-Fârisî" başlığı altındaki 843-907. numaralar arasındaki 64 rivayet[313] esasında bölümdeki en çok rivayete sahip râvilerden biri olan İbn Mes'ûd'a ait olsa da kendisi için müstakil bir başlık açılmamıştır. Benzer şekilde, 922 ilâ 980. rivayetler müellifin oğlu Abdullah'ın zevâidleri olup başlıkla uyumsuzluklar içermektedir. Kaydedilen aralıkta çok sayıda sahâbî ve tâbiî rivayetleri birbirine karışmıştır.[314]Bölümün son başlığı olan Abdullah b. Ömer müsnedindeki 177 rivayetten sadece ilk 33'ünün senedi kendisine dayandırılmaktadır. İlerleyen rivayetlerde yine yer yer İbn Ömer rivayetleri geçse de açılan başlık, muhtelif sahabî ve tâbiîlere nispet edilen rivayetlerle sonlanmaktadır.[315]

Hz. Ömer, 76 rivayetle yine zühdü's-sahâbe rivayetlerinin ilk sırasında yer almaktadır. Sözü edilen rivayetlerden 16'sı, Abdullah'ın zevâididir.[316] Listenin ikinci sırasında 64 rivayetle İbn Mes'ûd bulunmaktadır.

"Ahbâru Abdillah b. Ömer" başlığı hakkında yukarıda kaydedilen telif sorunları, zühdü't-tâbiîn rivayetlerinin başlangıç yerini belirlemeyi oldukça güçleştirmektedir. Bu sebeple kategorinin başlangıcını ilk tâbiî için açılan "Zühdü Âmir b. Abdikays" başlığı olarak belirlemeyi uygun bulduk. Bu durumda zühdü't-tâbiîn rivayetleri, 1227 ilâ 2327 aralığında olup 1100 rivayetle kitabın %46,5'ini oluşturmaktadır.[317] Kaydedilen 1100 rivayetin 570'i Abdullah'ın zevâidi olup kendisinin kitaba eklediği rivayetlerin yaklaşık ⅔'ü tâbiûn rivayetleri arasında yer almaktadır. Netice itibarıyla tıpkı İbn Ebû Şeybe'nin "Zühd" bölümünün muhtevasını %51'lik oranla zühdü't-tâbiîn rivayetleri oluşturduğu gibi İbn Hanbel'in çalışmasında da maktu rivayetler ön plana çıkmaktadır.

Her ne kadar "zühdü't-tâbiîn" kategorisi için 20 tâbiî veya tebe-i tâbiîn için alt başlık açılmış olsa da rivayetlerine başlıksız yer verilen diğer isimlerle birlikte bu

---

[313] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 128-135.

[314] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 137-144 (No. 922-980). Arka arkaya pek çok zevâidin yer aldığı hadis numaraları şunlardır: 1169-1227, 1473-1541, 1563-1581, 1679-1726, 1931-1972. Burada zikredilen aralıklarda Ahmed b. Hanbel'in birkaç hadisi araya girebilmektedir.

[315] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 160-168 (No. 1084-1145).

[316] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 94-104 (No. 592-666).

[317] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 178-319 (No. 1227-2327). Zühdü'n-nebî kategorisi ele alınırken de belirtildiği gibi, kitabın en sonundaki 2328-2368 numaralı rivayetler kaynağına göre merfu özelliği taşımaktadır.

sayı 50'ye ulaşmaktadır. Bu bağlamda tâbiûnun meşhur sekiz zâhidi olan Üveys el-Karanî (ö. 37/657), Âmir b. Abdikays (ö. 55/675), Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681-82), Mesrûk b. Ecda' (ö. 63/683), Rebî' b. Huseym (ö. 65/685), Herim b. Hayyân (ö. 70/690), Esved b. Yezîd (ö. 75/694) ve Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) muhtelif sayılarda rivayetleri bulunduğuna temas edebiliriz.

Kitâbü'z-zühd, her ne kadar ale'r-ricâl sistemde yazılmış olsa da muhteva olarak analiz edilmeye müsait bir çalışmadır. Mescide gitmenin faziletiyle ilgili bir rivayet[318] ile başlayan zühdü'n-Nebî kategorisi, Allah Rasûlü'nün (s.a) zâhidâne yaşantısını yansıtan aktarımlarla devam etmekte olup bu yönüyle ale'l-ebvâb eserlerdeki "Maîşetü'n-Nebî", "Keyfe kâne 'îşü'n-Nebî"[319] gibi başlıklarla uyumludur. Kategorinin devamında ise dünya-ahiret dengesi, iyi ve kötü ameller, güzel ahlak şeklinde bir konu sıralamasının olduğu söylenebilir.[320]

"Zühdü'l-enbiyâ" kategorisinde peygamber adlarına göre yer alan alt başlıkların muhteva açısından farklı vurgular taşıdığı göze çarpmaktadır. Söz gelimi "Kıssatü Nûh" başlığında kulun, Allah Teâlâ ile irtibatı;[321] "Mevâizü Îsâ" başlığında zühde ve amelleri güzelleştirmeye,[322] "Zühdü Dâvûd" başlığında ise dünyada çalışarak helal kazanmaya teşvik[323] vurgularının ön plana çıktığı söylenebilir. Çok farklı konudan rivayetin görülebileceği "Ahbâru Mûsâ" başlığına değinirken Kur'ân-ı Kerîm'de bu peygambere ait kıssalarda geçen detaylar hakkında bilgi veren rivayetlere[324] rastlanabilmektedir. Örnek vermek gerekirse 344. rivayette Hz. Mûsâ'nın, Yüce Yaratıcı'ya "Bana ne emredersin?" diye sorması üzerine aldığı "Rabbine şirk koşma!" cevabını; akabinde aynı soruyu tekrarlaması üzerine üç kez annesine iyi davranması gerektiğini bildiren[325] rivayet zikredilebilir. Hz. Mûsâ'ya yönelik bu ilâhî buyruğun, muhteva olarak âyet ve hadislerle örtüştüğü göze

[318] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 7 (No. 2).
[319] Örneğin bk. Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/376; Buhârî, "Rikâk", 17; Tirmizî, "Zühd", 38.
[320] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 12-30 (No. 50-181).
[321] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 45-48 (No. 277-295).
[322] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 48-53 (No. 296-339).
[323] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 59-63 (No. 359-382).
[324] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 53-59 (No. 340-358).
[325] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 57 (No. 344).

çarpmaktadır.[326] Kısaca denilebilir ki; zühdü'l-enbiyâ rivayetleri, muhteva yönünden literatürle uyumlu olup zühd yaşantısının bütün peygamberlerin ortak bir mirası olduğu teması açıkça okunabilmektedir.

Hz. Ömer'in 76 rivayetle zühdü's-sahâbe kategorisinin ilk sırasında yer alan merviyyâtı, aynı zamanda muhteva açısından iyi bir örnekleme sahiptir. On yıl gibi uzun bir süre halifelik yapan ve bu sırada önemli fetihler ve büyük ganimetler elde eden Hz. Ömer'in bütün bu başarılara rağmen bir devlet başkanı olarak zâhidane bir hayat sürmeye çalışması rivayetlere konu olmuştur. Bu bağlamda kendisi, Bahreyn'den gelen misk ve anber kokularını Müslümanlar arasında adaletle paylaştırmayı arzularken; olur da sürüntü yoluyla fazla alır diye hanımı Âtike bint Zeyd'in üleştirme teklifini geri çevirmiştir.[327]

Yine bu minvalde mescidde ganimet mallarının taksim edildiği sırada Abdurrahmân b. Avf tarafından niçin ağladığının sorulması üzerine "*Bu var ya bu! Vallahi hangi kavme verilmişse aralarına düşmanlık ve buğz girer*" cevabını vermiştir.[328] Rivayetlerin takibinden anlaşıldığı kadarıyla aynı Hz. Ömer, hilafetinin kıtlık ve zorluk yıllarında ise halktan biri gibi yaşamaya itina göstermiştir.[329] Zühd yolunu sadece kendisi tutmakla kalmayarak görevlendirdiği bazı memurlara da bu yönde telkinlerde bulunmuş;[330] daha güzel kıyafetler giyip daha iyi beslenmesini isteyen kızı Hafsa'ya, ahirette Hz. Peygamber (s.a) ve Ebû Bekir (r.a) ile birlikte olabilmek için onların tuttuğu bu yoldan ayrılmayacağını söylemiştir.[331] "Din, gecenin sonunda yapılan bir takım ibadetlerden ibaret değildir! Din harama

---

[326] Bk. Bakara 2/83; Buhârî, "Edeb", 2 (No. 5626); Müslim, "el-Birr ve's-Sıla", 1 (No. 2548); İbn Mâce, "Edeb", 1 (No. 3658).

[327] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 98 (No. 323).

[328] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 94 (No. 597). Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, 1/265 (No. 768); Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 181 (No. 7); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Dâru'l-Kıble- Mevsûatü 'ulûmi'l-Kur'an, 2006), 19/139 (No. 35587); Ebû Dâvûd, *Kitâbü'z-zühd*, 81 (No. 65); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl*, 23 (No. 18).

[329] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 96, 102 (No. 608, 655).

[330] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 102 (No. 653).

[331] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 103 (No. 660).

düşmemek (vera‘) için titizlenmektir”[332] sözü, Hz. Ömer’in dinde ince anlayışını (tefakkuh) olduğu kadar İbn Hanbel’in meseleye bakışını da özetler niteliktedir.

Zühdü’t-tâbiîn kategorisinde selefin zühd anlayışını yansıtan rivayetler ön plana çıkmaktadır. Bilhassa tâbiûn neslinden Âmir b. Abdikays ile Hasan-ı Basrî’ye nispet edilen rivayetler, zühd yaşantısının nasıl olması gerektiğine dair bilgiler sunmaktadır.[333] Yine bu neslin önemli zâhid ve muhaddislerinden Bilâl b. Sa‘d’ın (ö. 110/728?) sahabe neslini gündüzleri kendi işlerinde, geceleri ise ibadet halinde (كَانُوا رُهْبَانًا) gördüğüne dair izlenimi,[334] sahabenin yaşantısı hakkında fikir vermektedir.

Kitâbü’z-zühd’ün muhtevası incelenirken 878 zevâid rivayetle müellifin oğlu Abdullah’ın katkısına değinmemiz yerinde olacaktır. İlgili zevâidlerin 54’ü “zühdü’n-Nebî”, 61’i “zühdü’l-enbiyâ”, 240’ı “zühdü’s-sahâbe”, 523’ü ise “zühdü’t-tâbiîn” rivayetleridir. Zevâid rivayetler kimi zaman müellifin kaydettiği rivayetleri açıklayıcı veya destekleyici mahiyette olabilmektedir. Örneğin 80 ve 81. rivayetler, kişinin söylediği bir söz veyahut işlediği bir fiil dolayısıyla ilahi gazap ya da rıza ile karşılaşabileceğini ifade ederken 82 numaralı zevâid rivayet, önceki iki rivayetle uyumlu olarak dili tutmakla ilgilidir. Buna karşılık Rasûlullah’ın (s.a) sabah namazını kıldıktan sonra yerinden kalkmayıp güneşin tamamen doğmasına kadar oturduğunu haber veren 83 numaralı zevâid rivayet[335] ise müstakil bir fasıl açmaktadır. Zevâid rivayetlerin ağırlık kazandığı zühdü’t-tâbiîn kategorisinde “Zühdü İbrahim et-Teymî” gibi tamamen Abdullah b. Ahmed b. Hanbel’in katkısıyla müstakil bir başlığın[336] ortaya çıkması şaşırtıcı değildir.

Kitâbü’z-zühd’ün muhteva analizini noktalamadan önce zühd yaşantısının mutedil sınırlarına ışık tutan bazı rivayetlerin İbn Hanbel tarafından çalışmaya alındığını belirtmemiz uygun olacaktır. Örneğin Rasûlullah’ın (s.a) sıcak bir günde oruç tutmayarak İslam ordusunun hizmetini gören sahabîler hakkındaki “*Bugün oruç*

[332] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 104 (No. 664).
[333] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 245-256, 292-329.
[334] İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd ve’r-Rekâik*, 1/47 (No. 144); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 171 (No. 1163).
[335] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 16 (No. 80-83).
[336] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 293-294 (No. 2104-2107).

tutmayanlar sevabı alıp götürdüler"[337] şeklindeki sözü; keza kendisinin yanında İsrâiloğullarının ibadet ve uzletlerinden söz edilen Vehb b. Münebbih'in, "İnsanların arasına karışan; ancak harama düşmekten sakınarak onların eziyetine katlanan kişi bence daha üstündür"[338] şeklindeki kanaati, zikre değerdir.

Kitâbü'z-zühd'ün henüz mütekâmil tahriçli bir baskısı hazırlanmadığı için eser hakkında sıhhat ve rical değerlendirmesi yapılamayacaktır.

Kitâbü'z-zühd'ün selef ve muasır zühd yazarlarıyla iyi bir irtibatının olduğu söylenebilir. Söz gelimi çalışmada Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ismi 59 kez tekrarlansa[339] da bütün senedlerde müellif ile İbnü'l-Mübârek arasına râvi girmesi ve bu sırada yer yer senedde sadece "Abdullah" adının geçmesi dolayısıyla tam bir sayı tespiti yapmak güçleşmektedir.[340] İbnü'l-Mübârek rivayetlerinin çoğunlukla müellifin oğlu Abdullah'ın zevâidi olduğu göze çarpmaktadır. İbn Hanbel, kitabını telif ederken zühd yazarları arasında daha önce işlediğimiz hocası Vekî' b.Cerrâh'ın (ö. 197/812) 150 civarında rivayetini kullanmıştır.[341] Ayrıca Abdullah'ın da babası vasıtasıyla Vekî' b. Cerrâh'a ulaşan senedleri bulunmaktadır.[342]

Senedlerin durumu dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in, "Zühd" bölümü yazarı Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'den aldığı rivayetlerin tam sayısını belirlemek güçtür. Bununla birlikte 1163 ilâ 1223 numaralı rivayetler arasındaki 40 rivayetin,[343] İbn Ebû Şeybe'ye ulaşan bir senedle müellifin oğlu Abdullah tarafından kitaba alındığına temas edilebilir.

Kitâbü'z-zühd, günümüze ulaşmayan bazı zühd kitaplarının muhtevası hakkında fikir vermesi yönüyle de önemli bir kaynaktır. Bu bağlamda İbn Hanbel ile bilhassa oğlu Abdullah'ın zühd müellifi Ahmed b. İbrâhim ed-Devrâkî'nin (ö.

---

[337] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 10 (No. 33). Ayrıca bk. Buhârî, "el-Cihâd ve's-Siyer", 70 (No. 2733); Müslim, "Sıyâm", 100 (No. 1119).
[338] Örneğin bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, 301 (No. 2180).
[339] Örneğin 82, 106, 107, 108, 113 numaralı hadislere bakılabilir.
[340] Örneğin bk. Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 203, 320 (No. 1411, 2336).
[341] Örneğin 21, 25, 32, 35, 36 numaralı rivayetlere bakılabilir.
[342] Örneğin 21, 25, 35 numaralı rivayetlere bakılabilir.
[343] Bk. Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 171-177.

246/860)[344] 80'i aşkın rivayetine yer vermesi,[345] değinilmesi gereken önemli bir veridir.

Kendisine herhangi bir zühd kitabı atfedilmemekle birlikte rekâik rivayetlerini topladığı kaydedilen Şiî muhaddis Ca'fer b. Süleymân ed-Dubaî[346] de İbn Hanbel'in önemli kaynakları arasındadır. İlgili rivayetler, 137 kez Ca'fer → Seyyâr tarikiyle gelmektedir ki;[347] bu durum, rical kaynaklarında Ca'fer'in rekâik rivayetlerinin daha çok öğrencisi Seyyâr b. Hâtem el-Anezî'den (ö. 199/814) geldiği yönündeki bilgilerle örtüşmektedir.[348]

1.2.7. Hennâd b. Serî (ö. 243/857) ve Kitâbü'z-zühd'ü

1.2.7.1. Hayatı

Tam adı Ebü's-Serî Hennâd b. es-Serî b. Mus'ab et-Temîmî ed-Dârimî el-Kûfî'dir. İbn Hibbân, Hennâd'ın soyunun Arapların iki ana kolundan birini oluşturan Adnân'a kadarki şeceresini kaydetmiştir.[349] Hennâd b. Serî, isim ve künyesi aynı olan başka bir âlim ile karıştırılmamalıdır.[350]

Hennâd'ın hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. H. 152 (M. 769) yılında dünyaya geldiği bilinmektedir. Aralarında zühd müelliflerinin de bulunduğu İbnü'l-Mübârek, İsmail b. Ayyâş, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler onun önde gelen hocalarından bazılarıdır.[351] Buhârî, bir başka eserinde olmak üzere *Kütüb-i Sitte* müellifleri Hennâd b. Serî'den hadis almışlardır. İmam Müslim'in

---

[344] Bk. İbn Hayr, *el-Fihrist*, 339. Müslim ve *Sünen* sahiplerinin kendisinden hadis aldıkları Devrâkî hakkında geniş bilgi için bk. Zehebî, *es-Siyer*, 12/ 130; a.mlf., *Târîhu'l-İslam*, 18/31-32; *el-Kâşif*, 1/189; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 224.

[345] Örneğin 700, 1107, 1319, 1621, 1769 numaralı rivayetlere bakılabilir.

[346] Müslim ve *Sünen* sahiplerinin kendisinden hadis aldıkları, ayrıca zühdle de ilgilendiği anlaşılan ed-Dubaî hakkında geniş bilgi için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/379-389; Zehebî, *es-Siyer*, 8/197-200; a.mlf., *Mîzân*, 1/408-411.

[347] Örneğin 49, 61, 132, 133, 134 numaralı rivayetlere bakılabilir.

[348] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/298; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/572; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/308.

[349] Biyografisi hakkında daha geniş bilgi için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 13/248; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 1/411; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/119-120; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/246; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/311; Zehebî, *es-Siyer*, 11/465-466; *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/70; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl*, 12/168; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/70-71; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/96.

[350] Bu kişi, Ebû Saîd Abdullah b. Sa'îd el-Eşec'den hadis alan Hennâd b. es-Serî b. Yahya olup ele aldığımız Hennâd'ın kardeşinin torunudur. Ayrıca Dârekutnî'nin hocaları arasındadır. Bk. Müslim, *el-Esmâ ve'l-künâ,* 1/ 411; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, 3/2025-2026; Zehebî, *es-Siyer*, 11/465-468; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 11/70-71.

[351] Zehebî, *es-Siyer*, 11/465.

aldığı 25 rivayetten[352] sadece 3'ünün Hennâd b. Serî'nin kitabında yer aldığı belirlenmiştir.[353] Tirmizî'nin Hennâd'dan aldığı rivayetlerin sayısı çok daha fazladır.[354] *el-Mektebetü'ş-Şâmile* yardımıyla yapılan taramaya göre *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da 100,[355] *Sünen-i Nesâî*'de 75,[356] *Sünen-i İbn Mâce*'de 30 civarında[357] Hennâd rivayetinin bulunduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Ebû Zür'a er-Râzî, Bakî b. Mahled, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Ebü'd-Dünyâ gibi büyük muhaddisler de ondan hadis almışlardır.[358] Ahmed b. Hanbel'e Kûfe'de hadis dinlemek için kimi salık verdiği sorulduğunda Hennâd'ı işaret etmiştir.

Hennâd b. Serî'nin hadis ilmindeki durumu hakkında Ebû Hâtim sadûk,[359] Nesâî ise sika değerlendirmesi yapmıştır.[360] Kuteybe b. Saîd, "Vekî' b. Cerrâh'ın onu övdüğü kadar kimseyi övdüğünü görmedim" sözünü aktarmıştır.[361] İbn Hibbân, Hennâd'ı *es-Sikât'*a alarak "Hocalarımız ondan hadis aldılar" demekle yetinmiştir.[362]

Kaynaklarda Hennâd'ın çok Kur'ân okuyup ağladığı, çok fazla ibadet ettiği, câriye edinmeyip evlenmediği belirtilmektedir. Öyle ki; Kûfe'nin râhibi olarak anılmış, kendisinin zühdü Hz. Îsâ'nın zühdüne benzetilmiştir. Hennâd, doksan bir yaşındayken Hicrî 243 yılının (M. 857) Rebîülâhir ayının bir Çarşamba günü vefat etmiştir.[363]

Hennâd b. Serî'nin hocaları, muâsırları ve talebeleri arasında zühd literatürünün tanınmış isimlerinin olması kendisini bu bağlamda önemli bir konuma

---

[352] Örnek rivayetler için bk. Müslim, "İmân", 376; "Salâtü'l-Müsâfirîn", 131; "Küsûf", 106; "Kader", 6.

[353] Tekin, "Müslim'in Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (2015), 138.

[354] Örnek rivayetler için bk. Tirmizî, "Tahâret", 4, 9, 12, 13; "Zekât", 1, 12, 34, 38.

[355] Örnek rivayetler için bk. Ebu Dâvûd, "Tahâret", 107; "Salât", 11, 22; "Menâsik", 15, 23.

[356] Örnek rivayetler için bk. Nesâî, "Tahâret", 24, "İmâme", 2; "Cenâiz", 21.

[357] Örnek rivayetler için bk. İbn Mâce, "İftitâhu'l-Kitâb", 3; "Tahâret", 28; "Zühd", 16, 19, 39.

[358] Zehebî, *es-Siyer*, 11/465; Ayrıca bk. Ebû Abdurrahmân Ahmed b Şuayb en-Nesâî, *Tesmiyetü'ş-şüyûh*, thk. eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî (Mekke: Dâru Âlemi'l-Kavâid, 1423), 62; İbn Mencûyeh, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, 2/328.

[359] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/119-120.

[360] Nesâî, *Tesmiyetü'ş-şüyûh*, 62.

[361] Zehebî, *es-Siyer*, 9/466.

[362] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/246.

[363] Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, thk. Muhammed Saîd Umer İdrîs (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 2/578; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl*, 12/169; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/96.

taşımıştır. Hennâd'ın bibliyografik kaynaklarda kaydedilen[364] ve günümüze ulaşan *Kitâbü'z-zühd*'ü, incelememize konu olacaktır.

1.2.7.2. Kitâbü'z-zühd'ü

Hennâd b. Serî'nin zühde dair üzerinde duracağımız çalışması, Vekî' b. Cerrâh'ın *Kitâbü'z-zühd*'ünü de tahkik eden Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî tarafından neşredilmiştir.[365] Muhakkik tarafından asıl kabul edilen nüsha adının *Kitâbü'z-zühd fi'd-dünyâ ve mâ fîhâ*; Garrett nüshasının ise *Kitâbü'z-zühd* olarak kaydedildiği belirtilmiş[366] olup tezimizde de bu kısa ad kullanılacaktır.

Kitâbü'z-zühd, 115 bâb ve 1442 rivayetten oluşmaktadır. Mevcut rivayetlerin takriben %40'ının merfu, %60'ının ise enbiyâ kavilleri ile âsârdan oluştuğu belirlenmiştir.[367] Konu dağılımı itibariyle 115 bâbın ilk 40'ı ölüm, kabir ahvâli, cennet ve cehennem konularına tahsis edilmiştir.[368] İncelenen diğer zühd yazarlarından farklı olarak Hennâd, kabir ahvâlinin bazı halleri için bâb başlığı olarak "Berzah" ifadesini tercih etmiştir.[369] Ölüm ötesi âleme ilişkin kitâb veya bâb açtıklarına daha önce değinilen Abdullah b. el-Mübârek ve İbn Ebû Şeybe'den farklı olarak Hennâd'ın bilhassa cennet ve cehennem hayatı hakkında detaylı tasvirler içeren başlıklar açtığı görülmektedir.

Ahiret temalı bâblarla başlayan *Kitâbü'z-zühd*'ün muhtevası, literatürün karakteristik amel, dünya hayatı, güzel ahlak gibi konu başlıklarıyla devam etmektedir. Ancak konu akışının sistematik bir şekilde ilerlediğini söylemek güçtür.

"Mev'iza ve kısaru'l-emel", "Bâbün fî kitâbi'l-mev'iza" şeklinde açılan bâb başlıklarında[370] yer alan "mev'izâ" ifadesi, incelenen zühd çalışmalarının tercemelerinde çok tercih edilen bir ifade değildir. Sözü edilen ilk bâbda Hz.

---

[364] Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî (Haydarâbâd: Meclisu Dâirati'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, 1962), 2/240; İbn Hayr, *el-Fehrese*, 341; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/511; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/111.

[365] Bk. Hennâd b. Serî, *Kitâbu'z-zühd*, thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâli'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1985).

[366] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/22 (Mukaddime kısmından).

[367] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/25 (Mukaddime kısmından).

[368] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/52-223.

[369] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/194.

[370] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/288-303.

Peygamber (s.a) ve ashabın önde gelenleri ile âlim ve sâlih zâtların diğer kimselere verdikleri nasihat örnekleri mevcuttur. İkinci bâbda ise, selefin aynı maksatla birbirlerine yazdıkları mektup örnekleri yer almaktadır.[371] Hennâd'ın bu başlığı, Vekî' b. Cerrâh'ın daha önce üzerinde durduğumuz "Kitâbü ehli'l-hayr ba'zahüm ilâ ba'z" başlığını akla getirmektedir ki;[372] sahabe nesliyle başlayıp selef-i sâlihînin devam ettirdiği, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker amaçlı mektuplaşmalar, diğer bir yönüyle Müslümanlar arasındaki samimiyetin önemli göstergelerinden biridir. Literatürde bu uygulamanın başka örnekleri de mevcuttur.[373] Yine Hennâd'ın diğer zühd kitaplarında göremediğimiz "el-Hikâye" bâbı ile gıybet eylemini kastettiği anlaşılmakta olup bâbın hemen sonrasında "el-Vüdû' mine'l-Gıybe" diye bir başlık daha açılmıştır.[374]

Hennâd'ın *Kitâbü'z-zühd*'deki hoca sayısının 52 olduğu belirlenmiş olup bu hocaların cerh-ta'dil durumlarına ilişkin bilgiler muhakkik tarafından kitaba eklenmiştir. Bu çerçevede Muhammed b. Hâzim ed-Darîr, 315; Vekî' b.Cerrâh ise 252 rivayetle[375] Hennâd'ın en çok müracaat ettiği hocalarıdır. Benzer şekilde, İbnü'l-Mübârek'in 22; zühd çalışması günümüze ulaşmayan Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî'nin ise 58 rivayetle,[376] Hennâd'ın literatürle bağını güçlendiren diğer isimler olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.8. Dârimî (ö. 255/869) ve Sünen'in "Rikâk" Bölümü

1.2.8.1. Hayatı

Tam adı Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl ed-Dârimî es-Semerkandî'dir.[377] Temîm kabilesinin Dârim koluna mensup olduğu için Dârimî

[371] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/288-299.

[372] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/844-862.

[373] Örneğin bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/66 (No. 199); 1/309 (No. 886); 2/10; Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 287 (No. 190).

[374] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/568-571.

[375] Muhakkikin kaydettiği 252 sayısına karşılık Şâmile taramasında Vekî' adının 283 kez tekrarlandığı görülmektedir.

[376] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/10-18 (Mukaddime kısmından).

[377] Biyografisi için bk. Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 10/30-34; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 29/310-320; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/210-220; Zehebî, *es-Siyer*, 12/224-232; *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/90-91; *el-Kâşif*, 1/567; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/294-296; Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1/242-245; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/95-96;

nisbesi almıştır.[378] Kendisi, İbnü'l-Mübârek'in öldüğü H. 181 yılında Semerkand'da doğduğunu belirtmiştir. Hayatı ve ailesi hakkında kaynaklarda detaylı bilgi yoktur.[379]

Hadis ilmi uğrunda Hicaz, Şam, Mısır, Irak, Horasan gibi ilim merkezlerini dolaşmıştır. Hadis hafızı Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834), Bağdat muhaddisi olarak tanınan Affân b. Müslim (ö. 220/835), hadis hafızı Süleyman b. Harb (ö. 224/839), *Garîbü'l-hadîs* yazarı Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), ünlü hadis âlimi Saîd b. Mansûr (ö. 227/842), Abdullah b. el-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ünün râvisi Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843), *Tabakâtü'r-ruvât* adlı kitabın müellifi Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854) gibi isimlerden hadis almıştır.[380]

Dârimî'den hadis alanlar arasında Buhârî, Müslim, Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), Sâlih Cezere (ö. 293/906) gibi hadis ilminin altın çağının önde gelen isimleri bulunmaktadır.[381]

Muhammed b. Beşşâr, yaşadığı dönemde hadis hafızlarının dört kişi olduğunu belirterek Buhârî, Müslim ve Ebû Zür'a ile birlikte Semerkand bölgesinde hadis ilminin yaygınlaşmasında büyük katkısı olan Darimî'yi de zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel, Osman b. Ebû Şeybe gibi önde gelen hadis hafızları, Dârimî'yi akıl gücünün keskinliği; dirayet ve hıfz sahibi oluşu; ibadet, zühd ve vera' üzere yaşantısı ile övmüşlerdir.[382] İdareciler onu kadı olarak tayin etmek istemişlerse de kendisi bunu reddetmiştir. Belirtildiğine göre; istemediği halde Semerkand kadılığına getirilmiş, sadece bir kere fetva verdikten sonra bu görevinden ayrılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in, "Kendisine dünya sunuldu ancak o reddetti" sözü, kadılık göreviyle ilgili

---

Ahmet Yıldırım, *Dârimî ve Sünen'i* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990); Abdullah Aydınlı, "Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

[378] Bk. Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 10/30.

[379] Yıldırım, *Dârimî ve Sünen'i*, 8.

[380] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/210-215.

[381] Ebû Bekir Muhammed b. Abdülğanî el-Bağdâdî İbn Nukta, *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 310; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/213.

[382] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/215.

olsa gerektir. *Sahîh-i Müslim* ve *Sünen-i Tirmizî*'de Dârimî'den alınan rivayetler mevcuttur.[383]

Dârimî, Merv şehrinde[384] 74 yaşındayken H. 255 senesinin Zilhicce ayında terviye günü vefat etmiş; arefe günü defnedilmiştir.[385] Kendisine, *Sünen*'den başka *Kitâbü't-tefsîr* ve *Kitâbü's-sünne* adlı iki kitap izafe edilmişse de bunlar günümüze ulaşmamıştır.[386]

1.2.8.2. Sünen-i Dârimî'nin "Rikâk" Bölümü

Zühd çalışmaları üzerine panoramik bir bakış oluşturmaya çalıştığımız Birinci bölüm'de *Sünen-i Dârimî*'nin "Rikâk" başlığının da ele alınması uygun görülmüştür. "Rikâk" bölümünün tercih edilmesinde, müellifin ortaya koyduğu muhteva ve diğer zühd müellifleriyle irtibat düzeyi belirleyici olmuştur. Kezâ tarihî kaynaklarda zühd çalışmalarının "rikâk" adıyla da kaydedilmesi, bu tercihin bir diğer sebebidir.

"Rikâk" başlığı, *Sünen-i Dârimî*'nin toplamdaki 23 bölümünün 20.'si olup 122 bâb, 144 rivayet içermektedir. "İsti'zân" - "Rikâk" - "Ferâiz" sıralamasından da anlaşılacağı üzere ilgili bölümün *Sünen-i Dârimî* içerisindeki bölümler arası irtibatı zayıftır. Buna karşılık İbn Ebû Şeybe'nin "Zühd" bölümü ile -ileride incelenecek olan- *Sahîh-i Müslim*'in "Zühd ve Rekâik" başlığının bölümler arası irtibatı sağlamdır. Diğer taraftan, kaydedilen sayılardan da anlaşılacağı üzere her bâb neredeyse tek rivayetten oluşup bunların tamamı merfudur.[387]

Dârimî'nin "Rikâk" bölümü, muhteva açısından dikkat çeken hususiyetler taşımaktadır. Şöyle ki; Dârimî, "*Allah her kim hakkında hayır murad ederse onu dinde ince anlayış sahibi kılar*" hadisini aynı başlıkla bölümün ilk bâbına yerleştirmiştir.[388] Böylelikle müellifin "Rikâk" bölümünde öncelikle fıkh-ı bâtın

---

[383] Zehebî, *es-Siyer*, 12/226-229; Aydınlı, "Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân", 8/495.

[384] Yıldırım, *Dârimî ve Sünen'i*, 13.

[385] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/364.

[386] Aydınlı, "Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân", 8/495.

[387] "Rekâik" bölümü rivayetlerinin tamamı için bk. Dârimî, *Sünen*, III, 1777-1883 (No. 2748-2891). Bu çalışmada, *Sünen-i Dârimi*'nin Hüseyin Selim Esed tarafından gerçekleştirilen tahkikli baskısı esas alınacaktır.

[388] Bk. Dârimî, "Rikâk", 1.

olarak adlandırılan kalbin amelleri üzerinde durmayı hedeflediği söylenebilir. Bir diğer yönüyle müellifin bu tercihiyle "tefakkuh" kavramını nasslardan hüküm istinbat etmeyi amaçlayan fıkhî bir ameliyeden çok daha geniş gördüğünü söylemek mümkündür.[389] Zühd müellifi Vekî' b. Cerrâh da aynı hadisi ve diğer bazı rivayetleri kullanarak "Fadlü'l-Fıkh" diye bir başlık açsa da,[390] ilgili bâbı çalışmasının ortalarına aldığı için yukarıdaki vurguyu Dârimî kadar yansıtamamıştır denilebilir.

Bölüme ikinci sırada "Mâ câe fi's-sıhha ve'l-ferâğ" bâbıyla devam eden Dârimî, tıpkı selefleri İbnü'l-Mübârek ve Vekî' b. Cerrâh gibi insanların aldandığı başlıca iki nimet olan sağlık ve zaman nimetlerini anlatan hadisi[391] bölümün hemen başında kaydetmiştir.

"Rikâk" bölümünün 3 ilâ 9. bâbları, vera' kavramıyla irtibatlı olarak kulak, dil ve eli muhafaza etmek hakkındaki rivayetleri içermektedir. "Hıfzu'l-yed", "Hıfzu's-sem'" başlıkları ile diğer zühd kitaplarında göremediğimiz başlıklara yer veren Dârimî; yine sırasıyla "Hıfzu'l-lisân", "Bâbü's-samt", "Bâbü'l-gıybe" ve "Bâbü'l-kizb" başlıkları açmak suretiyle güzel bir uyum yakalamıştır.

Bununla birlikte başlıklar arası irtibat, bölümün tamamında görülememektedir. Örneğin mal, dünya ve ibadetle ilgili konular dağınık vaziyettedir. "Mâ yekfî mine'd-dünyâ" 10., "Hevânü'd-dünyâ 'alallâhi Teâla" 27., "ed-Dünyâ haziratün hulvetün" bâbı 37., "Kavlü'n-Nebî (s.a) lev enne lî misle Uhudin zeheben" bâbı 53., "Lev kâne libni âdeme vâdiyâni min mâl" 62. sırada yer almaktadır.

---

[389] Fıkıh kavramının zamanla anlam kaymasına uğradığına ilişkin bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/32. Gazâlî, burada kendi asrında insanların fetva veren kişileri en iyi fakih saydıkları oysa sahabe döneminde fıkıh ilminin nefsin hastalıklarının bilinmesi dünya sevgisinden uzak durulması, Allah korkusu gibi konuları kapsadığını belirtmiştir.

[390] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/479-483 (No. 229, 230).

[391] Dârimî, "Rikâk", 2 (No. 2912).
İlgili hadisin geçtiği diğer zühd çalışmaları için bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/2 (No. 1); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/225 (No. 8); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 32 (No. 188); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/356 (No. 673); Buhârî, "Rikâk", 1 (No. 6412); Tirmizî, "Zühd", 1 (No. 2304); İbn Mâce, "Zühd", 15 (No. 4170); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel,* 89 (No. 113); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 12/476 (No. 9767).

Dârimî, ahiret ahvaline dair konuları çoğu selefi gibi "Rikâk" bölümünün kapsamı içinde değerlendirmiştir. Bu amaçla 78 ilâ sonuncu bâb olan 122. bâb arasını kıyamet, cennet, cehennem ve diğer ahiret ahvâliyle ilgili konulara ayırmıştır.

Dârimî'nin "Rikâk" bölümünde incelenen diğer zühd çalışmalarında belirlenemeyen tercemeler bulunmakta olup bunlar şöylece sıralanabilir: "Mâ minküm ehadün illâ ve me'ahû karînühû mine'l-cinn",[392] "Ünsur ehâke zâlimen ev mazlûmen",[393] "Fadlü Ehli Bedr",[394] "en-Nehyü en yekûle mutirnâ bi nev'i kezâ ve kezâ",[395] "Kavlü'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem 'Eyyü mâ racülin le'antühû ev sebebtühû'",[396] "Esmâü'n-Nebî",[397] "Kavlü'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem lâ tüdrûnî",[398] "en-Nehyü 'ani'l-kasas",[399] "er-Ruhsa fi'l-kasas".[400]

Hadis müelliflerin genellikle "Fedâilü's-Sahâbe" bölümünde açtıkları "Fadlü Ehli Bedr" bâbı, *Sünen-i Dârimî*'de "Rikâk" bölümüne alınmıştır ki; bu durum, zikredilmeye değer bulunmuştur. Dârimî'nin "el-Adl beyne'r-ra'iyye" bâbı altında yer verdiği "*Allah bir kulunu bir toplumun başına idareci olarak getirir de o da halkını aldatarak ölürse Allah ona cenneti haram eder*" hadisini,[401] incelenen zühd müellifleri arasında tahric eden olmamıştır. Müellifin, idarecilerin adil olması ve halkına karşı ihanet etmemesi gerektiğini zühd kapsamında değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bir sonraki "et-Tâ'a ve lüzûmü'l-cemâ'a" başlığında ise, idarecilerle ilişkinin nasıl olacağına dair ilkeler ortaya koyan uzun bir rivayete yer verilmiştir.[402] Bu hadise göre; namazı ikame ettikleri sürece kötü idarecilere isyan edilmemesi; bununla birlikte işledikleri masiyetlerin kalben kerih görülmesi istenmiştir. Dârimî,

---

[392] Bk. Dârimi, "Rikâk", 25.
[393] Dârimi, "Rikâk", 40.
[394] Dârimî, "Rikâk", 48.
[395] Dârimî, "Rikâk", 49.
[396] Dârimî, "Rikâk", 52.
[397] Dârimî, "Rikâk", 59. Aynı bâbın H. 2. asır kaynağında kullanımı dikkat çekmektedir. Bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 10/446 (No. 19657).
[398] Dârimî, Rikâk, 68.
[399] Dârimî, "Rikâk", 63. Aynı konunun zühd çalışması günümüze ulaşmadığı belirtilen İbn Vehb'in (ö. 197/813) bir başka eserinde kullanımı için bk. İbn Vehb, *el-Câmi'*, 666 (No. 574) (el-Cülûs ile'l-Kâs).
[400] Dârimî, "Rikâk", 63.
[401] Buhâri, "Ahkâm", 8; Müslim, "İman", 227; "İmâre", 21; Dârimî, "Rikâk", 77 (No. 2838).
[402] Dârîmi, "Rikâk", 78. Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 12/330 (No. 20680-20681) (es-Sem' ve't-tâ'a bâbı)

bu iki bâbdan ilkiyle aslında idarecilerin halka, ikincisiyle ise halkın idarecilere nasıl davranması gerektiğini özetlemektedir denilebilir.

Sıhhat durumu itibarıyla "Rikâk" bölümündeki 144 rivayetin 85'inin sahih, 19'unun hasen, 14'ünün isnadı ceyyid, 1'isinin kavî, 22'sinin zayıf, 3'ünün ise çok zayıf olduğu belirlenmiştir.[403] Ayrıca isnadı zayıf olmasına rağmen diğer hadis kaynaklarında sahih veya hasen tarîkleri bulunan rivayetler gösterilmiştir ki;[404] bunlar arasında isnadı çok zayıf 2 rivayet de bulunmaktadır.[405] Bu haliyle "Rikak" bölümünün sıhhat açısından güçlü olduğu görülmektedir.

"Rikâk" bölümünün, içerdiği senedler üzerinden selef zühd yazarlarıyla irtibatının neredeyse hiç kurulamadığını belirtmemiz gerekir. Dârimî'nin sadece iki senedde Ebü'n-Nu'mân üzerinden İbnü'l-Mübârek'e ulaştığı belirlenmiştir.[406] Dolayısıyla Dârimî'nin "Rikâk" bölümü hakkında ulaşılan en anlamlı sonuç, muhtevasının zühd çalışmalarıyla benzerlik arz etmesine karşılık zühd müellifleriyle senedler üzerinden bir irtibatın kurulamamasıdır. Bu durum, zühd çalışmalarının kapsamını oluşturan rivayetlerin sadece zühd müellifleri üzerinden değil aynı zamanda muhaddisler üzerinden de aktarılmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla-"Rikâk" bölümü özelinde belirtmek gerekirse- kapsam itibarıyla ilgili literatürün zühd müellifleri veya muhaddisler üzerinden yazılması genel görünümü pek etkilememiştir.

1.2.9. Buhârî (ö. 256/870) ve el-Câmi'u's-sahîh'in "Rikâk" Bölümü

1.2.9.1. Hayatı

Tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî el-Buhârî'dir.[407] 13 Şevval 194'te (20 Temmuz 810) Cuma namazından sonra doğmuştur.[408] Babası

---

[403] Muhakkikin isnadına çok zayıf hükmü verdiği rivayet numaraları şunlardır: 2764, 2779, 2842.

[404] Muhakkikin isnadını zayıf bulmasına rağmen diğer kaynaklarda sahih veya hasentarîklerini tespit ettiği rivayet numaraları şunlardır: 2753, 2784, 2815, 2819, 2821, 2831, 2879, 2882.

[405] Bk.2764, 2779 numaralı rivayetler.

[406] Bk. 2772, 2773 numaralı rivayetler.

[407] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/113-114; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 52/50-99; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/430-469; Zehebî, *es-Siyer*, 12/391-471; *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/104-105; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/47-55; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/115-134; Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/368-372.

Mâlik b. Enes'ten hadis dinleyen, Hammâd b. Zeyd'i gören, İbnü'l-Mübârek ile musafaha eden Buhârî'nin henüz küttâba giderken gönlüne hadis ezberleme arzusu doğmuş; yaklaşık 10 yaşındayken hocası Dâhilî'den[409] hadis dinlemeye başlamıştır. 11 yaşında iken hocasının hatasını düzeltecek kadar isnad bilgisine ulaşmıştır.[410]

Buhârî'nin daha 16 yaşında iken -zühd müellifleri arasında ele aldığımız- İbnü'l-Mübârek ve Vekî' b. Cerrâh'ın kitaplarını ezberleyip görüşlerini öğrendiğini belirtmesi konumuz açısından ayrıca bir öneme sahiptir. Bu sıralarda annesi ve kardeşi ile birlikte hacca giden Buhârî, daha sonra memleketine dönmeyerek ilmî seyahatlere çıkmıştır. Bu amaçla Mekke, Medine, Bağdat, Basra, Belh, Kûfe, Mısır ve Nişabur'a gitmiştir.[411]

Buhârî, Nişabur'a vardığında Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî'nin (ö. 258/872) meclisinde Mu'tezile'nin halku'l-Kur'ân hakkındaki görüşü sorulunca, "Fiillerimiz mahluktur. Kur'ân telaffuzumuz da fiillerimizdendir" şeklinde cevap vermesi üzerine tartışma çıkmış; Zühlî'nin itirazları sonucunda şehri terk etmek zorunda kalmıştır.

Merv'den sonra Buhâra'ya geçen Buhârî; Horasan valisinin, kitaplarının rivayet hakkını elde etmek için kendisini yanına çağırması üzerine ilmin değerini düşürmemek düşüncesiyle bu teklifi geri çevirmiştir. Vali, bu tavrı hazmedememiş olacak ki; Buhârî'nin, selefin akîdesine aykırı görüşleri olduğu iddiasını yaymıştır. Buhârî, buradan Semerkant'a gitmek üzere yola çıkmış; ancak Hartenk kasabasında hastalanarak H. 256 yılının Ramazan bayramı arefesinde vefat etmiş ve bayram günü defnedilmiştir.[412]

Buhârî'nin yetişmesinde Affân b. Müslim el-Basrî (ö 220/835), Süleymân b. Harb el-Basrî (ö. 224/839), Müsedded b. Müserhed el-Basrî (ö. 228/843), Yahyâ b. Maîn el-Bağdâdî (ö. 233/848), Ali b. Medînî (ö. 234/848-49), İshak b. Râhûye el-Mervezî (ö. 238/853), Kuteybe b. Saîd el-Belhî (ö. 240/855), Ahmed b. Hanbel (ö.

---

[408] Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 2/6; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 52/55.

[409] Tabakât ve terâcim kitaplarında yapılan taramada hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[410] Zehebî, *es-Siyer*, 12/392.

[411] İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 52/54; A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", 6/369.

[412] A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", 6/369.

241) Bündâr (ö. 252/866) gibi kendi dönemlerinin önde gelen hadis hafızlarının katkıları olmuştur.[413]

Buhârî'nin yetiştirdiği muhaddisler arasında Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Ebû Âsım (ö. 287/900), Fakih Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906), İbn Huzeyme (ö. 311/924), Muhammed b. Yusuf el-Firebrî (ö. 320/932), Hüseyin b. İsmail el-Mehâmilî (ö. 330/942), *Sahîh-i Buhârî*'nin râvîsi ve zühd literatürünün önemli isimlerinden İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) gibi ilim adamları yer almaktadır.[414]

Buhârî, hadis ilminin en önde gelen otoritelerinden biri kabul edilmektedir. Kendisine hadis ilminin altın çağının diğer mülleliflerinden İmam Müslim ve Tirmizî mülazemet etmiştir. Tirmîzî, ondan ricâl ve ilel alanlarında çokça istifade etmiştir ki; bu münâsebet, *Sünen* olarak da adlandırılan *el-Câmiu's-sahîh*'e bilgi aktarımı yoluyla yansımıştır.[415]

Buhârî'yi hadis edebiyatında müstesna bir konuma taşıyan *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eseri,[416] aynı zamanda kendisinin hadislerden hüküm istinbat ederek bunları bâb başlıklarına yansıtması bağlamında dikkate değer bir çalışmadır. Buhârî'nin telif için gösterdiği çaba ve hassasiyet karşılığını bularak esere, hadis musannefâtı arasında üzerine en çok çalışma yapılan klasik eser olma hüviyetini kazandırmıştır.[417] Müellifin ayrıca *el-Edebü'l-müfred*, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, *Ref'u'l-yedeyn fi's-salât*, *el-Kırâe halfe'l-imâm* isimli çalışmalarına ilaveten râvilerin cerh-ta'dil durumlarına ilişkin *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu'l-evsat*, *et-Târîhu's-sağîr* ve *ed-Du'afâü'l-kebîr* başlıklı çalışmaları bulunmaktadır.

---

[413] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/431-434.

[414] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/434-437.

[415] Tirmizî'nin *Sünen* adlı eserinde hocası Buhârî'den aktarım örnekleri için bk. No. 3, 30, 86, 139, 199 vd.

[416] Zehebî, *es-Siyer*, 12/402.

[417] *el-Câmi'u's-Sahîh* üzerine yapılan çalışmalar için bk. Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî üzerine yapılan çalışmalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 23-186.

1.2.9.2. el-Câmi'u's-sahîh'in "Rikâk"Bölümü

Zühd literatürünün karakteristik özelliklerini belirlemeye çalıştığımız bu bölümde -tıpkı *Sünen-i Dârimî*'de olduğu gibi- *el-Câmi'u's-Sahîh* için de "Rikâk" bölümü, incelememize konu edilmiştir.

el-Câmi'u's-sahîh'in 84. bölümü olan "Rikâk" başlığı, 53 bâb ve bazı mükerrerleriyle birlikte 172 rivayetten oluşmaktadır.[418] "Kitâbü'l-Edeb", "Kitâbü'l-İsti'zân", "Kitâbü'd-De'avât", "Kitâbü'r-Rikâk" sıralamasına göz atıldığı takdirde ele aldığımız başlığın kendinden önceki bölümlerle -tıpkı İbn Ebû Şeybe'nin "Zühd" bölümünde olduğu gibi- irtibatının güçlü olduğu söylenebilir.[419]

Buhârî'nin "Rikâk" bölümünün muhteva açısından sağlam bir sistematik yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bölüme ilk 6 bâbda dünya hayatının geçiciliği ve ahiret hayatının kalıcılığı vurgusu ile başlayan Buhârî, -tıpkı İbnü'l-Mübârek, Vekî' b. Cerrâh ve Darîmî gibi- çoğu insanın aldandığı başlıca iki nimetin sağlık ve zaman olduğunu dile getiren rivayeti birinci sırada tahriç etmiştir. 7 ila 17. bâblar arasında Müslümanın mal ve dünyaya karşı ilişkisinin nasıl olması gerektiğini belirleyen dünyalık fitnelerden sakınma, fakirliğin fazileti, Hz. Peygamber'in sade ve zâhidâne yaşantısı gibi alt konular yerleştirilmiştir. 18 ila 38. bâblar arasında ise Müslümanın Rabbi ile münasebeti üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda amellerde ölçülü olmak; havf ve recâ üzere yaşamak; ma'siyet, riya ve sum'adan uzak durmak; günahları küçük görmekten sakınmak gibi esaslar vurgulanmıştır. Kaydedilen bâb aralıklarında zühd kitaplarının ortak başlıklarından "Hıfzu'l-lisân", "el-Bukâ min haşyetillah", "Tevekkül", "Uzlet" gibi konulara girilmiştir. "Rikâk" bölümü 39 ila 53. bâblar arasında ölüm, sekerâtü'l-mevt, sûr, kıyamet ve ahvâli, haşr, hesâb, sırat, havz, cennet ve cehennemin özellikleri gibi ahiret ahvâli konularından oluşmaktadır. 90 ilâ 172. rivayeti kapsayan bu konu aralığı, takrîben bölümün yarısını teşkil etmektedir.[420] Bu durum, pek çok zühd çalışmasının dünyadan sakındırma ve ahirete rağbet ettirme meyilli muhtevasıyla uyum arz etmektedir.

---

[418] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buga (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), 5/2355-2409.

[419] "Rikâk" bölümünden sonra daha farklı bir konu olan "Kader" başlığı gelmektedir.

[420] Ali Arslan, "El-Câmiu's-Sahîh'in Kitâbu'r-Rikâk Bölümünün Bâb Başlıklarına Göre Buhârî'nin Rikâk Anlayışı", *Journal Of History School* 8/23 (01 Ocak 2015), 146.

"Rikâk" bölümünün muhteva açısından en dikkat çekici hususiyetlerinden biri, ahlaka dair konuları neredeyse hiç detaylandırmamasıdır. İncelendiği takdirde bölümün ahlâk-ı hamîdeden "et-Tevâzu", ahlâk-ı zemîmeden ise "Mâ yükrahu min kîl ve kâl" dışında herhangi bir bâb başlığı açmadığı görülmektedir. Buhârî bu tercihiyle -her ne kadar *el-Câmi'u's-sahîh* çokça mükerrer rivayet içerse de- zaten müstakil bir "Edeb" bölümü açması dolayısıyla tekrara düşmek istememiş olabilir. "Rikâk" ve "Edeb" başlıklarını ahkâm konuları dışında olması; keza -yukarıda değinildiği üzere- 81 ve 84 numaralı bu iki bölümün neredeyse peş peşe gelmesi, yukarıda yapılan değerlendirmeyi bir dereceye kadar güçlendirmektedir. Bu bağlamda Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* isimli müstakil bir çalışmasının bulunduğuna ayrıca temas edebiliriz.

Sahîh-i Buhârî'nin meselemiz bağlamında başlıklar düzeyindeki "Edeb" - "Rikâk" ayrımı, normalinde zühd literatüründe kaydedilen rivayetlerin zühd-rikâk-edeb başlıklı çalışmalara nasıl dağılabildiğini tipik bir şekilde göstermektedir. Örneğin İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ü üzerinden bir mukayese yapacak olursak; kendisinin zühd çalışmasında yer verdiği, "Sevâbü kâfili'l-yetîm", "Gıybet", "es-Sabr ale'l-belâ", "el-İstihyâ minallâh", "el-Hubb fillâh" gibi bâbları,[421] Buhârî'nin "Rikâk" yerine "Edeb" bölümünde başlıklandırdığı[422] dikkati çekmektedir.

Sahîh-i Buhârî'nin "Rikâk" bölümünün muhtevası üzerine yaptığımız tahriç araştırması, karşımıza şaşırtıcı sonuçlar çıkarmıştır.[423] Öncelikle "sağlık ve boş vaktin kıymeti bilinmeyen başlıca nimetler" olduğunu ifade eden hadis; İbnü'l-Mübârek gibi Buhârî tarafından da bölümün ilk hadisi olarak tahriç edilmiştir. Muhteva analizi için örneklem olarak seçtiğimiz "Rikâk" bölümünün ilk 10 hadisinin, literatürün erken çalışmalarından biri olan İbnü'l-Mübârek'e ait *Kitâbü'z-zühd*'de yer alma durumu tablo halinde aşağıda gösterilmiştir:

---

[421] İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'r-rekâik*'inde sırasıyla bk. 122, 138, 76, 43, 49. bâblar (Nuaym b. Hammâd nüshası esas alınmıştır).

[422] *Sahîh-i Buhârî*'nin "Edeb" bölümünde sırasıyla bk. 24, 46, 71, 77, 96. bâblar.

[423] Bu ve ilerleyen paragraflarda *Kitâbü'z-zühd* - "Rikâk" bölümü ikilisi hakkında kaydedilen tespitlerin, aşağıda temas edilecek yüksek lisans tez çalışmasından daha erken tarihli olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz.

Rivayet No	Buhârî'nin "Rikâk" Bölümü	İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ü
1	"*İki nimet vardır ki…*"	Var[424]
2	"*Hayat ancak ahiret hayatıdır…*"[425]	Yok
3	"*Cennetteki kırbaç kadar yer dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır…*"	Var[426]
4	"*Dünyada bir garib veya bir yolcu gibi ol…*"	Var[427]
5	"*Rasûlullah (s.a) (yere) dört köşeli bir çizgi (mürabba') bir şekil çizdi…*"	Var[428]
6	"*Allah'ın altmış sene ömür verdiği kişinin mazereti kalmamıştır…*"[429]	Yok
7	"*Yaşlı kişinin kalbi iki konuda genç kalmaya devam eder…*"	Var[430]
8	"*Allah'ın rızasını umarak 'Lâ ilahe illallâh' diyen kişiye kıyamet günü Allah ona ateşi haram kılar…*"[431]	Yok
9	"*Mü'min kulum için dünya ehlinden onun sevdiği birini aldığımda o bunun ecrini Allah'tan beklerse karşılık olarak cennet vardır…*"	Var[432]

[424] Krş. Abdullah b. el-Mübarek, *ez-Zühd*, I, 1 (No. 1); Buhârî, "Rikâk", 1 (No. 6049).
[425] Buhârî, "Rikâk",1 (No. 6050-6051). İlgili rivayetin, selef zühd çalışmalarındaki tahrîci için bk. Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 257 (No. 131); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/90 (No. 35504); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 26 (No. 151).
[426] Krş. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 2/73; Buhârî, "Rikâk", 2 (No. 6052).
[427] Krş. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd,* 1/5 (No. 13); Buhârî, "Rikâk", 3 (No. 6053).
[428] Krş. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd,* I, 86 (No. 254); Buhârî, "Rikâk", 4 (No. 6054, 6055).
[429] Buhârî, "Rikâk", 5 (No. 6056).
[430] Krş. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-zühd,* I, 87 (No. 256); Buhârî, "Rikâk", 5 (No. 6057).
[431] Buhârî, "Et'ime", 14; "İstitâbetü'l-Mürteddîn", 8.
[432] Krş. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-zühd,* II, 27; Buhârî, "Rikâk", 6 (No. 6060).

10	"*… Sizin hakkınızda fakirlikten endişe etmiyorum. Bilakis dünyanın size açılmasından endişe ediyorum…*"	Var[433]

Tablodan açıkça anlaşılacağı üzere "Rikâk" bölümündeki ilk 10 hadisin 7'sinin İbnü'l-Mübârek'in çalışmasının muhtelif yerlerinde geçtiği görülmektedir. Her ne kadar örneklem üzerinden %70 gibi yüksek bir oran çıksa[434] da bir râvi olarak Abdullah b. el-Mübârek adının "Rikâk" bölümünde yalnızca 5 senedde bulunması[435] dikkate değer bulunmuştur. Şu halde Buhârî'nin, ilgili rivayetleri İbnü'l-Mübârek yerine diğer râviler kanalıyla tahrîç ettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte Buhârî'nin, "Rikâk" bölümü dışında eserinde pek çok İbnü'l-Mübârek rivayetine yer verdiği bilinmektedir.[436] Buhârî'nin burada karşılaştığımız tercihini, Seyit Ali Güşen'in de tespit ettiği gibi,[437] İbnü'l-Mübârek'in *Müsned*'ini telif ederken gösterdiği sıhhat hassasiyetini *Kitâbü'z-zühd* ve *Kitâbü'l-cihâd* gibi eserlerinde aynı düzeyde sergilememesi ile kısmen açıklayabiliriz.

"Rikâk" bölümündeki bazı alt başlıkların daha önce yazılan zühd çalışmalarındaki başlıklarla aynı ya da benzer olduğu belirlenmiştir. "Hıfzu'l-lisân",[438] "el-Bukâ min haşyetillah",[439] "Sıfatü'l-cenne ve'n-nâr"[440] bunlardan

---

[433] Krş. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-zühd,* I, 174 (No. 503); Buhârî, "Rikâk", 7 (No. 6061).

[434] Rikâk" bölümünün sadece ilk 10 hadisinin *Kitâbü'z-zühd*'de mevcudiyetini araştırırken tespit ettiğimiz %70'lik orana karşılık bu iki çalışmayı muhteva açısından karşılaştıran bir yüksek lisans tezi hazırlandığını belirtmemiz uygun olacaktır. Sözü edilen tezde yöntem olarak Kitâbü'z-zühd'ün ilk 17 bâbı örneklem olarak seçilmiş; bu başlıklar altındaki toplam 324 rivayetten 57 merfu hadis ile Buhârî'nin "Rikâk" bölümündeki 172 hadis karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda aynı veya benzer muhtevalı 22 hadisin ortak olduğu belirlenmiştir ki; bu sayı, oran olarak %38,5'e tekabül etmektedir. İbrahim Şimşek, *Abdullah ibn el-Mübârek'in Kitâbü'z-zühd ve Buhârî'nin Kitabu'r-rikâk Bölümlerinin Mukayesesi ve Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 3, 79-88 Daha fazla rivayet içermesi dolayısıyla Nuaym b. Hammâd nüshasını esas alan bir neşrin kullanılması ve Buhârî'nin Rikâk bölümündeki hadislerin İbnü'l-Mübârek'in kitabında tespit edilmeye çalışılması yöntem olarak tez için daha uygun olabilirdi. Bununla birlikte çalışma faydadan hali değildir.

[435] İbnü'l-Mübârek'in bir ravî olarak "Rikâk" bölümünde geçtiği senedler için bk. 6059, 6154, 6176, 6182, 6183 numaralı rivayetler.

[436] Örneğin bk. 6, 159, 202, 804 numaralı rivayetler.

[437] Seyit Ali Güşen, *İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 71-76, 533.

[438] Bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/125, 132, 287; Vekî', *ez-Zühd*, 2/463, 542; Hennâd b. Serî, e*z-Zühd,* 2/410, 529.

[439] Bk. Vekî', *Kitâbü'z-zühd*, I, 248; Hennâd, *Kitâbü'z-zühd*, I, 262.

[440] Bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'r-rekâik,* II, 550, 596.

birkaçıdır. Buna karşılık Buhârî'nin "zemm" kelimesini izafe ederek herhangi bir başlık açmaya mesafeli olduğu anlaşılmaktadır. Önceki çalışmalardaki "Zemmü'd-dünyâ"[441], "Zemmü'l-mâl", "Zemmü'l-gınâ"[442] gibi bâblar oluşturmak yerine "Meselü'd-dünyâ fi'l-âhira", "Mâ Yuhzeru min zehrati'd-dünyâ ve't-tenâfüs fîhâ", "Mâ yüttekâ min fitneti'l-mâl"[443] ifadelerini tercih ettiği görülmektedir. Buhârî'nin kullandığı bu ifadelerle mal, zenginlik ve dünyaya ilişkin rivayetlerde beliren menfi mesajın bizâtihi bu şeylere değil; tam aksine insanın onları kullanırken gerçekleştirdiği tasarruflarının yönü üzerine söylendiğini vurgulama amacı taşımaktadır denilebilir.

Nitekim Buhârî'nin, seleflerinde yer almayan detaylara sahip şu rivayeti "Mâ yuhzeru min zehrati'd-dünyâ" bâbında yer vermesi, dünya malının hem tehlikesini hem de faydasını bir arada göstermesi açısından oldukça ilginç bir örnektir: "*Sizin hakkınızda en çok endişe ettiğim şey, Allah'ın sizin için yeryüzünün nimetlerini çıkarmasıdır"* buyurunca "Hayır, şer getirir mi?" diye sorulması üzerine Rasûlullah'ın (s.a) "*Hayır ancak hayır getirir. (Ancak) bu mal çekicidir, tatlıdır. Baharda yeşeren bitkiler çok yemelerinden ötürü hayvanları öldürür ya da perişan eder… Tatlı olan mala gelince onu hakkıyla alan ve hakkını veren kişi için ne güzel yardımcıdır. Ancak hakkı olmayan bir malı alan kişi yiyip de doymayan kimse gibidir.*"[444] şeklinde verdiği cevapta, helâl yoldan kazanılıp helal yolda harcandığı takdirde dünya malının iyi bir yardımcı olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla Buhârî'nin, dünya malına bakışımızı şekillendirecek rivayetlere çok yönlü ve bütüncül baktığı anlaşılmaktadır.

"Rikâk" bölümü bâblarının dikkat çeken hususiyetlerinden bir diğeri ise toplam 53 bâbdan 22'sinin hadis metinlerinden iktibas edilmesiyle oluşturulmasıdır. "Kavlü'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hâze'l-mâl hadıratün hulvetün", "Mâ kaddeme min mâlihî fehüve lehû", "el-Müksirûn hüm el-mukıllûn", "Kavlü'n-Nebî

---

441 Bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'r-rekâik*, II, 342.
442 Bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'r-rekâik*, II, 348.
443 Bk. Buhârî, "Rikâk", 2, 7, 10.
444 Buhârî, "Rikâk", 7 (No. 6063); *Sahîh-i Buhârî*, trc. İbrahim Tüfekçi, Polen Yay., VI, 166 (No. 6427); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 100, 101 (No. 35522); İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'z-zühd*, 50 (No. 81).

sallallahu aleyhi ve sellem lev ta‘lemûne mâ a‘lemu le dahıktüm kalîlen ve le bekeytüm kesîran”[445] bâbları örnek verilebilir.

İncelediğimiz zühd çalışmaları arasında âyet metinlerini bâb halinde kullanan tek müellifin Buhârî olduğunu belirlemiş bulunmaktayız. 4 âyeti doğrudan terceme şeklinde kullanan[446] Buhârî, ayrıca 11 başlığa konuyla ilgili gördüğü âyeti eklemiştir.[447] Şu durumda “Rikâk” bölümünün toplam 15 bâbında en az bir âyet kullanılmıştır ki; bu sayı, bölüm bâblarının yaklaşık %28’ni oluşturmaktadır.[448] Örneğin “Meselü’d-Dünyâ fi’l-Âhira” bâbı açıldıktan sonra “*Dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir…*”[449] mealindeki âyet eklenmiştir.

“Rikâk” bölümüne ait bâbların ifadelendirilmesinde Buhârî’nin, seleflerinden istifade etmekle birlikte bazı tasarrufları da yok değildir. O, önceki muhaddislerin fikirlerinden yararlanmış; ancak onları bütünüyle tekrar etmemiş, kendi tercihlerini ortaya koymuştur. [450] Bu durumun bir örneği “el-Bükâ” meselesinde görülmektedir. Müstakil zühd çalışmalarında “el-Bükâ”, “el-Hüzn ve’l-bükâ” vb. başlıklar açılmıştır.[451] Bu çalışmaların söz konusu başlıklarında merfu veya mevkuf tarîkleri bulunan “*Dilini tut; evin sana yetsin; günahlarına ağla*” rivayetine[452] yer verildiği görülmektedir.[453] Buna karşılık ise Buhârî, bâbı “el-Bükâ min Haşyetillâh” ifadeleriyle açmış; rivayet tercihini ise, arşın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insanı anlatan rivayeti taktî‘ etmek suretiyle “*Allah’ı anınca gözleri yaşaran kişidir*” cümlesini[454] kaydetmekten yana kullanmıştır. Görüldüğü üzere Buhârî’nin hem

---

[445] Buhârî, “Rikâk”, 11, 12, 13, 27. Ayrıca bk. Ali Arslan, “Buhârî’nin Rikâk Anlayışı”, 151-152.

[446] “Rikâk”bölümünün 8, 21, 46 ve 47. bâblarının adı için sırasıyla Bakara 2/23, … âyetlerinden iktibas yapılmıştır.

[447] Söz konusu bâblar için bk. 2, 4, 5, 10, 11, 13, 15, 20, 23, 39, 53. bâblar.

[448] Arslan, “Buhârî’nin Rikâk Anlayışı”, 151.

[449] Hadîd 57/20.

[450] Arslan, “Buhârî’nin Rikâk Anlayışı”, 151.

[451] İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd ve’r-rekâik*, 1/40; Vekî’ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/248; Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/365.

[452] İlgili rivayetin İbn Mes‘ûd’a mevkufen isnad edilen rivayetinin daha sahih olduğu anlaşılmaktadır. Bk. İbnü’l-Mübârek, *er-Rekâik*, II, 55-56, dipnot nu.: 1.; Hennâd, *Kitâbü’z-zühd,* I, 265, dipnot nu. 18.

[453] İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd ve’r-rekâik*, 1/42 (No. 130, 134); Vekî’ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/259 (No. 31); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/265 (No. 460).

[454] Buhârî, “Rikâk”, 24.

başlık hem de rivayet tercihi, meseleyi ifade etmek bakımından daha vurguludur. Keza bazı müellifler, günahları küçük görmekten sakınmak konusunda açtıkları bâblarda "*Küçük günahlardan sakının*" hadisini[455] tahriç etmişlerdir. Buhârî ise, 32. bâb olarak açtığı "Mâ Yüttekâ min Muhakkarâti'z-Zünûb" başlığında –yine diğer zühd çalışmalarında da geçen- Enes b. Mâlik'e mevkufen nispet edilen "Siz bugün öyle günahlar işliyorsunuz ki; onu kıldan daha ince (küçük) görüyorsunuz. Ancak biz onları Rasûlullah zamanında büyük günahlardan sayardık." sözüne yer vermekle yetinmiştir.[456]

Hazırlanan bir çalışmada Buhârî'nin "Rikâk" bölümüne ait bâbların terminoloji olarak tasavvufa kaynaklık etmesi açısından çok önemli bir konuma sahip olduğu belirlenmiştir. İbrahim Kutluay, ilgili makalesinde tasavvuf kaynaklarındaki makam ve hallerden hangilerinin *Sahîhu'l-Buhârî*'nin "Rikâk" bölümünde yer aldığını saptamaya çalışmıştır. Araştırmada ilgili literatürde makâm diye nitelenen zühd, rıza, tevbe ve inabe, ihlas, fakr, havf ve recâ, tevekkül, mücâhede, mürakabe ve sabır terimlerine "Rikâk" bölümünde farklı şekillerde atıflar yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.[457] Karşılaştığımız bu tablo, tasavvufun esasen Kur'ân ve sünnet kaynaklı olduğunu desteklemesinin yanı sıra zühd çalışmalarının her biri üzerine yapılacak müstakil araştırmaların ne derece hayati bir önem taşıdığını gözler önüne sermektedir.

"Rikâk" bölümünün bâbları hakkında açtığımız bu faslı noktalarken Buhârî'nin ilgili bölüm bâblarını belirlerken 11 alternatif yol izleyebildiğini[458] belirtmemiz yerinde olacaktır.

Hadis edebiyatında sahih nitelikli merfu rivayetlerden oluşan bir eser telif geleneğinin öncüsü olan *el-Câmiu's-sahîh*'in "Rikâk" bölümünde –selef zühd

---

[455] Dârimî, "Rikâk", 17 (Bâbun fi'l-Muhakkarât), İbn Ebü'd-Dünya, *Kitâbü't-Tevbe*, 31 (No. 3) (İhzer Sağâira'z-Zünûb). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 9/184 (No. 20278) (Muhakkarâtü'z-zünûb).

[456] Bk. Buhârî, "Rikâk", 32; İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/78 (No. 177); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevbe,* 97 (No. 111, 112); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 160 (No. 1084); Ebû Dâvud, *ez-Zühd,* 301 (No. 349); Dârimî, "Rikâk", 54 (No. 2810).

[457] İbrahim Kutluay, "Tasavvuf Istılahlarının Oluşumunda Hadislerin Kaynaklık Değeri: Sahîh-i Buhârî'nin Kitâbü'r-Rikâk'ta Kullandığı Bâb Başlıkları Özelinde", *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya*, ed. Dilaver Gürer, 2 Cilt (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 262-294.

[458] Kutluay, "Tasavvuf Istılahlarının Oluşumunda Hadislerin Kaynaklık Değeri", 1/275.

çalışmalarında da yer alan- yer yer mevkuf rivayetlerin tahriç edilmesi dikkate değer bir ayrıntıdır. Örneğin "el-Emel ve Tûluhû" bâbında iki âyet zikrettikten sonra Hz. Ali'ye ait "Dünya arkasını dönüp gitti. Ahiret ise bize doğru gelmekte. Her ikisinin de adamları vardır. Sizler ahiretin adamlarından olun! Dünyanın adamlarından olmayın. Çünkü bugün amel var hesap yoktur. Yarın ise hesap var amel yoktur."[459] sözünü muallak şekilde kaydetmiştir. Bu kavil, *Kitâbu'z-zühdler*'in ortak mevkuf rivayetlerindendir.[460] Yine pek çok zühd çalışmasında yer verilen Hz. Ömer'in "Uzlet, kötü arkadaşlardan kurtuluştur"[461] sözü, bâb başlığına taşınmıştır.[462]

Dârimî'nin "Rikâk" bölümünün zühd müellifleri ve çalışmalarıyla senedler üzerinden irtibat düzeyinin oldukça zayıf olması durumunun, Buhârî'nin "Rikâk" bölümü için de geçerli olduğunu söylememiz gerekir. İlgili senedlerde İbnü'l-Mübârek 5, İbn Vehb 1, Vekî' b. Cerrâh 1, kitabı günümüze ulaşmayan Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî (ö. 195/811) ise 2 kez geçmektedir. Ancak yukarıda da ele alındığı gibi, karşılaştığımız bu durum Buhârî'nin "Rikâk" bölümünün muhteva açısından selef zühd çalışmalarıyla içerik benzerliğini çok etkilememektedir.

el-Câmi'u's-sahîh'in "Rikâk" bölümü için tahriç araştırmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Araştırmamız, *Sahîhayn*'ın ikinci çalışması olan İmam Müslim'e ait *el-Câmi'u's-sahîh*'in "Zühd ve Rekâik" bölümü ile devam edecektir.

1.2.10. Müslim (ö. 261/875) ve el-Câmi'u's-sahîh'in "Zühd ve Rekâik" Bölümü

1.2.10.1. Hayatı

Tam adı, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim b. Verd el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî'dir.[463] Kuşeyrî nisbesini Benî Kuşeyr'in mevlâsı olduğu için almıştır. H.

---

[459] Buhârî, "Rikâk", 4.

[460] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/86 (No. 255); Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 304 (No. 220); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/191; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/153-154; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 107 (No. 693); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, ^1/290 (No. 509); Ebû Dâvûd, *ez-Zühd*, 116 (No. 106); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 192 (No. 463).

[461] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/514 (No. 250); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/148 (No. 35618); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle ve'l-infirâd*, 24 (No. 19); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 93 (No. 118).

[462] Bk. Buhârî, "Rikâk", 34.

[463] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/182-183; Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 13/101-103; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 58/85-95; Zehebî, *es-Siyer*, 12/557-580; *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/125-126; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/126-128; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/221-222; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*,

206 yılında Nîşâbur'da dünyaya gelmiştir. 14 yaşında hadis dinlemeye başlamıştır. İlk hocası Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî el-Minkarî'dir (ö. 226/840). 16 yaşındayken hacca gitmiş ve orada Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî'den (ö. 221/836) hadis almıştır. Hac dönüşü Kûfe'ye uğradıktan sonra memleketine dönmüştür. Sonra tekrar ilmi seyahate çıkmıştır. Zehebî, kaynak belirtmeksizin Müslim'in ikinci seyahate H. 230 (M. 844) yılından önce çıktığını ve bu amaçla Irak, Hicaz, Şam bölgesi ve Mısır'a gittiğini kaydetmiştir.[464]

Müslim b. Haccâc, İmam Buhârî Nişabur'a gelince sık sık onun yanına gitmeye başlamıştır. Hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî'nin (ö. 258/872) Kur'ân'ın telaffuzunun mahlûk olup olmadığı konusunda Buhârî ile yaşadığı tartışma sonrasında sarf ettiği "Kim Kur'an'ın telaffuzu mahlûktur derse meclisimize gelmesin" sözü üzerine onun meclisini bırakarak Buhârî'den yana olmuştur. Bilâhare Müslim, hocası Zühlî'den aldığı hadislerle yazdığı defterleri kendisine göndermiştir.[465] Büyük hadis imamı, 55 yaşındayken 25 Receb 261 tarihinde Nîşâbur'da vefat etmiştir.

Müslim'in hadis aldığı hocaları arasında yukarıda zikredilen isimler dışında Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), Züheyr b. Harb (ö. 234/849), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Abd b. Humeyd (ö. 249/863-864), Hermele b. Yahyâ gibi dönemin en önde gelen hadis hafızları bulunmaktadır. Ayrıca zühd müelliflerinden İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Hennâd b. Serî ve Dârimî de Müslim'in hocalarındandır.[466]

İmam Müslim'in yetişmesine katkı verdiği öğrencilerinden bazılarını Ebû Ali Sâlih Cezere (ö. 293/906), Ebû Amr el-Haffâf (ö. 299/912), İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), Sa'îd b. Amr el-Berdaî şeklinde sıralamak mümkündür. İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ünün rivayet hakkını Hüseyin b.

1/136-143; Mehmet Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

[464] Zehebî, *es-Siyer*, 12/558.

[465] Zehebî, *es-Siyer*, 12/570, 572.

[466] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/499-504; Zehebî, *es-Siyer*, 12/558-561.

Hasan el-Mervezî'den alan Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id de Müslim'in öğrencisidir.[467]

Bündâr lakaplı Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866), öğrencisi Müslim'i Dârimî, Buhârî ve Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) ile birlikte o dönemin en büyük dört hadis hafızından biri olarak görmüştür. Ebû Amr b. Hamdân, hocası İbn Ukde el-Hemdânî'ye (ö. 332/944) Buhârî ve Müslim'den hangisinin hadis ilminde daha üstün olduğunu sorması üzerine ilk önce herhangi bir tercihte bulunmayan İbn Ukde; talebesinin ısrarı üzerine, Müslim'in sadece merfu hadislerle ilgilendiğini, buna karşılık Buhârî'nin ise bazı Şamlı ravîlerin isimlerinde hataya düştüğünü öne sürerek Müslim'i üstün bulmuştur.[468] Dârekutnî (ö. 385/995) ise, Buhârî ile Müslim arasındaki irtibatı "Buhârî olmasaydı Müslim yetişmezdi" diyerek özetlemiş; ayrıca Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'ini, Buhârî'nin eserini görüp ondan istifade ederek telif ettiğini belirtmiştir.[469]

İmam Müslim'in *Kitâbu't-temyîz, et-Tabakât, Kitâbu'l-künâ ve'l-esmâ, el-Münferidât ve'l-vühdân, Ricâlü Urve b. ez-Zübeyr ve cemâ'atun mine't-tâbi'în ve gayrihim* adlı kitapları günümüze ulaşmıştır. Ayrıca kaynaklarda kendisinin el-*Câmi'u'l-kebîr ale'l-ebvâb, Efrâdü'ş-Şâmiyyîn, Evlâdu's-sahâbe, Kitâbü hadîsi Amr b. Şuayb, Meşâyihu Mâlik, Meşâyihu's-Sevrî, Meşâyihu Şu'be, Suâlâtü Ahmed b. Hanbel* adlı kitapları olduğu kaydedilmiştir.[470]

Müslim'in en seçkin ve aynı zamanda konumuzu ilgilendiren eseri olan *el-Câmi'u's-sahîh*, müellifin 300 bin rivayet arasından seçerek oluşturduğu bir eserdir. Müslim, bu kitabında bölüm başlıklarını bizzat kendisi tespit etmekle birlikte bölüm içi tercemeler koymamıştır. Müslim'in ulaştığı bir hadisin diğer tariklerini de kaydetme yöntemini kullanması; rivayet farklılıklarını görme, hadisi bütünüyle görebilme gibi faydalar sağlamıştır. Çalışmada bir hadisin önce sahih tariklerini

---

[467] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/500-505.

[468] Zehebî, *es-Siyer*, 12/565.

[469] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 75; Süyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, 1/98

[470] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 282; İbn Hayr, *el-Fehrese*, 135, 265, 266, 279; İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 159; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/136-143; Kandemir, "Müslim b. Haccâc", 32/93-94.

kaydedip ardından şahit ve mütâbî rivayetlerle sıhhati daha düşük rivayetleri sıralama yoluna gidilmiştir.[471]

1.2.10.2. el-Câmi'u's-sahîh'in "Zühd ve Rekâik" Bölümü

Zühd edebiyatının genel telif özelliklerini belirlemek maksadıyla seçilen bölüm çalışmalarından biri de Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'inin "Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik" başlığıdır. İlgili başlık, 54 bölümlü eserin 53. bölümüdür. Toplam rivayet sayısı 75, tekrarsız rivayet sayısı ise 40'tır. İlk bakışta Müslim'in bu bölüm için tahriç ettiği rivayet sayısı, bu çalışmada incelenecek diğer *Kütüb-i Sitte* müelliflerine kıyasla daha az gibi görünse de –aşağıda görüleceği üzere- incelemeye değer bir nitelik arz etmektedir. Çalışmada Muhammed Fuad Abdülbâkî'nin neşrettiği *el-Câmi'u's-sahîh* baskısı esas alınmakla birlikte teyit maksadıyla yer yer Dâru Taybe[472] baskısına da göz atılmıştır.

el-Câmi'u's-sahîh'in geneli itibariyle karşılaştığımız telif ve tertip mükemmeliyetinin, "Zühd ve Rekâik"in de yer aldığı son bölümlerde kısmen bozulduğu göze çarpmaktadır. Bu farklılığın daha rahat takibi için eserin zühd ile irtibatını kurabileceğimiz bölümlerinden başlayarak aşağıdaki tabloyu incelememiz uygun olacaktır:

Bölüm Numarası	***Sahîh-i Müslim*'de yer alan son on iki Bölümün Adı**
45	Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb
46	Kitâbü'l-Kader
47	Kitâbü'l-İlim
48	Kitâbü'z-Zikr ve'd-Duâ ve't-Tevbe ve'l-İstiğfâr
Numarasız	Kitâbü'r-Rikâk
49	Kitâbü't-Tevbe
50	Kitâbü Sıfâti'l-Münâfikîn ve Ahkâmihim

[471] Mehmet Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/125.

[472] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim A* (Riyad: Daru Taybe, 2006).

Numarasız	Kitâbü Sıfati'l-Kıyâmeve'l-Cenne ve'n-Nâr
51	Kitâbü'l-Cenne ve Sıfati Na'îmihâ ve Ehlihâ
52	Kitâbü'l-Fiten ve Eşrâti's-Sâ'a
53	Kitâbü't-Zühd ve'r-Rekâik
54	Kitâbü't-Tefsîr

Kısaltarak adlandırmak gerekirse; "Birr", "İlim", "Zikr", "Tevbe", "Sıfâtü'l-Münâfikîn",[473] "Sıfatü'l-Kıyâme", "Cennet", "Fiten" ve "Zühd ve Rekâik" bölümlerinin peşi sıra açılmış olması, kapsamlı zühd çalışmalarının muhtevalarıyla uyumluluk taşımaktadır diyebiliriz. Bununla birlikte ilgili bölümlerin yer yer başlıklandırma ve muhteva sorunları içerdiğine temas edilmesi gerekir. İncelenen *Sahîh-i Müslim* baskılarında "Rikâk" ve "Sıfatü'l-Kıyâme" başlıklarının numara verilmeksizin kitaba eklendiği anlaşılmaktadır. "Rikâk" başlığına ayrılan kısımda Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) açtığı 2 bâb, ilgili baskılarda bir önceki "Zikir" bölümünün devamı olarak düşünülerek 26 ve 27. bâblar şeklinde düzenlenmiştir.[474] 26. bâbın altında gelen 3 hadisten ilki, zühd çalışmalarının ortak rivayetlerinden olan "*Cennet ehlinin çoğu fakirler, cehennem ehlinin çoğunluğu ise kadınlar olduğunu gördüm*" hadisidir.[475] "Zikr" bölümünde yer alması uygun olan "*Allah'ım! Verdiğin nimetinin yok olmasından, verdiğin afiyet halinin değişmesinden… sana sığınırım*"[476] duası; "*Benden sonra size kadınlardan daha zararlı bir imtihan bırakmadım*"[477] hadisi "Rikâk" başlığı altındaki diğer rivayetlerdir. Tek rivayet içeren 27. bâbda ashâb-ı kehf kıssası anlatılmaktadır.[478] İlgili dipnotlardaki tahriç bilgilerine göz atıldığı takdirde numarasız "Rikâk" başlığı

[473] Münafıklığın özellikleri yaygın olmasa da zühd çalışmalarının kapsamına girmiştir. Bk. İbnü'l-Mübârek'in kitabında bâbı mevcuttur. Bk. İbnü'l-Mübârek, ez-Zühd, 2/51 (Ta'zîmü'l-Münâfık)

[474] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh B*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 4/2096.

[475] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh B*, 4/2096 (No. 2737). Ayrıca bk.Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 1999, 245 (No. 104); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 24 (No. 131); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/171 (No. 246); Buhârî, "Rikâk", 16 (No. 6084)

[476] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh B*, 4/2096 (No. 2739).

[477] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh B*, 4/2098 (No. 2739).

[478] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh B*, 4/2096-2099.

altındaki 4 rivayetten sadece ilki zühd literatürünün ortak rivayetlerindendir. Ancak diğer rivayetlerin de zühd kavramıyla irtibatı kurulabilir.

Bölüm başlığı-muhteva uyumsuzluğuna bir diğer örnek, tam adıyla belirtmek gerekirse, "Kitâbü'z-Zikr ve'd-Duâ ve't-Tevbe ve'l-İstiğfâr" başlığında[479] "Tevbe" kaydı geçmesine rağmen içerikte tevbeyle ilgili hadis bulunmamasıdır. Hâlbuki bu bölümden sonra müstakil "Tevbe" bölümü gelmektedir.[480] Dolayısıyla ilk bölüm adındaki "Tevbe" kaydı boşa çıkmaktadır. Benzer bir durum, numarasız "Kitâbü Sıfati'l-Kıyâme ve'l-Cenne ve'n-Nâr" başlığından sonra "Kitâbü'l-Cenne ve Sıfati Na'îmiha ve Ehlihâ" bölümünün gelmesi ve adlandırmaya göre cennet bahislerinin yer alması gereken bu bölümde cehennem, kabir azabı, haşir, hesab günü gibi kapsam dışı rivayetler bulunmasıdır.[481]

Zühd literatürü bağlamında Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'i iki yönden kıyaslamaya konu edilebilir: Birincisi; kapsamlı zühd kitaplarında belli bir bütünlük ve başlıklandırma altında eserin tamamına yayılan konular, câmi türü bir eser olan *Sahîh-i Müslim*'in son bölümlerinde –temas edilen eksikliklerine rağmen- ustalıkla toplanmıştır. İkincisi; yine câmi türünde telif edilen *Sahîh-i Buhârî*'de "Edeb", "İsti'zân, "De'avât", "Rikâk" bölümleri altında bir araya getirilen zühd konuları, *Sahîh-i Müslim*'de -yukarıdaki tabloda da açıkça görüleceği üzere- daha detaylı bir bölümlendirmeye tâbi tutulmuştur. Zikir, tevbe, istiğfar, dua, kıyamet, haşr, mizan, cennet, cehennem konularının müstakil zühd kitaplarının başlıklarını oluşturduğunu hatırladığımız takdirde ilgili konuların *Sahih-i Müslim*'de yukarıda tablo halinde sunulan bölümlere nasıl yayılabildiği, aşağıdaki örnek rivayetler üzerinden görülebilmektedir:

Örnek	Bölüm Adı	Hadis Metni

[479] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh B*, 4/2061.

[480] Müslim, *el-Câmiu's-Sahih B,* 4/ 2102.
Tevbe konusunun zühd kitaplarında işlenişi için örneğin bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/542-560 (et-Tevbe ve Hıfzu'l-Lisân); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/447-464 (et-Tevbeve'l-İstiğfâr); İbn Mâce, "Zühd", 30 (Zikru't-Tevbe); Dârimî, "Rikâk", 18 (et-Tevbe).

[481] Başlıkta olmaması gerektiği düşünülen rivayetler için bk. Müslim, "Sıfatü'l-Cenne", 29-84.

1	Zikr	*"Kim Allah'la buluşmayı arzularsa Allah da o kuluyla buluşmayı arzular."*[482]
2	Zikr	*"Ben kulumun bana olan zannı üzereyim; dua ettiğinde onunla beraberim…"*[483]
3	Tevbe	*"Rahmetim gazabımı geçmiştir."*[484]
4	Tevbe	*"Allah rahmeti yüz parça kılmıştır. Doksan dokuzunu kendi katında tutmuş bir cüzünü ise yeryüzüne indirmiştir…"*[485]
5	Tevbe	*"Allah, geceleyin günah işleyenleri tevbe etmeleri için gündüzleyin (mağfiret) elini yayar; gündüzleyin günah işleyenlerin tevbe etmeleri için de geceleyin (mağfiret) elini açar! (Bu durum) güneş batıdan doğuncaya (kıyamet) kadar devam eder."*[486]
7	Kıyâmet	*"Sizden hiç kimseyi (yanlızca) ameli kurtarmaz…"*[487]
8	Kıyâmet	*"… Şükreden bir kul olmayayım mı?"*[488]
9	Cennet	*"Cennet nefsin hoşuna gitmeyecek şeylerle, cehennem ise şehvetlerle çevrilmiştir."*[489]
10	Cennet	*"Her biriniz Allah'a ancak hüsn-i zan besleyerek ölsün."*[490]

[482] Müslim, "Zikr", 14 (No. 2683)

[483] Müslim, "Zikr",19 (No. 2674). Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/318 (No. 911); Tirmizî, "Zühd", 51.

[484] Müslim, "Tevbe", 14. Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/370 (No. 1051) Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 138 (No. 941).

[485] Müslim, "Tevbe", 17. Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/312 (No. 893-894); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/815 (No. 503); Hennâd b. Serî, 2/614 (No. 1318-19); Buhârî, "Rikâk", 19; İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4293); Darîmî, "Rikâk", 69.

[486] Müslim, "Tevbe", 31. Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/385 (No. 1091); Hennâd b. Serî, e*z-Zühd,* 2/447.

[487] Müslim, "Sıfatu'l-kıyâme", 71. Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/411 (No. 1165); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 322 (No. 2352); Buhari, "Rikâk",18; Dârimî, "Rikâk", 23.

[488] Müslim, "Sıfatu'l-kıyâme", 79-81. Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/35 (No. 107); 1/329 (No. 940); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/384 (No. 147); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 1/18 (No. 92); Buhârî, "Rikâk", 20.

[489] Müslim, "Cennet", 1. Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd,* 1/228 (No. 650); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/171 (No. 244); Buhârî, "Rikâk", 28 (No. 6122); Ebû Dâvûd, *Kitâbü'z-zühd,* 152 (No. 151).

[490] Müslim, "Cennet", 81 (No. 2877). Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/366 (No. 1034).

Sahîh-i Müslim'in "Zühd ve Rekâik" bölümündeki toplam rivayet sayısının 75 olduğunu tekrar hatırladığımız takdirde eserin bu yönüyle çalışmamızda incelenecek diğer *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından daha az sayıda rivayet içerdiği görülmektedir. Sözü edilen nicel azlığı, Müslim'in telif yöntemi gereği bir hadisi eserinde en irtibatlı gördüğü bölümde kaydedip eser içi tekrara pek düşmek istememesiyle bir dereceye kadar açıklayabiliriz. Bu bağlamda zühd kitaplarında dünya ve dünya malıyla ilgili görülen çok sayıda hadisin Müslim tarafından eserin "Zekât" bölümüne alındığı söylenebilir. "*Yaşlının kalbi iki şeyi sevme konusunda gençtir: Yaşama arzusu ve mal sevgisi*",[491] "*Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa bir üçüncüsünü ister*",[492] "*Zenginlik malın çok olması değil; bilakis gönül zenginliğidir*"[493] hadisleri örnek verilebilir.

"Zühd ve Rekâik" bölümünün rivayet sayısına ilişkin yukarıdaki paragrafta yer verilen tespitler, *Sahîh-i Müslim*'in zühd ile irtibatına değinilen diğer ana başlıkları dikkate alınmazsa bizleri yanıltıcı bir sonuca götürebilir. Şu durumda Müslim'in, kitabın son bölümlerinde zühd rivayetlerine epeyce yer verdiğini tekrar ifade etmekte yarar vardır. Zühdle ilişkisine değinilen mezkûr bölümler hakkında daha isabetli yorumlara gidebilmek için *Sahîh-i Müslim*'in telif ve günümüze geliş serüveninin detaylı araştırmalara konu edilmesi uygun olacaktır. Diğer taraftan, Müslim'in kaleme aldığı bu eserinde alt başlıklandırma yapmaması dolayısıyla bölümlerin zühd muhtevası açısından hususiyetleri üzerine yaptığımız değerlendirmelerin bir benzerini bâblara da uyarlamak mümkün olmamıştır.

"Zühd ve Rekâik" bölümü özelinde belirtmek gerekirse; dünya hayatı, dünya malı, sabır ve şükür, Âl-i Muhammed'in ve ashâbın geçimliği, amel, ihlas, ahlak, kabir azabının isbatı konuları özetle bölümün muhtevasını oluşturmaktadır. Zühd

---

[491] Müslim, "Zekât", 113. Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/87 (No. 256); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/433 (No. 187); Buhârî, "Rikâk"*,* 5 (No. 6057); Tirmizî, "Zühd", 28 (No. 2338); Tirmizî, "Sıfatu'l-kıyâme ve'-rekâikve'l-vera'", 22 (No. 2455); İbn Mâce, "Zühd", 27 (No. 4233); İbn Ebü'd-Dünya, *Kısaru'l-emel*, 35 (No. 18-19); 48 (No. 47); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, 10/378 (No. 11766) (Rekâik bölümü); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 189 (No. 454).

[492] Müslim, "Zekât", 116-119. Ayrca bk. Ma'mer, *el-Câmi'*, 10/436 (No. 19623) (Hubbü'l-mâl); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 12/430 (No. 185); Tirmizi, "Zühd"*,* 27 (No. 2337); İbn Mâce, "Zühd"*,* 27 (No. 4235); Dârimî, "Rikâk"*,* 61; Beyhaki, *Şuabü'l-îmân*, 12/496.

[493] Müslim, "Zekât", 120 (No. 1051). Ayrıca bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/425 (No. 181) (Zikru'l-ğinâ); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 19 (No. 99); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/339; Buhârî, "Rikâk"*,* 15; Tirmizî, "Zühd"*,* 40; İbn Mâce, "Zühd"*,* 9; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/383 (No. 11786) (Kitâbu'r-Rekâik); Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 12/543 (No. 9859) (Zühd ve Kısaru'l-Emel).

bahislerinden ölüm, kıyamet, ahiret ahvali, cennet ve cehennem bahisleri –birkaç rivayet hâriç- daha önceki "Sıfatü'l-Kıyâme" ve "Cennet" bölümlerine alınmıştır.

*el-Câmi'u's-sahîh'*in "Zühd ve Rekâik" bölümü, diğer zühd çalışmalarıyla karşılaştırıldığında Müslim'in tahricinde tek kaldığı bazı rivayetler içermektedir. Bu duruma İsrailoğullarından abraş, kel ve kör birer adamın imtihanını anlatan meşhur rivayet örnek verilebilir[494] ki; rivayetin şükür ve cömertlik konularıyla irtibatı mevcuttur. Çoğu *Kütüb-i Sitte* müellifi gibi Müslim'in de "Zekât" bölümüne alıp Hz. Osman'ın, Mescid-i Nebevî'yi genişletme teşebbüsünü doğru bulmayan kimselere karşı söylediği "*Kim Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla bir mescid yaptırırsa Allah da onun için cennette bir benzerini hazırlar*"[495] hadisi, müellifin "Zühd ve Rekâik" bölümünde tekrar tahriç etme ihtiyacı duyduğu bir rivayettir. İlgili hadisin mescid yaptırmanın fazileti ve bunu Allah rızasını kazanmak niyetiyle yapmak[496] şeklinde Müslümanları tarih boyunca motive etmiş iki ana vurgusu bulunduğu düşünülürse; bu maksatlar sırasıyla "Mesâcid" ile "Zühd ve Rekâik" bölümlerinde yinelenmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Keza tarlasından kalkan mahsulü sadakalık, geçimlik ve tohumluk olarak ayıran bir adam hakkında bir buluttan "*Falancanın bahçesini sula*"[497] diye bir ses gelmesini anlatan rivayet; tasadduk, infak, inâyet-i ilâhî konularıyla irtibatı dolayısıyla zühd literatürü kapsamında değerlendirilebilir.[498] Şeytan hakkında ilgili *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin daha çok "Edeb" bölümlerinde tahriç ettikleri[499] "*Esnemek şeytandandır. Birinize esneme geldiğinde yapabildiği kadar kendini tutsun*" rivayeti,[500] Müslim'in zühd kapsamına almakta tek kaldığı bir diğer örnektir.[501]

---

[494] Bk. Müslim, "Zühd ve Rekâik", 10 (No. 2964).
[495] Müslim, "Mesâcid", 24; "Zühd ve Rekâik", 43.
[496] Zühd kitaplarında ihlas ve niyet konularına ilişkin açılan bazı bâblar için bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/62; Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/628; Buhârî, "Rikâk"*,* 6; İbn Mâce, "Zühd", 26.
[497] Bk. Müslim, "Zühd ve Rekâik", 45 (No. 2984). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/323 (No. 7941); İbn Hibbân, *Sahîh*, 8/142 (No. 3355); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/275; La'lekâî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, 1/89 (No. 32); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 5/87 (No. 3133) (Zekât şubesi).
[498] Bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/225.
[499] Bk. Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 11 (No. 3115); Ebû Dâvud, "Edeb", 96 (No. 5028); Tirmizî, "Edeb", 7 (No. 2746).
[500] Müslim, "Zühd ve Rekâik", 56 (No. 2994).
[501] Örneğin bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,*1/7 (No. 20); Veki' b.Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/476 (No. 226).

Diğer taraftan, "Zühd ve Rekâik" bölümü konumuzla ilişkisini kurmakta zorlanacağımız rivayetler de barındırmaktadır. Misâlen "*Melekler nurdan cinler dumansız ateşten yaratılmıştır*",[502] "… Rasûlullah (s.a) bir söz söylediğinde onun (sözcüklerini) saymak isteyen bir kimse sayabilirdi",[503] "*Benden (bir şey) yazmayın. Kim benden Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa onu imha etsin. Ancak benden hadis nakledin; bunda bir beis yok…*"[504] rivayetleri kaydedilebilir.

Büyük hadis imamları Dârimî ve Buhârî'nin ilgili eserleri üzerine yapılan tespitle aynı doğrultuda Müslim b. Haccâc'ın "Zühd ve Rekâik" bölümü de müellifi senedler üzerinden selef zühd yazarlarıyla yeterince irtibatlı hale getirememektedir. Bölüm isnadlarında İbnü'l-Mübârek ve Hennâd b. Serî gibi zühd literatürünün öncü isimlerine hiç rastlanmamakta; Vekî' b. Cerrâh adı ise nadiren geçmektedir.[505] İbn Ebû Şeybe adıyla çokça karşılaşılması[506] ise "Zühd ve Rekâik" bölümüne mahsus olmayıp kitabın geneli için geçerli bir durumdur.[507] Bölüm rivayetleri daha çok Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/866), Ebû Küreyb (ö. 248), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) gibi müellif hocaları üzerinden tahriç edilmiştir.

Sonuç olarak; Sahîh-i Müslim'deki zühd muhtevasının "Zühd ve Rekâik" bölümü başta gelmek üzere eserin son bölümlerine dağıldığı; ayrıca bu muhtevanın literatürün diğer örnekleriyle büyük ölçüde uyum halinde olduğu söylenebilir.

---

[502] Müslim, "Zühd ve Rekâik", 60. Ayrıca bk. Ma'mer, *el-Câmi'*, 11/424 (No. 20899); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/109 (No. 25194).
[503] Müslim, "Zühd ve Rekâik", 71. Ayrıca bk. Humeydî, *el-Müsned*, 1/281 (No. 249); Ebû Dâvud, "İlim", 7 (No. 3654).
[504] Müslim, "Zühd ve Rekâik", 72. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVII, 149 (No. 11085); Dârimî, "Mukaddime", 3; Ebû Dâvud, "İlim", 3; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 254 (No. 7954); Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 216 (No. 437).
[505] İlgili rivayetler için bk. Müslim, "Zühd ve Rekâik", 13, 15, 25, 55.
[506] Örneğin bk. Müslim, "Zühd ve Rekâik", 19, 21, 23, 24, 26, 34, 45, 48, 51.
[507] Dilek Tekin, "Müslim'in Sahîh'inin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 140. Tekîn, Sahîh'te İbn Ebû Şeybe'nin yaklaşık 1296 rivayeti olduğunu belirtmiştir.

1.2.11. İbn Mâce (ö. 273/887) ve Sünen'in "Zühd" Bölümü

1.2.11.1. Hayatı

Tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî'dir.[508] H. 209 yılında (M. 824) İran'ın Kazvin şehrinde dünyaya gelmiştir. Irak, Mekke, Şam, Mısır, Rey gibi pek çok ilim merkezini dolaşmıştır. Kaynaklarda hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmayan İbn Mâce, H. 273 senesinin Ramazan ayında 64 yaşındayken vefat etmiştir.[509]

İbn Mâce'nin hocaları arasında Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, Hennâd b. Serî, zühd çalışması günümüze ulaşmayan İbn Ebi'l-Havârî (ö. 246/860), İbnü'l-Mübârek'in önde gelen öğrencilerinden Süveyd b. Sa'îd gibi isimler yer almaktadır.[510] Görüldüğü gibi İbn Mâce'nin zühd müellifleriyle hoca-talebe ilişkisi bulunmaktadır. Ebü't-Tayyib Ahmed b. Ravh el-Bâğdâdî, *Sünen*'in râvîsi Ebü'l-Hasen Ali b. İbrâhim el-Kattân ve Süleyman b. Yezîd el-Fâmî; İbn Mâce'nin öğrencilerinden birkaçıdır.[511]

İbn Mâce'nin *Kitâbü't-tefsîr*, *Târîhu'l-hulefâ*, râvi biyografilerine dair *et-Târîh* adlı günümüze ulaşmayan çalışmaları bulunmaktadır.[512] Hadis edebiyatında *Sünen* adlı çalışmasıyla tanınan İbn Mâce'nin; ilgili eserini Ebû Zür'a er-Râzî'ye (ö. 264/878) arz ettiği, er-Râzî'nin "İnsanların eline geçerse pek çok eseri atıl bırakır" demekle birlikte isnadında zayıflık bulunan 30 civarında rivayetin tahricinin çıkarılmasını arzu ettiği kaydedilmiştir. Buna karşılık Zehebî, münker ve az sayıdaki mevzu rivayetlerin *Sünen*'in değerini düşürdüğünü, Ebû Zür'a'nın sözü eğer doğruysa bundan kastının sakıt rivayetler olduğunu, hüccet olamayacak durumdaki rivayetlerin sayısının ise 1000'i bulduğunu belirtmiştir.[513]

---

[508] İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 56/270-272; Zehebî, *es-Siyer*, 13/277-281; *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/155-156; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/144; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/147-148.

[509] İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 56/272.

[510] İbn Nukta, *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, 119-120.

[511] Zehebî, *es-Siyer*, 13/278.

[512] Mehmet Yaşar Kandemir, "İbn Mâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/161.

[513] Zehebî, *es-Siyer*, 13/279.

Sünen nüshasının ulaşmasını sağlayan râvi Ebü'l-Hasan el-Kattân'ın ilgili esere bir miktar zevâidi olmuştur. İbnü'l-Kattân el-Mâğrîbî (ö. 628/1231), *Ziyâdâtü Ebi'l-Hasan el-Kattân 'alâ Süneni İbn Mâce* adlı risalesinde bu ziyadeleri belirtmiştir.

M. Fuâd Abdülbâkî, *Sünen*'in *Kütüb-i Sitte*'ye kıyasla 1339 zevâid rivayet içerdiğini; bunlardan 428'inin sahih, 199'unun hasen, 613'ünün zayıf, 99'unun ise çok zayıf olduğunu belirtmiştir. *el-Usûlü'l-Hamse*'ye çok sayıda zevâidi dolayısıyla İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113) *Sünen*'i *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabı olarak kabul etmiştir. *Sünen-i İbn Mâce* yerine *Sünen-i Dârimî* veya *Muvatta'-ı Mâlik*'i altıncı kitap olarak sayan muhaddisler de mevcuttur.[514]

1.2.11.2. Sünen'in "Zühd" Bölümü

"Kitâb" yerine "Ebvâb" kaydı ile oluşturulan ve bundan sonra kısaca "Zühd" diye adlandıracağımız "Ebvâbü'z-Zühd" başlığı, *Sünen-i İbn Mâce*'nin 37. ve son bölümüdür. Eser içi bölüm sıralamasının "Edeb", "Duâ", "Ta'bîru'r-Rü'yâ", "Fiten" ve "Zühd" şeklinde oluşturulmasından da anlaşılacağı üzere İbn Mâce'nin belli bir konu bütünlüğü gözettiği anlaşılmaktadır.

"Zühd" bölümü 39 bâb, 241 rivayetten müteşekkildir.[515] İbn Mâce eserinde açtığı bâbları "ez-Zühd fi'd-dünyâ", "el-Vera' ve't-takvâ", "Zikru't-tevbe" gibi genel ifadelerle adlandırmış; Buhârî ve Dârimî gibi hadis metinlerinden iktibas yoluyla başlık oluşturma yoluna gitmemiştir. Bâb düzeni, başlık-muhteva uyumu açısından başarılı bulunan ve bu yönüyle *Sahîh-i Buhârî*'ye benzetilen *Sünen*'in sözü edilen hususiyeti,[516] "Zühd" bölümünde de kendisini göstermektedir.

Muhteva açısından "Zühd" bölümünün ilk 13 bâbı; mal ve dünya, fakirliğin fazileti ve Hz. Peygamber'in geçimliği ile ilgilidir. 14 ila 30. bâblar, zühdün temel kavramlarına dair açılan "Tevekkül ve Yakîn", "el-Berâe mine'l-Kibr ve't-Tevâzu'", "el-Hayâ", "el-Vera' ve't-Takvâ", "er-Riya ve's-Sum'a", "Zikru'z-Zünûb" gibi

---

[514] Mehmet Yaşar Kandemir, "es-Sünen (İbn Mâce)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/143.

[515] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Kurra (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), V, 223-389 (No. 4100-4341).

[516] İbn Nukta, *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, 120; Kandemir, "es-Sünen (İbn Mâce)", 38/145.

başlıklardan oluşmaktadır. İbn Mâce bu kısımda açtığı "Hikmet" bâbı ile diğer zühd müelliflerinden ayrılmıştır. Ayrıca Buhârî ve Tirmizî'nin bölüme giriş rivayeti olarak kullandıkları "*es-Sıhha ve'l-ferâğ*" hadisini aynı bâb altında tahriç etmiştir.[517] 31 ilâ 39. bâblar, çoğu zühd kitabında yer alan ölüm, kabir ve ahiret ahvali ile ilgili başlıklardır. Bu aralıktaki "Sıfatu Ümmeti Muhammed" bâbı diğer çalışmalarda pek rastlanmayan bir başlıktır. Ahlâk-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîme konularının ilgili bölümde fazlaca detaylandırılmadığı görülmektedir.

Çoğu müelliften farklı olarak İbn Mâce, "ez-Zühd fi'd-Dünyâ" bâbı ile başladığı bölümde ilk olarak zühd kavramının ne olup olmadığının sınırlarını çizen, bir yönüyle onu tanımlayan genel muhtevalı üç rivayet sıralamıştır.[518] İbn Mâce'nin zühd konusuna sistematik bir bakış açısına sahip olduğuna ışık tutan bu girizgâh ile Vekî' b. Cerrâh'ın –daha önce kaydedildiği üzere- *Kitâbü'z-zühd* isimli çalışmasına başlaması benzerlik arz etmektedir.[519]

Zühd kitaplarının "ilmin kaldırılması, sâlih kimselerin dünyadan birer birer göçüp gitmesi, emanetin kaldırılması" gibi fiten kavramıyla ilişkilendirilebilecek konuları, tahmin edileceği üzere, eserin "Zühd" yerine "Ebvâbü'l-Fiten" bölümüne alınmıştır. "Uzlet", "Fitnetü'l-Mâl", "Emru bi'l-Ma'rûf ve Nehyü 'ani'l-Münker", "Zehâbü'l-Kur'ân ve'l-'İlm", "Zehâbü'l-Emâne" başlıkları bu bağlamda örnek verilebilir.[520]

"Zühd" bölümü, içerdiği bazı rivayetlerle incelediğimiz çalışmalardan ayrılmaktadır. Bölümün "et-Tevekkül ve'l-Yakîn" bâbındaki "*Güçlü mü'min zayıf mü'minden Allah'a daha sevimlidir…"* hadisi[521] bu bağlamda örnek verilebilir. Muhaddislerin daha çok "Menâkıb" ve "Fedâil" gibi bölümlerde tahriç ettikleri "*(Rasûlullah) çadırındaki bâkire bir kızdan daha hayâlı idi. Bir şeyden hoşlanmadığı zaman bu (durum) onun yüzünden anlaşılırdı*"[522] hadisi de İbn Mâce'nin "Zühd"

[517] Bk. İbn Mâce, "Zühd", 15 (No. 4170)
[518] Bk. İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4100-4102)
[519] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/217-222.
[520] Bk. İbn Mâce, "Fiten", 13, 18, 20, 26, 27.
[521] İbn Mâce, "Zühd", 14. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/395 (No. 8791); Müslim, "Kader", 34; İbn Ebü'd-Dünyâ, *er-Rızâ ani'llah bi Kazâihî*, 79 (No. 53); Nesâî, *es-Sünenül-Kübra,* 9/230 (No. 10382) (Kitâbü Ameli'l-Yevm ve'l-Leyle)
[522] Buhâri, "Menâkıb", 20 (No. 3369); Müslim, "Fedâil", 67 (No. 2320); İbn Mâce, "Zühd", 17.

bölümüne almakta yalnız kaldığı rivayetlerdendir. Diğer taraftan, *Sünen-i İbn Mâce*'nin H. 2. asır zühd müellifleriyle ortak olmasına karşılık incelenen *Kütüb-i Sitte* eserlerinde hiç geçmeyen rivayetler içerdiğini de söylememiz uygun olacaktır. "*İlk nübüvvet (pınarından insanlara ulaşan) sözlerden biri de 'Utanmıyorsan dilediğini yap!' (sözüdür)*",[523] "*Hayâ imandandır, iman ise cennettedir; açık saçık konuşma kabalıktır, kabalık ise cehennemdedir*.",[524] "*Allah katında ecri en büyük olan lokma kulun Allah'ın rızasını umarak yuttuğu öfkedir.*"[525] rivayetleri bu çerçevede örnek verilebilir.

"Zühd" bölümünün 241 rivayeti özelinde belirtmek gerekirse İbn Mâce'nin 55 rivayeti Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'den aldığı; hatta bu alıntıların bir yerde art arda 7 rivayete ulaştığı dikkati çekmektedir.[526] Söz konusu bölümde Hennâd b. Serî'den 3,[527] Hüseyin b. Hasan el-Mervezî vasıtasıyla İbnü'l-Mübârek'ten 1,[528] Vekî' b. Cerrâh'tan 8 rivayet alınmıştır.[529] Netice itibariyle *Sünen*'in içerdiği senedler üzerinden selef zühd çalışmalarıyla irtibatının daha önce incelenen *Sünen-i Dârimî* ve *Sahîhayn'*a kıyasla daha güçlü olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bölümün daha çok Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859 [?]), Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866), Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr (ö. 234/849), İbnü'l-Mübârek'in öğrencisi Süveyd b. Saîd gibi müellif hocalarının rivayetlerine dayandığını belirtmeliyiz. Son olarak Bûsirî'nin (ö. 840/1436) *Zevâidü İbn Mâce 'ale'l-Kütübi'l-Hamse* adlı eserinde ele almakta olduğumuz "Zühd" bölümünün 98 zevâid rivayet içerdiği yönündeki tespiti,[530] muhteva açısından literatüre yapılan katkının boyutunu daha somut hale getirmektedir.

---

[523] İbn Mâce, "Zühd", 17. Ayrıca bk. Ma'mer, *el-Câmi*, 11/143 (No. 20149); İbn Vehb, *el-Câmi'*, 561 (No. 457) (Uzlet); Buhârî, "Enbiyâ", 52 (No. 3296); Ebû Dâvud, "Edeb", 7; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimu'l-ahlâk*, 37 (No. 83).

[524] İbn Mâce, "Zühd", 17 (No. 4184). Ayrıca bk. İbn Vehb, *el-Câmi*, 571 (No. 468) (Uzlet); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 246 (No. 1753); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/626; Buhâri, *el-Edebü'l-müfred*, 210 (No. 602)

[525] İbn Mâce, "Zühd", 18. Ayrıca bk. Ma'mer, *el-Câmi*, 11/188; İbn Vehb, el-Câmi', 579 (No. 478) (Uzlet); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/119 (No. 35550); Buhâri, *el-Edebü'l-müfred*, 446 (No. 1318)

[526] Bk. 4276-4282. rivayetler.

[527] Bk. 4174, 4194, 4340. rivayetler.

[528] Bk. 4211. rivayet.

[529] Bk. 4139, 4142,4156, 4198, 4228,4242, 4249, 4277. rivayetler.

[530] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî, *Zevâidü İbn Mâce* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 530-561.

Şuayb Arnaût ve beraberindeki üç muhakkikin değerlendirmeleri üzerinden yaptığımız sayıma göre "Zühd" bölümündeki 241 rivayetin 124'ünün sahih, 21'inin sahih li-gayrihî, 22'sinin hasen, 8'inin hasen li-gayrihî, 43'ünün zayıf, 16'sının çok zayıf, 1'inin ise mevzu olduğu tespit edilmiştir.[531] Ancak İbn Mâce'nin, zayıf tariklerle naklettiği hadislerden bazıları sahih olan başka tariklerle geldiği vâkidir. İbn Mâce'nin Umâre b. Cüveyn el-Abdî isimli mecrûh râvi[532] aracılığıyla tahriç ettiği Eşec el-'Abdî hakkında söylenen "*Sende Allah ve Rasûlü'nün sevdiği iki haslet var: (Bunlar) hilim ve teennîdir...*" hadisi[533] bu duruma bir örnektir.

1.2.12. Ebû Bekir el-Merrûzî (ö. 275/888) ve Kitâbu'l-vera'ı

1.2.12.1. Hayatı

Tam adı, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc el-Merrûzî'dir.[534] Kaynaklarda hayatıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Osman b. Ebû Şeybe (ö. 239/853), Hârun b. Ma'rûf, Muhammed b. Minhâl, Süreyc b. Yûnus hadis aldığı hocalardandır. Asıl hocası Ahmed b. Hanbel olup vefat edinceye kadar kendisine mülâzemet etmiştir. Ebû Bekir'in hocası nezdinde en gözde öğrencisi olduğu, onun tarafından çok sevildiği ve kendisiyle dertleşecek kadar yakınlık hissedildiği belirtilmektedir.[535] Hanbelî âlimi Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/923), Muhammed b. Mahled el-Attâr ve Abdullah el-Hırakî ondan hadis almışlardır.[536]

Ebû Bekir'in, yaşadığı devirde Bağdatlılarca hatırı sayılır bir konumda görüldüğü nakledilmiştir.[537] H. 275 (M. 888) senesinde Bağdat'ta vefat eden el-Merrûzî, hocası Ahmed b. Hanbel'in ayakucuna defnedilmiştir.[538]

---

[531] İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce,* 5/223-389.

[532] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/173.

[533] İbn Mâce, "Zühd", 18 (No. 4187).

[534] Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/56-63; Zehebî, *es-Siyer*, 13/173-177; *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/153; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/205; Ahmet Özel, "Merrûzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

[535] İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/56.

[536] Zehebî, *es-Siyer*, 13/173.

[537] Zehebî, *es-Siyer*, 13/174.

[538] İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/61.

Kaynaklarda el-Merrûzî'ye *Kitâbü's-sünen* ve *Kitâbü't-tefsîr* isimli eserler atfedilmektedir.[539] Onun konumuzu ilgilendiren çalışması *Kitâbü'l-vera'*dır.

1.2.12.2. Kitâbü'l-vera'

Zühd kavramıyla ilişkili olmakla birlikte yeterli sayıda örneği bulunmayan vera türü eserlerden biri olan el-Merrûzî'nin *Kitâbü'l-vera'*ının literatür tahlili için tarama havuzumuza alınması uygun bulunmuştur. İncelediğimiz vera' çalışmalarının muhteva ve konu hususiyetleri bakımından farklılık arz ettiğini görmemizden ötürü el-Merrûzî'nin*Kitâbü'l-vera'*ı ile zühd çalışmaları arasında bir içerik kıyaslaması yaparsak şunları söyleyebiliriz: Ele aldığımız zühd eserlerinde daha çok insanın Rabbi, kendisi, diğer insanlar ve dünya ile ilişkisini betimleyip düzenleyen bir içerik mevcuttur. *Kitâbü'l-vera'*da ise haramlar ile helâllerin ayrıştırılmasına ve mekruh şeylerin tespitine odaklanılmıştır. Söz konusu yöneliş; Rum diyarlarından getirilen balı yemenin hükmü,[540] hoş görülmeyen bir kimsenin açtığı kuyudan su içmek,[541] içkili düğün yemeğine katılmak,[542] zaruret halinde kadının erkek doktora tedavi olması[543] gibi o devrin güncel fıkıh meselelerinin kaydedilmesine yol açmıştır. Bu açıdan *Kitâbü'l-vera'*, hadis kitabından öte bir fıkıh kitâbı özelliği taşımaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere geneli itibarıyla soru-cevap usulüyle yazılan *Kitâbu'l-vera'*ın muhtevasını büyük ölçüde Ahmed b. Hanbel'in cevapları oluşturmaktadır.[544] Ancak çalışma; Bişr b. el-Hâris (ö. 227/841),[545] Ali b. Şuayb, Ebû Yûsuf el-Gasûhî, Abbâs el-Anberî gibi hocaların cevaplarını da içermektedir.[546]

Bir rivayet çalışması olarak *Kitâbü'l-vera'* 95 mesele, 88'i merfu hadis olmak üzere toplam 639 kavilden oluşmaktadır. Şimdiye kadar incelenen çalışmaların aksine *Kitâbü'l-vera'*da sistematik ve düzenli bir isnad kullanımı mevcut değildir. Merfu hadislere ait senedlerin hazf edildiği, örneğin senedin yalnızca "Süfyân es-

---

[539] Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 281.

[540] Merrûzî, *el-Vera'*, 149.

[541] Merrûzî, *el-Vera'*, 37.

[542] Merrûzî, *el-Vera'*, 164.

[543] Merrûzî, *el-Vera'*, 115 (No. 384).

[544] Muhtemelen cevaplarının ağırlık kazanması dolayısıyla *Kitâbü'l-vera'* bazı kaynaklarda Ahmed b. Hanbel'e nispet edilmiştir. Bk. İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 91.

[545] Merrûzî, *el-Vera'*, (No. 36, 67, 173, 244, 331, 333, 342).

[546] Örneğin bk. Merrûzî, *el-Vera'*, (No. 145, 170, 389, 436, 438).

Sevrî dedi ki" şeklinde kaydedildiği çok sayıda kavil bulunmaktadır.[547] Ana muhtevasını merfu rivayetler ile sahâbe ve tâbiûn kavillerinin oluşturduğu zühd çalışmalarının aksine *Kitâbü'l-vera'* tebe-i tâbiîn neslinin hatırı sayılır miktarda kavillerini barındırmaktadır.

Zühd çalışmalarına kıyasla daha düşük oranda merfu hadis içerdiğinin anlaşılmasına karşılık *Kitâbü'l-vera'*; "*Helal bellidir, haram da bellidir. (Bir de) bu ikisinin arasında insanların çoğunun (iç yüzünü) bilmediği şüpheli şeyler vardır…*" hadisi gibi meşhur ve esaslı bir rivayeti, incelediğimiz kaynaklar arasında tahriç eden tek çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde, "Zühd" bölümü yazarı *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin de ilgili rivayeti alışveriş bölümlerinde kullanmaya yöneldikleri görülmektedir.[548]

Vera' türünde bir eser yazmasına karşılık Merrûzî; amel ve tevekkül ilişkisi gibi çoğu kez yeterince anlaşılamadığı için uygunsuz anlayışlara kapı aralayan meselelere doğru bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda tevekkülün çalışmaya ve sebeplere sarılmaya engel olmadığı *Kitâbü'l-vera*'ın "Mâ yükrahu min terki's-sûk ve'l-'amel", "Mâ Yüstehabbu mine'l-Kesb", "Mâ Yüstehabbu min 'ameli'l-medîn"[549] gibi hemen ilk bâblarında işlenmeye çalışılmıştır. Şuayb b. Harb'in kaydedilen bâb aralığındaki "Kazandığın sırada Allah'a itaat ettiğin bir bakır sikkeyi (bile) asla küçük görme. Zira (bu esnada asıl) maksat küçük para değil tâattir. Olur ki (kazandığın) o bakır sikke ile satın aldığın bir bakla midene iner de böylelikle mağfirete erersin." sözü,[550] konumuzu iyi bir şekilde yansıtması dolayısıyla zikre değer bulunmuştur.

Kitâbü'l-vera', idarecilerin haksız uygulamalarını kaydeden ilginç anektodlara da sahiptir. Örneğin İbnü'l-Mübârek Merv'de iken Cuma Mescidinde neden sadece cuma namazlarını kıldığı sorulduğunda Ebû Müslim el-Horasânî'nin

[547] Örneğin bk. Merrûzî, *el-Vera'*, (No. 39, 41, 59).

[548] Merrûzî, *el-Vera'*, 51-52 (No. 165). Ayrıca Bk. Buhârî, Buyû', 2; Müslim, Müsâkât, 108; Tirmizî, *Buyû*', 1.

[549] Sırasıyla bk. 2, 3 ve 4. bâblar.

[550] Merrûzî, *el-Vera'*, 26 (No. 83).

(ö. 137/755) mescid arazisinin bir parçasını gasp yoluyla ele geçirmesini gerekçe göstermiştir.[551]

Hem isnad uygulamasının yetersizliği hem de tahriçli bir baskısının bulunmaması dolayısıyla *Kitâbü'l-vera'* rivayetlerinin sıhhat durumu hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmayacaktır.

1.2.13. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Kitâbü'z-zühd'ü

1.2.13.1. Hayatı

Tam adı, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshâk b. Şeddâd es-Sicistânî'dir.[552] H. 202 (M. 817) yılında Sicistan'da doğmuştur. 18 yaşında iken ilmî seyahate çıkmış; hadis öğrenme uğruna Bağdat, Basra, Mekke, Kûfe, Halep, Harran, Humus, Dımaşk, Horasan, Belh, Mısır gibi ilmi merkezleri dolaşmış;[553] bu sırada meşhur hadis hafızı Affân b. Müslim el-Basrî'nin (ö. 220/835) cenaze namazına katılma fırsatı bulmuştur.[554]

Ebû Dâvûd'un hocaları arasında Ebü'l-Velîd et-Tâyâlisî (ö. 227/842), Saîd b. Mansûr (ö. 227/842), Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. Medînî (ö. 234/848-49), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855), Müslim b. İbrâhim el-Ezdî ile zühd müellifi Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi hadis hafızları bulunmaktadır.[555]

Hanbelî fakihi Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/923), *Sünen*'in râvîsi Ahmed b. İbrahim el-Eşnânî ile zühd kitabı veyahut bölümü kaleme alan Tirmizî (ö. 279/892), İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894), Nesâî (ö. 303/915), Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952)[556] Ebû Dâvûd'un talebelerinden bazı isimlerdir.[557] Kaydedilen bilgilerden

---

[551] Merrûzî, *el-Vera'*, 33-34 (No. 107).

[552] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/282; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 22, 191-201; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 2/275; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 35/77-78; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/127-128; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/122; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/207; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/149-152.

[553] M. Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi: İstanbul, 1994, 10/119

[554] Zehebî, *es-Siyer,* 13/204.

[555] Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 9/57.

[556] *Ma'ne'z-zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn* sahibi İbnü'l-A'râbî aynı zamanda hocası Ebû Dâvud'un *Sünen* ve *Kitâbü'z-zühd*'ün râvilerinden biridir.

[557] Zehebî, *es-Siyer*, 13/205-206.

hareketle kendisinin selef ve halef zühd müellifleriyle irtibat halinde olduğu görülmektedir. Bu bütünlük çerçevesinde Ehl-i hadis ve Ehl-i zühdü mensuplarının birbirleriyle hoca-talebe ilişkisini ve sîret benzerliğini betimlemesi açısından Zehebî'nin naklettiği şu söz câlib-i dikkattir:

"Süfyân-ı Sevrî, Mansûr'a (İbn Mu'temir'e); Vekî', Süfyân'a; Ahmed b. Hanbel, Vekî'e; Ebû Dâvûd ise Ahmed b. Hanbel'e benzetilirdi".[558]

Hadis hafızı, fakih ve dilci olan İbrahim el-Harbî (ö. 285/899); "Dâvûd Peygamber'e demirin yumuşatıldığı gibi hadis de *Sünen*'i tasnif ettiği sırada Ebû Dâvûd için kolaylaştırıldı" değerlendirmesinde bulunarak onun hadis ilmindeki derecesini belirtmiştir. Yine İbn Hibbân (ö. 354/965), Ebû Dâvûd'un fıkıh, ilim, hıfz, amel, vera' bakımından döneminin en önde gelen hadis imamlarından biri olduğunu söylemiş;[559] İbn Mende ise onu sâbit hadisi illetliden ayıran dört hadis hafızından biri olarak görmüştür.

Zenc isyanından sonra Basra'ya yerleşen Ebû Dâvûd,[560] 16 Şevval 275'te (21 Şubat 889) orada vefat etmiş ve Süfyân-ı Sevrî'nin yanı başına defnedilmiştir.[561]

Ebû Dâvûd'un meşhur çalışması *Kitâbü's-sünen* dışında *Kitâbu'l-merâsil*, *Risâle ilâ Ehli Mekke*, *Kitâbü'l-kader*, *el-Mesâil elleti hâlefe aleyhâ el-İmam Ahmed b. Hanbel*, *İcâbetühû 'alâ suâlâti Ebî Ubeyd Muhammed b. Ali b. Usmân el-Âcurrî*, *A'lâmu'n-nübüvve* adlı kitapları bulunmaktadır.[562] *Sünen*'de zühd ve rekâike ilişkin bir bölüm açmayan Ebû Dâvûd'un müstakil bir *Kitâbü'z-zühd*'ü mevcut olup çalışmamızın ana kaynaklarından biri olarak incelenecektir.

---

[558] Zehebî, *es-Siyer,* 13/216.
Zehebî, sözlerinin devamında bu kez Mansur b. Mu'temir'den başlayarak Mansûr'u İbrahim en-Nehaî'ye; Nehaî'yi Alkame'ye; Alkame'yi Abdullah b. Mes'ûd'a; İbn Mes'ûd'u ise yaşayış itibariyle Hz. Peygamber'e benzetmek suretiyle bir silsile daha kaydetmiştir. İbn Mes'ûd'un sahabe tabakasındaki başlıca zühd kaynaklarından biri olduğuna tekrar dikkat çekmekte fayda vardır.

[559] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/282.

[560] Zehebî, *es-Siyer*, 13/ 212.

[561] Mehmet Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/120.

[562] İbn Hayr, *el-Fehrese*, 140-148; Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'i'l-kütüb ve'l-fünûn* (Mektebetü'l-Müsenna, 1941), 2/1005-1006; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/151-152; Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", 10/121.

1.2.13.2. Kitâbu'z-zühd'ü

Ebû Dâvûd'un çalışmamızı ilgilendiren *Kitâbü'z-zühd*'ünün iki farklı rivayetle aktarıldığı kaydedilmiştir. Bunlardan Ebû Bekir Muhammed b. Bekr b. Dâse rivayetinin günümüze ulaştığı bilinmemektedir. Baskıya esas olan nüsha Ebu Sâîd İbnü'l-Arabî'ye aittir. Her iki nüshayı da gördüğünü söyleyerek bunların kendisine ulaşan isnadlarını paylaşan İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179), İbn Dâse nüshasında çoğunlukla merfu hadislerin bulunduğunu, buna karşılık İbnü'l-A'râbî nüshasının sadece sahabe ve tâbiûn kavillerinden oluştuğunu ve ayrıca bazı farklı müsnedler içerdiğini belirtmiştir.[563] İbn Hayr'ın, İbnü'l-A'râbî nüshası için verdiği bilgiler kitabın mevcut baskısıyla örtüşmektedir. İbn Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel'in daha önce üzerinde durulan ale'r-ricâl sistemli eserleri de dikkate alınacak olursa İbn Dâse ve İbnü'l-A'râbî nüshalarının gerçekte Ebû Dâvûd'un *Kitâbü'z-zühd*'ünün farklı parçaları olduğu düşünülebilir.

Kitâbu'z-zühd, Ebû Temîm b. İbrahim ve Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs tarafından 1994'te tahkik edilerek neşredilmiştir. Muhakkikler, rivayetleri tahriç etmiş ve isnadların durumu hakkında bilgi vermişlerdir.[564] Ale'r-rical sistemde yazılan *Kitâbü'z-zühd*'ün muhakkik mukaddimesinde verilen bilgilere göre kitap, 54 sahabî ile 21 tâbiîden gelen toplam 521 rivayet içermektedir.[565] Ancak bu sayılar, kitabın sonundaki içindekiler fihristinde yer alan 37 sahabî ve 14 tâbiî kayıtlarıyla uyuşmamaktadır.[566] Anlaşılan o ki kitapta kendisine başlık açılmayan sahabe ve tâbiûn bulunmaktadır. Mevcut rivayetlerin 419'u sahabe müsnedlerinde, 102'si ise tâbiûn müsnedlerinde yer almaktadır. Elimizdeki baskı üzerinden konuşacak olursak; *Kitâbü'z-zühd*'deki tâbiûn kavli sayısı, İbn Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel'in kitaplarına kıyasla oldukça azdır. Örneğin incelenen diğer zühd çalışmalarının aksine Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Âmir b. Abdülkays el-Basrî (ö. 55/675), Mesrûk b. Ecda' el-Kûfî (ö. 63/683) gibi meşhur zâhid tâbiîlerin az sayıda rivayetleri varsa da kendileri için müstakil birer başlık açılmadığı görülmektedir.

---

[563] İbn Hayr, *el-Fehrese*, 146-147.

[564] Bk. Ebu Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'z-zühd,* thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs, (Kahire: Dâru'l-Mişkât, 1993).

[565] Ebû Dâvûd, *ez-Zühd*, 15.

[566] Ebû Dâvûd, *Kitâbü'z-zühd*, 518-519. Râvi sayılardaki bu tenakuz muhtemelen muhakkiklerin başlık açılmayan sahabî ve tâbiîleri de toplam sayıya eklemelerinden kaynaklanmaktadır.

Buna karşılık mevcut baskı, tâbiûn kavillerine Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) gibi Medine'nin önde gelen fakihlerinden birinin zühdle alakalı rivayetleriyle başlamaktadır. Ebû Dâvûd'un eserine aldığı 14 tâbiîye göz atıldığında bir kaçı dışında hepsinin Medineli olduğu göze çarpmaktadır. Kezâ ilk üç sıradaki tâbiînin Medine'nin yedi fakihden Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 107/725?), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) olması; devamında ise Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö. 106/725), Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin (ö. 94/712) gibi yine Medineli önde gelen tâbiîler olması dikkat çekmektedir.[567] Dahası Basralı ve Kûfeli hiçbir tâbiî için başlık açılmamıştır. Mevcut tablo üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekirse; zâhid müellifleri veya muhaddis hocaları önceleyen yazarlara karşılık Ebû Dâvûd'un Ehl-i Hadis çizgisine yakın fakîh zâhidleri ön plana çıkarmaya çalıştığı söylenebilir.

Ebû Dâvûd'un ilgili çalışmasının, incelenen diğer zühd kitaplarıyla muhteva açısından büyük ölçüde uyumlu olduğu belirlenmiştir ki; muhakkiklerin tahriç notlarından da bu durum açıkça görülebilmektedir. Kayda değer bir örnek vermek gerekirse; sahabe tabakasının zühd rivayetleriyle ön plana çıkan isimlerinden biri olan İbn Mes'ûd'a (r.a) nispet edilen toplam 67 rivayetin 6'sı dışında tamamı diğer zühd kitaplarında bulunabilmektedir.[568] Diğer taraftan, mevcut baskıda 521 rivayet olduğu tekrar hatırlanacak olursa sadece İbn Mes'ûd müsnedindeki 67 sayısı *Kitâbü'z-zühd*'ün aslı itibariyle çok daha fazla rivayet içerdiğine dair bir ipucu şeklinde değerlendirilebilir.

Kitâbü'z-zühd öncelikle geçmiş peygamberler ve ümmetler, İncil ve diğer hikmet kitapları, İsrâiloğulları ve onlardan bazı âlimler ile âbidler hakkında çeşitli bilgiler veren 24 rivayetle başlamaktadır. İlim-amel uyumu, fâsık kârilerin durumu, riyâkar din adamlarının kalplerinin katılaşarak ahlâken yozlaşmaları, bu tür kimselerin dini insanlara zorlaştırmaları, çokça ibadet etmekten ziyade kulun nefsini kusurlu sayıp bunu itiraf etmesi, ucubdan sakınma gibi vurgular içeren[569] bu rivayetlerin yer yer Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), döneminin önde gelen

[567] Bk. Ebû Dâvûd, *ez-Zühd*, 343-401.

[568] Bk. 147, 150, 151, 168, 173, 188 numaralı rivayetler.

[569] Bk. Ebû Dâvûd, *ez-Zühd*, 31-44.

zâhidlerinden Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748), Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652?) gibi şahıslara nispet edildiği görülmektedir. Akabinde "Min Kelâmi Ebî Bekr", "Min Zühdi Ömer" gibi başlıklar altında sahabe neslinin rivayetlerine yer verilmektedir. Tabîin tabakasında ise Medineli isimlerin ağırlıklı olduğuna daha önce değinilmişti.

Ebû Dâvûd'un *Kitâbü'z-zühd*'ündeki rivayetlerin takriben %20'sinin selef veya muasır zühd müelliflerinden alındığı belirlenmiştir. Zühd rivayetlerini ilk toplayanlardan Seyyâr b. Hâtem'in 3,[570] zühdle ilgili çalışmaları günümüze kısmen ulaşan İbn Vehb'in 28 rivayetinin[571] bulunduğu öncelikle örnek verilebilir. Yine selef müelliflerden İbnü'l-Mübârek[572] ile Vekî' b. Cerrâh'ın[573] az sayıda rivayeti mevcuttur. Ebû Dâvûd, 15 rivayet aldığı hocası Hennâd b. Serî[574] ile birlikte diğer hocaları Saîd b. Mansûr (ö. 227/842),[575] İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849),[576] Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)[577] ve *Kitâbu'z-zühd*'ü günümüze ulaşmayan Ahmed b. Ebi'l-Havârî'den (ö. 246/860)[578] az sayıda aktarımda bulunmuştur. *Kitâbü'z-zühd* daha çok Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843), Osman b. Ebû Şeybe (ö. 239/853), Ahmed b. Amr b. Serh, Muhammed b. el-'Alâ, Muhammed b. Kesîr gibi zühd müellifi olmayan diğer hocalardan alınan rivayetleri içermektedir.

1.2.14 Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Kitâbü'z-zühd'ü

1.2.14.1. Hayatı

Tam adı Muhammed b. İdris b. el-Münzir b. Dâvud b. Mihrân Ebû Hâtim er-Râzî'dir. Hicrî 195 senesinde doğmuştur. Hicrî 209 yılında hadis yazmaya başlamıştır. Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834), Affân b. Müslim el-Basrî (ö. 220/835) gibi döneminin önde gelen hadis hafızlarından hadis dinlemiştir. Kendisinden hadis alanlar arasında oğlu İbn Ebû Hâtim, Ebû Zur'a er-Râzî, İbn

[570] Bk. 13, 21, 116 numaralı rivayetler.
[571] Örneğin bk. 47, 64, 74, 79, 121, 123, 217, 252, 254, 294, 297, 304 numaralı rivayetler.
[572] Örneğin bk. 80, 196, 199, 220, 332 numaralı rivayetler.
[573] Örneğin bk. 36, 133, 166, 175 numaralı rivayetler.
[574] Örneğin bk. 128, 136, 161, 180, 183, 204, 234 numaralı rivayetler.
[575] Bk. 260, 404, 467 numaralı rivayetler.
[576] Bk. 104, 159, 322 numaralı rivayetler.
[577] Bk. 70, 250, 518 numaralı rivayetler.
[578] Bk. 212, 412 numaralı rivayetler.

Ebü'd-Dünyâ, Ebû Dâvud, Nesâî, İbnü'l-Mübârek'in Kitâbü'z-zühd'ünün ravilerinden olan İbn Sâid bulunmaktadır.[579]

Hatîb el-Bağdâdî, onun sebt ve hafız olan imamlardan biri olduğunu belirtmiştir. Zehebî, onun hakkında imam, hafız, nâkıd, şeyhu'l-muhaddisîn demiştir. Halîlî, onun sahabenin ihtilfalarını, tâbiûnun ve ondan sonra gelen nesillerin fıkhını bildiğini belirtmiştir.[580] Ebû Hâtim, Şaban ayında hicrî 277 yılında vefat etmiştir.[581]

Tam olarak gümüze gelmemiş eserleri Kitâbü'z-zühd ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'dir.[582]

1.2.14.2. Kitâbü'z-zühd'ü

Ebû Hâtim'in Kitâbü'zühd'ü Hanzer Selîm Mahmûd ed-Dûmî tarafından tahkik edilmiştir. Bu kitap 105 rivayetten oluşmaktadır. Eserde bâb başlığı bulunmamaktadır.

Allah'ın sevdiği kulların özellikleri, küsleri barıştırmak,belaya sabır, takdire rıza göstermek, tevbe etmek, namazın, hayatın kıymetini bilmek, ölümü hatırlamak, Rasûlullah'ın ve ashâb-ı kirâmın yaşantısı, kelime-i tevhidin kıymeti, Allah'a hüsn-ü zan beslemek, Allah korkusundan ağlamak gibi diğer zühd kitaplarında karşılaşılan konular bulunmaktadır.[583] Kitapta azımsanamayacak kadar tefsire dair rivayetler mevcuttur.[584] İsnadlara bakıldığında hocası İbn Tarîf'in ismi oldukça sık geçmektedir. İsnadlarda, hadis aldığı hocaları arasında zühd müellifine rastlanmamıştır.

---

[579] Zehebî, *es-Siyer,* 13/247-248.

[580] Zehebî, *es-Siyer,* 13/250.

[581] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad,* 2/70.

[582] İbrahim Canan, "Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs", (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 1994), 150.

[583] Bk. Ebû Hâtim, Muhammed b. İdris, *Kitâbü'z-zühd,* thk. Hanzer Selîm Mahmûd ed-Dûmî, Riyad: Dâru Atlas, 2000, 27-40.

[584] Ör. Bk. Ebû Hâtim, *Kitâbü'z-zühd,* 41-42; 53-54.

1.2.15. Tirmizî (ö. 279/892) ve el-Câmiu's-sahîh'inin "Ebvâbü'z-zühd" ve "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümü

1.2.15.1. Hayatı

Tam adı Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre b. Musâ b. Dahhâk et-Tirmîzî'dir.[585] H. 209 yılında (M. 824) Tirmîz'de dünyaya gelmiştir. Hadis ilmi için Hicaz, Basra, Kûfe ve Rey'e gittiği bilinse de Şam ve Mısır'a uğradığı hususu ihtilaflı bir konudur.[586]

Tirmizî'nin hadis aldığı hocaları İshak b. Râhûye el-Mervezî (ö. 238/853), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855), Hennâd b. Serî (ö. 243), Ebû Hafs Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864), Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866), Mahmûd b. Gaylân, Ali b. Hucr, İbnü'l-Mübârek'in önde gelen öğrencilerinden Süveyd b. Nasr el-Mervezî gibi isimlerle örneklendirilebilir. Cerh-ta'dîl ve 'ilel hakkında çokça istifade ettiği ve kendisinin de övgüsünü mazhar olduğu hocası Buhârî'ye ayrıca değinmek gerekir.[587]

Heysem b. Küleyb eş-Şâşî (ö. 335/946), *Sünen*'in râvisi Ebü'l-Hasan el-Fezârî, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Ahmed b. Mahmûd; Tirmizî'nin talebeleri arasında zikredilebilir.

İbn Hibbân'a ait "Tirmizî, Ali b. Hucr ile Iraklı muhaddislerden hadis aldı. Horasanlı muhaddisler ise Tirmizî'den hadis aldılar." değerlendirmesi, örnek verilen talebe adlarıyla uyumludur. İbn Hazm'ın, Tirmizî hakkında meçhul bir râvi olduğu yönündeki iddiası isabetli görülmemiştir.[588] Buhârî'nin Horasan'da zühd, vera', hıfz ve ilim bakımından Ebû Îsâ et-Tirmizî gibi bir halef bırakmadığı yönündeki değerlendirme, konumuz açısından mühimdir. Son yıllarını âmâ olarak geçiren[589] Tirmizî, 13 Recep 279 (892) tarihinde vefat etmiştir.

---

[585] İbn Hibbân, es-Sikât, IX, 153; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 250-253; Safedî, *el-Vafî bi'l-vefeyât*, IV, 207-208; Zehebî, *Siyer,* XIII, 270-77; *Tezkiretu'l-huffâz*, II, 633-35; *Mizân*, III, 678; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IX, 387-89; Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 322; Sezgin, *Turas*, 154-159; Itr, Nureddin, *el-İmâm et-Tirmizî ve'l-muvâzenetu beyne câmi'ihî ve beyne's-sahihâyn,* 23-48; Kandemir, M. Yaşar, "Tirmizî", *DİA*, XLI, 202-204

[586] Zehebî, *es-Siyer*, 13/271.

[587] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/389.

[588] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/678; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/389.

[589] Zehebî, *es-Siyer*, 13/273.

Tirmizî'nin *Kitâbü'ş-şemâil, Tesmiyetü ashâbi'n-Nebî, el-İlelu's-sağîr* adlı eserleri günümüze ulaşmış;[590] ancak *Kitâbü'l-esmâ ve'l-künâ* ile *Kitâbü't-târîh'*inin akıbeti bilinmemektedir. *el-İlelü'l-kebîr'*inin ise, Ebû Tâlib el-Kâdî'nin fıkıh bâblarına göre tertip ettiği hali mevcuttur.[591]

el-Câmiu's-sahîh adıyla da bilinen *es-Sünen*, Tirmizî'nin en meşhur eseridir. İçerdiği rivayetlerin sıhhat durumları hakkında bilgi vermesi, farklı uygulamaların bulunduğu meseleleri art arda nakledip fakîhlerin bu minvaldeki görüşlerini kaydetmesi[592] kitabın kıymetini artırmaktadır. İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113), *Sahîhayn*'dan ancak hadis ilminde yüksek seviyede bir ihtisasa sahip olan kimselerin yararlanmasına karşılık *Sünen-i Tirmizî*'nin mezkûr hususiyetleri dolayısıyla daha geniş kitleler tarafından kullanılabileceğini belirtmiştir.[593]

1.2.15.2. Sünen'in "Zühd" ve "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümü

Sünen-i İbn Mâce'de olduğu gibi Tirmizî'nin eserinde de bölüm başlıkları "Ebvâb" kaydıyla oluşturulmuştur. Orijinali "Ebvâbü'z-Zühd" olan ve bundan sonra kısaca "Zühd" diye adlandıracağımız ana bölüm, 64 bâb ve 110 rivayetten oluşmakta, 46 bölümlü *Sünen*'in 34. sırasında yer almaktadır.[594] 35. sıradaki "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümü, hem başlık ifadesi hem içerik olarak "Zühd" bölümünün devamı niteliğinde görüldüğü için incelememize dâhil edilmiştir.[595] İlgili bölüm; 60 bâb ve 108 rivayet içermektedir. Hemen devamındaki "Sıfatü'l-cenne"[596] ve "Sıfatü cehennem"[597] bölümleri de zühd kitaplarının ortak

---

[590] Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/156-159.

[591] Mehmet Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/203. Tirmizî'nin müstakil *Kitâbu'z-zühd*'ü olduğundan İbn Hacer'den başka bahseden olmamıştır.

[592] Nureddin Itır, *İmam Tirmizî,* 432-437.

[593] İbn Nukta, *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, 98.

[594] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 4/126-188. Çalışmamızda bu baskı esas alınmıştır. Tirmizî'ye *Kitâbü'z-zühd* adında bir eser nispet edilmekteyse de günümüze ulaştığı bilinmemektedir. Bk. İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzîb*, 9/ 389.

[595] Nitekim bazı Sünen nüshalarında bu başlık bulunmadığı için günümüz baskılarına muhakkikler tarafından sonradan eklenmiştir. Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr B*, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 4/417.

[596] Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr A*, 4/252-282.

konuları olduğu için yine incelemeye konu edilmiştir. "Sıfatü'l-cenne" bölümündeki 27 bâb, 49 rivayete ilaveten "Sıfatü cehennem" bölümündeki 13 bâb ve 32 rivayet ile birlikte mezkûr dört bölümde toplam 302 rivayet mevcuttur. *Sünen-i Tirmizî*'de zühd kavramı etrafında kümelenen bu ana bölümler, İbn Ebû Şeybe'nin "Zühd" bölümü ile Müslim'in "Zühd ve Rekâik" bölümü etrafında kümelenen genel görünümü hatırlatmaktadır.

"Zühd" bölümün 1 ilâ 12'inci bâbları; sağlık ve boş vaktin kıymetini bilmek, sâlih amel işlemeye gayret etmek, Allah korkusundan ağlamak, az gülmek, mâlâyâniyi bırakmak, az konuşmak gibi zühdün temel ahlâkî ilkelerine ayrılmıştır. İbnü'l-Mübârek, Vekî' b. Cerrâh, Buhârî'nin ilgili çalışmalarında olduğu gibi Tirmizî'nin de bölüme başlama rivayeti "sağlık ve vaktin kıymetini bilmek" hadisi olmuştur. 13 ila 20. bâblar, dünyanın değersizliği ile dünyaya aşırı bağlanmanın zararlarını konu edinmektedir.[598] 21 ila 25. bâblar; ahir zaman ümmetinin ortalama ömrü, uzun ömrün mü'min için hayırlı olması ve emeli kısa tutmanın gerekliliği konularına ayrılmıştır. 26 ila 45. bâblar arasında insanın tabiatının mal ve servet biriktirme hırsı, açgözlülük, mal sevgisi gibi olumsuz tavırlara dikkat çekildikten sonra 29-35. bâblarda zühd üzere yaşamak, kişinin zarûrî ihtiyaçları, tevekkül, azla yetinmek konularına yer verilmiştir. 36 ila 47. bâblarda; fakirliğin fazileti, Rasûlullah'ın (s.a) ve sahabîlerin geçimi, mal edinmedeki tavrımız gibi bahisler mevcuttur. 50 ila 56. bâblarda Allah için sevmek, sevdiğini arkadaşına söylemek, yüze karşı övmemek gibi sohbet adabına ilişkin konular sıralanmıştır. 57-60. bâblar, başa gelen imtihanlara sabretmeye; 61 ila 65 bâblar ise, dili tutmaya ve az konuşmaya dairdir. Hıfzü'l-lisân konusunun tekrar etmesi, bölüm içi kısmi bir dağınıklık bulunduğuna işaret etmektedir.

60 bâbdan oluştuğuna değinilen "Sıfatü'l-Kıyâme ve'r-Rekâik ve'l-Vera'" bölümünün ilk 15 bâbında uygulanan kısmî adlandandırma işlemi ilerleyen alt başlıklarda tamamen terk edilerek konu geçişleri sadece araya "Bâb" kaydı girilerek sağlanmıştır. Sözü edilen ilk 15 bâb, bölüm başlığındaki "Sıfatü'l-Kıyâme" kaydıyla uyumlu olarak, "kıyamet", "haşr", "arz", "sûr", "sırât", "şefâat" ve "havz"

[597] Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr A*, 4/282-299.
[598] Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr A*, 4/150-155.

konularına tahsis edilmiştir.[599] 16 ila 26. bâblar; selefe muhalefet etmemek, ibadet ve hayır hasenat işlemeye gayret etmek, vera‘, emel ve ecel, hayâ, kişinin sürekli kendini hesaba çekmesi, ölümü hatırlamak konularını içermektedir.[600] Mal ve servetin zararları, Rasûlullah'ın (s.a) geçimliğindeki sadelik konuları "Zühd" bölümünde ele alınmasına rağmen farklı rivayetler kaydedilerek 27-39. bâblarda tekrar edilmiştir.[601] Ahlâkî konuların ağırlık kazandığı 40. bâbdan itibaren Allah rızası için insanlara yedirip içirmek, şükür, tevazu, kibr, tevbe ve istiğfar, hıfzu'l-lisân, gıybet, insanlarla içli dışlı olmak (muhâletatü'n-nâs), iki kişinin arasını düzeltmek (ıslâhuzâti'l-beyn), haddi aşmanın kötülenmesi (zemmü'l-bağy), akrabalık bağlarını kesmek (kat‘u'r-rahm) gibi konular yer almaktadır. 60 numaralı son bâb ise, yine bölüm başlığındaki kayıtla uyumlu olarak, vera‘ konusuna ayrılmıştır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; "Zühd" ile "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera‘" bölümlerinin muhteva açısından İbnü'l-Mübârek, Vekî‘, Hennâd gibi öncü zühd müelliflerinin kitaplarıyla uyumluluk taşıdığı söylenebilir. Buna karşılık dünya malı, mâ‘işetü'n-Nebî konularının her iki bölümde tekrar etmesi,[602] kısmî bir dağınıklığa yol açmıştır. Benzer şekilde "Zühd" bölümünde "Kısaru'l-emel" bâbı açılmasına rağmen Hz. Peygamber'in (s.a) emel ve ecel ilişkisini yere şekil çizerek anlattığı hadisin her iki bölümde kaydedilmesi,[603] ilgili bölümlerin tertibine yönelik değerlendirmemizi haklı çıkarmaktadır.

"Zühd" bölümü ile -müstakil bir bölüm başlığı olarak açıldığı tartışması bir tarafa- "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera‘" bölümünün muhteva açısından birbiriyle uyumlu olduğu söylenebilir. Hatırlanacağı üzere bu iki bölümden sonra "Sıfatü'l-Cenne" ana başlığı gelmektedir. Bu itibarla Tirmizî'nin, ahiret ahvâline ilişkin konuları "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâikve'l-vera‘" bölümünün sonuna alarak devamındaki "Sıfatü'l-cenne" bölümüne daha mükemmel bir geçiş yapması mümkün olabilirdi.

---

[599] Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr A*, 4/215-238.
[600] Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr A*, 4/238-248.
[601] Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr A*, 4/249-258.
[602] Örneğin bk. Tirmizi, "Zühd", 38-39; "Sıfatu'l-kıyâmeve'r-rekâikve'l-vera‘", 31-35.
[603] Bk. Tirmizî, "Zühd", 25; "Sıfatu'l-kıyâmeve'r-rekâikve'l-vera‘", 22.

27 bâb ve 49 rivayetten müteşekkil "Sıfatü'l-cenne" bölümü; dereceleri, evleri, nehirleri, çarşısı, hizmetkârları, elbiseleri, kuşları ve en nihayetinde ru'yetullah nimeti[604] ile detaylı cennet mükafatlarından bahsetmesi ile dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Tirmizî örneğin hocası Buhârî'nin "Rikâk" bölümüne aldığı cennet tasvirlerini çok daha geniş tutmuştur. Aynı durum, "Sıfatü'l-cenne" bölümü kadar ayrıntılı olmasa da 13 bâb ve 32 rivayet içeren "Sıfatü cehennem" bölümü için de geçerlidir.[605] *Sünen* hakkında ortaya çıkan bu tablo, Hennâd b. Serî'nin *Kitâbu'z-zühd*'ündeki detaylı cennet ve cehennem bahislerini hatırlatmaktadır. Tirmizî'nin "Zühd" bölümünde Hennâd'dan çok sayıda hadis alması da kendisinin tasnif işleminde bu hocasından yararlandığını düşündürmektedir.

Tirmizî'nin "Zühd" bölümünün, diğer zühd kitaplarında bulunmayan rivayetler içerdiği görülmektedir. Fiten muhtevalı "*Zaman kısalmadan kıyamet kopmaz. Öyle ki; yıl ay gibi, ay hafta gibi, hafta gün gibi, gün saat gibi, saat de bir ateş kıvılcımı gibi (kısa) olur*"[606] rivayeti bunun örneği olarak zikredilebilir. Zühd kitaplarının Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681-82), Ebû İdris el-Havlânî (ö. 80/699) ve Yûnus b. Meysera el-Cüblânî gibi farklı isimlere nispet ettikleri "*Dünyada zühd üzere olmak, helali haram kılmak ve malı zayi etmek değildir. Aksine dünyada zühd üzere olmak, elindeki şeylerin Allah katındaki şeylerden daha güvenilir olmamasıdır…*" rivayetinin[607] Ebû Zer (ö. 32/653) üzerinden merfu bir tarikini kaydetmekle çoğu müelliften ayrılan Tirmizî, ayrıca ilgili senedi güvenilir bulmamaktadır.[608] Ancak bir sonraki bâbda konuya ilişkin sahih gördüğü bir rivayeti kaydetmektedir. Yine incelediğimiz zühd kitaplarının "*Veren el, alan elden üstündür*" hadisini Hakîm b. Hizâm tarikiyle kaydetmelerine[609] karşılık; Tirmizî,

---

[604] Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr A*, 4/291-328.

[605] Bk. Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr A*, 4/329-350.

[606] Tirmizî, "Zühd"*,* 24 (No. 2332); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/550 (No. 10943)

[607] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 18 (No. 96); İbn Ebü'd-Dünya, *Zemmü'd-Dünyâ*, 63 (No. 107); İbnü'l-A'râbî, *ez-Zühd*, 20 (No. 6).

[608] Bk. Tirmizî, "Zühd"*,* 29 (No. 2340). Benzer bir merfû tarik, sıhhat değerlendirmesi yapılmaksızın *Sünen-i İbn Mâce*'de de geçmektedir. Bk. İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4100).

[609] Bk. Ma'mer, *el-Cami'*, 11/102 (No. 2004); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/174 (No. 503); *er-Rekâik*, 2/326 (No. 705); Muafâ, *ez-Zühd,* 295 (No. 201-202); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/102-103 (No. 35524); Buhârî, "Rikâk"*,* 11; Tirmizî, "Zühd"*,* 41; "Sıfatû'l-kıyâmeve'r-rekâikve'l-

aynı cümlenin de yer aldığı Ebû Ümâme (ö. 86/705) rivayetini[610] tahriç etmekle diğer müelliflerden ayrılmıştır. Tarama havuzumuzdaki diğer zühd müelliflerine nispetle Tirmizî'nin teferrüd ettiği rivayetlere Asr-ı Saadet'te biri çalışan, diğeri Rasûlullah'ın yanına gelen iki kardeşin durumuna ilişkin değerlendirmede bulunan rivayet[611] ile zâlim, kibirli, gâfil, inatçı ve azgın kulların kötülendiği bir rivayet[612] örnek verilebilir.

Tirmizî'nin *Sünen'de* uyguladığı yöntem gereği genellikle sıhhat bakımından daha güçlü bulduğu rivayeti bâbın sonuna koyduğu bilinmektedir. Bu telif hususiyetinin örneklerini kitabın zühd ile ilgili başlıklarında bulmak mümkündür. "Lev ta'lemûne ma a'lemü le dahiktüm kalîlen" bâbına hasen-garîb hükmünü verdiği Ebû Zerr'in "*Ben sizin görmediklerinizi görüyor, duymadıklarınızı duyuyorum*" hadisi[613] ile başlayan Tirmizî; hemen akabinde sahih gördüğü Ebû Hüreyre'den mervî "*Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız!*" hadisine[614] yer vermiştir.

Benzer bir durum da "Zühd" bölümünün "Mâ câe fi'z-zehâdeti fi'd-dünyâ" bâbı için geçerlidir. İlk sırada kaydettiği "*Dünyada zühd üzere yaşamak helali haram kılmak, malı zâyî etmek değildir...*" rivayetinin[615] garîb olduğunu, hadisi sadece bu vecihten bildiğini, seneddeki Amr b. Vâkıd'ın münkeru'l-hadis olduğunu belirten

---

vera'", 29; Dârimî, "Rikâk", 37; İbn Ebû Asım, *Zikru'd-dünya*, 73-76 (No. 149-157); İbn Ebü'd-Dünya, *Islâhu'l-mâl*, 14 (No. 4); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, 10/394 (No. 11818) (Kitâbu'r-Rekâik); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 12/507 (No. 9807) (Zühd ve kısaru'l-emel)

[610] Ebû Ümâme metni şu şekildedir: "*Ey ademoğlu! Artan malını bağışlarsan, infak edersen bu senin için hayırlıdır. Eğer tutarsan bu senin için zararlıdır. Kişi yetecek kadarını tutmasından kınanmaz. Vermeye yakın akrabandan başla. (Bilesin ki) veren el alan elden üstündür.*" Bk. Tirmizî, "Zühd", 32 (No. 2343).

[611] Tirmizî, "Zühd", 33 (No. 2345). Ayrıca bk. Rûyânî, *el-Müsned*, 2/387 (No. 1374); Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/ 172 (No. 320) (Zehebî, Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu belirtmiştir).

[612] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâmeve'r-rekâikve'l-vera", 17 (No. 2448). Rivayet, selef zühd yazarlarının kitabında geçmemekle birlikte Tirmizî'den sonra bir kaynakta daha tahriç edilmiştir. Bk. İbn Ebü'd-Dünya, *et-Tevâzu'*, 253 (No. 204).

[613] *Sünen* muhakkiki Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un tahriç değerlendirmelerine bakılırsa; ilgili rivayetin İbrahim b. Muhâcir dolayısıyla sıhhat derecesinin düştüğü anlaşılmaktadır. İbrahim b. Muhâcir hakkında bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/212-214.
Aynı Ebû Zerr rivayetinin mevkuf bir isnadı için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/209 (No. 35827).

[614] Bk. Tirmizî, "Zühd", 9 (No. 2312 ve 2313). Ayrıca bk. Buhârî, "Rikâk", 27 (No. 6121).

[615] Rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 18, (No. 96); İbn Mâce, "Zühd", 1 (ez-Zühd fi'd-Dünyâ); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmu'd-dünyâ*, 63 (No. 107); İbnü'l-A'râbî, *ez-Zühd,* 20 (No. 6); Beyhaki, *Şuabu'l-îman*, 12/385 (No. 9597).

Tirmizî, aynı bâbı sahih hükmünü verdiği şu hadisle bitirmiştir: "*Oturduğu bir ev, bedenini örten bir kıyafet, (karnını doyuran) bir ekmek parçası, (susuzluğunu gideren bir yudum) su dışında Âdemoğlunun hakkı yoktur*".[616]

Tirmizî'nin ilgili rivayetleri sıhhat derecesinden hareketle zühd konulu bölümler dâhil *Sünen*'in tamamına uyguladığı telif sistematiği, yeri geldiğinde daha sahih olan mürsel bir tariki daha aşağı derecedeki merfu bir tarike tercih etmesiyle de gün yüzüne çıkmaktadır. Tirmizî, bu durumun kayda değer bir örneğini 11. bâba aldığı "*Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyi terk etmesi Müslümanlığının güzelliğindendir*" rivayetinin mürsel tarikini merfu tarikten daha sahih bulmasıyla göstermiştir.[617]

Tirmizî'nin *Sünen*'in geneline uyguladığı sıhhat esaslı sıralama yöntemi, zühd konulu bölümleri de etkilemektedir ve bu telif hususiyeti, incelediğimiz zühd kaynakları arasında yalnızca ona mahsus bir durumdur. Şu durumda diğer zühd müellifleri de tıpkı Tirmizî gibi farklı yöntemler uygulasalardı bugün için bizlere zühd edebiyatının ana hatları hakkında daha hassas değerlendirmeler yapma fırsatı sunmuş olacaklardı.[618]

Tirmizî'nin kendinden önceki zühd müellifleriyle sıkı bir irtibatı olduğu göze çarpmaktadır. Öyle ki; onlardan sadece rivayet tahammülü değil aynı zamanda zühd, rekâik, vera', cennet, cehennem gibi bölüm başlığı olmaya müsait konuların tercihinde de yararlandığı söylenebilir.

Sünen'in zühdle ilgili bölümlerinde bulunan 302 rivayetin 48'inin senedinde İbnü'l-Mübârek geçmektedir. Tirmizî ile İbnü'l-Mübârek arasında yer alan râvi büyük ölçüde Süveyd b. Nasr el-Mervezî (ö. 240),[619] birkaç rivayette ise Ali b. Saîd

---

[616] Tirmizî, "Zühd", 29-30 (No. 2340, 2341). Benzer bir örnek bk. Tirmizî, "Zühd", 24-25 (No. 2332, 2333)

[617] Bk. Tirmizi, "Zühd", 11 (No. 2317-2318)

[618] Keza ilk kez Tirmizî'nin kullandığı belirtilen hasen-sahih, hasen-sahîh-garîb, sahîh-garîb, hasen-garîb gibi ıstılahların zühd konulu bölümlere şâmil olduğunu hatırlayabiliriz. İlgili terimler hakkında bk. Itr, Nureddin, *el-İmâm et-Tirmizî,* 238-252.

[619] Örneğin bk. 2304, 2321, 2334, 2347, 2376 numaralı rivayetler.
Ayrıca Süveyd'in hayatı ve vefat tarihi hakkında bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/ 272-273; Zehebî, *es-Siyer,* 11/ 408; Moğoltay b. Kılıç, *İkmâl*, 6/174.

el-Kindî, Sâlih b. Abdullah, Ahmed b. Muhammed b. Mûsa isimli hocalardır.[620] Buna karşılık Vekî‘ b. Cerrâh adına 13 senedde rastlanmaktadır. Ayrıca çalışması günümüze ulaşmayan Ca‘fer b. Süleymân ed-Dubaî’nin 3 rivayeti bulunmaktadır ki; bu rivayetlerden birinin isnadında Ca‘fer’in, rekâik rivayetlerini topladığı belirtilen Seyyâr b. Hâtem isimli öğrencisi de bulunmaktadır.[621]

Tirmizî’nin zühd müellifleriyle irtibatında hocası Hennâd b. Serî’ye de değinmek gerekir. Tirmizî bu hocasından toplamda 34 rivayet almıştır.[622] İlk kez tanışılan birine adını, baba adını ve nesebini sormanın muhabbeti artıracağına ilişkin Hennâd’ın *Kitâbü’z-zühd*’ün “el-Mütehâbbûn” bâbında yer verdiği rivayeti[623] Tirmizî yine “Zühd” bölümünün “İ‘lâmü’l-Hubb” bâbında[624] tahriç etmiştir. Keza Tirmizî ve Hennâd Cehennemdeki Hazen kuyusu hakkındaki bir rivayetin tahricinde muasır ve selef zühd kaynaklarına kıyasla teferrüd etmişlerdir ki; bu durum, Tirmizî’nin ilgili rivayeti “Zühd” bölümüne almasında–her ne kadar isnadında Hennâd bulunmasa da- hocasının etkili olduğunu akla getirmektedir.[625]

Netice itibarıyla zühd kavramı etrafında ele alınan 302 rivayetin yaklaşık 1/3’ünün isnadında zühd müellifleri bulunmaktadır. Geriye kalan rivayetlerde ise Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855),[626] Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866),[627] Mahmûd b. Gaylân,[628] Ebû Küreyb Muhammed b. el-‘Ala’ el-Hemedânî[629] gibi Tirmizî’nin en çok hadis aldığı hocaları karşımıza çıkmaktadır.[630] Bu hocalardan alınan rivayetler

---

[620] Bk. 2308, 2301, 2319, 2335, 2415, 2419, 2441 numaralı rivayetler.
[621] Bk. 2305, 2362, 2514 numaralı rivayetler.
[622] Örneğin 2308, 2311, 2319, 2335, 2392 numaralı rivayetler.
[623] Hennâd, *ez-Zühd,* 1/275 (No. 486)
[624] Tirmizî, “Zühd”*,* 54 (No. 2392) (İ‘lâmü’l-Hubb)
[625] Sırasıyla bk. Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/160 (No. 221); Tirmizî, “Zühd”*,* 48 (No. 2383).
[626] Kuteybe b. Saîd’den zühd konulu bölümlerde toplam 22 rivayet alınmıştır. Örnekler için bk. 2318, 2320, 2324, 2338, 2339 numaralı rivayetler.
[627] Muhammed b. Beşşâr’dan zühd konulu bölümlerde toplam 29 rivayet alınmıştır. Örnekler için bk. 2314, 2315, 2323, 2326, 2343 numaralı rivayetler..
[628] Mahmûd b. Gaylân’danzühd konulu bölümlerde toplam 20 hadis alınmıştır. Örnekler için bk. 2327, 2328, 2333, 2342, 2353 numaralı rivayetler.
[629] Ebû Küreyb Muhammed b. el-‘Alâ’danzühd konulu bölümlerde toplam 19 rivayet alınmıştır. Örnekler için bk. 2354, 2358, 2381, 2383, 2388 numaralı rivayetler.
[630] Bu arada Tirmizî’nin yukarıda adı geçen İbnü’l-Mübârek, Vekî‘ ve Hennâd’dan zühd konusu dışında da hadis aldığına dikkat çekilmesi uygun olacaktır. İbnü’l-Mübârek’ten aldığı rivayetler için bk. 636, 651, 710, 993. rivayetler. Hennâd’dan aldığı rivayetler için bk. 11, 13, 16, 17, 18. Veki‘den aldığı rivayetler için bk. 5, 13, 17, 38, 42.

zühd literatüründen aşina olunan rivayetlerdir. Şu halde Tirmizî'nin H. 2. asır zühd müelliflerinin çizgisinden pek çıkmadığı söylenebilir.

Tirmizî'nin incelediğimiz ana bölümlerde selef ve muasır zühd müellifleriyle irtibatında gözlemlenen yoğunluk, kendisini Buhârî ve Dârimî'den, kısmen de Müslim'den ayıran noktaların başında gelmektedir. Ortaya çıkan bu tablo, muhaddislerin zühd literatürü, müellifleri veyahut rivayetleriyle münasebet kurarken farklı arka plan ve gerekçelere sahip olduklarını düşündürmektedir. Bu ihtimalin en müşahhas örneği, aralarında hoca-talebe ilişkisi bulunan Buhârî ile Tirmizî'nin tercih farklılıklarıdır.

1.2.16. İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) ve Zühde dair Eserleri

1.2.16.1. Hayatı

Tam adı Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân el-Kureşî el-Bâğdâdî'dir.[631] H. 208 (M. 823) yılında Halife Me'mûn döneminde Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Kureşî nisbesini Ümeyyeoğulları'nın âzatlı kölesi olan bir dedesinden almıştır. Babası Muhammed, hadisle iştigâl etmiş; Hüşeym b. Beşîr (ö. 183/799), Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), gibi hocalardan hadis almıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın, babasından rivayette bulunduğu belirtilmiştir.[632]

Çok yönlü bir âlim olduğu söylenen İbn Ebü'd-Dünyâ'nın bazı halife çocuklarına müeddiblik yaptığı bilinmektedir.[633] On yıl mülazemet ettiği Muhammed b. Hüseyin el-Burculânî'den zühd, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan dil ve edebiyat, Mahmûd b. Hasan el-Verrâk'tan şiir, İbn Sa'd'dan tarih, Halef b. Hişâm'dan ise kıraat alanında istifade etmiştir.[634] Mutevassıt seviyede bir şâir olan İbn Ebü'd-

---

[631] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/163; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/192-195; Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 10/89-91; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/72-78; Zehebî, *es-Siyer*, 13/397-404; *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/181-182; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl*, 8/178; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/12-13; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/118.

[632] Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 3/173.

[633] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu's-samt ve âdâbu'l-lisân*, thk. Necm Abdurrahmân Halef (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986), 56 (Muhakkikin girişi).

[634] İbrahim Hatiboğlu, "İbn Ebü'd-Dünya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/457.

Dünyâ'nın daha çok mevâiz ve hikmet konularını işlediği bilinmektedir.[635] Bununla birlikte İbn Ebü'd-Dünyâ araştırmalarıyla bilinen Necm Abdurrahman Halef'in de ifade ettiği gibi, kendisinin asıl yoğunlaştığı alanlar zühd, rekâik ve ahlâk başlıkları olmuştur.[636] Öyle ki; bu alanlardaki müktesebatının, insanları çabucak rikkate getirmek veya neşelendirme bağlamında son derece geniş olduğu kaydedilmektedir.[637]

Tehzîbü'l-Kemâl'de zikredildiği kadarıyla İbn Ebü'd-Dünyâ'nın hocalarının sayısı 119'dur. Bunlar arasında Ali b. el-Ca'd e-Cevherî (ö. 230/844-45), Züheyr b. Harb (ö. 234/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Ahmed b. Cemîl el-Mervezî, isimlerine temas edilebilir. Ayrıca onun hocaları arasında Muhammed b. Hüseyin (ö. 238), Hennâd b. es-Serî (ö. 243), Ahmed b. İbrâhim ed-Devrâki (ö. 246) gibi zühd müellifleri de bulunmaktadır.[638] İlmî seyahatlerinin az olduğu bilinen İbn Ebü'd-Dünyâ'nın yer yer tanınmayan râvilerden veya Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Kılâbe er-Rakkâşi, Abbâsed-Dûrî gibi akran râvilerden hadis aldığı bilinmektedir.[639]

İbn Ebü'd-Dünyâ'dan hadis alanlar arasında zühd müellifi İbnü'l-Cüneyd el-Huttelî (ö. 270/884 [?]), İbn Mâce (ö. 273/887), İbn Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 327/938), Şiî muhaddis Ebü'l-Abbâs b. Ukde (ö. 332/944), yakın öğrencisi ve kitaplarının râvisi olan Hüseyin b. Safvân el-Berzaî (ö. 340), hadis hafızı ve Hanbelî fakihi olan Ebû Bekir en-Neccâd (ö. 348/960), kâtipliğini yapan Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Bağdâdî gibi isimler sıralanabilir.[640] Görüldüğü üzere İbn Ebü'd-Dünyâ'nın hoca ve talebeleri arasında muhtelif zühd yazarları yer almaktadır.

Ebû Hâtim er-Râzî ve oğlu, İbn Ebü'd-Dünyâ'dan hadis yazan muhaddisler arasındadır. Ebu Hâtim, hocasının sadûk olduğunu belirtmiştir.[641] Buna karşılık

---

[635] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu's-samt ve âdâbu'l-lisân*, 49 (Muhakkikin girişi).
[636] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu's-samt ve âdâbu'l-lisân*, 54 (Muhakkikin girişi).
[637] Zehebî, *es-Siyer*, 13/400.
[638] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/72-75.
[639] Zehebî, *es-Siyer*, 13/399.
[640] Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/72-76.
[641] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/163.

müellifimiz, kezzâb oldukları belirtilen Muhammed b. İshâk b. Yezîd ed-Dabbî ile Muhammed b. İshâk el-Belhî'den hadis alması dolayısıyla eleştirilmiştir.[642]

İbn Ebü'd-Dünyâ, 281/894 yılında Bağdat'ta vefat etmiş, Bağdat kadısı Yûsuf b. Ya'kûb b. İsmâil el-Basrî tarafından kıldırılan namazın akabinde cenazesi Şenûziyye mezarlığına defnedilmiştir.[643]

İrili ufaklı yüzlerce çalışması bulunması dolayısıyla İbn Ebü'd-Dünyâ'nın kitaplarını tasnif ve ihata etmek güç görünmektedir. Bu bağlamda bazı ilim adamlarının tasnif denemeleri olmuştur. Dâru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'de kayıtlı bulunan *Esmâu musannefâti Ebî Bekr Abdillah b. Muhammed b. Ubeyd b. Ebü'd-Dünyâ 'alâhurûfi'l-mu'cem* adlı risaleyi inceleyerek bunlara tespit ettiği diğer eserleri de ekleyen Salahaddin el-Müneccid, *Mu'cemü musannefâti İbn Ebü'd-Dünyâ* başlıklı bir çalışma yayımlamıştır. Söz konusu risalede, İbn Ebü'd-Dünyâ'ya nispet edilen 198 çalışma listelenmiştir.[644]

Necm Abdurrahman Halef'in hazırladığı listede ise 217 eser mevcuttur.[645] Ancak bu listede bazı tekrarlar ya da aslında bir bölüm/bâb olmasına rağmen müstakil bir çalışma olduğu sanılan eser adları mevcuttur. Taramalarımıza göre "İnzâlü'l-hâce billah" adıyla kaydedilen çalışma, *el-Kanâ'ave't-teaffüf*'ün;[646] "Zemmü'l-ğıybe ve'n-nemîme" başlıklı çalışma ise *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*'ın[647] bir bölümüdür. Aynı şekilde sırasıyla "İ'tâü's-sâil" - *Mekârimu'l-ahlâk*;[648]

---

[642] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/13.

[643] Bk. Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 10/91; 14/312.

[644] Selahaddin Müneccid, "Mu'cemu musannefâti İbn Ebi'd-Dünyâ", *Mecelletü Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye* 49/3-4 (1974), 379-594.

[645] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu's-samt ve âdâbu'l-lisân*, 87-110 (Mukaddime kısmından).

[646] Krş. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Kanâ'a ve't-teaffüf*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993), 44; Müneccid, "Mu'cemu musannefâti İbn Ebi'd-Dünyâ", 584.

[647] Krş. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'l-gıybe ve'n-nemîme*, thk. Beşîr Muhammed Uyûn (Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1992), 8-47; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu's-samt*, thk. Ebû İshâk el-Hüveynî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1410), 117-174.

[648] Krş. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk*, thk. Mecdî es-Seyyîd İbrâhîm (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.), 113; Müneccid, "Mu'cemu musannefâti İbn Ebi'd-Dünyâ", 584.

"Zemmu'l-fuhş ve'l-bezâ'e" - *es-Samt*[649]; "Zemmu'l-fakr" - *Islâhu'l-mâl*[650] başlıklı çalışmalar arasında da kitap bölümü - kitap ilişkisi bulunduğuna dair kuvvetli bir kanaat oluşmuştur.

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın çalışmalarını tasnif denemeleri içerisinde İbrahim Hatipoğlu'na ait olanın daha düzenli ve titiz olduğu kanaatine ulaşılmıştır. İlgili tasnifte müellifin eserleri hadis, zühd ve tasavvuf, ahlak ve edeb, tarih ve tabakât, akâid, fıkıh, kıraat, edebiyat alanlarına göre ayrıştırılmıştır. Kendisinin çok sayıda eseri bulunması dolayısıyla sadece öncelikli ilgi alanı olan zühd ve ahlak konulu kitapların alfabetik sırayla listelenmesiyle yetinilecektir:

el-'Azame, el-Ehvâl, el-Emr bi'l-ma'rûf, el-Evliyâ, el-Ferec ba'de'ş-şidde, Fezâilü aşri Zi'l-hicce, Fezâilü Ramazân, el-Hâifîn, el-Hayru'l-hâtim, el-Hemm ve'l-huzn, el-Hilm, Hüsnü'z-zan billâhi 'azze ve celle, Islâhu'l-mâl, el-İhlâs ve'n-niyye, el-İhvân, el-İ'tibâr ve a'kâbu's-sürûr ve'l-ahzân, İstınâ'u'l-ma'rûf, el-Kanâ'a ve't-te'affüf, Kazâü'l-havâic, Kısaru'l-emel, Kitâbü'l-mevt, Muhâsebetü'n-nefs ve'l-izrâ'u aleyhâ, Mücâbü'd-da've, er-Ruhbân, er-Rikka ve'l-bükâ', er-Rızâ 'anillah ve's-sabr 'alâ kazâ'ih, es-Sabr ve's-sevâb aleyh, es-Samt ve âdâbü'l-lisân, eş-Şükrü lillâhite'âlâ, et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl, et-Tevâzu' ve'l-hamûl, et-Tevbe, et-Tevekkül 'alellâh, el-Ukûbât, el-'Umr ve'ş-şeyb, el-'Uzle ve'l-infirâd, el-Vera', el-Yakîn, Zemmü'l-bağy, Zemmü'd-dünyâ, Zemmü'l-gıybe ve'n-nemîme, *Zemmü'l-hased, Zemmü'l-melâhî*.[651]

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın telif hayatı hakkında son olarak belirtmemiz gereken husus, kendisinin birden çok alanda kitap yazmasına karşılık sayı ve hacim itibariyle en çok ilgilendiği konunun zühd olmasıdır. Gerçekten de İbn Ebü'd-Dünyâ, zühd literatürünün evveli ve kendi zamanı açısından değerlendirerek ilgili çalışmalarda

---

[649] Krş. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu's-samt*, 181; Müneccid, "Mu'cemu musannefâti İbn Ebi'd-Dünyâ", 587.

[650] Krş. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl*, 133; Müneccid, "Mu'cemu musannefâti İbn Ebi'd-Dünyâ", 587.

[651] Hatiboğlu, "İbn Ebü'd-Dünya", 19/458-460. Hatipoğlu tarafından hazırlanan listede tarih kitapları arasında listelenen *Ahbâru Süfyân es-Sevrî*, *Ahbâru Üveys*, *Zühdü Mâlik b. Dinâr* isimli çalışmaların telif amacı kanaatimizce ismi geçen zâtlar hakkında biyografik bilgi vermekten öte onların zühd ve takva konularına dair sözlerini kaydetmektir. Keza ahlak kitapları kategorisine alınan *et-Takva*, alan tespitine karar verilemeyen *Mekâ'idü'ş-şeytân*, *el-'Akl ve fadlüh*, *el-Menâmât*, *Kitâbü'l-muhtedarîn* isimli çalışmalar da esasen zühd kategorisine alınsa daha uygun olurdu.

birer bâb düzeyinde kalan pek çok konuya dair irili ufaklı onlarca eser kaleme almıştır. Böylelikle o, kasıtlı veya kasıtsız bir şekilde büyük bir zühd külliyatı oluşturmuştur diyebiliriz.

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın çalışmalarına ilişkin yukarıda kaydedilen genel bilgilerden sonra kendisinin zühd alanında telif ettiği eserler hakkında daha detaylı değerlendirmelere geçebiliriz.

1.2.16.2. Zühdle İlgili Eserleri

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın zühde dair ekseriyeti risale çapında onlarca çalışması bulunması dolayısıyla tarama havuzumuza girecek eserlerin belirlenmesinde bir derece güçlük yaşanmıştır. Esasen Fâdıl b. Halef el-Hammâde'nin 56 kitaplık bir koleksiyon halinde yayımladığı *Mevsûatü İbn Ebi'd-Dünyâ* başlıklı neşrinin[652] tarama havuzumuzu oluşturması düşünülebilirdi. Ancak dijital kayıtlarına ulaşamadığımız bu koleksiyon bilgisayar taraması yapmamıza imkân vermemiştir. Bu sebeple hem tarama imkânı sunması hem de kısmen tahriçli baskılar içermesi dolayısıyla İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Mektebetü'ş-Şâmile* programının 3.64 sürümünde yer alan toplam 53 adet çalışmasının, tezimizin zühd havuzunu oluşturan kaynaklardan biri kabul edilmesi daha uygun bulunmuştur.[653] Bu külliyattaki *el-Vecel ve't-tevessük bi'l-amel* risalesi, neredeyse tamamına yakını Hıristiyanlık tarihinin ilk keşişi kabul edilen Antonius hakkındaki menkibelerden oluştuğu için çalışmamızın kapsamı dışında tutulmuştur.

---

[652] Fâdıl b. Halef neşrine alınan çalışmaların listesi için bk. Fâdıl b. Halef el-Hammâde, *İbn Ebi'd-Dünyâ muhaddisen ve muslihan* (Riyad: Dâru atlasi'l-hadrâ, 2012) 119-121.

[653] Bu arada Ocak Yayınları tarafından ilk kez 2013 yılında *İbn Ebi'd-Dünya Külliyâtı* adıyla yayınlanan metin ve çeviri çalışmasının, içerik itibarıyla Arap dünyasında hazırlanan neşirlere dayanması dolayısıyla tarama havuzumuza alınmasına gerek duyulmamıştır. Ancak, külliyatı derli toplu bir şekilde bir arada sunduğu ve rivayetlerin tercümelerini de içerdiği için bu baskıdan yararlanılmıştır.

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Mektebetü'ş-şâmile*'deki zühde dair eserle rivayet sayılarına göre sıralanışı				
Sıra No	**Kitap Adı**	**Rivayet Sayısı**	**Sıra No**	**Kitap Adı**
1	Es-Samt	754	**28**	El-Hevâtif
2	En-Nafaka 'ale'l-'iyâl	673	**29**	Mudârâtü'n-nâs
3	Zemmü'd-dünyâ	561	**30**	Zemmü'l-melâhî
4	Et-Teheccü'd ve kıyâmü'l-leyl	518	**31**	Zemmü'l-ğiybe ve'n-n
5	Islâhu'l-mâl	513	**32**	El-Mütemennîn
6	Mekârimü'l-ahlâk	488	**33**	Hüsnü'z-zan billah
7	Er-Rikka ve'l-bükâ	428	**34**	Muhâsebetü'n-nefs
8	El-Muhtedarîn	369	**35**	Mücâbü'd-da've
9	Sıfatü'l-Cenne	364	**36**	El-Hilm
10	El-Ukubât	360	**37**	El-Emr bi'l-ma'rûf ve 'ani'l-münker
11	Kısaru'l-emel	349	**38**	El-Evliyâ
12	El-Menâmât	344	**39**	Kazâu'l-havâic
13	El-Cû'	320	**40**	El-Akl ve fazlüh
14	El-Kubûr	274	**41**	Er-Rızâ 'anillah bi kaz
15	El-Ehvâl	272	**42**	El-Ferec ba'de'ş-şidde
16	Sıfatü'n-nâr	262	**43**	El-Umr ve'ş-şeyb
17	El-Maraz ve'l-keffârât	262	**44**	Mekâidü'ş-şeytân
18	Et-Tevâzu' ve'l-humûl	251	**45**	Zemmü'l-müskir
19	El-Vera'	231	**46**	El-İ'tibâr ve a'kâbü's-
20	El-İhvân	228	**47**	Kıra'd-dayf
21	El-'Uzle ve'l-infirâd	208	**48**	Men 'âşe ba'de'l-mevt

Bu tabloyla ilgili olarak bir hususu belirtmekte yarar vardır: İbn Ebü'd-Dünyâ'nın küçük hacimli bazı eserleri daha kapsamlı başka bir eserin bölümü olarak karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin *Zemmü'l-ğıybe ve'n-nemîme, Kitâbü's-samt*'ın bir bölümüdür. Ayrıca bazı kitapların başlığı göz önüne alındığında zühd ile irtibatsız olduğu düşünülebilir ancak bu eserlerin muhtevalarına bakıldığında zühd ile ilişkili olduğu görülecektir.

Her halükarda Fâdıl b. Halef neşri ile *el-Mektebetü'ş-Şâmile* kitaplığı eser sayısı bakımından birbirlerine yakın oldukları gibi içerdikleri risaleler de çoğunlukla aynıdır. Sözü edilen farklılıkları belirtmek gerekirse; sadece Fâdıl b. Halef koleksiyonun içerdiği eserler *el-İşrâf bi menâzili'l-eşrâf*, *Kelâmü'l-leyâlî ve'l-eyyâm*, *el-Matar ve'r-ra'd ve'l-berg*, *Maktelü Emîri'l-mü'minîn Ali* şeklinde sıralanabilir.

Sadece *el-Mektebetü'ş-Şamile* kitaplığında yer alan eserler ise *Kazâu'l-hevâic* ve *Mekâidü'ş-şeytân*'dır.

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın tarama havuzumuza aldığımız eserlerinde isnad sistemini uyguladığı görülmüştür.[654] Tespitlerimize göre *el-Cû'* isimli risalede tamamen; *Kitâbü'l-evliyâ*, *er-Rikka ve'l-bükâ*, *el-Uzle ve'l-infirâd*, *el-Ukûbât*, *Mücâbü'd-da've* isimli çalışmalarda ise kısmen ale'r-ricâl başlık sistemi uygulanmıştır. Buna karşılık müellifin çoğu risalesi ale'l-ebvâb sistemde yazılmış; nispeten hacimli bir risale sayabileceğimiz *Zemmü'd-dünyâ* gibi bazı eserlerinde hiçbir alt başlık açılmadığı da olmuştur.

el-Mektebetü'ş-Şâmile kitaplığında mevcut 53 çalışma, sayımlarımıza göre toplam 11.987 rivayet içermektedir. Farklı araştırmacılar ve yayınevleri tarafından hazırlanan çalışmaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu kitaplık çoğu kez içerdiği rivayetlerin sıhhatine veya kaynağına göre sayısal listeler sunmadığı için Fâdıl b. Halef'in kendi hazırladığı İbn Ebü'd-Dünyâ koleksiyonu hakkında bazı verilerin burada zikredilmesi uygun olacaktır:

Araştırmacı Fâdıl b. Halef, 7 cilt halinde yayımladığı 56 kitaplık koleksiyonun başına "*İbn Ebi'd-Dünyâ: muhaddisen ve muslihan*" alt başlığıyla müstakil bir mukaddime ilave etmiştir. İlgili mevsûadaki toplam rivayet sayısı 12.790'dır. Araştırmacı, ilgili rivayetleri kaynağına göre "merfûât" ve "mevkûfât" şeklinde iki kategoriye ayırmıştır. Bu ayrıma göre koleksiyon, 2979 merfu; 9811 mevkuf rivayet içermektedir.[655] Ancak Fâdıl b. Halef'in mevkuf ıstılahının kapsamını bir hayli geniş tutarak maktu rivayetleri, âsârı ve İsrâiliyât içerikli aktarımları bir arada mütaala etmesi isabetli bir yaklaşım olmasa gerektir.

Koleksiyondaki İsrailiyyât sayısına gelecek olursak; Fâdıl b. Halef, bu konuya dair mukaddimede bir başlık açmıştır. İbn Kesîr'in, İsrailiyyât'ı İslam'a uyan, onunla uyuşmayan ve hakkında tercihte bulunulamayan üç türü olduğuna dâir izahına yer verdikten sonra İbn Ebü'd-Dünyâ'nın kitaplarında bu türden 100 rivayet

---

[654] *el-Vecel ve't-tevessük bi'l-'amel* isimli çalışma, isnadın kısmen uygulanmamasıyla bir istisna teşkil etmektedir.

[655] Bk. Fâdıl b. Halef*, İbn Ebü'd-Dünyâ muhaddisen ve muslihan,* 119-122

bulunduğunu belirterek İslam'ın peygamber tasavvuruna uymayan iki örnek kaydetmiştir.[656]

Fâdıl b. Halef'in İbn Ebü'd-Dünyâ koleksiyonuna dair kaydettiği bazı tespitler tartışmaya açılabilir. Bu bağlamda kendisinin ilgili mevsûada yer alan İsrâiliyat menşeli rivayetler hakkında verdiği 100 sayısı pek de ikna edici görünmemektedir. Zira belirleyebildiğimiz kadarıyla müellifin eserlerinde İsrâilî rivayet oranları değişebilmektedir. Örneğin toplam 360 rivayeti muhtevi olan *el-Ukûbât* adlı kitaptaki ilk 180 rivayetten 65'inin İsrâiliyyât kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır ki bu sayı, kitabın ilk yarısına kıyasla % 36,11'lik bir orana tekâbül etmektedir.[657] Bu arada 65 sayısına ulaşılırken "Hikmette okudum",[658] "Allah, nebilerinden birine vahyetti"[659] vb. kayıtlarıyla gelenler ile Hz. Âdem,[660] Eyyûb ve Yûnus'un başına gelen imtihanlar, Âd ve Semûd kavmi hakkında bilgi içeren rivayetler aynı grupta mütalaa edilmiştir.[661] Keza 561 rivayet içeren *Zemmü'd-dünyâ* isimli kitabın ilk 200 rivayetinden 26'sının İsrâiliyyât türünden olduğu görülmüştür.[662] Bu da kitabın ilgili kısmı için %12,5'lik bir oran anlamına gelmektedir. Şu halde sadece *el-Ukubât* ile *Zemmü'd-dünyâ* arasındaki bu mukayese ve irtibat bile koleksiyondaki İsrâilî rivayet sayısının 100'ü aştığı ve bu tür rivayetlerin eserlere göre muhtelif dağılımlar gösterdiği sonucunu doğurmaktadır.

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın selef zühd müellifleriyle irtibatı hakkında Fâdıl b. Halef'in tespitlerini ele alarak bunlar üzerine bazı ilave ve tashihler yapabiliriz. el-Hammâde, sözü edilen ilişkide sadece İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801),Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) ve Esed b. Musâ (ö. 212/827) isimleri

---

656 Bk. Fâdıl b. Halef, *İbn Ebü'd-Dünyâ muhaddisen ve muslihan*, 191-196

657 Örnek rivayetler için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-ukubât*:15, 16, 22, 29, 32, 33, 57, 58, 59 numaralı rivayetler.

658 Örnek rivayetler için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbul-ukubât*: 22, 29, 30 numaralı rivayetler.

659 Örnek rivayetler için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbul-ukubât*: 33, 57, 58, 59 numaralı rivayetler.

660 Örnek rivayetler için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbul-ukubât*: 103-107, 111-114, 118-121 numaralı rivayetler

661 Örnek rivayetler için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbul-ukubât*: 128-132, 135-38, 172-78 numaralı rivayetler.

662 Örnek rivayetler için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmu'd-dünyâ*: 7, 31, 32, 33, 34, 35, 45, 47, 51, 62, 63 numaralı rivayetler.

üzerinde durmuştur. Buna göre İbn Ebü'd-Dünyâ; İbnü'l-Mübârek'ten 501 rivayet,[663] Muâfâ'dan 10 rivayet,[664] Vekî'den 101 rivayet,[665] Esed'den ise 28 rivayet almıştır.[666]

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın irtibatlı olduğu yukarıdaki isimlere *Kitâbü's-suhbe*, *Kitâbü'l-cûd ve'l-kerem*, *Kitâbü'l-himme*, *Kitâbü's-sabr*, *Kitâbu't-tâ'a* gibi eserleri bulunduğu kaydedilen Muhammed b. Hüseyin el-Burcülânî'nin[667] eklenmesi yerinde olacaktır. Öyle ki İbn Ebü'd-Dünyâ, hadis hafızı Affân b. Müslim dururken el-Burcülânî'nin yanına gitmesi dolayısıyla eleştirilmiştir. Müellifin neredeyse her çalışmasında bu hocasından onlarca rivayet aldığı görülmektedir.[668]

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın zühd çalışmalarında konumuzla ilgili rivayetleri toplamakla bilinen Seyyâr b. Hatem'in (ö. 200/815) 110'u aşkın rivayeti bulunmaktadır ki bunların 80'inde Seyyâr'ın hocası ve zühd müellifi Ca'fer b. Süleyman ed-Dubaî de yer almaktadır.[669]

Kitabının hacmi konusunda bir bilgi bulunmasa da İbn Ebü'd-Dünyâ'nın onun rivayetlerine ulaştığı anlaşılmaktadır. Bunların en az on dört tanesinde Müellif ile İbn Vehb arasındaki râvilerin Ebu Hâtim er-Râzî → Esbağ b. el-Ferec olduğu görülmektedir.[670] Bu senedin önemli olan tarafı Ebû Hâtim'e nispet edilen bilgiyi desteklemesidir.

İlim hayatının başlarında hadisle meşgul olup sonrasında tasavvuf yoluna giren; bununla birlikte zühde dair çalışması günümüze ulaşmayan Ahmed b. Ebü'l-Havârî (ö. 246/860) de 75 rivayetiyle İbn Ebü'd-Dünyâ'nın kaynakları arasındadır.

---

663 Fâdıl b. Halef el-Hammâde, *İbn Ebü'd-Dünyâ,* 142-148.
664 Bk. Fadıl b. Halef, *İbn Ebü'd-Dünyâ,* 149-150.
665 Bk. Fadıl b. Halef, *İbn Ebü'd-Dünyâ,* 151-152.
666 Bk. Fadıl b. Halef, *İbn Ebü'd-Dünyâ,* 153-154.
667 Bk. İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 230; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyye*, II, 13.
668 Bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl*: 174, 317, 322 numaralı rivayetler; *el-Ehvâl*: 16, 58, 59 numaralı rivayetler; *Kitâbul-Evliyâ*: 71, 85, 86 numaralı rivayetler; *Kitâbu'l-İhlâs ve'n-niyye*: 6, 8 numaralı rivayetler; *Kitâbu't-Tevâzu' ve'l-hamûl*: 19, 28, 73 numaralı rivayetler; *Kitâbu't-Tevbe*: 36, 130, 136 numaralı rivayetler.;*Kitâbu't-Tevekkül*: 14, 19, 32 numaralı rivayetler; *Kitâbu'l-Cû'*:40, 46, 48, numaralı rivayetler.; *Kitâbur-Rikkave'l-bukâ*: 5, 6, 10 numaralı rivayetler; *Kitâbü'ş-Şükr*: 45, 76, 77 numaralı rivayetler.
669 Örnekler için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-Cû'* : 16, 38, 47; *Kitâbu'r-Rikkave'l-bukâ'*: 361, 378, 406 numaralı rivayetler.
670 Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Sabr ve's-sevâb aleyh*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 89; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu's-samt*, 188, 273, 376 numaralı rivayetler.

İlgili rivayetlerin bazısında İbn Ebü'd-Dünyâ ile İbn Ebü'l-Havârî arasındaki râvi, meşhur muhaddis ve zühd müellifi Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) olabilmektedir.[671] Yeri gelmişken Ebû Hâtim'in çoğunlukla sûfilerin yer aldığı bir isnadda adının geçmesi, sûfiler ile muhaddisler arasındaki geçişkenliği örneklendiren bir durumdur. İncelenen İbn Ebü'l-Havârî rivayetlerinin yer yer Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801 [?]), Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830) gibi daha erken dönem sûfîlerinin kavillerine de ulaştığı görülmüştür.

Bibliyografik kaynaklarda, *Rekâiku Fudayl b. İyâz* adlı bir eserden bahsedilmektedir.[672] İbn Ebü'd-Dünyâ'nın konumuzla ilgili çalışmaları incelendiği takdirde Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) adının geçtiği bazı senedler belirlenmiştir. İbrâhim b. el-Eş'as 34 rivayetle,[673] Ebû Yezîd el-Feyd b. İshâk er-Rakkî yaklaşık 20 rivayetle[674] sözü edilen iki zühd yazarı arasına en çok giren râvilerdir. Şu durumda İbn Ebü'd-Dünyâ'nın, günümüze ulaştığı bilinmeyen *Rekâiku Fudayl* isimli çalışmayı elde ettiği anlaşılmaktadır.

Buraya kadar yapılan tespitlerden hareketle İbn Ebü'd-Dünyâ'nın selef ve muâsır zühd yazarlarından yararlandığını söylemek mümkündür. Ancak kitaplarının hacmi göz önünde bulundurulduğu takdirde kendisinin İbn Ebû Şeybe, Hennâd ve İbn Hanbel'den istifadesinin nispeten az olduğu söylenebilir. Ayrıca Ca'fer b. Süleymân, Ahmed b. İbrâhim, İbn Ebü'l-Havârî ve Fudayl b. İyâz'a ait çalışmaların nispeten günümüze ulaşmasına İbn Ebü'd-Dünyâ koleksiyonu aracılık etmiştir.

O zamana değin kaleme alınan zühd çalışmalarından yararlandığını rahatlıkla söyleyebileceğimiz İbn Ebü'd-Dünyâ, diğer bir yönüyle de literatüre önemli katkılar yapan bir müellif olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun kitaplarının alan açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Daha somut hale getirmek gerekirse; İbn Ebü'd-Dünyâ'nın zühd meselelerini işleyiş ve ele alış

---

[671] Örnekler için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-Evliyâ*: 89; *Kitâbu't-Tevbe*: 75; *Kitâbu'l-Cû'*: 87, 103, 130 numaralı rivayetler..
Günümüze bir kısmı ulaşmış olan bu kitabın son rivayetlerinde Ebû Hâtim- Esbağ- İbn Vehb silsilesi mevcuttur. Bk. Ebû Hâtim, *Kitâbü'z-zühd,* 75 (No. 104 ve 105)

[672] İbn Hayr, *el-Fehrese*, 333.

[673] Bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-Emrbi'l-ma'rûf*: (No. 70, 99); *Kitâbu'l-Evliyâ*: (No. 75); *Kitâbu'l-İhlâs ve'n-niyye* (No. 30); *Kitâbu't-Tevâzu' ve'l-hamûl* (No. 17, 88, v.d.)

[674] Bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu't-Tevbe (No.* 164); *Kitâbu't-Tevekkül* (No. 15; *Kitâbu'l-Uzleve'l-infirâd* (No. 164, v.d.)

tarzında diğer müelliflere nispeten temel bazı yaklaşım farklılıkları görülmektedir. Örneğin literatürdeki dünya hayatı ve serveti yerip fakirliği öven rivayetlerle uyumluluk taşıyan *Zemmü'd-dünyâ*'ya karşılık kaleme aldığı bir diğer çalışması olan *Islâhu'l-mâl*'da ise "Fadlü'l-Mâl" diye bir bâb açarak literatüre bir yenilik getirmiştir.[675] Kezâ "*Fakirlik neredeyse küfür olayazdı*" gibi geçim darlığının tehlikesini yansıtan rivayetlere yer vermiştir.[676]

İbn Ebü'd-Dünyâ, çoğu kez literatürde birer rivayet kaydetmekle geçilen konuları kendi kitaplarında müstakil ve detaylı başlıklar açarak işlemesiyle telif hususiyetleri bakımından alana önemli bir katkı sağlamıştır. Onun *Kitâbü'l-vera'*ı, bu durumu açıklayan en iyi çalışmalardan biridir. Selef zühd yazarları vera' konusunu çoğu kez "*Haramlardan sakın ki insanların en âbidi olasın…*",[677] "*Vera'lı ol ki; insanların en âbidi olasın.*"[678] gibi merfu bir rivayete; Hz. Aişe'ye ait "*Azimli ve çok ibadet eden bir kimseyi geçmek her kimi sevindirirse kendini günahlardan çeksin. Allah'ın huzuruna günahların azlığından daha hayırlı bir şey ile çıkamazsınız.*"[679] ya da Ömer b. Abdülazîz'e ait "*İbadetlerin en üstünü farzları edâ edip haramlardan uzak durmaktır.*"[680] gibi sözlere yer vermekle yetinmişlerdir. Buna karşılık İbn Ebü'd-Dünyâ ise, *Kitâbü'l-vera'*ın başında temel esasları ortaya koyan ana rivayetleri sıraladıktan[681] sonra bakma, işitme, koklama, konuşma, yeme-içme ve alış-verişte vera' gibi başlıklar altında meseleyi yüzlerce rivayetle ele almıştır.[682]

İbn Ebü'd-Dünyâ'ya ait zühd çalışmalarının dikkat çeken hususiyetlerinden biri de müellifin ilgili esere başlık-muhteva uyumunu yansıtan seçici bir rivayetle başlamasıdır. Belirtilen bu durum için *Kitâbü'z-zühd* adıyla da basılan *Zemmü'd-dünyâ* isimli kitaba bir koyun ölüsü hakkında söylenen "*Canım elinde olan Allah'a*

---

675 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl*, 32-63 (No. 43-161).

676 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl*, 121 (No. 440).

677 Tirmizî, "Zühd", 2 (No. 2305)

678 Hennâd, *ez-Zühd*, 2/501; İbn Mâce, "Zühd", 24 (No. 4217); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Vera',* 40 (No. 3); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 309 (No. 822).

679 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/22 (No. 67); Vekî' b.Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/535 (No. 273); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 136 (No. 915); Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/452.

680 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/63; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 240 (No. 1711); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-Vera',* 42 (No. 6)

681 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-vera'*, 38-47.

682 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-vera'*, 61-91.

yemin olsun ki; dünya Allah katında şu (leşin), sahibi nezdinde (taşıdığı kıymetten) daha değersizdir" merfu hadisi örnek verilebilir.[683] Müellifin bu seçiciliği hemen her çalışmasında sergilediği belirlenmiştir.[684]

İbn Ebü'd-Dünyâ'ya ait zühd koleksiyonu hakkında değinmemiz gereken noktalardan biri de kendisine ait çalışmaların merfu, mevkuf ve maktu rivayetlere ilaveten İbnü'l-Mübârek, Vekî' b. Cerrâh gibi zâhid muhaddisler ile Râbia el-Adeviyye,[685] Ebû Süleymân ed-Dârânî[686] gibi sûfîlerin sözlerine yer vermesidir. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın aynı zamanda Hanbelî bir ilim adamı olduğu hatırlandığı takdirde yaşadığı dönem itibarıyla sûfî kavillerine mesafe koymadığını, dolayısıyla zaman zaman dile getirilen Hanbelî-Sûfiyye çatışmasının[687] onun eserlerinde görülmediğini söylemek yerinde olacaktır.

Bu bölümde ele aldığımız zühd çalışmalarının inceleme ölçütlerinden biri de bilindiği üzere ilgili çalışmanın içerdiği rivayetlerin sıhhat durumları hakkında bilgi vermektir. Ancak İbn Ebü'd-Dünyâ koleksiyonun eser ve rivayet sayısı bakımından yüksek olması; ayrıca koleksiyonu teşkil eden parçaların farklı kişi veya ekipler tarafından tahkik edilmesi, sıhhat değerlendirmesi yapmayı epey güç hale getirmektedir. Göz attığımız tahriçli eserlerde uygulanan yöntem ve sergilenen titizlik bakımından farklı yaklaşımların mevcudiyeti de söz konusu koleksiyondaki rivayetlerin sıhhatine ilişkin sağlıklı bir hüküm vermeyi engellemektedir. Yine de bir fikir vermesi açısından 754 rivayet içeren *Kitâbü's-samt ve âdâbi'l-lisân* adlı kitabın ilk 50 hadisini örneklem olarak seçtiğimiz takdirde 6 sahih, 1 sahih ligayrihî, 19 isnâdı hasen, 10 isnadı zayıf, 11 ricâli sika, 2 isnadı muteber, 1 münker rivayet bulunduğu belirlenmiştir.[688] İbn Ebü'd-Dünyâ'nın aynı eserdeki 215 hocasından

---

683 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünya,* 24 (No. 1). Zühd literatürünün ortak rivayetlerinden biri olan bu hadis hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-zühd,* I, 177 (No. 508); Vekî' b.Cerrâh, *Kitâbü'z-zühd,* I, 295 (No. 69) (Hevanu'd-dünya babı); Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd,* 22 (No. 122); Hennad b. Serî, *Kitâbü'z-zühd,* I, 321; Müslim, "Zühd ve rekâik", 2; Tirmizî, "Zühd", 13 (No. 2321) (Hevânu'd-dünya 'alellah); İbn Mace, "Zühd", 3 (Meselü'd-dünya); Darimî, "Rikâk", 27 (No. 2779); Beyhakî, *Şuab*, XIII, 80 (Zühd ve kısaru'l-emel).

684 Fâdıl b. Halef, *İbn Ebü'd-Dünyâ,* 131.

685 Örneğin bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-evliyâ*, 24 (No. 50); *Kitâbu't-Tevbe*, 96 (No. 108).

686 Örneğin bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-evliyâ*, 21 (No. 38; 42).

687 George Makdisi, "Hanbelî Mezhebî ve Tasavvuf", trc. Özmen, Ramazan, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi, 2007, sayı: 18, 297-310.

688 Bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu's-samt*, 173-217 (No. 1-50).

10'unun zayıf veya meçhul; 5'inin metrûk, hadisinde nekaretlik bulunan ya da uydurmacılıkla itham edilen râvilerden olduğunu belirlenmiştir ki; bu durumda hocalarının %5'i zayıf, %2'si ise metrûk râvilerdir.[689] Karşımıza çıkan bu oranların, zühd ve rekâik müellifi olmakla ön plana çıkan bir müellif için çok da yüksek olmadığı söylenebilir.

1.2.17. İbn Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 287/900) ve Kitâbün fîhi zikrü'd-dünyâ ve'z-zühd fîhâ ve's-samt ve hıfzu'l-lisân ve'l-uzle Adlı Eseri

1.2.17.1. Hayatı

Tam adı Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk eş-Şeybânî en-Nebîl'dir.[690] H. 206 senesinde doğmuştur. İlim ehli bir ailede büyümüştür. Babası Amr, hadis rivayetiyle uğraşmış birisidir. Dedesi Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828); İbn Cüreyc (ö. 150/767), Evzâî (ö. 157/774), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi döneminin en önemli muhaddislerinden hadis almış; Ali b. Medînî (ö. 234/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870) gibi hadis hafızlarına hocalık etmiş birisidir. Annesi Esma da ilim ehli bir aileye mensup olup hadis hâfızı Mûsâ b. İsmâil et-Tebûzekî'nin (ö. 223/838) kızıdır. İbn Ebû Âsım, anne tarafından olan dedesinden Hammâd b. Seleme'nin kitaplarını dinlemiştir. Kaydedilen nesep bağları sebebiyle İbn Asâkîr, onun hakkında "Muhaddis oğlu muhaddis oğlu muhaddistir" ifadesini kullanmıştır. Kardeşi Osman da devrinin büyük ilim adamlarındandır.[691]

İbn Ebû Âsım, uzun süre devam eden ilmî seyahatlerinden sonra Basra'ya yerleşmiştir. Ebû Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842), Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854), Ahmed b. Hanbel, Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859), Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866), Buhârî ve Hüdbe b. Hâlid hadis aldığı hocalarındandır.[692] *Zikru'd-dünyâ* isimli kitabı, kendisinin hocası İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849) ile olan sıkı ilişkisini

---

[689] Bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu's-samt*, 127-128 (Mukaddime kısmından).

[690] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/67; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 5/104-108; Zehebî, *es-Siyer*, 8/430-439; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl*, 1/96; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/189; Raşit Küçük, "İbn Ebû Âsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

[691] İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 5/104; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/55-56; Mehmet Yaşar Kandemir, "Ebû Âsım en-Nebîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 99-100.

[692] Küçük, "İbn Ebû Âsım", 19/422.

gösterecek düzeydedir. İbn Ebû Âsım'dan hadis dinleyenler arasında kızı Âtike ve Kadı Ebû Ahmed el-Assâl ile *Ahlâku'n-Nebî*, *et-Tevbîh ve'n-tenbîh* kitaplarının müellifi Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî[693] (ö. 369/979) gibi isimlerler yer almaktadır. İbn Ebû Hâtim, hadis dinlediği bu hocası hakkında sadûk hükmünü vermiştir. İbn Ebû Âsım, hadisin yanı sıra fıkıh ilminde de yüksek bir paye elde etmiştir.[694]

H. 269-282 yılları arasında, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Sâlih'in halefi olarak Isfahan kadılığı görevini sürdüren İbn Ebû Âsım'ın, zühd üzere bir yaşam sürdüğü biyografi kaynaklarının ortak vurgusudur. Tasavvufla irtibatlı olduğu; Horasanlı ilk sûfîlerden olan Ebû Turâb en-Nahşebî (ö. 245/859) ve zâhid Osman b. Sahr'a mülazemet ettiği bilinmektedir.[695]

İbn Ebû Âsım, helal-haram hassasiyetini ve ezberlediği rivayetlerin miktarını göstermesi açısından şu anektod kayda değerdir: "Hz. Ali taraftarlarının çıkarttığı hadisede kitaplarımın hepsi (zayi olup) gitti. Geriye hiçbir şey kalmadı. Ezberimde elli bin hadis vardı. Bir dükkâna gidiyor, lambasının ışığında hadisleri yazıyordum. Sonra düşündüm ki; lambanın sahibinden izin almadım. Bu sebeple denize gidip yazdıklarımı sildim. Sonra (hadislerimi yazmaya) tekrar başladım."[696]

İbn Ebû Âsım'ın Zâhiriyye mezhebine mensup olduğuna ilişkin Ebû Nuaym ve Ebû Abbâs en-Nesevî'nin ileri sürdükleri iddiaya Zehebî (ö. 748/1348) katılmamaktadır. Dâvûd ez-Zahîrî'nin (ö. 270/884) zayıf bulduğu elli kadar rivayet hakkında İbn Ebû Âsım'ın reddiye yazmış olması, Zehebî'nin bu konudaki en önemli argümanlarından biridir.

81 yıl ömür süren İbn Ebû Âsım, on üç yıl kadılık yaptığı Isfahan'da 5 Rebîülevvel 287 (10 Mart 900) tarihinde vefat etmiştir.[697]

İbn Ebû Âsım'ın 300'e yakın eser telif ettiği; ancak bunların çoğunun Basra'daki Zenc isyanında[698] kaybolduğu aktarılmıştır. Günümüze ulaşan eserleri

---

[693] Ali Yardım, "Ebü'ş-Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/343-344.

[694] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/67.

[695] Zehebî, *es-Siyer*, 8/430-434.

[696] Zehebî, *es-Siyer*, 8/433.

[697] Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/523; Küçük, "İbn Ebû Âsım", 19/422.

Kitâbü'd-diyât, *Kitâbü'l-evâil*, *Kitâbü'l-cihâd, el-Müzekkir ve't-tezkîr ve'z-zikr*, *Kitâbü'l-âhâd ve'l-mesânî* şeklinde sıralanabilir.[699] Bu çalışmalardan *el-Müzekkir ve't-tezkîr ve'z-zikr*; risale çapında olup Allah'ı zikretmek ve kıssacılık gibi meselelere dair 23 rivayetten müteşekkildir. Müellifin bazı rivayetlerden sonra verdiği izahlar eserin kıymetini artırmaktadır. Eser ayrıca Hz. Peygamber (s.a), Ebû Bekir, Ömer ve Osman (r. anhum) dönemlerinde kıssacıların var olmayıp fitneden sonra ortaya çıktıkları; Hz. Ömer'in Kur'ân tilâvetinde bulunması, insanlara ölüm ve hesabı hatırlatması şartıyla Temîm ed-Dârî'nin vaazda bulunmasına izin verdiği, kıssa anlatan kişinin bunu devletin izni dâhilinde yapması gerektiğine ilişkin rivayetler içermektedir.[700]

1.2.17.2. Zikru'd-dünyâ

İbn Ebû Âsım'ın araştırmamıza konu edilen bu çalışması, iç kapak sayfalarında kaydedilen *Kitâbün fîhi şey'ün min zikri'd-dünyâ ve fîhi hıfzu'l-lisân ve's-samt ve'l-uzle* şeklindeki tam adına rağmen dış kapağında yer alan *Kitâbü'z-zühd* adıyla piyasaya sürülmüştür.[701] Maksadı aştığını düşündüğümüz bu tasarrufa karşılık uzun bir isme sahip olması dolayısıyla ilerleyen satırlarda bu kitap için *Zikru'd-dünyâ* kısaltması kullanılacaktır.

Zikru'd-dünyâ'nın mevcut baskısı 288 rivayet içermekte olup bu rivayetler kaynağına göre merfu, mevkuf, maktu, eser ve İsrâiliyyat türlerine aittir. Ancak hazırlanan baskı tahkikli olmasına rağmen rivayet türlerine dair herhangi bir sayısal bilgi verilmemiştir. Diğer taraftan, ilk 125 rivayet kaynağı itibariyle sözü edilen her tür rivayetten oluşmaktayken daha sonraki rivayetlerin tamamının merfu türünden seçilmesi dikkate değerdir.[702]

---

[698] Kaynaklarda sayıları 500 bini bulduğu belirtilen Doğu Afrika'dan getirilen Zencler, Sevad bölgesindeki arazilerde ağır şartlar altında çalıştırıldıkları için 255-269 yılları arasında isyan çıkarttılar. Çıkan bu isyan, ancak Tolunoğulları'nın desteğiyle bastırılabilmiştir. Bk. Mustafa Demirci, "Zenc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/249.

[699] Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/523.

[700] Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *el-Müzekkir ve't-tezkîr ve'z-zikr*, thk. Ebû Yâsir Hâlid b. Kâsım (Dâru'l-Menâr, 1993), 55-105.

[701] Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *Kitâbün fîhi şey'ün min zikri'd-dünyâ ve fîhi hıfzu'l-lisân ve's-samt ve'l-uzle*, thk. Abdülâlî Abdülhamîd Hâmid (Bombay: Dâru's-Selefiyye, ts.)

[702] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 62-144.

Tasnif yöntemi açısından *Zikru'd-dünyâ*'nın tam bir bütünlük sergilediğinden söz etmek güçtür. Şöyle ki; karışık türden rivayetlerin yer aldığına değinilen ilk 125 rivayetlik kısım için hiçbir alt başlık açılmamıştır. Buna karşılık sadece merfu hadislerin başladığı 126. rivayetle birlikte "Bâbü mâ câe fî zikri'd-dünyâ" başlığı kaydedilerek çalışma adeta iki ana bölüme ayrılmıştır. Buradan itibaren "Mâ zükira Enne'n-Nebiyye sallahü aleyhi ve sellem kâle" ortak ifadesi ile hadis metinleri cümlelerinden oluşturulan alt başlıklar atılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu kısımda her merfu rivayet için olmasa da ara ara aynı rivayetin muhtelif senedlerine yer verilmeye çalışılmıştır. Örneğin Hakîm b. Hizâm'dan gelen "*Dünya çekici ve tatlıdır*" hadisinin 8 farklı tarikine yer verilmiştir.[703]

Genel muhtevaya bakılacak olursa; kitabın uzun olduğuna dikkat çekilen başlığındaki alt ifadelerle uyumlu olarak ilk 60 rivayet samt ve hıfzu'l-lisân konuları hakkındadır.[704] 61-125. rivayetler; uzlet, hıfzu'l-lisân ve uhuvvet konularındaki rivayetlerin karışık halde yer aldığı bir ara kısımdır.[705] 126-249. rivayetler, dünyanın ahiret karşısında değersizliğine dairdir. *Zikru'd-dünyâ* ayrıca mâlâyanîyi terk, takva, riyakârlık, gıybet, dünyalık için dinini satmak, kişiye kâfî gelecek malın miktarı, helal lokma kazanmak, Allah yolunda olmanın fazileti gibi konularda rivayetler içermektedir.

Zikru'd-dünyâ'nın 61 ilâ 125. rivayetler arasındaki konu tedâhülüne benzer şekilde kitabın muhtevasıyla uyumunu kurmakta zorlanacağımız bazı rivayetlerin bulunması dikkate değer bir husustur. Bu bağlamda uzletle ilgili rivayetlerin devam ettiği sırada zikredilen "*Zina eden, mümin olarak zina etmez...*" hadisi[706] örnek verilebilir ki; bu metin, incelenen diğer zühd kitaplarında belirlenememiştir. Keza Hz. Peygamber'in (s.a) Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi istihbarat için Kureyş'e göndermesini anlatan rivayetin[707] sadece *Zikru'd-dünyâ*'da tahriç edildiğini ve rivayetin zühdle ilişkisini kurmakta zorlandığımızı söylemeliyiz. Merfu olarak

[703] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 72-76 (No. 149-157).
[704] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 15-40.
[705] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 15-61.
[706] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 43 (No. 71).
[707] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 53 (No. 98).

kaydedilen "*Ahmaktan uzaklaş*" sözü[708] ile "*Ahmak oğlu ahmak dünyayı ele geçirmedikçe kıyamet kopmaz*" rivayeti[709] de İbn Ebû Âsım'ın bir zühd müellifi olarak teferrüd ettiği diğer örneklerdir.

Zikru'd-dünyâ'nın ait olduğu literatürle irtibatı sadedinde öncelikle İbn Ebû Âsım'ın 17 rivayette Hüseyin b. Hasan el-Mervezî,[710] 3 rivayette ise Ebû Abdurrahmân Abdullah b. ed-Dubaî[711] vasıtasıyla İbnü'l-Mübârek'e ulaştığı söylenebilir. Bilhassa el-Mervezî'de yoğunlaşan isnadlar, İbn Ebû Âsım'ın bu hocasından İbnü'l-Mübârek'e ait *Kitâbü'z-zühd*'ü dinlemiş olabileceğini düşündürmektedir. 60'ı aşkın rivayetin isnadında İbn Ebû Şeybe → İbn Ebû Âsım ikilisinin;[712] yine bu rivayet grubunun yaklaşık 10'unda Vekî' b.Cerrâh → İbn Ebû Şeybe → İbn Ebû Âsım üçlüsünün[713] yer alması, *Zikru'd-dünyâ*'nın literatür içi bağlantılarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Bununla birlikte İbn Ebû Âsım'ın kaydettiği senedlerde Hennâd b. Serî, Ahmed b. Hanbel gibi zühd yazarları ile *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin varlığı belirlenememiştir.

Son olarak *Zikru'd-dünyâ*'nın tahkikli baskısı esas alınarak içerdiği rivayetlerin sıhhat durumuna ilişkin genel bir çerçeve çizilecektir. Tahkik sırasında çoğu râvinin tanıtılmamış olmasının yanı sıra tahriçte yalnızca *Kütüb-i Sitte* kaynakları ile zühd çalışmalarının kullanılması, elde edilen sıhhat değerlendirmelerinin kıymetini düşürse de muhakkikin ilk 50 rivayet için ulaştığı sonuçlar şöyledir: 6 sahih, 21 ricâli sika, 6 hasen, 16 zayıf, 1 hükümsüz İsrâilî rivayet. Elde edilen tabloda her ne kadar zayıf rivayetlerin oranı nispeten fazla olsa da mevzu hükmü verilmiş rivayet bulunmayışı, *Zikru'd-dünyâ*'nın sıhhat bakımından aşırı derecede düşük olmadığı yargısına ulaştırabilir.

---

[708] İbn Ebû Âsım, *Zikrü'd-dünyâ*, 49 (No. 89). İlgili rivayete *Şuabu'l-imân* dışındaki diğer zühd kitaplarında rastlanmamıştır. Bk. Beyhaki, *Şuabu'l-îmân*, 12/60 (No. 9023). Beyhakî, bu rivayete ait isnadın zayıf olduğunu; sahih rivayetin ise mevkuf bir aktarımla geldiğini belirterek bu çerçevede 2 sened daha kaydetmiştir. Elbâni ise aynı rivayeti mevzu olarak değerlendirmiştir. Bk. Elbânî, *Dâife*, 8/185 (No. 6080).

[709] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 97-98 (No. 192-196).

[710] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ* (No. 1, 3, 9, 16, 17, 20, 21, v.d)

[711] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ* (No. 3, 239, 243).

[712] Örneğin bk. İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ* (No. 6, 7, 11, 12, 26, 28, 30, 39, v.d.)

[713] İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ,* (No.11, 23, 26, 80, 111, 115, 159, 183, 240, 263)

1.2.18. Hüseyin b. Saîd el-Ehvâzî (300?)

1.2.18.1. Hayatı

Şiî bir müellif olduğu için Sünni kaynaklarda hakkında bir bilgi tespit edemedik. Kitâbü'z-zühd'ü tahkik eden Celaleddin Ali'nin verdiği bilgiler de oldukça kısıtlıdır. *Kitâbü'z-zühd*'ü neşreden Celaleddin Ali es-Safîr'in verdiği bigilere göre tam adı Hüseyin b. Saîd b. Hammad b. Mihrân el-Kûfî el-Ehvâzî'dir. Aslen Kûfeli'dir. Sonra Ehvaz'a gitmiştir. Son olarak ise vefat edinceye kadar kaldığı Kum'a yerleşmiştir. Kendisi, adil, sika, fakih bir muhaddistir.[714]

1.2.18.2. Kitübü'z-zühd'ü

Hüseyin b. Saîd el-Ehvâzî'nin Kitâbü'z-zühd'ü 'ale'l-ebvâb tasnif sistemine sahiptir. Eser, Celaleddin Ali es-Safîr tarafından tahkik edilmiş, bâb başlıkları ve rivayetler numaralandırmıştır. Bu baskıya göre eserde 20 bâb başlığı ve 290 rivayet bulunmaktadır.[715]

Bâb başlıklarına bakıldığında genel olarak diğer zühd müellifleriyle uyumlu/benzer bir muhtevaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. "Bâbu's-samt illâ bi hayr ve terkü'r-raculi mâ lâ ya'nîhî", "hüsnü'l-huluk", "birru'l-vâlideyn" bunlardan bir kaçıdır. Sadece 2. bâbda "edeb"e dair; 4. bâbda ma'ruf ve münkere dair; 7. bâbda kölelere dair; 9. bâbda meleklere dair başlık açılması eseri diğer zühd kitaplarından farklılaştıran özelliklerdir.

Hüseyin b. Saîd el-Ehvâzî Şiî bir müellif olduğu için kitabında merfu hadislerin yanında imamların da sözleri bulunmaktadır. Eserin sonunda muhakkik tarafından hazırlanan fihrist üzerinden yaptığımız sayımda kitapta 38 merfu hadis bulunmaktadır.[716] İmamlar genel olarak künyeleriyle anıldıkları için kim olduklarını tespit etmek güçtür. Hüseyin b. Saîd'in kitabındaki rivayetler genel olarak tarandığında kendinden önceki müelliflerden herhangi birine rastlanılmamıştır. Bu durum müellifin daha çok Şiî ilim ve rivayet geleneğine dayanarak bu kitabı hazırladığını göstermektedir.

---

[714] Hüseyin b. Saîd, *ez-Zühd,* 15 (Mukaddime kısmından).

[715] Bkz. Hüseyin b. Saîd, *ez-Zühd,* thk. Celaleddin Ali es-Safîr, Beyrut: Dâru'l-A'râf, 1993.

[716] Bkz. Hüseyin b. Saîd, *ez-Zühd,* 181.

İsnadında merfu olduğuna delalet eden lafızların bulunduğu rivayetlerin metinleri genel olarak sünnî kaynaklardaki metinlerle uyum içindedir. Şu rivayet bu duruma bir örnektir: Ebû Ca'fer aleyhisselam şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) hutbesinde şöyle derdi: "*Mü'mine sövmek fasıklıktır. Onu öldürmek küfürdür. Malını haksız yere yemek günahtır. Onun malının haramlığı kanının haramlığı gibidir.*"[717]

İmamlara izafe edilen bazı sözlerin merfu halleri mevcuttur. Şu rivayet onlardan biridir: Süleyman b. Hâlid, Ebû Ca'fer'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Size İslam'ı, onun fer'ini, aslını, zirvesini ve çatısını haber vereyim mi? 'Olur' dedim. Bunun üzerine şöyle dedi: 'Aslı namazdır. Fer'i zekattır. Zirvesi ve çatısı cihaddır." Bu kavil, sünnî hadis kaynaklarında merfu olarak mevcuttur.[718]

1.2.19. Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952) ve Ma'ne'z-zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn adlı eseri

1.2.19.1. Hayatı

Tam adı, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd b. Bişr b. Dirhem el-Basrî el-'Anezî'dir. H. 240 yılında (M. 854) Basra'da dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça azdır.[719]

Ebû Sa'id İbnü'l-A'râbî, hadis tahsili için Bağdat, Dımaşk, Remle, Mısır ve Mekke'ye gitmiştir. Mekke ile irtibatı ve orada elde ettiği ilmi konum dolayısıyla şeyhu'l-harem ünvanı elde etmiştir.[720]

İbnü'l-A'râbî'nin hadis dinlediği hocaları arasında İmam Şâfiî'nin gözde talebesi Hasen b. Muhammed ez-Za'ferânî (ö.260/874), Sa'dân b. Nasr, Abbâs et-Terkûfî, Abdullah b. Eyyûb el-Muharremî, Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî gibi isimler

---

[717] Krş. Hüseyin b. Saîd, *ez-Zühd,* 46 (No. 23); Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/168 (No. 20224); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/286 (İbn Mes'ud'un meşhur uzunca hutbesinde yer almıştır); Buhârî, "Edeb", 44 (No. 5697); Müslim, "iman", 116 (No. 64).

[718] Krş. Hüseyin b. Saîd, *ez-Zühd,* 48 (No. 26); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/529; Tirmizî, "iman", 8 (No. 2616); İbn Mâce, "Fiten", 12 (No. 3973).

[719] Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 320; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/375; Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Er-Risâle*, thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 159-160; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 5/353-357; Zehebî, *es-Siyer*, 15/407-412; *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/47; Ethem Cebecioğlu, "İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1999), 493; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/661.

[720] Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, trc. Abdurrezzak Tek, 272.

sayılabilir.[721] Ayrıca İbn Ebü'd-Dünyâ, İbnü'l-A'râbî'nin telif ettiği bazı eserlerde sıkça atıfta bulunduğu hocalarından biridir.[722] Diğer taraftan İbnü'l-A'râbî'nin; Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Amr b. Osman el-Mekkî (ö. 297/910) gibi sûfîlere talebelik ettiğini ve bu birikimin bir neticesi olarak tasavvufa dair kitaplar yazdığını belirtmek, kendisinin sûfiyye bağlantısını tebarüz ettirmek bakımından dikkate değerdir.[723]

İbnü'l-A'râbî'nin hadis okuttuğu talebeler arasında Ebü'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 360/971), Mâlikî fakihi ve muhaddis İbn Müferric el-Kurtubî (ö. 380/990), İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî (ö. 381/991), Ebû Süleymân el-Hattâbî (ö. 388/998), Ebû Abdullah b. Mende (ö. 395/1005)[724] gibi meşhur ilim adamları yer almaktadır. Müellife ait *el-Mu'cem* ve *Ma'ne'z-zühd* adlı kitaplarının râvîsi olan Malikî âlimi, İbnü'n-Nuhhâs et-Tücîbî'nin (ö. 416/1025)[725] adını da bu vesileyle zikretmek yerinde olacaktır.

İbnü'l-A'râbî'nin hadisçiliği hakkında Sülemî (ö. 412/1021) ve Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1055) sika değerlendirmesinde bulunmuşlardır. İbn Hacer ise onun imam, hâfız, sika, sadûk ve zâhid olmakla birlikte bazen vehme düştüğünü kaydetmiştir.[726] Ayrıca Sülemî'den naklen Ahmed b. Atâ'nın İbnü'l-A'rabî hakkında "Fıkıh ilmiyle uğraşıyor, ashâbü'l-hadîs düşüncesine ve Zâhiriyye mezhebine meylediyordu" dediği bilgisini paylaşmıştır.[727]

Bir ilim adamı olarak İbnü'l-A'râbî'nin ön plana çıkan özelliklerinden biri de kendisinin iyi bir kitap râvisi olmasıdır.[728] Hadis edebiyatının en mühim örneklerinin

---

[721] Zehebî, *es-Siyer*, 15/408.

[722] Ahmed b. Muhammed el-Basrî Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemu İbnü'l-A'râbî*, thk. Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Dâru İbni'l-Cevzî, 1997), 1/396, 397; 3/916.

[723] Sülemî, *Tabakâtü's-sûfîyye*, trc. Abdurrezzak Tek, 272; İbn Asâkir, *Târihu Dımeşk*, 5/355; Cebecioğlu; "İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd", 20/493.

[724] İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 5/354; Zehebî, *es-Siyer*, 15/408.

[725] Ahmed b. Muhammed el-Basrî Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Ma'ne'z-zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn A*, thk. Sa'd Abdülğaffâr Ali (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 47; Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemu İbnü'l-A'râbî*, 1/14; Zehebî, *es-Siyer*, 17/314.

[726] İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 1/670.

[727] İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 1/670.

[728] Bu bağlamda İbn Mende, Yahyâ b. Ma'în'in et-Târîh adlı eserine ulaştığı isnadda hocası Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin adına yer vermektedir. Bu senedden anlaşılan o ki İbnü'l-A'râbî et-Târîh'e de ulaşmış ya da onun bir râvisi olmuştur. Bk. Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed el-İsfehânî İbn Mende, *el-Müstahrec min kütübi'n-nâs li't-tezkire ve'l-müstetraf min ahvali'n-nâs li'l-ma'rife*, thk.

kaleme alındığı H. 3. asırdan sonra kritik hale gelen bu hususiyet bağlamında İbnü'l-A'râbî için Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i ile *Kitabü'z-zühd*'ün râvisi olduğu[729] bilgisine yer verebiliriz. Bununla birlikte İbn Hacer, İbnü'l-A'râbî'nin rivayet ettiği *Sünen* nüshasında bazı eksikler olduğunu veya kendisinin hocalarına ait bazı ilaveler bulunduğunu kaydetmiştir.[730]

İyi bir kitap râvisi olmasının yanı sıra tanınmış sûfilere talebelik eden İbnü'l-A'râbî, elde ettiği bu birikimi tasavvuf ve zühd alanlarında kaleme aldığı çalışmalarla perçinlemiştir.[731] Ebû Nuaym'ın tasavvuf klasiklerinden sayılan *Hilyetu'l-evliyâ* isimli eserinde bazı kimselerin sûfiliğini ispatladığı sırada İbnü'l-A'râbî'nin tanıklığını referans alması[732] bu çerçevede önemli bir detaydır.

Biyografi kaynaklarında İbnü'l-A'râbî'nin H. 27 Zilkâde 341'de (15 Nisan 953) Mekke'de vefat ettiği kaydedilmişse de[733] ölüm yılının 340 olduğunu söyleyenler de vardır.[734]

Tabakâtü'n-nüssâk, *Târîhu'l-Basra*, *el-Mu'cem*, *el-İhtisâs fi zikri'l-fakr ve'l-ğınâ*, *el-İhlâs ve me'âniü ilmi'l-bâtın*, *el-Umr ve'ş-şeyb*, *el-Meva'iz ve'l-fevâid*,[735] *el-Cem' ve't-tefrîk fî âdâbi't-tarîka*, *el-Fevâid fi'l-hadîs*, *el-Vesâyâ* ve *Kitâbü'ş-şürb*[736] İbnü'l-A'râbî'ye atfedilen çalışmalardır.

Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*'daki bazı referansları[737] ve senedleri,[738] günümüze ulaşmayan *Tabakâtü'n-nüssâk*'ın kendisi tarafından bizzat görüldüğünü düşündürmektedir. Zehebî'nin (ö. 748/1348)

Âmir Hasan Sabrî (Bahreyn: Vüzâratü'l-Adl ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 1/104 (Mukaddime kısmından).

[729] İbn Atiyye, *el-Fihrist*, 81.

[730] İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 31.

[731] İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 5/355.

[732] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/15.

[733] Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 14/88.

[734] Zehebî, *es-Siyer*, 15/410.

[735] Ziriklî, *el-A'lâm*, 208.

[736] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/62.

[737] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/15, 16.

[738] Bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/375; 10/12, 281, 288, 290, 306, 307. Ebû Nuaym'ı İbnü'l-A'râbî'ye ulaştıran hocaları, Abdülmün'im b. Ömer Ebû Bekir es-Sûfî ile Süleyman b. Ahmed'dir.

Siyerua'lâmi'n-nübelâ'da Hasan-ı Basrî'yi tanıtırken yine *Tabakâtü'n-nüssâk*'ı kullanması, ilgili çalışmanın H. 8. asırda hala ulaşılabilir olduğunu ispatlamaktadır.[739]

1.2.19.2. Ma'ne'z-zühd'ü

Ma'ne'z-zühd adıyla kısalttığımız bu çalışmanın mevcut 2 adet baskısındaki tam adı *Kitâbün fîhi ma'ne'z-zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn* şeklinde kaydedilmiştir.[740] Hatîce Muhammed Kâmil'in neşre hazırladığı çalışmanın başına Âmir en-Neccâr'ın "ez-Zühd fi'l-İslam" adlı yazısı eklenmiş; ayrıca kavil sahibi kişiler hakkında dipnotlarda tanıtıcı bilgiler verilmiştir.

Ma'ne'z-zühd, ait olduğu literatürde bazı farklı hususiyetler içermesiyle temayüz etmektedir. Kitabın yapısal açıdan iki kısma ayrıldığı söylenebilir. "Kavlün Sâlis", "Kavlün Râbi'" gibi 47 sıralı başlıktan oluşan ilk kısım, sadece tâbiîn neslinden itibaren zâhidliğiyle ön plana çıkmış isimlerin kavillerini kapsamaktadır. İbnü'l-A'râbî'nin bu kısımda başlıklandırma ihtiyacını müselsel numaralar vermekle çözdüğü görülmektedir. "Zühd hakkında çok söz söylendi. (Burada) bana ulaşan zühd hakkındaki sözleri açıklamaya çalışacağım" cümlesiyle başlayan bu kısım, bir diğer yönüyle seleften derlenen 47 zühd tanımı hüviyeti arz etmektedir. İbnü'l-A'râbî'nin her birine farklı bir zühd tarifi sayabileceğimiz bu rivayetlerin arasına yer yer kendi izahlarını alması, eserin kıymetini artırdığı kadar literatürdeki konumunu da daha özel hale getirmektedir.

Her rivayet için bir sıra numarası verilen birinci kısımda 47. başlığa gelindiğinde numaralandırma işlemi terk edilerek art arda 30 rivayet daha kaydedilmiştir ki; bu durumda ilk kısımda toplam 77 rivayet bulunmaktadır.

Kitabın yegâne konu başlığı olan "et-Tekallül mine'd-Dünyâ ve Ahzü'l-Kefâf" bâbı ile birlikte ikinci kısma geçilerek burada merfu, mevkuf ve maktu türden

---

[739] Zehebî, *es-Siyer*, 4/579.

[740] Bk. Ahmed b. Muhammed el-Basrî Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Ma'ne'zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn B*, thk. Hatîce Muhammed Kâmil (Kahire: Matbaatu Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1997) Aynı çalışmanın *Me'âni'i'z-zühd ve akvalü'n-nâs fîhi ve sıfatü'z-zâhidîn* adıyla kaydedilmesi hakkında bk. Sezgin, *Târîhu't-turasi'l-Arabî*, 1/156; Güler, *İlk yedi asırda Hadis İlimleri literatürü*, 139.

48 rivayete daha yer verilmiştir. Netice itibariyle *Ma'ne'z-zühd* 125 rivayet içermektedir.

Muhteva açısından *Ma'ne'z-zühd*'ün ilk kısmı zühd kavramının ne olup olmadığına dair onlarca tarif cümlesini senedleriyle birlikte kaydetmesi yönüyle literatürde başka bir örneğini belirleyemediğimiz bir metindir. Sözü edilen tanım cümlelerinin Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Yûnus b. Meysera el-Cüblânî (ö. 132) gibi zâhid tâbiîlere; Süfyân-ı Sevrî (ö. 161), Fudayl b. İyâz (187/803) gibi zâhid muhaddislere; İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830), Bişr b. el-Hâris (ö. 227/841) gibi sufîlere ait olduğu söylenebilir. İbnü'l-A'râbî'nin bu kavilleri kitabına aldıktan sonra onları şerh sadedinde eklediği "denildi ki", "diyorlar", "Bu konuda bazıları şöyle dedi", "diğerleri şu görüşte" gibi alıntı ifadeleriyle sûfîlerden başkasını kastetmediğini düşünmekteyiz.[741]

Zühd tanımlarının konumlandırıldığı birinci kısım, muhteva açısından şöylece özetlenebilir: İnsanın diğer insanları kendisinden daha üstün görmesi, kaybettiklerine gerçek manada üzülmeyip elde ettiklerine de sevinmemesi, emelini kısa tutması, Allah'tan razı olması, belaya uğradığında sabredip selamete erdiğinde şükretmesi, kalbini dünya sevgisinden yana arındırması, kanaat ehli olup gönlünü zengin kılması, insanlardan uzak durması, rahat ve konforu terk etmesi, helal lokma yemesi, her amelinde Allah'ın rızasını gözetmesi, ilim öğrenmesi, kendisini Allah'tan alıkoyan şeyleri terk etmesi, dünyayı küçük ve değersiz sayması.

İkinci kısma bakıldığında dünyada kişiye yetecek temel ihtiyaçların neler olduğu, Hz. Peygamber'in ailesi için kâfi gelecek miktarda (kefâf) rızık istemesi, dünya malının çekici ve tatlı olması, fazla mal sahibi olmanın muhtemel zararları, dünyanın geçiciliğine karşılık ahiret hayatının kalıcı olması, dünyalık metaların kölesi olma derekesine düşmenin yerilmesine dair hadisler bulunmaktadır.

Ma'ne'z-zühd'ün senedleri incelendiğinde müellifin İbn Ebû Yezîd ve Ca'fer b. Ahmed er-Ravvâs'a ilaveten Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889) ve İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/984) gibi zâhid hocalarının ön plana çıktığı belirlenmiştir. Kitabın ilk bölümündeki 77 rivayetten 42'si İbn Ebü'd-Dünyâ'dan, 8'i İbn Ebû Yezîd kanalıyla

[741] Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Ma'ne'z-zühd B*, 74-77.

zühd müellifi İbn Ebü'l-Havârî'den (ö. 246/860), 8'i Ebû Dâvûd'dan, 5'i Ca'fer b. Ahmed er-Ravvâs'tan gelmiştir. Geriye kalan 16 rivayet ise İbnü'l-A'râbî'nin muhtelif hocalarından gelmektedir.

Ma'ne'z-zühd'ün senedlerinde ağırlık kazanan İbn Ebü'd-Dünyâ isminin araştırılması durumunda bazı rivayetlerin bu muhaddisin *Zemmü'd-dünyâ* adlı çalışmasında yer aldığı açıkça görülmektedir. İbn Şihâb ez-Zührî'nin, "Haramlar kimin sabrını aşamıyor, helaller de kimin şükrüne mani olamıyorsa o kişi câhiddir" sözü;[742] keza Yûsuf b. Esbât'ın, "Kim sıkıntılara sabreder, şehvetlerine uymaz, helal lokma yerse zühdün aslını tutmuş olur" sözü bu bağlamda örnek verilebilir.[743] Belirlenen bu atıflar, Ebû Sa'id'in *Ma'ne'z-zühd*'ü hazırlarken *Zemmü'd-dünyâ*'ya ulaştığına dair kuvvetli bir delildir.

İbnü'l-A'râbî'nin halef zühd müellifleriyle irtibatında Beyhakî adı ön plana çıksa da bu bilgi akışının sırası geldiğinde ele alınması daha uygun olacaktır.

Ma'ne'z-zühd'ün çalışmamıza esas aldığımız baskısında tahriç işlemi yapılmadığı için herhangi bir sıhhat değerlendirmesi yapılamayacaktır. Bu konuda sadece muhakkikin kavillerin yer aldığı ilk kısımda kavil sahiplerinin biyografileri hakkında tanıtıcı bilgiler vermekle yetindiğini söyleyebiliriz.

1.2.20. Nesâi (ö. 303/915) ve es-Sünenü'l-kübrâ'sının "Rekâik" ve "Mevâiz" bölümü

1.2.20.1. Hayatı

Tam adı Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî'dir. H. 215 (M. 830) yılında Nesâî nisbesini aldığı Horasan bölgesine ait Nesâ'da doğdu. İmam Nesâî küçük yaşta Kur'ân'ı hıfzetmiştir. 15 yaşında hadis ilmini tahsil etmeye başlamıştır. Kuteybe b. Saîd, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Beşşâr el-Bündâr, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî gibi hadis hafızları İmam Nesâî'nin hocaları arasındadır. Onun hadis aldığı hocalar arasında zühd müellifi Hennâd b. Serî ve Kitâbü'z-zühd'ü günümüze ulaşmamış olan Ahmed b. İbrâhim ed-Devrâkî'nin

[742] Krş. Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Ma'ne'z-zühd B*, 55; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, 223 (No. 520).

[743] Krş. Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Ma'ne'z-zühd B*, 65; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, 213 (No. 498).

kardeşi Yakub b. İbrahim ed-Devrâki de bulunmaktadır.[744] Toplamda 450'ye yakın hocadan istifade etmiştir. Kendisinden hadis alan öğrenciler arasında Tahavî, Ukaylî, İbn Hibbân, Taberânî, İbn Adî gibi meşhur hadis hafızları yer almaktadır. İmam Nesâî hadis tahsili için pek çok ilim merkezini dolaşmıştır. Zehebî, onu "imam, hafız, sebt, şeyhu'l-islâm, nâkidü'l-hadis" sözleriyle tanıtmıştır.[745] Filistin'de mi Mekke'de mi vefat ettiği konusu ihtilaflıdır. İmam Nesâî, H. 303 (M. 915) yılında vefat etmiştir. *es-Sünen* (Müctebâ), *es-Sünenü'l-kübra*, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, *Hasâisü emîri'l-mü'minin Ali b. Ebî Tâlib radıyallahu anh* onun eserlerinden bir kaçıdır.[746]

1.2.20.2. "Rekâik" ve "Mevâiz" bölümü

es-Sünenü'l-Kübrâ'nın "Rikâk" ve "Mevâiz" bölümleri son iki bölümü teşkil etmektedir. İmam Nesâî, diğer bütün zühd müelliflerinden farklı olarak "Mevâiz" bölümü açmış ve bu başlık altında zühd kitaplarında yer alan rivayetlere yer vermiştir.

Rekâik bölümü 56. Sırada yer almaktadır. 11755-11827 nolu hadisler Rekâik bölümüne aittir. Bu bölümde toplam 72 rivayet bulunmaktadır. İsnadların çoğunda İbnü'l-Mübârek yer almaktadır. Söz konusu rivayetlerde İmam Nesaî ile İbnü'l-Mübârek arasında Süveyd b. Nasr bulunmaktadır.[747]

Allah'a şükür için çok ibadet etmek, cennet ve cehennem ehlinin kahir ekseriyetinin kimler olduğu, Allah'ın huzuruna çıkmayı arzulamak, ölüyü öldükten sonra yalnız bırakmayacak tek şeyin amelleri olduğu, emel-ecel ilişkisi, tûl-i emelden sakınmak, az gülmek, ağızdan çıkan söze dikkat etmek, dili tutmak, mal zenginliğini temin etmekten çok gönül zenginliğini sağlamaya çalışmak, Rasûlullah'ın (s.a) geçimliği, gerçek mücahidin kim olduğu, mal fitnesinden sakındırma, mal hırsının zararı gibi diğer zühd kitaplarında yer alan ortak konular mevcuttur.[748]

---

[744] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad,* 21/35.

[745] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 14-126

[746] Kandemir, M. Yaşar, "Nesâî", *DİA,* İstanbul, 2006, 32/563.

[747] Örn. Bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/377 (No. 11763); 10/381 (No. 11782); 10/382 (No. 11783).

[748] Bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/375-386.

"Mevâiz" bölümü 11828-11875 nolu hadisleri kapsamaktadır. Toplam 47 rivayet mevcuttur. Ele alınan konulara bakıldığında şunlar karşımıza çıkmaktadır: Cennet'e girenlerin çoğunluğunun fakirler olduğu, Kur'ân'ı içinden geldiği sürece okumak gerektiği, ümmetlerin kendilerine gönderilen kitap konusunda ihtilafa düştüklerinde helak oldukları, Hz. Peygamber'in dünya nimetlerinin ümmetine açılmasından endişe etmesi, kişinin kendisine verilen sağlık, ömür gibi temel nimetleri kaybetmeden kıymetini bilmesi, kişinin Salih amellerini gizlemesi, kişinin Allah'ın azabından emin olmaması gerektiği, dili korumak, bildikleriyle amel etmenin gerekliliği gibi yine geniş muhtevalı zühd kitaplarında yer alan konular bulunmaktadır.[749]

1.2.21. Ca'fer el-Huldî (ö. 348/959) ve el-Fevâid ve'z-zühd ve'r-rekâik ve'l-merâsî adlı eseri

1.2.21.1. Hayatı

Tam adı Ebû Muhammed Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr b. Kâsım el-Havvâs el-Bağdâdî el-Huldî'dir.[750] H. 252 (M. 866) senesinde Bağdat'ta doğmuştur. Huld, Bağdat'ın bir mahallesi olmasına rağmen kendisinin el-Huldî nisbesiyle tanınması, Cüneyd-i Bağdadî'nin ona "Ey Huldî" diye seslenmesinden sonra yaygınlaşmıştır.[751] Kaynaklarda hayatıyla ilgili detaylı bilgiler mevcut değildir.

Ca'fer el-Huldî'nin hadis öğrenmek için Abbâs ed-Dûrî'ye gittiği; ancak bir sûfînin kendisini tasavvuf ilmini bırakıp zahir ilmiyle uğraşmakla eleştirmesi üzerine ibadete yöneldiği ve hatta 56 kez haccettiği nakledilmektedir.[752] Tasavvuf tarihinde müridin seyr-i sülûkunu tamamlayarak dikkatini dağıtmaması için ilim talebi ve evlilik gibi meşguliyetlerle uğraşmaması yönünde tavsiyeler alması söz konusudur. Buna karşılık Ca'fer el-Huldî'nin yaşadığı duruma bakılırsa bazı mürîdlerin genel anlamda zâhir ilmini küçümsedikleri anlaşılmaktadır. "Sûfîler beni bıraksalardı ben

[749] Bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/399-403.

[750] Sülemi, *Tabakâtu's-sûfiyye*, 326-330; Kuşeyrî, *Er-Risâle*, 161-162; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/382; Zehebî, *es-Siyer*, 15/548-561; Safedî, *el-Vâfî*, 11/109; 13/268; Mustafa Kara, "Ca'fer el-Huldî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992); Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/661.

[751] Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 7/235.

[752] Zehebî, *es-Siyer*, 15/559.

sizlere dünyanın isnadını getirirdim" [753] sözüne bakılırsa Ca'fer el-Huldî, gerçekten de yanlış olduğunu düşündüğümüz bu yönlendirmeyle karşı karşıya gelmiştir. Hâlbuki hocası Cüneyd-i Bağdâdî'nin şer'î ilimleri ikmâl ettikten sonra tasavvuf yoluna girdiği ve dâima "Bizim yolumuz Kur'ân ve sünnetle kayıtlıdır" ilkesini savunduğu bilinmektedir. Şu halde Ca'fer el-Huldî'nin, "Hâl ile ilmi Cüneyd kadar mükemmel bir şekilde kendinde birleştiren bir sûfî görmedim" tespitine[754] uygun şekilde ilim tahsilini tamamlaması uygun olurdu. Bu eksiklik –ileride de değinileceği üzere- telif ettiği zühd kitabının hadis ilmi açısından zayıf kalmasının sebeplerinden biri olsa gerektir.

el-Huldî'nin hadis aldığı hocalarına Hâris b. Ebî Usâme (ö. 282/895), Ebû Müslim el-Keccî (ö. 292/904), Ömer b. Hafs es-Sedûsî örnek verilebilir. Diğer taraftan Dârekutnî (ö. 385/995), Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), Yusuf el-Kavvâs, Ebü'l-Hasen el-Hammâî ondan hadis dinleyen öğrencilerden bazılarıdır. Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliyâ*'da yer alan "Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr bana kitabından nakletti" ifadesine bakılırsa bu ikili arasında da hoca-talebe ilişkisi mevcuttur.[755] el-Huldî'nin hadis ilmindeki durumu hakkında Hatîb el-Bağdâdî'den başka değerlendirmede bulunan bir kimse tespit edilememiştir. Hatîb'e göre Ca'fer el-Huldî; sika, sâdık ve fâdıl bir kimsedir.[756] Zehebî de kendisini "şeyh, imam, önder, muhaddis, sûfiyyenin şeyhi" diyerek tanıtmıştır.[757]

Ca'fer el-Huldî adı, hacimli bir çalışma olan *Tarîhu Bağdâd*'da yüzlerce kez geçmektedir. Ekrem Ziyâ Umerî, *Mevâridü Tarîhi Bağdâd* adlı eserinde bu atıfları tespit etmiştir. Öyle ki; Hatîb el-Bağdâdî sözü edilen referanslara göre 22 rivayeti Ebû Nuaym kanalıyla Ca'fer el-Huldi'den, 10 rivayeti ise aynı tariki takip ederek Cüneyd-i Bağdadî'den almıştır. Umerî, burada kaydedilen rivayetlerin hepsinin

[753] Hatîb el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, 7/235.
[754] Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/119-121.
[755] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/371.
[756] Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bâğdâd*, 7/235.
[757] Zehebî, *es-Siyer*, 15/559.

*Hilye'*de de geçtiğini belirtmiştir.[758] Ca'fer el-Huldî, 95 yaşındayken H. 348 senesinde (M. 959) vefat etmiştir.[759]

el-Huldî'nin günümüze ulaşan *Mihnetü'ş-Şafi'î*'sinin[760] dışında *Hikâyâtü'l-meşâyıh*, *Risâle fi't-tasavvuf* ve İbn Hacer'in okuduğu bilinen *Cüz fîhi ahbâru İbrahim b. Edhem* adlı çalışmalarının bulunduğu kaydedilmiştir.[761] Sezgin'in tespitine göre; Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988), *Mesâriu'l-uşşâk*'ında el-Huldî'nin az önce sözü edilen *Hikâyâtü'l-meşâyıh*'ından iktibaslar yapmıştır.[762]

Müellifin zühd alanına dair *el-Fevâid ve'z-zühd ve'r-rekâik ve'l-merâsî* isimli çalışmasıaşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

1.2.21.2. el-Fevâid ve'z-zühd adlı kitabı

Kitabın tam adı *el-Fevâid ve'z-zühd ve'r-rekâik ve'l-merâsî* olsa da bundan sonra çalışmamızda *el-Fevâid ve'z-zühd* olarak kısaltılacaktır. Mecdî Fethî es-Seyyid'in tahkikiyle 1989 yılında basılan bu çalışma,[763] 25 bâb ve 49 rivayetten müteşekkildir. İçerisinde merfu, mevkuf, maktu ve eser türünde rivayetler bulunsa da eser türü rivayetlerin daha ağırlıklı olduğu gözlemlenmiştir. "Herhangi bir âbid, zâhid veyarâhib" gibi tam kimliği belli olmayan râvilerin sözleri de az değildir. Kitapta ayrıca 10'a yakın şiir bulunmaktadır.

el-Fevâid ve'z-zühd, hacim itibariyle buraya kadar ele alınan bütün çalışmalardan daha az bir muhtevaya sahip olsa da "Hz. Ali'yi (r.a) sevmenin imandan olması", "kelime-i şehâdetin faziletleri", "mukarreb kimselerin orucu", "misafirlik ve misafire ikram adâbı", "mersiye" gibi konu başlıklarıyla diğer zühd kitaplarından ayrılmaktadır.

---

[758] Ekrem Ziya el-Umerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd* (Riyad: Dâru Taybe, 1985), 193.

[759] Zehebî, *es-Siyer*, 15/559.

[760] Ayrıca bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/128.

[761] İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 185.

[762] Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/661.

[763] Ebû Muhammed Ca'fer b. Muhammed Ca'fer el-Hüldî, *el-Fevâid ve'z-zühd ve'r-rekâik ve'l-merâsî*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid (Tanta: Daru's-Sahâbe li't-Turâs li'n-Neşr ve't-Tahkîk ve't-Tevzî', 1989).

Benzer şekilde *el-Fevâid ve'z-zühd*, dinde ince kavrayışlı olmanın kıymeti, muhabbetullah, Allah'ın huzuruna çıkmayı arzulamak, tevekkül, amellerde devamlı olmak, tevbe, cömertlik, cimrilik gibi diğer zühd kitaplarının konularını içermekte; ancak Ca'fer el-Huldî bu başlıkları seleflerinden daha farklı rivayetler tercih etmekle işleyebilmektedir. Örneğin "İbrahim'in (a.s) ölüm meleği ile karşılaşması" başlığı altında şu rivayete yer verilmiştir:

"*Allah azze ve celle, halîli İbrahim'in (a.s) ruhunu kabz etmeyi murad ettiğinde ölüm meleğini gönderdi. Ölüm meleğini gören peygamber, 'Sen sevgilisinin ruhunu kabz eden bir sevgili gördün mü?' dedi. Bunun üzerine ölüm meleği, Rabbi azze ve celle'ye urûc etti. Sonra tekrar döndü ve peygambere dedi ki: 'Ey İbrahim! Sen hiç sevgilisiyle buluşmaktan hoşlanmayanı gördün mü?'. Bunun üzerine İbrahim, ölüm meleğine 'Hemen ruhumu al' dedi.".*[764]

Kitâbu'z-zühd müelliflerinin hemen hepsinin ise likâullah konusunu, "*Kim Allah'ın huzuruna çıkmaktan hoşlanırsa Allah da o kuluyla buluşmaktan hoşnut olur*" rivayetiyle işlemeyi tercih ettikleri[765] düşünüldüğü takdirde el-Huldî'nin tercihi daha iyi anlaşılacaktır.

el-Fevâid ve'z-zühd, az sayıda rivayet içermesine rağmen el-Huldî'nin diğer zühd yazarlarıyla irtibatı hakkında anlamlı sonuçlar verebilmektedir. Bu bağlamda kendisinin, Cüneyd-i Bağdâdî[766] ile hadisle de meşgul olup *el-Cüz' fi'l-kanâ'a*'yı telif eden sûfî Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed et-Tusî (ö. 298/910)[767] arasındaki irtibatına değinilebilir. *el-Fevâid ve'z-zühd*'deki Ca'fer el-Huldî →Ahmed b. Muhammed et-Tûsî→ İbn Ebü'l-Havârî[768] ile Ca'fer el-Huldî → Ahmed b. Muhammed et-Tûsî → el-Burculânî[769] zincirleri de yine bizleri zühd müelliflerine ulaştıran başlıca isnad yollarıdır. Şu hâlde *el-Fevâid ve'z-zühd*'ün, sûfîlerin ön plana çıktığı bir çalışma olduğu söylenebilir. Ca'fer el-Huldî'nin bu eseri telif ve muhteva

[764] Ca'fer el-Hüldî, *el-Fevâid ve'z-zühd*, 29 (No. 17).

[765] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/345 (No. 971); Buhârî, "Rikâk", 41; Tirmizî, "Zühd", 6; Dârimî, "Rikâk", 43.

[766] Ca'fer el-Hüldî, *el-Fevâid ve'z-zühd*, 33 (No. 24).

[767]Ayrıca et-Tûsî, Serî es-Sakatî (ö. 251/865) ve Hâris el-Muhâsibî'ye talebelik etmiştir. Bk. Zehebî, *Mizân*, I, 150; İbn Hacer, *Lisân*, I, 646.

[768] Örneğin bk. 18, 19, 20, 21, 22 numaralı rivayetler.

[769] Örneğin bk. 12-14, 25, 26, 27, 28, 29, 38, 39, 40, 41, 47, 49 numaralı rivayetler.

hususiyetlerinden olsa gerek ki Beyhakî'nin *ez-Zühdü'l-kebîr*'inde,[770] Hattâbî'nin *el-Uzle*'sinde,[771] Hatîb el-Bağdâdî'nin *ez-Zühd ve'r-rekâik*'inde[772] atıf yapılan kaynaklar arasına girmeyi başarmıştır.

1.2.22. Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve el-Müstedrek'in "Rikâk" bölümü

1.2.22.1. Hayatı

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî'dir. H. 321 yılında (M. 933) Nişabur'da dünyaya gelmiştir. Anne tarafından dedesi muhaddis, fakih ve zahid olan İbrahim b. Tahmân'a dayanmaktadır. Babası, İmam Müslim'i görmüş bir kişidir. Hâkim, 9 yaşında hadis öğrenmeye başlamıştır. Meşhur hadis âlimi İbn Hibbân'dan hadis almıştır. Horasan ve Mâverâünnehir bölgesindeki ilim merkezlerini dolaşarak âli isnad elde etmeye çalışmıştır. Zühd müelliflerinden biri olan Ca'fer el-Huldî'nin meclislerine katılmıştır. Zâhid Ebû Abdullah Muahmmed b. Abdullah onun hocalarından biridir. Onların dışında meşhur bazı sufilerin sohbetlerine de katılmıştır. Bu durum onun tasavvufa karşı olmadığını gösterir. Tanınmış talebeleri arasında yine bir zühd müellifi olan Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî bulunmaktadır. Zehebî onu "imam, hafız, nâkıd, allâme, şeyhu'l-muhaddisin" sözleriyle övmüştür. Hâkim en-Nîsâbûrî H. 405 (M. 1014) yılında vefat etmiştir. *El-Müstedrek ale's-sahihayn, Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs, Târihu Nişabur* onun başlıca eserleri arasındadır.[773]

1.2.22.2. el-Müstedrek'in "Rikâk" bölümü

*el-Müstedrek'*in "Rikâk" bölümü 7844 nolu hadisle başlayıp 7947 nolu hadisle son bulmakta olup toplam 103 rivayet ihtiva etmektedir.[774] Bâb başlıkları mevcut değildir. Dinde ihlas üzere olmak, sağlık ve boş vaktin kıymetini bilmek, beş şey gelmeden beş şeyin kıymetini bilmek, dünyanın Allah katındaki değersizliği, Allah'tan korkmanın önemi, Allah'ın sevdiği kulunu dünyadan koruması,

[770] Örneğin bk. 73, 81, 131, 159, 185, 198, 204, 297, 336, 353, 356 numaralı rivayetler.
[771] Örneğin bk. 9, 66, 100 numaralı rivayetler.
[772] Örneğin bk. 55, 70, 79, 85, 106, 116, 133 numaralı rivayetler.
[773] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 17/162-177; M. Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nîsâbûrî", İstanbul: DİA, 1997, 15/190.
[774] Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/341-368.

Rasulullah'ın (s.a) dünya ile ilişkisinin temsili, gerektiğinden fazla yemek yemekten sakınmak, münafıkları övmemek, kişinin hayatını devam ettirmede ihtiyaç duyduğu zaruri olan şeylerin neler olduğu, dili tutmak gibi geniş muhtvalı zühd kitaplarında bulunan konular ve rivayetler *Müstedrek'*te de yer almıştır.[775]

Kitabın genelinde olduğu gibi "Rikâk" bölümünde de hadislerin sıhhati konusunda Zehebî'nin Hâkim'e katılmadığı, ondan farklı görüş belirttiği hadisler olmuştur. O rivayetlerden biri şudur: Sehl b. Sa'd (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Dünyada zühd üzere yaşa ki (Dünyadan yüz çevir ki) Allah Azze ve Celle seni sevsin; İnsanların ellerindeki (maldan) yüz çevir ki insanlar seni sevsinler*."[776] Hâkim, bu hadisin isnadının sahih olduğunu buna rağmen Buhârî ve Müslim'in tahriç etmediklerini belirtmiştir. Ancak Zehebi isnadda yer alan Halid b. Amr el-Kureşî'nin hadis uyduran bir kişi olduğunu belirtmiştir.[777]

Müstedrek'in "Rikâk" bölümünde diğer zühd müelliflerde rastlamadığımız hadisler bulunmaktadır. Onlardan biri şu hadistir. Huzeyfe (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Allah'ın haram kıldığı şeylere bakmak şeytanın zehirli oklarından bir oktur. Kim onu Allah'tan korktuğu (havf) için terk ederse Allah Azze ve Celle onu kalbinde tatlılığını hissettiği bir imanla mükafatlandırır.*"[778]

Müstedrek'in "Rikâk" bölümünün zühd kitaplarıyla olan konu uyumu isnadlar söz konusu olduğunda aynı durum geçerli değildir. İsnadlara bakıldığında birkaç rivayette İbn Ebü'd-Dünya'nın[779] adına, Ahmed b. Hanbel'e ve oğlu Abdullah'a[780] rastlanmaktadır. Bu durum, Hâkim'in zühd hadislerine farklı kanallardan ulaştığını göstermektedir.

---

[775] Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/341-347.

[776] İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4102); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* 6/193 (No. 5972).

[777] Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/348 (No. 7873). Benzer durum şu numaralı hadisler için de geçerlidir: 7856, 7860, 7863, 7871, 7873, 7885, 7889,

[778] Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/349 (No. 7875). Diğer örnekler işin bkz.: 7850, 7862, 7864, 7875, 7877, 7892, 7893.

[779] Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/342 (No. 7850). Ayrıca bkz. No: 7879, 7935

[780] Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/350 (No. 7880)

1.2.23. Beyhakî (ö. 458/1066) ve Şuabu'l-îman'ın "ez-Zühd ve Kısaru'l-emel" bâbı ve ez-Zühdü'l-kebîr'i

1.2.23.1. Hayatı

Tam adı Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musâ el-Horasanî el-Beyhakî el-Hüsrevcirdî'dir.[781] H. 384 yılının (M. 994) Şaban ayında Nîşâbur'a bağlı Beyhak bölgesinin Hüsrevcird köyünde dünyaya gelmiştir. On beş yaşında hadis dinlemeye başlamıştır. İlk hocası Muhammed b. Hüseyin el-Alevî'dir. Bölgesindeki âlimlerden istifade ettikten sonra ilmi seyahate çıkmış; Nîşâbur, Isfahan, Rey, Bağdat, Kûfe, Mekke gibi pek çok ilim merkezini dolaşmıştır.

Hadis alanında en çok istifade ettiği hocası Ebû Abdullah Hâkim en-Nîsâbûrî'dir (ö. 405/1014). Ayrıca muhaddis, kelam ve fıkıh âlimi İbn Fûrek (ö. 406/1015); zâhid ve vâiz Hargûşî (ö. 406/1015); müfessir, muhaddis ve sûfî Muhammed b. el-Hüseyin es-Sülemî (ö.412/1021); hadis hafızı ve sûfî Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed el-Mâlînî (ö 412/1022); *Sahîhu'l-Buhârî*'nin râvîsi Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043); İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve Ebû Saîd es-Sayrafî onun hocaları arasındadır.[782]

Beyhakî'nin öğrencileri arasında oğlu İsmail ve torunu Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed ile birlikte meşhur hadis hafızı Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Mende (ö. 512/1119) ve birkaç kitabının da râvisi olan Ebû Abdullah Muhamed b. Fazl el-Furâvî (ö. 530/1136) gibi isimler sayılabilir.[783]

Tabakât müellifleri Beyhakî'nin hadis ve fıkıh ilmini birleştirdiği, tıpkı seleflerigibi son derece verâ sahibi olduğu, zühd üzere yaşadığı ve her biri kendi alanında eşsiz eserler kaleme aldığı konusunda müttefiktirler. *es-Sünenü'l-kebîr* ile *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, hadis-fıkıh birlikteliğinin kurulduğu örnek çalışmalar

---

[781] Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/412-413; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Bermekî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Daru Sâdır, 1994), 1/75-76; Zehebî, *es-Siyer*, 18/163-170; *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/219-221; Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali es-Subkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Hecr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1413), 4/8-16.

[782] Zehebî, *es-Siyer*, 18/164-165.

[783] Zehebî, *es-Siyer*, 18/163-170; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/78; Mehmet Yaşar Kandemir, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/61-62.

arasındadır denilebilir. Bu bağlamda Cüveynî'ye ait, "Her Şâfiî fakihin, İmam Şâfiî'ye; mezhebine verdiği destekten ötürü ise İmam Şâfiî'nin Beyhakî'ye minnet borcu vardır" sözü meşhurdur.[784]

Beyhakî'nin yaşadığı devir, Abbâsi halifeleri Kâdir-Billâh (991-1031) ile Kâim-Biemrillâh'ın (1031-1075) hilafet dönemlerine denk gelmektedir. Sözü edilen devrede Şiî Büveyhîler İran ve Irak bölgesinde, İsmâilî Fatımîler ise Mısır'da Abbâsî iktidarını zayıflatmaktaydı. Beyhakî, bu nedenle sadece Şafiî mezhebini desteklemek niyetiyle değil; aynı zamanda pek çok muasırı gibi Ehl-i Sünnet itikadını savunmak ve halkın maneviyatını güçlendirmek maksadıyla da eserler yazmıştır. Akaid ve kelama dair *Delâilü'n-nübüvve*, *Şuabü'l-îmân*, *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*, *Kitâbü'l-ba's ve'n-nüşûr*, *İsbâtü azâbi'l-kabr*; ahlak ve maneviyata dair ise *el-Âdâb*, *ez-Zühdü'l-kebîr*, *el-Erbaûne's-suğrâ*, *ed-De'âvâtü'l-kebîr* adlı çalışmaları bu bağlamda örnek verilebilir.[785] Bilhassa burada kaydedilen *ez-Zühdü'l-kebîr*'e ilaveten *Kitâbü'l-ba's*, *Kitâbü'd-de'avât*, *et-Terğîb ve't-terhîb, Kitâbü'l-âdâb* adlı çalışmaları, Beyhakî'nin sadece ilim ehline değil; muhtelif halk katmanlarına da yönelik metinler üreten bir müellif olduğunu göstermektedir.

Zühd literatürünün karakteristik özelliklerini belirlemeye odaklandığımız bu bölümde İbn Ebü'd-Dünyâ'nın koleksiyonu dışında her müellifin bir çalışması incelenirken yine bir istisna olarak Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* ve ez-*Zühdü'l-kebîr* isimli iki çalışmasıyla bizlere kayda değer veriler sağlayacaktır.

1.2.23.2. Şuabü'l-îmân'ın "Zühd ve Kısaru'l-Emel" Şûbesi

Beyhakî'nin *Şuabü'l-îmân*'ı,[786] hadis edebiyatının aynı adla bilinen bir alt türünün en meşhur örneğidir. Toplamda 77 şube içeren bu eserin "Zühd ve Kısaru'l-Emel" isimli 71. başlığının, tezimizi ilgilendiren metinler arasında olduğu belirlenmiştir. 9754 ilâ 10306 numaraları arasındaki 552 rivayeti kapsayan bu şube,[787] biri başlıksız olmak üzere 4 fasla ayrılabilir. Beyhakî'nin sadece merfu

[784] Kandemir, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", 6/61.

[785] Kandemir, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", 6/60.

[786] Tezimizde kullanılan eserin baskı bilgileri şöyledir: Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2003).

[787] Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 12/466-552; 13/1-258.

rivayetlerle hazırlamasına rağmen ad vermediği ilk faslın, İbn Ebû Şeybe'nin daha önce üzerinde durduğumuz "Zühd" bölümünde açtığı şekilde "Mâ Zükira an Nebiyyinâ Sallallahu Aleyhi ve Sellem fi'z-Zühd" benzeri bir başlıkla ifade edilmesi mümkündür. "Zühd ve Kısaru'l-Emel" şubesinin diğer fasılları sırasıyla "Fasl fî Mâ Beleğanâ ani's-Sahâbe Radiyallahu Anhüm fî Ma'nâ Mâ Kuddime 'an Rasûlillah",[788] "Fasl fî Zemmi Binâi Mâlâ Yuhtâcü ileyhi mine'l-Kusûr ve'd-Dûr", "Fasl fi'z-Zühd" adlarını taşımaktadır.

354 rivayetle "Zühd ve kısaru'l-emel" şubesinin çoğunluğunu oluşturan ilk faslın;[789] İbnü'l-Mübârek, Vekî' b. Cerrâh, Hennâd b. es-Serî, Ahmed b. Hanbel gibi meşhur zühd müelliflerinin kitaplarında da görmeye alışık olduğumuz aynı merfu rivayetleri içerdiği söylenebilir. Nispeten kısalığına karşılık zühd literatürünün belli başlı konularını içeren ve Hz. Peygamber'in (s.a) gönderilişi ile kıyametin kopuşunun yakınlığını bildiren rivayetlerle başlayan bu faslın muhtevasını şöylece özetleyebiliriz: Zaman, hayat ve sağlığın kıymeti; dünyada kendini yolcu gibi bilmek; emel ve ecel ilişkisi; mal hırsının zararı; insanın kendi durumuna şükredebilmesi için kendinden daha alt seviyedeki kimselere bakması; dünya nimetlerinin çekiciliği ve Rasûlullah'ın (s.a) bu konuda ümmeti için endişe duyması; önceki ümmetleri helaka sürükleyen dünyalıklar konusunda uyanık olmak; dünyaya veya ahirete daha fazla değer verenlerin durumu; aza kanaat etmek; Hz. Peygamber'in (s.a) hayatını sürdürecek kadar rızık istemesi; asıl zenginliğin, gönül zenginliği olması.[790]

Muhteva açısından literatürün ilk örnekleriyle uyumluluk gösteren "Zühd ve Kısaru'l-Emel" şubesinin, zühd ve dünya hayatına ilişkin sırayla şu konuları da içerdiği kaydedilebilir: Kişinin asgari ihtiyaçları; dünyalığı temin hususunda niyeti doğru tutmak; helal lokma kazanmak; mal çoğaltma hırsı olmaksızın aile ve anne-babanın geçimliği için çabalamak; fakir muhacirlerin fazileti; cennet ve cehennem ehlinin çoğunlukla kimlerden oluştuğu; dünyalıkların kölesi olmanın yerilmesi; çok fazla arazi edinmemek; sahabîlere ancak bir yolcuya yetecek miktarda dünyalık

[788] 2. fasıl başlığındaki "Fî Ma'nâ Mâ Kuddime 'an Rasûlillah" kaydı, başlıksız olduğunu belirttiğimiz 1. fasıl için yukarıda belirlediğimiz adlandırma ile örtüşmektedir.

[789] Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 12/466-552; 13/5-160 (No. 9754-10108).

[790] Bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 12/466-541.

edinmeleri tavsiyesi; Rasûlullah'ın (s.a) zahidâne bir hayatı tercih edip dünyalığa değer vermemesi; Allah'ın, sevdiği kulunu dünyanın afetlerinden koruması; Allah katında dünyanın değersizliği; ahirete nispetle dünyanın değersizliği ve mü'min için bir zindan oluşu.[791]

"Zühd ve Kısaru'l-Emel" şubesinin kısaca "Fasl fî mâ belağanâ 'ani's-sahâbe" şeklinde ifade edebileceğimiz ikinci faslında 198 rivayet bulunmaktadır.[792] İlgili fasıl, yer yer merfu rivayetler içerse de -adından da anlaşılacağı üzere- büyük ölçüde 'ale'r-ricâl tasnif sisteminde mevkuf rivayetlerle kaleme alınan bir yapıya sahiptir. Örnek vermek gerekirse; faslın ilk 7 rivayeti Hz. Ebû Bekir'e,[793] sonraki 10 rivayet ise Hz. Ömer'e[794] [795] nispet edilmektedir. Beyhakî'nin mevkuf rivayetlerin arasına merfu rivayetleri de serpiştirmesini, ilgili metinlerin her iki yolla da geldiğini gösterme amacına bağlayabiliriz. Hz. Ali'nin Kûfe'de iken bir hutbe sırasında söylediği "*Ey insanlar! Sizin hakkınızda en çok endişe ettiğim şey, tûl-i emel sahibi olmanız ve hevanıza uymanızdır. Çünkü tûl-i emel, ahireti unutturur. Hevaya tâbi olmak ise hakikatten saptırır…*"sözlerinin hemen akabinde bu kavlin iki farklı isnadla merfu aktarımlarının sıralanmasını[796] bu bağlamda örnek verebiliriz.

Ağırlıklı şekilde mevkuf rivayetlerin yer aldığı ikinci faslın muhtevası şöylece özetlenebilir: Takvalı olmak, hayırda yarışmak, Rasûlullah'ın (s.a) kendisine temessül eden dünyaya yüz çevirmesi, kâfi miktarda dünyalık edinmek, ahiretten önce nefsi hesaba çekmek, kişinin kendini ölenlerden biri sayması, hevaya uymamak, tûl-i emelden sakınmak, şehvetlerden uzak durmak, dünyaya karşı zahid durarak ahirete yönelenlerin övülmesi, ashabın dünyaya karşı zahidane bir tavır sergilemeleri ve ahirete daha fazla rağbet etmeleri dolayısıyla sonraki nesillerden daha üstün olmaları.[797]

---

[791] Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/13-86.
[792] Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/161-215 (No. 10109-10217).
[793] Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/162-166 (No. 10109-10116).
[794] Bk. Beyhakî, *Şuab'l-îmân*, XIII, 166-170 (No. 10117-27)
[795] Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/166-170 (No: 10117-10127.
[796] Örneğin bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/173-174 (No. 10130-10132).
[797] Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/161-184.

"Fasl fi Zemmi'l-Binâ" adıyla kısaltabileceğimiz üçüncü fasıl, öncesindeki fasıllara kıyasla daha hususî bir konuya tahsis edilmiş olup muhteva açısından şöylece özetlenebilir: Yüksek yapılar inşa etme yarışının kıyamet alametlerinden biri olması, dikilen her binanın sahibi için vebal taşıması, mü'minin bina inşası haricindeki diğer harcamalarından ecir alması, haram mal ile bina yapmaktan sakınmak, Rasûlullah'ın (s.a) hayatı boyunca kendi şahsı için tuğla üstüne tuğla koymamış olması, her gün iki meleğin cömert kimselerin mallarının artması için dua etmelerine karşılık pinti kimselerin mallarının telefi için beddua etmeleri.[798]

İlk üç faslın 'ale'l-ebvâb sistemde, bir diğer ifadeyle konulu zühd anlayışını ortaya koyacak bir şekilde yazılmasına karşılık "Fasl fi'z-Zühd" başlığı; İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) gibi meşhur âlim ve zâhidlere ait zühd tanımlarına ve tasniflerine yer vermesiyle teorik bir yapı arz etmektedir. Kavramsal yönü ön plana çıkan bu faslı, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin yukarıda işlenen *Ma'ne'z-zühd* isimli eserine benzetebiliriz. 16 rivayetten oluşan bu kısa fasılda tûl-i emel ve ölüme hazırlanmakla ilgili birkaç rivayete de yer verilmiştir.[799]

İç içe bir görünüm arz eden "Zemmü'l-Binâ" faslı dışındaki diğer fasılların ağırlıklı olarak sırasıyla merfu, mevkuf ve eser türü rivayetlerden oluştuğu söylenebilir.

Şu'abü'l-îmân'ın "Zühd ve Kısaru'l-Emel" şubesinin, incelemeyi sürdürdüğümüz zühd literatürü açısından bazı anlamlı veriler sunduğu söylenebilir. Beyhakî'nin bu şubede 21 senedle İbnü'l-Mübârek,[800] 16 senedle Vekî',[801] 74 senedle İbn Ebü'd-Dünyâ,[802] 47 senedle ise İbnü'l-'Arabî'ye[803] ulaştığı göze çarpmaktadır.

---

[798] Bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/216-250.

[799] Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/251-258.

[800] Örneğin bk. 9767, 9768, 9783, 9970, 10062 numaralı rivayetler.

[801] Örneğin bk. 9765, 9779, 9781, 9801, 9805 numaralı rivayetler.

[802] Örneğin bk. 9759, 9767, 9789, 9846, 9912 numaralı rivayetler.

[803] Örneğin bk. 9805, 9823, 9826, 9829, 9850 numaralı rivayetler. Beyhakî, Ebû Saîd'e Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Isbahânî vasıtasıyla ulaşmıştır.

Beyhakî'nin İbnü'l-Mübârek ve Vekî' ile irtibatını sağlayan râvilerin çeşitlilik arz ettiğini[804] belirtme gereği duyuyoruz. Zira İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'ü özelinde belirtecek olursak; bu çalışmanın günümüze Nuaym b. Hammâd ve Hüseyin el-Mervezî kanalıyla geldiğine daha önce temas edilmişti. Şu durumda Beyhakî'nin İbnü'l-Mübârek'e elimizdeki mevcut nüshalardan daha başka yollarla ulaştığı kesinleşmiş bulunmaktadır.

74 rivayetlik İbn Ebü'd-Dünyâ-Beyhakî irtibatının şu senedler vasıtasıyla gerçekleştiği belirlenmiştir: İbn Ebü'd-Dünyâ → Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah es-Saffâr → Ebu Abdullah Hakîm en-Nisâbûrî → Beyhakî.[805] İbn Ebü'd-Dünyâ → Hüseyin b. Safvân el-Berzaî → Ebü'l-Hüseyin b. Büşrân → Beyhakî.[806]

Şu'abü'l-imân'ın bazı rivayetlerinde *Kısaru'l-emel* isimli kitaba yapılan atıfları da dikkate alırsak[807] yukarıda kaydedilen senedlerle birlikte bütün bu tespitler, Beyhakî'nin İbn Ebü'd-Dünyâ'ya ait bazı kitaplara doğrudan ulaştığını göstermektedir.

Beyhakî'nin İbnü'l-A'râbî ile irtibatında ise sened yönünden kararlı bir durum göze çarpmakta olup 47 rivayetin tamamı İbnü'l-'Arabî → Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-İsbahânî → Beyhakî isnadına sahiptir.[808]

1.2.23.3. ez-Zühdü'l-kebîr'i

Zühd edebiyatının telif özelliklerini belirlemeye çalıştığımız Birinci Bölüm'de son olarak Beyhakî'nin bir diğer eseri olan *ez-Zühdü'l-kebîr* üzerinde durulacaktır.[809] 989 rivayet içeren *ez-Zühdü'l-kebîr*; zühdün tanımı ve türlerini ele alan 116 rivayetten oluşan başlıksız kısmı[810] da sayarsak sırasıyla "el-Uzle ve'l-hamûl", "Terkü'd-dünyâ ve muhâlefetü'n-nefs ve'l-hevâ, "Kısaru'l-emel ve'l-mübâdera bi'l-amel kable bülûği'l-ecel" fasılları ile "el-Vera' ve't-takvâ" bâbından

[804] Örneğin bk. 9767. rivayette İshak b. İbrahim, 9769'da Hüseyin el-Mervezî, 9783'te 'Ârim b. Fadl, 9970'te Nuaym b. Hammâd.
[805] Örneğin bk. 9760, 9767, 9932, 10068, 10078 numaralı rivayetler.
[806] Örneğin bk. 9984, 9985, 9988, 10018, 10039 numaralı rivayetler.
[807] Örneğin bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 12/477.
[808] Örneğin bk. 9826, 9829, 9849, 9850, 9859 numaralı rivayetler.
[809] Çalışmamızda şu baskı kullanılmıştır: Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1996).
[810] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 61.

müteşekkildir. Buradan da açıkça görüleceği üzere Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*'de detaylı başlıklar yerine genel başlıklar koymuştur.[811]

ez-Zühdü'l-kebîr'in mukaddimesi sayabileceğimiz başlıksız kısımda zühdün tanımı ve türlerinin yanı sıra rıza, istiğna, muhabbet ve üns, kanaat, tamahkârlık gibi konulara dair rivayetler mevcuttur.

"el-Uzle ve'l-hamûl" faslının muhtevasını uzletin fazileti, şöhretin zararı, mürûet, riyakâr kârilerden uzak durmak, insanların övme ve yerme konusundaki aşırılıkları, insanları hoşnut etmenin zorluğu, başkaları yerine kendi ayıplarıyla ilgilenmek, müjdelenen garîblerin kimler olduğu, fitne zamanlarında sünneti ihyanın kıymeti, kâmil insanın az oluşu, sâlihlerin vefatıyla geride hayırsız insanların kalması gibi konular oluşturmaktadır.

Erken dönem zühd çalışmalarından aşina olunan "*Dünya tatlı ve çekicidir…*", "*Âdemoğlu malım malım der…*", "*Dünya mel'undur*" merfu hadisleri ile başlayan "Terkü'd-dünyâ ve muhâlefetü'n-nefs ve'l-hevâ" faslı, zâhid ve sûfi sözleriyle devam etmektedir. Onların kavillerindeki ortak vurgu, dünya sevgisinin kişiye ahireti unutturacağı hususudur. Bişr el-Hâfî'nin (ö. 227/841), "Dünyayı seven kimse, ibadetin lezzetini alamaz";[812] Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin (ö. 215/830), "Dünya kalbe yerleşince ahiret oradan uzaklaşır";[813] Mâlik b. Dinâr'ın (ö. 131/748'den önce), "Dünyaya üzülmen kalbinden ahiret hüznünü, dünyaya sevinmen ise onun halâvetini çıkarır"[814] sözlerini bu bağlamda örnek verebiliriz. Keza Dâvûd et-Tâî'nin (ö. 165/781) zühdü oruç ile ilişkilendirmek suretiyle bu yönelişin hayat boyu devamlılığına yaptığı şu vurgu, oruç ibadetine farklı bir derinlik kazandırmıştır:

---

[811] *ez-Zühdü'l-kebîr*'in Enbiya Yıldırım tarafından Türkçe'ye kazandırılan çevirisinde H. 2 ve 3. asır zühd kitaplarının bâbları ile yüksek oranda benzerlik taşıyan 89 başlıkla esere adeta yeni bir görünüm verilmiştir. Çeviri çalışmasına yeni eklenen başlıklar için "Niyet", "Bildikleriyle Amel Etmek", "Vakti Değerlendirmek", "Vera", "Yakîn", "Uzlet", "Günahlardan Kaçınmak", "Mal Sevgisinden Kaçınmak", "Kanaatkâr Olmak", "Ahirete Yönelmek" örnekleri kaydedilebilir. Bk. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr B*, çev. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2005).

[812] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 134 (No. 248).

[813] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 135 (No. 253).

[814] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 136 (No. 255). Benzer örnekler için bk. 261, 274, 275 numaralı rivayetler.

"Dünya hayatını, kendi şehvetlerine karşı tuttuğun bir günlük oruç say ki; onun iftarı ancak ölüm olsun".[815]

İkinci faslın alt konusu görebileceğimiz "Muhâlefetü'n-nefs ve'l-hevâ" kaydının 320. rivayetten itibaren başladığı belirlenmiştir. Burada İbrahim b. Edhem'in, "Cihadların en zoru hevaya karşı yapılan cihaddır... Kim kendisini hevaî isteklerinden alıkoyarsa dünyadan ve onun imtihanından rahata erer; dünyanın eziyetlerinden kurtularak afiyette kalır." sözü ile kurduğu cihad-heva irtibatı dikkate değerdir. Sûfilerin benzer bir ilişkiyi hür-köle zıtlığı üzerinden nefs ve heva kavramlarına uyarladıkları görülmektedir. Buna göre; nefsine hâkim olan hür, hevasına yenik düşen ise köle olmaktadır.[816] Kaydedilen yaklaşım, nefsin hevasına uymamak hakkındaki âyetlerin[817] muktezasına uygun düşmektedir. Ayrıca "*Mücahid, Allah'a taat noktasında nefsiyle mücadele eden kimsedir*" hadisinin de zühd kitaplarının ortak rivayetleri arasında yer aldığına değinilebilir.[818]

İlerleyen rivayetlerde nefse muhalefet edilmesi gereken bazı meseleler yer almıştır. Öyle ki dünya ile kastın nefis, "ez-Zühd fi'd-dünya" ibaresi ile kastın ise nefsin isteklerine karşı durabilmek olduğu belirtilmiştir.[819] Keza "Dünya senin karnındır. Karnınla ilgili zühdün ne durumdaysa, dünyaya karşı zühdün de odur" sözü, bu meyanda değerlendirilebilir.[820]

"Fasl fî kısari'l-emel ve'l-mübâdera bi'l-'amel kable bülûği'l-ecel" faslı, başlıca şu konulardan oluşmaktadır: İnsanoğlunda asla kocamayan yaşama ve mal edinme arzusu, ölüme hazırlanmak, emel-ecel ilişkisi, dünyanın mü'min için zindan

---

[815] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 142 (No. 282).

[816] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 153 (No. 325). Bir sonraki sözde ise aynı ilişki izzet-zillet şeklinde kurulmuştur.

[817] Örneğin Bk. Câsiye, 45/23; Nâziât, 79/40

[818] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/284 (No. 826); Muâfâ, *ez-Zühd,* 303 (No. 218); Hennâd b. Serî*, ez-Zühd,* 2/547; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Muhâsebetü'n-nefs*, 102 (No. 64); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/386 (No. 11794) (Kitâbu'r-rekâik); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 163 (No. 369).

[819] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 174 (No. 402).

[820] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 175 (No. 406). İlgili fasıl; yeme, içme ve konuşma eylemleri bakımından aşırıya kaçmama hakkındaki rivayetlerle devam etmektedir. Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 174-178.

oluşu, nefis muhasebesi, tûl-i emel ve hevâya uyma tuzakları, geçmiş ve gelecek yerine bugünü değerlendirmek.[821]

"el-Vera've't-takvâ" bâbı sırasıyla vera'ın üstünlüğü; iman binasını zühd, vera' ve niyet üzerine kurmanın gerekliliği; vera'ın, iman ağacının meyvesi oluşu; vera'-zühd ilişkisi; zahirî terbiyenin ilim, batınî terbiyenin vera' ile oluşu; vera'-takva ilişkisi; vera'-havf ilişkisi; vera'ın belirtileri; vera'ın tarifi[822] konularından müteşekkildir.

Zühd literatürü açısından İbn Ebü'd-Dünyâ'nın eserleri ile birlikte ilk üç neslin kavillerinin yanında sûfilerin sözlerine yönelme tercihinin Beyhakî'nin *ez-Zühdü'l-kebîr*'inde de ön plana çıktığı belirlenmiştir. Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Serî es-Sakatî (ö. 251/865), Zünnûn-ı Mısrî; *ez-Zühdü'l-kebîr*'de kavillerine en fazla yer verilen sûfilerdir. Şu durumda Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*'ın "Zühd ve kısaru'l-emel" şubesini -tıpkı selefleri İbnü'l-Mübârek, Vekî' b. Cerrâh, Ahmed b. Hanbel gibi- karma rivayetlerle telif ederken; *ez-Zühdü'l-kebîr*'i ise, ağırlı olarak sûfi kavilleri ile kaleme almıştır. *ez-Zühdü'l-kebîr*'in sûfîlerin kavillerine bu denli yer vermiş olması, yaklaşım ve açılım yönünden literatüre katkıda bulunmuştur. Kitabın hemen başlarında dünyanın kötülenmesi hususunda Zünnûn-ı Mısrî'ye ait "*Dünyaya en çok rağbet eden ve onu en çok arzulayan kimse, öğrencilerinin yanında dünyayı en çok kötüleyen kimsedir"*[823] sözü ile Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye ait "*Gerçek zâhid, dünyayı ne över ne de yerer; dünyaya bakmaz; dünya kendisine yöneldiğinde sevinmez, arkasını dönüp gittiğinde ise üzülmez*" sözü bu bağlamda örnek verilebilir.[824]

Sûfîlerin, seyr-i sülûk yolunda mesafe kat ettikçe belli ıstılahları tanımlamayave derecelendirmeye özen gösterdikleri bilinmektedir. Ebû Safvân'ın, "Zühdün ilk basamağı, dünyayı küçümsemektir." sözü[825] ile benzer bir hassasiyetin gözetildiği anlaşılmaktadır. Hâris el-Muhâsibî'ye nispet edilen "Dünyayı anmakla

[821] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 189-205.
[822] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 309-321.
[823] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 63 (No. 6).
[824] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 63 (No. 5).
[825] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 67 (No. 22).

birlikte terk etmek, zâhidlerin; hiç anmamak iseâriflerin sıfatıdır" sözünde[826] ise sâlik için zâhid ve ârif derecelendirmesi yapıldığı söylenebilir.

Kitâbü'z-zühd'leri merfu, mevkuf ve maktu rivayetlere başvurmak suretiyle kaleme alan muhaddis zâhidlerin, zühd kavramını daha çok "İslam dindarlığı" anlamı çerçevesinde değerlendirdikleri görülürken; sûfîler açısından ise aynı kavram, seyr-i sülûk mertebelerinden kalbî bir tavır alışa tekabül etmektedir. Bişr b. Hâris'in, "Zühd üzere yaşamak dünyayı terk etmek değil; bilakis Allah Teâlâ dışındaki şeylerden yüz çevirmektir." sözü ile Ebû Bekir eş-Şiblî'nin (ö. 334/946) "Zühd, kalbi eşyâdan eşyânın Rabbine çevirmektir" sözü,[827] yukarıda değinilen duruma örnek oluşturmaktadır.

Baskısı için hazırlanan fihrist yardımıyla *ez-Zühdü'l-kebîr*'de yer alan 989 rivayetin 170'inin merfu kaynaklı olduğu[828] belirlenebilse de mevkuf ve maktu rivayetler için böyle bir tespit yapılamamaktadır. İncelediğimiz H. 2 ve 3. asır zühd kitaplarında kavilleri en çok iki sahabîden biri olan Hz. Ömer'in *ez-Zühdü'l-kebîr*'deki kavil sayısı 7'ye,[829] Abdullah b. Mes'ûd'un kavil sayısı ise 9'a düşmüştür.[830] Tâbiînden Hasan-ı Basrî'nin 17 kavli için de aynı durum söz konusudur.[831] Buna karşılık önde gelen sûfîlerden Zünnûn-ı Mısrî'nin 42,[832] Serî es-Sakatî'nin 31 kavli[833] mevcuttur ki; kaydedilen bu sayılar, *ez-Zühdü'l-kebîr*'deki sûfî sözlerinin ağırlık kazandığını göstermektir.

Beyhakî'nin, hazırladığı *ez-Zühdü'l-kebîr*'de kendinden önceki zühd literatüründen yararlandığı göze çarpmaktadır. Öyle ki; kaydettiği senedlerde Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Ebi'l-Havârî, İbn Ebü'd-Dünyâ ve Ebû Sâid İbnü'l-A'rabî gibi

---

[826] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 146 (No. 312).

[827] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 74 (No. 51-52).

[828] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 370-380.

[829] Söz konusu rivayetler için 103, 118, 120, 145, 303, 462, 867 numaralı hadislere bakılabilir.

[830] Söz konusu rivayetler için 119, 174, 188, 374, 579, 774, 826-27, 985 numaralı hadislere bakılabilir.

[831] Söz konusu rivayetler için 13, 28, 74, 170, 259, 305, 426, 477, 508, 512, 548, 554, 568, 587, 613, 916 numaralı hadislere bakılabilir.

[832] Söz konusu rivayetler için 5, 37, 56, 63-4, 66-72, 84, 94, 139-40, 181-82, 294, 309, 341, 684, 701, 742-44, 759, 795, 835, 853, 967, 980-82 numaralı hadislere bakılabilir.

[833] Söz konusu rivayetler için 33, 47, 61, 146, 174, 267, 271, 284, 350-3, 418-19, 422, 430, 495, 681, 759, 766, 851, 858, 927-28, 935, 946, 947, 967, 969 numaralı hadislere bakılabilir.

zühd müelliflerine rastlanmaktadır. Dikkate değer bir tespit olarak; Beyhakî'nin 100'e yakın senedde sûfî müfessir Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'ye doğrudan ulaştığı kaydedilebilir.

Benzer şekilde, Beyhakî "Ebû Sa'd ez-Zâhid" veya "Ebû Sa'd el-Mâlinî" kayıtları ile hadis hafızı ve sûfî olan Ebû Sa'd el-Mâlinî'ye ulaşmaktadır.[834] "Ebû Sa'd ez-Zâhid, *Kitâbü'l-fütüvve*'den naklettiğine göre…" ifadesine bakılırsa; Beyhakî'nin, bu hocasına ait adı geçen eseri gördüğü anlaşılmaktadır.[835]

Beyhakî'nin, hocası Abdullah b. Yûsuf el-İsbahânî aracılığıyla selef zühd müellifi İbnü'l-A'râbî ile arasındaki irtibata da değinmek yerinde olacaktır. Beyhakî, İbnü'l-A'râbî'ye hocası Abdullah b. Yusuf el-Isbâhânî vasıtasıyla ulaşmaktadır. Beyhakî, *ez-Zühd'ül-kebîr*'in mukaddimesi sayabileceğimiz başlıksız kısma aldığı 30 civarındaki rivayeti[836] -daha önceki açıklamalarımızdan da tahmin edileceği üzere- İbnü'l-Arabi'nin zühd tanımlarına çokça yer verdiği *Ma'ne'z-zühd*'den alıntılamıştır.

Buraya kadar yapılan tespitlere karşılık *ez-Zühdü'l-kebîr*'in rivayet sayısı bakımından öncelikli kaynağının Hâkim en-Nisâbûrî olduğu; Beyhakî'nin genellikle "Ebû Abdullah el-Hâfız" diye zikrettiği bu hocasından 250'yi aşkın rivayet aldığı belirlenmiştir.[837]

ez-Zühdü'l-kebîr'in Âmir Ahmed Haydar tarafından hazırlanan tahkikli baskısı içerdiği sıhhat değerlendirmeleri bakımından yeterli görünmemektedir. Şöyle ki; bazı râviler hakkında bilgi verilse de senedlerin durumu değerlendirilmemiş ve yeterince kaynağa başvurulmamıştır. Ancak yine de birkaç örnekleme yapmak gerekirse; merfu isnadlı "*En büyük düşmanın, iki omzun arasında yer alan nefsindir*" sözü,[838] Muhammed b. Abdurrahman b. Gazvân isimli râvi hakkında belirtilen menfî kanaatler dolayısıyla mevzu sayılmıştır.[839]

---

[834] Örneğin bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 86 (No. 100, 101).
[835] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 86 (No. 101).
[836] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 64-80.
[837] Örneğin 5, 7, 8, 11, 13-17, 21, 26, 35, 37 numaralı hadislere bakılabilir.
[838] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 156 (No. 343).
[839] Bk. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/625.

"*İslam, garîb başlamıştır…*" meşhur hadisinin uzun bir metninin kaydedildiği 199 numaralı rivayetin de Kesîr b. Mervân el-Fihrî isimli râvi hakkında kaydedilen ağır kusurlar sebebiyle uydurma olduğu kanaatine varılmıştır.[840] Beyhakî'nin söz konusu hadis için farklı sahabîlerden gelen metinler sıralaması,[841] Kesîr b. Mervân rivayetini takviye etme maksatlı olabileceği gibi bir hadisin muhtelif medârlarını kaydetme amacı da taşıyabilir.

1.3. Genel Değerlendirme

Zeynelabidin Ali b. Hüseyin'in (ö. 94/712) *es-Sahîfe fi'z-zühd*'ü ve Alkame b. Mersed'in (ö. 120/737) eseri zühdün tâbiûn döneminde dahi gündemde olduğunu göstermektedir. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'*indeki 30 bâb başlığı İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), Veki' b Cerrâh (ö. 197/812) ve Hennâd b. Serî'nin (ö. 243/857) kitabında aynı veya çok yakın bir lafızla bulunmaktadır. Ayrıca Ma'mer b. Râşid, İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd*'de en çok hadis aldığı hocalar arasında ikinci sırada bulunmaktadır. İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvattâ* ile *Kitâbü'z-zühd'*ler arasında çok az ortak başlık ve rivayet bulunmaktadır. Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) eseri tam olarak günümüze ulaşmamıştır. Ancak, uzlet başlığındaki bazı hadisler, *Kitâbü'z-zühd*'lerde zikredilmiştir.

İbnü'l-Mübârek'in kitabı, literatürün ilk örneği olmasına rağmen muhtevası en geniş, ele aldığı konuları en çeşitli olanlardan biridir. İkinci asır müelliflerinin üçünün de Süfyân-ı Sevrî'nin (ö. 161/778) yakın öğrencilerinden olması dikkat çekicidir. Aslında bu tarz hoca-öğrenci ilişkisi neredeyse literatürün tamamına uzanan bir devamlılığa sahiptir. Süfyân-ı Sevrî'nin (ö. 161/778) önde gelen öğrencilerinden Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) en çok hadis aldığı hocalarındandır. Hennâd b. Serî'nin Vekî' b. Cerrâh'a (ö. 197/812) verrâklık yaptığı bilinmektedir. İmam Müslim'in ise (ö. 261/875) İbn Ebû Şeybe'den (ö. 235/849) aldığı hadis sayısı az değildir. Hennad b. Serî (ö. 235/849) ve İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) önde gelen öğrencilerinden Süveyd b. Nasr el-Mervezî, İmam Tirmizî'nin (ö. 279/892) hocaları arasındadır.

---

[840] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/410; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 6/413.

[841] Bk. 198-202 numaralı rivayetler.

Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) öğrencileri arasında yer almaktadır. Bir muhaddis-sûfî olan Ebû Saîd İbnü'l-Arabî (ö. 341/952)[842], Ebû Dâvûd'un hem *Sünen*'ini hem de *Kitâbu'z-zühd*'ünü rivayet etmiş birisidir. Ebu Saîd'in İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) ile de hoca-talebe ilişkisi bulunmaktadır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) aldığı rivayet sayısı az olsa da kendisinin Hanbelî mezhebine mensup olduğu bilinmektedir. *Kitabu'l-vera'* müellifi Ebû Bekir el-Merrûzî (ö. 275/888), Ahmed b. Hanbel'in en önde gelen öğrencisidir.

Hicrî ilk üç asır zühd müellifleri arasındaki kesintisiz hoca-talebe ilişkisi hicrî 4. asırda güçlü zühd müelliflerinin gelmeyişinden ötürü inkıtâya uğramıştır. İmam Beyhakî'nin (ö. 458/1066) hocaları arasında zühd müellifi bir muhaddis tespit edilememiştir. Ancak onun da bu alana oldukça aşina olan muhaddis sûfî Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 412/1021) ile hoca-talebe ilişkisi mevcuttur.

İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) öncesinde telif edilmiş kitaplar, muhteva ve yöntem olarak birbirine yakındır. Kitaplarda, merfu, mevkuf, maktu rivayetler ve Rasûlullah'tan (s.a) önce gelmiş peygamberlerden nakledilen kaviller kullanılmıştır. Geniş muhtevaya sahip kitaplarda, benzer rivayetlere ve benzer konulara yer verilmiştir.

Literatürde, ale'r-ricâl ve ale'l-ebvâb olmak üzere iki tür tasnif yöntemi kullanılmıştır. Ale'r-ricâl kitaplarda Hz. Muhammed'den (s.a) önce gelen peygamberin konuyla ilgili kavillerine yer verilerek zühd üzere yaşamın sonradan ortaya çıkmadığı, bu yaşam tarzının peygamberlerin ortak yolu olduğu vurgulanmıştır. Bu yol, sahabe ve tâbiûn ile devam ettirilerek ümmetin referans alacağı silsile ortaya koyulmuş olmaktadır.

Sahabeden Hz. Ömer (ö. 23/644), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652), Hz. Aişe (ö. 58/678), Abdullah b. Ömer b. Hattâb (ö. 73/693), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687) (r.anhum), tâbiundan ise Alkame b. Kays el-Kûfî (ö. 62/682), Rebi' b. Huseym el-Kûfî (ö. 65/685), Mutarrif b. Abdullah el-Basrî (ö. 95/713), İbrahim en-Nehâî el-Kûfî (ö. 96/714), Ömer b. Abdülaziz (ö.

[842] Bilal Saklan, *Hadis tarihinde muhaddis sûfîler* (İstanbul: İnsan yayınları, 2012), 87-89.

101/720), Mücahid b. Cebr el-Mekkî (ö. 103//721), Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kendilerinden zühde dair en çok söz nakledilen kişiler olmaları *Kitâbu'z-zühd*'leri besleyen ana arteri göstermesi bakımından önemli bulunmaktadır.

İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894), literatürde hem yöntem hem de muhteva olarak ciddi değişikliklere gitmiştir. Seleflerinin kullandığı bâb başlıklarının hemen hepsine dair müstakil kitap veya risaleler kaleme almış, merfu, mevkuf, maktu rivayetlerden başka tâbiûndan sonra gelen nesillerdeki zâhid ve sûfilerin de konuyla ilgili sözlerine yer vermiştir. Kitaplarını şiir ve menkıbelerle daha da zenginleştirmiştir. Ancak toplamda 11 bini aşkın rivayet barındıran külliyatı belki de bu denli geniş muhtevasından ötürü bugüne kadar bütüncül bir okuma yapılmasını geciktirmiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın meseleleri tek yönlü ele almaktan uzak durması, dini yaşantıda ve algıda döneminde ortaya çıkan sorunlara değinmesi onun eserlerinin kıymetini artırmaktadır.

İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) sonrası, İmam Beyhakî'ye (ö. 458/1066) kadar literatürün kısmen sessizliğe büründüğü dönemdir. Ebu Saîd İbnü'l-A'râbî'in (ö. 341/952) çalışması, zühd hakkında söylenen sözleri derlemiş olması ve bazı noktalarda seleflerinden farklı olarak izahlar barındırması açısından kıymetlidir. Cafer el-Huldî'nin (ö. 348/959) eserinin hacmi oldukça küçüktür ve literatüre katkısı azdır. Beyhakî'nin (ö. 458/1066) zühdü, imanın şûbelerinden biri olarak değerlendirip alanında çok kıymetli bir eser olan *Şuabu'l-imân*'a alması, zühdün İslam dininin ortaya koyduğu iman anlayışının içinde yer aldığını vurgulaması açısından ayrı bir kıymeti vardır. *Şuabu'l-iman*'da, genel olarak bir hadisin birkaç tarikine yer verilmesi bölümün kıymetini artırmaktadır. Beyhakî (ö. 458/1066), bir de *ez-Zühdü'l-kebîr*'i kaleme alarak literatüre farklı bir boyut kazandırmıştır. Çünkü müellif bu kitapta seleflerinden farklı olarak, merfu, mevkuf, maktu rivayetlerden başka Zünnûn-ı Mısrî (ö. 245/859), Cüneyd-i Bâdâdî (ö. 297/909) gibi sûfîlerin en önde gelen temsilcilerinin pek çok sözüne yer vermesi, Ehli hadis'in tasavvufa olumsuz baktığı şeklindeki algının yerinde olmadığını göstermesi açısından kıymetlidir.

İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) *Kitâbü'z-zühd*'ü iki ayrı râvi kanalıyla günümüze ulaşmıştır. Nuaym b. Hammad (ö. 228/843) nüshası yakın zamanda ilim

dünyasına kazandırılmış olup Hüseyin el-Mervezî nüshasından çok daha fazla bâb başlığına sahiptir. Hüseyin el-Mervezî nüshasına İbnü'l-Mübârek'in öğrencileri tarafından pek çok rivayet ilâve edildiği anlaşılmaktadır. Veki' b. Cerrah'ın (ö. 197/812) eseri konu bakımından İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) eseriyle uyumludur. Ancak Veki' b. Cerrâh, kitabında ahiret bahislerine yer vermemiştir. Mu'âfâ b. İmrân'ın (ö. 185/801) eseri genel olarak diğer kitaplarla uyumludur. Ancak yer verdiği bazı uydurma rivayetlerle zühdün bazı konularının yanlış anlaşılmasına sebebiyet verebileceği için dikkatli bir şekilde istifade edilmelidir.

İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) eseri ale'r-ricâl tasnif sistemine sahiptir. İbn Ebû Şeybe'nin kitabında başlık-rivayet uyumu üst seviyededir. Ahmed b. Hanbel'in eseri tam olarak günümüze ulaşmasa da 2 bin küsûr rivayet sayısıyla literatüürn en geniş kitaplarından biridir. Başlık-rivayet uyumsuzluğunun bulunduğu yerler mevcuttur. Ayrıca oğlu Abdullah (ö. 290/903) babasının kitabına pek çok rivayet eklemiştir. Ale'r-ricâl tasnif sistemine sahip kitaplar zühdün, peygamberlerin takip ettikleri ortak yol olduğunu güçlü bir şekilde vurgulamaktadırlar.

Muhammed b. İsail el-Buhârî (ö. 256/870), "Rikâk" bölümünü telif ederken İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) eserinden istifade ettiğini gösteren deliller mevcuttur ancak Buhârî isnad olarak İbnü'l-Mübârek'ten başka muhaddislere ulaşan isnadları tercih etmiştir. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), zühde dair iki başlık açsa da yöntemi gereği bu başlıkların altında az sayıda rivayet yer almıştır. Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892) zühde iki ayrı bölüm açmıştır. "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" başlığını taşıyan ikinci bölüm genel olarak araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır.

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) kitapları incelendiğinde her birinin geniş muhtevalı *Kitâbü'z-zühd*'lerin bâb başlıklarından birine dair olduğu görülecektir. Yani İbn Ebü'd-Dünyâ zühd konusuna dair devasa bir külliyat ortaya koymuştur. Bu çalışmaya kadar İbn Ebü'd-Dünyâ'nın kitaplarına parçalı olarak bakılmıştır. Bu araştırmada İbn Ebü'd-Dünyâ'nın onlarca eseriyle bir zühd ve rekâik külliyatı ortaya koymayı hedeflediği tespit edilmiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın literatüre kattığı bir diğer

yenilik, kitaplarında artık Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830) gibi sonraki nesil zâhidlerinin kavillerine de yer vermeye başlamasıdır.

Araştırmanın birinci bölümünde öncelikle müstalik eserler öncesinde ortaya konmuş isminde zühd kavramının geçtiği eserler hakkında bilgi verilmiştir. Bu eserlerin müstakil eserlerle ilişkileri olup olmadığı ortaya konmuştur. Ardında Hicrî ilk beş asırda yaşayan *Kitâbü'z-zühd* kaleme almış müellifler tanıtılmış ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Böylelikle ikinci bölümde gerçekleştirilecek olan *Kitâbü'z-zühd*'lerin muhteva analizinin alt yapısı oluşturulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'Z-ZÜHD'LERİN MUHTEVA ANALİZİ

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'Z-ZÜHD'LERİN MUHTEVA ANALİZİ

Kitâbü'z-zühdler'in ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl olmak üzere iki ayrı tasnif yöntemiyle telif edildikleri Birinci Bölüm'de geçmişti. İbn Ebi'd-Dünya'nın kitapları hariç, ale'l-ebvâb tasnif sistemine sahip zühd kitapları *câmi', sünen, musannef* türü kitaplarda olduğu gibi "dünya", "ahlak", "ibadet", "ahiret" gibi ana bölümlere ayrılmaksızın ve çoğunlukla belli bir konu bütünlüğü gözetilmeksizin sıralanmıştır. Bazı zühd kitaplarındaki bu dağınıklık muhtevanın yeniden tasnife tabi tutulmasını gerekli kılmaktadır. Bu durum konuyla ilgilenen bazı araştırmacıların da dikkatini çekmiş olacak ki bazı tasnif demeleri gerçekleşmiştir.

Ahmet Yıldırım ve Nuri Tuğlu'nun kaleme aldıkları Veki' b. Cerrâh'ın kitabı hakkındaki çalışmalarında[843] *Kitâbu'z-zühd*'ün konularını doğrudan zühdle ilgili konular, zühdle ilgisi dolaylı olduğu düşünülen konular, ahlâkî davranışlarla ilgili konular ve genel konular şeklinde bir tasnif gerçekleştirmişlerdir. Dünya, mal, fakirlik, Hz. Peygamber'in maîşeti, zenginliğin zemmi gibi konularını doğrudan zühdle ilgili; ölümü hatırlamak, ölüme hazırlık yapmak, ahirette hesaba çekilmek, nefis muhasebesi gibi konuları dolaylı olarak zühdle ilgili konular başlığı altına yerleştirmişlerdir.[844] Bu tasnifte, zühd kavramının dünyada zühd üzere yaşamak şeklindeki tanımının esas alındığı anlaşılmaktadır. Ancak bu yaklaşım, muhaddislerin niçin içerikteki her bir konuyu ısrarla "Kitâbü'z-zühd" başlığı altında bir arada ve çoğunlukla karışık bir şekilde yerleştirdikleri sorusu üzerinde yeterince durulduğu söylenemez.

Diğer araştırmacı İbrahim Şimşek ise İbn Mubârek'in kitabının ihtiva ettiği konuları "Ulûhiyyet", "ibadet ve ihlas", "günahlardan sakınmak", "dünya hayatı ve

[843] Tuğlu - Yıldırım, "Veki' b. Cerrâh ve Kitabu'z-Zuhd Adlı Eseri", 127-144.
[844] Tuğlu - Yıldırım, "Veki' b. Cerrâh ve Kitabu'z-Zuhd Adlı Eseri", 137-139.

dünya malı", "tefekkür ve muhasebe", "zaman ve ilim", "ölüm ve ötesi" olmak üzere yedi başlık altında toplamıştır.[845] Şimşek, ulûhiyet başlığı altında Allah korkusu, Allah korkusundan başını kaldırmayan kişi, Allah'tan uzaklaşan kalbin katılaşması gibi konuları zikretmektedir. Araştırmacının, bâb başlıklarından ziyade hadislerin muhtevasını esas aldığı anlaşılmaktadır. Şimşek'in, "ahlak" başlığı açmaması bir eksikliktir. Bizim çalışmamız konu başlıklarını hadisleri değil de bâb başlıklarını esas aldığı için onun çalışmasından ayrıştığı önemli bir noktadır.

Yukarıda zikri geçen çalışmalarda ortaya konan tasnif denemeleri oldukça yetersiz ve kapsayılıcıktan uzaktır. Bu nedenle biz burada, mümkün olan en üst seviyede kapsayıcılığa ulaşabilmek için bütün ale'l-ebvâb zühd kitaplarındaki 941 başlığı bir bütünlük oluşturdukları üst başlıklar altında topladık. Bu başlıklar tamamen zühd kitaplarının muhtevasından yola çıkılarak tespit edilmişlerdir. Konular işlenirken ortaya konan muhteva da tamamen *Kitâbü'z-zühd*'lerdeki ilgili rivayetlerle oluşturulmuştur. Örneğin zühd kitapları taranırken tefsir ile ilgili veya ayete atıf yapan rivayetler bir araya getirilmiş ve bu rivayetler kullanılarak "Zühdün Kur'ân-ı Kerîm'den şahitleri" başlığı kaleme alınmıştır. "Terk", "Uzlet", "Riyâ", "Sabır", "Rıza" gibi kavramlar bir araya getirilerek "Zühdün temel kavramları" başlığı oluşturulmuştur.

Muhteva analizi şu aşamalar neticesinde gerçekleşecektir: Öncelikle ilgili başlığın hangi kitaplarda geçtiği, ilgili kitapta o bâbın kaçıncı sırada yer aldığı kaydedilecektir. Bunu yaparken müellif ismi ve bâb numarası kaydedilmekle yetinilecektir. Eser isimleri zikredilmeyecektir. Burada, Kütüb-i Sitte müellifleri eğer o konuyu "zühd"den başka bir bölümde yer vermişlerse bu durum da belirtilecektir. Konunun merkezindeki ilk hadis zikredildikten konuyla ilgili diğer merfu, mevkuf, maktu ve İsrâilî rivayetler kullanılardak zühd kitaplarındaki o konunun ele alındığı çerçevesi ortaya konmuş olacaktır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın kitaplarına ilgili konuya açık getirdiği noktalarda başvurulacaktır. Bu kısımda İbnü'l-Mübârek zikredildiğinde aksi belirtilmediği müddetçe Nuaym b. Hammad nüshası olan "*Kitâbü'r-rekâik*" kastedilmektedir.

---

[845] Bk. Şimşek, *Abdullah ibn el-Mübârek'in Kitâbü'z-zühd ve Buhârî'nin Kitabu'r-rikâk Bölümlerinin Mukayesesi ve Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 15-21.

Kitâbü'z-zühd'lerdeki konular tasnif edildiğinde şu üst başlıklar ortaya çıkmıştır: "Zühdün Kur'an'dan şahitleri", "zühd ve hikmet"; "Zühdün temel kavramları", "zühd ahlakı", "zühd ve ibâdât", "zühdü özendiren ölüm ve ötesi". Yukarıda zikri geçen başlıklar altındaki konuların tamamı zühd kitaplarında bir bâb olarak yer almışlardır.

2.1. Zühdün Kur'ân-ı Kerîm'den Şahitleri

Zühd, kavram olarak Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamaktadır. Ancak, *Kitâbü'z-zühd*'lerin muhtevaları, konuları ve temel kavramları Kur'ân-ı Kerîm'de mevcuttur. Sözkonusu muhteva uyumunu tam olarak ortaya koymak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır ve bu husus müstakil bir araştırma konusudur. Ayrıca *Kitâbü'z-zühd*'lerde her hangi bir ayet-i kerimeye atıf yapan rivayetlerin sayısı epey çoktur. Bu konu, sözkonusu tefsir rivayetlerinden, Hz. Peygamber (s.a), sahâbî veya tâbiî tarafından ayete yapılan atıflardan ve İmam Buhârî'nin tercemelerine yerleştirdiği ayetlerden yararlanılarak işlenecektir.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de zühdle irtibatlı olarak ömrün kıymeti, mâlâyânîyi terk, dünya hayatının geçiciliği, insan için malın fitne oluşu, bütün ibadetlerde ihlaslı olmak, kulun başına gelen belalara ve imtihanlara sabır, her işte Allah'a tevekkül etme, dili Allah'ın razı olmayacağı her türlü kötü sözden muhafaza etme (hıfzu'l-lisan), her halükarda doğru sözlü olma, ne sebeple olurla olsun insanları arkalarından çekiştirmeme, daima Allah'tan korkma, bütün mahlukata karşı mütevazı olma, amellerde riyaya düşmekten sakınma, yapılması gereken dini ve dünyevi işleri yarına bırakmaktan sakınma, her fırsatta Allah'ı zikretme, verdiği nimetlere karşılık Allah'a hamd ve şükretme konularına değinmiştir.

Bunların yanında Allah'ın sonsuz merhamet sahibi oluşu, havf, az gülüp çok ağlamak, farz namazları vakti içinde düzenli kılmak, kulun isyanına rağmen Allah'ın nimetlerini vermeye devam ettiğini gördüğünde bunun istidrac[846] olabileceğini düşünmek, ilmi müzakereler dışında her türlü tartışmadan uzak durmak, insanları

[846] "İstidrâc zalim, kafir ve azgın kişilerin tedrîcî olarak felakete yaklaştırılması ve bu esnada kendilerine bazı geçici imkan ve başarıların sağlanmasıdır." Bk. M. Sait Özvarlı, "Hârikulâde", (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1997), 185.

arkalarından çekiştirmekten sakınmak, helal lokma yemek, Allah'tan şehitlik makamına ulaşmayı istemek, cömert olmak, Allah'ın verdiği imtihanlara sabretmek, din kardeşlerini sevmek, dâima Allah'ın kulunu görüp işittiğini murakabe etmek, cehaletten sakınmak, kabir ahvali, ahiret ahvali, Ümmet-i Muhammed'in ahirette diğer peygamberlerin nebiliğine de şahitlik edeceği müjdesi, cennet ve cehennemin hak olduğu, kıyametin bir gün mutlaka gerçekleşeceği, mü'minlerin cennette Allah'ın Cemâlini göreceği müjdesi, anne-babaya iyilik yapmak gerektiği, Allah'ın sevdiği ve kendine yaklaştırdığı kullarının daima bulunacağı bildirilmiştir.

Cehennemlikler, Cehennem'de Allah'tan yaptıkları hataları tekrar etmemek ve sâlih ameller işlemek için kendilerini dünyaya geri göndermelerini isteyeceklerdir. Ancak kendilerine öğüt alabilmek için dünya hayatında yeterli zamanın verildiği ayrıca kendilerini uyaran elçiler de gönderildiği halde öğüt almadıkları bildirilerek talepleri geri çevrilecektir.[847] Buhârî, "*Altmış yaşına kadar yaşamış olan kimsenin Allah'ın huzurunda mazereti kalmaz*"[848] hadisini "*Öğüt alacak kimsenin düşünüp öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı?*"[849] ayetinin tefsiri olarak değerlendirmiştir. Ömrün kıymeti ile ilgili bir diğer konu yarıncılıktan sakınmaktır. Saîd b. Cübeyr "*Fakat insan önünü yalanlamak ister.*"[850] ayetini "İnsan, 'ileride tevbe ederim' der." şeklinde tefsir etmiştir.[851]

Kur'ân-ı Kerîm'de (الحياة الدنيا) terkibi altmış küsur ayette yer almaktadır.[852] Bu terkiplerin bazılarında "dünya hayatının oyun ve eğenceden ibaret olduğu" haber verilmiştir.[853] Dünya hayatının aldatıcılığı konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayet bulunmaktadır. Söz konusu ayetlerde vurgunun merkezinde dünya hayatının insanı kendisine bağlayarak kabir azabını, ahireti, mizanı, hesabı unutturduğu hususu yer almaktadır. Örneğin En'am suresi 32. ayette mealen "*Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise takvâlı olanlar için elbet daha*

[847] Fâtır, 35/37.
[848] Buhârî, "Rikâk", 5 (No. 6056).
[849] Fâtır, 35/37.
[850] Kıyâmet, 75/5.
[851] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/526 (No. 264)
[852] Örn. Bk. Bakara, 2/85; 2/86; 2/204; 2/212; Âl-i İmrân, 3/14; 3/117; 3/185; Nisâ, 4/74; 4/94; 4/109.
[853] Bk. En'âm, 6/32; 6/70; A'râf, 7/51; Ankebût, 29/64; Muhammed, 47/36; Hadîd, 57/20.

iyidir. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?"[854] Bir başka ayette dünya hayatının dinlerini bir eğlence ve oyun olarak görenleri aldattığı haber verilmiştir.[855]

Bazı ayetlerde dünya hayatı, ahiretle birlikte ele almış; dünya hayatının geçici ahiret hayatının ise kalıcı olduğu, dünya hayatını ahirete tercih edenlerin kafirler olduğu vurgulanmıştır. Şu ayet onlardan biridir: "*O küfre sapan)lar, ahirete tercih ettikleri dünya hayatını severler. (İnsanları) Allah'ın yolundan alıkoyarlar ve onu (o yolu) eğri göstermek isterler. İşte onlar (haktan) uzak bir sapıklık içindedirler*."[856] Kur'ân-ı Kerim'deki dünya hayatının geçiciliği-ahiret hayatının kalıcılığı vurgusu Kitâbü'z-zühd'lerin de ana vurgusudur. İmam Buhârî, dünyanın ahiret karşısındaki durumu ve değersizsizliğine dair açtığı bâbda şu ayete yer vermiştir[857]: Hadîd suresinin 20. Ayeti ise zühd ile ilgili çok önemli hususları bir arada zikretmektedir: "*Bilin ki dünya hayatı, ancak bir oyun bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme, mal ve evlatta çoğalma yarışıdır. (Bu) tıpkı şuna benzer: Bir yağmurun bitirtiği o bitki, ekincilerin hoşuna gider, (fakat) sonra o (bitki) kurur da sen onu sararmış halde görürsün. Sonra da çer çöp olur. Âhirette ise (günahkârlara) şiddetli azap, (iyilere de) Allah'tan mağfiret ve hoşnutluk vardır. Dünya hayatı, aldatıcı bir faydalanmadan başka bir şey değildir.*"[858]

Bazı ayetlerde "zehratü'd-dünyâ" terkibi yer almış, dünya süsünün kâfirleri denemek için verildiği bildirilmiş ve kesin bir şekilde peygamberden dünyanın bu süslerine göz dikmemesi istenmiştir. "Zehratü'd-dünyâ" ifadesinin geçtiği ayetlerden birinin meâli şu şekildedir. "*Kendilerini denemek için o inkâr edenlerden bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının ziynetine (zenginlik ve debdebesine) asla gözlerini dikme! Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir*."[859] Bu ayetin devamında peygamberin ailesine ve ümmetine namazı emretmesi, kendisinin de

[854] En'âm, 6/32.
[855] Bk. A'râf, 7/51.
[856] İbrahim, 14/3.
[857] Buhârî, "Rikâk", 2 (Meselü'd-dünyâ fi'l-âhira).
[858] Hadîd, 27/20; Feyizli, *Feyzü'l-Furkân,* 539.
[859] Tâhâ, 20/132. Ayrıca bkz. Hüseyin b. Saîd, *ez-Zühd,* 47 (No. 24).

namaza sıkı sıkı sarılmasının istenmesi; kendisinden rızık talep edilmediğinin belirtilmesi oldukça manidardır.[860]

Mü'minlerin, Allah Teâlâ'nın kendisine inanmayan kullarına verdiği dünya süslerine bakıp aldanmamaları gerekir.[861] Medîne'nin yedi meşhur fakihinden biri olan Urve b. Zübeyr, bu ayetten yola çıkarak böyle bir durumla karşılaşan kişilerin evlerine gidip namaz kılmalarını ve ailelerine de namaz kılmalarını tavsiye etmeleri gerektiğini belirtmiştir.[862] Kabirleri saymaya varıncaya kadar çokluk insanları oyalamıştır.[863] Oysa "*insanın yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden, tasadduk edip önden gönderdiğinden başka malı yoktur.*"[864]

"Mal fitnesi", hem zühd kitaplarında hem de Kur'ân-ı Kerim'de ele alınmış konulardandır. Buhârî, "Rikâk" bölümünün "Mal fitnesinden sakınmak" başlığında "*Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır; Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.*"[865] ayetine yer vermiştir.

Sebeplerine sarıldıktan sonra kulun her işinde Allah'a tevekkül etmesi gerekir. Kendisine tevekkül eden kula Allah yeteceğini müjdelemiştir.[866] Kur'ân'ı Kerim'de yer alan zühd konularından bir diğeri "hıfzu'l-lisân" konusudur. Bu hususla ilgili olarak insanın konuştuğu her şeyi kaydeden bir melek bulunduğu bildirilmiştir.[867]

İşi gücü insanların gıybetini yapmak olan, onları incitip kalplerini kıran kişilerin sonu cehennemdir. Mücahid b. Cebr, "*Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!*"[868] ayetinde geçen "hümeze" kelimesinin 'insanların gıybetini yapanlar';

---

[860] Bkz. Tâhâ, 20/133.

[861] Tâhâ, 20/31.

[862] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/403 (No. 36483); *el-Musannef,* 15/59 (No. 36483).

[863] Tekâsür, 102/1-2.

[864] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/323 (No. 699); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/170 (No. 497); Tirmizî, "Zühd"; 31 (No. 2342). Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/358 (No. 7913) (Kitâbü'r-rikâk) Zehebî, hadis için sahih demiştir; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 132 (No. 243) (Fasl fi terki'd-dünyâ)

[865] Teğabun, 64/15.

[866] Talak, 65/3.

[867] Kâf, 50/18.

[868] Hümeze, 104/1-2.

‘Lümeze’ ise ‘insanları kötüleyerek incitenler’ anlamına geldiğini belirtmiştir.[869] İbn Abbas, söz konusu ayette geçen “veyl” ile kastadilen kişilerin “laf taşıyan, dostların arasını ayıran ve suçsuz kimselere zulmedenler” olduğunu belirtmiştir.[870]

Enes b. Mâlik’ten (r.a) Rasûlullah’ın (s.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Bir toplulukta bir adamın gıybeti yapıldığı zaman o adama destek ol ve topluluğun onun aleyhinde konuşmalarına engel ol veya onların yanından kalk!*”[871] sonra şu ayeti okudu “*Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Elbette bundan tiksinirsiniz.*”[872]

Kur’ân-ı Kerim’de yer alan zühd konularından bir diğeri “takva”dır. Allah kullarının yaptığı amelleri ancak takva üzere olursa kabul edecektir.[873] Allah, kendisinden sakınan kullarına bir çıkış yolu vereceğini ve onu beklemediği yerden rızıklandıracağını müjdelemiştir.[874]

İbn Mesʿud (r.a) “*Ey iman edenler! Allah’tan nasıl korkmak gerekiyorsa öylece korkun*”[875] ayetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: ‘Allah’tan gereği gibi korkmak O’na itaat etmek ve O’na âsi olmamaktır. O’nu zikredip unutmamaktır. O’na şükredip nankörlük etmemektir. O’nun sevgisiyle infakta bulunmaktır. Sağlıklıyken, yaşamayı umup fakirlikten korkarken malı vermektir. Gece namazının gündüz kılınan namaza üstünlüğü gizli verilen sadakanın açıktan verilen sadakaya üstünlüğü gibidir.”[876]

Kim, Allah’tan korkarak bir günahtan uzak durursa Allah (c.c) ona mutlaka bir çıkış yolu var eder. Bu ilke Kur’an’ı Kerim’de kesin bir dille ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamer (s.a) de bu ilkeyi vurgulamıştır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Ebû Zerr el-Gıfârî (r.a), Nebî’nin (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Ben bir ayet biliyorum ki insanlar onunla amel etselerdi (bu ayet)*

[869] Veki‘ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/753 (No. 439); *ez-Zühd- Hayatı Allaha Adamak,* 105.
[870] Vekî‘ b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/764 (No. 447); *ez-Zühd- Hayatı Allaha Adamak,* 107.
[871] İbn Ebü’d-Dünyâ, *İbn Ebü’d-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü’l-lisân),* 5/98 (No. 241); Elbânî, *Daîfe,* 14/1102 (No. 7003).
[872] Hucurât, 49/12.
[873] Mâide, 5/27.
[874] Bk. Talâk, 65/2.
[875] Bk. Âl-i İmran, 3/102.
[876] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/170 (No. 35695); *el-Musannef T,* 14/540 (No: 35695)

onlara yeterdi[877]: "*… Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa (ittika), Allah ona bir çıkış yolu açar.*"[878]

Zühd kitaplarının en çok üzerine durduğu ahlaki ilkelerden biri "tevazu"dur. Kur'ân-ı Kerîm'de inanan kulların yeryüzünde tevazu ile yürüdükleri bildirilmiştir.[879]

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan zühd konularından bir diğeri "riyadan sakınmak"tır. Mücahid b. Cebr "*İşte onlar, kendileri için ahirette ateşten başka bir şey olmayan kimselerdir.*"[880] ayetinde kastedilen kişilerin riyakârlar olduğunu belirtmiştir.[881] Riya, Allah'tan başkasının hoşnutluğunu arzu ederek amel işlemek olduğu için "*Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı iş yapsın (sâlih amel) ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın.*"[882] ayetinde buyrulduğu üzere şirkle ilişkisi bulunmaktadır. Ömer b. Hattab, şöyle demiştir: "Ameller dört çeşittir. İlki, (şekil itibariyle) sâlih amel gibi görünen ancak kendisiyle dünyalık murad edilen ameldir. Bu amel için ahirette hiçbir karşılık yoktur. Bu durum şu ayetin bildirdiği gibidir: "*Kim yalnız dünya hayatını ve onun zinetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz.*"[883] İkinci tür amel şu şekildedir: Riyakârlıkla yapılan amel. Dünyada bu amel için bir karşılık yoktur. Ahirette de 'veyl' azabı vardır. Üçüncü grup amel ise Allah'ın rızası umularak hidayet yolu üzere yapılan sâlih ameldir. Bu amelin karşılığı olarak ahirette cennet vardır. Dünyada ise yardım vardır. Dördüncü tür amel ise hata ve günahlardır. Bunların karşılığı Allah'ın ikabıdır. Ancak Allah dilerse affeder.[884] Riyanın zıddında ihlas kavramı yer almaktadır. Mücahid b. Cebr "*Rabbinin adını an ve bütün*

[877] Dârimî, "Rikâk", 16 (No. 2767); İbn Mâce, "Zühd", 24 (No. 4220).
[878] Ayet için bk. Talâk, 65/2.
[879] Bk. Furkan, 25/63.
[880] Hûd, 11/16.
[881] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/219 (No. 494).
[882] Kehf, 18/110.
[883] Hud, 11/15.
[884] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/219 (No. 496);

benliğinle ona yönel!"[885] ayetini "O'na karşı tam bir şekilde ihlaslı ol." şeklinde tefsir etmiştir.[886]

"Sabır" konusu, zühd kitaplarında yer aldığı gibi Kur'ân-ı Kerim'de de yer almıştır. Buhârî, "Rikâk" bölümünün 20. bâbı olan "Allah'ın haramlarına karşı sabır göstermek" başlığında "*Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir.*"[887] ayetine yer vermiştir. Ayetin baş tarafı şu şekildedir: "(Ey Muhammed! Bizim adımıza) de ki: '*Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (ahirette) iyilik vardır*."[888]

Hem zühd kitaplarında hem de Kur'ân-ı Kerim'de yer alan konulardan bir diğeri "zikir"dir. Kul Allah'ı andıkça Allah da kulunu anar. Kıymet bakımından Allah'ın kulunu anması, kulun Allah'ı anmasından daha büyüktür. Bu hususu İbn Mes'ud (r.a) şu şekilde dile getirmiştir: İbn Mes'ud (r.a) "*Muhakkak ki namaz, hayâsızlık ve münkerden alıkoyar. Allah'ı zikretmek ise (kıymet bakımından) en büyüktür*."[889] ayetini okudu ve 'Yüce Allah'ın kulunu anması kulun Allah'ı anmasından daha büyüktür.' buyurdu."[890]

Esmâ bint Yezîd (r.anha), Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Allah Teâlâ insanları kıyamet günü tek bir yerde toplar. Onlara münadinin sesini işittirir ve onların gözlerini açar. Bir münadi kalkar ve 'Bollukta ve darlıkta Allah'a hamd edenler nerede?' diye seslenir. Onlar ayağa kalkarlar. Sayıları azdır. Hesapsız olarak cennete girerler. Sonra 'Yanları yataklarından uzaklaşan, korku ve ümitle Rablerine dua eden ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan infak edenler'[891] kalksın diye tekrar seslenir. Onlar da kalkarlar. Onların da sayıları azdır. Hesaba çekilmeden cennete girerler. Sonra münadi kalkıp "Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu günden*

[885] Müzzemmil, 73/8.
[886] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/435 (No. 36608); *el-Musannef,* 15/89 (No. 36608).
[887] Zümer, 39/10.
[888] Zümer, 39/10.
[889] Ankebût, 29/45
[890] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/170 (No. 35696); *el-Musannef T,* 14/541 (No: 35696)
[891] Secde, 32/16.

korkarlar.”[892] *ayetindeki gibi olanlar kalksın’ der. Onlar da kalkarlar. Onlar da sayıca azdır. Onlar da hesaba çekilmeden girerler. Sonra diğer insanlar hakkında emir verilir ve onlar hesaba çekilirler.”*[893]

Kur’ân-ı Kerim ile zühd kitaplarının ortak konularından bir diğeri “havf” konusudur. Mücâhid b. Cebr “*Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır.*”[894] ayetini ‘ayette kastedilen kişi bir kötülüğe niyet edip sonra Allah’ı hatırlayıp o günahı terk eden kişidir’ şeklinde tefsir etmiştir.[895] Tâbiûn neslinin müfessirlerinden Süddî (ö. 127/745) “*Mü’minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir.*”[896] ayeti hakkında “o kişi, birine zulmetmeyi istediğinde veya bir günah işlemeye niyet ettiğinde kendisine ‘Allah’tan kork’ denildiğinde kalbi ürperir.” demiştir.[897]

Kur’ân-ı Kerim ile zühd kitaplarının ortak konularından bir diğeri “huşû” konusudur. Mücâhid b. Cebr, Allah Teâlâ’nın “*Onların secde eseri olan alâmetleri yüzlerindedir.*”[898] ayet-i kerimesindeki “alâmetten” kastın “huşû” olduğunu belirtmiştir.[899]

Hasan-ı Basrî, “*Rabblerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler…*”[900] ayetini “Onlar, her türlü iyiliği yaparlar ancak bu yaptıklarının Allah’ın azabından kurtarmayabileceğinden korkup çekinirler.” şeklinde tefsir etmiştir.[901]

Ebû Sinân, ismi meçhul bir adamdan şöyle nakletmiştir: “Hz. Ali’ye (r.a) Allah Teâlâ’nın “*Onlar ki namazlarında huşu içerisindedirler.*”[902] ayeti hakkında sorulunca ‘Huşu kalptedir. Ayrıca huşû, Müslüman kimseye karşı yumuşak

[892] Nûr, 24/37.
[893] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/134 (No. 176)
[894] Rahmân, 55/46.
[895] İbnü’l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/272 (No. 607)
[896] Enfâl, 8/2.
[897] İbnü’l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/273 (No. 611)
[898] Fetih, 48/29.
[899] İbnü’l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/76 (No. 168); *ez-Zühd ve’r-rekâik*, 1/56 (No. 173)
[900] Mü’minûn, 23/60.
[901] Vekî‘ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/388 (No. 150); *ez-Zühd-Hayatı Allah’a adamak,* 43 (No. 153).
[902] Mü’minûn, 23/2.

davranman ve namazında oraya buraya yönelip bakmamandır.' şeklinde cevap vermiştir.[903]

Kur'ân-ı Kerim ile zühd kitaplarının ortak konularından bir diğeri "namaz" konusudur. Mücâhid b. Cebr, Allahu Teâlâ'nın "*Allah için gönülden gelerek saygı ile namaza durun*"[904] ayeti hakkında şöyle demiştir: Huşû içinde Allah'a boyun eğerek gözleri kısmak, Allah'a gönülden gelerek saygı ile namaz kılmanın gereklerindendir. Tevazu içerisinde olmak da Allah Teâla'nın rahmetindendir. Yine şöyle dedi: "Alimler namaza durdukları zaman bakışlarını bir şeye dikmekten, sağa sola yönelmekten, yerdeki taşlarla oynamaktan, abes bir şey yapmaktan veya unutmadıkça içinden dünya ile ilgili bir şey geçirmekten dolayı Allah Sübhanehû ve Teâlâ'dan korkarlardı.[905]

Beş vakit namaz, aralarında işlenen küçük günahlara kefarettir. Said b. Cübeyr, İbn Abbas'ın "*Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir.*"[906] ayetinde kastedilenin beş vakit namaz olduğunu söylediğini nakletmiştir.[907]

*Kitâbü'z-zühd'*lerde "istidrac" konusu da ele alınmıştır. Konuyla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel şu rivayete yer vermiştir: Ukbe b. Âmir, Nebî'nin (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Bütün isyanlarına rağmen, Allah Teâlâ'nın bir kula istediklerini verdiğini görürsen bil ki bu bir istidractır (yani Allah'ın onu yavaş yavaş azaba sevk etmesidir.)" buyurmuştur.[908] Rasûlullah (s.a) daha sonra Allah Teâlâ'nın "*Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birden bire bütün ümitlerini yitirdiler.*"[909] ayetini okumuştur.[910]

---

[903] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/403 (No. 1148); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 362 (No. 1148).
[904] Bakara 2/238.
[905] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/712; *Kitâbu'z-zühd-Kalbin incelikleri*, 344 (No. 1077).
[906] Hud, 11/114.
[907] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/244 (No. 35929); *el-Musannef T,* 14/609 (No. 35929).
[908] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 13 (No. 63); *ez-Zühd T,* 1/27 (No. 62).
[909] En'âm, 6/44.
[910] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 13 (No. 63); *ez-Zühd T,* 1/27 (No. 62)

Buhârî, "Rikâk" bölümünün 15. başlığı olan "Asıl zenginlik gönül zenginliğidir" bâbında "*Kendilerine bol bol verdiğimiz mal ve evlatlarla onların iyiliğine koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar farkına varmıyorlar! Rablerinin azametinden korkup titreyenler, Rablerinin ayetlerine inananlar, Rabblerine ortak koşmayanlar, Rabblerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler, işte bunlar hayır işlerinde koşuşurlar ve o uğurda öne geçerler. Biz hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz. Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır. Onlar zulme, haksızlığa uğratılmazlar. Ancak kâfirlerin kalbleri bu Kur'ân'a karşı bir gaflet içindedir. Onların bundan başka yapageldikleri birtakım (kötü) işleri de vardır.*"[911] ayetine yer vermiştir.

Kur'ân-ı Kerim ve zühd kitaplarında ortaklaşa yer alan konulardan bir diğeri "helal lokma"dır. Müslüman, her şeyden önce helal lokma yemelidir. Haram lokma ile beslenmiş bir vücutla yapılan ibadetler makbul değildir. Bu hususla ilgili olarak Dârimi, "Helal lokma yemek" bâbında şu hadise yer vermiştir: Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Ey insanlar! Şüphesiz Allah temizdir, ancak temizi kabul eder. Muhakkak ki Allah mü'minlere, Resullere emretmiş olduğu şeyleri emretmiştir. O şöyle buyurmuştur: 'Ey Resuller! Temiz ve helal şeylerden yiyin, yararlı işler işleyin. Doğrusu ben yaptığınızı çok iyi bilirim.*'[912] O ayrıca, '*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz ve helallerinden yiyin.*'[913] buyurmuştur. Sonra Rasûlullah (s.a) sözüne şöyle devam etti: '*Adam, saçı başı dağınık, toz içinde olduğu halde yolculuğu uzatıyor; yediği haram, giydiği haram, içeceği haram olduğu ve haramla beslendiği halde ellerini göğe uzatıp 'Ya rabbi! Ya Rabbi!' diyor. Şimdi bunun duası nasıl kabul olunur?*"[914]

Kur'ân-ı Kerim ve zühd kitaplarında ortaklaşa yer alan konulardan bir diğeri "amellerin karşılığı" meselesidir. Mü'minlerin dünyada yaptıkları hayırlı ameller, ihlas ve samimiyetleri ahirette nur olarak karşılarına çıkacaktır. Şu ayet-i kerime ve

---

[911] Mü'minûn, 23/55-63.

[912] Mü'minûn, 23/51.

[913] Bakara, 2/172.

[914] Dârimî, "Rikâk", 9 (No.2759); Aydınlı, *Sünen-i Dârimi tercümesi,* 6/14 (No. 2720); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/154 (No. 456); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl,* 15 (No. 5); *el-Vera',* 83 (No. 115); Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 65 (No. 1015); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 3 (No. 2989).

İbn Mesʿud'un tefsiri bu hususu haber vermektedir: "*O gün mü'min erkekleri ve mü'min kadınları nurları önlerinde ve sağlarında olduğu halde koşarken görürsün...*"[915] ayetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Mü'minler amelleri nispetinde nurlarından faydalanırlar. Bazılarının nuru dağ gibidir. Aralarında nurları en az olan kişi nuru ayağının başparmağı üzerinde olacak olan kimsedir. O nur, kimi zaman sönecek kimi zaman yanacaktır."[916]

Sırf Allah rızası için iyilik edenlere Allah büyük mükâfatlar ihsan edecektir. Ayrıca onları, Cemâlini temaşâ etmekle mükâfatlandıracaktır. Şu rivayet bu hususu haber vermektedir: Huzeyfe b. el-Yemân "*İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.*"[917] ayet-i kerimesindeki "*bir de fazlası vardır*" ifadesinden muradın "Allah'ın vechine bakmaktır" dedi.[918]

Bunlardan başka zühd kitaplarıyla Kur'ân-ı Kerim'de ortak olan pek çok konu bulunmaktadır. Bunlardan bir kaçını şöyle sıralayabiliriz: Kabir ahvali, ahiret ahvali, vasat ümmet olmak, orta yolu tutmak, cennet, cehennem, kevser, Kur'ân okumak, istikamet üzere olmak, dua etmek konuları bunlardan bazılarıdır.

2.2. Zühd ve Hikmet

İbn Mâce, "Zühd" bölümünde "hikmet" başlığı açmıştır. Müellif burada "*Hikmetli söz mü'minin yitiğidir. Onu nerede bulursa, almaya (başkalarından) daha çok hak sahibidir.*"[919] hadisine yer vermiştir. İbn Mâce'nin bu hadisi söz konusu başlık altında zikretmesinden yola çıkarak zühdü bir hikmet arayışı olarak gördüğü düşünülebilir.

İbn Mâce'nin, "Hikmet" başlığı altında yer verdiği bir diğer rivayet "*İki nimet vardır ki insanların çoğu bunları değerlendirme konusunda aldanmıştır. Bunlar*

[915] Hadîd, 57/12.
[916] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/171 (No. 35700); *el-Musannef T,* 14/542 (No: 3570)
[917] Yûnus, 10/26.
[918] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/253 (No. 35952); *el-Musannef T,* 14/617 (No: 35952)
[919] İbn Mâce, "Zühd", 15 (h.n: 4169).

sağlık ve boş vakittir."[920] hadisidir. Bu hadis birinci bölümden hatırlanacağı üzere zühd kitaplarının ortak hadislerinden olması bir yana İbnü'l-Mübârek'in ve ona tabi olan diğer müelliflerin kitaplarına ilk sırada yer verdikleri hadistir. Bu hadis, zühdün temel ilkelerinden biri sayılabilir. Ayrıca insana verilmiş en büyük nimetlerden olan sağlık ve zamanın kıymetini bilmek zühdün pek çok konusunun dönüp dolaşıp bağlandığı noktadır. Bu husus aşağıda müstakil bir başlık olarak da ele alınacaktır.

"Tefakkuh" konusu zühd müeliflerinin değindikleri konulardan biridir. Dârimî, "Rikâk" bölümünün hemen başında "*Allah kimin hakkında hayır murad ederse onu dinde ince anlayışlı kılar*" hadisine yer vererek aslında zühdün tefakkuh ameliyesi olduğuna işaret etmiştir.

Zühd müelliflerinin "Mü'minin fazileti" konusunda mü'min bir kul vefat ettiğinde yeryüzünün ona günlerce ağladığı, mü'min kulun Allah katında bazı meleklerden dahi üstün bir konuma sahip olduğu gibi hususlara yer verilmiştir.[921] Bu hususlar, dolaylı olarak Allah'a inanan kullar iman ehli oldukları için şükretmeleri, dinlerinin kıymetini bilmeleri ve Allah'a hüsn-ü zan beslemeleri gibi tavsiyeleri de vurgulamış olmaktadır.

İlim öğrenmek İslam'ın şiarı sayılabilecek hususlardandır. Ayet[922] ve hadislerde[923] ilim öğrenmeye ve âlimin faziletine dair yer alan ifadeler oldukça fazladır. Bu konuya müskatil bölüm açanlar dahi olmuştur.[924] Zühd müellifleri ilim öğrenmenin gerekliliğini zühdün bir unsuru olarak görmüşlerdir.

"Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker" konusu, ilim ve cihad gibi İslam'ı canlı tutan temel unsurlarından biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de ümmetin içinde bu görevi yerine getirecek birilerinin mutlaka bulunması gerektiği bildirilmiştir.[925] Bu husus

---

[920] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/6 (No. 1); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/1 (No. 1); Buhârî, "Rikâk", 1 (No.6049); İbn Mâce, "Zühd", 15 (No. 4170) (Hikmet); Dârimî, "Rikâk", 2 (No. 2749); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısarü'l-emel,* 89 (No. 113, 114); Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/387 (No. 11800) (Rekâik); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/341 (No. 7845) (Rikâk).

[921] Bk. Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/309-311.

[922] Örn. Bk. Fâtır, 35/28; Zümer, 39/9.

[923] Buhârî, "İlim", 10; Müslim, "zikir", 11 (No. 38).

[924] Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh'in* 3. Bölümünün adı Kitâbü'l-ilim'dir.

[925] Bk. Âl-i İmrân, 3/104. Bu konuyla ilgili diğer ayetler için bk. Âl-i İmrân, 3/110; A'râf, 7/157; Tevbe, 9/71.

terk edildiğinde birey ve toplumun dinini öğrenme, ilmini artırma, hatalarını fark edip nefsini terbiye etme konusunda yalnız kalacağından sosyal ve ahlaki çöküntü kaçınılmaz hale gelecektir. Bu nedenle olsa gerek zühd müellifleri "emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker"i zühdün temel ilkelerinden biri olarak görmüşlerdir. İbn Ebü'd-Dünyâ'ın bu konuda müstalik bir eser kaleme alması bu hususu teyit etmektedir.[926]

Bu başlıkta mü'minin fazileti, zühdün temel ilkeleri, ilmin fazileti, tefakkuh, tefekkür, emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker konularına yer verilecektir.

2.2.1. Mü'minin fazileti

Burada Allah'ın mü'min kulunu her durumda desteklemesi hususu ele alınacaktır. Veki' b. Cerrâh, zühd kitabının 12, 13 ve 14. sıralarında "Fadlü'l-mü'min", "Râhatü'l-mü'min", "Mâ yüczâ bihi'l-mü'min" bâbları olmak üzere art arda üç başlık açmıştır. Dârimî'nin 69. sırada, Buhârî, 31. sırada "Men hemme bi hasenetin" bâbı Allah'ın mü'min kulunu desteklediğini gösteren bir başlıktır.

Allah Teâlâ, mü'min kulundan yanadır. O'na yardım eder, onu destekler. Onun yaptığı iyiklere en az bire on misli ecir verirken yaptığı kötülüklere bire bir günah yazması bu durumun en güzel örneklerinden biridir. Ayrıca kul günahına tevbe ederse onu da siler. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: "Rasulüllah (s.a) Rabbinden –azze ve celle- şöyle rivayet etmiştir: *Sizin rabbiniz rahîmdir. Kim bir iyiliğe niyet eder ancak yapmazsa onun için bir iyilik yazılır. Şayet yaparsa on katından yedi yüz katına hatta daha çok katlara kadar hasene yazılır. Kim de bir kötülüğe niyet eder ancak onu yapmazsa onun için bir hasene yazılır. Yaparsa bir kötülük yazılır veya Allah onu siler…*"[927]

Müslümanın başına gelen hastalık, yorgunluk, hüzün gibi her türlü sıkıntılar –isyan etmediği müddetçe- onun günahlarına kefarettir**.** Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Ebû Saîd el-Hudrî (r.a), Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Müslüman bir kula bir rahatsızlık, yorgunluk, eziyet, hüzün, hastalık veya*

---

[926] Bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker*, thk. Salah b. İyaz eş-Şelâhî, Mektebetü'l-ğurabâ, 1997.

[927] Dârimî, "Rikâk", 69, (No. 2828); Buhârî, "Rikâk", 31 (No. 6126); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevbe*, 51 (No. 26); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/388 (No. 11801) (Kitâbü'r-rikâk). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/315 (No. 2519); Müsilm, "İmân", 206 (No. 130).

bir keder dokunduğu zaman Allah Teâlâ bunu onun günahlarına kefaret yapar."[928] Allah'ın rızası doğrultusunda yaşamaya çalışan mü'min kulu, mahlukat dahi tanır ve sever. O, öldüğünde ise üzülürler. İbn Abbas'ın (r.a) şu sözü bu hususu açıklamaktadır: "*Arz, mü'min kula (öldükten sonra) kırk gün ağlar*"[929]

Mü'min kul, selamet döneminde Allah'a hamd ve şükreder; imtihanların kendisini zorladığı dönemlerde ise sabreder ve sabrının ecrini Allah'tan bekler. Böylelikle her iki halde de sevap kazanarak Allah'ın rızasına yaklaşmış olur. Mü'min yaptığı her iyilikten ecir alır. Öyle ki muhabbete vesile olması niyetiyle eşinin ağzına uzattığı bir lokmadan dahi sevap kazanır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Ömer b. Sa'd'ın babasından Rasûlüllah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Mü'minin haline şaşarım. Kendisine hayır isabet ederse Allah'a hamd ve şükür eder. Başına bir musibet geldiğinde sevabını Allah'tan bekler ve sabreder. Mü'min her şeyden ecir alır hatta hanımının ağzına götürdüğü lokmadan dahi."*[930]

Allah Teâlâ, kendisine inanan kula o denli değer vermektedir ki mü'min'in başına gelen küçük sıkıntı bile onun ya derecesinin yükselmesine ya da günahının silinmesine vesile olur. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Hz. Aişe'den (r.anha) rivayet edildiğine göre Allah Rasûlü (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Mü'mine batan bir diken hatta ondan daha küçük olan şeylerden dolayı dahi Allah onun derecesini bir kat yükseltir veya onun bir günahını siler*."[931]

Mü'min bir kul, iman etmiş olmasını tamamen kendi kabiliyeti, gücü ve iradesi olarak görmemelidir. Kişi, imana Allah'ın hidayet etmesi sayesinde ulaşır. Bu ilke gereği Müslüman kişi, imanından ötürü Allah'a hamd ve şükretmelidir. Ayrıca

---

[928] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/322 (No. 97) (Mâ yeczî bihi'l-mü'min); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/243 (No. 417) (Hutta'l-hatayâ); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 217 (No. 417). Ayrıca bk. Buhârî, "Merdâ", 1 (No. 5318); Müslim, "Birr ve sıla", 52 (No. 2573); Tirmizî, "Cenâiz", 1 (No. 966).

[929] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/114 (No. 338); Veki b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/309 (No. 83); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/245 (No. 35930); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/402 (No. 11840)

[930] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/323 (No. 98, 99, 100); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/29; Ayrıca bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Sabr ve's-sevâb aleyh*, 46 (No. 53); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2001, 3/82 (No. 1486).

[931] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 1/244 (No. 419); *Hadislerle İslamî Hayat*, 217-218 (No. 419); İbn Ebü'D-Dünyâ, *el-Maraz ve'l-keffârât*, 107 (No. 124) Ayrıca bk. Müslim, "Birr ve Sıla", 47 (No. 2572); Tirmizî, "Cenâiz", 1 (No. 965).

diğer Müslümanlara ve iman etmemiş olanlara tepeden bakmaktan da uzak durmalıdır. Bu hususla ilgili olarak İbn Mesʿud (r.a) şöyle söylemiştir: "Allah dünyayı sevdiğine de sevmediğine de verir. İmanı ise sadece sevdiğine verir. Allah bir kulu severse ona imanı nasip eder."[932]

Allah'ın mü'min kuluna imtihanlar, belâ ve musibetler vermekteki muradı nihaî olarak onların bütün günahlarından arınmasını sağlamaktır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: "*Ebû Hüreyre'nin haber verdiğine göre Nebî (s.a) şöyle buyurdu: Mü'min erker ve kadına bedeni, malı ve çocukları ile ilgili belalar inmeye devam eder ve nihayet o, hatasız olarak Allah'a kavuşur.*"[933] Allah Teâlâ'nın mü'min kuluna bela ve musibetler vermesindeki hikmetlerden biri de onun bütün benliğiyle Allah'a yönelmesi ve bu şekilde O'na yalvarmasını temin içindir**.** Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Ebû Hüreyre'nin haber verdiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Allah Teala bir kulu sevdiği zaman kendisine yalvarması için belaya uğratır*."[934]

Mü'min kul ölümü temenni etmemelidir. Kendisine verilen ömrü ganimet bilip hayır ve hasenatlarını, ibadetlerini, zikir ve tilavetlerini artırmalıdır. Böyle yaşarsa uzun ömür kendisi için zorla katlanması gereken bir mihnet yerine bir nimete dönüşür. Şu hadis-i şerih bu hususu haber vermektedir: "*Bir bedevi Ya Rasûlallah insanların hayırlısı kimdir diye sordu. Nebî (s.a) 'ömrü uzun olup ameli güzel olandır*' buyurdu.[935] Tirmizî'nin bir sonraki tarikinde "insanların şerlisi kimdir? diye sordu. Nebî (s.a) ömrü uzun olup ameli kötü olandır" buyurdu" ziyadesi mevcuttur.[936]

---

[932] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/166 (No. 35687); *el-Musannef T,* 14/536 (No: 35687)

[933] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/338 (No. 402); *Hadislerle İslamî hayat*, 210 (No. 402); İbn Ebü'd-Dünya, *es-Sabr ve's-sevab aleyh*, 81 (No. 108); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/248 (No. 7859); İbn Mâce, "Fiten", 23 (No. 4023)

[934] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/239 (No. 405); *Hadislerle İslami Hayat*, 211 (No. 405); Ebû Hâtim, *ez-Zühd*, 51 (No. 34); İbn Ebü'd-Dünya, *Kitâbü'l-evliyâ*, 21 (No. 39). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 12/237 (No. 9330)

[935] İbnü'l-Mubârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 472 (No. 1340); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/124 (No. 35561); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 32 (No. 189); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/402 (eş-Şükr 'ale'n-Ni'am); Tirmizî, "Zühd", 21 (No. 2329).; Dârimî, "Rikâk", 30 (No. 2784) (Eyyü'l-mü'minîne hayr). Muhakkik isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.; İbn Ebü'd-Dünya, *Kitâbü'l-umr ve'şeyb*, 45 (No. 1); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 237 (No. 627)

[936] Tirmizî, "Zühd", 22, (No. 2330)

2.2.2. Zühdün temel ilkeleri

Bu başlık altında zühd kitaplarında yer almış zühdün temel ilkeleri olarak değerlendirilebilecek hususlar ele alınacaktır.

2.2.2.1. Yeterince değerlendirilemeyen iki nimet

İnsana verilmiş en temel iki nimet sağlık ve boş vakittir. Pek çok zühd müellifi, kitaplarında bu konuyla ilgili hadisleri naklederek başlamışlardır. İnsanların kıymetini bilme konusunda en çok yanıldıkları hususlar da bunlardır. Bu nedenle, Müslüman, Allah'ın lütuf ve kereminden ihsan ettiği ömrü, zamanı en bereketli ve faydalı bir şekilde değerlendirmelidir. Söz konusu nimetler elden gittiğinde "keşke" dememek için bu tavsiyeler ciddiye alınmalıdır. Zira, İslam'da 'keşke'yle başlayan cümleler kurmak hoş karşılanmamıştır. Bu hususlar Kitâbü'z-zühd'lerde şu hadislerle vurgulanmıştır: İbn Abbas (r.a), Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*İki nimet vardır ki insanların çoğu o ikisi(ni değerlendirme konusunda) aldanmışlardır. (O iki nimet şudur): Sağlık ve boş vakit.*"[937] Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd'ünde* bu sözü Hasan-ı Basrî'nin kavli olarak yer vermiştir.[938]

Müslüman, kendisine verilmiş en büyük nimetlerden olan sağlık, zaman, gençlik, zenginlik ve bütün bunları kapsayan ömrün kıymetini çok iyi bilmelidir. Değilse, bu nimetler elinden gittiğinde çok pişman olacaktır. Ancak, bu pişmanlık bir fayda sağlamayacaktır**.** Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Tâbiûn neslinin âlimlerinden olan Amr b. Meymûn el-Evdî mürsel olarak Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Beş şeyden önce beş şeyin kıymetini bilin: yaşlanmadan önce gençliğin; hastalanmadan önce sağlığın; fakirleşmeden önce zenginliğin; meşgaleden önce boş vaktin; ölümünden önce hayatın.*"[939]

---

[937] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/6 (No. 1); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/1 (No. 1); Buhârî, "Rikâk", 1 (No.6049); İbn Mâce, "Zühd", 15 (No. 4170) (Hikmet); Dârimî, "Rikâk", 2 (No. 2749); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısarü'l-emel,* 89 (No. 113, 114); Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/387 (No. 11800) (Rekâik); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/341 (No. 7845) (Rikâk). Hâkim'in 'bu hadis Şeyhayn'ın şartları üzerine sahihtir ancak onlar tahriç etmemiştir' demesi isabetli değildir. Buhârî bu hadisi yukarıda geçtiği üzere bölümün ilk sırasında tahriç etmiştir.

[938] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 214 (No. 1493).

[939] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/6 (No. 2); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/2 (No. 2); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/223 (No. 7); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/57 (No. 35460) (Kitâbü'z-zühd); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel,* 89 (No. 111)

2.2.2.2. Gariblerden olmak

Kul, dünyadayken İslâmı yaşama konusunda bir yabancı veya orada kısa bir süre istirahat edip yoluna devam edecek yolcu gibi olmalıdır. Kul, ayrıca insanı şeytanın ve nefsin tuzağına düşüren, dünyaya dalmasına sebep olan şehvet ve hırslar konusunda ölü gibi olmalıdır. Sürekli ölümü tefekkür etmeli, ölümden sonrası için hazırlık yapmalıdır. Mü'min ânın bilinciyle yaşamalı geçmişte yaşadığı kötü hadiselere ve yaptığı hatalara üzülmekle, gelecek kaygısıyla uğraşarak içinde bulunduğu ânı değerlendirmekten uzak kalmamalıdır. Sağ salim sabaha eriştiğinde akşamın tasasına, akşama ulaşınca sabahın tasasına düşmemelidir. Hastalanmadan öcne sağlığının, ölmeden önce hayatının kıymetini bilmelidir. Değilse bir gün gelir yaptıklarından pişman olur ancak iş işten geçmiş olur. Şu hadis-i şerifte bu hususlar haber verilmiştir: "İbn Ömer (r.a) Rasûlüllah (s.a)'den şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (s.a) omzumdan tuttu ve şöyle buyurdu: "*Dünyada yabancı* (غريب) *veya yolcu gibi ol. Kendini kabir ehlinden say*." İbn Ömer, bu hadisi rivayet ettiği Mücahid b. Cebr'e şöyle demiştir: sabaha ulaştığında akşam için kaygılanma. Akşama ulaştığın vakit sabah için kaygılanma. Hastalanmadan önce sağlığından faydalan, ölmeden önce hayatından istifade et. Çünkü sen ey Allah'ın kulu yarın nasıl anılacaksın bilmiyorsun.[940]

İslam, az sayıda insanın -gariblerin- Allah Resûlü'ne inanmasıyla başladı. Kıyamet'e doğru inanan insanların sayısı tekrar azalacaktır. Aslında hangi dönemde olursa olsun insanlar ondan uzaklaşmışken, Rasûlullah'ın sünnet-i seniyyesi üzere yaşayanlar, unutulmuş sünnetleri ihya edenler gariblerdir. Kitâbü'z-zühd'lerin yazılış amacı da Rasûlulullah'ın (s.a) sünnetini ihya etmektir. Şu hadis-i şerif yukarıda bahsi geçen hususları içermektedir: Câbir b. Abdullah (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*İslam garîb olarak başladı tekrar başladığı hale geri dönecektir. Gariblere ne mutlu.'* Bunun üzerine 'onlar kimlerdir Ya Rasûlallah?'

[940] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/5, (No. 13); *er-Rekâik*, 2/10 (No. 12); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/230 (No. 11 ve 12) (Bâbu men kâle 'ud nefseke fi'l-mevtâ); Hennad b. Serî, *ez-Zühd*, 1/288 (No. 500) (Bâbu'l- mev'iza ve kısaru'l-emel); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/48 (No. 35445) (Kitâbu'z-zühd); Buhârî, "Rikak", 3 (No. 6053); Tirmizî, "Zühd", 25 (No. 2333) (Bâbu mâ câe fî kısari'l-emel); İbn Mâce, "Zühd", 3, (No. 4114) (Bâbu meseli'd-dünyâ); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 11 (No. 43); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd*, 92, (No. 185; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 193 (No. 465); *Şuabü'l-îmân*, 12/474, (No. 9764) (Bâbun fi'z-zühd ve kısari'l-emel)

diye sordular. '*İnsanların bozduğu şeyleri ıslah edenlerdir*' buyurdu".[941] Beyhakî, Ebu'd-Derdâ, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Enes b. Mâlik ve Vâsıle b. el-Eska''ın (r.anhum) ortaklaşa rivayet ettikleri hadiste "garibler" hakkında şu ziyade vardır: "*Allah'ın dininde münâkaşa etmeyen ve bir günah sebebiyle ehl-i kıbleyi tekfîr etmeyenlerdir.''*[942] Kesîr b. Abdulla el-Müzenî'nin babasından, o da dedesinden naklettiği tarikte "*(Garibler) Sünnetimi ihya edenler ve onları Allah'ın kullarına öğretenlerdir.*" ziyadesi mevcuttur.[943]

2.2.2.3. Sünnete bağlılık

İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik* kitabının 71. sırasında "Lüzûmu's-sünne" bâbı açmıştır. Bu başlık altında konuyla ilgili çok önemli rivayetleri kaydetmiştir.

Resûl-i Ekrem'in (s.a) peygamber sıfatıyla yaptığı davranışları dinî hüküm kaynağıdır.[944] İlk zâhid ve muhaddislerden olan Hassân b. Atiyye (ö. 130/748) bu konu hakkında "Cebrâil, Rasûlullah'a (s.a) gelir ve Kur'an'ı öğrettiği gibi Sünnet'i de öğretirdi." demiştir. İbn Abbas (r.a) ise, Kur'an'ı Kerim'de pek çok yerde geçen "*O size Kitab ve hikmeti öğretti*"[945] ifadesinde yer alan hikmetten kastedilenin "Sünnet" olduğunu belirtmiştir.[946]

Zühd müellifleri sünnetin ne olduğunu tartışmamışlar; genel olarak sünnete ittibâ edip bid'atlardan sakınmak tavsiyesinde bulunmuşlardır.

Sünnet üzere yapılan mutedil amel, sünnetin dışına çıkan çok amelden evladır. Şu sahabe kavli bu durumu haber vermektedir: Übey b. Ka'b (r.a) bir kavlinde şöyle buyurmuştur: "… Doğru yola ve sünnete, sarılmak sünnete muhalif

---

[941] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/586; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/91 (No. 35507); Dârimî, "Rikâk", 42 (No. 2797); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 114-117 (No. 198-206); Ayrıca bk. Müslim, "İman", 232 (No. 145); İbn Mâce, "Fiten", 15 (No. 3986).

[942] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 114 (No. 119); *ez-Zühd-Allah için yaşamak,* 51 (No. 80).

[943] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 117 (No. 205); İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih,* 2/997 (No. 1902); Kuzaî, *Müsnedü'ş-şihâb,* 2/138 (No. 1052).

[944] Sünnet fıkıh, kelam, hadis gibi şer'î ilimlerde farklı tanımlanan oldukça geniş kapsamlı ve son derece kritik bir kavramdır. İbnü'l-Mübârek'in bu kavramı, "luzûmü's-sünne" başlığında bid'atın zıddı olan sünneti kastettiği anlaşılmaktadır. Sünnet'in tanımı, bağlayıcığı gibi hususlarla ilgili detaylı bilgi için bk. Murteza Bedir, "Sünnet", (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 2010), 153.

[945] Bakara, 2/129; 2/151; 2/231; Âli İmrân, 3/164 v.d.

[946] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/22.

olarak fazlaca amel etmekten çok daha evladır. Öyleyse amellerinize bakın. Eğer çok amel edecekseniz ya da mutedil bir yol arıyorsanız, ameliniz peygamberin yolu ve sünneti üzerine olsun."[947] Bu hususla ilgili olarak Bağdatlı ilk sûfîlerden Serî es-Sekatî (ö. 251/865) şöyle demiştir: "Sünnet üzere az amel, bid'atlarla işlenen çok amelden hayırlıdır. Hem takvayla yapılan amel nasıl az görülebilir ki?"[948]

Beyhakî "hadisleri bırak! Bize Kur'ân'dan haber ver!" söylemini doğru bulmamıştır. Bu nedenle Müslümanlar'ın Kur'ân-ı Kerim'i öğrendiği gibi Sünnet'i de öğrenmesi gerekmektedir.[949]

Sünneti rehber edinen hikmet üzeredir. Hevasına uyan ise bid'at üzeredir. Nişabur'da tasavvufun yayılmasında öncülük eden meşhur sûfî Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) şöyle demiştir: "Söz ve fiilinde sünneti kendisine önder yapan insan, konuştuğunda hikmetli konuşur. Hevâyı nefsine kılavuz yapan ise konuştuğunda bid'at konuşur. Çünkü Yüce Allah "*Eğer ona itaat ederseniz hidayete erersiniz.*"[950] buyurmuştur."[951]

Allah, sünnet üzere yaşayan kişinin kalbine marifet nuru doldurur. Sünnet-i seniyye üzere yaşamaktan üstün makam yoktur. İlk devir sûfilerinden aynı zamanda muhaddis ve müfessir olan Ebü'l-Abbas İbn Atâ el-Edemî (ö. 309/922) bu hususla ilgili şöyle demiştir: "Kim nefsini sünnetin âdapları üzere tutarsa, Allah marifet nuruyla onun kalbini aydınlatır. Habîbullah'ın emirlerine, fiillerine ve ahlakına tâbi olmaktan; söz, fiil, gayret, bağlılık ve niyet açısından Rasûlullah'ın (s.a) edepleriyle edeplenmekten daha büyük bir makam yoktur."[952]

2.2.2.4. İmkan olarak kendinden aşağıda olana, ahlak olarak kendinden üstün olana bakmak

Kişi, yaratılış ve dünya nimetleri açısından kendisinden üstte birini gördüğünde derhal bu konularda kendisinden aşağıda olanlara bakıp Allah'a hamd ve

---

[947] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/238 (No. 539); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/21; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 161 (No. 1093); *ez-Zühd T,* 2/290 (No. 1091).

[948] Beyhakî, *ez-Zühd-Allah için yaşamak,* 48 (No. 71)

[949] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/240 (No. 545)

[950] Nûr, 24/54.

[951] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 151 (No. 319); *ez-Zühd-Allah için yaşamak,* 46 (No. 64).

[952] Beyhakî, *ez-Zühd-Allah için yaşamak,* 47 (No. 67).

şükretmelidir. Örneğin kendisi bazı insanlar gibi çok zengin olmayabilir. Ancak, vücudunun organları tamsa, sağlığı sıhhati yerindeyse bunlar maddi olarak değer biçilemeyecek nimetlerdir. Bununla birlikte nice eli ayağı olmayan, gözleri görmeyen, kulakları duymayan insanlar bulunmaktadır. Ancak kişi, dini yaşantı konusunda ise kendinden aşağıda olanlara değil yukarıda olanlara bakmalıdır. Kendinden aşağıda olanlara bakarsa, kendi durumunu beğenerek dinî yaşantısında gevşekliğe düşer. Bu durum onu şeytanın kucağına düşürür. Şu hadis-i şerif bu hususları haber vermektedir: Ebû Hüreyre (r.a) Nebî (s.a)'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Sizden biriniz yaradılış ve mal konusunda kendisinden üstün olanı gördüğünde kendinden aşağıda olana baksın!*"[953] İbn Mâce'deki tarikte şu ziyade mevcuttur: "*Çünkü bu tavır, Allah'ın nimetlerini azımsamamak için daha uygundur*."[954] Şu rivayet bu konuyu daha tafsilatlı anlatmaktadır: Abdullah b. Amr (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Kimde iki haslet varsa Allah onu sabreden ve şükreden olarak yazar. Kimde o iki haslet bulunmazsa Allah onu sabreden ve şükreden olarak yazmaz. Kim dini konusunda kendinden üstünde olana bakar ve ona uyarsa; dünyası konusunda kendisinden aşağıda olana bakar ve Allah'ın kendisini ondan üstün tuttukları konusunda Allah'a hamd ederse Allah onu sabreden, şükreden bir kul olarak yazar. Kim dini konusunda kendinden aşağıdakine bakarsa ve dünyası konusunda kendinden üstekine bakıp kaçırdığı şeyler konusunda üzülürse Allah onu şükreden ve sabreden olarak yazmaz*."[955]

2.2.3. İlmin fazileti ve ilim öğrenmede niyetin önemi

İbnü'l-Mübârek 2. sırada "Men lâ ya'mel bi ilmih"; 3. sırada "Talebü'l-ilm li arazin fi'd-dünya" bâbına yer vermiştir. Veki' b. Cerrâh, 71. sırada yer verdiği "el-

[953] Abdullah b. Mubarek, *Kitâbü'z-zühd*, I, 502 (No. 1433); Buhârî, "Rikâk", 30 (No. 6125); İbn Mâce, "Zühd", 9 (No. 4142) (Bâbu'l-kânâ'a); İbn Ebü'd-Dünya, *el-Kanâ'a*, 63 (No. 141); *eş-Şükr*, 33 (No. 91)

[954] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/380 (No. 145) (Menziletü'l-fakr); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 19 (No. 98); Buhârî, "Rikâk", 30 (No. 6125). Buhârî, hadisi bâb başlığına taşımıştır. Onun metninde "mal ve yaratılış konusunda" ziyadesi mevcuttur. Müslim, "Zühd ve rekâik", 9 (No. 2963); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 58 (No. 2513); İbn Mâce, "Zühd", 9 (No. 4142); İbn Ebü'd-Dünya, *Kitâbü'ş-şükr,* 56 (No. 162); Beyhakî, *Şuabü'l-imân,* 12/504 (No. 9804). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/419 (No. 7449). Muhakkik, bu hadisin Buhârî ve Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu belirtmiştir.

[955] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 58 (No. 2512). Benzer bir metin için bk. Muâfâ b. İmrân, Kitâbü'z-zühd, 254 (No. 121)

İnsât" bâbında ilim öğrenmenin faziletiyle ilgili hadislere yer vermiştir. İbnü'l-Mübârek 155. sırada "Ref'u'l-Kur'ân izâ türike'l-amel bihî" babı açmıştır. İbnü'l-Mübârek'in Hüseyin el-Mervezî nüshasının 40. başlığı "Kabzu'l-ilm" şeklindedir.

İslam, ilmin merkezine Kur'ân-ı Kerîm'i koymuştur. Rasûlullah (s.a) Kur'ân'ı öğrenen ve aynı zamanda öğretenlerin ümmetin en üstünleri olduklarını müjdelemiştir. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Osman b. Affân (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Sizin en faziletliniz Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir*."[956]

Kim, Allah rızası için ilim öğrenme yoluna girerse Allah ona cennetin yolunu kolaylaşıtrır. Yine Allah rızası için bir mescitte toplanıp Kur'an-ı Kerim'i müzakere edenlerin üzerine sekinet iner, onları rahmet kaplar. Allah katında üstünlük neseb ile değil takva iledir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "… *Kim ilim elde etmek için bir yola girerse Allah onunla cennete giden yolu kolaylaştırır. Bir topluluk Allah'ın evlerinden bir evde toplanıp Allah'ın kitabını okurlarsa ve onu müzakere ederlerse onların üzerine sekinet iner, rahmet onları kaplar, Melekler onları kuşatır, Allah kendi katında onları anar. Kimi ameli geri koyarsa nesebi onu öne geçirmez*."[957] Bu hadisi, Veki' b. Cerrâh İbn Abbas'tan mevkuf olarak gelen tarîkine yer vermiştir.[958]

İnsanlar, Kur'ân-ı Kerîm'i hakkını vererek okuyan ve öğretilerini hayatına tatbik eden ashâbu'l-Kur'ân'ı dinlemez, onların yolundan gitmeye çalışmazsa Allah onları çeker alır. Onlardan sonra gelenler Kur'ân'ı okusalar da özünü kavrayamazlar, ilim elde edemezler.[959] Kur'ân-ı Kerim'e tâbi olan dünyada sapıtmaz ahirette ise bedbaht olmaz.[960]

---

[956] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/839 (No. 521) (el-İnsât); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 296 (No. 2132). Ayrıca bk. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 21 (No. 4739); Ebû Dâvud, "Salât", 347 (No. 1452); Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 15 (No. 2907).

[957] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 23 (No. 126); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 291 (No. 764). Ayrıca bk. Buhârî, "İlim", 10; Müslim, "Zikir", 38 (No. 2699); Tirmizî, "İlim", 2 (No. 2646); İbn Mâce, "Sünne"; 17 (No. 223).

[958] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/830 (No. 517).

[959] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/467 (No. 990); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/277 (No. 804); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 245, 246.

[960] Bk. Tâhâ, 20/123. (Şahin Altuntaş, *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî,* 349).

Hz. Ali'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "İmânı ve Kur'ân'ı bir arada taşıyan kişi tadı güzel olan turunç meyvesi gibidir. İmanı ve Kur'ân'ı taşımayan kişi ise Ebû Cehil karpuzu gibidir. Tadı da kokusu da kötüdür."[961] İbn Mes'ud'a (r.a) göre Kur'ân ehlinin sahip olması gereken özellikler şunlardır: "Kur'ân ehli insanlar uyudukları vakit gecenin kıymetini, insanlar yiyip içtikleri vakit gündüzün, halk sevinç içindeyken hüznün, onlar gülerken ağlamanın, insanlar hata işlerken susmanın, insanlar aldanırken huşu içinde olmanın kıymetini bilmelidir. Kur'ân ehline gözü yaşlı, hüzünlü, hikmet ehli ve vakur olmak yakışır. Kur'an ehline kaba, gafil, sırıtkan, ve haşin olmak yakışmaz."[962]

İslam'da ilme ve âlime verilen değer oldukça yücedir. Âlimler, peygamberlerin vârisleridirler. Peygamberler miras olarak ilim bırakmışlardır.[963] İlim öğrenip öğrendiğiyle âmil olmak dünya ve içindekilerden daha kıymetlidir.[964]

İslam ilim geleneğinde ilmin kişiyi Allah'tan korkan birisi haline getirmesi beklenmiştir. Çünkü kişi, ilim öğrendikçe, Allah'ın büyüklüğünü kendisinin ise acziyetini, cehaletini daha iyi idrak eder. Bu hususla ilgili olarak İbn Mesʿud (r.a) şöyle demiştir: "Kişiye ilim olarak Allah'tan korkması yeterlidir. Cahillik olarak ise ameline bakıp kendini beğenmesi yeterlidir."[965]

İslam toplumunda ilim ve hikmeti öğreten, emr-i bi'l-maʿruf nehy-i ani'l-münker vazifesini yerine getiren âlimler ve adaleti tesis ile vazifeli idarecin bulunması zorunludur. Bu temel iki vazife, ehil olmayan kişilerin eline geçtiğinde toplum fesada uğrar. Bu hikmete binaen Rasûlullah'ın (s.a) ümmeti hakkında endişe ettiği hususlardan biri de saptırıcı önderlerin zuhur etmesi olmuştur.[966]

Kişi, ahirette Allah'ın huzurunda duracak ve bildikleriyle amel edip etmediği sorulacaktır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Abdullah b. Ukeym şöyle haber vermiştir: "Abdullah b. Mesʿud (r.a) hadisten önce yemin ile başlardı. O şöyle

---

[961] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/158 (No. 35654); *el-Musannef T,* 14/529 (No. 35654).

[962] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 133 (No. 892); *ez-Zühd T,* 1/236 (No. 890).

[963] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/833 (No. 519).

[964] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/369 (No. 36349); *el-Musannef T,* 15/27 (No: 36349).

[965] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/160 (No. 35659); *el-Musannef T,* 14/530 (No: 35659).

[966] Dârimî, "Rikâk", 39 (No. 2794). Ayrıca bk. Tirmizî, "Fiten", 51 (No. 2229); Ebû Dâvud, "Fiten", 1 (No. 4252).

dedi: “Sizden herbiriniz ayın on dördünde dolunay ile baş başa kaldığınız gibi rabbi ile baş başa kalacak. Sonra rabbi ona ‘*Ey Âdemoğlu! Benim hakkımda seni ne aldattı? Öğrendiğin şeylerle ne amel ettin? Ey Âdemoğlu! Peygamberlere ne cevap verdin?*” buyuracak.”[967] Ebu’d-Derdâ’nın (r.a) şu sözü tam da bu hususu vurgulamaktadır: “En çok korktuğum şey, hesap için durduğumda bana ‘Sen biliyordun. Bildiğin şeyle ne amel ettin?’ denilmesidir.[968]

Kişi, bir yandan ilim öğrenmeli diğer yandan ilmiyle amel etmelidir. Hz. Ali (r.a) bu konuyla ilgili olarak “İlim öğrenin. Onunla ma‘ruf olursunuz. Öğrendiğiniz ilimle amel edin. Böylelikle o ilmin ehli olursunuz. Zira sizden sonra öyle bir zaman gelecek ki o zamanda halkın onda dokuzu hakkı inkar edecektir. O zamanda yalnızca ilim elde edebimek için yolculuk yapanlar kurtulabilecektir. İşte onlar hidayet öncüleri, ilim kandilleridir.”[969] Buyurmuştur. İlmiyle âmil olmanın önemi Selmân-ı Fârisî’nin, Ebu’d-Derdâ’ya (r.anhuma) yazdığı mektupta şu şekilde yer almıştır: “İlim, pınarlar gibidir. Yüce Allah ondan dilediğini faydalandırır. Kimseye anlatılmayan hikmet, canı olmayan vücut gibidir. Kendisiyle amel edilmeyen ilim, kendisinden infakta bulunulmayan hazine gibidir. Alim, yolda kandil tutan adam gibidir. Herkes onun ışığıyla aydınlanır ve ona dua ederler.”[970] Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın indirdiği ayetlerle amel etmeyenlerin hali ciltlerce kitap taşıyan merkebe benzetilmiştir.[971] Merkep, taşıdığı kitapların içeriğinden bihaberdir.

İlmi ibadetlere zarar vermeyecek derecede ibadetleri de ilim tahsiline zarar vermeyecek kadar yapmak gerekir.[972]

Dünyalık elde etmek için ilim öğrenmek büyük günahlardandır. Bu durumdaki kişiler dünyalarını kurtarsalar bile ahiretlerini mahvetmişlerdir. Şu söz bu hususu haber vermektedir: “Ahir zamanda din ile dünyayı elde eden adamlar çıkar.

---

[967] İbnü’l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/18 (No. 33); *ez-Zühd ve’r-rekâik*, 1/13 (No. 38); Esed b. Musa, *ez-Zühd*, 76 (No. 96); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 135 (No. 907); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 10/403 (No. 11843) (Kitâbü’l-mevâiz).

[968] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/181 (No. 35741); *el-Musannef T,* 14/553 (No: 35741).

[969] Veki‘ b. Cerrah, *ez-Zühd,* 2/531 (No. 270); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 107 (No. 692); *ez-Zühd T,* 2/191.

[970] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/203 (No. 35811); *el-Musannef T,* 14/573 (No: 35811).

[971] Bk. Cuma, 62/5.

[972] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/367 (No. 36340); *el-Musannef T,* 15/26 (No: 36340)

İnsanlar için koyun postuna bürünürler. Dilleri baldan daha tatlıdır. Kalpleri kurt kalbi gibidir. Onlar için Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Beni mi aldatmaya çalışıyorsunuz yoksa bana karşı mı cüretkar davranıyorsunuz. Yemin olsun ki onların üzerine öyle bir fitne göndereceğim ki akıllılarını dahi hayretler içinde bırakacak.*"[973] Bu hadis İbn Ebû Şeybe'nin kitabında Vehb b. Münebbih'ten "indirilmiş kitaplarda şöyle buluyoruz" kaydıyla nakledilmiştir.[974] İbnü'l-Mübârek ve Hennâd b. Serî bu rivayeti merfu olarak tahriç etmiştir. Ancak muhakkik Ferivâî, bu tarîkin isnadında yer alan Yahya b. Ubeydullah'ın metruk olduğu için senedin çok zayıf olduğunu belirtmiştir.[975] Tirmizî, İbn Ömer'den gelen bir isnadla tahriç etmiştir.[976]

İlim, âlimlere karşı övünmek, cahillerle çekişmek, meclislerde tartışmak için değil sırf Allah rızası için öğrenilmelidir.[977] İlim öğrenen kişi kıskançlık ve kibir hastalıklarından kurtulmadan, ilmiyle dünyalık elde etme peşinde koşturmayı bırakmadan hakiki ilim ehlinden olamaz.[978] Müslüman, bir şekilde ilimle irtibatlı olmalı; ya öğrenen ya öğreten ya da onları dinleyen olmalıdır. Bu çemberin dışında kalırsa kaybedenlerden olur.[979] Hiç kimse annesinin karnından âlim olarak doğmaz. İlim, ancak gayret edip öğrene öğrene elde edilir.[980] Kişi, bilmediği bir şeyi öğrenmekten çekinmemelidir. Alim, bilmediği bir meseleyle karşılaştığında 'En doğrusunu Allah bilir' demekten kaçınmamalıdır. Ebû İshâk'ın naklettiği, Hz. Ali'nin (r.a) şu sözü bu hususla alakalıdır: "Size öyle sözler vasiyet ediyorum ki bu sözleri elde etmek için bineklerinize binip onları bitkin düşürünceye kadar yol alsanız yine de buna değer. (O sözler şunlardır): Hiçbir kul Rabbinden başkasından bir şey ummasın. Günahından başka bir şeyden korkmasın. Hiçbir kimse bilmediği bir şeyi öğrenmekten çekinmesin. Hiçbir âlim kendisine bilmediği bir şey sorulunca

---

[973] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/24 (No. 44); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/17 (No. 50); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/437 (No. 860) (Bâbu'r-riya); Tirmizî, "Zühd", 59 (No. 2404); İbn Ebü'd-Dünya, el-Ukubât, 23 (No. 7)

[974] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/480 (No. 36774) (Kitâbü'z-zühd)

[975] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekaik,* 1/17 (No. 50); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2 (No. 437).

[976] Tirmizî, "Zühd", 59 (No. 2405).

[977] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/338 (No. 952); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 306 (No. 852).

[978] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/193 (No. 35773); *el-Musannef T,* 14/564 (No. 35773).

[979] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/827 (No. 513).

[980] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/831 (No. 518).

'Allah en doğrusunu bilir' demekten çekinmesin. Sabır, imana nispetle cesetteki baş gibidir. Baş gittiği zaman ceset de gider. Sabır gittiği zaman ise iman gider."[981]

İlim âlimlerden öğrenilir. İlmin taşıyıcıları âlimlerdir. Onlar hayatta olduğu müddetçe kıymetleri bilinmeli ve kendilerinden ilim öğrenilmelidir. Allah, âlimlerin sözlerinin dinlenmediğini gördüğünde onların ruhlarını kabzederek alır. Bir toplumda âlim kalmadığında insanlar cahilleri rehber edinirler. Cahiller ise hem kendilerini hem de toplumu saptırırlar. Yukarıda belirttiğimiz hususlarla ilgili olarak Ebu'd-Derdâ'nın şu sözüne burada yer vermek uygun olacaktır: "Neden âlimlerinizin (bir bir ahrete) gittiği halde cahillerinizin hiçbir şey öğrenmediğini görüyorum. Aranızdan çekilip alınmadan önce ilmi öğreniniz. Alimlerin bu dünyadan gitmesi ilmin alınması demektir…"[982]

Ahirette azabdan kurtuluş sünnete sarılmakla mümkün olur. Selef-i sâlihin döneminde ilim kavramıyla kastedilen şeylerden birisi hadis ve sünneti öğrenmektir. İlmi yaymak ve yaşanmasını sağlamak hem dünya hayatını ayakta tutar, adaleti tesis eder hem de ahiret saadetine kavuşturur. İlmin yok olması dinin toplumsal hayattan çekilmesi demektir.[983]

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Âlimler üç sınıftır: Bazısı ilmi hem kendisine hem başkasına faydalı olandır. Bu, âlimlerin en üstünü ve hayırlısıdır. Bazısının faydası kendi nefsi içindir ki bu da güzeldir. Bazısının ise ne kendine ne de başkasına faydası yoktur. Bu ise âlimlerin en kötüsüdür."[984]

2.2.4. Tefakkuh

Veki' b. Cerrâh, 32. sırada "Fadlu'l-Fıkh", Dârîmî ise 1. sırada, "Men yüridillahu bihî hayran yufakkihhu fi'd-dîn" bâbına yer vermiştir.[985] Özellikle Dârimî'nin "Rikâk" bölümüne bu başlıkla başlaması bölümün tamamında ele alınan konuları "tefakkuh"un kapsamında değerlendirdiğini gösterir. Buradan anlaşılan odur ki zühd aynı zamanda "dinde derinleşme" çabasıdır.

---

[981] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/156 (No. 35645); *el-Musannef T,* 14/ 527 (No. 35645).
[982] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/183 (No. 35748); *el-Musannef T,* 14/555 (No: 35748)
[983] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/281 (No. 817); *ez-Zühd- Kalbin incelikleri,* 249 (No. 817).
[984] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/398 (No. 36468); *el-Musannef T,* 15/54 (No: 36468)
[985] Dârimî, "Rikâk", 1

Allah'ın (c.c) hakkında hayır/iyilik murad ettiği kuluna tefakkuh kabileyeti vereceği şu hadiste bildirilmiştir: İbn Mes'ud (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Allah kimin hakkında hayır murad ederse onu dinde ince anlayışlı (tefakkuh) kılar.*"[986] Bazı tariklerde "Rüşdünü ona ilham eder" ziyadesi de vardır.[987] Bu hadis muttefekun aleyh bir hadistir.

Tefakkuh, sadece nasslardan hüküm çıkarmakla sınırlandırılabicek bir ameliye değildir. Dârimî'nin, "Rikâk" bölümüne başlarken "tefakkuh" hadisini tahriç etmesi, devamında işlenen konuların kişiye dinde ince anlayış kazandıracak konular olduğunu vurgulamak istediğini göstermektedir. Allah'a ilimle, ihlasla, tefekkürle, tefakkuh ile kulluk edilmelidir. Tefakkuh, kulluğun kalitesini ve derinliğini artırır. Mekhûl eş-Şâmî bir rivayette mürsel olarak Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Fıkıh gibisiyle Allah'a kulluk edilmedi*"[988]

Hasan-ı Basrî'ye göre sadece hüküm istinbatıyla, fetva vermekle uğraşmak Allah'ın razı olacağı bir kul olmak için yeterli olmaz. Gerçek fakih, zühd üzere hayat sürmeli, ibadetlerine özen göstermeli, ahirete yönelmeli, dini konusunda basiretli olmalıdır.[989] Nefis muhasebesi yapmak ve işlenen günahlardan ötürü nefsini kınamak dinde ince anlayış sahibi olmanın göstergelerindendir.[990]

2.2.5. Tefekkür

İbnü'l-Mübârek, Nuaym b. Hammâd Nüshasının 37. bâbında; Veki' b. Cerrâh 31. bâb başlığında; Hennad b. Seri ise 78. başlığında "Tefekkür" bâbına yer vermiştir.

Selef-i sâlihîn, tefekkürü müstakil bir ibadet olarak kabul etmişlerdir. Hatta, tefekkürü teheccütten dahi üstün görmüşlerdir**.** Kadı ve Kur'an-ı Kerîm muallimi olan Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle buyurmuştur: "Kısa bir süre tefekkür etmek, bir geceyi

---

[986] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/482 (No. 230); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/11 (No. 2790). Ayrıca bk. Buhârî, "İlim", 13 (No. 71); Müslim, "Zekât", 100, (No. 1037)

[987] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 132 (No. 885); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/302 (No. 532); Tirmizî, "İlim", 1 (No. 2645); İbn Mâce, "Sünne", 17 (No. 220).

[988] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/479, (No. 228)

[989] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 226 (No. 1599); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/148 (No. 123)

[990] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/178 (No. 35726); *el-Musannef T,* 14/548 (No: 35726)

namaz kılarak geçirmekten daha hayırlıdır."[991] Bu hususla ilgili olarak Hasan-ı Basrî, şöyle buyurmuştur: "Vera' ve tefekkür, amellerin en faziletlilerindendir"[992]

Tefekkür başlığı altında zühd kitaplarında ele alınan konulardan biri Allah'ın zâtını düşünme meselesidir. Rasûlullah (s.a) Allah Teâlâ'nın Zât'ı üzerine düşünmeyi doğru bulmamıştır. Çünkü insan aklı Allah'ı tasavvur edemez. İnsan Allah'ı nasıl tasavvur ederse etsin Allah onun tasavvurundan münezzeh ve daha yücedir. Bu nedenle kişi, Allah'ın yarattıklarına bakıp Allah'ın büyüklüğünü, kudretini, ilmini ve diğer sıfatlarını tefekkür etmeye yönelmelidir.[993]

İnsanlar arasında hikmeti öğrenmeye ve onu uygulamaya en layık olan müslümandır. Bu nedenle, gördüğü yerde hikmeti almalıdır. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Hikmetli söz mü'minin yitiğidir. Onu nerede bulursa almaya en çok hak sahibidir*."[994]

İlim ve hikmeti aktarma konusunda herkes kabiliyetli olmayabilir. Kişi öncelikle kendisini bu hususta sınamalıdır. Eğer bu işi hakkıyla yapamıyorsa ümmete zarar vermek endişesiyle bu vazifeyi liyâkatli kişilere bırakmalıdır. Değilse insanlara fayda vereyim derken zarar verebilir. Ebû Hüreyre'den (r.a) nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a) dinlediği ilmi, hikmetli sözü yanlış anlayan ve arkadaşına zarar verecek şekilde aktaran kişinin durumunu şuna benzetmiştir: "*Adam bir çobana gelir ve 'süründen kesimlik bir koyun ver' der. Çoban da 'git ve sürünün en iyisinin kulağını tut' der. Bunun üzerine adam gider ve sürünün köpeğinin kulağını tutar.*"[995] Gerçekten herhangi bir mecliste dini bir konu müzakere edilirken herhangi bir ayete veya hadise atıf yapmak veya onlara yorum getirmek yüksek derecede şer'î ilim tahsili gerektirir. Aksi takdirde kişinin din hakkında son derece yanlış yargılara varması an meselesidir.

---

[991] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/332 (No. 949); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 114 (No. 746) (Zühdü Ebi'd-Derdâ); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/468 (No. 943); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 471 (No. 943).

[992] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/126 (No. 287)

[993] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/469 (No. 945). Ayrıca bk. Elbânî, *Sahiha*, 4/395 (No. 1788)

[994] İbn Mâce, "Zühd", 15 (No. 4169); *Sünen-i İbn Mâce,* 6/443 (No. 4169). Ayrıca bk. Tirmizî, "İlim", 19 (No. 2687).

[995] İbn Mâce, "Zühd", 15 (No. 4172); *Sünen-i İbn Mâce,* 10/447 (No. 4172)

2.2.6. Emr bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker

Veki' b. Cerrâh, 73. sırada "Kitâbu ehli'l-hayr ba'zuhum ilâ ba'z" bâbı açmıştır. Hennad b. Serî, 54. sırada "Kitâbü'l-mev'iza ve kısaru'l-emel" 55. sırada "Kitâbü'l-mev'iza" bâbına yer vermiştir. 70. sırada ise "Bâbun mine'l-mev'iza" başlığına yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ, 120 rivayeti muhtevi "el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy 'ani'l-münker" kitabı kaleme almıştır.

İslam toplumunu ayakta tutan temel değerlerden birisi, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münkerdir. Yetkililer bir kötülük gördüklerinde buna doğrudan müdahale etmelidirler. İlim ehli, yazarak ve söyleyerek gördükleri yanlışa (münkere) engel olmaya çalışmalıdırlar. Halk ise ailesinde ve sözünün geçtiği yakın akrabalarında şeraite aykırı bir durum gördüğünde onları kırıcı ve itham edici bir uslüp kullanmadan uyarmalıdır. Toplumda gördüğü, sorumluluk alanının dışında kalan hatalar konusunda ise kalbiyle buğz ederek 'Allah'ım ben bunun günah olduğunu biliyorum. Bu durumdan razı değilim. Beni bu günahın şerrinden muhafaza eyle' diyerek Allah'a sığınmalıdır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Kim bir kötülük (münker) görür de onu eliyle değiştirmeye gücü yeterse bunu yapsın. Eğer eliyle düzeltemezse diliyle düzeltsin. Diliyle de düzeltemezse bunu kalbiyle yapsın (kalbiyle buğz etsin). Bu ise imanın en zayıfıdır.*"[996]

Müslüman, içinde yaşadığı toplumda işlenen günahlara karşı kayıtsız kalmaması gerekir. Siyasi erk, askeri güc, adalet mekanizması, ulema sınıfı gücü yettiği halde bir şekilde topluma zarar veren kötülüğü düzeltmezse, o toplumun bireyleri işlenen bu günaha buğz etmezse ve bu hatanın bertaraf olması için duacı olmazsa Allah'ın o topluma azab göndermesinden korkulur.[997]

---

[996] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker),* 4/610 (No. 10). Ayrıca bk. Müslim, "İman", 78 (No. 49); Ebû Dâvud, "Salât", 247 (No. 1140); Tirmizî, "Fiten", 11 (No. 2172).

[997] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker),* 4/608 (No. 6).

Kişi, gördüğü, işittiği veya öğrendiği bir hakikati konuşma konusunda insanlardan korkmamalıdır.[998] Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker, cihadın şubelerinden biridir.[999] Kişi, iyiliği emredip kötülükten alı koymaya öncelikle kendi nefsinden başlamalıdır. Aksi takdirde kendisini ahirette çok şiddetli bir azab beklemektedir. Şu hadis-i şerif bu durumdaki insanların nasıl bir azaba düçar olacaklarını haber vermektedir: Usâme b. Zeyd (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Kıyâmet günü bir adam getirilip ateşe atılır. Öyle olur ki kaburgaları dökülür ve merkebin değirmen taşının etrafında döndüğü gibi o da ateşin etrafında döner durur. Cehennemlikler onu görünce dehşete kapılıp başında toplanırlar ve ona 'Ey falanca! Bu başına gelen nedir? Sen iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmez miydin?' diye sorarlar. O da 'evet, iyiliği emrederdim ancak onu kendim yapmazdım. Kötülükten men ederdim ancak kendim ondan kaçınmazdım.'* der."[1000]

Toplumu ayakta tutan değerler bozulduğunda emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker vazifesi de aksamaya başlar.[1001] İmanında samimi olan Müslüman, yaşadığı toplum içinde iyiliği emredip kötülükten men etmeye gücü yetmediğinde son derece mahzun olur.[1002]

Rasûlullah (s.a) her fırsatta ashabını uyarmış ve onlara iyiliği tavsiye etmiştir. Bu sünnet, zaman zaman zayıflasa da günümüze kadar gelmiştir. Bu uygulamadan biri *Kitâbü'z-zühd*'lerin en meşhur hadislerinden biridir: "İbn Ömer (r.a) Rasûlüllah (s.a)'den şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (s.a) omzumdan tuttu ve şöyle buyurdu: '*Dünyada garib veya yolcu gibi ol. Kendini kabir ehlinden say*.' İbn Ömer, bu hadisi rivayet ettiği tâbiûnun büyüklerinden olan Mücâhid b. Cebr'e şöyle demiştir: 'Sabaha

---

[998] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker),* 4/613 (No. 16). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 17/490 (No. 11402). Muhakkikler, hadisin isnadının Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu belirtmişlerdir.

[999] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker),* 4/614 (No. 18).

[1000] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker),* 4/616 (No. 21); Müslim, "Zühd ve rekâik", 51 (No. 2989). Ayrıca bk. Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 10 (No. 3094).

[1001] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker),* 4/619 (No. 28).

[1002] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker),* 4/618 (No. 26).

ulaştığında ‘akşama çıkarım deme’. Akşama ulaştığın vakit ‘sabaha çıkarım’ deme. Hastalanmadan önce sağlığını, ölmeden önce hayatını değerlendir. Çünkü ey Allah’ın kulu! Sen, yarın nasıl anılacaksın bilmiyorsun.’”[1003]

Ashâb-ı kirâm, bir birine o denli samimî ve dürüst idiler ki karşıdaki kişinin makamı ve mevkisi ne olursa olsun iyiliği emredip kötülükten alıkoymaktan geri durmuyorlardı.[1004] Din kardeşinin yapacağı bir kötülüğe engel olmanın ecri çok büyüktür.[1005] Selef-i sâlihîn, din kardeşlerine olan samimiyetlerinin bir tezahürü olarak bazen mektup yoluyla birbirlerine nasihat etmişlerdir. Aşağıda bu duruma örnek birkaç mektup zikredilecektir.

Ebü’d-Derdâ (r.a) Mısır vâlisi sahabî Mesleme b. Muhalled’e (ö. 62/682) şöyle bir mektup yazmıştır: “Kul, Allah’a itaat üzere amel ederse Allah onu sever. Allah onu sevince kullarına sevdirir. Kul, Allah’a masiyet üzere amel ederse Allah ona buğz eder. Allah ona buğz edince kullarına da buğz ettirir.”[1006]

Avn b. Abdullah b. Utbe, sâlihlerin birbirlerine yazdıkları tavsiyelerden birinin şu olduğunu haber vermiştir: “Kim ahireti için amel ederse Allah onun dünyasına yeter. Kim kendisiyle Rabbi arasındaki ilişkiyi düzeltirse Allah onunla insanların arasını düzeltir. Kim özel hayatını (sırrını) ıslah ederse Allah da onun dışını düzeltir”[1007]

Atâ b. Ebû Rebâh şöyle nakletmiştir: “Hz. Ali, bir müfreze göndereceği zaman başlarına bir adam tayin eder ve ona şöyle tavsiyede bulunurdu: ‘Sana Allah’tan korkmanı tavsiye ediyorum. Muhakkak O’na kavuşacaksın. Ayrıca O’ndan

---

[1003] İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd ve’r-rekâik,* 1/5 (No. 13); *er-Rekâik*, 2/10 (No. 12); Veki‘ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/230 (No. 11 ve 12) (Bâbu men kâle ‘ud nefseke fi’l-mevtâ); Hennad b. es-Serî, *ez-Zühd*, 1/288 (No. 500) (Bâbu’l- mev‘iza ve kısaru’l-emel); İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, 19/48, (No. 35445) (Kitâbu’z-zühd); Buhârî, “Rikak”, 3, (No. 6053); Tirmizî, “Zühd”, 25 (No. 2333) (Bâbu mâ câe fî kısari’l-emel); İbn Mâce, “Zühd”, 3, (No. 4114) (Bâbu meseli’d-dünya); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 11 (No. 43); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd*, 92 (No. 185; Beyhakî, *ez-Zühdü’l-kebîr*, 193, (No. 465); *Şuabü’l-îmân*, 12/474 (No. 9764) (Bâbun fi’z-zühd ve kısari’l-emel)

[1004] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/151 (No. 35629); *el-Musannef T,* 14/522 (No: 35629).

[1005] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/221 (No. 35854); *el-Musannef T,* 14/589 (No: 35854).

[1006] Vekî‘ b. Cerrah, *ez-Zühd*, 3/847 (No. 524); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/183 (No. 35747) (Kitâbü’z-zühd); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 111 (No. 719); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/299 (No. 525); Ebû Dâvud, *ez-Zühd*, 210 (No. 229); Beyhakî, *ez-Zühdü’l-kebîr*, 299 (No. 797).

[1007] Vekî‘ b. Cerrah, *ez-Zühd*, 3/848 (No. 525); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/307 (No. 36135); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, I, 300 (No. 528) (Kitâbü’l-mev‘iza); İbn Ebü’d-Dünyâ, *Zemmü’d-dünya*, 158 (No. 342).

başka varacağın yer yoktur. O, hem dünya hem de ahiret mülkünün sahibidir. Seni Allah'a yaklaştıracak şeyleri yapmanı tavsiye ederim. Çünkü ahiret günü karşına çıkacak şeyler, dünyada yaptıklarındır."[1008]

Selmân-ı Fârisî, Ebu'd-Derdâ'ya (r.a) bir mektubunda şunları yazmıştır: "İlim, pınarlar gibidir. Yüce Allah ondan dilediğini faydalandırır. Kimseye anlatılmayan hikmet, canı olmayan vücut gibidir. Kendisiyle amel edilmeyen ilim, kendisinden infakta bulunulmayan hazine gibidir. Alim, yolda kandil tutan adam gibidir. Herkes onun ışığıyla aydınlanır ve ona dua ederler."[1009]

2.3. Zühdün Temel Kavramları

Zühd kitaplarında bâb başlığı olarak yer almış 21 kavram tespit edilmiştir. Bunların başlıcaları terk, uzlet, riya, sabır, rıza, takva, tevekkül, fakr, ucub, zikir, hubbullah, haşyetullah, huşu, uhuvvet, sohbet, tevbe, muhalefetü'n-nefs, nefis muhasebesidir. Bunlar arasında terk, hubbullah, haşyetullah, uhuvvet, sohbet kavramlarının birden çok alt başlığı bulunmaktadır. Bu alt başlıklar da hesaba katıldığında kavram sayısı daha da artmaktadır.

2.3.1. Terk

"Terk" konusu zühd kitaplarının en temel en tafsilatlı konularından biridir. İbnü'l-Mübârek 60. sırada, Vekî' b. Cerrâh 51. sırada "Men terake'ş-şey'e lillahi Teâlâ" bâbı açmışlardır. Ayrıca İbnü'l-Mübârek 112. sırada "Terkü şuğli'd-dünyâ", Beyhakî, 3. sırada "Terkü'd-dünyâ ve muhâlefetü'n-nefs ve'l-heva" başlığı açmışlardır.

"Terk" konusunun alt başlıklarından birisi "Hevânü'd-dünyâ" (Dünya'nın Allah katındaki değersizliği) konusudur. Bu konu zühd kitaplarında yaygın bir şekilde yer almıştır. Hangi kitaplarda yer aldığı ileride belirtilecektir. Burada İbn Ebü'd-Dünyâ'nın "Hevânü'd-dünyâ" ifadesi yerine "Zemmü'd-dünyâ" ifadesini kullandığı belirtilmelidir. "Hevânü'd-dünyâ" konusuyla ilişkili iki başlık daha mevcuttur. Bunlar "Meselü'd-dünyâ" ve "el-Hemm bi'd-dünya" başlıklarıdır.

[1008] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/155 (No. 35640); *el-Musannef T,* 14/525 (No. 35640).
[1009] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/203 (No. 35811); *el-Musannef T,* 14/573 (No: 35811).

"Terk" konusunun alt başlıklarından biri söz konusu literatüre ad olmuş "ez-Zühd fi'd-dünyâ" başlığıdır. Bazı kitaplarda "giyimde zühd", "yemede zühd" gibi alt başlıklar yer almıştır. "Terk" kavramının kapsamına giren bir diğer husus "fitnetü'l-mâl"dir. Bu konu ayet ve hadislerde dünyanın ve dünya hayatının niçin yerildiğini haber vermesi açısından ayrıca kıymetlidir. "fitnetü'l-mâl" ve "zemmü'd-dünyâ" konusu bazı kişilerce yanlış anlaşılmış olacak ki İbn Ebü'd-Dünyâ bu hususla ilişkili olarak "Islâhü'l-mâl" isimli kitabı kaleme almıştır. "Terk" konusunun son başlığı "Kısaru'l-emel"dir.

Kim Allah için Allah ve Resûlü'nün hoşlanmadığı, razı olmadığı bir şeyi terk ederse Allah o kişiye terk ettiğinden daha hayırlısını verir. Şu hadis bu ilkeyi haber vermektedir: "Ebû Katâde ve Ebü'd-Dehmâ dediler ki 'çöl ehlinden bir adamın yanına geldik ve ona sen Rasûlullah'tan (s.a) bir şey işittin mi diye sorduk. Evet dedi. Rasûlullah'ı (s.a) şöyle buyururken işittim: "*Sen Allah için bir şeyi terk edersen Allah onun yerine sana daha hayırlısını verir*."[1010]

Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi Müslümanlığını güzelleştirir. Kişi ne dünyasına ne de ahretine faydası olmayan şeyleri terk etmelidir. Allah'ın kendisine vermiş olduğu en temel nimetler olan vakit ve sağlık gibi hususları en faydalı ve en verimli şekilde kullanmalıdır. Kişi terki yerli yerince uyguladığında hayatında büyük bir bereket meydana gelir. "Terk-i dünyâ" ifadesiyle karşılaşınca yüzeysel bir okuma ile dünyanın boş verilmesinin salık verildiği anlaşılmamalıdır. Ali b. Hüseyin Zeynelabidin (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Kendisini ilgilendirmeyen şeyi terk etmesi kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir.*"[1011] Tirmizî, bu hadisin, Ebû Hüreyre'den gelen tarîkini de tahriç etmiştir. Ancak hadisin garib olduğunu belirtmiştir.[1012] Hennâd b. Serî'nin tahriç ettiği bir diğer tarikte yine Ali b. Hüseyin Zeynelabidin (r.a) şöyle haber vermiştir: "*Kendisini ilgilendirmeyen konuda az konuşmak kişinin*

[1010] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/205 (No. 465); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/635 (No. 356); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/466 (No. 938) (Bâbü'l-vera').

[1011] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/307 (No. 20617) (Terkü'l-mer'i mâlâ ya'nîhi); Mâlik b. Enes, *el-Muvatta* (Şeybânî rivayeti), 306 (No. 949) (Fadlü'l-hayâ); Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 2/645 (No. 364); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/539 (No. 1117) (Lâ etekellemü illâ bi hayr); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd,* 55 (No. 103); Tirmizî, "Zühd", 11 (No. 2318)

[1012] Tirmizî, "Zühd"; 11 (No. 2317); İbn Mâce, "Fiten", 12 (Keffü'l-lisan fi'l-fitne)

Müslümanlığının güzelliğindendir."[1013] İbn Ebü'-Dünyâ ise *es-Samt* kitabında her iki tarîki de tahriç etmiştir.[1014]

Ayet ve hadislerde dünyanın atmosfer, yeryüzü ve bu iki arasındakiler anlamında kullanılmadığı daha çok ahlaki bir kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Dünya hayatı aldatıcıdır. İnsanın dünyaya gönderiliş hikmetini unutturan bir yönü vardır. İnsan dünya meşgalelerine daldıkça dünya onu kendisine çeker ve başka meşgaleler çıkarır. Zühdün gerekliliği de tam bu noktada ortaya çıkar. Bu husus "*Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve çok aldatıcı (şeytan) Allah ile (affına güvendirerek) sizi kandırmasın.*"[1015] ayetiyle açık bir şekilde bildirilmiştir.

Lokman'ın (a.s) oğluna verdiği nasihatten yola çıkarak şunlar söylenebilir: Dünya derin bir denizdir ve nice milletler, kavimler ve insanlar onda boğulmuşlardır. Kişi bu denizde ancak takva gemisiyle boğulmaktan kurtulabilir. Kişi bu gemiye iman doldurmalıdır. Bu geminin yelkeni tevekkül olmalıdır.[1016] Lokman (a.s) bu sözünde zühdün temel kavramlarını temsili bir yöntemle birbirleriyle irtibatlandırmıştır.

Günümüzde yaygın bir anlayışla dünyanın bütün nimetlerine, lezzetlerine, hazlarına ulaşma temel gaye olarak görülmektedir. Ancak selef-i sâlihînin yaklaşımı bunun tam aksi yönündedir. Onlarak göre dünyanın en hayırlı kısmı, kendisiyle imtihan olunmadığınız kısımdır.[1017] Çünkü kişi, elde ettiği her nimetten sorguya çekilecektir. Bu husus ayet ile sabittir.[1018]

Beyhakî, "terk" kavramıyla "hicret" kavramını ilişkilendirerek ilgili başlık altında "niyet" hadisini tahriç etmiştir. Bu hadis-i şerife göre kim Allah ve Resûlü'nü hoşnut etmek için İslam'a aykırı veya İslam'ı yaşamasına engel olduğunu öğrendiği bir şeyi terk ederse o kişi Cennet'e, Allah ve Resûlü'nün rızasına ulaşır. Aksine

---

[1013] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/541 (No. 1118) (Lâ etekellemü illâ bi hayr)
[1014] İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân,* 92 (No. 107, 108).
[1015] Fâtır, 5.
[1016] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/343 (No. 733); *ez-Zühd, Kalbin İncelikleri,* 169 (No. 537)
[1017] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/344 (No. 736); *ez-Zühd, Kalbin İncelikleri,* 170 (No. 541)
[1018] Tekâsür, 102/8.

dünya, kadın, para gibi şeyler için en temel değerlerini terk edenler sonunda kaybedenlerden olacaktır.[1019]

Dünya çekicidir. İnsana tatlı gelir. Allah, insanı dünyaya vekil tayin etmiştir ve onların bu vazifeyi nasıl yürüttüklerine bakmaktadır. Bu nedenle herkes dünya fitnesinden sakınmalıdır.[1020]

Beyhakî, "Terkü'd-dünyâ" faslında "dünya sevgisinin zararları"na dair pek çok rivayet nakletmiştir. Onlardan bazıları şunlardır: Beyhakî, söz konusu başlık altında Fudayl b. İyaz'ın şu sözüne yer vermiştir: "Şerrin tamamı bir eve konulmuş anahtarı da dünya sevgisi yapılmıştır. Hayrın tamamı da bir eve konulmuştur anahtarı zühd yapılmıştır."[1021] Bişr b. el-Hâris, "Dünyayı seven ibadetin tadını alamaz" demiştir. Hz. İsa (a.s) ise "Her hatanın başı dünya sevgisdir" demiştir.[1022] Mâlik b. Dinar ise şöyle demiştir: "Dünyaya üzülmen ahiret hüznünü kalbinden çıkarır. Dünyaya sevinmen de ahiret sevgisini kalbinden uzaklaştırır."[1023] Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: "Nefislerimiz adına korktuğumuz günahlarımız olmasaydı da sadece dünya sevgisimiz olsaydı yine de nefislerimiz için korkardık. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: '*Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Allah ise (sizin için) ahireti istiyor.*'[1024] Siz de Allah'ın murad ettiğini isteyin."[1025] İbn Ebü'l-Havârî ise şöyle demiştir: "Dünyayı hakkıyla tanıyan zahidlik yapar, ona yönelmez. Ahireti tanıyan ona yönelir. Yüce Allah'ı tanıyıp bilen O'nun rızasını her şeye tercih eder."[1026] Kettânî ise şöyle bir yöntem önermiştir: "Bedeninle dünyada ol kalbinle ise ahirette ol".[1027]

[1019] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/440; Vekî b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/628 (No. 351) (Bâbü'n-niyye); İbn Mâce, "Zühd", 26 (Bâbü'n-niyye); Beyhaki, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 131 (No. 241). Ayrıca bk. Buhârî, "Bedyü'l-vahy", 1 (No. 1); Müslim, "İmâre", 155 (No. 1907); Ebû Dâvud, "Talâk", 11 (No. 2201); Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 16 (No. 1647)

[1020] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 132 (No. 242)

[1021] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 133 (No. 245); *ez-Zühdü'-l-kebîr T,* 131 (No. 434)

[1022] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 134 (No. 247); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünya),* 3/118 (No. 51)

[1023] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 136 (No. 255), *ez-Zühdü'-l-kebîr T,* 130 (No. 431)

[1024] Enfâl 8/67.

[1025] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 137 (No. 259); *ez-Zühdü'-l-kebîr T,* 126 (No. 410)

[1026] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 140 (No. 274); *ez-Zühdü'-l-kebîr T,* 60 (No. 122)

[1027] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 141 (No. 277)

Dâvud et-Tâî, şu sözünde oruç kavramını insan ömrünün tamamını kapsayacak şekilde genişletmiştir: "Dünyayı şehvetlerine karşı oruç tuttuğun bir gün olarak gör. Bu orucun iftarı ölüm olsun."[1028] Hasan-ı Basrî'nin şu sözü dünya sevgisinin zararını haber vermektedir: "Kim dünyayı sever ve ondan hoşnut olursa kalbinden ahiret korkusu gider. İlmi arttıkça dünya hırsı artan kiyişe Allah gazap eder."[1029] Dünya sevgisi ile âhiret rağbeti birbirinin tam zıddı olarak telakki edilmiştir. Sehl b. Ebî Esed'in şu sözü bu duruma uygun bir örnektir: "Ahiret ile dünyayı bir arada tutmaya çalışan kişi iki ayrı rabbi olan ve hangisini razı edeceğini bilemeyen kişi gibidir."[1030] Hz. İsa'nın şu sözünde dünya sevgisinin ibadetlerden lezzet almaya mani olduğu bildirilmektedir: "Gerçek olarak size derim ki nasıl hasta şiddetli ağrıları yüzünden güzel yemeklere bakar ama onlardan hiçbir tat alamazsa aynı şekilde dünya peşinde koşan kişi de ibadetlerden bir tat alamaz ve dünya sevgisinde bulduğu lezzeti ibadetlerde bulamaz..."[1031] Hz. İsa (s.a) bir diğer sözünde şu benzetmeyi yapmıştır: "Dünyayı isteyen kişi deniz suyu içen kişi gibidir. Ölene kadar içtikçe susuzluğu artar."[1032] İbrahim b. Edhem ise dünya sevgisinin kişiyi kör ve sağır edeceğini belirtmiştir.[1033]

2.3.1.1. Hevânü'd-dünyâ

"Hevânü'd-dünyâ" konusu, zühd kitaplarının en temel konularından biridir. İbnü'l-Mübârek, 108; Vekî' b. Cerrâh, 10; Tirmizî 13, 14 ve 15; Hüseyin b. Sa'îd, 8; Dârimî 27. sırada "Hevânü'd-Dünya" bâbı açmışlardır. İbn Ebü'd-Dünyâ, 565 rivayetle kaleme aldığı zühd külliyatının en geniş muhtevalı eserlerinden biri olan *Zemmü'd-dünyâ* kitabını kaleme almıştır.

Zühd kitaplarında "Hevânü'd-dünyâ" konusuyla yakından ilgili başlıklardan birisi "Meselü'd-Dünya"dır. Bu bâba Veki' b. Cerrâh 9; Buharî 2; Tirmizî 17; İbn Mâce, 3. sırada yer vermişlerdir. Yine bu konuyla ilgili olarak İbn Mâce, 2. Sırada, Tirmizî, 18. sırada "el-Hemm bi'd-dünyâ" bâbı açmıştır. Tirmizî, 16. Sırada "Ed-

[1028] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 142 (No. 282)
[1029] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/164 (No. 169)
[1030] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/164 (No. 167)
[1031] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/171 (No. 179)
[1032] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/254 (No. 326)
[1033] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/199 (No. 222)

Dünya sicnü'l-mü'min" bâbı; Buhârî, 7. Sırada "Ma yuhzeru min zehrati'd-dünya ve't-tenafüs fihâ" bâbı açmıştır.

Allah katında dünya son derece değersizdir. Ölü kuzu, sahibi için ne kadar değersizse dünya Allah katında ondan daha değersizdir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Fihr oğullarından biri olan el-Müstevrid b. Şeddâd şöyle haber vermiştir: "Bir gün Rasûlullah (s.a) ile birlikte bir kafilede yol alırken ölü bir kuzunun başında durduk. Rasûlullah (s.a) orada şöyle buyurdu: "*Sizce şu sahibine değersiz geldiği için mi buraya atılmıştır*?" 'Değersizliğinden onu atmışlardır ya Rasûlallah.' dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Dünyanın Allah katındaki değersizliği, bunun sahibi nezdindeki değersizliğinden daha fazladır*."[1034] Bu hadisi İbnü'l-Mübârek "Hevânü'd-Dünyâ" bâbında Müstevrid b. Şeddâd'dan; Veki' b. Cerrah "Hevânü'd-dünyâ" bâbında Hasan-ı Basrî'nin mürseli olarak, Ahmed b. Hanbel, Enes b. Mâlik'ten (r.a), Hennâd b. Serî, Ebû Hüreyre'den (r.a); İmam Müslim, Câbir b. Abdullah'tan; Tirmizî, Müstevrid b. Şeddâd'tan nakletmişlerdir. Ayrıca bu hadis, İbn Ebü'd-Dünya'nın "Zemmü'd-dünyâ" adlı kitabının başlangıç hadisi olmuştur. Zühd müellifleri "hevânü'd-dünyâ" tabirini bu hadisten almış olduğu düşünülebilir.

Dünyanın, Allah katında sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı Allah kâfire ondan bir zırnık vermezdi. Osman b. Ubeydullah, Rasûlullâh'ın (s.a) ashâbından bazılarının Nebî'nin (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir: "*Eğer dünyanın Allah katında hayır noktasında sivrisineğin kanadı kadar (değeri) olsaydı kafire ondan hiçbir şey vermezdi*."[1035] Hasan-ı Basrî'nin gözünde dünya o denli değersizdi ki öğrencileri onun yanına girip çıkınca onların gözünde de dünya son derece değersiz

---

[1034] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/177, (No. 508); *er-Rekâik*, 2/330 (No. 710); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/ 295 (No. 69) (Hevânü'd-dünya); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 22 (No. 122); Hennad b. Serî, *ez-Zühd*, 1/321; Müslim, "ez-Zühd ve'r-Rekâik", 2, (No. 2957); Tirmizî, "Zühd", 13, (No. 2321) (Hevânü'd-dünyâ); İbn Mace, "Zühd", 3, (No. 4111) (Meselü'd-dünya); Dârimî, "Rikâk", 27 (No. 2779); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, 24 (No. 1, 2, 3); İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 64-66, (No.131-136); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 13/80 (Zühd ve kısaru'l-emel)

[1035] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/178 (No. 509); *er-Rekâik*, 2/330 (No. 711); Hennad b. Serî, *ez-Zühd*, 1/321 (ez-Zühd ve mâ yekfî mine'd-dünyâ); Tirmizî, "Zühd", 13 (No. 2320) (Hevânü'd-dünyâ); İbn Mâce, "Zühd", 3 (No. 4110) (Meselü'd-dünyâ); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, 29 (No. 15); İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 63 (No. 128, 129); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/341 (No. 7847).

hale gelirdi.[1036] Allah'ı zikretmek, Allah'a ulaştıran şeyler, alimler ve öğrenenler hariç dünya melundur.[1037] Bu nedenle kişi kendisini kurtaracak bu dairenin dışına çıkmamalıdır. Ahirete kıyasla dünya, kişinin parmağını denize daldırdığında elde ettiği damlacığın deniz karşısındaki küçüklüğü gibidir.[1038] Bu nedenle kişi, kısa süren bu dünya hayatı için asla ebedi olan ahiret hayatını feda etmemelidir.

Zühd kitaplarında "Hevânü'd-dünyâ" konusuyla yakından ilgili başlıklardan bir diğeri "Meselü'd-Dünya"dır. Bu bâbı Veki' b. Cerrâh 9; Buharî 2; Tirmizî 17; İbn Mâce, 3. sırada yer vermişlerdir. Bu konuyla ilgili bir diğer başlık "el-Hemm bi'd-Dünya"dır. Bu başlığa İbn Mâce, 2.; Tirmizi, 18. sırada yer vermiştir.

Buhârî, "Meselü'd-dünya fi'l-âhira" bâbında öncelikle "*Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir.*"[1039] ayetini zikrettikten sonra Sehl b. Sa'd'ın 'Rasûlullah'tan (s.a) işittim kaydıyla naklettiği şu hadise yer vermiştir: "*Cennetteki kırbaç kadar yer, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır. Allah yolunda*

[1036] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/395 (No. 36451); *el-Musannef T,* 15/51 (No: 36451).

[1037] Tirmizî, "Zühd", 14 (No. 2322). Merfuen tahriç edenler için bk.: İbn Mâce, "Zühd", 3, (No. 4112); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmu'd-dünya*, 26, (No. 7); İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 62, (No. 126); İbnü'l-A'râbî, *Ma'ne'z-zühd*, 45, (No. 65); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 133, (No. 244).

Ayrıca bkz. Elbânî, *Sahîha*, 6/703 (No. 2797). Hadis için Şuayb Arnavut, hasen hükmü vermiştir. bkz. İbn Mace, *Sünen*, 5/231, dipnot nu. 2.

Mevkufen tahriç edenler: İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/191, (No. 543); *er-Rekâik*, 2/345, (No. 738); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/180, (No. 35735); Ebû Dâvud, *ez-Zühd*, 200 (No. 213); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmu'd-dünyâ*, 118 (No. 243); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/110 (No. 10032-1033)

[1038] Tirmizî, "Zühd" 15 (No. 2323). Tirmizî hadis için hasen sahih demiştir.; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/170 (No. 496); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/288 (No. 65); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/49 (No. 35447); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/295 (No. 517); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, 28 (No. 12); İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 77 (No. 159). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/535 (No. 18008). Müslim, "Cenne", 55 (No. 2858).

[1039] Hadîd, 57/20.

bir gece veya gündüz yolculuğu dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır." buyurdu.[1040]

Rasûlullah (s.a) kendisiyle dünya arasına oldukça belirgin bir mesafe koymuştur. Kendisi ile dünya arasında hiçbir alakanın bulunmadığını açıkça ifade etmiştir. Ayrıca bu mesafeyi temsili olarak kendisini "dünyadan geçip giden bir yolcu gibi görerek" ifade etmiştir. Abdullah b. Mes'ud (r.a) şöyle nakletmiştir: "Nebî (s.a) bir hasır üzerine uzandı. Bunun üzerine hasır cildinde iz yaptı. Ben 'anam babam sana feda olsun ya Rasûlallah! Bize izin versen de seni hasırdan koruyan bir şey sersek' dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) '*Benim dünya ile ne alakam var? Benim ve dünyanın meseli bir ağacın altında gölgelenip sonra onu terk ederek yoluna devam edip giden yolcu gibidir*." buyurdu.[1041]

Ahirete kıyasla dünya denize daldırılan parmaktaki damla mesabesindedir. Ahirete kıyasla dünya bu kadar değersiz ve küçüktür.[1042] Ahirette gidecekleri yere göre dünya mü'minin zindanı, kafirin ise cennetidir. [1043] Mü'min bu dünyada bir nevi hapiste olduğunu kendisini bu hapisten kurtarabilmek için ise Allah'ın rızasına uygun yaşamaya çalışması gerektiğini unutmamalıdır.

Zühd kitaplarında misal aleminde dünyanın gerçek suretinin yaşlı, çirkin bir kadın olduğuna dair pek çok kavil yer almaktadır. Bunlardan biri şudur: İbn Abbas şöyle demiştir: "Kıyamet gününde dünya kör, saçları ağarmış, dişleri dökülmüş ve çirkin yaratışlı bir ihtiyar suretiyle getirilir. Bu şekilde bütün mahlukata gösterilir ve

---

[1040] Buhârî, "Rikâk", 2 (No. 6052); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 20 (No. 109); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/97 (No. 113); İbn Mâce, "Zühd", 39 (Sıfatü'l-cenne).

[1041] İbn Mâce, "Zühd", 3 (No. 4109). Muhahhik, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/54; Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 1/286 (No. 64); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 14 (No. 64); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/382 (Ma'işetü'n-Nebî); Tirmizî, "Zühd"; 44 (No. 2377). Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.; İbn Ebü'd-Dünya, *Zemmü'd-dünyâ*, 54 (No. 79); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/344 (No. 7858).

[1042] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/170 (No. 496); *er-Rekâik*, 2/323 (No. 697); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/288 (No. 65); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/49 (No. 35447); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/295 (No. 517); Tirmizî, "Zühd" 15 (No. 2323). Tirmizî hadis için hasen sahih demiştir.; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, 28 (No. 12); İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 77 (No. 159). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/ 535 (No. 18008). Müslim, "el-Cenne", 55 (No. 2858).

[1043] İbn Mâce, "Zühd", 3 (No. 4113); Abdullah b. el-Mübârek, Kitâbü'z-Zühd, 40, 123; 211, (No. 597); Ahmed b. Hanbel, Kitâbü'z-Zühd, 26, (No. 152); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 1, (No. 2956); Tirmizî, "Zühd", 16, (No. 2324). Tirmizî, bu hadis için hasen sahih demiştir.; Ebû Davud, Kitâbü'z-Zühd, 257, (No. 288); İbn Ebü'd-Dünya, Zemmü'd-Dünyâ, 25, (No. 4, 5); İbn Ebû Âsım, Kitâbü'z-Zühd, 69, (No. 142); Beyhakî, ez-Zühdü'l-Kebîr, 154, (No. 336).

denir ki 'Bunu tanıyor musunuz?' Bütün mahlukat 'Bunu tanıyor olmaktan Allah'a sığınırız' derler. Denilir ki 'Bu, uğruna birbirinizi öldürdüğünüz, akrabalarınızla ayrıldığınız, birbirinize haset edip düşman olduğunuz ve aldandığınız dünyadır.' Sonra dünya cehenneme atılır. Dünya o zaman şöyle der: 'Ey Rabbim! Benim peşimden gelenler, taraftarlarım neredeler?' Yüce Allah: 'Onun ardından gidenleri ve taraftarlarını da peşinden ateşe gönderin' buyurur."[1044]

"el-Hemm bi'd-dünyâ" ifadesi kişinin tek derdinin dünya olmasını ifade etmektedir. Bu konuda zühd kitaplarının çoğunun ortaklaşa naklettiği hadislerden biri şudur: Zeyd b. Sâbit (r.a) Rasûlullah (s.a)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Kimin derdi dünya olursa Allah onun işini dağıtır ve fakirliğini gözünün önüne koyar. Dünyadan ise ancak kendisine takdir edilen gelir. Kimin niyeti ahiret olursa Allah onun işini derleyip toparlar, zenginliğini kalbine yerleştirir ve dünya da ona boyun eğmiş olarak gelir*."[1045] Veki' b. Cerrâh, Tirmizî, Hennâd b. Serî, İbn Ebü'd-Dünyâ bu hadisin Enes b. Mâlik'ten gelen tarîkini tahriç etmişlerdir.[1046] Bu söz, İbnü'l-Mübârek'in kitabında Tâvus b. Keysân'dan mevkuf olarak gelmiştir. Ahmed b. Hanbel'in kitabında ise Hasan-ı Basrî'nin mürseli olarak yer almıştır.[1047]

Allah, ahirete yönelen kulunun fakirliğini giderir gönlünü zengin kılar. Dünyaya yönelirse kişi, Allah'ın yardımını kaybeder ve doymaz arzulara düçar olur.[1048] Tabi ki kişi rızkını temin için meslek edinmeli, çalışıp çabalamalı ancak sabah kalktığında tek derdi dünya olmamalıdır.[1049] Dünyalığa üzüldüğü oranda

---

[1044] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/126 (No. 68). Benzer bir rivayet için bk. (No. 69).

[1045] İbn Mâce, "Zühd", 2 (No. 4105).

[1046] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/638 (No. 359) (el-Hemm fi'd-dünyâ); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 30 (No. 2465); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/355 (et-Teferruğ li'l-ibaâde); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/259 (No. 337).

[1047] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/268 (No. 777); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 30 (No. 180); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/354; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 30 (No. 2465); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, 154 (No. 331); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebir*, 305 (No. 813).

[1048] İbn Mâce, "Zühd", 2 (No. 4107); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 32 (No. 194); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/354; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 30 (No. 2466); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 12/540 (No. 9856); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/362 (No. 7926).

[1049] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/113 (No. 46); Mu'âfâ b. İmrân, 196 (No. 28).

kişinin kalbinden ahiret endişesi kalkar. Ahirete üzüldüğü oranda ise dünya kaygısı kalbinden uzaklaşıtr.[1050]

"Hevânü'd-dünyâ" konusuyla irtibatlı görülebilecek bir diğer husus "zenginliğin zararları" hususudur. Bu konuyla alakalı olarak İbnü'l-Mübârek 113. sırada "Zemmü'l-ğına", Veki' b. Cerrah ise 23. sırada "Zikrü'l-ğınâ" bâbı açmışlardır.

Şeytan, malı insanın gözünde süsler. Bu yüzden kişi vermesi gereken zekatı vermez hale gelir. Şeytanın zengin için hazırladığı tuzaklardan bir diğeri israftır. Üçüncü tuzak ise malı haram yoldan kazanmaktır. Şu hadiste, bu tuzaklar bildirilmiştir: Abdurrahman b. Avf'ın oğlu Ebu Seleme Nebî'nin (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Şüphesiz ki şeytan şöyle demiştir: zengin şu üç halin birinden yana benden asla kurtulamaz: malı onun gözünde süslerim. Böylece o malı hakkı olandan men eder ya da malı elde etmeyi kolaylaştırırım da onu gereksiz yerlere harcar veya malı kendisine sevdiririm ki böylece onu haksız bir şekilde kazanır*."[1051]

Allah Resûlü (s.a) kendisini dünyada bir yolcu gibi görmüştür. Kendisine yeryüzünün hazinelerinin anahtarları teklif edilmesine rağmen kabul etmemiştir.[1052] Hz. Peygamber (s.a) melik peygamber olmak yerine kul peygamber olmayı tercih etmiştir.[1053] Ayrıca o, Uhud Dağı kadar altını olsa borcu dışındakiler hariç üç gün içinde tamamını tasadduk edeceğini belirtmiştir. Rasûlullah'ın (s.a) gönlü bu denli zengindir ve dünyaya zerre kadar tamah etmemiştir. Ailesini, akrabalarını, ihtiyaç sahiplerini gözetip, ihtiyacından fazlasını tasadduk edenler hariç dünyada malı çok olanlar ahirette sevabı az olanlardır.[1054]

Zühd kitaplarında zenginlik konusunda vurgulanan bir diğer husus gönül zenginliğidir. Buna göre asıl zengin malı çok olan değildir. Gerçek zengin, gönlü

[1050] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/155 (No. 143); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 134 (No. 249).

[1051] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/348 (No. 741); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 171 (No. 547).

[1052] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/448 (No. 952); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/265 (No. 767).

[1053] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/348 (No. 746); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 172 (No. 552).

[1054] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/332 (No. 606); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 315 (No. 606); Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 176 (No. 3); Buhârî, "Rikâk", 14 (No. 6079); Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, 13/56 (No. 9946).

zengin olandır. Cimri olan ne kadar malı olursa olsun fakirlik duygusundan kurtulamaz.[1055] Kişi Allah'tan gönül zenginliği istemelidir.[1056] Allah sevdiği kullarını, insanların bazı hastalarını sudan koruduğu gibi korur.[1057]

Zenginliğin yerilmesinin sebeplerinden biri zenginliğin beraberinde getirdiği imtihanları başarılı bir şekilde geçememesi, dünyaya meyletmesi, gönlündeki dünya sevgisinin artmasıdır. Sahabe, Nebî'nin (s.a) nasıl yaşadığına bizzat şahit olmalarına rağmen dünya ile imtihan olunduklarında zorlanmışlardır. Câbir b. Abdullah'ın şu sözü bu durumu açıklamaktadır: "Dünya malı içimizden kimin eline geçtiyse ya o kişi dünyaya veya dünya ona meyletti. Abdullah b. Ömer hariç."[1058]

Rasûlullah (s.a), diğer ümmetlere olduğu gibi kendi ümmetine de dünyanın açılmasından, onların bu uğurda rekabete düşerek birbirlerini öldürmelerinden endişe etmiştir.[1059]

Rasûlullah'ın (s.a) irtihalinden sonra ümmetinin arasında servetinin ne denli arttığına dair şu rivayet bir örnektir: Hz. Ali şöyle demiştir: "Ben Rasûlullah (s.a) ile birlikte açlıktan karnıma taş bağladığımı biliyorum. Bugünkü sadakam ise kırk bin dinardır."[1060]

Rasûlullah (s.a), Allah'ın yeryüzünden çıkarttığı dünyanın süsü olan mallar konusunda ümmeti hakkında endişe etmiştir. Çünkü bu dünya malı, tatlı ve çekicidir. Kim hakkıyla alırsa ve Allah'ın rızası doğrultusunda harcarsa dünya malı bu hayatı yaşama konusunda ne güzel yardımcıdır. Bu malı hakkı olmadan alan ise yiyip de doymayan kişi gibidir. Zühd müelliflerinin de konuyla ilgili olarak yer verdikleri şu

---

[1055] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/425 (No. 181); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/356 (No. 1008); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 19 (No: 99); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/339 (Men kerihe cem'a'l-mâl), Buhârî, "Rikâk", 15 (No. 6081) (el-Ğinâ ğine'n-nefs); Tirmizî, "Zühd", 40 (Rivayet No: 2373) (el-Ğinâ ğine'n-nefs); İbn Mâce, "Zühd", 9 (No. 4137) (el-Kanâ'a); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân,* 12/543 (No. 9859); (ez-Zühd ve Kısaru'l-emel).

[1056] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/429 (No. 184)

[1057] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/110 (No. 38); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/344 (No. 7857); (Kitâbü'r-rikâk); Ayrıca bk. Tirmizî, "Tıb", 1 (No. 2036)

[1058] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/193 (No. 35771); *el-Musannef T,* 14/563 (No. 35770).

[1059] Buhârî, "Rikâk", 7 (No. 6061); İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/325, 326 (No. 704); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 6 (No. 2961); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 28 (No. 2462); İbn Ebü'd-Dünyâ, Zemmü'd-dünyâ, 122 (No. 250); İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 87 (No. 178); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/393 (No. 11817). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Fiten", 18 (No. 3997) (Fitnetü'l-mâl)

[1060] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 110 (No. 710); *ez-Zühd T,* 1/195 (No. 710).

hadiste bu hususlar mevcuttur: Amr b. Avf (r.a) şöyle haber vermiştir: Rasûlullah (s.a) Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı Bahreyn'e göndermiş ve o da oradan mal ile dönmüştü. Ensar onun mal ile döndüğünü duyunca sabah namazını Nebî (s.a) ile kılıp ona doğru yöneldiler. Nebî (s.a) onların bu halini görünce tebessüm etti ve onlara '*Sanırım siz Ebû Ubeyde'nin bir şeyler getirdiğini işittiniz?*' buyurdu. Onlar da 'evet yâ Rasûlallah!' dediler. Bunun üzerine onlara '*Sizi sevindiren şeyle sevinip mutlu olun. Vallahi ben sizin hakkınızda fakirlikten korkmuyorum. Sizin hakkınızda sizden öncekilere dünyanın açılıp yayılması gibi dünyanın size açılmasından ve sizin de onlar gibi bu uğurda birbirinizle rekabete girmenizden ve onlar gibi sizin de helak olmanızdan korkuyorum.*' buyurdu."[1061]

2.3.1.2. ez-Zühd fi'd-dünyâ

İbnü'l-Mübârek, 107. sırada "ez-Zühd fi'd-dünya ve kerâhiyetü't-tekâsür" bâbı açmıştır. Tirmizî, 29 ilâ 32. bâbları "ez-Zehâde fi'd-dünyâ" konusunu ayırmıştır. İbn Mâce'nin 1. bâbı "ez-Zühd fi'd-dünya" başlığını taşımaktadır. Hennad b. Seri, 57. Sırada "ez-Zühd ve mâ yekfî mine'd-dünya" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, 112. Sırada "Terku şuğli'd-dünyâ" bâbı açmıştır.

Zühd kavramı merfu hadislerde yaygın bir şekilde yer almamaktadır. Bu nedenle müellifler "ez-zühd fi'd-dünyâ" başlığına muhteva olarak uygun hadisleri yerleştirmişlerdir. Benzeri durum müelliflerin kitaplarına verdikleri *Kitâbü'z-zühd* ismi için de geçerlidir. Onlar kitaplarında zühdün tanımıyla ilgilenmekten çok oluşturdukları muhtevayla zühd kavramına nasıl bir anlam yüklediklerini ortaya koymuşlardır.

Rasûlullah (s.a) dünya nimetlerinin ümmetine açılmasından onların da geçmiş ümmetlerin yaptığı gibi bu konuda rekabete düşüp birbirlerine zarar vermelerinden endişe etmiştir. *Kitâbü'z-zühd* müelliflerinin "ez-zühd fi'd-dünyâ" konusunda ortaklaşa rivayet ettikleri hadislerden biri Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Bahreyn'den getirdiği mallar karşısında ashabın gösterdiği tavır ve Rasûlulllah'ın (s.a) bu duruma verdiği tepkiyi haber veren hadistir. Bu hadis şu şekildedir: Misver b. Mahreme şöyle

[1061] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/173 (No. 5052); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 154 (No. 502); Buhârî, "Rikâk", 7 (No. 6061); Müslim, "Zühd ve rekâik", 6 (No. 2961); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 28 (No. 2462). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Fiten", 18 (Fitnetü'l-mâl).

haber vermiştir: Amr b. Avf - Âmir b. Lüey oğullarının himayesindeydi- Rasûlullah (s.a) ile Bedir Savaşı'na katılmıştı- haber vermiştir ki Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Bahreyn'den (bir miktar) malla geldi. Ensar, Ebû Ubeyde'nin gelişini işitti. Sabah namazını Nebî (s.a) ile birlikte eda ettiler. Rasûlullah (s.a) namazdan ayrılınca ona doğru yöneldiler. Nebî (s.a) onların halini görünce tebessüm etti. Sonra şöyle dedi: '*Sanırım siz Ebu Ubeyde'nin bir şeyler getirdiğini işittiniz*.' 'Evet' ya Rasûlallah dediler. Bunun üzerine "*Sizi sevindiren şeyle sevinip mutlu olun. Vallahi ben sizin için fakirlikten endişe etmiyorum. Sizden öncekilere dünyanın açılıp yayılması gibi dünyanın size açılmasından ve sizin de onlar gibi bu uğurda birbirinizle rekabete girmenizden ve onlar gibi sizin de helak olmanızdan endişe ediyorum.*" buyurdu.[1062]

Dünya malı tatlı ve çekicidir. Dünyaya hırsla yönelen bundan zarar görür ve elde ettiği dünyalığın bereketini göremez. Dünyaya hırsla yönelen kişi yiyip de doymayan kişi gibidir. Bu hususla ilgili olarak zühd müellifleri şu hadise yer vermişlerdir: Hakîm b. Hizâm (r.a) şöyle haber vermiştir: "Rasûlullah'tan (s.a) mal istedim verdi sonra üç kere istedim yine verdi. Sonra dedi ki: '*Ey Hakîm b. Hizâm, bu mal tatlıdır çekicidir. Her kim bu malı hırs olmaksızın alırsa o mal kendisi için bereketli kılınır. Kim de bunu hırs ile alırsa mal alan için bereketli kılınmaz. O ihtiraslı kişi yiyip yiyip de hiç doymayan kimse gibi olur. Veren el alan elden üstündür*.'"[1063] Kur'ân-ı Kerim'de çokluk yarışının insanları oyaladığı bildirilmiştir.[1064] Rasûlullah (s.a) bu ayeti okuduktan sonra şöyle buyurmuştur: "*Ademoğlu malım malım der. Yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden tasadduk edip önden gönderdiğinden başka senin malın mı var ki?*."[1065] Oysa âdemoğlunun yiyip

[1062] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/325, 326 (No. 704); Buhârî, "Rikâk", 7 (No. 6061); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 6 (No. 2961); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 28 (No. 2462); İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 87 (No. 178); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/393 (No. 11817). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Fiten", 18 (No. 3997) (Fitnetü'l-mâl).

[1063] Bk. Buhârî, "Rikâk", 7 (No. 6063).

[1064] Tekâsür, 102/1,2.

[1065] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/323 (No. 699); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/170 (No. 497); Tirmizî, "Zühd"; 31 (No. 2342). Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/358 (No. 7913) (Kitâbü'r-rikâk) Zehebî, hadis için sahih demiştir.; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 132 (No. 243) (Fasl fi terki'd-dünyâ).

tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve tasadduk edip önden gönderdiğinden başka malı yoktur.[1066]

Kişinin, ihtiyacından fazla olan malını tasadduk etmesi gerekir. İslam'ın emrettiği zekatı yerine getirmez, bütçesine uygun bir şekilde tasadduk etmezse o mal kendisine zarar verir. Kişi, kendisine yetecek kadar malı kazanmak için çalışıp çabalarken kınanmaz. Kişi infak etmeye en yakınlarından başlamalıdır. Kişinin, dünyadan sakınacağım derken muhtaç duruma düşmesi doğru değildir. Çünkü veren el alan elden üstündür. Kişinin veren el olabilmesi için çalışıp kazanması gerekir. Bu hususla ilgili olarak zühd müellifleri şu hadise yer vermişlerdir: "*Ey Âdemoğlu! Sen (malın) fazlasını dağıtırsan senin için hayırlıdır. Eğer elinde tutarsan senin için şerli olur. Yetecek kadarı için kınanmazsın. İnfak etmeye en yakınından başla. Veren el alan elden üstündür*."[1067]

Selef-i sâlihine göre bir kişinin zühd ehli olduğunu söylemek o kişiyi tezkiye etmek anlamına gelmektedir. Buna göre kişi zühd ehli kişilerle arkadaşlık etmelidir. Onlarla oturup kalkmalıdır.[1068]

Ashab-ı kirâmın önde gelenlerinden bazıları Rasûlullah (s.a) döneminde yaşadıkları yoksulluğu ve açlığı çok iyi hatırladıkları için onun vefatından sonra ortaya çıkan bolluğun kendilerini bozmasından fitneye düşürmesinden endişe etmişlerdir. Çünkü Rasûlullah (s.a) kendilerine "*Sizden birinin nafakası, bir yolcunun azığı kadar olsun*"[1069] buyurmuştur.

Allah'ın zenginlik verdiği kişilerin bu imtihan karşısında nasıl bir tavır sergiledikleri bazı hadislerde gerçek olarak bazı hadislerde temsili olarak anlatılmıştır. Nimetlerin en güzellerinden biri kişiye ilimle birlikte mal verilmesidir.

[1066] Bk. Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 222 (No. 1561).

[1067] Tirmizî, "Zühd", 32. Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 97 (No. 1036); Beyhaki, *Şuabü'l-iman*, 5/74 (No. 3114).

[1068] İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4101). Muhakkik, hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.; Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 13/119 (No. 10048) (Zühd ve kısaru'l-emel).

[1069] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/316 (No. 566); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 298 (No. 566); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/343 (No. 966); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/290 (No. 67) (ed-Dünyâ ve meselühâ); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/52, 53 (No. 35453); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 27 (No. 155); İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4104); İbn Ebü'd-Dünya, *Zemmü'd-dünyâ*, 58 (No. 94); İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 82 (No. 169); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/353 (No. 7891). Ayrıca bk. Elbânî, *Sâhiha*, 4/291 (No. 1715).

Böylelikle kişi malını tasarruf ederken ilim üzerine amel eder ve Allah'ın rızasını kazanır. Kendisine ilim verilip mal verilmeyen kişi "Bana ilim verilseydi falanca gibi infak ederdim" diye düşünür. Bu kişi de niyetinden ötürü sevap kazanır. Allah'ın kendisine mal verip ilim vermediği kişi malın hakkını eda etmez, onu batıl yerlere harcar. Böylelikle Allah'ın gazabına düçar olur. Kendisine ne mal ne de ilim verilmeyen kişi malı olup ilmi olmayana özenir. O da günaha düşer. Bu nedenle mutlaka öncelikle Allah'tan ilim istemek gerekir.[1070]

Toplumları ifsad eden hususlardan biri de insanların ekonomik durumlarına göre muamele görmeleridir. İnsanlara gelir düzeylerine göre muamele edilmesi son derece yanlıştır. Nice fakir ve yoksul kişiler Allah katında yüce bir mertebeye sahiptir. Bu nedenle onları küçük görüp aşağılayanlar Allah'ı öfkelendirmiş olurlar. Bu hususla ilgili olarak zühd müellifleri şu hadise yer vermişlerdir: Sâlim b. Ebü'l-Ca'd şöyle demiştir: Allah Resûlü (s.a) şöyle buyurdu: "*Ümmetimden öyle kimseler vardır ki sizden birinin kapısına gelip bir dinar istese onu vermez. Bir dirhem istese onu da vermez. Bir kuruş istese yine vermez. Halbuki o, Allah'tan cenneti isteseydi Allah ona cenneti verirdi. Eğer dünyayı isteseydi dünyayı ona vermezdi. Ona vermemesinin sebebi, onun Allah katında değersiz olması değil; onun eski elbise giymesi ve insanlar tarafından aldırış edilmemesinden ötürüdür. Lakin o kul, Allah adına yemin etse Allah onun yeminini boşa çıkarmaz.*"[1071]

"ez-Zehâde fi'd-dünyâ" ifadesini tamamlayan ibare "er-Rağbe fi'l-âhira"dır. Selef-i sâlihîn zühd konusunu dünyadan yüz çevirmek, ahirete yönelmek ekseninde ele almışlardır. Örneğin Hz. Ali (r.a) bu konuda şöyle demiştir: "Dünyada zahid olanlara ve ahireti arzulayanlara ne mutlu. Onlar yeryüzünü kilim, yeryüzünün toprağını yatak, suyunu temizlenme vasıtası, Kur'ân'ı şiar, duayı da örtü edinmişler ve Hz. İsa'nın (a.s) dünyada yaşadığı gibi yaşamışlardır."[1072] Hasan-ı Basrî'nin şu

---

[1070] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/323 (No. 586); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî hayat*, 306 (No. 586); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/354 (No. 999); Tirmizî, "Zühd", 17 (No. 2325) (Meselü'd-dünya meselü erba'ati nefer).

[1071] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/323 (No. 587); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî hayat*, 306 (No. 587); Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 221 (No. 62); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/382 (No. 146) (Zikru menzileti'l-fakr); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 14 (No. 67); İbn Mâce, "Zühd", 4 (No. 4115); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/364 (No. 7932); Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 13/93 (No. 10006)

[1072] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/135 (No. 87)

sözü de bu duruma uygundur: "Kim dünyayı sever ve ondan hoşnut olursa kalbinden ahiret korkusu gider. İlmi ile dünya hırsı artan bir kul, Yüce Allah'ın öfkesini artırır ve ondan daha da uzaklaştırır."[1073] Hz. İsa'nın şu sözü de bu meyandadır: "Büyük olan ahireti bırakıp küçük olan dünyaya çalışıyorsunuz. Oysa ölüm hepinize uğrayacaktır."[1074]

İbn Ebü'd-Dünyâ, diğer müelliflerden farklı olarak *Zemmü'd-dünyâ* kitabında "zühd"ü tanımlamaya çalışan sözlere yer vermiştir. İbn Şihab ez-Zührî "dünyada zühd üzere olmak haram olan şeylerin kişinin sabrını aşamaması helal olan şeyler ise şükrünü azaltmamasıdır."[1075] diyerek zühd kavramını haramlara karşı sabır ve helallere karşı şükür şeklinde değerlendirmiştir.

Vüheyb el-Mekkî "Dünyada zühd üzere olmak, dünyadan kaçırdığına üzülmemen ve ondan eline geçene sevinmemendir."[1076] diyerek dünyadan kaçırdığı şeyler konusunda gam-keder çekmemesi eline geçen nimetlerle ise şımarmamasını zühd olarak telakki etmiştir.

Bazı zâhidler zühdü, zühdün kapsamında yer alan konularından biriyle eşitlemişlerdir. Fudayl b. İyaz bunlardan biridir. O "zühdün aslı Allah azze ve celle'den razı olmaktır."[1077] diyerek zühdü rızadan ibaret görmüştür.

İbrahim b. Edhem ise zühdün farz, fazilet ve selamet olmak üzere üç türü olduğunu belirtmiştir: "Farz olan zühd haram olan şeylerden kaçınmaktır. Fazilet olan zühd helal olan şeylerden de uzak durmaktır. Selamet olan zühd ise şüpheli şeylerden kaçınmaktır."[1078]

İslam tarihinde zamanla zahidliğin belli kalıpları ortaya çıkmıştır. Bu durumu bazı meşhur zâhidler eleştirmişlerdir. Ebû Müslim el-Havlânî kişinin zahidlik olduğunu düşünerek Allah'ın helal kıldığı bazı nimetleri kendisine haram kılmasını ve dünyadan uzak durmayı yanlış anlayarak maddiyatına zarar vermesi elindeki

---

[1073] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/164 (No. 169)

[1074] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/235 (No. 277)

[1075] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/135 (No. 91)

[1076] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/142 (No. 108)

[1077] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/147 (No. 122)

[1078] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/149 (No. 125); Ebû Sa'îd İbnü'l-A'râbî, *ez-Zühd ve sıfatü'z-zahidîn,* 22 (No. 12); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 69 (No. 30)

birikimi değerlendirmeyip zayi etmesini şu sözlerle eleştirmiştir: "*Dünyaya karşı zahitlik helali haram kılmak ve malı zâyi etmek değildir. Aksine dünyaya karşı zahitlik elindekinin Allah'ın katındakinden daha güven verici olmamasıdır ve başına müsibet geldiğinde onun sevabı konusunda musibetin sürekli kalmasını arzu etmendir*." [1079]

Tirmizî ve İbn Mâce bu kavli merfu olarak zühd bölümünde tahriç etmişlerdir. [1080] Ancak her ikisinin senedinde münkerü'l-hadis olan Amr b. Vâkıd[1081] bulunmaktadır. Bu nedenle bu sözün maktu olarak aktarılması daha doğru olacaktır.

Süfyan-ı Sevrî, "Dünyada zühd üzere olmak, kuru katı şeyler yemek ve abâ (kalın kumaş) giymek değil; geleceğe yönelik fazla beklenti içinde olmamaktır (kısaru'l-emel)."[1082] diyerek zühdün belli kalıplara indirgenip özünün kaybedilmesini eleştirmiştir. Ayrıca Sevrî, zühd ile onun bir alt konusu olan kısaru'l-emeli eşitlemiştir.

Bir diğer eleştiri konusu zahidliği açığa vurmak hususudur. Ebû Süleyman ed-Dârâni şöyle demiştir: "Hiç kimseye kalbinde şehevi şeyler dururken zahidliğini açığa vurması doğru değildir. Ancak kalbinde dünyalık lezzetler kalmazsa o zaman insanlara zühdünü göstermesi uygun olur. Çünkü abâ (kalın giysi) zahidlerin işaretlerindendir. Eğer kalbinde zahid olup, kendisini aba giyerek gösterirse o zaman bunun gereklerini yapması ona zorunlu olur. Fakat eğer insanların bakışlarını üzerinden atmak için zühdünü iki beyaz elbiseyle gizlerse bu zühdü için daha sağlıklıdır. İçinizden, üç dirhemlik abâ giyip de kalbinde beş dirhemlik şehvet bulunan kişi hiç utanmaz mı?"[1083]

2.3.1.2.1. Zühdün fazileti

Zühd hakkında gelen hadislerde insanların en hayırlılarının dünyada zühd üzere yaşayan ve ahirete yönelen kişiler olduğu belirtilmiştir**.** Hasan-ı Basrî'den

---

[1079] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 18 (No. 96); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, 63 (No. 107).

[1080] Tirmizî, "Zühd", 29 (No. 2340); İbn Mâce, "Zühd", 1 (ez-Zühd fi'd-dünya).

[1081] Zehebî, Amr b. Vâkıd'ın tanınmadığını ve münker rivayetler naklettiğini belirtmiştir. Bk. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl,* 3/292; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân,* 6/230.

[1082] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/142 (No. 109); Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 1/221 (No. 5); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 194 (No. 466)

[1083] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/151 (No. 132).

mürsel olarak gelen şu rivayet bu hususu haber vermektedir: "(Ashab) 'Yâ Rasûlallah! Bizim en hayırlımız kimlerdir?' diye sordular. '*Dünyada en zahid olanınız, ahirete en çok yöneleninizdir*.' buyurdu."[1084] Aynı müellif, zühdün faziletine dair Ammar b. Yâsir'den gelen şu merfu hadise yer vermiştir: "*Allah'a dünyada zühd üzere yaşamaktan daha iyi bir şeyle ibadet edilmedi*."[1085] Buna benzer bir ifadeyi Hz. Ömer, Ebû Musâ el-Eş'ârî'ye yazdığı mektupta ifade etmiştir: "Dünyada zühd üzere yaşamaktan daha üstün bir şeyle ahireti elde edemezsin!"[1086]

Zühd kitaplarında zühdün faziletiyle ilgili önceki peygamberlerden de kaviller nakledilmiştir. Buna göre insanlar imanlarını zühdden daha iyi bir şeyle süsleyemezler. Allah'a yaklaşmaya en büyük vesile vera'dır.[1087] Dünyada zühd üzere yaşamak manevi yönden kalbi rahatlatırken maddi olarak da bedeni rahatlatır. Zühdün zıddı olan dünyayı arzulamak ise kişinin üzüntüsünü ve kederini artırır.[1088] Selef-i sâlihine göre insanların en zahidi aynı zamanda en hayırlılarıdır.[1089]

Hz. Ali'ye (r.a) göre dünyada zühd üzere yaşayan kişi, musibetleri küçük görür, ahirete yönelir ve iyilik yapmakta acele eder.[1090] İbn Mes'ud'a (r.a) göre gerçek fazilet uzun uzun namaz kılmak, çokça ibadet etmek ile değil, dünyada zühd üzere yaşamak ve ahirete rağbet etmekle elde edilebilir.[1091] İbrahim b. Edhem'e göre zühd kişiyi Allah azze ve celle'nin sevgisine ulaştırır.[1092]

Zühd kitaplarında zühdün farklı unsurları ele alınmıştır. Bunlardan biri "giyim-kuşamda zühd"tür. İbnü'l-Mübârek 148. sıradaki "el-Kast fi'l-melbes";

[1084] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/183 (No. 200).

[1085] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/221 (No. 256)

[1086] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/220 (No. 4); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 101 (No. 647).

[1087] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/183 (No. 199).

[1088] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 12 (No. 51); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/129 (No. 76); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/134 (No. 86).

[1089] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/193 (No. 550).

[1090] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/222 (No. 257).

[1091] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/325 (703); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/173 (No. 501); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/167 (No. 35692); İbn Ebü'd-Dünya, *Zemmü'd-dünyâ*, 78 (No. 158); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/350 (No. 7880) (Kitâbü'r-rikâk).

[1092] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/241 (No. 289); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 312 (No. 834).

Hennâd b. Serî, 64. sırada "ez-Zühd fi'l-libâs" bâbı; Mu'âfâ b. İmrân ise "ez-Zühd fi'l-melbes" bâbı açmışlardır.

Kişinin ihtiyaç fazlası kıyafetlerini tasadduk etmesi zühdün gereklerindendir. İbn Muğaffel (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Kimin iki gömleği varsa onlardan birisini başkasına giydirsin."* Veya şöyle buyurdu: *"Birisini hibe etsin*."[1093]

Zühd kitaplarında yeni bir kıyafet giyildiğinde Allah'a hamd etmenin sünnet olduğu da ele alınmıştır. Kişi bu sünneti yerine getirirse kıyafeti giydiği anda günahlarının bağışlanacağı müjdelenmiştir.[1094] Hennâd b. Serî'nin bu iki hususu "zühd fi'l-libâs" konusunun kapsamına alması zühd-sünnet ilişkisini ortaya koyması açısından kıymetlidir. Yeni bir elibise giyen kişi "Beni insanlar arasında güzelleştiğim ve avretimi örttüğüm bir elbise ile rızıklandıran Allah'a hamd olsun" şeklinde dua etmelidir.[1095]

Zühdün uygulandığı alanlara örnek olarak zühd kitaplarında ele alınan bir diğer konu "Yeme-içmede zühd" konusudur. Hennâd b. Serî 64. sırada "ez-Zühd fi't-ta'âm"; İbnü'l-Mübârek "Kılletü'l-mat'am ve'l-bezâze" bâbı açmıştır.[1096] İbnü'l-Mübârek, ayrıca 119. sırada tekrar "Kılletü'l-mat'am" bâbı açmıştır.

Konuyla ilgili hadislerde kişinin olabildiği kadar az yemek yemesi salık verilmiş, birkaç lokmanın kendisine yeteceği eğer kendine hakim olamıyorsa en fazla midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini suya ayırması tavsiye edilmiştir. "Mikdâm b. Ma'dikerb (r.a) Rasûllullah'tan (s.a) şöyle işitmiştir: "*Âdemoğlu, karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır. Ademoğluna belini doğrultacak birkaç lokma yeter.*

[1093] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/443 (No. 937); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 230 (No. 750).

[1094] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/372 (No. 712); Ebü's-Serî el-Küfî Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-zühd-Hadislerle İslâmî hayat*, çev. Musa Akpınar - Faik Akcaoğlu (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017), 362 (No. 717); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, thk. Bedr el-Bedr (Kuveyt: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980), 20 (No. 47).

[1095] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/370 (No. 712); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 360 (No. 712). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/457 (No. 1352). Muhakkik, isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.

[1096] Bkz. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/77.

Bunu başaramıyorsa üçte birini yemek, üçte birini su, üçte birini ise (kolay nefes alabilmek için) boş bırakın."[1097]

İnsan sağlığına zarar verecek derecede ve gereğinden fazla yemek yiyenler, bütün gündemini yeme-içmeye hasredenler ahirette açlıkla cezalandırılacaklardır.[1098] Konuyla ilgili nakledilen hadislerde bütün gayretlerini çeşit çeşit yemek yemeye ve çeşit çeşit kıyafetler giymeye harcayan kişilerin ümmetin en şerlileri oldukları belirtilmiştir.[1099]

Zühd kitaplarında ashâbın arasında "yeme-içmede zühd" konusunda son derece hassas olan Hz. Ömer'in (r.a) menkıbeleri ön plana çıkmaktadır. Hz. Ömer'e (r.a) ümmetin geniş imkânlara kavuştuğunu, bu nedenle artık daha yumuşak kıyafetler giyip daha lezzetli yemekler yemesi tavsiye edildiğinde Cennet'te onlara kavuşmak istediğinden Rasûlullah'ın (s.a) ve Hz. Ebû Bekir'in tuttukları yoldan ayrılmayacağını net bir şekilde ifade etmiştir.[1100]

Hz. Ömer (r.a) valilerinin yaşantılarını da sık sık denetlemiştir. Onlardan çeşitli yemek yeme konusunda aşırı gidenleri ashabın sünnetine uymaları gerektiğini belirterek bizzat uyarmıştır.[1101]

"ez-Zühd fi'd-dünyâ" başlığı zühd kitaplarında yer almış başlıklardan biridir. Bu başlıkların muhtevasına göre Rasûlullah (s.a) dünya nimetlerinin ümmetine açılmasından ve onların da bu nimetleri elde etme konusunda rekabete düşüp birbirlerine zarar vermelerinden endişe etmiştir. Çünkü dünya nimetleri tatlı ve çekicidir. Ancak dikkat edilmelidir ki dünyaya hırsla yönelen bundan zarar görür. Sahabenin önde gelenleri son derece zahidane yaşamışlardır. Rasûlullah'ın (s.a)

[1097] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/375 (No. 793); Tirmizî, "Zühd", 47 (No. 2380). Tirmizî, hadis için hasen sahih demiştir.; İbn Ebü'd-Dünya, *Islâhu'l-mâl*, 103 (No. 350) (el-Kast fi'l-mat'am); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/367 (No. 7945). Ayrıca bk. Merrûzî, *el-Vera'*, 107 (No. 327).

[1098] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/375 (No. 794); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 37 (No. 2478); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl*, 103 (No. 351); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/346 (No. 7864). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Et'ime", 50 (el-İktisâd fi'l-ekl).

[1099] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/262; Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 282 (No. 177); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 319 (No. 2330); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/360 (No. 692); *Hadislerle İslami hayat,* 352 (No. 692).

[1100] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/363 (No. 687).

[1101] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/203 (No. 578) (Mâ câe fi'l-fakr); *ez-Zühd: Kalbin incelikleri,* 181 (No. 578).

irtihalinden sonra ortaya çıkan bolluğun ahlaklarını bozmalarından, kendilerini fitneye düşürmekten ve daha önce işledikleri hayırların karşılığı olarak sayılmasından son derece endişe etmişlerdir.

Zühd kavramının zıddı olan dünyaya rağbet etmek konusu Tekâsür süresinde ele alınmıştır. Selef-i sâlihîne göre bir kişinin zahid olduğunu söylemek onun toplumun en hayırlılarından biri olduğunu söylemek anlamına gelir. Bu yaklaşımdan da anlaşılacağı üzere İslam zühdü tavsiye etmiştir. "Dünyada zühd üzere yaşamak" ifadesi beraberinde "dünyada ahirete rağbet ederek yaşamak" ifadesini de içermektedir. Müslüman dünya ve onun geçici menfaatlerine aldanmamalı yönünü ahirete çevirmelidir. Bu tavır onun dünyadan tamamen el etek çekmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. İslam'da veren el alan elden üstün tutulmuştur. Bu nedenle gücü yeten herkes hem ailesini geçindirmek hem de Allah rızası için infak edebilmek için çalışması gerekir. Bu durum "gerçek zühd haramı helal saymak ve malı zayi etme değildir" sözüyle ifade edilmiştir. Selef-i sâlihinden bazıları zühdün belli bir şekle ve kalıba indirgenmesini eleştirmişlerdir. Çünkü belli bir şekle ve kalıba indirgenen şey özünü kaybetmeye mahkumdur.

Müslümana düşen görev öncelikle Allah'tan ilim istemektir. Çünkü ilimsiz mal kişiyi hataya düşürür. Doğru yoldan sapmasına sebep olur. Zühd kitaplarında bu konu altında insanların birbirlerine servetine göre muamele etmesinin yanlış olduğu da ele alınmıştır. Allah'ın öyle fakir kulları vardır ki pek çok zenginden kat kat daha faziletlidir.

2.3.1.2.2. el-Kefâf mine'l-'ayş

Zühd kitaplarında insanın zaruri ihtiyaçları veya bir kişinin asgari düzeyde geçinebilmesi için gerekli olan şeyler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla "geçimlikte yetecek kadar malın miktarı" şeklinde konu başlıkları açılmıştır.

İbnü'l-Mübârek, 114. sırada "el-Kefâf mine'l-ayş"; Mu'afâ b. İmran, 8. sırada "el-Kefâf"; Hennêd b. Serî, 115. sırada "er-Rıfk fi'l-ma'îşe"; Tirmizî, 35. sırada "el-Kefâf ve's-sabru aleyh" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ *Islâhu'l-mâl* adlı kitabında "er-Rıfk fi'l-ma'işe ve hüsnü't-tedbîr" bâbı açmıştır. İbn Mâce, "el-İktisad fi'l-ma'işe" konusuna "Ticârât" bölümünde yer vermeyi tercih etmiştir.

Burada öncelikle "yetecek kadar rızık istemek" konusu ele alınacaktır. Hidayete erdikten sonra kişinin sahip olacağı en güzel nimetlerden biri geçimliğinin kendisine yetecek kadar olması ve buna kanaat etmesidir. İbnü'l-Mübârek, Mu'âfâ b. İmrân, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Nesâî, Hâkim, "Fudâle b. Übeyd'den (r.a) bu hususla ilgili olarak şu hadisi tahriç etmişlerdir: "Fudâle b. Übeyd (r.a) Rasûlullah'tan (s.a) şöyle işittiğini haber vermiştir: "*İmana ulaştırılan ve geçimliği yetecek kadar olup buna kanaat eden kişiye ne mutlu!*"[1102] Rasûlullah (s.a) Allah'tan kendisi ve ailesi için 'yetecek kadar geçimlik' istemiştir.[1103] Rasûlullah (s.a) en hayırlı rızkın yetecek kadarı olduğunu belirtmiştir.[1104] Hz. Peygamber (s.a) Mekke'nin Bathâ mevkiinin kendisi için altına dönüştürülmesi teklifini kabul etmemiş rızkının yetecek kadar verilmesini istemiştir.[1105]

Kendisine en çok imrenilecek kişinin özellikleri arasında sade yaşam, çok namaz kılma ve şöhretten uzak durma yer almaktadır. [1106] Kişinin geçimliğinin kendisine ve aliesine yetecek katar olması onu ibadetlerden, Allah'ı zikretmekten alıkoyacak çok maldan daha hayırlıdır.[1107]

Zühd kitaplarında "kefâf" konusunda üzerinde durulan hususlardan bir diğeri "kişiye yetecek kadar rızkın neler olduğu"dur. Tirmizî'nin 'bu hadis sahihtir' kaydıyla tahriç ettiği Osman b. Affan'dan (r.a) gelen hadis şu şekildedir: "*Şu hasletler dışında Âdemoğlunun (daha fazlasını isteme) hakkı yoktur: Başını sokacağı*

[1102] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/349 (No. 747); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/194; Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 276 (No. 168); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 11 (No. 41); Tirmizî, "Zühd", 35 (el-Kefâf ve's-Sabr aleyh); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/386 (No. 11793) (er-Rekâik). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/90 (No. 98). Zehebî bu hadisin Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu belirtmiştir.

[1103] Mu'afâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 274 (No. 163).

[1104] Mu'afâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 275 (No. 165, 166); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/340 (No. 115) (Mâişetü Âli Muhammed); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/98 (No. 35519).

[1105] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/318 (No. 692); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/359 (No. 133); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 13, (No. 56); Tirmizî, "Zühd", 35 (No. 2347) (el-Kefâf ve's-sabru aleyh). Tirmizî hadisin hasen olduğunu belirtmiştir. Ancak aynı zamanda isnadda yer alan Ali b. Yezîd'in hadis ilminde zayıf bulunduğunu belirtmiştir. Bu hadis zühd kitaplarında aynı isnadla yer almıştır.; İbn Mâce, "Zühd", 4 (No. 4119). Muhakkik, hadisin çok zayıf olduğunu belirtmiştir.; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 113 (No. 196).

[1106] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/318 (No. 691); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/54; Vekî b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/359 (No. 133); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 13 (No. 56); İbn Mâce, "Zühd", 4 (No. 4117) (Men Lâ ye'behu lehû); İbnü'l-'Arâbî, *Ma'ne'z-zühd*, 59 (No. 102). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/536 (No. 22198). Muhakkik, hadisin çok zayıf olduğunu belirtmiştir.; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/137 (No. 7148) Zehebî, zayıf olduğunu belirtmiştir.

[1107] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/177 (No. 35722); *el-Musannef T,* 14/548 (No: 35722).

ev, avretini örteceği elbise, katıksız ekmek ve su."[1108] Burada belirtilen hususlar aynı zamanda "ademoğlunun sorguya çekilmeyeceği ihtaçlar"dır.[1109] Konuyla ilgili tahriç edilen bir başka hadiste yukarıda bahsi geçen üç nimetten farklı olarak "Allah yolunda kullanılacak binek ve hizmetçi" de zikredilmiştir:[1110] Konuyla ilgili bir başka hadiste zaruri ihtiyaçlar kişinin geceleyin yatacak bir yerinin olması ve gündüzün yiyecek azığının bulunması olarak belirtilmiştir.[1111] Ayrıca zekat toplayıcı olarak devlet görevine atanan kişinin evlenmesi, hizmetçi tutması ve kendisine ev temin etmesi salık verilmiştir.[1112]

"Dünyada zühd üzere yaşamak" konusunu tamamlayıcı hususlardan biri "dünyada en az geçimlikle yetinmek"tir. Hz. Peygamber (s.a) Allah'tan geçimliğinin yetecek kadar verilmesini istemiştir. İmandan sonra kişiye verilen en büyük nimetlerden biri rızkının yetecek kadar verilmesi ve kendisinin de buna kanaat etmesidir. Bu konu altında ele alınan bir diğer husus bir kişinin zaruri ihtiyaçlarının neler olduğudur. Buna göre kişinin zaruri ihtiyaçları başını sokacak bir ev, avretini örtecek bir elbise ve açlığını giderecek gıdadır. Bazı rivayetlerde buna Allah yolunda kullanılacak binek ve hizmetçi de eklenmiştir.

2.3.1.3. Ashabın yaşayışı

Zühd müellifleri, Rasûlullah'ın (s.a) ve ashabının yaşayışını kendilerine örnek almışlar, onları kendilerine rehber olarak görmüşlerdir. Onların zühd üzere olan hayatlarıyla ilgili nakledinen rivayetleri imkan ölçüsünde derlemişlerdir. Zühd müellifleri bu tavırlarını ashab-ı kiramın yaşayışları ve geçimliklerine dair müstakil başlıklar açmışlardır. Bu başlık altında sabahebin hayatlarını ne kadar zor ve yokluklar içinde geçirdiklerini, İslam uğruna ne kadar büyük zorluklara katlandıklarına dair rivayetlere yer verilmiştir.

[1108] Tirmizî, "Zühd", 30 (No. 2341); İbn Ebü'd-Dünya, *Zemmü'd-dünyâ*, 56 (No. 85); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/374 (No. 7866).

[1109] Mu'afâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 273 (No. 160); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 14 (No. 65); Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 13/14 (No. 9883).

[1110] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/315 (No. 565); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 297 (No. 565); Mu'afâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 270 (No. 156) (Bâbü'l-kefâf); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/51 (No. 35451); Tirmizî, "Zühd", 19 (No. 2327); İbn Mâce, "Zühd" 1 (No. 4103) .

[1111] Mu'afâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 277 (No. 277).

[1112] Mu'afâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 272 (No. 158, 159). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Harâc", 10 (No. 2945).

Hennâd b. Serî, 67. sırada; Tirmizî, 39. Sırada; İbn Mâce, 12. sırada "Maîşetü ashâbi'n-Nebî" bâbına yer vermiştir. İbn Mübârek 117. sırada "Fazlu ashâbi Râsûlillah" bâbı; Dârimî, 48. sırada "Fazlu Ehl-i Bedr" bâbı açmıştır. Hennâd b. Serî, 52. sırada "Hutbetü Ebî Bekr (r.a)"; 53. sırada "Hutbetü İbn Mes'ud (r.a)" bâbı açmıştır.

Ümmetin en faziletlileri Rasûlullah'ı (s.a) imanlı bir şekilde gören sahabe neslidir. Onlardan sonra ise tâbiûn nesli gelir. Onlardan sonra toplumsal çözülme, ahlaki çöküntü hızlanır. O devirde dünyaya gelenler peygamberlerin ve selef-i sâlihînin yolunu araştırıp öğrenmeli onlar gibi yaşamaya çalışmalıdır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: İmran b. Husayn Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*En hayırlınız benim yaşadığım zamanda yaşayanınızdır. Sonra onlardan sonra gelenlerdir.* (İmran b. Husayn, Rasûlullah'ın (s.a) bu ifadeyi iki kere mi yoksa üç kere mi tekrarladığını hatırlamadığını söylemiştir.) Rasûlullah (s.a) sözüne şöyle devam etmiştir: "*Onlardan sonra şahitliğe çağrılmadıkları halde şahitlik eden, güvenilmeyen, ihanet eden, adak adadıkları halde yerine getirmeyen bir topluluk gelir. O topluluk arasında ayrıca şişmanlık yaygınlaşır.*"[1113]

Sahabe-i kiram bir dönem son derece yokluk içinde yaşamışlardır. Bir seferinde Hz. Ali (r.a) tabaklanmış deriden kendisine kıyafet edinmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Rasûlullah'ın (s.a) evinde yiyecek harhangi bir erzak bulunmadığı için açlığını gidememiştir. Bu sorunu çözebilmek için bir avuç hurma karşılığında bir yahudinin bahçesinde çalışmıştır.[1114]

Ashab-ı kirâmın evdeki eşyaları son derece kısıtlıydı. Hz. Ali (r.a) ve Hz. Fatıma'nın (r.anha) yeni evlendikleri sırada üzerinde uyudukları tabaklanmış bir koç derisi bir de binit olarak kullandıkları develeri vardı. Bu deriyi gece üzerinde uyumak için gündüz ise develerine yem verirken kullanıyorlardı.[1115] Bu yokluk sebebiyle Uhud Savaşı'nda şehit düşmüş olan Habbâb b. Eret'in bütün bedenini örtebilecek bir

[1113] Buhârî, "Rikâk", 7 (No. 6064). Ayrıca bk. Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 214 (No. 2535).

[1114] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/385 (No. 749); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî hayat*, 377 (No. 749); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 34 (No. 2473).

[1115] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/387 (No. 753); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî hayat*, 379 (No. 379)

kumaş bulunamamıştı.[1116] Rasûlullah'ın (s.a) ashabından bazıları İslam'dan önce zengin olmalarına rağmen fakirliği, işkenceleri, dışlanmayı göze alarak Müslüman olmayı tercih etmişlerdir. Mus'ab b. Umeyr (r.a) bunlardan biridir. Rasûlullah (s.a) Mus'ab b. Ümeyr'i bir gün yamalı bir hırkayla görünce duygulanıp ağlamış ve ileride ümmetin lüks içinde yaşayacağını ancak sıkıntılarına rağmen yaşadıkları devrin daha hayırlı olduğunu belirtmiştir.[1117]

Maddi durumları yerinde olmayan, kendilerini tamamen Rasûlullah'tan (s.a) ilim ve edep öğrenmeye adayan ashâb-ı suffeye zühd kitaplarında atıf yapılması son derece önemlidir. Çünkü onlar aynı zamanda ilk dönem zühd hareketinin öncüleridirler. Ashâb-ı suffeden yetişen kişiler sonradan şer'i ilimlerin yayılmasında pek çok katkıları olmuştur.[1118] Rasûlullah (s.a) ashâb-ı suffenin açlığını giderebilmek için onları ashabından durumu iyi olanlar arasında paylaştırmıştır. Bazı sahabîler evine bir kişi bazıları ise iki kişi götürürken Sa'd b. Ubâde'nin seksen kişi götürdüğü olmuştur.[1119] Rasûlullah (s.a) onlara aileleri ve malları bulunmadığı için "İslam'ın misafirleri" demiştir. Rasûlullah (s.a) evinde erzak bulunduğunda ashâb-ı suffeyi yemeğe davet etmiştir. Bir seferinde evde bulunan az miktardaki süte ashab-ı suffeyi davet etmiştir. Rasûlullah'ın mucizesi olarak az miktardaki süt pek çok kişiye yetmiş ve artmıştır. [1120]

Rasûlullah (s.a) ve ashabı, hendek kazdıkları günlerde üç gün boyunca hiçbir şey yemeden çalışmışlardır. Bu günlerde Rasûlullah'ın (s.a) açlıktan karnına taş bağladığı görülmüştür.[1121] Bu zor şartlarda yaşamalarına rağmen Allah, Müslümanları elde ettikleri nimetler hakkında sorguya çekilecekleri hususunda uyarmıştır.[1122]

[1116] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/387 (No. 755); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmî hayat,* 380 (No. 755); Buhârî, "Rikâk", 16 (No. 6083). Ayrıca bk. Tirmizî, "Menâkıb", 54 (No. 3853).

[1117] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/389 (No. 857); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmî hayat,* 382 (No. 758); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 35 (No. 2476).

[1118] Mustafa Baktır, "Suffe", (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 2009), 469.

[1119] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/392 (No. 762); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmî hayat,* 386 (No. 762)

[1120] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/393 (No. 764); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmî hayat*, 388 (No. 764); Buhârî, "Rikâk", 17 (No. 6087); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/390 (No. 11808).

[1121] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/394 (No. 765); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmî hayat*, 390 (No. 765).

[1122] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/394 (No. 768); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmî hayat*, 391 (No. 768).

Zühd kitaplarında "Ashabın yaşayışı" başlığı altında sahabenin faziletine dair bazı rivayetler yer almıştır. Söz konusu rivayetlerin muhtevası şu şekildedir: Hz. Peygamber, ashabın güvencesidir. Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonra ashabın başına bir takım fitneler gelecektir. Ashab ise kendilerinden sonra gelecek olan ümmetin güvencesidir. Sahabe ahirete göçtükten sonra ümmetin başına bazı fitneler gelecektir.[1123] Ashâb-ı kirâm yemekteki tuz gibidir. Tuzsuz yemeğin lezzetli olmayacağı herkes tarafından bilinen bir gerçektir.[1124] Ashâb-ı kiram neslinden sonra daha fazla ibadet eden ve daha çok cihad edenler gelse de Ashâb-ı kiram dünyaya karşı zâhidlikleriyle, ahirete karşı rağbetleriyle onlardan daha faziletlidirler.[1125]

Dârimî, diğer müelliflerden farklı olarak "Fadlu Ehl-i Bedr" bâbı açmıştır. Bu başlığın muhtevasına göre Bedir Savaşı'na katılmış bir sahabi hata yapsa da Rasûlullah (s.a) onun hakkında olumlu düşünmüş, onun Bedir Savaşı'na katıldığı için bağışlanacağı kanaatini taşımıştır.[1126]

Ashab-ı kirâm servete kavuşsalar veya idareci olsalar dahi Hz. Peygamber'den öğrendikleri zühd üzere yaşamaya devam etmek konusunda son derece titizlik göstermişlerdir. Hz. Ömer, halife olduktan sonra dahi oldukça mütevazı giyinmiştir. Ayrıca, o izzeti, kıyafette değil İslâm'ın kendisinde bulmuştur.[1127] Hz. Ali, halife olmasına rağmen yamalı elbise giymiş ve bunun huşûya vesile olduğunu belirtmiştir.[1128]

Ashabın önde gelenleri çokça mal ve servet elde ettiklerinde bu imtihandan başarılı bir şekilde çıkamamaktan korkmuşlar, bu sebeple ağlamışlar ve bu durumdan Allah'a sığınmışlardır.[1129]

Ashabın önde gelenleri son derece zâhid insanlardı. Allah'ın emir ve yasaklarını uygulama konusunda çok hassaslardı. Ayrıca Allah yolunda kınayanın

---

[1123] İbn Mubârek, *er-Rekâik,* 2/ 357 (No. 763); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/200 (No. 569); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 178 (No. 569).

[1124] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/ 358 (No. 764); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/200 (No. 572); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 179 (No. 572).

[1125] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/168 (No. 35692); *el-Musannef T,* 14/538 (No: 35692).

[1126] Dârimî, "Rikâk", 48 (No. 2803); *Sünen-i Dârimî,* 6/52 (No. 2764).

[1127] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/138 (No. 35585); *el-Musannef T,* 14/509 (No: 35585)

[1128] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd T,* 1/193 (No. 698).

[1129] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/139 (No. 35587); *el-Musannef T,* 14/509 (No: 35587).

kınamasından asla korkmuyorlardı. Bunlardan biri de Hz. Ömer idi.[1130] Onlar ayrıca Kur'ân-ı Kerim kıraatine çok önem veriyorlar, onu anlamak ve hayatlarını ona göre belirlemek konusunda insan üstü gayret gösteriyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'i okurken bir ayetin tesiriyle saatlerce ağladıkları oluyordu.[1131]

Ashâb-ı kirâm, son derece sade ve zâhidâne yaşamışlardır. Çoğu zaman tek çeşit yemek yiyerek öğünlerini geçiştirmişlerdir.[1132] Onların önde gelenleri son derece müstağni idiler. Onlar, devlete ve ümmete yük olmadan yaşamayı tercih etmişlerdir.[1133]

Ashâb-ı kîram ve selef-i sâlihîn ibadetlerden öyle lezzet alıyorlardı ki bunlar onları hayata bağlayan zevklerdi. Öyle ki namaz kılmak, cihada çıkmak, ilim meclisi tertip etmek olmasa hayatın bir anlamı olmadığını düşünmüşlerdir.[1134] Onlar, bildikleriyle amel etmek konusunda son derece hassaslardı.[1135]

Ashâb-ı kirâm yanlarında bir kıyafet alacak paraları olmadığı halde pek çok gün geçirmişlerdir. Bir seferinde Hz. Ali (r.a) elbise alabilmek için kılıcını satmak zorunda kalmıştır.[1136] Ashâb-ı kirâm, o kadar mütevazı idiler ki köleleriyle aynı kıyafeti giydikleri vakidir. Bir seferinde Hz. Ali (r.a) kölesiyle kendisine aynı kıyafeti almıştır.[1137]

Ashâb-ı kirâmın önde gelenleri önlerine gelen lezzetli yemekleri ve tatlıları nefislerini alıştırmamak için yememişlerdir. Hz. Ali (r.a) hakkında aktarılan şu rivayet bu hususla ilgilidir: "Bir gün Hz. Ali'ye (r.a) fâlûzec getirilip önüne konmuştur. O, 'sen güzel kokulu, güzel renkli ve hoş tatlısın. Fakat ben nefsimi daha önce ihtiyat haline getirmediği bir şeye alıştırmaktan hoşlanmıyorum' demiştir."[1138]

[1130] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/142 (No. 35596); *el-Musannef T,* 14/513 (No: 35596).
[1131] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/142 (No. 35598); *el-Musannef T,* 14/513 (No: 35598).
[1132] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/145 (No. 35605); *el-Musannef T,* 14/516 (No: 35605).
[1133] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/213 (No. 35834); *el-Musannef T,* 14/582 (No: 35834).
[1134] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/145 (No. 35607); *el-Musannef T,* 14/516 (No: 35607).
[1135] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/181 (No. 35741); *el-Musannef T,* 14/553 (No: 35741).
[1136] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd T,* 1/193 (No. 701).
[1137] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd T,* 1/195 (No. 707)
[1138] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd T,* 1/194 (No. 706).

Ashâb-ı kirâm "En temiz kazanç kişinin elinin emeğiyle kazandığı kazançtır." ilkesini bildikleri için başkalarına yük olmamak için el emeği ile geçinmeye çalışmıştır. Örneğin Selmân-ı Fârisî hurma yapraklarıyla bir şeyler örüp onları satarak geçimini sağlamış ayrıca artan kazancını da infak etmiştir.[1139]

Sahabenin kadere rıza konusunda asla taviz vermedikleri görülmektedir. Örneğin Muaz b. Cebel (r.a) boğazındaki yara nefes almasını zorlaştırdığında "Allah'ım! Dilediğini gibi yap! Yine de Sen'i seviyorum" demiştir.[1140] Ashab-ı kiram din kardeşlerinin ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarından önde tutmuşlardır. Onların bu tavrına Allah-u Teâlâ "*Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.*"[1141] ayetiyle şahitlik etmiştir. [1142]

Rasûlullah'ın eşlerinden Hz. Aişe (r.anha) son derece mütevazı, zâhid ve aynı zamanda cömert idi. O, yetmiş bin dirhem tasadduk edebilecek maddi imkana sahip olduğu halde örtüsüne yama yapmayı tercih etmiştir.[1143]

Zühd kitaplarında Rasûlullah'ın ashabı birbirleriyle karşılaştıkları zaman mutlaka Allah'ı andıkları belirtilmiştir.[1144] Onlar, Allah rızası için yaptıkları amellerini gizleme konusunda son derece hassas davranmışlardır. Onlardan sonra gelen nesiller içinde riyakarlık yaygınlaşmıştır. Hasan-ı Basrî bu hususla ilgili olarak şöyle demiştir: "Öyle bir topluma yetiştim ki paralarını tasadduk ederken dillerini korudular. Sonra öyle bir topluma yetiştim ki paralarını saklarken dillerini serbest bıraktılar."[1145]

Ashâb-ı kirâm bir yandan dünya meşakkatlerine katlanmışlar diğer yandan ise son derece zâhidâne yaşamışlardır. Onlar, yemek yediklerinde karınlarını tam olarak doyurmamışlar; yorgun ve bitkin oldukları halde çalışmaya devam etmişlerdir.[1146]

[1139] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/201 (No. 35807); *el-Musannef T,* 14/571 (No: 35807).
[1140] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/217 (No. 35807); *el-Musannef T,* 14/585 (No: 35841).
[1141] Haşr, 59/9.
[1142] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/220 (No. 35850); *el-Musannef T,* 14/588 (No. 3580).
[1143] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/230 (No. 35885); *el-Musannef T,* 14/598 (No. 35885).
[1144] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/238 (No. 35905); *el-Musannef T,* 14/603 (No. 35905).
[1145] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/373 (No. 36365); *el-Musannef T,* 15/31 (No: 36365).
[1146] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/395 (No. 36450); *el-Musannef T,* 15/51 (No: 36450).

2.3.1.4. Fitnetü'l-mâl

Terkin uygulanacağı alan genelde "dünya" özelde ise "mâl" olarak ifade edilmiştir. Hadislerde malın fitneye dönüşebileceği bildirilmiştir. Bu durum, zühd kitaplarının başlığına da yansımıştır. Burada temel mesese müslümanın dünyalık menfaatlerden biri olan mal (servet) ile ilişkisini nasıl ve hangi ilkelere göre belirleyeceği hususudur.

Buhârî 10. sırada "Mâ yütteka min fitneti'l-mal", Tirmizî 26. sırada "Fitnetü'l-mâl"; 41. Sırada "Ahzu'l-mâl", bâbları açmışlardır. İbnü'l-Mübârek, 98. sırada "el-Hırs 'alâ cem'i'l-mâl", Vekî' b. Cerrâh, 24. sırada "el-Hırs 'ale'l-mâl", Hennâd b. Serî 60. sırada "Men kerihe cem'a'l-mâl" bâbı açmıştır.

Kitâbü'z-zühd'lerde bu konu bizâtihi mal fitnesi ve mal biriktirme hırsının kerih görülmesi çerçevesinde ele alınmıştır. İnsanlar, putlardan başka altın, gümüş gibi para ve değerli madenlere, makama, kadına, dünyevi menfaatlere tapabilmektedir. Konuyla ilgili nakledilen sahih hadislerde bu durumdaki kişiler lanetlenmiştir. Buhârî'nin ilgili başlığın altında tahriç ettiği hadiste Ebû Hüreyre'nin haber verdiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur. "*Altının, gümüşün, kadife ve hamîsanın kulu olan kahrolsun. (Kendisine bunlar) verilirse razı olur verilmezse razı olmaz*."[1147] Tirmizî, bu hadisi "*Altının kuluna lanet olsun. Gümüşün kuluna lanet olsun*" şeklinde tahriç etmiştir.[1148] İbnü'l-Mübârek'in "Kanâat ve Rıza" bâbında Ebû Hüreyre'den (r.a) mevkuf olarak gelen rivayet "*Altın ve gümüşün kulu olana yazıklar olsun. Ahmaklığa en fazla düçar olanlar dünyaya dalan kimselerdir*." şeklindedir.[1149]

İnsanoğlu dünya malı ve servet biriktirme konusunda son derece harîs ve gözü doymaz vaziyettedir. Elindekinden daha fazlasını ister. Kişi, bu konudaki hırsını dünya hayatında terbiye etmezse bu hali ölünceye kadar devam eder. Buhârî'nin 4 ayrı tarikini verdiği şu hadis insanoğlunun bu özelliğini çarpıcı bir uslüpla dile getirmektedir: İbn Abbas (r.a) Rasûlullah'tan şöyle işitmiştir: "*Âdemoğlunun iki vâdi dolu malı olsa üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun karnını ancak*

[1147] Buhârî, "Rikâk", 10 (No. 6071); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, çev. M. Beşir Eryarsoy vd. (İstanbul: Polen, 2009), 6/119 (No. 6435); İbn Mâce, "Zühd", 8; İbnü'l-A'râbî, *Ma'ne'z-zühd*, 70 (No. 132).

[1148] Tirmizî, "Zühd", 42.

[1149] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/197 (No. 562); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 176 (No. 562).

toprak doyurur. Fakat Allah tevbe edenlerin tevbelerini kabul eder."[1150] Tirmizî hadisin kendisini bâb başlığına taşımıştır. Veki' b. Cerrah, bu hadisi "el-Hırs 'alâ cem'i'l-mâl" bâbında İbn Mâce, ise "Emel ve Ecel" bâbında tahriç etmeyi tercih etmiştir ki hadisin bu konuyla da sıkı irtibatı mevcuttur.

Rasûlullah (s.a) mülkiyet meselesinde diğer insanlardan çok farklı bir bakış açısına sahiptir. Zira, o (s.a) kendisine hediye edilen koyunun etlerinin dağıtılmasını istemiştir. Bir müddet sonra etlerden geriye ne kaldığını sorunca sadece bir but kaldığını öğrenmiştir. Bunun üzerine aslında infak edilen kısmın kendilerine ait olduğunu dağıtılmamış olan kısmın noksan kaldığını belirtmiştir.[1151] Rasûlullah'ın (s.a) söz konusu farklı bakış açısı, kendisini zenginlik kavramına yüklediği anlamda da göstermektedir. Nebî (s.a) mal çokluğunu değil gönül zenginliğini gerçek zenginlik olarak görmüştür.[1152]

İnsanın mal biriktirme konusundaki hırsının dinine verdiği zarar, iki aç kurdun bir koyun sürüsüne verdiği zarardan daha çoktur.[1153] Kur'ân-ı Kerim'de insanların kadınlara, evlatlara, altın ve gümüşe, atlara, davarlara ve ekinlere şiddetli meyin gösterdiği belirtilmiştir. Bunlar dünya hayatının geçimliği olan hususlardır. Unutulmamalıdır ki bunlar geçici ahiret hayatı ise ebedidir. Ayette buyurulduğu gibi dünya malı insan için tatlı ve çekicidir. Ancak, dünya malına hırsla yönelen bundan zarar görür. Ne kadar elde ederse etsin doymaz. Bununla birlikte İslam, mal fitnesinden sakınılmasını isterken kişinin her şeyden el etek çekmesini istemez.

[1150] Buhârî, "Rikâk", 10 (No. 6072, 6073, 6074, 6075); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/430 (No. 185) (el-Hırs 'ale'l-mâl); Tirmizî, "Zühd"; 27 (No. 2337) (Lev Kâne libni âdeme vâdiyân…); İbn Mâce, "Zühd", 27 (el-Emel ve'l-ecel); Dârimî, "Rikâk", 63 (No. 2822). Bu hadis hakkında Adil Yavuz'un bir makalesi bulunmaktadır. Bkz. Adil Yavuz, "Ademoğlunun iki vadi malı olsa" rivayeti üzerine bir değerlendirme –Kur'an'da eksiklik iddiaları bağlamında, SÜİFD, 2006, sayı 22, s. 7-32.

[1151] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/334 (No. 611).

[1152] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/356 (No. 1008); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/425 (No. 181) (Zikrü'l-ğınâ); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 19 (No. 99); Hennâd, *ez-Zühd,* 1/339 (Men kerihe cem'a'l-mâl), Buhârî, "Rikâk", 15 (No. 6081) (el-Ğinâ ğine'n-nefs); Tirmizî, "Zühd", 40 (No. 2373) (el-Ğinâ ğine'n-nefs); İbn Mâce, "Zühd", 9 (No.: 4137) (el-Kanâ'a); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân,* 12/543 (No.: 9859); (ez-Zühd ve kısaru'l-emel).

[1153] Dârimî, "Rikâk", 21 (No. 2772).

Veren el alan elden üstündür. Bu nedenle gücü yeten herkes geçimliğini temin edecek ve kendisini muhtaç durumdar kurtaracak bir iş edinmelidir.[1154]

Kişi yaşlansa da mal biriktirme ve uzun yaşama arzusu genç kalmaya devam eder.[1155] Bu iki hususun hırs ve emel olduğu da belirtilmiştir.[1156] Her iki bilgi de birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. Rasûlullah (s.a) dünya malına o denli mesafe koymuş ve o denli müstağni bir tavır sergilemiştir ki Uhud Dağı kadar altını olsa borcu için ayırdığı hariç geri kalanın tamamını üç gün içinde tasadduk edeceğini belirtmiştir. Nitekim vefatına yakın bir zamanda ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması gereken altınları hatırlamış, bunları infak etmeden son nefesini vermek istememiş ve bunları derhal infak etmiştir.[1157] Rasûlullah (s.a) bir seferinde Bilâl-i Habeşî'nin sonraki günler için ayırdığı hurmayı görünce onu infak etmesini istemiştir. [1158]

Sürekli etrafını gözetenler, malın zekâtını verenler, Allah yolunda infak edenler hariç bu dünyadaki malın ve servetin çokluğu ahirette ecir noksanlığına sebep olur.[1159] Hatta verilmeyen zekatlar ahirette bir hayvana dönüşür ve sahibine kıyamette hasep gününe kadar olmadık eziyetler eder.[1160] Servetin, sahibine ahirette vebal olarak dönmesinin sebeplerinden biri kişinin cimri olmasıdır. Cimriliğin konu başlığı ile irtibatı Hennâd b. Serî'nin dikkatinden kaçmamıştır.[1161] İslam, servetin kişiye zarar vermesini engellemek amacıyla zekat, sadaka, infak, karz-ı hasen uygulamalarını tesis etmiştir. Bundan başka bazı manevi ilkeler de tesis edilmiştir.

[1154] Buhârî, "Rikâk", 11 (No. 6076); İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/326 (No. 705); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/ 174 (No. 503); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/102-103 (No. 35524); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", (No. 2463); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/394 (No. 11818).

[1155] Veki' b. Cerrâh, 2/435, 436 (No. 188); İbn Mâce, "Zühd", 27 (Emel ve Ecel); Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 363 (No.7931); Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 12/484 (No. 9781).

[1156] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/433 (No. 187); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/87 (No. 256) (en-Nehy an tûli'l-emel); Tirmizî, "Zühd", 28 (No. 2339); İbn Mâce, "Zühd", 27 (No. 4234); İbn Ebü'd-Dünya, *Kısaru'l-emel*, 35 (No. 18); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, 10/378 (No. 11765); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 35 (No. 18).

[1157] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/338 (No. 622); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî hayat*, 323 (No. 622); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/94 (No. 35512).

[1158] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/666 (No. 378); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 12, 66 (No. 46, 403); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/340 (No. 626) (Men kerihe cem'a'l-mâl). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, 2/483 (No. 1283).

[1159] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/332 (No. 606); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî hayat*, 315 (No. 606); Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 176 (No. 3); Buhârî, "Rikâk", 14 (No. 6079); Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, 13/56 (No. 9946).

[1160] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/332 (No. 332).

[1161] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/336 (No. 616); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/662 (No. 376).

Örneğin sadece bu işle görevlendirilmiş iki melek malını infak edene malının bereketlenmesi için; cimrilik edene ise malının telef olması için beddua ederler.[1162]

Servet, ölünceye kadar sahibinin tasarrufu altındadır. Öldükten sonra ise varislerine geçer. Bu nedenle kişi ölmeden önce bir an evvel servetini Allah'ın emrettiği yerlere harcamalıdır.[1163] Servet konusundaki Rasûlullah'ın (s.a) bakış açısının benzeri ashabın önde gelenlerinde de mevcuttur. Hz. Ömer, Kisrâ'nın hazineleri önüne yığılınca ağlamıştır. Sebebi sorulunca "Bunlar hangi toplumda çoğalırsa Yüce Allah o topluluk arasına düşmanlık ve kin sokar." karşılığını vermiştir.[1164]

"Terk" konusuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz bir diğer başlık grubu "malın ve evladın az olmasını tavsiye eden" başlıklardır. Bununla alakalı Mu'âfâ b. İmrân, "Fadlu Killeti'l-mâl ve'l-veled"; Veki' b. Cerrâh, 22. Sırada "Men kerihe'l-mâl ve'l-veled"; Hennâd b. Serî ise 56. sırada "Men yestahibbu'l-mevt ve kıllete'l-mâl ve'l-veled" bâbı açmıştır.

Veki' b. Cerrâh ve Hennâd b. Serî, birlikte konuyla alakalı şu merfu rivayete yer vermişlerdir: Hayseme şöyle haber vermiştir: "Peygamber'in (s.a) yanında oturmakta olan Eş'as'a bir çocuğunun olduğu müjdesi verildi. Eş'as 'Onun yerine sizin yanınızda bir tabak ekmek ve et bulunmasını isterdim' dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) '*Şöyle demen gerekmez miydi? Onlar, korku, cimrilik ve hüzün kaynağıdır. Aynı zamanda onlar kalp meyvesi ve göz aydınlığıdır*' buyurdu."[1165] Bu hadiste görüldüğü gibi, Rasûlullah (s.a) az bir geçimliğin dahi çocuğa tercih edilmesini doğru bulmamıştır. Veki' b. Cerrâh'ın söz konusu bâb başlığında "*Çocuk, cennetin reyhanlarındandır*."[1166] hadisine yer vermesi "evladı kerih görme"

[1162] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/339 ((No. 620); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/378 (No. 1070); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/666 (No. 379) (es-Sehâ ve'l-buhl); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 19 (No. 102).

[1163] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/333 (No. 610); Buhârî, "Rikâk", 12 (No. 6077).

[1164] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/139 (No. 35587); *el-Musannef T,* 14/509 (No: 35587).

[1165] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 2/418 (No. 178) (Men kerihe'l-mâl ve'l-veled); *Hayatı Allah'a adamak,* 48 (No. 178); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/309 (No. 549)*; Hadislerle İslamî hayat*,290 (No. 549). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Edeb", 3 (No. 3666); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 36/161 (No. 21840); Hâkim, el-Müstedrek, 4/266 (No. 7596). Zehebi, bu hadisin Buhârî ve Müslim'in şartı üzerine olduğunu belirtmiştir.

[1166] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/422 (No. 179).

düşüncesine katılmadığını göstermektedir. Nitekim sahih bir hadiste Rasûlullah (s.a) Enes b. Mâlik'e "*Allah'ım onun malını ve çocuklarını çoğalt. Ona verdiklerini onun için bereketli kıl*." şeklinde dua etmiştir.[1167]

Terk konusuyla ilişkili olduğunu düşündüğünüz konulardan bir diğeri zühd kitaplarındaki "kerâhiyetü'l-bünyân" başlıklarıdır. Bu konuyla ilgili olarak İbnü'l-Mübârek 89 ve 105. sırada "Kerâhiyetü'l-bünyân" bâbı; Hennâd b. Serî, "Men kerihe'l-binâ" bâbı; İbn Mâce ise 13. sırada "el-Binâ ve'l-hirâb" bâbı açmıştır.

Rasûlullah (s.a) mevcut haliyle yıkılma tehlikesi yoksa veya bir şekilde ihtiyacı karşılıyorsa ahirete hazırlıkla ilgili konuları çok daha önemli ve acil bulduğu için binaya fazladan masraf edilmesine ve zaman harcanmasına sıcak bakmamıştır. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Abdullah b. Amr şöyle nakletmiştir: "Rasûlluh (s.a) bize uğradı. Bu sırada biz kendimize ait bir evi tamir ediyorduk. 'Bu da nedir?' diye sordu. Biz 'dayanıksız bir evdir. Onu tamir ediyoruz' dedik. Bunun üzerine '*İşin (ölümün) bundan daha acil olduğunu görüyorum*' buyurdu."[1168] Bu hadis zühd literatüründe aynı zamanda "kısaru'l-emel" konusuyla da irtibatlı görülmüştür.[1169]

Hz. Peygamber (s.a) kişinin hayır yoluna veya ihtiyaçlarına giden her harcamadan sevap kazanabileceği ancak toprağa veya binaya harcadığı maldan ecir alamayacağını belirtmiştir.[1170] İbn Mes'ud (r.a) Allah rızası için yapılan mescidi bu kapsamın dışında tutmuştur.[1171]

Burada Muhiddin Uysal'ın "*Dünyâ'yı yeren asılsız haberler, tasavvuf ve İslam*" adlı makalesinden söz etmek yerinde olacaktır. Uysal, bu çalışmasında Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta dünya algısına değindikten sonra tasavvuf kaynaklarında karşımıza çıkan dünyayı yeren uydurma rivayetleri ele almıştır. Burada şunu belirtmek gerekir ki bu çalışmanın "terk" başlığında yer alan dünya ve mal hakkındaki hadislerden hiç biri Uysal'ın uydurma olarak tespit ettiği rivayetler

[1167] Buhârî, "Deâvât", 46 (No. 6017).

[1168] İbn Mâce, "Zühd", 13 (No. 4160); Hennâd b. Serî, *Hadislerle İslami hayat,* 272 (No. 515).

[1169] Bk. Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/294 (No. 515) (Mev'iza ve kısaru'l-emel); Tirmizî, "Zühd", 25 (No. 2335) (Kısaru'l-emel).

[1170] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/374 (No. 722); *Hadislerle İslami hayat*, 365 (No. 722).

[1171] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/374 (No. 721); *Hadislerle İslami hayat*, 364 (No. 721).

arasında yer almamaktadır. Aksine, zühd kitaplarında dünya ile ilgili konuları işlerken yer verdiği hadisler, Uysal'ın değerlendirme bölümünde naklettiği konuyla ilgili sahih hadislerle örtüşmektedir.[1172]

2.3.1.5. Islâhu'l-mâl

İbn Ebü'd-Dünyâ, dünya ve servet meselesini ele alırken sadece *Zemmü'd-dünyâ* kitabını kaleme almamıştır. O, bu konuda bir de *Islâhu'l-mâl* kitabı kaleme alarak dünya ve servet meselesini pek çok vechesiyle ele almıştır. Müellif söz konusu kitabında "hakkı olan malı almak", "servetin (malın) fazileti", "servetin idaresi", "meslek edinme", "el emeği", "servet edinmede, yemede, giymede orta yolu tutmak" gibi seleflerinde olmayan başlıklar açmıştır. Tirmizî'nin "Mâ câe fî ahzi'l-mâl" başlığını da burada hatırlamak yerinde olacaktır.

Kişi harama el uzatmadan emeğinin karşılığı olan veya miras payı gibi şer'an kendisine helal kılınan malı alabilir. Bu davranışıyla kişi, Allah'ın rızasına muvafık amel işlediğinden ötürü malı kendisi için bereketli kılınır. Kişi, harama el uzattığında ise yiyip de doymayan durumuna düşer. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Her kim hakkı olan malı alırsa bu ona bereketli kılınır. Her kim de hakkı olmayan malı alırsa onun durumu yiyip de doymayan kişiye benzer*."[1173] Bir başka tarikte "… *Her kim o maldan hakkı olanı alırsa ne güzel bir yardımcıdır*." İfadesi yer almaktadır.[1174] Müellif, bu rivayeti tahriç ederek helal olan malın Müslüman için bu dünya hayatını güzel bir şekilde yaşama konusunda iyi bir yardımcı olduğunu vurgulamak istemiş olsa gerektir. Konuyla ilgili başka bir hadiste Hz. Peygamber (s.a) "*Ey Amr! Sâlih kişi için salih mal ne güzeldir.*" buyurmuştur.[1175]

Burada değinilmesi gereken bir konu "helal lokma" meselesidir. Dârimî, bu konuya dair bâb başlığı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ da *Islâhu'l-mâl* kitabında bu konuya dair rivayetler nakletmiştir. Bu rivayetlerde yer aldığı üzere Allah temizdir.

[1172] Muhittin Uysal, "Dünyayı Yeren Asılsız Haberler, Tasavvuf ve İslam" 12/12 (2001).

[1173] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/ 233 (No. 1).

[1174] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/ 234 (No. 3); Buhârî, "Rikâk", 7 (No. 6063) (Mâ yuhzer min zehrati'd-dünyâ ve't-tenâfüs fîhâ). Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 122 (No. 1052).

[1175] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 29/337 (No. 17801); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 112 (No. 299); Hâkim, *e-Müstedrek,* 2/3 (No. 2130).

Ancak temiz yani helal olanı kabul eder.[1176] İnanan kullar, helal rızık yemelidirler.[1177] Kişinin yedikleri, içtikleri, giydikleri haramsa ne kadar muhtaç ve çaresiz durumda olursa olsun Allah onun ettiği duaları kabul etmez.[1178]

Müslüman, bu hayatı yaşarken dünya-ahiret dengesini en doğru şekilde kurmalıdır. Rasûlullah (s.a) ne bu dünya için ahiretin terk edilmesini ne de ahiret için dünyanın terk edilmesini doğru bulmamıştır. Dahası insanların üzerine yük olacak hayırsız kişilerden olmaktan sakındırmıştır.[1179]

İbn Ebü'd-Dünyâ, "Fadlu'l-mâl" başlığı altında kişinin servetinin tasarrufunu yerli yerince yapması gerektiğine (ıslâhu'l-mâl), dinini ve dünyasını ayakta tutabilecek kadar servet edinmesi gerektiğine dair selef-i sâlihinden pek çok kavil nakletmiştir. Bunların başında Hz. Ömer'den (r.a) gelenler yer almaktadır. Rasûlullah (s.a) bir senelik geçimliğini ihtiyaç için saklamıştır.[1180] Bu uygulamadan yola çıkarak ulema kişinin bir yıllık geçimliğini biriktirmesini caiz görmüşlerdir. Rasûlullah (s.a) bir duasında "içinde geçimliğinin bulunduğu dünyasının ıslah edilmesini" istemiştir.[1181] Hz. Ömer, kişinin malını yerli yerince tasarruf etmesi gerektiğini, geçimini güzel bir şekilde sağlamasını salık vermiştir. 'Dünyalık değil mi? Aman boşver" demekten sakındırmıştır.[1182] Tâbiûn neslinin en büyük âlim ve zâhidlerinden olan Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) göre kişinin geçimliğini temin edeceği, maddi durumunu düzelteceği serveti talep etmesi "dünya sevgisi" olarak değerlendirilemez.[1183] Meşhur muhaddis, fakih ve zâhidlerden olan Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778) seleften bazılarının "Allah'ım! Bizi dünyada zahid eyle. Dünyadan bize

---

[1176] Mü'minûn, 23/61.

[1177] Bakara, 2/172.

[1178] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/234 (No. 5); Dârimî, "Rikâk", 9 (No. 2759) (Eklü't-tayyib).

[1179] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/253 (No. 50). Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ,* 2/198 (No. 2139); Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb,* 3/409 (No. 5249)

[1180] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/264 (No. 91)

[1181] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/271 (No. 114). Ayrıca bk. Müslim, "Zikir", 71 (No. 2720); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 233 (No. 668); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 2/99 (No. 1270).

Söz konusu ifade Rasûlullah'ın (s.a) şu duası içinde yer almaktadır: («اللهُمَّ أَصْلِحْ لِي دِينِي الَّذِي هُوَ عِصْمَةُ أَمْرِي، وَأَصْلِحْ لِي دُنْيَايَ الَّتِي فِيهَا مَعَاشِي، وَأَصْلِحْ لِي آخِرَتِي الَّتِي فِيهَا مَعَادِي، وَاجْعَلِ الْحَيَاةَ زِيَادَةً لِي فِي كُلِّ خَيْرٍ، وَاجْعَلِ الْمَوْتَ رَاحَةً لِي مِنْ كُلِّ شَرٍّ»)

[1182] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/257 (No. 64).

[1183] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/261 (No. 78).

genişlik ver. Dünyayı bizden uzaklaştırıp da ona rağbet ettirme!" şeklinde dua ettiklerini haber vermiştir.[1184] Süfyan-ı Sevrî, ayrıca kişinin geçim sıkıntısı çektiği zor zamanlarda sıkıntısını savacağı miktarda dinarı bir kenarda saklamasının yerinde olacağı kanaatindedir. Onu bu düşünceye sevk eden husus ise yaşadığı dönemde insanların sıkıştıklarında ilk olarak dinlerini sattıklarınına düşünmesidir. O, bu kanaatini şu sözlerle dile getirmiştir: "Kimin yanında bir şey varsa bunu öküzün boynuzunda dahi olsa saklayabiliyorsa saklasın. Çünkü bu, öyle bir devirdir ki kişi bu zamanda insanlara muhtaç olsa harcadığı ilk şey dini olur."[1185] Sevrî'nin "Mal, bu zamanda mü'minin silahıdır."[1186] sözü konunun başında zikredilen hadislerle aynı hususu vurgulamaktadır.

Cennetle müjdelenen on sahabîden biri olan Zübeyr b. Avvâm (r.a) (ö. 36/656) malı, hayır-hasenat yapma, akrabayı gözetme, Allah yolunda infak etme, ahlakı güzelleştirmede yardımcı bir unsur olarak görmüştür.[1187] Medineli meşhur yedi tâbiûn fakihlerinden biri olan Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), aşağıda gelecek olan sözünde mal biriktirmenin meşru ve faydalı gerekçelerini haber vermektedir. Saîd b. el-Müseyyeb, ölmek üzereyken yanında çok fazla dinar bulunduğu görülmüştür. Bunun üzerine, bu durumla ilgili olarak şöyle demiştir: "Allah'ım! Sen biliyorsun ki ben bunları dinimi muhafaza etmek, akrabalarımı koruyup gözetmek, insanlara muhtaç olmamak, borçlarımı ödemek için biriktirdim. İnsanlara muhtaç olmamak, akrabaları koruyup gözetmek, borçlarını ödemek ve dinini muhafaza etmek için mal biriktirmeyende hayır yoktur."[1188]

İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl* kitabında aynı başlığa sahip bir bâb açmıştır. Burada öncelikle malı israf etmemek konusu ele almış ve bununla ilgili şu hadise yer vermiştir: Muğire b. Şu'be (r.a) şöyle haber vermiştir: Rasûlullah'ı (s.a) işittim; "Kız çocuklarını diri diri gömmekten, annelere karşı gelip itaatsizlik etmekten, vermesi gerekeni vermeyip hak etmediğini istemekten, dedikodu yapmaktan, çok soru

[1184] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/256 (No. 60).
[1185] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/259 (No. 71).
[1186] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/261 (No. 79).
[1187] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/266 (No. 100).
[1188] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/258 (No. 68).

sormaktan ve (عن عضاعة المال) malı boşa harcamaktan nehyediyordu."[1189] Bir sonraki rivayette meşhur tâbiî Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713) "idâ'atü'l-mâl" kavramını "Allah'ın sana helal bir rızık verdiğinde onu Allah'ın haram kıldığı yerlerde harcamandır" şeklinde tefsir ettiği nakledilmiştir.[1190]

İbn Ebü'd-Dünyâ, "Islâhu'l-mâl" başlığının merkezine mürüvvet kavramını oturtmuştur ve mürüvvetin ne olduğunu tespit eden rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetlerin ortak vurgusu ise servetin yerli yerince tasarruf edilmesi (ıslâhu'l-mâl) olduğu görülmektedir. Örneğin İbn Ebü'd-Dünyâ'nın tahriç ettiği rivayetler arasında mürüvvet kavramının geçtiği tek merfu hadis şu şekildedir: "Hz. Peygamber (r.a) Sakîf kabilesinden bir adama '*Ey Sakîfli! Size göre mürüvvet nedir?*' diye sordu. Adam, 'Dini doğru bir şekilde yaşamak (ıslâhu'd-dîn), maîşeti yerli yerince tasarruf etmek (ıslâhu'l-ma'işe), cömert olmak, akrabayı kollayıp gözetmek' diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) 'bizde de böyledir' buyurdu."[1191] Tâbiûn neslinden fetihleri, zekası ve cesaretiyle tanınan Ahnef b. Kays (ö. 67/686)[1192] mürüvveti "dinde ince anlayışlı olmak (tefakkuh fi'd-dîn), anne babaya iyilik etmek, serveti yerli yerince kullanmak ve helalinden kazanmak (ıslâhu'l-mâl)" olarak tanımlamıştır.[1193]

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Islâhu'l-mâl* kitabında ele aldığı konulardan bir diğeri "meslek edinmek"tir. Bu konunun yanında helal kazancın önemine de değinmiştir. Zühd, dünyayı boş vermek anlamına gelmemektedir. Müslüman, güvenilir, doğru sözlü tüccar kıyamet gününde şehitlerle beraber olacaktır. İbn Ömer (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Müslüman, güvenilir, doğru sözlü tüccar, kıyamet gününde şehitlerle beraberdir.*"[1194] Bu hadisi Tirmizî, Süfyân-Ebû Hamza- Hasan-ı Basrî- Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle, İbn Mâce, ise Külsüm b. Cevşen el-Kuşeyrî- Eyyûb- Nâfi'- İbn Ömer (r.a) tarîkiyle, Hâkim ise her iki tarikle

[1189] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/271 (No. 115); Buhârî, "Rikâk", 22 (No. 6108) (Mâ yukrahu min kîl ve kâl). Benzer bir hadis için bk. Müslim, "Akdiye", 10 (No. 1715).

[1190] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/271 (No. 116).

[1191] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/272 (No. 118).

[1192] Bk. Ahmet Önkal, "Ahnef b. Kays", (Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 1989), 2/174.

[1193] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/272 (No. 119).

[1194] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/303 (No. 215).

de tahriç etmiştir. Zehebî *Telhîs*'inde Külsüm b. Cevşen'i Ebû Hâtim'in zayıf bulduğunu belirtmiştir.[1195]

Allah, insanların ihtayaçlarını gideren dürüst zanaatkârları sever.[1196] Tâbiûnun meşhur müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) "*Kazandıklarınızın temiz olanlarından Allah yolunda harcayın.*"[1197] ayetinde bahsi geçen temiz kazancın ticaret olduğunu belirtmiştir.[1198] Saîd b. Müseyyeb "mescidden ayrılmayan, mesleğini terk ederek kendisine verilenlerle yaşamını sürdüren dilencilikte ısrar etmiştir" diyerek zühdü yanlış anlayanları eleştirmiştir.[1199]

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Islâhu'l-mâl* kitabında ele aldığı konulardan bir diğeri "el emeği" konusudur. Kişinin el emeği ile kazandığı rızık en temiz kazançtır.[1200] Hiçbir kimse el emeğiyle kazandığından Allah'a daha sevimli gelen bir şey yoktur. Mikdâm b. Ma'dikerb (r.a) şöyle nakletmiştir: "Kendisi Rasûlullah'ı (s.a) elini açmış bir vaziyette '*Hiçbiriniz el emeğinizle kazandığınız yemekten başka Allah'a daha sevimli gelen bir yemek yememiştir*.' buyurduğunu işitmiştir."[1201] Peygamberler de el emeğiyle kazandıkları rızıkla geçinmişlerdir. Davud (a.s) da onlardan biridir.[1202] Dâvud (a.s) büyük küfeler örüp onları satarak elde ettiği kazançla geçimini temin etmiştir.[1203] Selmân-ı Fârisî (r.a) "*Ey peygamberler! Temiz olan yiyeceklerden yiyin ve sâlih işler yapın!*"[1204] ayet-i kerimesindeki "temiz yiyecek"ten kastın kişinin el

[1195] Tirmizî, "Buyû'", 4 (No. 1209); İbn Mâce, "Ticârât", 1 (No. 2139); Hakim, *el-Müstedrek,* 2/7 (No. 2142); 2/7 (No. 2143).

[1196] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/300 (No. 204); 303 (No. 216)

[1197] Bakara, 2/267.

[1198] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/302 (No. 212).

[1199] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/308 (No. 228).

[1200] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/335 (No. 309). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 28/502 (No. 17265); Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/13 (No. 2158); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân,* 2/435 (No. 1173); Elbânî, *Sahîha,* 2/159 (No. 607).

[1201] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/335 (No. 310).

[1202] Buhârî, "Buyû'", 15 (No. 1966 ve 1967); İbn Mâce, "Ticârât", 1 (No. 2138).

[1203] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/336 (No. 311).

[1204] Mü'minûn, 23/51.

emeği olduğunu belirtmiştir.[1205] Konuyla ilgili son merfu rivayet kişinin dilenmesi yerine dağdan odun getirip satmasını tavsiye etmektedir.[1206]

İbn Ebü'd-Dünyâ'ın *Islâhu'l-mâl* kitabında ele aldığı konulardan bir diğeri "el-kasd fi'l-mâl"dir. Müellif, bu konuyla doğrudan alakalı olan şu ayet-i kerime hakkındaki meşhur müfessir, muhahaddis ve zâhid Süfyân-ı Sevrî'nin izâhına yer vermiştir: *"(Rahmân'ın kulları) öyle kimselerdir ki harcadıklarında israf etmezler":* 'yani lüzumsuz (hakkı olmayan) yere harcamazlar, böylelikle malı zâyi etmezler.' "*Cimrilik de yapmazlar*": yani 'gerekli yere harcamaktan kısmazlar.' "*İkisi arasında orta bir yol tutarlar*."[1207] yani 'adalet ve iyilik üzere olurlar.'"[1208] Allah Teâla'nın Hz. Davud'a (a.s) tavsiye ettiği dokuz hasletten biri zenginlikte ve fakirlikte iktisatlı olmaktır.[1209] Hz. Süleyman (a.s) bu hususu üstün ameller arasında zikretmiştir.[1210]

İbn Ebü'd-Dünyâ *Islâhu'l-mâl* kitabında "fakirlik" bâbı açmış ve bu başlık altında fakirliğin zararlarına değinerek diğer zühd kitaplarında rastlanmayan bir bakış açısı sunmuştur. Çünkü zühd kitaplarında "fakirliğin fazileti"ne değinilmiş ama tehlikeli ve zararlı tarafından bahsedilmiştir. Öncelikle şunu bilmek gerekir ki Rasûlullah (s.a) hem fakirlik imtihanının şerrinden hem de zenginlik imtihanının şerrinden Allah'a sığınmıştır.[1211] Borçlarını ödeme konusunda ve fakirlikten kurtarması için Allah'a dua etmiştir. [1212] Bu dua temel hadis kaynaklarında farklı metinler içerisinde yer almıştır.[1213]

Sahabî Abdurrahman b. Ebzâ'nın (ö. 70/689 civarı) haber verdiğine göre Hz. Davud (a.s) konuyla ilgili olarak "*Zenginlikten sonra fakirlik ne kadar çirkindir.*

[1205] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/336 (No. 313).

[1206] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/337 (No. 315); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/372 (No. 141) (Zikru'l-fakr). Ayrıca bk. Buhârî, "Müsâkât", 14 (No. 2244); Müslim, "Zekât", 107 (No. 1042).

[1207] Furkân, 25/67.

[1208] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/344 (No. 332).

[1209] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/342 (No. 328).

[1210] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/342 (No. 327).

[1211] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/380 (No. 444).

[1212] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/380 (No. 442).

[1213] Bk. Tirmizî, "De'avât", 19 (No. 3400); İbn Mâce, "Dua", 15 (No. 3873); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 415 (No. 1212).

Bundan daha çirkini ise hidayetten sonra sapıtmaktır."[1214] demiştir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) Lokman'ın (a.s) oğluna şöyle dediğini nakletmiştir: "Oğulcuğum! Bütün acıları tattım ancak fakirlikten daha acı hiçbir şey tatmadım."[1215]

İbn Ebü'd-Dünyâ, gerçek fakirliğin kişinin geçimliğinin az olmasından ziyade "gönül fakirliği" içinde bulunması olarak değerlendirmiştir. Müellifin, Zehebî'nin âbid ve rabbânî olarak nitelediği Vüheyb b. el-Verd'in[1216] "Kendisinden Allah'a sığınılan fakirlik, gönül fakirliğidir."[1217] sözünü "fakirlik" başlığı altında yer vermesi bunu göstermektedir. Süfyan b. Üyeyne ise 'fakirlik ölümdür' diyen insanların fakirliği malın azlığı olarak değerlendirdiklerini ancak hakkında nass gelen fakirliğin Allah azze ve celle'nin kaderine ve taksimine karşı rızanın azlığını kastettiğini belirtmiştir.[1218] *Kitâbü'z-zühd* müelliflerinin ortaklaşa tahriç ettikleri ve bazılarının ise bâb başlığına taşıdıkları "*Asıl zenginlik mal çokluğu değildir. Aksine asıl zenginlik gönül zenginliğidir.*"[1219] hadisi İbn Ebü'd-Dünyâ'nın bu yaklaşımını desteklemektedir. Bu konuyla alakalı olarak zühd müelliflerinin yaygın olarak tahriç ettikleri İbn Mes'ud'un (r.a) "İki sevilmeyen şey olan ölüm ve fakirlik ne hoştur. Allah'a yemin olsun ki dünyada sadece zenginlik ve fakirlik vardır. Bunların hangisiyle imtihan edildiğime aldırmam. O ikisinden her birinde Allah'ın hakkını gözetmek gerekir. Zenginlikte şefkatli olmak, başkalarının halinden anlamak ve paylaşmak gerekir. Fakirlikte ise sabretmek gerekir."[1220] sözündeki yaklaşımı, Hz. Peygamber'in hem zenginlik imtihanının zararlarından hem de fakirlik imtihanının zararlarından Allah'a sığınmasıyla uyum içindedir.

[1214] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/381 (No. 446).

[1215] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/382 (No. 450).

[1216] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 7/199.

[1217] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/395 (No. 481).

[1218] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/395 (No. 482).

[1219] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/356 (No. 1008); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/425 (No: 181) (Zikrü'l-ğınâ); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 19 (No: 99); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/339 (Men kerihe cem'a'l-mâl), Buhârî, "Rikâk", 15 (No: 6081) (el-Ğinâ ğine'n-nefs); Tirmizî, "Zühd", 40 (No: 2373) (el-Ğinâ ğine'n-nefs); İbn Mâce, "Zühd", 9 (No: 4137) (el-Kanâ'a); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân,* 12/543 (No: 9859); (ez-Zühd ve kısaru'l-emel).

[1220] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Islâhu'l-mâl),* 7/401 (No. 494); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/199 (No. 566) (Mâ câe fi'l-fakr); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/358 (No. 132) (Zikrü'l-fakr); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 128 (No. 847); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/330 (No. 605) (Mâ câe fi'l-fakr); Ebû Dâvud, *ez-Zühd,* 165 (No. 165).

2.3.1.6. Kısaru'l-emel

"Dünya hayatına dair emelleri uzun olmamak" şeklinde çevrilebilecek olan bu konunun pek çok zühd kitabında ortak bir şekilde yer alması bu başlığın zühdün temel kavramlarından olduğunu göstermektedir. Bu konu gerçekten zühdü tamamlayıcı bir muhtevaya sahiptir.

İbnü'l-Mübârek, 34. sırada; Dârimî ise 20. sırada "Emel" başlığına; Veki' b. Cerrâh, 25. sırada; Buharî 4. sırada, İbn Mace 27. sırada "Emel ve ecel" bâbına yer vermiştir. Tirmizî 25. sırada; Beyhakî, 4. sırada "Kısaru'l-emel"; Hennâd b. Serî ise, 54. Sırada "el-Mev'iza ve kısaru'l-emel" başlığı açmıştır. Vek' b. Cerrâh, ayrıca konuyla ilgili bir hadisi başlığa taşıyarak "Ud nefsike fi'l-mevtâ" başlığı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ, 343 rivayetten müteşekkil *Kısaru'l-emel* kitabı kaleme almıştır.

Buhârî, "el-Emel ve tûlih" bâbında ilk olarak zikrettiği "*Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*"[1221] ayetiyle öncelikle dünyanın aldatıcı bir meta olduğunu vurgulamıştır. Bu ayetten sonra "*Bırak onları yesinler (içsinler), yararlansınlar; emelleri onları oyalayadursun. İleride (gerçeği) bilecekler.*" [1222] ayeti ise doğrudan konu başlığıyla ilgilidir ve "emel" kavramını içermektedir. Ayet-i kerimede emelin oyalayıcı vasfı da zikredilmiştir.

Kısaru'l-emel konusunda neredeyse bütün *Kitâbü'z-zühd* müelliflerinin ortaklaşa tahriç ettikleri rivayet, Rasûlullah'ın (s.a) emel-ecel ilişkisini yere şekil çizerek anlattığı hadistir: Abdullah b. Mes'ud (r.a) şöyle nakletmiştir: "Rasûlullah (s.a) dört köşeli bir şekil çizdi. (Ve bu) şeklin ortasına da dışarı taşan bir çizgi çizdi. (Sonra da şeklin) kenarından ortadaki çizgiye doğru küçük çizgiler çizdi ve şöyle buyurdu: *"Bu insan, bu da onun etrafını kuşatmış olan eceli. Dört köşeli şekilden çıkan dışarı çıkan onun emelidir. Şu küçük çizgiler de (onun başına gelebilecek olan) sıkıntılardır.* (İnsan bu sıkıntılardan) *bikrinden kurtulsa diğeri ona isabet eder. Öteki onu ıskalarsa beriki ona diş geçirir.*"[1223] Bu hadiste insanın emellerinin ecelinden

---

[1221] Âl-i İmran, 3/185.

[1222] Hicr, 15/3.

[1223] Buhârî, "Rikâk", 4 (No. 6054); *Sahîh-i Buhârî Tercümesi,* 6/113 (No. 6417); İbn Mâce, "Zühd", 27 (No. 4231); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 266 (No. 1923); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik

ileride olduğu ve onu aştığı açıkça belirtilmiştir. Zühd kitaplarında emeli kısaltmak tavsiyesinin sebeplerinden biri bu olsa gerektir.

Rasûlullah'ın (s.a) "Emel-ecel" ilişkisini somutlaştırarak anlattığı diğer bir hadiste yine emelin eceli aştığını göstermektedir. Âdemoğlu emeliyle meşgul olurken ecel gelir ve onu titretir.[1224]

Rasûlullâh (s.a) tûl-i emelin, dünya sevgisinin zararından korunmak için bu dünyada bir garib veya kısa bir süre dinlenip geçip giden yolcu gibi olmayı ve kendini ölülerden saymayı tavsiye etmiştir: "İbn Ömer (r.a) Rasûlüllah'tan (s.a) şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (s.a) omzumdan tuttu ve şöyle buyurdu: "*Dünyada garib veya yolcu gibi ol. Kendini kabir ehlinden say*." İbn Ömer, bu hadisi rivayet ettiği Mücahid b. Cerb'e şöyle demiştir: "Sabaha ulaştığında 'akşama çıkarım' deme. Akşama ulaştığın vakit 'sabaha çıkarım' deme. Hastalanmadan önce sağlığından faydalan, ölmeden önce hayatından istifade et. Çünkü sen ey Allah'ın kulu yarın nasıl anılacaksın bilmiyorsun." Bu hadisi, İbnü'l-Mübârek, "et-Terğîb fi'l-mübâdera bi'l-amel" bâbında, Veki' b. Cerrah, "Ud nefsike fi'l-mevtâ" bâbında; Hennâd b. Serî "el-Mev'iza ve kısaru'l-emel" bâbında; Buhârî 3. Sırada hadisin metnini bâb başlığına taşıyarak; Tirmizî "Kısaru'l-emel" bâbında; İbn Mâce, "Meselü'd-dünyâ" bâbında; İbn Ebü'd-Dünyâ ise *Kısaru'l-emel* kitabının ilk sırasında tahriç etmiştir. Bâb başlığı mevcut olmayan zühd kitapları da bu hadise yer vermişlerdir.[1225]

---

ve'l-vera'" 22 (No. 2454); Dârimî, "Rikâk", 20 (No. 2771); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel*, 33 (No. 15); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/377 (No. 11764).

Hadiste izah edilen şekiller için bk. Demirci, Selim, "Hadis Metnini Anlama/Somutlaştırma Çabasına Bir Örnek: Hz. Peygamber'in Emel-Ecel İlişkisine Dair Çizdiği Şekil", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2015, sayı 6, Güz, 101-121.

[1224] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/112 (No. 253); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/86 (No. 254); Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/436 (No. 189); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/535 (No. 11)

[1225] Tirmizî, "Zühd", 25 (No. 2333). Ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/5 (No. 13); *er-Rekâik*, 2/10 (No. 12); Veki b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 230 (No. 11 ve 12) (bâbu men kâle 'ud nefseke fi'l-mevtâ); Hennad b. es-Serî, *ez-Zühd*, 1/288 (No. 500) (Bâbu'l- mev'iza ve kısaru'l-emel); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/48 (No. 35445) (Kitâbu'z-zühd); Buhârî, "Rikak", 3, (No. 6053); İbn Mâce, "Zühd", 3, (No. 4114) (Bâbu meseli'd-dünya); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 11, (No. 43); İbn Ebû Asım, *Zikru'd-dünyâ*, 92, (No. 185); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 193, (No. 465); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 12/474, (No. 9764) (Bâbun fi'z-zühd ve kısari'l-emel)

İnsan yaşlanmasına rağmen genç kalmaya devam eden iki hasleti hırs ve emeldir.[1226] İnsan, iki vadi dolusu malı olsa üçüncüsünü ister. O, bu hırsını nefis terbiyesiyle dize getirmezse zemmedilen bu hali ölünceye kadar devam eder. Hz. Peygamber onun bu durumunu "gözünü ancak toprak doyurur" ifadesiyle veciz bir şekilde dile getirmiştir.[1227] İnsanlar ne zaman öleceklerini bilmezler. Ancak, Hz. Peygamber (s.a) "*Ümmetimin ömürleri altmış ve yetmiş sene arasındadır. Çok azı bunu aşar*."[1228] buyurarak onlara ortalama olarak bir sayı belirtmiştir. İbn Mâce'nin bu rivayeti "kısaru'l-emel" başlığında tahriç etmesinden yola çıkarak onun ümmet-i Muhammed'e dolaylı yoldan kısa emelli olmalarını tavsiye ettiği söylenebilir.

Hz. Ali'nin (r.a) ümmet-i Muhammed hakkında en çok endişe ettiği iki şeyden biri tûl-i emel sahibi olmalarıdır. Çünkü tûl-i emel ahireti unutturur.[1229] Hz. Peygamber (s.a) ümmetin ilklerinin yakîn ve zühd ile kurtulduklarını sonrakilerin ise cimrilik ve tûl-i emel yüzünden helak olacağını bildirmiştir.[1230] Süfyan-ı Sevrî "Dünyada zahidlik, abâ giymek ve sert/kuru gıdalar yemek değildir. Asıl zahidlik emeli kısa tutmaktır."[1231] diyerek zühdü kısaru'l-emelden ibaret görmüştür.

Emeli uzatmak, haddinden fazla servet biriktirmek, stok yapmak, oturamayacağı binalar inşa etmek kişinin dünya hayatına daha güçlü bir şekilde bağlanmasına sebep olur. Bu durum onun ahireti unutmasına sebep olur. Bu hususlar önceki kavimlerin helak olmasına sebep olmuştur.[1232] Rasûlullah (s.a) dünya ile

---

[1226] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/113 (No. 256); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/87 (No. 256) (en-Nehy an Tûli'l-emel); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/433 (No. 187); Tirmizî, "Zühd", 28 (No. 2339); İbn Mâce, "Zühd", 27 (No. 4234); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel*, 35 (No. 18); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, 10/378 (No. 11765); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 35 (No. 18)

[1227] İbn Mâce, "Zühd", 27 (No. 4235); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/430 (No. 185); Buhârî, "Rikâk", 10 (No. 6072, 6075); Tirmizî, "Zühd", 27 (No. 2337); Dârimî, "Rikâk", 63 (No. 2820).

[1228] İbn Mâce, "Zühd", 27 (No. 4236).

[1229] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/113 (No. 255); *ez-Zühd*, 1/86 (No. 255); Mu'afâ b. İmran, *ez-Zühd*, 304 (No. 220); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/439 (No. 191); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/153 (No. 35636); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 107 (No. 693); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/290 (No. 509); Ebû Dâvud, *ez-Zühd*, 116 (No. 106); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel*, 50 (No. 49); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebir*, 192 (No. 463);

[1230] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 12 (No. 52); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/539 (No. 20)

[1231] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 1/221 (no. 5); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/543 (No. 32); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 63 (No. 109)

[1232] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/177 (No. 35723); *el-Musannef T,* 14/548 (No: 35723)

arasındaki mesafeyi o denli uzak tutmuştur ki ashâbının zarar görmüş evlerini tamir etmelerine bile sıcak bakmamıştır.[1233]

Selef-i sâlihin tarafından tûl-i emelin zararını önleyecek husus ölümü hatırlamak olarak görülmüştür. Bu yaklaşım aynı zamanda kısaru'l-emelin ne olduğunu da ortaya koymaktadır. Atvân b. Amr et-Temîmî, kişinin bir sonraki nefesini alıp almayacağından emin olmamayı kısaru'l-emel olarak görmüştür.[1234] İbn Mes'ud'un (r.a) yeğeni olan Abdullah b. Utbe (r.a) (ö. 74/693) yarını ömründen sayan kimsenin ölümü asıl yerine koymadığı kanaatindedir. Bu kanatte olan pek çok kimse akşamı görememiştir.[1235] Basralı muhaddis ve fakih tâbiîlerden olan Bekr b. Abdullah el-Müzenî bir abid kadının tûl-i emelden kurtulabilmek için nefsini "Ey nefsim! Bu gece senin gecendir. Bundan başka gecen de yoktur." sabahladığında ise "Ey nefsim! Bugün senin günündür. Bundan başka bir günün daha yoktur." diyerek terbiye ettiğini nakletmiştir.[1236]

İslam ahlakına göre ahlakın kemale ulaşabilmesi için ifrat ve tefritten uzak dengeli bir yaklaşım sergilenmesi gerekir. Bu yaklaşım insanın emelleri için de geçerlidir. Nitekim zühd kitaplarında emel konusu "kısa emelli olmanın övülmesi-uzun emelli olmanın yerilmesi" ekseninde ele alınmıştır. Bununla birlikte kısaru'l-emel meselesini tamamen mâişet temininden el etek çekmek, herhangi bir şekilde servet elde edecek yollara başvurmaktan uzak durmak olarak anlayanlar çıkmış olacak ki selef-i salihinden bazıları konuya açıklık getirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Hasan-ı Basrî'ye göre emel, insanı hayatta tutan bir unsurdur. O, konuyla ilgili şöyle söylemiştir: "Unutkanlık ve emel olmasaydı Müslümanlar yolda yürüyemezdi. Unutkanlık ve emel insanoğlu için iki büyük nimettir."[1237] Meşhur muhaddis tâbiîlerden Muttarrif b. Abdullah eş-Şihhîr (ö. 95/713) de Hasan-ı Basrî'yi destekleyen şu sözü söylemiştir: "Ne zaman öleceğimi bilseydim aklımı yitirmekten korkardım. Ne var ki Yüce Allah kullarına ölümün ne zaman geleceğinden habersiz

---

[1233] Tirmizî, "Zühd", 25 (No. 2335). Ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/49 (No. 35446); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/294 (No. 515); İbn Mâce, "Zühd", 13 (No. 4160) (el-Binâ ve'l-Hirâb).

[1234] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/544 (No. 34)

[1235] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/555 (No. 57).

[1236] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/574 (No. 92).

[1237] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/540 (No: 23, 24).

olmak gibi bir nimet vermiştir. Bu dalgınlık olmasaydı hayatta mutlu olunmaz ve insanlar için çarşı pazarlar kurulmazdı."[1238] Bu konuda dikkaç çekici bir menkıbe de Hz. İsa'dan (a.s) nakledilmiştir: "Hz. İsa oturduğu bir sırada çapasıyla toprağı belleyen bir ihtiyar çalışıyordu. Hz. İsa 'Allah'ım! Ondan emeli çekip al' diye dua etti. Yaşlı adam hemen çapayı bırakıp yatıp uzandı. Bir müddet öylece kaldı. Sonra Hz. İsa 'Allah'ım! Ona emelini geri ver' diye dua etti. Adam kalkıp tekrar çalışmaya başladı. Hz. İsa 'Ne oldu sana? Çalışıyordun. Birden bire çapayı atıp yattın. Sonra tekrar kalktın çalıştın.' buyurdu. İhtiyar adam 'ben çalışırken birden kendi kendime 'bu ihtiyarlığına rağmen daha ne zamana kadar çalışacaksın?' dedim. Bu yüzden çapamı atıp yattım. Sonra yine kendi kendime 'Allah'a yemin olsun ki dünyada kaldıkça yaşamak zorundayım' dedim ve çapamı yeniden aldım' karşılığını verdi."[1239] Buna benzer bir olay Mufaddal b. Fedâle'nin başından geçmiştir. "O, Allah'tan kendisinden emelin alınması için dua etti. Bunun üzerine yemeden içmeden kesildi. Sonra yeniden emelin ona geri verilmesi için Rabbine yalvardı da yemeğe içmeye tekrar başlayabildi."[1240]

İbn Ebü'd-Dünyâ, "emeli kısa tutmak" konusunu yanlış anlayarak Allah'ın rızık olarak verdiği nimetleri telef edenleri eleştiren önemli bir anekdot nakletmiştir: Haris en-Nehâî şöyle haber vermiştir: "Aramızdan bir adamın atı geceleyin yavruladı. Sabahleyin 'acaba ben buna bininceye kadar yaşayacak mıyım?' diyerek yavruyu boğazladı. Bunun üzerine Hz. Ömer'den (r.a) 'Allah'ın size verdiği rızıkları iyileştiriniz. Çünkü ölümün gelişinde geniş bir zaman vardır.' yazılı bir mektup geldi."[1241]

Netice olarak, "Terk" konusu alt başlıklarıyla beraber *Kitâbü'z-zühd'*lerin muhtevası en geniş başlığıdır. Çalışmamızda "ez-Zühd fi'd-dünyâ", "Hevânü'd-dünyâ", "Fitnetü'l-mâl", "Islâhu'l-mâl", "Emel ve ecel" konuları "terk" konusunun kapsamında değerlendirilmiştir. "Terk" ana başlığı, Allah için bir şeyi terk etmek, dünya meşgalelerini olabildiğince en aza indirmek, dünya sevgisinin zararlarından korunmak ekseninde ele alınmıştır.

[1238] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/541 (No. 25).
[1239] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/540 (No. 22).
[1240] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/543 (No. 33).
[1241] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kısaru'l-emel),* 3/574 (No. 90).

Zühd kitaplarında "Dünya'nın değersizliği" konusu "hevânü'd-dünyâ", "zemmü'd-dünyâ", "meselü'd-dünyâ", "el-hemm bi'd-dünyâ" gibi başlıklarla ele alınmıştır. Bu başlıklarda muhteva şu şekildedir: Allah katında ölü koyunun sahibi nezdinde hiçbir değeri yoksa dünyanın da Allah katında hiçbir değeri yoktur. Dünyanın Allah katında sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı kâfire bir damla bile su vermezdi. Allah'ı zikretmek, Allah'a ulaştıran şeyler, âlimler ve ilim öğrenenler hariç dünya lanetlenmiştir. Ahiret karşısında dünyanın değeri denize nazaran bir damlacık kadardır. Cennette kırbaç kadar yer dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır. Hz. Peygamber (s.a) dünya ile ilişkisinin ancak bir ağacın altında gölgelip geçip giden yolcu gibi olduğunu belirtmiştir. Rasûlullah (s.a) bu yaklaşımını en yakın sahabîlerinden biri olan İbn Ömer'e (r.a) de tavsiye etmiştir. Bu haliyle dünya mü'minin zindanı, kâfirlerin ise cennetidir. Seleften dünyayı 'domuz' olarak nitelendirenler dahi olmuştur. Misâl âleminde dünyanın yaşlı, kör, dişleri dökülmüş, çirkin bir ihtiyar kadın suretinde olduğu belirtilmiştir.

Müslüman, dünyayı yegâne derdi, amacı olarak görmemelidir. Kimin tek derdi, tasası dünya olursa Allah onun işlerini dağıtır. Gönlüne fakirlik duygusu yerleştirir. En büyük derdi dünya olarak sabahlayan kişi Allah'ın has kulları arasına giremez. Dünya ile dertlenmenin en büyük zararlarından birisi kişinin kalbinden ahiret endişesinin azalmasına sebep olmasıdır.

"Terk" meselesiyle ilgili zühd kitaplarında açılan başlıklardan bir diğeri "zemmu'l-ğinâ'dır. Zenginliğin, malı verilmesi gereken yerlere vermemek, gereksiz yere harcamak, haksız bir şekilde kazanmak gibi şeytanın işini kolaylaştıran yönleri vardır. Rasûlullah (s.a) yeryüzünün hazinelerinin anahtarları kendisine teklif edilmesine rağmen kabul etmemiştir. Ayrıca "kul peygamberlik" ile "melik peygamberlik" arasında tercihte bulunması istendiğinde Cebrâil'in (a.s) tavsiyesiyle "kul peygamberliği" tercih etmiştir. Rasûlullah (s.a) Uhud Dağı kadar altını olsa borçlarına karşılık gelecek miktar harici tamamını tasadduk edeceğini belirtmiştir. Rasûlullah (s.a), daha önceki ümmetlerin başına geldiği gibi ümmetine de dünyanın süslerinin açılmasından, bu nedenle onların rekabete girip çekişmesinden, bu sebeple gaflete düşmelerinden ve nihayet helake sürüklenmelerinden son derece endişe etmiştir.

"Terk" konusunun alt başlıklarından birisi "ez-zühd fi'd-dünyâ"dır. *Kitâbü'z-zühd*'lerin bu konuya dair ortaya koydukları rivayetlerin muhtevası şu şekildedir: Dünya malı tatlı ve çekicidir. Ona hırsla yönelen zarar görür ve o kişinin durumu yediği halde doymayana benzer. Âdemoğlunun giyip eskittiği, yiyip tükettiği ve sadaka olarak önden gönderdiği şeyler harici malı yoktur. Kişinin ihtiyaç fazlası olan malını tasadduk etmesi elinde tutmasından daha hayırlıdır. Gerçek zühd ehli kişilerin sohbetinde bulunmalı onlarla arkadaşlık edilmelidir. Zira gerçek zühd ehli kişiler hikmet ehlidirler. Sahabenin önde gelenleri, Rasûlullah (s.a) hayattayken yaşadıkları yokluk ve sıkıntılı günlerden sonra bolluğa kavuşmalarından ötürü endişelenmişler ve Rasûlullah'a (s.a) 'mümkün olan en az gelirle' hayatlarını sürdürmek konusunda verdikleri sözü yerine getirememiş olmaktan korkmuşlardır. Kişi servetini harcarken ilme tabi olması ve servetini dinin emrettiği yerlere harcaması gerekir. İnsanlara, onların gelir düzeylerine göre değer vermek doğru değildir. Nice fakir, toplum tarafından dışlanan kişiler vardır ki Allah'tan ne isteleler Allah onu verir. Müslümana düşen, dünyada zühd üzere yaşamak, ahirete yönelmektir. Dünyayı sevmek ve ondan razı olmak kişinin kalbinden ahiret endişesinin yok olmasına sebep olur. Zühd, seleften bazıları tarafından, "dünyadan kaçırdığına üzülmemek, ondan eline geçenlere ise sevinmemek", "zühdün aslı Allah azze ve celleden razı olmaktır" şeklinde tanımlanmıştır. İslam toplumunda zamanla yanlış zühd algısı ortaya çıkmıştır. Ancak bu yaklaşımlar âlimler ve gerçek zahidler tarafından eleştirilmiştir. Bazı kişilerin yaptığı gibi 'kaba giymek', 'sert şeyler yemek' gibi belirli kalıplara sokularak zühdün özünün yitirilmesi doğru değildir ve buna izin verilmemelidir. Kişinin nefsini kâmil olarak terbiye etmeden zahidlik iddia etmesi doğru değildir. Bu tavır kişiyi riyâya düşürür.

Kitâbü'z-zühd'lerde "Terk" konusunda ele alınan meselelerden bir diğeri zühdün faziletidir. Bu konuya dair aktarılan merfu, mevkuf, maktu' ve diğer peygamberlerden gelen rivayetlerin ortak vurgusu insanların en hayırlıları dünyaya karşı zâhid olup ahirete en çok rağbet edenler olduğudur. Dünyada zühd üzere yaşamak peygamberlerin ortak özelliğidir. Ale'r-ricâl tasnif sistemine sahip *Kitâbü'z-zühd*'lerde Rasûlullah'tan (s.a) önce gelen peygamberden nakledilen rivayetler bu durumu gözler önüne sermektedir. Kişiyi Allah'a yaklaştıracak, en

güçlü unsur zühddür. Ahireti kazanmak konusunda en büyük yardımcı, dünyada zühd üzere yaşamaktır. Zühd, kişinin kalbini ve bedenini rahatlatırken, dünya sevgisi ise endişe ve üzüntüsünü artırır. Zühd, kişinin başına gelen musibetleri küçük görmesini sağlar. Ashâb-ı kirâmı ve onlardan sonra gelen tâbiûn neslini, sonraki nesillerden üstün kılan en temel hususlardan birisi onların daha zâhid olmalarıdır.

"Terk"in unsurlarından bir diğeri kişinin "tûl-i emel"den uzak durmasıdır. Bu konu, *Kitâbü'z-zühd*'lerde en yaygın yer alan başlıklardan biridir. Literatürde konu şu çerçevede işlenmiştir: İnsanların dünya hayatına dair emelleri o kadar uzundur ki sonunda onlar emellerine erişemeden ecel gelir. Biri kişi yaşlansa da mal biriktirme hırsı ve daha uzun yaşama arzusu genç kalmaya devam eder. Servetini artırma konusunda insanın hırsı son bulmaz. Kişinin, iki vadi dolusu malı olsa üçüncüsünü ister. İnsan bu hırsı ancak ölünce sona erer. Tûl-i emelin zararı ahireti unutturmasıdır. Kişi tûl-i emelin zararından korunması için bu dünyada bir garib veya yolcu gibi yaşamalıdır. Yolcunun dünyadan faydalanması, bir ağacın altında gölgelenip yoluna devam etmesi mesabesindedir.

Tûl-i emeli kıran bir diğer güçlü unsur ölüm tefekkürüdür. Ölüm tefekkürü aldığı nefesini dahi vermeye garantisi olmadığı için kişiye içinde bulunduğu anı değerlendirmesi gerektiğini öğretir. Selef-i sâlihin ve onların yolundan giden zâhidler bütün dikkatlerini içinde bulundukları ânı yaşamaya vermişlerdir.

Tûl-i emelin insan hayatına en güçlü şekilde yansıdığı hususlardan biri inşaattır. Rasûlullah (s.a), ashabının zarar görmüş evlerini tamir etmelerine dahi ahiret işlerinin bundan daha acil olduğu gerekçesiyle sıcak bakmamıştır. Günümüzde dünya genelinde inşaat sektörünün geldiği durum göz önüne alındığında Rasûlullah'ın (s.a) yaklaşımının ne kadar isabetli ve ileri görüşlü olduğu anlaşılacaktır.

İbn Ebü'd-Dünyâ, diğer müelliflerden farklı olarak *Kısaru'l-emel* kitabında uzun emelli olmanın zararından bahsettiği gibi emelsizlik olarak adlandırabileceğimiz kişinin maîşetini temin edeceği, zaruri ihtiyaçlarını karşılayacağı her türlü işe, çabaya karşı ilgisiz olmasının doğru olmayacağını da dile getirmiştir. Her konuda olduğu gibi emel konusunda da orta yolu tutmak gerekir.

Emelsizlik kişiyi hayattan koparır ve dünyadaki yaşam düzenini bozar. Kişinin öleceği zamanı bilmemesi hayatın devamlılığını sağlayan unsurlardan biridir. Kişi kısaru'l-emel konusunu yanlış anlayarak malını zâyî etmemelidir.

2.3.2. Uzlet

İbn Mûbârek 15 ve 57. sırada, Mu'âfâ b. İmrân 4. sırada, Hennâd 101. sırada, Buhârî, 34. sırada "uzlet" ile ilgili bâb başlığı açmışken Beyhakî 2. sırada "el-Uzle ve'l-hamûl" faslına yer vermiştir.

Buhârî, 34. sırada "el-Uzle râhatun min hullâti's-sûî" bâbı açmıştır. Bu söz, Hz. Ömer'e aittir. İbn Ebû Şeybe, bu mevkuf kavli, ricâli sika ancak senedinde inkıtâ bulunduğu şekliyle tahriç etmiştir. Hâkim, bu kavli destekleyen şu rivayeti nakletmiştir: "Yalnız kalmak kötü arkadaştan daha hayırlıdır." Hâkim, bu hadisi merfu olarak tahriç etse de İbn Hacer, aslının Ebû Zer el-Gıfârî'ye ait olduğunu belirtmiştir.[1242]

Uzletin temel mantığı "insanların şerli oldukları gerekçesiyle onlardan uzak durmak" değildir. Doğru olan bakış açısı "kişinin kendisinin şerrinden insanları korumaya çalışması"dır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: "Ebû Sâid el-Hudrî (r.a) şöyle haber vermiştir: Bir bedevi Nebî'ye (s.a) geldi ve 'Ya Rasûlallah hangi insan daha hayırlıdır?' diye sordu. Hz. Peygamber '*Canıyla ve malıyla cihad eden kişidir ve vadilerden bir vadi içinde Rabbine ibadet eden ve insanları kendi şerrinden uzak tutan kişidir*.' buyurdu."[1243] Hadiste "uzlet" kavramı geçmese de "*vadilerden bir vadi içinde Rabbine ibadet eden ve insanları kendi şerrinden uzak tutan kişi"* ifadesi uzleti anlatmaktadır.[1244] Bu hadis, asıl uzletin insanların şerrinden uzak kalmak değil de kendi şerrinden insanları uzak tutmak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oldukça önemli bir ayrıntıdır. "İnsanların şerrinden kendini korumak" şeklinde anlaşılan uzlette kibir ve riya tehlikesi bulunmaktadır.[1245] Şu

[1242] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* 14/656.

[1243] Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 2 (No. 2664); "Rikâk", 34 (No. 6129); İbn Ebü'd-Dünya, *el-Uzle ve'l-infirâd*, 73 (No. 194); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd*, 24 (No. 44). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/200 (No. 11125); Müslim, "İmare", 122 (No. 1888); İbn Mâce, "Fiten", 13 (No. 3978) (el-Uzle); Ebû Dâvud, "Cihâd", 5 (No. 2485); Tirmizî, "*Fedâilü'l-cihâd*", 24 (No. 1660).

[1244] Aynî, Umdetü'l-kârî, 14/84.

[1245] Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* 14/658.

rivayet bu hususu şerh niteliği taşımaktadır: "Rebiʿ b Huseym meclislerde, yol kenarlarında ve diğer yerlerde oturmazdı. Bunun nedenini şöyle açıkladı: 'Zulme uğrayanın yardımına koşmamaktan, iftiraya uğrayana şahitlik yapmak zorunda kalmaktan, selam verildiğinde (fark etmeden) selamı iade etmemekten veya herhangi bir sebepten yük düştüğünde onu yerine koymamaktan korkarım."[1246] Beyhakî, uzlet/halvetin ancak belirli şartlarda makbul olacağına dair Ebû Osman el-Mağribî'nin şu sözüne yer vermiştir: "İnsanlarla sohbette bulunmak yerine halveti tercih eden insanın bütün düşüncelerden uzaklaşıp sadece Rabbinin zikriyle meşgul olması, tüm isteklerden kendisini sıyırıp rabbinin muradına yönelmesi, nefsinin istekte bulunabileceği bütün şeylerden uzak durması icap eder. Eğer bu halde bulunmazsa halvette kalması onu fitneye veya bir belaya düşürür."[1247] İbn Hacer, bu hadisteki "vadilerden bir vadideki adam" ifadesini cihada güç yetiremeyen kişilere hamletmiştir. Uzletin faziletli olması ise Nebî (s.a)'in asrından sonraki dönemlere hamledilmiştir.[1248]

Uzletin tamamen toplumdan uzaklaşmak şeklindeki uygulaması yaşadığı toplumda fitnenin kişinin dinine zarar verecek boyuta ulaşmasından dolayı tavsiye edilmiştir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Ebu Sâid el-Hudrî (r.a) Nebî (s.a)'den şöyle işitmiştir: "*İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki Müslüman kişinin en hayırlı malı koyun sürüsü olacak. Müslüman o koyun sürüsünü dağ başlarına ve yağmur düşen vadilere götürür. Böylece dinini fitnelerden kurtarmış olur*."[1249] Hadisin başlangıcında yer alan "*İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki*" ifadesine bakıldığında hadisin fitneyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle olsa gerek İbn Mâce söz konusu hadisi "Fiten" bölümünde tahriç etmiştir. Buharî'nin bu hadisi "Rikâk" bölümünde tahriç etmesinin sebebi hadiste geçen "*Müslüman o koyun sürüsünü dağ başlarına ve yağmur düşen vadilere götürür*" ifadesini uzletle irtibatlı olarak gördüğü için olsa gerektir.

[1246] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/5; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 104 (No. 166); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 112 (No. 346).

[1247] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 108 (No. 186); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 111 (No. 344)

[1248] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* 14/658.

[1249] Buhârî, "Rikâk", 34 (No. 6130); İbn Ebü'd-Dünya, *el-Uzle ve'l-infirâd*, 21 (No. 15). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/79 (No. 11032); İbn Mâce, "Fiten", 13 (No. 3980); Ebû Dâvud, "Fiten", 4 (No. 4267)

İbn Hacer, bu hadisi de cihad mı üstündür yoksa uzlet mi bağlamında ele almıştır. Nebî (s.a) zamanında cihadın daha faziletli olduğunu belirttikten sonra uzletin hayırlı olmasını ahir zamanın gelmesine bağlamıştır.[1250]

Özellikle fitne dönemlerinde kişinin dilini tutması, sohbet ihtiyacını daha çok ailesiyle gidermekle yetinmesi ve günahlarına ağlaması şiddetle tavsiye edilmiştir. Ukbe b. Âmir el-Cüheni (r.a) şöyle nakletmiştir: "Rasûlullah'a (s.a) kurtuluş nedir diye sordum. '*Dilini tut, evin sana yetsin ve hatalarına ağla*' buyurdu."[1251] Bu hadis pek çok zühd kitabında yer almıştır. Aynı zamanda söyleyeni açısından farklı kaynaklara sahiptir. İbnü'l-Mübârek, Hennâd b. Serî, Tirmizî, İbn Ebü'd-Dünyâ, Beyhakî merfu olarak; İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Hanbel, bir tarikten Hennâd b. Serî, bir tarikten İbn Ebü'd-Dünya, İbn Ebû Âsım, bir tarikten Beyhakî İbn Mesʿud'un (r.a) kavli olarak; Vekiʿ b. Cerrâh, bir tarikten İbn Mesʿud'un oğluna tavsiyesi olarak diğer bir tarikten Hz. İsâ'nın kavli olarak tahriç etmiştir.

İbnü'l-Mübârek'in hadisi konuyla irtibatlandırdığı kısım "evin sana yetsin" ifadesi olsa gerektir. Nitekim Vekiʿ b. Cerrâh bu hadisi "Halveti seven kimse" babında tahriç etmiştir.[1252]

Aşağıda zikri geçecek olan İbn Ebü'd-Dünyâ'nın tahriç ettiği şu hadis "*dilini tutmak ve evle yetinmek*" ifadesinin yanlış anlaşılabileceğini ortaya koymaktadır. Çünkü bazı durumlarda devlet erkânının ve âlimlerin hakikatin yerde kalmaması için seslerini yüksetmeleri, adaletin tesisi için gazâya çıkmaları gerekebilir. Böyle bir durumda "*dilini tutmak ve evine çekilmek*" son derece yanlış bir davranışa dönüşür. Söz konusu rivayet şu şekildedir: "Ka'bu'l-Ahbâr Hz. Ali'ye (r.a) şöyle dedi: "Sana Hz. Musa'nın getirdiği ve kişiyi kurtaran üç şeyden haber vereyim mi? 'Evinde oturman, günahlarından dolayı gözyaşı dökmen ve diline sahip çıkmandır.' Hz. Ali şu sözlerle itiraz etti: 'Sana helak edici üç şeyden haber vereyim mi? Biatı

[1250] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* 14/

[1251] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/55 (No. 126); *ez-Zühd*, 42 (No. 130); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/256 (No. 256) (İbn Mes'un'un kavli olarak); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 16, (No. 82); Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 1/265, (No. 460); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd*, 30 (No. 35); Ebu Dâvud, *ez-Zühd*, 154 (No. 154) (İbn Mes'ud'un kavli olarak); Tirmizî, "Zühd", 60 (No. 2406) (Hıfzu'l-lisan bâbında).

[1252] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/256 (No. 256) (İbn Mes'un'un kavli olarak)

(antlaşmayı) bozmak, sünneti terk etmek ve ümmetin kâhir ekseriyetinin tuttuğu yoldan ayrılmaktır."[1253]

Veki' b. Cerrâh, 36. sırada "Men kâne yuhibbü'l-halve" bâbına yer vermiştir. Müellif, başlıkta halvet kavramını kullansa da muhtevada uzlet ile ilgili rivayetlere yer vermesi uzlet ile halveti aynı anlamda kullandığını göstermektedir. Bu başlık altında hiç merfu hadis bulunmamaktadır. Önemine binaen ve pek çok zühd kitabında tekrar etmesi bir yana yukarıdaki meseleye açıklık getirdiği için bu bâbda yer alan bazı mevkuf rivayetlere yer verilecektir: Ebu'd-Derdâ (r.a) şöyle söylemiştir: "Müslüman kişinin en güzel ibadet yeri evidir. Dilini, avret yerini, gözünü korur. Çarşılarda oturmaktan sizi sakındırırım. Bu tavır sizi oyalar ve birçok işinize engel olur."[1254] Ebü'd-Derdâ (r.a), ibadet yeri diye çevrilen ifadeyi (صومعة) savme'a kelimesiyle dile getirmesi dikkat çekmektedir. Bu kelimenin çoğul versiyonu olan "sevâmi'" Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir.[1255] Ebü'd-Derdâ'nın (r.a) bu kavlinden, onun Müslümanların Hıristiyanlar gibi ibadet için manastırlara çekilmesine gerek olmadığını evini bu amaçla kullanabileceğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda zühd kitaplarında "lüzûmu'l-beyt" ifadelerine rastlandığını belirtmek yerinde olacaktır.

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Uzle*'sinde yukarıda geçen "Evin sana yetsin" ifadesi yerine "evine kapan" ifadesi yer almıştır. Bu husus -yukarıda Buhârî hadislerinde de geçtiği gibi- fitne zamanlarında tutulması gereken yollardan biri olarak zikredilmiştir.[1256] Aşağıda nakledilecek rivayetten eve kapanma meselesinin ashab-ı kiram arasında Hz. Osman'ın katlinden sonra yaygınlaştığı anlaşılmaktadır: "Seyyâr b. Abdurrahman şöyle nakletmiştir: Bükeyr b. Abdullah b. Eşec bana 'amcan ne yaptı' diye sordu. Ben de 'falanca zamandan beri evine kapandı' dedim. Bunun üzerine 'Bedir ehlinden pek çok kişi Osman'ın –Allah onun yüzünü nurlandırsın-

---

[1253] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Uzlet),* 4/493 (No. 161).

[1254] Veki b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/516 (No. 251); İbnü'l-Mübarek, *er-Rekâik*, 2/193, (No. 440); İbn Ebi'd-Dünya Külliyatı, el-Uzle, 4/431 (No. 25); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 95 (No. 128); *ez-Zühdü'l-kebir T*, 105 (No. 307).

[1255] Hac Suresi, 22/40. Bu ayetin meali şu şekildedir: "*Eğer Allah'ın insanların bir kısmıyla diğer bir kısmını engellemesi olmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler –ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi…*"

[1256] İbn Ebü'd-Dünya, *el-Uzle ve'l-infirâd,* 77 (204).

katlinden sonra evlerine kapandılar. Onları evlerinden ancak ölüm çıkarttı.' dedi."[1257] Fudayl b.. İyâz'a göre uzlete çekilmenin asıl amacı kulun rabbiyle baş başa kalmasını sağlamaktır. Onun şu sözü bu hususu vurgulamaktadır: "Evimde Rabbimle baş başa kalmanın dışında bir lezzet, bir rahat ve huzur bulamıyorum. Ezanı işittiğimde ise insanlarla karşılaşıp beni Rabbimden meşgul etmelerinden korkarak (yolda giderken) 'İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn' diyorum."[1258] Fudayl b. İyaz'ın ifade ettiği husus Veki' b. Cerrâh'ın yaklaşımıyla örtüşmektedir.

Veki' b. Cerrâh'ın söz konusu bâb başlığı altında tahriç ettiği bir diğer mevkuf kavil Hz. Ömer'in (r.a) "Uzlette kötü arkadaştan kurtuluş vardır." sözüdür.[1259] Buhârî bu sözü bâb başlığı yapmıştır. Bu söz doğrudan "uzle" kelimesini kullanan nadir kavillerden biridir ve uzlet kavramının Hulefâ-i Râşidîn döneminde tedavülde olduğunu göstermektedir. Hz. Ömer, uzleti, doğru kişilerle arkadaşlık etmek konusuyla bağlantılı görmüştür. Hafs b. Humeyd'in, Ahmed b. Hafs el-Bûhârî'ye yazdığı mektupta arkadaşlık konusunu ele almıştır: "Şunu bil ki ben senin etmediğin kadar insanları tecrübe ettim. Benim ayıbımı örten aramızdaki bir meseleden dolayı benim kusurumu bağışlayan, kızdığı zaman bana kötülüğü dokunmayan, üzdüğümde tekrardan bana sevgiyle yaklaşan bir arkadaş bulamadım. Böyle insanlarla uğraşmak ise büyük ahmaklıktır…"[1260] Uzletin temelinde kulun Allah ile ilişkisini düzenlerken diğer insanlarla olan ilişkisini nasıl düzenleyeceği sorunu yatmaktadır. İmam Şafiî'nin bu konudaki kanaatini şu kavil ortaya koymaktadır: "İki kişi birbirine çıkışıp duruyorlardı. Sen insanların hepsini razı edemezsin. İlk önce rabbinle aranı düzelt. Yaratıcınla aranı düzelttiğinde ise insanlara artık aldırma."[1261] Beyhakî'nin "*İnsanlar yüz deve gibidir. Kişi onların arasında bir tanesini bile binmeye uygun bulamaz*"[1262] hadisini nakletmesi kötü arkadaştan sakınmak konusuyla irtibatlandırdığı için olabilir.

[1257] Muʿâfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 212 (No. 48); İbn Ebü'd-Dünya, *el-Uzle ve'l-infirâd,* 18, (No. 9).

[1258] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 100 (No. 151); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 107 (No. 317).

[1259] Veki b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/514 (No. 250); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/148 (No. 35618); Buhârî, "Rikâk", 34; İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd*, 48 (No. 85); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 93 (No. 118).

[1260] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 104 (No. 165); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 112 (No. 345).

[1261] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 105 (No. 171); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 216 (No. 756).

[1262] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/62 (No. 186); Buhârî, "Rikâk", 35 (No. 6133) (Refʿu'l-emâne); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 118 (No. 208).

Hennâd b. Serî, 103. Sırada "Muhaletatü'n-Nâs" bâbına yer vermiştir. Hennâd b. Serî, bu başlık altında iki merfu hadise yer vermiştir. Aynı zamanda bâbın ilk rivayeti olan merfu hadis şu şekildedir: "*İnsanların arasına karışan ve onların eziyetlerine sabreden mü'min insanların arasına karışmayan onların ezasına sabretmeyen mü'minden daha hayırlıdır*."[1263] Bu hadis, uzlet meselesinde çok esaslı bir ilkeyi tespit etmektedir. Aynî bu hadisi, insanların arasına karışmak mı yoksa uzlet mi daha üstün tartışmasında insanların arasına karışmanın efdal olduğuna dair delil olarak getirmiştir.[1264] Hennâd b. Serî'nin bu bâbı açarak ve bu hadisi orada tahriç ederek söz konusu tartışmada insanların arasına karışıp onların eza ve cefalarına katlanmanın daha faziletli olduğu kanaatini taşıdığı söylenebilir. Beyhakî bu hadisi "el-Uzle ve'l-hamûl" faslında tahriç ettikten sonra şu izahı getirmiştir: İnsanlarla içli dışlı olmak, onlarla muaşeret etmek kişiyi Allah Teâlâ'ya ibadetten, ihlaslı amel işlemekten alı koymuyorsa bu kişinin toplumdan uzaklaşmasına gerek yoktur. Eğer toplum içinde yaşamak, onu Allah'a ibadetten, ihlastan alıkoyuyorsa insanlardan uzlet eder, kendini ibadete verir. Bu durumda ibadetle iştigal daha evladır. En doğrusunu Allah bilir."[1265]

Hz. Ali (r.a) şu sözüyle söz konusu mukayesedeki ilkesini ortaya koymuştur: "Konuşmalarınızla ve bedenlerinizle insanlarla beraber olun. Ancak razı olmayacağınız işlerde kalpleriniz ve amellerinizle onlardan ayrılın. Çünkü insana kazandığı vardır ve kişi kıyamette sevdiği ile beraberdir."[1266]

Beyhaki, *ez-Zühdü'l-Kebîr*'indeki beş temel fasıldan biri olarak "el-Uzle ve'l-hamûl" faslı açmıştır. Bu fasıl altında 114 rivayete yer vermiştir.[1267] Bu fasılda nakledilen rivayetler genel olarak diğer müelliflerin çizdiği çerçeveyle uyumludur. Konuyu destekleyici ve açıklayıcı mahiyetteki rivayetler ilgili yerde zikredilmişlerdir. Bununla birlikte Beyhakî, diğer müelliflerden farklı olarak Saîd b.

[1263] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/588 (No. 1246); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 55 (No. 2507); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 109 (No. 190). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/64 (No. 5022); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 140 (No. 388); İbn Mâce, "Fiten", 23 (No. 4032).

[1264] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 14/84.

[1265] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 109, 110 (No. 190).

[1266] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 109 (No. 189); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 213 (No. 744).

[1267] Bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 92-131 (No. 117-231).

Müseyyeb'in "Uzlete sarılın. Çünkü o ibadettir." Sözünü nakletmiştir.[1268] Rebîʿ b. Huseym "Dinde ince anlayış sahibi olun sonra uzlete çekilin"[1269] sözü oldukça önemli bir ilkeyi ifade etmektedir.

Beyhakî'nin eserinde uzlet ve halvet konusuyla birlikte ele alınan problemlerden biri "yalnızlıktan hoşlanmamak" (استوحاش) meselesidir. Zâhid ve sûfilere "yalnızlıktan sıkılmıyor musun?" sorusunun sorulduğu olmuştur. Aynı soru İbnü'l-Mübârek'e yöneltildiğinde şöyle cevap vermiştir: "Nebî (s.a) ve ashabıyla birlikteyken nasıl sıkılırım?"[1270] Fudayl b. İyaz'ın konuyla ilgili şöyle bir sözü nakledilmiştir: "Kim tek kaldığı için yalnızlık hissederse ve insanlarla gereğinden fazla içli dışlı olursa riyadan kurtulamaz".[1271] Beyhakî, halvet kavramını uzlet ile irtibatlı görerek "yalnızlıktan hoşlanmama" problemiyle birlikte ele almıştır. Zünnûn-i Mısrî'nin şu sözü bu kavramları birlikte işlemektedir: "Kalp halveti sevdiğinde bu sevgi onu Yüce Allah ile ünsiyete götürür. Yüce Allah ile ünsiyet eden insan ise Allah'ın dışındakilerle olduğunda yalnızlık (استوحاش) hisseder. Allah Teâlâ'nın Zâtıyla ünsiyet edip O'nun heybetinden korkarak yaşlar döken kalplere ne mutlu!"[1272]

Beyhakî, şöhretten kaçmayı da "uzlet" ile irtibatlı görmüştür: Süfyân-ı Sevrî'nin şu sözü bununla ilgilidir: Bir beldede bir adamın kıraatinin ne kadar güzel olduğundan ibadetlere düşkünlüğünden bahsedilir ismine tazim edilir ve herkes onun hakkında övücü sözler söyler de övülen insan o şehirden çıkıp gitmezse ondan hayır bekleme".[1273] Nitekim Beyhakî, Bişr b. el-Hâris'in şu duasına da "Uzlet" faslında yer vermiştir: "Allah'ım! Beni dünyada şöhrete ulaştırırsan ahirette rüsva edersin. Şöhreti benden çekip al!"[1274] Konuyla ilgili bir diğer kavil Fudayl b. İyaz'a aittir: "Elinden geliyorsa kimse tarafından bilinme. Yüce Allah katında övülen bir kul olduktan sonra insanlar tarafından bilinmemen, övülmemen, halk nezdinde

[1268] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 94 (No. 121).
[1269] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 94 (No. 122).
[1270] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 96 (No. 133).
[1271] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle ve'l-infirâd,* 27 (No. 30).
[1272] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 98 (No. 141); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 106 (No. 314).
[1273] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 99 (No. 144); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 216 (No. 761).
[1274] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 99 (No. 147); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 218 (No. 768).

kötülenmen önemli olmasın."[1275] Bişr el-Hafî şu sözünde "Zühd insanlar tarafından tanınmaktan kaçınmaktır" diyerek bir yandan zühd ile uzleti sıkıca irtibatlandırırken bir yandan ise şöhretten kaçınmak ile zühdü birbirine eşitlemiştir.[1276] Bişr el-Hafî'nin konuyla ilgili bir diğer sözü şöyledir: "Dünyayı sevmek, insanlarla birlikte olmayı arzulamaktır. Zühd ehli olmak ise insanlarla karşılaşmaktan uzaklaşmaktır."[1277]

Merfu rivayetlerde uzlet kavramına pek rastlanmasa da bu kavramın mefhumuna karşılık gelecek hadisleri tahriç etmişlerdir. Bu sayede uzlet kavramını oluşturmuşladır. Buhari'nin söz konusu babının ilk hadisinde Rabbine ibadet eden ve insanları kendi şerrinden uzak tutan kişi övülmüştür. Bazı müellifler burada tavsiye edilen uzletin fitne dönemlerinde geçerli olduğu kanaatindedirler. Buhârî'nin ikinci hadisinde de dağ başına veya bir vadiye çekilmenin kişinin dinini fitnelerden koruması amacını taşımaktadır.

Zühd literatüründe konuyla ilgili olarak ele alınan meselelerden bir diğeri "kişinin evini uzlet ve halvet için kullanması, insanlardan uzak durup evinde daha çok vakit geçirmesi" işlenmiştir. Sahabe-i kiram tarafından savmeʿa/manastır olarak kişinin evini kullanması tavsiye edilmiştir. Literatürde "lüzûmu'l-beyt" kavramı asr-ı saadet döneminde Hz. Osman'ın şehadetinden sonra oldukça yaygınlaştığı belirtilmiştir.

Uzletin temelinde kulun Allah ile ilişkisini düzenlerken diğer insanlarla olan ilişkisini nasıl düzenleyeceği sorunu yatmaktadır. Bu nedenle *Kitabü'z-zühd* edebiyatında uzlet konusu altında arkadaşlık meselesi de ele alınmıştır. Hz. Ömer'in sözünde uzletin kötü arkadaştan kurtardığı vurgulanmıştır.

Uzlet kavramının zıddı olan muhaletatü'n-nâs konusu zühd literatüründe yerini almıştır. Burada insanların arasına karışıp onların eza ve cefalarına katlanmak aksini yapmaktan efdal görülmüştür. Ancak bu husus şarta bağlanmıştır. İhtilat kişiyi Allah'a ibadetten, ihlastan alı koymayacaksa üstündür. Aksi taktirde uzlet daha faziletli durumuna gelmektedir. Uzlet ile ilgili bir diğer husus kişinin bireysel

[1275] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 99 (No. 148); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 218 (No. 765).

[1276] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 102 (No. 160); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 34 (No. 27).

[1277] Ebû Saîd, *Sıfatü'z-zâhidîn,* 25 (No. 22); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 107 (No. 178); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 110 (No. 333).

hayatında ne zaman uzlete çekileceği meselesidir. Bununla ilgili olarak önce dinde tefakkuh sahibi olmak ardından uzlete çekilmek tavsiye edilmiştir. Uzlet kavramının şemsiyesi altında şöhret meselesi de yer almaktadır. Kaynaklarda şöhretten şiddetli bir şekilde kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır. Bir şehirde ibadetiyle, ilmiyle vs. meşhur olmuş kişinin o şehri terk etmesi gerektiğini söyleyen alimler çıkmıştır. Hatta zühdü şöhretten kaçınmanın bizatihi kendisi olduğunu söyleyenler olmuştur.[1278]

2.3.3. Riya ve sum'a

İbnü'l-Mübârek 65 ve 160. Sırada "riya", Veki' b. Cerrâh, 43 ve 44. sırada; Buhârî, 36. sırada; Tirmizî, "Zühd" bölümünün 48. sırasında; İbn Mâce, 21. sırada "riya ve sum'a" babına yer vermişlerdir. Dârimî ise ilgili bâbı 35. sırada yer vermiştir.

Yaptığı ibadeti veya iyiliği gösteriş için veya insanlara işittirmek için yapan kişinin gerçek niyetini Allah ahirette insanlara gösterecektir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Kim amelini insanlara işittirirse Allah da (ahirette) onun gerçek niyetini işittirir. Kim gösteriş yaparsa Allah da onun gerçek niyetini insanlara gösterir*."[1279] Buhârî, Müslim, İbn Mâce,

---

[1278] *Kitâbuz-zühd*'lerin uzlet başlığı altında yer alan diğer rivayetler şunlardır:

"Muaz b. Cebel, Rasûlullah'ın (s.a) kendisine şöyle buyurduğunu haber vermiştir: '*Cennet ehlini sana haber vereyim mi?*' 'Olur.' dedim. Şöyle buyurdu: '*Zayıf, güçsüz, iki kırıntı sahibi aldırış edilmeyen; Allah'a yemin etse Allah'ın yeminini mutlaka yerine getireceği kuldur*." (İbn Mâce, "Zühd", 4 (No. 4115); Muâfâ b. İmran, *ez-Zühd*, 221 (No. 62); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 14 (No. 67); Hennad b. Serî, *ez-Zühd,* 1/323 (No. 587) (ez-Zühd ve mâ yekfî mine'd-dünya); İbn Ebü'd-Dünya, *et-Tevâzu' ve'l-hamûl*, 15 (No. 1); Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 13/93 (No. 10006) (Zühd ve kısarü'l-emel))

Hasan-ı Basrî, Rasûlullah (s.a)'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Sizi yollara oturmaktan sakındırırım. Oturmaktan başka çareniz yoksa gözlerinizi kısmanız gerekir. (Yol sorana) yol tarif edin, zayıfa yardım edin, selama karşılık verin*." (Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/581 (No. 1230). Ayrıca bk. Buhârî, "Mezâlim", 23 (No. 2333); Müslim, "Libâs", 114 (No. 2121); Ebû Dâvud, "Edeb", 13 (No. 4815).

Abdullah b. Amr şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) bana "*insanların en kötüleri içinde kaldığın zaman durumun nasıl olur ey Abdullah?*" diye sordu. Ben Ey Allah'ın Resûlü! İnsanların en kötüsü nedir? Dedim. "*Anlaşmaları, emanetleri birbirine karıştığı ve –parmaklarını birbirine geçirip- boyunları şöyle birbirine girdiği zaman böyle olurlar*" buyurdu. Ben "Ey Allah'ın Resûlü! O anda bana ne emredersin diye sordum. Şöyle buyurdu: "*Bildiğin şeye (marufa) sarıl, bilmediğini (münkeri) bırak, insanların faziletli olanlarına sarıl avamını bırak*." (Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/583.)

Said b. el-Müseyyeb'den mürsel olarak gelmiştir: Said b. el-Müseyyeb Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Amelin başı Allah'a imandan sonra insanlarla iyi geçinmektir. Dünyada iyilik ehli olanlar ahirette de iyilik ehlidirler. Kişi istişare ettikten sonra helak olmaz."* (Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/590 (No. 1249).

[1279] Vekî' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/582 (No. 307).

Tirmizî yukarıdaki başlığın ifadesiyle aynı ibareye sahip başlık altında bu hadise yer vermişlerdir.[1280] Dârimi, 35. Sırada, söz konusu hadisi bâb başlığına taşıyarak konuyu ele almıştır. Bu başlık altında yer verdiği hadisin metni diğerlerinden biraz farklıdır: "*Kim riya ve sum'a makamına otururwhile Allah kıyamet günü o(nun gerçek niyetini) gösterir ve işittirir*."[1281]

Begavî, *Şerhu's-sünne* adlı eserinin "Riya ve sumʿa" bâbının hemen başında "*Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi* (يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ) *sadakalarınızı başa kalkmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın…*"[1282] ayetini şahit olarak getirerek bu kavramın bir Kur'an-ı Kerîm kavramı olduğunu göstermiş olmaktadır.[1283]

Kişi, Allah'ın rızasını umarak yaptığı amellerinde insanlardan övgü beklemek gibi başka bir niyet gözetmemelidir. Allah'a kavuşmayı uman kişi sâlih ameller işlemeli ve buna hiçbir kimseyi ortak koşmamalıdır. Bu konu hakkında Kur'an-ı Kerim'de şu ayet yer almaktadır: "*Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı iş yapsın (salih amel) ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın.*"[1284] Begavî bu ayetin tefsiri sadedinde şunları söylemiştir: "Onunla birlikte başkasına ibadet etmez. İçinde riya ve sumʿanın bulunduğu hiçbir amel işlemez. Ahiret ameliyle dünyayı kazanmaz.".[1285] Begavî'nin şirki doğrudan riya ve sumʿa ile ilişkilendirmesi konumuz açısından oldukça dikkat çekicidir. Zira, Hennâd b. Serî de bu konuyu şirkle irtibatlı görerek şu hadise yer vermiştir: Rasûlluh (s.a) Ebû Bekir'e şöyle buyurmuştur: "*Şirk, ehl-i kıble içinde karıncanın ayak sesinden daha gizlidir*. Bunun üzerine Ebu Bekir 'Ya Rasûlallah Allah'a nasıl dua edeyim' diye sordu. O da şöyle '*Allah'ım bilerek şirk koşmaktan sana sığınırım. Veya bilmeyenek şirk koşmaktan (sana sığınırım). Ve bildiklerimin şerrinden sana sığınırım*.' şeklinde dua

[1280] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, II, 18 (İbn Mes'ud r.a'ın sözü olarak tahriç etmiştir); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/394-395 (No. 36449); Buhârî, "Rikâk", 36 (No. 6134) (er-Riyâ ve'sümʿa); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 47 (No. 2986); Tirmizî, "Zühd", 48 (No. 2381) (er-Riya ve's-Sum'a); İbn Mâce, "Zühd", 21 (No. 4207, 4208) (er-riya ve sum'a).

[1281] Dârimî, "Rikâk", 35 (No. 2790).

[1282] Bakara 2/264. "Riâe'n-nâs" ifadesinin geçtiği diğer iki ayet için bk. Nisa 4/38; Enfâl 8/47.

[1283] Begavî, *Şerhu's-sünne,* 14/322.

[1284] Kehf, 18/110.

[1285] Begavî, Şerhu's-sünne, 14/322.

et buyurdu."[1286] Begavî'nin "ameliyle dünyayı kazanmak" ifaedesi zühd kitaplarının üzerinde durduğu konulardandır. Bu başlığın sonuna doğru karşımıza çıkacak olan Vehb b. Münebbih'ten nakledilen Hak Tealâ'nın İsrailoğulları'nın âlimlerine hitaben buyurduğu sözler arasında "*Ahiret amelleriyle dünyayı satın alıyorsunuz!"* ifadesi de yer almaktadır.[1287]

Konuyu şirk ile irtibatlandıran bir diğer müellif İbn Mâce'dir. O, ilgili bâb başlığının altında şu hadislere yer vermiştir: Bu hadislerden biri şudur: "Allah öncekileri ve sonrakileri geleceğinde şüphe olmayan kıyamet gününde topladığında bir münâdî şöyle seslenir: '*Kim Allah için işlediği bir amel konusunda şirk koşmuşsa sevabını Allah'tan gayrısından istesin. Çünkü Allah (kendisine) ortak koşulmasından müstağnidir* (أغنى الشركاء عن الشرك).[1288] Rasûlullah'ın (s.a) ümmeti hakkında endişelendiği en tehlikeli konulardan birisi Allah'tan başkası için ibadet ederek şirke düşmeleridir.[1289]

Konunun ihlas ve niyet kavramlarıyla da sıkı ilişkisi bulunmaktadır. "Men semmeʿa semmeʿallahu bih" ifadesi Begavî'ye göre "kim ihlas üzere olmaksızın bir amel işlerse" demektir. Ve o kişi insanların onu görmesini ve işitmesini istemiştir." İfadesi riya ile ihlasın birbirinin zıddı olduğunu ortaya koymaktadır.

Hattâbî, riya ve sumʿa konusunu şu ayetle ilişkilendirmiştir[1290] ki bu yaklaşımda riya ve sum'a kavramıyla zühdün zıddı olan dünya hayatını ve onun süsünü istemek eşitlenmiştir : "*Kim dünya hayatını ve onun süsünü isterse onların amelleri(nin karşılığını) orada tastamam veririz; orada onlar hiçbir zarara*

[1286] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/434 (No. 849); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989), 250 (No. 716).

[1287] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/221-222 (No. 501); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/164 (No. 470); Ebû Dâvud, *ez-Zühd*, 35 (No. 7).

[1288] İbn Mâce, "Zühd", 21 (No. 4202, 4203); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 46 (No. 2985). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/161 (No. 15838); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 19 (No. 3154).

[1289] İbn Mâce, "Zühd", 21 (No. 4205). Muhakkik, isnadın çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bk: Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/366 (No. 7940) (Kitâbü'r-rikâk). Zehebî, *Telhîs*'inde isnaddaki Abdülvâhid b. Zeyd'in metruk olduğunu belirtmiştir.

[1290] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* 14/665.

uğratılmazlar. Onlar ahirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir; yapıp ettikleri de geçersizdir."[1291]

Bazı alimler, amelini gösterme meselesine şöyle bir açıklık getirmişlerdir: Kişi kendisine güveniyorsa, riyaya düşmeyecekse, kendisine uyulan bir konumdaysa insanlara hayırlı işleri öğretmek ve onları hayırlı işe sevk etmek için güzel amelini gösterebilir demişlerdir. Nitekim Taberî'nin belirttiğine göre İbn Ömer, İbn Mesʿud ve seleften bazıları mescidlerinde teheccüd kılarlar ve güzel amellerini insanlara örnek olsun diye ızhar ederlerdi.[1292]

Yukarıda literatürde riya ve sumʿa kavramının niyet kavramıyla ilişkilendirildiği belirtilmişti. Hennâd b. Serî'nin "riyâ ve sumʿa" başlığı altında "*Ameller niyetlere göredir.*" hadisine de yer vermesi bu durumun şahitlerindendir. Hz. Ömer, Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne ise onun hicreti hicret ettiği şeyedir. Kimin hicreti ise elde edeceği dünyalığa veya evleneceği kadına ise onun hicreti de hicret ettiği şeyedir*."[1293]

Amel işlerken niyetin doğruluğu son derece kritik bir önem arz etmektedir. Nitekim hadislerde hesaba çekilirken Allah rızası için Kur'an ezberlediğini, Allah için savaşarak şehit olduğunu, Allah rızası için ilim öğrenip öğrettiğini iddia eden üç kişiyi Allah yalanlamış ve cehenneme atmıştır.[1294] Riya ve sum'aya düşme tehlikesi en fazla olan kişilerden birisi kârilerdir. Hz. Peygamber (s.a) kendisinden sonra ihlas sahibi olmayan kârilerin zuhur edeceğini haber vermiştir. Bu nedenle kârilerle birlikte hafızlar, âlimler, imamlar bu tehditle karşı karşıyadırlar.[1295]

Dinde derinleşirken Allah'ın rızası gözetilmelidir. İlim öğrenmede gaye amel etmek olmalıdır. İlim ehli, başkalarını eleştirmekten çok kendi nefsini kınamalı,

---

[1291] Hûd 11/15-16.

[1292] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* 14/666.

[1293] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/440; Vekî b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/628 (No. 351) (Bâbü'n-niyye); İbn Mâce, "Zühd", 26 (Bâbü'n-niyye); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 131 (No. 241). Ayrıca bk. Buhârî, "Bedyü'l-vahy", 1 (No. 1); Müslim, "İmare", 155 (No. 1907); Ebû Dâvud, "Talâk", 11 (No. 2201); Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 16 (No. 1647)

[1294] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/217-218 (No. 493); Tirmizî, "Zühd", 48 (No. 2382); Nesâi, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/395 (No. 11824). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/579 (No. 1527)

[1295] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/220 (No. 499)

kendi nefsini tezkiye etmeye gayret etmelidir. İnsanlara dini zorlaştırmak yerine kolaylaştırmaya çalışmalıdır. Şu rivayet bu hususları oldukça çarpıçı bir uslupla bildirmektedir: Vehb b. Münebbih'in "Allah İsrailoğullarının âlimlerini şöyle azarladı" kaydıyla naklettiği şu rivayet riya konusuyla irtibatlıdır: "Dinden gayrısı için dinde derinleşiyor, niyetiniz amel etmek olmaksızın ilim öğreniyorsunuz. Ahiret amelleriyle dünyayı satın alıyorsunuz. İnsanlara karşı koyun postuna bürünüp kurt nefislerinizi gizliyorsunuz. İçeceğinize düşmüş kıymıkları çıkarırken dağlar kadar haramı yutuyorsunuz. İnsanlara dini dağlar kadar zorlaştırıyorsunuz da serçe parmağı kadar onlara yardım etmiyorsunuz. Namazı uzatıyor, elbiselerinizi pırıl pırıl yıkıyorsunuz ancak yetim ve dulların mallarından faydalanıyorsunuz. İzzetime yemin olsun ki sizi öyle bir fitneye düçar edeceğim ki akıl sahibinin aklı, hikmet sahibinin hikmeti fayda vermez."[1296] Benzer bir metin Hennâd b. Serî'nin kitabında yine "Riya" bâbında merfu olarak gelmiştir.[1297] Tirmizî, ilgili bâbın ikinci hadisi olarak bu rivayete yer vermiştir.[1298] "Dünyayı elde etmek için ilim öğrenmek" konusu bazı zühd müellifleri tarafından müstakil olarak işlenmiştir.[1299] Bazı zühd müellifleri söz ile amel arasında uyumun gerekliliği üzerinde durmuşlardır.[1300]

Riya konusuyla irtibatlı hususlardan bir diğeri iki yüzlülüktür. Zühd müellifleri bu konuyu da ele almadan geçmemişlerdir. Bu dünyada ikiyüzlü olanlar ahirette ateşten iki dille azab göreceklerdir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Nebî (s.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Kim dünyada ikiyüzlü olursa kıyamet günü ateşten iki dilli olur.*"[1301] İbn Hacer'in başlıktan sonra ilk zikredilen hadisi şerh

[1296] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/221-222 (No. 501); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/164 (No. 470); Ebû Dâvud, *ez-Zühd*, 35 (No. 7)

[1297] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/437 (No. 860).

[1298] Tirmizî, "Zühd", 48 (No. 2382) (Riya ve Sum'a)

[1299] Bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/16 (No. 47)

[1300] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/528 (No. 266); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/25 (No. 75); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 132 (No. 881); Ebû Dâvud, *ez-Zühd*, 174 (No. 179); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, 281 (No. 627)

[1301] Dârimî, "Rikâk", 51 (No. 2806); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 176 (No. 1210); İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 108 (No. 213); İbn Ebü'd-Dünya, *es-Samt*, 162, 163, 165 (No. 274, 278, 280). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Edeb", 39; Beyhaki, *Şuabü'l-îmân*, 6/507 (No. 4539)

ederken bu hadise de yer vermesi[1302] iki konu arasındaki irtibata bir şahit olarak gösterilebilir.

Riyanın en kötü türü, İnsanların hoşnutluğunu kazanmak için Allah'ın gazab edeceği amel işlemektir. Aynı zamanda bir konuda insanlar kızsalar dahi kişi Allah'ın razı olacağı ameli tercih etmelidir.[1303]

Literatürde riya ve sumʿa meselesi, şirk konusuyla birlikte ele alınmıştır. Bu yaklaşım oldukça yerinde bir tercihtir. Zira riyada Allah'tan gayrısı için amel etmek vardır. Müellifler tarafından konunun niyet ve ihlasla da irtibatı kurulmuştur. Riya ve sumʿa, ihlasın zıddında yer almaktadır. Hattâbî'nin riyâ ve sumʿayı "dünya hayatını ve onun süsünü istemek"le eşdeğer görmesi konuya çok daha derin bir boyut kazandırmıştır. Zira "dünya hayatını ve onun süsünü istemek" zühd literatüründe yerilmiş, zühdün tam zıddına yerleştirilmiştir. Zühd müellifleri, riya ve sum'a konusuyla ilişkili olarak ele aldıkları konulardan bir diğeri âlimlerin ve kârilerin riyakarlığıdır. Riyâkar âlimlerin, Allah'ın rızasını elde etmek doğrultusunda kullanmaları gereken ilmi dünyevi menfaatlerleri elde etmek için kullanmalarından dolayı ahirette en ağır cezalardan birine çarptırılacaklardır. İki yüzlülük de riyanın bir şubesi olarak değerlendirilebilir. Allah'tan korkmak yerine insanlardan korkmak ve yaptığı amellerle kendisini insanlara güzel göstermek de riya ve sum'anın kapsamına dahildir. Riyanın zıddı olan ihlas konusu "zühd ve ibâdât" başlığı altında müstakil olarak ele alınacaktır.

2.3.4. Sabır ve şükür

"es-Sabr 'ale'l-belâ" bâbına İbnü'l-Mübârek 76 ve 110. sırada; Hennâd b. Serî 43. sırada; Tirmizî 57. Sırada yer vermiştir. Veki' b. Cerrâh 27. sırada "Fazlü's-sabr" bâbı açmıştır. Buhârî, 20. sırada "es-Sabr 'an mehârimillah"; İbnü'l-Mübârek 77. sırada "Sevâbü'l-müsibe" bâbına yer vermiştir. *Kütüb-i Sitte* müellifleri "es-Sabr ʿale'l-musîbe" bâbına daha çok "Cenâiz" bölümünde yer vermişlerdir.[1304]

[1302] İbn Hâcer, *Fethu'l-bârî,* 14/665.

[1303] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/87 (No. 195); Tirmizî, "Zühd" 64 (No. 2414)

[1304] Bk. Buhârî, "Cenâiz", 41; Müslim, "Cenâiz", 14; Ebû Dâvud, "Cenâiz", 27; Tirmizî, "Cenâiz", 13; İbn Mâce, "Cenâiz", 55.

Kişi, bir imtihana maruz kaldığında, başına bir musibet geldiğinde göstereceği ilk tepki önemlidir. İmtihanın başında sabırla karşılarsa imtihanı kazanmış demektir. Şu rivayet bu hususu haber vermektedir: Ya'kub b. Yezîd şöyle haber vermiştir: "Nebî (s.a) ağlayan bir kadına uğradı. Kadın peygambere iltifat etmedi. Sonra kadına gelenin peygamber olduğu söylenince kadın Nebî'ye (s.a) geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) '*Sabır musibetin ilk geldiği anda (gösterilmesi gerekir)!*' buyurdu."[1305]

Kişinin başına bir musibet geldiğinde "İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râciûn" demelidir. Begavî, *Şerhu's-sünne* adlı eserinde "Cenâiz" bölümünün altında "es-sabru ʿinde sadmeti'l-ûlâ" bâbı açmıştır. Begavî bu başlık altında ilk olarak *"... Sabredenleri müjdele. Onlar başlarına bir musibet geldiğinde 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz' derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır*."[1306] Begavi 155. ayetin yarısını almıştır. Onun baş tarafını da vermekte fayda vardır. "*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız*."[1307] Begavi'nin söz konusu başlık altında yer verdiği bir diğer ayet-i kerime şudur: "*Kim Allah'a iman ederse onun kalbini doğru yola iletir*."[1308] Alkame bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: o kişi ki başına bir musibet geldiğinde razı olur ve bu imtihanın Allah'tan geldiğini bilir.[1309] Begavi, bu ayeti ve tefsirini zikrettikten sonra "*Sabır musibetin ilk geldiği anda (gösterilmesi gerekir).*" hadisine yer vermiştir ve bu hadisin şerhi sadedinde şunları söylemiştir: Övülen, karşılığında sahibine ecir kazandıran sabır, musibetin ilk anında gösterilen sabırdır.[1310]

Mü'min kul, hem afiyet halinde hem de musibete uğradığı vakitte ecir almasını bilir. Şöyle ki afiyet içindeyken hamd edip şükreder. Başına bir musibet geldiğinde ise sabredip ecrini Allah'tan bekler.[1311] Allah'ın mü'min kuluna takdir

---

[1305] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/456 (No. 202). Ayrıca bk. Buhârî, "Cenâiz", 41 (No. 1240); Müslim, "Cenâiz", 14 (No. 926).

[1306] Bakara, 2/155-156.

[1307] Bakara, 2/155.

[1308] Teğabun, 64/11.

[1309] Begavî, *Şerhu's-sünne*, 5/446.

[1310] Begavî, *Şerhu's-sünne,* 5/448.

[1311] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/29; Vekiʿ b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/323 (No. 98).

ettiği her şey onun hayrınadır.[1312] Kişi bu bilinçle başına gelen olayları yorumlamalıdır. İmanda sabrın yeri vücutta başın yeri mesabesindedir. Baş kesildiğinde beden yere düşer. Sabır olmadan iman olmaz.[1313]

Buhârî, "es-Sabr 'an mehârimillah" bâbına şu ayetle başlamıştır: "*Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.*"[1314] Ardından Ebû Sa'id el-Hudrî'den (r.a) gelen şu hadise yer vermiştir: "Ensardan bazıları Rasûlullah'tan (s.a) dünyalık şeyler istedi. Onlardan her kim istediyse Rasulüllah (s.a) yanındakiler tükeninceye kadar verdi. Her şeyi infak edip tükettiğinde onlara Nebî (s.a) şöyle dedi: *Yanımda size verebileceğim bir şey bulunduğunda onu sizden saklamam. Kim, istemezse (iffetli olursa) Allah onu iffetli kılar. Kim sabrederse Allah onun sabrını artırır. Kim elindekiyle yetinirse Allah onu zengin kılar. Kimse sabırdan daha geniş ve hayırlı bir bağış almamıştır."*[1315]

Buhârî, "Allah'ın haramlarına karşı sabır" bâbı açarak sabır kavramına anlamlı bir boyut katmıştır. Buhârî'nin bu yaklaşımı şârih İbn Hacer'in açıklamalarıyla tebellür etmektedir. İbn Hacer, sabrı vacib olan fillere düzenli devam etmek ve haramlardan el çekmek şeklinde tanımlamıştır. İbn Hacer şöyle devam etmiştir: "Sabrın en güzel tarifi şöyledir: Haramları işlememek için nefsi tutmak, dili şikâyetten çekmek, (içinde bulunduğu durumu) göğüsleyebilmek için en yüksek gayreti sarf etmek ve imtihanın kalkmasını beklemektir. Allah sabredenleri pek çok ayette övmüştür. *Kitâbu'l-iman*'ın baş taraflarında muallak olarak "*Sabır imanın yarısıdır*" hadisi geçmiştir. (Buhârî'nin bâb başlığında zikrettiği) "*Sabredenlere ecirleri hesapsız verilir*"[1316] mealindeki ayetin bâb başlığıyla irtibatı şu ayetten sadır olmaktadır: "*De ki ey iman eden kullarım Rabbinizden sakının*".[1317] Kim rabbinden sakınırsa haramlardan uzak durur ve farz olan ibadetleri yerine getirir.[1318]

[1312] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/237 (No. 399). Ayrıca bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı, 6/407 (No. 1) (*er-Ridâ ʿanillahi bi kadâihi)*; Beyhakî, Şuabü'l-îman, 12/335 (No. 9478).

[1313] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/451 (No. 199); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Sabr*, 24 (No. 8).

[1314] Zümer, 39/15.

[1315] Buhârî, "Rikâk", 20 (No. 6105). Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 124 (No. 1053).

[1316] Zümer, 39/10.

[1317] Zümer, 39/10.

[1318] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* 14/610.

Kul, başına gelen musibetleri Allah'ın gazabından ötürü kaynaklandığını düşünmemelidir. Musibetlere sabretmek, günahların affına vesile olur. Allah'ın takdir ettiği belaya öfkelenen kişi, Allah'ın öfkesine maruz kalır. Ayrıca mükafatın miktarı imtihanın büyüklüğüyle orantılıdır.[1319]

İnsanlar arasında imtihanı en ağır olanlar peygamberlerdir. Sonra derecesi onlara yakın olanlardır. İmtihanların en ağırına maruz kalan Rasûlullah'ın (s.a) bizzat kendisidir.[1320] Allah'ın mü'min kullarına bela ve musibetleri vermekteki muradı onların günahlarının dökülmesidir.[1321] Bu durum o kulun bütün günahlarının dökülmesine değin devam eder.[1322]

Kul, ibadetler konusunda kendisinden yukarıda olanlara bakmalı ve onlara yetişmeye çalışmalıdır. Dünyalık konusunda ise kendisinden aşağıda olanlara bakmalı ve kendi haline hamd ve şükretmelidir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Abdullah b. Amr'ın (r.a) Nebî'den (s.a) şöyle işittiği nakledilmiştir: "*İki haslet vardır ki kimde o ikisi varsa Allah onu sabreden ve şükreden olarak yazar. O ikisi kimde yoksa Allah onu şükreden ve sabreden olarak yazmaz: Kim dini konusunda kendinden üstün olana bakar ve ona uyarsa, dünyası konusunda kendinden aşağıda olana bakar ve Allah'ın kendisini ondan üstün tuttuğu hususlar konusunda hamd ederse Allah onu sabreden ve şükreden olarak yazar. Kim de dini konusunda kendinden aşağıda olana bakarsa, dünyası konusunda ise kendinden üstün olana bakıp kaçırdıklarına eseflenirse Allah onu şükreden ve sabreden olarak yazmaz*."[1323] Bu hadis Buhârî'nin "Rikâk" bölümünde yer verdiği "*Sizden biriniz mal ve yaratılış açısından kendisinden üstün olan birisini gördüğünde kendisinden (bu hususlarda) aşağıda olana baksın*."[1324] Hadisini hatırlatmakta ve adeta onu şerh etmektedir. *Sahîh-i Müslim*'deki tarikte "*Bu (tavır) Allah'ın nimetlerine karşı*

[1319] Tirmizî, "Zühd", 57 (No. 2396).

[1320] Tirmizî, "Zühd", 57 (No. 2397, 2398); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 47 (No. 294).

[1321] Dârimî, "Rikâk", 57 (No. 2813); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/241 (No. 410); *ez-Zühd-Hadislerle İslami Hayat*, 214 (No. 410); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Maraz ve'l-keffârât*, 16 (No. 2). Ayrıca bk. Buhârî, "Marzâ", 3 (No. 5324); Müslim, "Birr ve Sıla", 45 (No. 2571); İbn Mâce, "Fiten", 23 (No. 4024)

[1322] Tirmizî, "Zühd", 57 (No. 2399).

[1323] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/308 (No. 675); Muʿâfâ b. İmrân, *ez-Zühd,*254 (No. 121) (Fazlü't-tevâzuʿ); Tirmizî, "Zühd", 58 (No. 2512).

[1324] Buhârî, "Rikâk", 30 (No. 6125).

nankörlük etmemek için daha uygundur" ziyadesi mevcuttur.[1325] Bu ifade hadiste belirtilen durumun hikmetini ortaya koymaktadır. Nitekim, Begavî, Buhâri hadisini şerh ederken yukarıda tafsilatlı yer alan İbnü'l-Mübârek rivayetini şahid olarak zikretmiştir.[1326]

İbn Battâl, Buhârî hadisini şerh ederken Taberî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu hadis hayrın manalarını toplayan bir hadistir. Şöyle ki kul dinde üstün gayret sarf ederken kendisinden daha üstte birini mutlaka görür. Ne zaman kendinden üstün olan kişiye erişmek istese içinde bulunduğu hali yetersiz görecektir. Dünyalık konusunda kendisini düşük bir konumda gördüğünde kendisinden daha aşağıda birini mutlaka görecektir. Bu durumu tefekkür ettiğinde Allah'ın onun üzerindeki nimetleri ortaya çıkacaktır… Böylelikle nefsini şükre zorlayacaktır."[1327]

Dertler, Allah'ın inanan kullarına karşı gazabının bir sonucu değildir. Aksine Allah, iman gücü nisbetinde kullarına dert vererek onların sabırlarını artırmak, olgunlaştırmak, derecelerini yükseltmek, günahlarını affetmek için dert verir.[1328] Hatta, kişi başına gelen musibeti şikayet etmeksizin andıkça ona tekrar mükafat yazılır.[1329]

Kitâbü'z-zühd'lerde sabr konusu altında bazı ağır imtihanlara sabır göstermeye dair hadisler yer almıştır. Bunlardan en çok ön plana çıkanı, kişinin iki gözünü kaybetmesidir. İki gözünü kaybeden kişiye sabrettiği takdirde cennet verileceği müjdelenmiştir.[1330] Sabredildiği takdirde karşılığında büyük ecir verileceği müjdelenen bir diğer ağır imtihan sara musibetidir.[1331] Ateşli hastalıklar kulun günahlarının dökülmesini sağlar.[1332] Kişinin ateşlendiği vakit bu durumun cehennem ateşinden bir parça olduğunu düşünerek günahlarına tevbe istiğfar etmesi, oldukça

[1325] Müslim, "Zühd ve Rekâik", 9 (No. 2963).
[1326] Begavî, *Şerhu's-sünne*, 14/293 (No. 4102).
[1327] İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* 10/199.
[1328] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/250 (No. 564).
[1329] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/251 (No. 565).
[1330] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/229 (No. 380, 381); Tirmizî, "Zühd", 58 (No. 2400); Dârimî, "Rikâk", 76 (No. 2838).
[1331] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/232 (No. 388); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî Hayat*, 204 (No. 388).
[1332] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/233 (No. 390); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî Hayat*, 205 (No. 390).

yerinde bir davranıştır. Evladının ölümüne şahit olup bunu sabırla karşılayan kişiye cennette hamd evi verilecektir.[1333]

Kendisine gelen her iyiliği, kendisinden uzaklaşan her kötülüğü Allah'tan bilen ayrıca başına gelen musibetleri de sabırla karşılayan kişi Allah katında "Allah'a kavuşuncaya kadar değişmeyen kimse"lerden yazılması emredilir.[1334]

Rasûlullah (s.a) Allah'ın en sevgili kulu olmasına rağmen savaşta yaralanmış ve bunu son derece metanetle ve sabırla karşılamıştır. Şu hadis bu durumu haber vermektedir: Cündüb el-Becelî şöyle nakletmiştir: Nebî (s.a) ile birlikte harplerden birinde idik. (Bu sırada parmağından) yaralandı. Bunun üzerine '*Sen sadece kanayan bir parmaksın; Allah yolunda bununla karşılaşmaktasın*. buyurdu."[1335] Bu hadise *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin "cihad" bölümünde yer vermeleri cihad sabır ilişikisine güzel bir örnektir.

Hastalıklar günahlara kefarettir. Allah, hasta kuluna sağlıklıyken yapageldiği hayırlı amellerini yapmış gibi sevap yazdırır.[1336] Mü'minin başına hayatı boyunca imtihanlar gelecektir. Bu imtihanlar onu sarsacak ancak yıkmayacaktır.[1337]

Hennâd b. Serî, 68. sırada "eş-Şükr 'ale'n-ni'am" bâbı açmıştır. Bâbın ilk merfu hadisi şudur: "Enes b. Mâlik (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) '*Allah kulun yiyip içip sonra da Allah'a hamd etmesinden hoşnut olur*.' buyurduğunu nakletmiştir."[1338] Bu hadis hamd-şükür ilişkisini ortaya koymaktadır.

Rasûlullah (s.a), ibadetleri yapılması zorunlu olan belli yükümlülükler olarak görmek yerine Allah'ın verdiği nimetlere karşılık bir şükür ifadesi olarak telakki etmiştir. Bu nedenle geçmiş ve gelecek kusurları bağışlandığı halde niçin ayakları

[1333] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/256 (No. 571). (Sevâbu'l-musîbe).

[1334] Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-zühd*, 1/234 (No. 394); *ez-Zühd- Hadislerle İslamî hayat*, 207 (No. 390).

[1335] Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-zühd*, 1/236 (No. 398); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî hayat*, 208 (No. 398). Ayrıca bk. Buhârî, "Cihad ve siyer", 9 (No. 2648); Müslim, "Cihad ve siyer", 112 (No. 1796).

[1336] Dârimî "Rikâk", 56 (el-Maraz keffâratün).

[1337] Dârimî, "Rikâk", 36 (No. 2791) (Meselü'l-mü'mini meselü'z-zer'i) İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/120 (No. 35553). Ayrıca bk. Buhârî, "Merzâ", 1 (No. 5319); Müslim, "Kıyamet", 59 (No. 2810)

[1338] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/399 (No. 776).

şişinceye kadar çok namaz kıldığını soran ashabına "*Şükreden bir kul olmayayım mı*?" şeklinde cevap vermiştir.[1339]

Kişinin Allah'a şükreden bir kul olabilmesi için kendisine herhangi bir iyiliği dokunan kişilere teşekkür etmesi gerekir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "*İnsanlara teşekkür etmeyen kişi Allah'a şükretmemiş olur*." Hennâd b. Serî bu hadisi iki ayrı tarikten tahriç etmiştir.[1340]

Literatürde sabır başlığı altında öncelikli olarak işlenen konu sabrın imtihanın ilk anında olması gerektiği hususudur. İbn Hacer'in sabrı "vacipleri yerine getirmek haramlardan sakınmak" şeklinde tanımlaması sabır kavramının çerçevesini oldukça genişletmiş, kavrama derinlik kazandırmıştır. Tirmizî'nin sabır babında tahriç ettiği hadisle sabır ile rıza kavramının çok sıkı bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Kişi dindeki salâbeti oranında imtihanlara tabi tutulur. Razı olana Allah'ın rızası, öfkelenene Allah'ın gazabı vardır. Mü'min kula verilen imtihanlar onun günahlarına kefaret olması içindir. Bu durum tâki onu tamamen günahlarından arındırıncaya kadar devam eder. Bu hususu "hastalıklar günahlara kefarettir" şeklinde bâb başlığına taşıyan müellif dahi olmuştur. En ağır imtihanları nebîler geçirir. Sonra onlara benzeyenlerdir. Mü'min kişi, sabreden ve şükreden bir kul olabilmesi için dinde kendisinden üstün olana bakıp ona uymaya çalışması, dünyalık konusunda ise kendisinden aşağıda olana bakıp kendi durumuna hamd edip şükretmesi gerekir. Zühd literatüründe "başa gelen belalara sabır" konusunda hususen kişinin gözlerini kaybetmesi, sara hastalığı, humma hastalığı, kişinin evladının öldüğünü görmesi ele alınmış hususlardır. Şükür kavramı sabır ile yakın bir ilişki içindedir. Bu konuda iki husus vurgulanmıştır. İlki, Hz. Peygamber'in (s.a) emri yerine getirmek gayesinden öte Allah'a şükür ifadesi olarak çokça namaz kıldığıdır. İkinci husus ise Allah'a şükreden bir kul olabilmek için insanlara da teşekkür etmek gerektiğidir.

[1339] Buhârî, "Rikâk", 20 (No. 6106); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/35 (No. 107); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/384 (No. 147) (Şiddetü'l-ictihâd fi'l-amel); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 18 (No. 92).

[1340] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/400-401 (No. 780, 781).

2.3.5. Rıza

İbnü'l-Mübârek, Nuaym b. Hammad nüshasının 80. sırasında "er-Rızâ bi'l-kazâ" bâbına yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ ise *er-Rızâ 'anillahi bi kazâihî* adlı 100 rivayeti muhtevi bir kitap kaleme almıştır.

Sabır ve rıza birbirinden ayrılmayan iki husustur. Aşağıda gelecek olan hadiste geçen başa gelen hastalığa sabretmek, sabrın sevabını Allah'tan beklemek ve bu hastalığı kendisi için hayırlar getireceğini ummak tavsiyesi rızanın ne olduğunu tarif eder niteliktedir. Abdülaziz b. Ömer, Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Bir kul hastalığında (onun bu imtihanı nasıl karşıladığını takip etmek üzere) iki melek görevlendirilir. Kul hastalandığında o iki melek şöyle der: 'Ya Rab! Falanca kulun hastalandı –Allah en iyi şekilde bildiği halde-. Bunun üzerine Rab Teâlâ 'Bakın (kulum) ne diyor?' buyurur.*

Eğer o kul, sabreder, bunun ecrini Allah'tan bekler, hastalığından hayır umarsa (melekler) bunu Allah'a bildirirler. Bunun üzerine Allah (c.c) şöyle buyurur: '*Şahit olun ki hastalığı ondan kaldırırsam kanından daha hayırlı bir kan, etinden daha hayırlı bir et veririm ve günahını bağışlarım. Eğer ruhunu kabzedersem onu cennete koyarım. Eğer şikayet eder, umutsuzluğa kapılırsa hastalığı kaldırırsam etinden daha kötü bir et veririm, kanından daha kötü bir kan veririm, günahına karşılık onu cezalandırırım, cezalandırınca da onu cehenneme koyarım*."[1341] Tirmizî 57. sırada es-Sabr ʿale'l-belâ bâbında yer verdiği şu hadis sabır-rıza ilişkisini tespit etmektedir: "*Mükâfatın büyüklüğü imtihanın büyüklüğüyle (orantılıdır). Allah bir topluluğu sevdi mi onlara belâ/imtihan verir. Şayet razı olurlarsa onlar için rıza vardır. Kim de kızarsa onun için (Allah'ın) öfkesi vardır*."[1342] Bu hadisin "*Allah bir topluluğu sevdi mi onlara belâ verir*" kısmını Ahmed b. Hanbel de tahriç etmiştir.[1343]

Mukadderat konusunda Allah'ı suçlamak takdire rızanın zıddında yer alır ve bu yasaklanmıştır.[1344] Allah'ın takdir ettiği şeyler konusunda Allah'ı suçlamak en

[1341] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/263 (No. 586).
[1342] Tirmizî, "Zühd", 57 (No. 2396).
[1343] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 47 (No. 288).
[1344] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (er-Rıza 'anillahi bi kazâihî),* 6/408 (No. 5).

büyük günah olarak görülmüştür.[1345] Mukadderata rıza imanın en yüce dört hasletinden biridir. Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle demiştir: "İmanın zirvesi dört haslettir: Allah'tan gelene sabır, kadere rıza, tevekkülde ihlas ve Allah'a teslimiyettir."[1346] Allah takdir ettiği şeylere kullarının razı olmasından hoşnut olur, şikayet etmelerinden ise hoşnut olmaz.[1347]

Takdire rıza ahirette sırattan en hızlı bir şekilde geçmeyi sağlar. Şu rivayet bu hususu haber vermektedir: Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: "Hz. Davud'un (a.s) Zebur'unda şunu gördüm: "Ey Davud! Sırat'tan en hızlı geçen insanlar kimlerdir biliyor musun? Benim hükmüme rıza gösterip dilleri beni zikretmekle meşgul olanlardır."[1348]

Takdire rızanın faziletiyle ilgili *Kitâbü'z-zühd*'lerde yer alan diğer sözler şunlardır: Ebu'l-Alâ b. eş-Şihhîr şu hadisi Rasûlullah'a (s.a) izafe etmiştir: "*Allah bir kulu hakkında hayır murad ederse onun için takdir ettiğine onu razı eder ve onu kendisi için bereketlendirir. Allah onun hakkında hayır murad etmediğinde ise onu taksim ettiğine razı etmez ve bunu onun için bereketli kılmaz*."[1349] Ashab-ı kirâm'dan olan Abdullah b. Zeyd (r.a) "Rıza Allah'ın en yüce kapısı, dünyanın cenneti ve abidlerin istirâhatgâhıdır." demiştir.[1350]

Selef-i salihin, başa gelen hadiselerin hoşa gidecek veya üzecek olup olmamasına aldırış etmemişlerdir. Çünkü hayrın hangisinde olduğunu kul bilemez. Ömer b. Hattab (r.a) bu konudaki yaklaşımını şöyle dile getirmiştir: "Sevdiğim ya da hoşnut olmadığım hangi halde olursam olayım aldırış etmem. Çünkü hayrın sevdiğimde mi yoksa hoşnut olmadığımda mı olduğunu bilmiyorum."[1351] Salih b. Mismâr'ın şu sözü Hz. Ömer'in (r.a) yaklaşımına benzemektedir: "Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın nimetlerini benim üzerime yayması mı yoksa nimetlerini benden

---

[1345] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (er-Rıza 'anillahi bi kazâihî),* 6/427 (No. 42).

[1346] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/265; İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (er-Rıza 'anillahi bi kazâihî),* 6/433 (No. 56).

[1347] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/264 (No. 592).

[1348] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (er-Rıza 'anillahi bi kazâihî),* 6/426 (No. 38).

[1349] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/266 (No. 596).

[1350] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (er-Rıza 'anillahi bi kazâihî),* 6/411 (No. 13).

[1351] İbnü'l-Mübârek, *er-rekâik,* 2/264 (No. 591); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 6/424 (No. 30).

gidermesi mi daha üstün bilmiyorum."[1352] Bu yaklaşım, kulun mukkaderatın sırlarını ve hikmetlerini bilmediği için kulluğunun gereği olarak kaderin hem hayrına hem de şerrine razı olmasını gerektirir. Aksi takdirde kişi kaçınılmaz olarak mukadderat konusunda Allah'ı suçlayacaktır ki bu yasaklanmıştır ve yukarıda belirtildiği gibi en büyük günahlardan biri olarak görülmüştür. Şu söz burada izah edilen durumu örneklemektedir: "Kul, Allah Tebâreke ve Teâlâ'dan hakkında hayırlı olanı takdir etmesi için dua eder. Allah da onun hakkında hayırlı olanı seçer. Ancak kul, Rab azze ve celleye karşı öfkelenir. Oysa çok geçmeden o işin akibetinin kendisi için hayırlı olduğunu görür."[1353]

Fakirlik ve zenginlik meselesi *Kitâbü'z-zühd'*lerin ele aldığı temel konular arasında yer almaktadır. Süfyân-ı Sevrî, zenginliği takdire rıza ile elde edilebilecek bir durum olarak görmüştür.[1354]

İbnü'l-Mübârek'in rıza hakkında yer verdiği hadis rızayı sabırla birlikte ele almıştır. Kişi hastalandığında sabretmeli, sevabını Allah'tan beklemeli, başına gelenin hayrını ummalıdır. Mukadderat konusunda Allah'ı suçlamak rızaya aykırıdır; bunun en büyük günahlardan olduğu bildirilmiştir. Kişinin hoşlanacağı veya hoşlanmayacağı bir hal içinde bulunması onun Rabbinden razı olmasına engel olmamalıdır. Kulun gerçekleşmesini murad ettiği her hangi bir hadisenin kendisi hakkında doğuracağı neticeleri bilemez. Bu nedenle gerçekleşmesini murad ettiği şeyin olması veya olmaması durumunda Allah'tan razı olması gerekir. Çünkü kişinin ısrarla olmasını istediği bir hadise, kendisini cehenneme sürükleyecek bir potansiyele sahip olabilir. Allah'tan bir konuda kendisi için hayırlı olanı takdir etmesini isteyen bir kişi acele edip işin sonunu görmeden Allah'ı suçlamamalıdır.[1355]

Rıza, kişiye sırattan en hızlı bir şekilde geçme imkanını sağlar. Allah, kullarının takdir edilenden razı olmasından hoşlanır. Allah, hayır murad ettiği kulunu takdirine razı eder. Kişi kendi gayretiyle rızaya eremez. Bu nedenle Allah'tan kendisini rızaya eriştirmesini istemelidir. Rıza ile zenginlik arasında ilişki kurarak

[1352] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/265 (No. 594).
[1353] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/265 (No. 597).
[1354] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 6/452 (No. 92).
[1355] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/266 (598).

zenginliğin ancak Allah'tan razı olarak elde edilebileceğini söyleyen alimler olmuştur.

2.3.6. Takva ve vera'

Takva ve vera' kavramları, anlam olarak birbirlerine yakın olduklarından bir arada ele alınması tercih edilmiştir. "Takva ve vera'" konusu zühd kitaplarının en temel konularından biridir. Hatta vera' konusunda müstakil kitaplar yazılmıştır. İbnü'l-Mübarek, 67. sırada, Darimî ise 16. sırada "takvâ" bâbına yer vermişlerdir. İbnü'l-Mübarek, 61. sırada, Hennâd b. Serî 77. sırada "Vera'" bâbına yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ *Kitâbü'l-Vera'* isminde bir eser kaleme almıştır. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*'de oldukça geniş bir muhtevaya sahip "takva ve vera'" bâbı açmıştır.

Zühd kitaplarında harama bakmakla ilgili olarak "nazrâ" bâbları açılmıştır. Vekî' b. Cerrâh 67. sırada "nazra" bâbı, Hennâd b. Serî ise "en-nazar" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ ise ilgili kitabında "el-Vera' fi'n-nazar" bâbı açmıştır.

Allah (c.c), kendisinden sakınılmaya, korkulmaya en layık olan varlıktır. Hak Teâlâ, kendisinden başka bir varlığın günahları bağışlama yetkisi olmadığını; günahları bağışlayan yegâne varlığın Allah olduğunu bilen kullarını bağışlayacaktır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Enes b. Mâlik, Nebî'den (s.a) şöyle nakletmiştir: Rasûlüllah (s.a) "*O takvaya (kendisine karşı gelmekten sakınılmaya) layık olan ancak O'dur; bağışlama yetkisine sahip yegâne varlık O'dur.*"[1356] ayetini okuduktan sonra şöyle dedi: *Rabbiniz şöyle buyurdu: Kendisine karşı gelmekten sakınılmaya layık olan benim. Kim benden sakınırsa onu bağışlamaya layık olan benim*" buyurdu.[1357] Tirmizî hadisinde "*Kim benden sakınır ve benim yanımda başka Tanrı kabul etmezse onu affetmeye ehil olan da benim*" ziyadesi mevcuttur.[1358]

Kim, Allah'tan sakınarak bir günahtan uzak durursa Allah ona mutlaka bir çıkış yolu var eder. Bu ilke Kur'an'ı Kerim'de kesin bir dille ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamer (s.a) de bu ilkeyi vurgulamıştır. Şu hadis-i şerif[1359] bu hususu haber

[1356] Müddessir, 74/56.

[1357] Dârimî, "Rikâk", 16 (No. 2766).

[1358] Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 70 (No. 3328); İbn Receb el-Hanbelî, *Hadislerle ilim ve hikmet,* 1/526.

[1359] Dârimî, "Rikâk", 16 (No. 2767); İbn Mâce, "Zühd", 24 (No. 4220).

vermektedir: Ebû Zerr el-Gıfârî (r.a), Nebî'nin (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Ben bir ayet biliyorum ki insanlar onunla amel etselerdi (bu ayet) onlara yeterdi*: "*… Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar*."[1360] Bu ayette (وقى-يقي) kökünden gelen (اتقى) fiili kullanılmıştır.

Kişi, Allah rızası için bir günahı, haramı, şüpheliyi, kendisini ilgilendirmeyen bir şeyi terk ederse Allah ona terk ettiği şeyden çok daha hayırlısını verir.[1361] Kişi, bildikleri konusunda Allah'tan sakınmaya devam ederse Allah ona bilmediklerini öğretir.[1362]

Allah'tan hakkıyla korkan (ittikâ) kişi Allah'ın emirlerini yerine getirir yasaklarından uzak durur. Ahiret için hazırlık yapar. Allah yolunda kendisine verilen rızıklardan infak eder. İbn Mesʿud'un (r.a) şu sözü bu hususları haber vermektedir: "*Ey iman edenler! Allahtan nasıl korkmak gerekiyorsa öylece korkun*"[1363] ayetiyle ilgili olarak şöyle dedi: 'Allah'tan gereği gibi korkmak O'na itaat etmek ve O'na âsi olmamaktır. O'nu zikredip unutmamaktır. O'na şükredip nankörlük etmemektir. O'nun sevgisiyle infakta bulunmaktır. Sağlıklıyken, yaşamayı umup fakirlikten korkarken malı vermektir. Gece namazının gündüz kılınan namaza üstünlüğü gizli verilen sadakanın açıktan verilen sadakaya üstünlüğü gibidir."[1364]

Takvâ, en küçük meselede dahi harama düşmekten korkmakla gerçekleşir. Selef-i sâlihîn, harama düşmemek için helal gördüğü bazı şeyleri terk etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Kim zerre ağırlığınca hayır işlerse onu görür. Kim de zerre ağırlığınca şer işlerse onu görür*"[1365] Kişi sakındığı günahı, yaptığı hayrı küçük görmemelidir.[1366] Yukarıdaki rivayette Ebü'd-Derdâ'nın (r.a) harama düşme korkusuyla bazı helalleri terk etmekten bahsederek takva ile veraʿyı bir gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Mâce, Zühd bölümünde "Takvâ ve veraʿ" bâbı açmış ve bu başlık altında bu hususla ilgili şu rivayete yer vermiştir: "*Kul,*

[1360] Ayet için bk. Talâk, 65/2.

[1361] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, II, 466 (938); *ez-Zühd-Hadislerle İslami Hayat*, 470 (No. 938); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/635 (No. 356) (Men terake şey'en lillahi Te'âlâ).

[1362] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/466 (No. 936).

[1363] Âl-i İmran, 3/102.

[1364] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/170 (No. 35695); *el-Musannef T,* 14/540 (No: 35695)

[1365] Zilzâl, 99/7.

[1366] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/232 (No. 526); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/19.

sakıncalı olanlara düşme korkusuyla (bazı) sakıncasız olanları terk etmedikçe muttakiler derecesini elde edemez."[1367]

Vera' şüpheli şeylerden uzak durmaktır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Ebû Zerr el-Gıfârî Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Tedbir gibi akıl yoktur. (Şüphelilerden) el çekmek gibi vera' yoktur. Güzel ahlak gibi şeref yoktur*."[1368] Nişabur sûfîlerinden Ebu'l-Ali Hasan b. Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1015) takvayı 'Haramlardan geri durmak'; vera'yı ise 'Şüpheli şeylerden geri durmak' şeklinde tanımlamıştır."[1369]

Kişinin imanını kemale ulaştırmada en güçlü unsurlardan birisi günahlardan ve şüphelilerden uzak durmak olan vera'dır.[1370] İnsanların en üstünü doğru sözlü, takvalı, temiz kalpli kişilerdir.[1371]

Gerçek âbidlik çok ibadet ederek değil günahlardan ve şüphelilerden sakınarak gerçekleşir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Ebû Hüreyre (r.a) şöyle rivayet etmiştir: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Ey Ebû Hüreyre! Vera'lı ol ki insanların en âbidi olasın…*"[1372] Rasûlullah (s.a) bu hadisinde vera ile âbidlik arasında ilişki kurmuştur. Ancak, burada çok ibadet etmek yerine nitelikli, usulüne uygun ibadet etmek gerektiği vurgusu vardır. Hz. Ömer'in şu sözü de bu hususu teyit etmektedir: "Din, gecenin sonunda yaptığınız bir takım ibadetlerden ibaret değildir. Din(in esası), vera'dır."[1373]

Kişi her nerede olursa olsun Allah'tan korkmalıdır. Her işlediği kötülüğün ardından ise onu silecek bir iyilik yapmalıdır. Beyhakî *ez-Zühdü'l-kebîr*'de bu hususla ilgili olarak şu hadisi nakletmiştir: "Ebû Zer el-Gıfârî (r.a) Rasûlullah'ın

---

[1367] İbn Mâce, "Zühd", 24 (No. 4215); Merrûzî, *Kitâbü'l-vera'*, 56 (No. 168); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 19 (No. 2451). Ayrıca bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Hadislerle ilim ve hikmet,* 1/530.

[1368] İbn Mâce, "Zühd", 24 (No. 4218). Muhakkik isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.

[1369] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 337 (No. 910); *ez-Zühdü'l-kebir T,* 82 (No. 218).

[1370] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/465 (No. 933); (el-İctihâd ve'l-vera'); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 194 (No. 1335); İbn Ebü'd-Dünya, *el-Vera'*, 44; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 309 (No. 821).

[1371] İbn Mâce, "Zühd", 24 (No. 4216).

[1372] İbn Mâce, "Zühd", 24 (No. 4217); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/501; Tirmizî, "Zühd", 2 (No. 2305) (Men itteka'l-mehârim fehüve a'bedü'n-nâs) Tirmizî, bu hadisin garib olduğunu bildirmiştir.; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 309 (No. 822).

[1373] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 104 (No. 664).

kendisine şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Nerede olursan ol, Allah'tan kork. Her kötülüğün ardından onu silecek bir iyilik yap*."[1374] Bu hadisi *Kitâbu'z-zühd* literatürü içerisinde Beyhakî'den başka takvâ-vera' ile ilişkilendiren olmamıştır. İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem* adlı eserinde bu hadisi şerh etmiştir. İbn Receb, takvayı izah sadedinde şunları söylemiştir: "Kulun rabbine karşı takvalı olmasının manası kendisi ile korkup sakındığı Rabbi'nin öfkesi, gazabı ve cezası arasında kendisi için bir koruyucu edinmesidir. Bu koruyucu da Allah Teâlâ'ya ibadet sayılan fiilleri işlemek ve O'na isyan sayılan fiillerden uzak durmaktır."[1375] İbn Receb el-Hanbelî'nin bu hadisi şerh ederken şahid olarak getirdiği hadislerden birinde Ebû Zer el-Gıfârî'ye nasihat olarak Nebî (s.a) "*Kabilenin önde gelen kişisinden nasıl utanıyorsan Allah'tan da öyle haya et*" buyurmuştur.[1376] İbn Receb, şöyle devam etmiştir: "Bu duygu, gizli hallerde kişinin Allah'a karşı haşyet duymasını sağlayan sebeptir. Çünkü her nerede olursa olsun Allah'ın kendisini gördüğünü, kendisinin içine ve dışına, gizli aşikar bütün işlerine muttali olduğunu iyice bilir; bu anlayışı yalnız başına kaldığı yerlerde sürekli olarak hatırında tutarsa; bu haslet onun gizli hallerde bile günah işlemesine engel olur."[1377] Burada, İbn Receb'in takvayı gizli açık her yerde Allah'tan sakınmak olarak izah etmesi dikkat çekicidir.

Naslarda haramlar ve helaller açık bir şekilde belirlenmiştir. Ancak haramlar ile helaller arasında şüpheli şeyler vardır. Kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını korumuş olur. Şüphelilere dalan ise harama düşmüş olur.[1378] Kişi şüpheli olmayana yönelip şüpheli gelenden uzak durmalıdır.[1379] Süfyân-ı Sevrî bu hususla ilgili olarak şöyle demiştir: "Vera'lı olman gerekir. Böylelikle Allah senin hesabını hafifletir. Sana şüpheli geleni bırak, şüpheli gelmeyene yönel. Şekki yakin ile def et

---

[1374] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/318 (No. 94) (Mâ yüczâ bihi'l-mü'min); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/520 (Mâ yüstehabbu mine'l-a'mâl); Darimî, "Rikâk", 73 (No. 2833) (Hüsnü'l-huluk); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 326 (No. 874). Ayrıca bk. Tirmizî, "el-Birr ve's-sıla", 55 (No. 1987).

[1375] İbn Receb el-Hanbelî, *Hadislerle ilim ve hikmet,* 1/526.

[1376] İbn Receb el-Hanbelî, *Hadislerle ilim ve hikmet,* 1/522.

[1377] İbn Receb el-Hanbelî, *Hadislerle ilim ve hikmet,* 1/537.

[1378] Ahmed b. Hanbel, *el-Vera',* 55 (No. 165); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 319 (No. 862); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 86 (No. 239). Ayrıca bk. Buhârî, "İmân", 37 (No. 52); "Buyû'", 2 (No. 1946); Müslim, "Müsâkât", 107 (No. 1599); Ebû Dâvud, "Buyû'", 3 (No. 3329); Tirmizî, "Buyû'", 1 (No. 1205); İbn Mâce, "Fiten" 14 (No. 3984).

[1379] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 320 (No. 865); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 87 (No. 241)

ki dinin salim olsun."[1380] "Sana şüpheli geleni bırak şüpheli gelmeyene yönel." sözü Ömer b. Hattâb (r.a)'dan da nakledilmiştir.[1381]

İbn Abbas'ın rivayet ettiği, ayetle hadisi birleştiren şu rivayet konuyla doğrudan ilgilidir: "Rasûlullah (s.a) "*Ey iman edenler Allah'tan hakkıyla korkun*"[1382] ayetini okudu. Sahabe, 'Yâ Rasûlallah! Hakkıyla sakınmak nedir?' diye sordular. Nebî (s.a) "*Allah'ın hatırlanması, unutulmaması; kendisine itaat edilip isyan edilmemesidir*." şeklinde cevap verdi. Ashâb-ı kiram (bu sefer) 'buna yardımcı olacak şey nedir' diye sordular. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle şu ayeti[1383] indirdi: "*Allah'tan gücünüz yettiği kadar sakının*."[1384]. Bâzı *Kitâbu'z-zühd*'lerde bu hadis, İbn Mes'ud'un (r.a) kavli olarak yer almıştır.[1385] Bu hadis takvayı zikir ve itaat kavramlarıyla ilişkilendirmiştir.

İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-vera'*ında vera' konusunu oldukça kapsamlı ve sistemli ele almıştır. Kitabının baş tarafında öncelikle ele aldığı konu "kılletü'z-zünûb"tur. Muhtelif zühd kitaplarında bu konuyla ilgili başlıklar ve rivayetler mevcuttur. Ancak, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın bu konuyu *Kitâbu'l-vera'*ının başına alarak konunun ana merkezine taşıması câlib-i dikkattir. Rivayetlerin muhtevası şu şekildedir: Kulu Allah'a en çok yaklaştıran şey farzların eda edilmesidir. Kişinin abidlerden olabilmesi için haramlardan sakınması gerekmektedir. İbadetlerin en üstünü haramlardan sakınmak ve farzları eda etmektir.

Günahlardan uzak durmak en üstün hicrettir. Farzları eda etmeye devam etmek en üstün cihaddır.[1386] Kişi az günah işlemekten daha faziletli bir amelle Allah'ın huzuruna çıkamaz.[1387] Mü'min, günahını üzerine yuvarlanmasından korktuğu bir dağ gibi görür. Facir ise günahlarını küçümser. [1388]

[1380] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Vera',* 112 (No. 184); *Zemmü'd-dünyâ,* 70 (No. 129); Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *ez-Zühd,* 43 (No. 63).

[1381] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 157 (No. 1067).

[1382] Âl-i İmrân, 3/102.

[1383] Teğâbun, 64/16.

[1384] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 328 (No. 878).

[1385] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/8 (No. 22); Ebû Dâvud, *ez-Zühd,* 147 (No. 145).

[1386] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı,* 2/637 (No. 48).

[1387] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı,* 2/624 (No. 5); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/22 (No. 67); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/535 (No. 273); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/229

Zühd kitaplarında harama bakmakla ilgili olarak "Nazrâ" bâbları açılmıştır. Vekî' b. Cerrâh 67. Sırada "Nazra" bâbı, Hennâd b. Serî ise "en-Nazar" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ ise ilgili kitabında "el-Vera' fi'n-nazar" bâbı açmıştır.

Bu konuyla ilgili en önemli ilke kişi yabancı bir kadına istemsiz olarak veya kim olduğunu bilebilmek için bir kez başını kaldırıp bakabilir. Ancak ikinci bakış veya bakışını sürdürmek yasaklanmıştır. Rasûlullah (s.a) Hz. Ali'ye (r.a) şöyle dediği nakledilmiştir: "*İkinci kez bakma. İlk bakış senin aleyhinde (elinde) değildir. Ancak ikinci bakış aleyhinedir.*"[1389]

Enes b. Mâlik (r.a) öğrencilerine "Bir kadınla karşılaştığın zaman o geçip gidinceye kadar gözlerini kapa!" tavsiyesinde bulunmuştur.[1390] Huzeyfe b. el-Yemân'ın "Kim bir kadının vücudunu elbisesinin arkasından tahayyül ederse orucu batıl olmuştur."[1391] sözü, insanın zahirini haramdan sakındığı gibi bâtınını da haramdan koruması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Veki' b. Cerrah Süfyan es-Sevrî'nin harama bakmaktan sakınma konusunda ne denli hassas olduğuna dair şunu nakletmiştir: "Bir bayram günü Süfyân-ı Sevri ile dışarı çıktık. Sevrî, 'Bugün ilk yapacağımız iş bakışlarımızı haramdan korumak olmalıdır' dedi."[1392] Süfyân es-Sevrî, gösterişli bir eve dikkatlice bakılmasını;[1393] ayrıca zalim bir idareciye bakılmasını zararlı bulmuştur.[1394]

Dârimi 3. Sırada "Hıfzu's-sem'", 8. Sırada "Hıfzu'l-yed" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın Kitâbu'l-vera'da "el-vera' fi's-sem'", "el-vera' fi'l-lisân" gibi başlıklar açması zikri geçen tercemelerin takva ve vera' başlığı altına alınmasının yerinde olduğunu göstermektedir. Zühd literatüründe yer verilen Enes b. Mâlik'in şu

(No. 35883); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 136 (No. 915); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/452 (Tevbe ve istiğfar); Ebû Dâvud, *ez-Zühd,* 287 (No. 326).

[1388] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/31 (No. 62); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/23 (No. 69); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/ 448; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 49 (No. 2497); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevbe*, 39 (No. 14). Ayrıca bk. Buhârî, "De'avât", 4 (No. 5949).

[1389] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/796 (No. 486) (Bâbu'n-nazra); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/649 (Bâbu'n-nazar);

[1390] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı (Kitâbü'l-vera'),* 2/644 (No. 72).

[1391] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/650 (Nazar).

[1392] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı (Kitâbü'l-vera'),* 2/642 (No. 66).

[1393] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı (Kitâbü'l-vera'),* 2/645 (No. 76).

[1394] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı (Kitâbü'l-vera'),* 2/644 (No. 73).

sözü yukarıda bahsettiğimiz hıfzu'l-lisan-takva ilişikisini ortaya koymaktadır: "Bir kul ağzını kapatmadığı müddetçe Allah'tan hakkıyla sakınmış olmaz."[1395]

"Kulağı haramlardan korumak" bâbında zikredilen hadislerden birinde kişinin birilerini izinsiz dinlediği vakit ahirette kulaklarına kızgın kurşun dökületeceğini haber vermektedir: "*Kim bir topluluğun sözünü onlar hoşlanmadığı halde dinlerse kulağına kurşun dökülür*."[1396]

"Kulakları haramlardan korumak" konusuyla ilişkili olan bir diğer durum Allah'ın razı olmadığı şekilde tertip edilen eğlence meclislerini ve kişiyi haramlara özendiren ve sevk eden çalgı aletleri dinlememeyi tavsiye etmektedir. Kulaklarını haramlardan sakınanlar ahirette beyaz misk kokusu içine yerleştirileceklerdir. Selef-i sâlihinden bazıları çalgı aletlerinin sesini duyduğunda kukalarını tıkamışlardır.[1397]

"Hıfzu'l-yed" yani "elleri haramlardan korumak" konusu takva-vera' kapsamında değerlendirilebilir. Darîmi bu konu başlığı altında meşhur bir hadise yer vermiştir: Abdullah b. Amr, Nebî (s.a)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Müslüman (diğer) Müslümanların elinden ve dilinden selamette olduğu kişidir*."[1398]

İbn Ebü'd-Dünyâ, "el-Vera' fi'l-lisân" bâbında ilk olarak şu merfu hadise yer vermiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a) bildirdiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "*İnsanoğlu sabah uyandığında tüm azaları diline çıkışarak şöyle der: Bizim hakkımızda Allah'tan kork. Sen dostoğru olursan biz de biz de dostoğru oluruz. Sen eğilirsen biz de eğiliriz*."[1399] Fudayl b. İyaz ve Abdullah b. el-Mübârek, en zor vera'ın dilde olduğunu belirtmişlerdir.[1400]

İbn Ebü'd-Dünyâ, "el-vera' fi'l-batn" bâbı açmış ve bu başlık altında helal lokma yemek ile ilgili hadislere yer vermiştir. Bâbın ilk hadisi konuyla doğrudan

---

[1395] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2, 532 (Hıfzu'l-lisân).

[1396] Dârimî, "Rikâk", 3 (No. 2750); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/770 (No. 453) (Bâbu's-setr). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/90 (No. 2213).

[1397] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı,* 2/646 (No. 80).

[1398] Dârimî, "Rikâk", 8 (No. 2758); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/284 (No. 826); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/547; Buhârî, "Rikâk", 26 (No. 6119); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 52 (No. 2504); İbn Ebû Asım, *Zikru'd-dünyâ*, 21 (No. 11); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 274 (No. 706).

[1399] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı (Kitâbü'l-vera'),* 2/652 (No. 91).

[1400] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı (Kitâbü'l-vera'),* 2/653 ((No. 94, 96).

alakalıdır: "Ebû Hureyre (r.a) Rasûlullah (s.a)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: '*Allah temizdir. Ancak temiz olanı kabul eder. Allah peygamberlere ne emrettiyse, mü'minlere de onu emretmiştir*.' Daha sonra '*Ey peygamber! Temiz olan şeylerden yiyin; güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim*.'[1401] '*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin*.'[1402] ayetini okudu. Hz. Peygamber (s.a) daha sonra uzun bir yolculuk yapan saçı başı dağılmış, toza toprağa bulanmış bir adamdan söz etti: '*Adam ellerini kaldırıp 'Ya Rabbi, Ya Rabbi!' diye dua eder. Oysa yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdır. Haramla beslenir. Böyle bir adamın duası nasıl kabul edilsin.*"[1403]

Dârimî, "Rikak" bölümünde "Eklü't-tayyib" bâbı açmış ve yukarıdaki hadisi tahriç etmiştir.[1404] Vüheyb b. el-Verd "midene girenin helal mi haram mı olduğuna dikkat etmediğin sürece mescidin direği olmak bile sana fayda sağlamaz."[1405] diyerek helal lokma elde etmeden çokça ibadet etmenin bir faydasının olmadığını net bir şekilde ifade etmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in kölesinin getirdiği yiyeceğin sonradan şüpheli olduğunu öğrenince elini boğazına atıp kustuğu nakledilmiştir.[1406] Hulefâ-i Râşidin, hilafet görevine geçtiklerinde beytü'l-mâlin tasarrufu konusunda son derece hassas olmuşlar, yedikleri yiyeceklerin çeşitlerini en aza indirmişlerdir. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın Hz. Ali (r.a) hakkında naklettiği şu haber de bu meyandadır: Has'am kabilesinden bir adamın şöyle dediği nakledilmiştir: !Hz. Hasan ile Hüseyin'in (r.a) yanına gittim. Ekmek, sirke ve bakla yiyorlardı. Onlara 'siz halifenin çocuklarısınız. Şu gördüklerimi yiyorsunuz. Oysa ortalıkta neler neler var.' dedim. Bana 'sen halifeyi ne kadar az tanıyorsun. Bu söylediklerin ümmete aittir' dediler."[1407]

[1401] Mü'min, 23/51.

[1402] Bakara, 2/172.

[1403] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı (Kitâbü'l-vera'),* 2/660 (No. 115); *Islâhu'l-mâl*, 15 (No. 5) . Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 65 (No. 1015); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 3 (No. 2989).

[1404] Dârimî, "Rikâk", 9 (No. 2759)

[1405] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı,* 2/664 (No. 123)

[1406] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı,* 2/661 (No. 118)

[1407] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı (Kitâbü'l-vera'),* 2/667 (No. 129).

Kişi, ekmeğini nereden kazandığına, oturduğu evi hangi kazançla temin ettiğine bakmadan dindarlık hakkında konuşması başkalarını eleştirmesi doğru olmaz.[1408] İnsanların cemaatle kılınan namazlarda birinci safa yetişme konusunda gösterdikleri gayreti helal lokma kazanma konusunda da göstermeleri gerekir.[1409] Muhammed İbn Sîrîn, "Müslüman, paranın yanında Müslüman olandır." demiştir.[1410]

İbn Ebü'd-Dünyâ "el-vera' fi'l-ferc" bâbı açmış ve konuyla doğrudan alakalı olarak tespit ettiği şu hadise yer vermiştir: "Sehl b. Sa'd'ın bildirdiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*İki dudağının ve iki bacağının arasını (haramdan korumayı) garanti edene ben de cenneti garanti ederim*."[1411] Zühd müelliflerinin bu hadisi daha çok zühdün temel konularından olan "hıfzu'l-lisân" bâbında tahriç etmeyi uygun görmüşlerdir.[1412] İbn Ebü'd-Dünyâ'nın söz konusu bâb başlığında tahriç ettiği bir diğer merfu hadis hem takva kavramını içermekte hem de bâb başlığıyla doğrudan ilgili kısmı bulunmaktadır: "Ebû Hüreyre (r.a) Nebî (s.a)'e şöyle sorulduğunu nakletmiştir: Rasûlullah (s.a)'e insanları cennete en çok sokan amelin ne olduğu soruldu. Rasûlullah (s.a) de '*Allah korkusu (takva) ve güzel ahlak*' karşılığını verdi. Cehenneme en çok sokan amelin ne olduğu sorulduğunda ise '*Ağzı ve cinsel uzvu'* buyurdu."[1413]

Beyhakî, "Veraʿ ve takvâ" bâbı açmıştır. [1414] Bu bâbda yer alan şu rivayetler dikkat çekmektedir: "Ebû Süleyman ed-Dârânî şöyle demiştir: Kanaat rızanın bir parçası olduğu gibi veraʿ da zühdün başıdır"[1415] Osman b. Umâre şöyle demiştir: "Veraʿ kulu zühde ulaştırır. Zühd ise kulu Allah azze ve cellenin sevgisine ulaştırır."[1416] Zühd-veraʿ ilişkisine dair Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859) şöyle demiştir:

[1408] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 339 (No. 917).

[1409] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 343 (No. 939); *ez-Zühdü'l-kebir T,* 159 (No. 548).

[1410] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 346 (No. 952).

[1411] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı,* 2/669 (No. 134).

[1412] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2 (No. 533); Buhârî, "Rikâk", 23 (No. 6109); Tirmizî, "Zühd", 60 (No. 2408); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd,* 22 (No. 14).

[1413] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ Külliyatı,* 2/670 (No. 135); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/379 (No. 1073); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 322 (No. 2350); İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4246) (Zikru'z-zünûb); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd,* 27 (No. 27); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/360 (No. 7919) (Kitâbu'r-rikâk); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 347 (No. 955).

[1414] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 309-359 (No. 821-983).

[1415] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 312 (No. 833).

[1416] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Veraʿ,* 115 (No. 194); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 312 (834).

"Müridin önce aslı tahkim edip sonra fer'i istemesi gerekmektedir. Veraʿyı gerçekleştirmeden zühd hakkında nasıl soru sorabilir. Veraʿdan önce ise tevbe vardır. Bazen adama bakıyorum kanaatin ne olduğunu bilmediği halde rıza hakkında soru soruyor."[1417] İshak b. İbrahim b. Şeybân babasının kendisine şöyle nasihat ettiğini nakletmiştir: "Yavrucuğum! Zahirini edeplendirmek için ilim öğren. Batınını edeplendirmek için veraʿı işlet. Herhangi bir şeyin seni Allah'tan alı koymasından sakın!"[1418] Abdullah el-Muallim, Ebû Osman el-Mağribî'ye "Veraʿın düğümlendiği yer neresidir?" diye sormuştur. el-Mağribî şöyle cevap vermiştir: "Emredip yasakladığın, tabi olup muhalefet etmediğin şeriattır".[1419]

Bir adam, Yunus b. Ubeyd'e veraʿın son noktasını sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Her durumda nefis muhasebesi yapmak, her şüpheli şeyden uzak durmaktır. O adam "zühdün son noktası nedir?" diye sorunca ise "rahatı terk etmektir" diye cevap vermiştir.[1420] Yunus b. Ubeyd'in veraʿın zirvesi olarak kulun her zaman nefis muhasebesi yapmasını ve şüphelilerden uzak durması olarak görmesi oldukça dikkat çekicidir. Her an yeni bir durumla karşılaşan kişi, haramlardan ve şüphelilerden uzak durabilmesi için sürekli kendini gözetmesi ve içinde bulunduğu durum hakkında şeriatın emrettiği hususu yerine getirmesi gerekmektedir.

Hasan b. Ali ed-Dekkâk, veraʿ-takva-nefis muhasebesi ilişkisini şu şekilde açıklamıştır: "Tâatin aslı veraʿdır. Veraʿın aslı takvadır. Takvanın aslı nefis muhasebesidir. Muhasebetü'n-nefs havf ve recadan kaynaklanır. Havf ve reca ise marifetten kaynaklanır. Marifetin aslı ise ilim ve tefekkürdür."[1421] İbrahim el-Havvas veraʿ havf ilişkisini şu şekilde kurmuştur: "Veraʿ havfın belirtisidir. Havf, marifetin belirtisidir. Marifet ise kurbiyyetin belirtisidir."[1422]

[1417] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 313 (No. 835).
[1418] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 313 (No. 837).
[1419] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 314 (No. 839).
[1420] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 314 (No. 840).
[1421] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 314 (No. 841).
[1422] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 314 (No. 844).

Takvâ-veraʿ ilişkisine dair Şah el-Kirmânî şöyle söylemiştir: Takvanın alâmeti veraʿdır. Veraʿın alâmeti şüpheliler karşısında durmaktır."[1423]

Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859) veraʿın alametlerini şu şekilde sıralamıştır: "Mal ve bedene zararı olur ihtimaliyle şüpheli şeyleri terk etmek. Farz olan zekâtta eksiklik olmuştur korkusuyla fazlaca infakta bulunmak, kalbin bozulacağından korkarak fuzulî işlerden el etek çekmektir."[1424]

Yahya b. Muaz şu sözüyle veraʿı zahire ve batına ait olmak üzere ikiye ayırarak sözkonusu kavrama oldukça farklı bir yaklaşım getirmiştir: "Veraʿ iki yönlüdür. Zâhirde veraʿ, bâtında veraʿ. Zahirin veraʿı Allah'ın rızası dışında hareket etmemektir. Bâtının veraʿına gelince kalbine Allah'tan gayrısını sokmamaktır."[1425] Şiblî'nin şu sözü Yahya b. Muaz'ın yaklaşımını desteklemektedir: "Veraʿ Allah dışındaki her şeyden sakınmaktır."[1426]

Beyhakî'nin "Takva ve veraʿ" bâbında yer verdiği şu merfu hadis takva-tasadduk ilişikisi kurmaktadır: "Bir hurma parçasıyla da olsa ateşten sakının (اتقى).[1427] Ebû Zer el-Gıfârî (r.a), Rasûlullah'ın (s.a) kendisine şöyle dediğini haber vermiştir: "*Nerede olursan ol Allah'tan kork. İşlediğin her kötülüğün ardından onu silecek bir iyilik yap*."[1428] Hadisin geçtiği diğer kaynaklarda "*insanlara güzel ahlakla muamele et*" ziyadesi mevcuttur. Bu hadis bazı *Kitâbü'z-zühd*'lerde yer almış ama veraʿ konusuyla irtibatlı gören olmamıştır.[1429]

Cüneyd-i Bağdâdî'nin "Siz Allah'tan sakınırsanız size iyiyle kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir."[1430] Mealindeki ayeti tefsir sadedinde söyledikleri câlib-i dikkattir: "Kul Allah'tan sakındığı zaman Allah, hak ile batılı birbirinden ayırma

[1423] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 316 (No. 850).
[1424] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 317 (No. 853); *ez-Zühdü'l-kebîr T,* 89 (No. 248).
[1425] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 318 (No. 856).
[1426] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 318 (No. 857).
[1427] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 325 (No. 873).
[1428] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 326 ((No. 874).
[1429] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/318 (No. 94) (Mâ yüczâ bihi'l-mü'min); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/520 (Mâ yüstehabbu mine'l-aʿmâl); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevbe,* 121 (No. 151); Dârimî, "Rikâk", 73 (Hüsnü'l-huluk).
[1430] Enfâl, 8/29.

melekesini ona ihsan eder, artık karşılaştığı şeyleri birbirinden ayırt eder. Allah bunu, kul kendisinden sakındığı zaman ikram eder."[1431]

Beyhakî'nin naklettiği şu kavil takvayı zahir ve batın olarak ikiye ayırmakta ayrıca takva ile ihlas arasında ilişki kurmaktadır: "Takvânın zahiri ve batını vardır. Zâhiri emirleri yerine getirip yasaklardan uzak durmaktır. Bâtını ise niyet ve ihlastır."[1432]

Ali b. Muhammed el-Müzeyyin'in şu sözü zühdün temel kavramlarının birbirleriyle nasıl sıkı bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır: "Kul, talep etmeden ilmi elde edemez. İlimsiz takvaya varamaz. Vera' olmadan zühde vasıl olamaz. Zühdsüz sabra nail olamaz. Sabırsız şükre erişemez. Şükürsüz rızaya ulaşamaz. Rıza olmaksızın Allah'a vasıl olamaz. Rıza, ilahi takdirin getirdiği acılarla kalbin mutlu olmasıdır. Şükür, lütuf karşısında kalbin eğilmesidir. Sabır, hoşlanılmayan şeyler karşısında nefsi kontrol altında tutmaktır. Zühd, dünyayı dünyadakilere bırakmaktır. Vera' haramlara düşme korkusuyla şüpheli şeylerden şiddetle kaçınmaktır. Takvanın özü, iyi ve kötü durumlarda aynı hal üzere bulunma endişesini en üst seviyede taşımaktır. İlim, eşyanın kendisiyle görüldüğü şeyi görmektir. Talep, Allah dışındaki her şeyden kopuk olan hırstır."[1433]

Kendisinden sakınılmaya yegâne layık olan varlık Allah'tır. Allah'tan sakınıldığı takdirde Allah'ın kuluna bir çıkış yolu açacağı müjdelenmiştir. Takva, harama düşme korkusuyla helal görülen bazı şeyleri dahi terk etmekle gerçekleşir. Takva, haramlardan uzak durmak, vera' ise şüpheli şeylerden uzak durmaktır. Abidliğin gerek şartı vera'lı olmaktır. Kişi takvalı olabilmesi için her nerede olursa, gizlide ve açıkta Allah'tan korkması gerekir. Helaller ile haramlar arasında kalan şüpheli meselelerden uzak durmadıkça kişi dinini ve ırzını koruyamaz. Kişinin, kendisine şüpheli gelen bir şeyi bırakıp şüpheli gelmeyene yönelmesi gerekir. Allah'tan hakkıyla korkmak için O'nu hatırlayıp unutmamak, O'na itaat edip isyan etmemek gerekir. Literatürde günahları azaltmak hususu, takva-vera' ile ilişkili

[1431] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 337 (No. 907); *ez-Zühdü'l-kebir T,* 82 (No. 215).
[1432] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 339 (No. 340).
[1433] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 342 (No. 933); *ez-Zühdü'l-kebir T,* 84 (No. 230).

görülmüştür. Bunun yanında kulağı, eli, dili korumak hususları da bu konunun çatısı altında değerlendirilebilir.

Kitâbü'z-zühd tasnifi içerisinde vera' konusunu en tafsilatlı bir şekilde ele alan müellif İbn Ebü'd-Dünyâ'dır. O, vera' konusunu gözde vera', kulakta vera', dilde vera', dokunmada vera', midede vera', cinsel organın vera'sı şeklinde detaylandırmıştır. Gözde vera' başlığında namahrem kadınlara bakmamayı tavsiye etmesinin yanında zalim idarecilere, gösterişli evlere bakmamanın da tavsiye edilmesi dikkat çekicidir. Midede vera' başlığı altında haram lokmadan sakınmak konusu işlenmiştir ki bu husus genel olarak *Kitâbü'z-zühd*'lerin ortak vurgusudur.

Beyhakî de *ez-Zühdü'l-kebîr*'de oldukça geniş bir muhtevaya sahip "takvâ ve vera'" bâbı oluşturmuştur. Burada, konuyla irtibatlı hemen her merfu hadisi tahriç etmeye çalışmıştır. Zahid ve sufilerin kavilleri de azımsanamayacak kadar çoktur. Bu kavillerden bazılarında vera'ı zühde ulaştıran bir makam olarak görülmektedir. Kişi batınını edeplendirmek için vera' sahibi olması gerekmektedir. Vera'ın son noktası her halükarda nefis muhasebesi yapmak ve şüpheli şeylerden uzak durmak olarak görülmüştür. Vera'ın ilişkili olduğu bir diğer kavram havftır. Bu yaklaşımda vera' havfın belirtisi olarak görülmüştür. Zâhirin ve bâtının vera'ı şeklinde ayrım yapıldığı olmuştur. "Batının vera'ı kalbe Allah'tan gayrısını sokmamaktır" denerek vera'a çok derin bir anlam yüklenmiştir. Kul, Allah'tan sakınmaya devam ettiği zaman kendisine hak ile batılı birbirinden ayıracak anlayış verilir.

"Takva ve vera'" konusu zühdün temel kavramlarındandır. Vera' hakkında müstakil kitaplar telif edildiği dahi olmuştur. Kişi her nerede olursa olsun Allah'tan korkmalıdır. Kişi, karşılaştığı meselelerde Allah'tan korkarak haram ve şüphelilerden uzak durmaya devam ederse Allah ona mutlaka bir çıkış yolu ihsan eder ve ona hakkında daha hayırlı olanı verir. Takva ve vera' kişiyi haramlara düşmekten korur. Vera', şüpheli şeylerden uzak durmaktır. Gerçek abidlik çok ibadet etmekle gerçekleşmez. Ancak, haram ve şüphelilerden sakınmakla gerçekleşir. Naslarda haramlar ve helaller açıkça belirlenmiştir. Kişi bu ikisi arasındaki şüphelilerden uzak durarak dinin ve ırzını korumalıdır. Takva ve vera'ın en temel konularından biri "günahları azaltmak"tır. "Günahları azaltmak" âbidliğin şartlarından sayılmıştır.

Takva ve vera‘ kapsamında kişi gözünü haramdan sakınarak yabancı kadınlara bakmamalıdır. Kişi elini koruyarak haram lokmadan son derece sakınmalıdır. Helal lokma yemek zühdün en temel ilkelerindendir. Kişi her şeyden önce lokmasının helal olup olmadığını kontrol etmelidir. Kulağın vera‘sı başkalarını izinsiz dinlememektir. Ayrıca harama sevk eden, haramı özendiren müzikleri ve sesleri dinlememelidir. Karnın vera‘sı haram lokma yememektir. Cinsel uzvunun vera‘sı zina etmemektir. Böylelikle her organın vera‘sı bulunmaktadır.

2.3.7. Tevekkül ve yakîn

İbnü’l-Mübârek “tevekkül” konusuyla ilgili başlıklara 81, 115 ve 120. sırada yer vermiştir. Aynı konuyu Hennâd 56. sırada, Buhârî 21. sırada, Tirmizî 33. sırada, İbn Mâce, 14. sırada yer vermiştir. İbn Ebü’d-Dünyâ ise *et-Tevekkül ‘alellah* ve *el-Yakîn* başlığını taşıyan iki kitap kaleme almıştır.

Tevekkül kavramı merfu hadislerde yer almıştır. Şu hadis bunlardan biridir: Hz. Ömer (r.a) Rasûlullah’tan şöyle işitmiştir: “*Sizler Allah’a hakkıyla tevekkül etseydiniz kuşların rızıklandırıldığı gibi rızıklandırılırdınız. (Kuşlar sabah) karınları aç olarak çıkarlar, tok olarak dönerler*.”[1434] Bu hadis, müstakil *Kitâbü’z-zühd*’lerin çoğunda yer alırken, *Kütüb-i Sitte*’den yalnızca Tirmizî ve İbn Mâce bu hadise yer vermişlerdir. Her iki müellif de bu hadisi tevekkül başlığı altında tahriç etmişlerdir. Bu hadis aynı zamanda İbn Ebü’d-Dünyâ’nın *et-Tevekkül ‘alellah* adlı kitabının ilk hadisidir.[1435]

Ahmed b. Hanbel, “bu hadiste rızık elde etmek için çalışmaktan geri durmaya delil yoktur. Aksine rızkı aramaya delalet mevcuttur. Çünkü kuş sabah çıktığında rızkını aramak için çıkar.”[1436] demiştir. Ali el-Kârî, bu hadisi şerh ederken şunları söylemiştir: “Bu hadiste rızkı verenin çalışmanın kendisi değil; Allah olduğuna tenbih vardır. Ancak bu durum kesbe mani değildir. Tevekkülün yeri kalptir ve

---

[1434] İbnü’l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/352 (No. 753); *ez-Zühd*, 1/196 (No. 559); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 19 (No. 97); Tirmizî, “Zühd”, 33 (No. 2344) (Tevekkül); İbn Mâce, “Zühd”, 14 (No. 4164); İbn Ebü’d-Dünya, *et-Tevekkül ‘alellah,* 43 (No. 1); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 10/389 (No. 11805); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/354 (No. 7894). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/332 (No. 205). Muhakkik, hadisin isnadının kavî olduğunu belirtmiştir.

[1435] İbn Ebü’d-Dünyâ, *İbn Ebü’d-Dünyâ külliyatı*, 8/655 (No. 1)

[1436] Beyhaki, *Şuabü’l-iman*, 2/405

organların hareketini nefyetmez."[1437] Görüldüğü gibi bu hadis şarihler tarafından tevekkülün kesbe mani olup olmadığı çerçevesinde ele alınmıştır.

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın naklettiği şu menkıbe İslam tarihinin oldukça erken döneminde ortaya çıkan yanlış tevekkül anlayışına yerinde bir eleştiriyi haber vermektedir: "Ömer b. Hattâb (r.a), Yemen ahalisinden (maîşetlerini temin etmek için çalışmayan) bir takım kimselerle karşılaştı ve onlara 'siz kimsiniz' diye sordu. Onlar 'Bizler mütevekkil (tevekkül eden) kimseleriz' dediler. Hz. Ömer ise 'bilakis sizler hazır yiyen (müteekkil) kimselersiniz! Mütevekkil ancak tohumunu toprağa atıp da sonra Allah'a tevekkül eden kimsedir.' demiştir"[1438]

Tedbir almanın tevekküle aykırı olmadığını, aksine önce tedbir alıp sonra tevekkül etmek gerektiğini bildiren bir hadis daha mevcuttur. Enes b. Mâlik (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "Bir adam 'Ya Rasûlallah! Devemi bağlayıp da mı tevekkül edeyim, salıverip de mi tevekkül edeyim?' diye sordu. Nebî (s.a) '*bağla ve tevekkül et*' buyurdu. Bu hadisi zühd literatürü içerisinde Tirmizî ve İbn Ebü'd-Dünyâ'dan başka yer veren olmamıştır. Tirmizî, tevekkül bâbında değil de farklı konularda hadislerin yer aldığı *Ebvâbü'z-zühd*'ün başlıksız son bâbında zikretmiştir.[1439] Tirmizî, hadisi zikrettikten sonra Yahya b. Saîd el-Kattân'ın bu hadis için münker dediğini nakletmiştir. Sehavî, Yahya el-Kattân'ın Enes b. Malik'ten (r.a) gelen tarîkini münker bulduğunu, bu hadisin bir de Amr b. Ümeyye ed-Dâmrî'den gelen tarîki bulunduğunu belirtmiştir.[1440] Amr b. Ümeyye ed-Damrî hadisi "kayyidhâ ve tevekkel" lafzıyla *el-Müstedrek'*te ve *Sahîhu İbn Hibbân*'da yer almıştır ve Zehebî bu isnadı ceyyid bulmuştur.[1441]

Tevekkülün rızık anlayışıyla ilişkisi bulunmaktadır. Kişi hayatta olduğu müddetçe rızıktan ümidini kesmemelidir. Zira unutmamalıdır ki kişi annesinden

---

[1437] Ali el-Kârî, Mirkâtü'l-mefâtîh, 8/3320

[1438] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/658 (No. 10).

[1439] Tirmizî, "Zühd", 60 (No. 2517); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül 'alellah,* 50 (No. 11). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabu'l-iman,* 2/427 (No. 1159).

[1440] Sehavî, *el-Makâsidü'l-hasene,* 125 (No. 129)

[1441] Hâkim, *el-Müstedrek,* 3/722 (No. 6616); İbn Hibbân, *es-Sahîh,* 2/510 (No. 731)

üryan ve acziyet içinde doğar sonra Allah'ın verdiği rızıkla büyür yetişkin bir insan haline gelir.[1442]

Ümmet-i Muhammed arasında sorgusuz sualsiz cennete girecek yetmiş bin kişinin hasletlerleri zikredilirken onların rukye yaptırmayan, uğursuzluğa inanmayıp rablerine tevekkül ettikleri bildirilmiştir. Çünkü Allah'a hakkıyla tevekkül edene Allah yeter.[1443] Aynî burada yasaklanan rukyenin arap dilinin dışında, Allah'ın isim ve sıfatları, münzel kitaplarındaki sözlerini kullanmaksızın yapılan rukye olduğunu belirtmiştir.[1444] Hz. Peygamber (s.a) tarafından kişinin başına gelen olaylardan uğursuzluk (teşe'üm) çıkarması tevekküle ayrırıdır hatta şirk olarak görülmüştür. Tabiri caizse teşe'ümün panzehiri tevekküldür.[1445]

Hennâd b. Serî'nin "Tevekkül" bâbında tahriç ettiği şu hadis kul ile Allah arasındaki ilişkinin yakîn üzere olması gerektiğini haber vermektedir: "Abdullah b. Abbas şöyle anlatmıştır: Ben Rasûlullâh'ın (s.a) terkisindeydim. Bana şöyle dedi: '*Ey oğul! Sana bazı sözler öğreteceğim. Umulur ki Allah seni onlardan faydalandırır.*' Anam babam sana feda olsun olur dedim. Şöyle buyurdu: "*Allah'ın (buyruklarını) koru ki Allah da seni korusun. Allah'ın (buyruklarını) koru ki O'nu önünde bulasın. Sen Allah'ı bollukta bil, Allah da seni darlık anında bilsin. İstediğin zaman Allah'tan iste. Yardım istediğin zaman Allah'tan yardım dile. Olacakları (yazan) kalem kurudu. İnsanlar sana bir şeyle fayda vermek için toplansalar Allah onu sana yazmadıysa güç yetiremezler. Veya insanlar sana zarar vermek için toplansalar Allah onu sana yazmadıysa buna güç yetiremezler. Allah için yakîn içre rıza ile amel edebiliyorsan et. Yapamıyorsan hoşlanmadığın şey hakkında sabırda hayır vardır. Bil ki (ilahî) yardım sabırla birliktedir. Kurtuluş/çâre, zorlukla birliktedir. Zorlukla birlikte kolaylık vardır*."[1446]

[1442] İbn Mâce, "Zühd", 14 (No. 4165); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/407 (No. 789); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/798 (No. 487). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/186 (No. 15855). Muhakkik, isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 2/486 (No. 1287)

[1443] Buhârî, "Rikâk", 21 (No: 6107); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 16 (No: 2446) Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül 'alallah*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993), 58 (No. 25).

[1444] Aynî, *Umdetü'l-kârî,* 23/106.

[1445] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/674 (No. 44)

[1446] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/304; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Ferec ba'de'ş-şidde* (Mısır: Daru'r-Reyyân li't-Turâs, 1988), 27 (No. 6).

Yakîni sabır ve rıza ile ilişkilendiren başka zühd müellifleri de bulunmaktadır. İnsana dünyada verilen en üstün meziyetlerden biri yakîndir. Bu nedenle Allah'tan yakîn ile birlikte afiyet istemek gerekir. Cennet yakîn ile istenir. Cehennemden yakîn ile kaçılır. Zorluklara yakîn ile sabredilir. Farzlar yâkin sayesinde eda edilir.[1447] Lokman el-Hakîm'e göre iman yedi hakikattir. Bunlardan biri yakîndir. Yakînin hakikati ise sabırdır.[1448] Hikmet sahiplerinden bir kişi şöyle demiştir: "Tevekkül üç derece üzeredir. Birincisi şikayet etmeyi terk etmektir. İkincisi rıza göstermektir. Üçüncüsü de muhabbet duymaktır. Şikayeti terk sabır derecesidir. Rıza göstermek, Allah'ın senin için taksim ettiğine kalbinin mutmain olmasıdır ki bu birinciden daha yüksek bir derecedir. Muhabbet ise insanın Allah'ın kendisine yapmakta olduklarına sevgisinin olmasıdır. Birincisi zâhidlere; ikincisi sadıklara üçüncüsü de peygamberlere ait makamlardır.[1449] Görüldüğü gibi burada tevekkül, yine zühd kavramlarından olan sabır, rıza, muhabbetullah, kader kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Nitekim Hasan-ı Basrî'ye tevekkül hakkında soru sorulduğunda tevekkülün Allah'tan razı olmak olduğunu belirtmiştir.[1450]

Merfu hadislerde yakîn kavramının geçtiği görülmektedir. Şu rivayetler buna örnektir. Amr b. Şuayb, babasından o da dedesinden Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Bu ümmetin evveli yakîn ve zühd sayesinde kurtuldu. Bu ümmetin sonu ise cimrilik ve uzun emel sebebiyle helak olur*."[1451] Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Ben ümmetim hakkında yakîn zayıflığından korkuyorum*."[1452] Rasûlullah (s.a) uzunca bir duasında "*Allah'ım! Dünya musibetlerini kolaylaştıracak yakîn ver.*" demiştir.[1453]

İbn Mâce, "Tevekkül ve Yakîn" bâbında diğerlerinden tevekkülün dünyanın her bir süsüne karşı meyli bulunan insanoğlu için koruyucu bir unsur olduğu

---

[1447] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/351 (No. 752)

[1448] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/698 (No. 29)

[1449] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/976 (No. 46)

[1450] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/662 (No. 18)

[1451] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/688 (No. 3)

[1452] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/351 (No. 751)

[1453] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/687 (No. 2); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/144 (No. 431); Tirmizî, "Deavât", 80 (No. 3502).

vurgulanmıştır. [1454] Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye göre insan zühdün son sınırına ulaşınca, bu durum onu tevekküle çıkarır.[1455]

Mü'min kul tevekkülünü güçlendirmek için "Hasbünallah ve ni'me'l-vekîl" (Allah bana yeter. O ne güzel vekildir.) zikrini çok çekmelidir. İbn Şevzeb şöyle nakletmiştir: "Yusuf (a.s) kuyuya atıldığı zaman 'Hasbiyallahu ve ni'mel vekîl' (Allah bana yeter. O, ne güzel vekildir) dedi. O sırada kuyunun suyu acı idi saflaştı; tuzlu idi tatlandı."[1456]

Ebû Kudâme er-Remlî şöyle nakletmiştir: "Bir adam '*Sen ölmeyecek olan diriye tevekkül et de O'nu hamd ile tesbih et! Kullarının günahlarından haberdar olarak O yeter*'[1457] ayetini okuyup Süleyman el-Havvâs'a sormaya gelmişti. O da 'Ey Ebû Kudâme! Bu ayetten sonra bir kulun, işlerinde Allah'tan başkasına sığınması asla yakışık almaz!' dedi ve ekledi: 'Bak, aziz ve celil olan Allah nasıl ifade buyurdu. Önce '*Sen ölmeyecek olan diriye tevekkül et*' diyerek, kendisinin ölmeyeceğini, ancak bütün yaratılmışların öleceğini bildirdi. Sonra sana, kendisine ibadet etmeni emrederek '*O'nu hamd ile tesbih et*' buyurdu. Sonra kendisinin her şeyden haberdar olduğunu ve her şeyi en iyi şekilde gördüğünü bildirdi.' Bunları dedikten sonra ilave etti: 'Vallahi ey Ebû Kudâme! Şayet bir kul Allah'a hüsn-ı zan ile ve samimi bir niyetle O'na itaat etmek suretiyle muamele etse sultanlar ile onların altındakiler o kimseye muhtaç olur. O halde, dayanağı ve sığınağı çok zengin ve çok övülen bir zat olan böyle bir insan nasıl başkalırna muhtaç olabilir."[1458]

Hz. Lokman'ın oğluna ettiği tavsiyeye göre sâlih amel ancak yakîn ile mümkün olur. Kimin yakîni zayıf olursa ameli de zayıf olur. Şeytan kişiye şek ve şüphe cihetinden yaklaştığında onu yakînle ve sağlam bilgiyle mağlup etmek gerekir.[1459]

Gerek tevekkül kavramı gerekse yakîn kavramı Kur'an kavramları olmasının yanıda merfu hadislerde de doğrudan yer almışlardır. Hz. Peygamber (s.a) bir yandan

[1454] İbn Mâce, "Zühd", 14 (No. 4166)
[1455] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/665 (No. 27)
[1456] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/666 (No. 29)
[1457] Furkan, 58
[1458] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/669 (No. 36)
[1459] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/698 (No. 31)

Allah'tan yakîn istenmesini tavsiye etmişken diğer yandan ümmeti hakkında yakîn zayıflığından endişe etmiştir. Zühd müellifleri genel olarak tevekkülü yakîn ile birlikte ele almışlardır. Konuyla ilgili ilk merfu hadiste tevekkül rızıkla ilişkilendirilmiştir. Kulun rızık konusunda Allah'a hakkıyla tevekkül etmesi halinde onun kuşlar gibi doyurulacağı belirtilmiştir. Şarihler bu hadisin tevekkülün sebeplere sarılmaya mani olduğu düşüncesine delil olamayacağını aksine kuşların yuvalarından rızık aramak için çıktıkları gibi insanların da rızık elde etmek için sebeplere sarılmaları gerektiği belirtilmiştir. Hz. Ömer, "tevekkül ediyoruz" diyerek çalışmayı terk eden Yemenli bazı insanları hatalı bulmuş ve onların bu haliyle hazır yiyici olduklarını söylemiştir. "Deveni bağla sonra tevekkül et" hadisi de önce tedbir almanın tevekküle mani olmadığını ortaya koymuştur.

Merfu hadiste tevekkülle ilişkilendirilen bir diğer konu uğursuzluğa inanmak ve meşru olmayan sözlerle rukye yapmaktır. Bu iki husus, tevekküle aykırı bulunmuştur. Hatta uğursuzluğa inanmanın şirk olduğu dahi belirtilmiştir. Hadislerde tevekkül sabır ve rıza ile ilişkilendirilmiştir. Tevekkülün üç derecesi olduğu bunların sırasıyla sabır, rıza ve muhabbet olduğu belirtilmiştir. Meseleye makamlar ve haller metoduyla yaklaşan sûfilerden Ebû Süleyman ed-Dârâni, zühdün son derecesinin kişiyi tevekküle çıkaracağını söylemiştir. "Hasbünallah ve ni'mel vekîl" zikrini çokca çekmek kişinin tevekkülünü kuvvetlendirir. Yakîn, şeytandan gelecek şek ve şüphelerin panzehiridir. Literatürde tevekkülü hüsn-i zanla ilişkilendiren de olmuştur.[1460]

2.3.8. Fakr

Mu'âfâ b. İmrân 3. sırada "Fakr ve hiffetü'l-hâl ve fazlu zalik" bâbına; Veki' b. Cerrâh 18. sırada "Zikrü'l-fakr" bâbına; 19. sırada "Menziletü'l-fakr" bâbına; Hennâd b. Serî 58. sırada "Ma câe fi'l-fakr"; Buhârî, 16. sırada "Fazlü'l-fakr"

[1460] Zühd müelliflerinin tevekkül bâbında tahriç ettiği diğer hadisler şunlardır:

Enes b. Mâlik şöyle haber vermiştir: "Nebî (s.a) zamanında iki kardeş vardı. Onlardan birisi Nebî'ye (s.a) geliyor diğeri ise tarımla uğraşıyordu. Çiftçi olan kardeşini Nebî'ye (s.a) şikâyet etti. Bunun üzerine '*belki sen onun vesilesiyle rızıklandırılıyorsun.*' buyurdu." (Tirmizî, "Zühd", 33 (No. 2345). Bir diğer hadis şudur: "*Herhangi biriniz ancak Allah'a hüsnüzan besleyerek ölsün!*" (İbn Mâce, "Zühd", 14 (No. 4167); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-zan billah*, thk. Muhlis Muhammed (Riyad: Daru Taybe, 1988), 13 (No. 1); Müslim, "Cennet", 81 (No. 2877).

bâbına; Tirmizi, 36. Sırada "Fazlü'l-fakr" bâbına; 37. sırada "Fukarâu'l-Muhâcirîn yedhulûne'l-cennete kable ağniyâihim" bâbına; İbn Mâce, 5. sırada "Fazlü'l-fakr"; 6. sırada "Menziletü'l-fukarâ"; 7. Sırada "Mücâlesetü'l-fukarâ" bâbına; Dârimî 118. sırada "Dühûlü'l-fükara el-cennete kable'l-ağniyâ" bâbına yer vermiştir.

"Fakr" konusu zühdün en temel ve en yaygın şekilde yer alan kavramlarından biridir. Konuyla ilgili kaynaklarda en çok yer verilen hadis mü'minlerin veya muhacirlerin fakirlerinin zenginlerinden belirli bir zaman önce cennete gireceğine dairdir. Bu hadislerin bir grubu şu şekilde gelmiştir: "Ebû Hüreyre (r.a) Nebî (s.a)'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Mü'minlerin fakirleri zenginlerinden – beş yüz sene olan- yarım gün önce cennete girecektir*." Bu hadise, İbnü'l-Mübârek, Mu'âfâ b. İmrân, Hennâd b. Serî, İbn Ebû Şeybe, İbn Mâce ilgili bâblarında yer vermiştir.[1461] Mu'âfâ b. İmrân'ın Hasan-ı Basrî'den mürsel olarak naklettiği hadiste beş yüz sene yerine kırk yıl ifadesi yer almaktadır. Ayrıca fakirlerin zenginlerden önce cennete giriş sebebinin dünyada elde ettikleri nimetlerden ötürü uzun süre hesaba çekilmeleridir.[1462] Tirmizî'nin tahriç ettiği hadiste "Mü'minlerin fakirleri" ifadesinin yerine "*Muhacirlerin fakirleri"* ifadesi yer almaktadır.[1463] Tirmizî, iki zümre arasındaki farkın "kırk yıl" olduğunu bildiren rivayete de yer vermiştir.[1464] Ubeyd b. Umeyr'in şu kavli muhacirlerin fakirlerinin zenginlerinden önce cennete girme sebebini açıklamaktadır. Söz konusu kavil şu şekildedir: "Muhacirlerin fakirleri kıyamet günü mızrakları ve kılıçlarından kan damlar vaziyette gelirler ve (doğrudan) cennete girmek isterler. Onlara 'hesaba çekilmek için bekleyin' denilir. Bunun üzerine şehitler 'siz bize haklarında hesaba çekileceğimiz herhangi bir şey verdiniz mi?' diyecekler. Bu durum incelenir ve üzerlerinde hicret ettikleri deve eğerinden başka bir şey bulunamaz. Bunun üzerine Allah (c.c) 'sözünü yerine getirmeye en

[1461] İbnü'l-Mubârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/520 (No. 1477); Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 204 (No. 40); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/324 (No. 589), İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/105 (No. 35528); İbn Mâce, "Zühd", 6 (No. 4122)

[1462] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/367 (No. 138) (Zikru'l-fakr)

[1463] Tirmizî, "Zühd", 37 (No. 2351)

[1464] Bk. Tirmizî, "Zühd", 37 (No. 2355); Mu'afâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 204 (No. 40); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/ 367 (No. 138); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 32 (No. 193).

layık olan benim' buyurur. Böylelikle insanlardan beş yüz sene önce cennete girerler."[1465]

İnsanın dünya hayatındaki temel ihtayaçlarını karşılayacak miktardan daha fazla servete sahip olanlar ahirette bu nimetmerin hesabının ne kadar zor ve uzun olduğunu gördüklerinde "dünyada bana verilen nimetler keşke yetecek kadar olsaydı" diye hayıflanacaklardır.[1466] Şu kesindir ki kişinin malı çoğaldıkça hesabı artar.[1467] İbn Mes'ud (r.a) fakirliğin gerekleri olduğu gibi zenginliğin gerekleri de olduğunu fakir olan kişinin haline sabretmesi gerektiğini zenginin ise infak etmesi gerektiğini belirtmiştir.[1468] Allah sevdiği kulunun manevi olarak kirlenmesini istemediği için onu dünyadan korur.[1469]

İnsanlara maddi durumlarına göre değer vermek yanlıştır. Pek çok fakir kimse kişilik, güzel ahlak gibi yönlerden toplum tarafından sözü dinlenen, referansı geçerli olan pek çok zenginden Allah katında daha değerlidir.[1470]

İnsanlara İslam'ı öğreten âlimlerin, vaizlerin, hocaların kendilerinden gelecek menfaati dikkate alarak zengin, nüfuz sahibi insanları samimi fakir Müslümanlara tercih etmemeleri gerekir. Nitekim Allah Teâlâ bu hususla ilgili olarak "*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur. Senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zalimlerden olasın.*"[1471] buyurmuştur. Başka bir ayette ise Allah azze ve celle '*Rızasını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme (nüfuzlu kişilerle oturma)! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız,*

[1465] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/375 (No. 143) (Menziletü'l-fakr); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/325 (No. 590) (Mâ câe fi'l-fakr); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/314 (No. 36159)

[1466] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/325 (No. 590)

[1467] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/327 (No. 597)

[1468] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/199 (No. 566) (Mâ câe fi'l-fakr); Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 1/358 (No. 132); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/330 (No. 605); Ebû Dâvud, *ez-Zühd,* 165 (No. 165)

[1469] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/326 (No. 593) (Mâ câe fi'l-fakr); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd,* 96 (No. 190)

[1470] Buhârî, "Rikâk", 16; *Sahîh-i Buhârî,* 6/125 (No. 6447); İbn Mâce, "Zühd", 5 (No. 4121) (Fazlü'l-fakr)

[1471] En'am, 6/52.

kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.'[1472] Buyurmuştur.[1473]

Ashâb-ı kirâm uzun yıllar son derece yokluk içinde yaşadılar. Muhacirler Mekke'deki zorlu yılları yokluk içinde geçirdiler. Aynı durum Medine döneminin ilk yıllarında da devam etti. Bu şartlar altında Allah yolunda cihad niyetiyle savaşa çıktılar. Yoksulluk o raddede idi ki Uhud savaşında şehit olan Mus'ab b. Umeyr'in bedenini tam olarak örtecek bir örtü dahi bulunamamıştır. Sahabeden uzun ömürlü olup Hulefâ-î Râşidîn dönemini görenler, ortaya çıkan zenginliği gördükçe kendilerinden önce vefat eden kardeşlerinin elde ettikleri hayırlardan hiçbir şey kaçırmadan bu dünyadan göçtüklerini kendilerinin ise yaptıkları iyiklere karşılık bu dünya nimetlerine kavuştuklarını düşünerek korkmuşlar ve ecirlerinin kaybolmasından Allah'a sığınmışlardır. Ashabın geneli ortaya çıkan bu zengikten elinden geldiği ölçüde uzak durmaya çalışmıştır.[1474]

Bazı hadislerde miskinlik kavramı fakirlik kavramıyla aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Rasûlullah (s.a) miskinlerin veya fakirlerin cennet ahalisinin çoğunluğunu oluşturduğunu haber vermiştir.[1475] Başka bir hadiste cennetin çoğunluğunu oluşturan zümreye mü'minlerin zürriyeti de dahil edilmiştir. Ayrıca cehennemliklerin pek çoğunun zekat sadaka gibi vazifeleri yerine getirmeyen, fakiri, yoksulu gözetmeyen zenginlerden olduğu bildirilmiştir.[1476] Ca'fer b. Ebû Tâlib miskinleri sever, onlarla birlikte oturur, onlarla konuşur, onlar da onunla konuşurlardı. Bu nedenle Rasûlullah (s.a) ona 'miskinlerin babası' lakabını takmıştır."[1477] Rasûlullah'ın miskinlikle ilgili şu duası oldukça dikkat çekicidir: Enes b. Mâlik Rasûlullah (s.a)'den şöyle dua ettiğini nakletmiştir: "*Allah'ım beni miskin olarak yaşat miskin olarak canımı al miskinler zümresinde haşreyle*." Rasûlullah (s.a) böyle dua edince Hz. Aişe (r.a) 'Niçin ya Rasûlallah' diye sordu. Nebî (s.a)

[1472] Kehf, 18/28.

[1473] İbn Mâce, "Zühd", 7 (No. 4127); *Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve şerhi,* 10/402 (No. 4127)

[1474] İbnü'l-Mubârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/183 (No. 521); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/389; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Cû',* 117 (No. 178). Ayrıca bk. Tirmizî, "Menâkıb", 54 (No. 3853).

[1475] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/330 (No. 604) (Mâ câe fi'l-fakr); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 24 (No. 131); Buhârî, "Rikâk", 16 (No. 6084); Tirmizî, "Sıfatu cehennem", 11.

[1476] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/329 (No. 602).

[1477] İbn Mâce, "Zühd", 7 (No. 4125).

şöyle cevap verdi: "*Onlar zenginlerinden kırk yıl önce cennete girecekler. Ey Aişe! Yarım hurmayla da olsa miskinleri geri çevirme. Ey Aişe! Miskinleri sev ve onlara yakın ol ki Allah da seni kıyamet gününde onlara yakın kılsın*"[1478]

Nitekim *Kitâbü'z-zühd*'lerde "Rasûlullah'ın (s.a) yaşantısı", "Ashabın yaşantısı" şeklinde başlıklar açılmış ve bu başlıklar altında Rasûlullah'ın (s.a) ve ashabının ne denli yokluklar, sıkıntılar, zorluklar çektiği ve ne denli zâhidâne bir hayat sürdükleri anlatılmıştır. Buhârî, bu rivayetlerden iki tanesini "Fazlü'l-fakr" bâbına almayı uygun bulmuştur: Enes b. Mâlik şöyle haber vermiştir: "Nebî (s.a) ölünceye kadar yerden yüksekte yemek yemedi. Ayrıca ölünceye kadar elenmiş undan yapılan ekmek de yemedi."[1479] Hz. Aişe (r.a) şöyle haber vermiştir: "Nebî (s.a) vefat ettiğinde odamın tereğinde yarım (torba) arpadan başka, canlının yiyebileceği, bir şey yoktu. O arpadan uzun süre yedim. Sonra onu tarttım. Bunun üzerine (bir süre sonra) bitti."[1480]

Fakirlik ağır bir imtihandır. Buna sabredemeyen kişi dilenciliğe meyledebilir. Bu nedenle fakir müslümanın iffetli olması onu çok daha değerli kılmaktadır.[1481] Kişi, bir ihtiyacı çıktığında bunu hemen insanlara arz etmemelidir. Gücü nisbetinde o sıkıntının üstesinden gelmeye çalışmalı ve bu halini Allah'a arz ederek O'ndan yardım istemelidir. Allah, müşkilatını kendisine arz eden kuluna er geç yardım edecektir.[1482]

Bazı hadislerde Rasûlullah'ı (s.a) sevmek ile fakirlik arasında irtibat kurulduğu görülmektedir. Rasûlullah (s.a) kendisini sevdiğini iddia eden kişiye fakirliğe karşı bir kalkan edinmesini salık vermiştir.[1483]

[1478] Tirmizî, "Zühd", 37 (No. 2352). Tirmizî, hadisin garîb olduğunu belirtmiştir.; İbn Mâce, "Zühd", 6 (No. 4126); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/358 (No. 7911) (Kitâbü'r-rikâk). Zehebî Telhîs'inde sahih demiştir.; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/105 (No. 10025); Elbâni, *Sahîha,* 1/618 (No. 308).

[1479] Buhârî, "Rikâk", 16 (No. 6085).

[1480] Buhârî, "Rikâk", 16 (No. 6086).

[1481] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 1/363 (No. 134); İbn Mâce, "Zühd", 5 (No. 4121) (Fadlu'l-fakr).

[1482] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/269 (No. 602). İbnü'l-Mübârek bu bâbda tevekkülle alakalı olmayan rivayetlere yer vermiştir.; Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/328 (No. 600) (Mâ câe fi'l-fakr); Tirmizî, "Zühd", 18 (No. 2326) (el-Hemm fi'd-dünyâ ve hubbihâ). Tirmizî, hadisin hasen sahih garib olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/415 (No. 3869). Ahmed b. Hanbel'in tahriç ettiği metinde "ölüm" kelimesi bulunmamaktadır.

[1483] Tirmizî, "Zühd", 36 (Fadlü'l-fakr) (No. 2350).

*Kitâbü'z-zühd'*lerde fakiriliğin faziletine dair bâb başlıkları oldukça yaygın bir şekilde yer almıştır. Bu başlıklarda en temel vurgu muhacirlerin fakirlerinin zenginlerinden önce cennete girecek olmasıdır. Bunun sebebinin fakir muhacirlerin Allah yolunda şehit olmaları ve neredeyse sorguya çekilecekleri hiçbir malın bulunmamasıdır. Zenginlerin, idarecilerin, hâkimlerin kendilerine verilen imkânlar ve yetkiler sebebiyle sorguları daha uzun sürecektir. Kişinin malı arttıkça hesabı da ona göre artacaktır. Bu durumdan olsa gerektir ki ahirette her zenginin dünyada malının yetecek kadar olmasını isteyeceği bildirilmiştir. Fakirlik imtihanın hikmeti aslında Allah'ın mü'min kulunu kirlenmemesi için dünyadan korumasıdır.

İnsanların zengin, nüfuz sahibi kişilere değer verip fakir, zayıf Müslümanları küçük görmesi toplumda oldukça yaygın bir şekilde görülen hatalardandır. Oysa fakir, zayıf, toplum nazarında itibar görmeyen pek çok mü'min, çoğu zengin, itibar sahibi kişilerden Allah katında kat be kat üstündür. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de zengin, itibar sahibi bazı müşriklerin fakir Müslümanlarla birlikte oturmaktan utandıkları için Rasûlullah'tan yanındaki fakirleri uzaklaştırmasını istemeleri sert bir şekilde eleştirilmiştir. Böylelikle âlimlerin, vaizlerin, kârilerin, talim, tebliğ ve irşad faaliyetlerini yürütürken kendilerinden gelecek dünyevi menfaatleri dikkate alarak zengin, nüfuz sahibi insanları önceleyip fakir, zayıf, itibarsız ancak samimi Müslümanları geri plana atmaları yasaklanmıştır.

Bazı hadislerde fakirlik kavramı yerine miskinlik yer almıştır. Hadis kitaplarında Allah Resûlü'nün (s.a) "*Allah'ım beni miskin olarak yaşat, miskin olarak canımı al ve miskinler zümresiyle haşreyle*" diye dua ettiği nakledilmiştir. Ca'fer b. Ebû Tâlib (r.a), fakirlerle çokça ilgilendiği için Rasûlullah (s.a) tarafından "miskinlerin babası" lakabını almıştır. Fakirlik ağır bir imtihandır. Kişiyi dilenmeye sevk edebilir. Bu nedenle iffetli olmak fakirliğin adabındandır. Kişi, ihtiyacını insanlara arz etmek yerine Allah'a arz etmesi gerekir. Fakirlikle birlikte ele alınan bir diğer husus fakirlikle Allah Resûlü'nü sevmenin arasındaki irtibattır. Zira Rasûlluh (s.a) kendisini sevdiğini söyleyen kişiye fakirliğe karşı hazırlıklı olmasını tavsiye etmiştir.[1484]

[1484] Ebû Hüreyre (r.a) şöyle demiştir: Hacc, umre ve anneme iyilik etmek olmasaydı köle bir kul olmayı isterdim. Çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu işittim: *Köle, Allah'a kulluğunu*

2.3.9. Zikir

İbnü'l-Mübârek, 17. Sırada "el-Amel ve Zikru'l-hafî"; 200. Sırada "et-Terğîb fi'z-zikr" bâbına yer vermiştir. Ayrıca İbnü'l-Mubârek'in Hüseyin el-Mervezî nüshasının son kısmında "Fazlu zikrillah azze ve celle" bâbı bulunmaktadır. Bu başlık, muhtevasıyla tam bir uyum içinde değildir. Ara ara "zikir" konusuyla ilgili rivayetlere rastlanmaktadır.

En üstün amellerden biri dilin sürekli Allah'ı zikretmesidir. Bu hususla ilgili olarak hadislerde "dili zikirle ıslak tutmak" ifadesi kullanılmıştır. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Abdullah b. Büsr (r.a) şöyle rivayet etmiştir: Bir adam 'Ya Rasûlallah! Hangi amel daha üstündür? Diye sordu. Nebî (s.a) '*Dilinin Allah'ın zikriyle ıslak olmasıdır*" buyurdu. Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebû Şeybe'deki tarikte "Bir bedevi İslam'ın şiarlarının kendisine çok geldiğini onlardan yapabileceği bir tanesini bildirmesini Hz. Peygamber'den istemiş, bunun üzerine Nebî (s.a) yukarıdaki hadisi zikretmiştir.[1485] Rasûlullah (s.a) dilin zikirle ıslak olması ifadeyisyle kişinin her fırsatta Allah'ı zikretmesini, dilin sürekli Allah'ı zikretmekle iştiğal etmesini kast etmiştir.

Allah'ı zikretmek bol bol sadaka vermekten, düşmanlarla savaşmaktan daha üstündür. Ebu'd-Derdâ (r.a) bu hususla ilgili olarak şöyle demiştir: "Size derecelerinizi yükseltecek, yöneticilerinizin yanında size doğruyu gösterecek, altın ve gümüş vermekten düşmanlarınızla savaşmaktan, birinizin başı kopuncaya kadar kılıcıyla düşmana vurmaktan daha hayırlı olan amellerinizin en hayırlısını haber vereyim mi? 'Elbette' diye cevap verdiler. Bunun üzerine Ebü'd-Derdâ (r.a) 'Aziz ve Celil olan Allah'ı anmaktır' buyurdu."[1486] İbn Mes'ud (r.a) da dili Allah'ın zikriyle ıslak tutmayı yüz köle azat etmekten bile üstün tutmuştur.[1487]

Zikir ile hamd ve şükür arasında çok sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Allah Teâla, Hz. Musa'ya kendisine layık şükrü ancak dilinin Allah'ın zikriyle ıslak

---

güzel bir şekilde yerine getirdiğinde, efendisinin hakkını eda ettiğinde, hesaba çekilmeden Allah'ın huzuruna çıkar." Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 203 (No. 38).

[1485] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/697 (No. 1495); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, I, 328 (No. 935); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/327 (No. 36201); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 32 (No. 189).

[1486] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/398 (No. 1129); *Zühd kitabı,* 302 (No. 1127).

[1487] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/340 (No. 959); *Zühd kitabı,* 255 (No. 958).

olmasıyla mümkün olacağını bildirmiştir.[1488] Nuh (a.s) bir şey yediğinde, içtiğinde, giydiğinde, bineğine bindiğinde "Elhamdülillah" dediği için Allah (c.c) tarafından "çok şükreden kul" olarak tavsif edilmiştir.[1489] Muaz b. Cebel'e (r.a) göre kişi kendisini cehennem azabından kurtaracak zikirden daha üstün bir amel işleyemeyeceğini belirtmiştir.[1490]

Kul, Allah'ı içinden anarsa Allah da o kulunu hiçbir mahlukatın duymayacağı bir şekilde anar. Kul, Allah'ı bir topluluk içinde anarsa Allah da onu daha faziletli kullar arasında anar. Ubeyd b. Umeyr'den gelen hadisin aslı merfu ve kutsidir.[1491] Ubeyd b. Ümeyr'in üç kısımdan oluşan hadisinin ilgili kısmı şu şekildedir: "*Kulum beni nefsinde anarsa ben de onu nefsimde anarım. Kulum beni tek başınayken anarsa ben de onu kendim anarım. Beni bir toplulukta anarsa ben de onu o topluluktan daha üstün –veya daha temiz- olanının yanında anarım…*"[1492] Ebû Hüreyre (r.a) Nebî (s.a)'den şu kutsî hadisi nakletmiştir: "*Kulum beni andığı ve dudakları benim (zikrimle) hareket ettiği müddetçe onunla beraberim.*"[1493]

Her bir zikrin, tesbih ve hamdin ahirette, manevi alemde bir karşılığı vardır. "Subhanallahi ve'l-Hamdu lillahi velâilâhe illallahu vallahu ekber" sözünün arş etrafında arı vızıltısı gibi vızıltısı vardır ki sahibini anarlar.[1494]

Bir topluluk Allah'ı zikretmek için bir araya geldiğinde melekler onları sarar, üzerlerine sekinet iner ve Allah'ın rahmeti onları kuşatır. Dahası Allah o kulları, katındaki katındakilerin yanında anar. Bu hususu bildiren hadis zühd kitaplarında yer almıştır: Ebû Hüreyre ve Ebû Sa'îd el-Hudrî (r.a) Nebî'den (s.a) şöyle rivayet etmişlerdir: "*Bir topluluk Allah'ı anmak için bir araya geldiğinde melekler onları sarar, üzerlerine sekinet iner, rahmet onları kuşatır, Allah o kulları katındakilerin*

[1488] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2, 699 (No. 1502).
[1489] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2, 697 (No. 1500).
[1490] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/340 (No. 960; *Zühd kitabı,* 256 (No. 959).
[1491] Bk. Buhârî, "Tevhîd", 15 (No. 6970); Müslim, "Zikir", 2 (No. 2675); Tirmizî, "Deavât", 132 (No. 3603).
[1492] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/694 (No. 1487); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/326 (No. 927).
[1493] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 1/339 (No. 956).
[1494] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/696 (No. 1492); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, I, 327 (No. 932).

yanında anar."[1495] Bir meclis tertip edip o mecliste Allah'ı anmadan ve Allah Rasûlü'ne (s.a) salavat getirmeden kalkarlarsa bu onların hanesine kusur olarak yazılır. Allah dilerse affeder dilerse sorguya çeker.[1496] Aslında kişinin içinde bulunduğu hale uygun bir zikir, tesbih veya dua mevcuttur. Kişi bunları ihmal ettiğinde kendisi için bir noksanlık olur.[1497] Allah'ın zikrinin bir nuru vardır. Zikredilen ev, sema ehli tarafından bu nur sayesinde bilinebilir.[1498] Kişi, Allah'ı zikrederek uyursa kendisine sabaha kadar Allah'ı zikretmiş gibi sevap yazılır.[1499] İçinde Allah'ın anılmadığı her an aslında kişinin aleyhinedir.[1500]

Kul Allah'ı andıkça Allah da kulunu anar. Kıymet bakımından Allah'ın kulunu anması, kulun Allah'ı anmasından elbette daha büyüktür. Bu hususu İbn Mes'ud (r.a) şu şekilde dile getirmiştir: İbn Mes'ud (r.a) "*Muhakkak ki namaz, hayâsızlık ve münkerden alıkoyar. Allah'ı zikretmek ise en büyük (ibadettir)*."[1501] ayetini okudu ve 'Yüce Allah'ın kulu anması, kulun Allah'ı zikretmesinden daha büyüktür.' buyurdu."[1502]

Dili sürekli Allah'ı zikretmekle meşgul olanlar gülerek Cennet'e gireceklerdir.[1503] Allah'ı samimi bir kalple zikretmek, Allah'ın (c.c) en çok sevdiği, kulun derecesini en çok yükselten ameldir. Bu fiil, cihaddan ve sadakadan daha üstündür.[1504]

İbnü'l-Mübârek, zikir konusunun bir başka yönüne, zikrin gizli yapılması gerekliliğine değinmiştir. Riya ve sum'a babında geçtiği üzere kişi amelini insanlara duyurmak ve göstermek niyetiyle yaparsa Allah bir şekilde o kişinin asıl niyetini

---

[1495] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/700 (No. 1504); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/330 (No. 944); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İstinâu'l-ma'ruf*, 78 (No. 92); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 291 (No. 764). Ayrıca bk. Müslim, "Zikir", 38 (No. 2699); Tirmizî, "De'avât", 7 (No. 3378); İbn Mâce, "Edeb", 53 (No. 3791).

[1496] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/706 (No. 1520).

[1497] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/341 (No. 961); *Zühd kitabı,* 256 (No. 960).

[1498] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/342 (No. 963); *Zühd kitabı,* 257 (No. 962).

[1499] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/694 (No. 1487).

[1500] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/69 (No. 1497).

[1501] Ankebût, 29/45.

[1502] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/170 (No. 35696); *el-Musannef T,* 14/541 (No: 35696).

[1503] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/179 (No. 35730); *el-Musannef T,* 14/549 (No: 35730).

[1504] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/179 (No. 35733); *el-Musannef T,* 14/550 (No: 35733).

dünya veya ahirette ortaya çıkararak onu küçük düşürür.[1505] Selef-i salihinden öyle kişiler vardı ki Kur'ân-ı Kerim'i hıfz ettiği halde komşuları haberdar olmazdı. Kimisi ise fıkıhta derinleşirdi ancak yakın çevresi dahi bunu fark etmezdi. Evinde misafirler olduğu halde uzun uzun namaz kılsa bile misafirler bunu fark etmezdi. Onlar, yeryüzünde gizli olarak yapabildikleri bir ameli asla açığa çıkarmazlardı. Müslümanlar duaya kendilerini verirlerdi de sesleri işitilmez, ancak kendileriyle Allah azze ve celle arasında bir fısıltı olurdu. Bu durum Allah Teâlâ'nın "*Rabbinize gönülden ve gizlice yalvarın*"[1506] buyurmasındandı. Kişi, Allah'ın kendisine çok yakın olduğunu bilmelidir. Savaşta olsa dahi Allah'ı zikrederken sesini çok yükseltmemelidir.[1507]

Tâbiûn neslinin önde gelen müfessirlerinden olan Mücahid b. Cebr, kişinin Allah'ı çokça zikredenlerden olabilmesi için ayakta, otururken ve yatarken Allah'ı anması gerektiğini haber vermiştir.[1508] Allah'ı çok zikredenlerden olmak için ölçü münafıkların mü'min kulu riyakârlıkla itham edene kadar artırmak olarak belirlenmiştir.[1509] "Lâ havle vela kuvvete illâ billah" zikri cennet hazinelerinden biridir. Müslümanlar bu zikri ihmal etmemelidirler.[1510] "Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîke leh, lehu'l-mülkü ve lehu'l-hamdü biyedihi'l-hayr ve hüve alâ külli şey'in kadîr" zikrini günde on kere tekrar eden kişi on köleyi azad etmiş gibi sevap alır."[1511]

Zikir kavramının zıddı gaflettir. Gafillerden olmaktan, gaflet hali üzere ölmekten Allah'a sığınmak gerekir. Ömer b. Hattab'ın (r.a) şöyle dua ettiği nakledilmiştir: "Allah'ım! Beni gaflet içinde olduğum bir anda öldürmenden, beni gaflet içinde bırakmandan veya beni gafillerden yapmandan San'a sığınırım."[1512]

"Zikir" konusuna dair müstakil bâb başlığı açan tek müellif İbnü'l-Mubârek'tir. İbnü'l-Mübârek, konuyu "el-Amel ve zikru'l-hafi" ve "et-Terğîb fi'z-

[1505] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/59; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/394 (No. 36448); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 39 (No. 238).
[1506] A'raf, 7/55.
[1507] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/396 (No. 1121); *Zühd kitabı,* 300 (No. 1119).
[1508] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/698 (No. 1498).
[1509] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/362 (No. 1022); *Zühd kitabı,* 274 (No. 1021).
[1510] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/396 (No. 1122); *Zühd kitabı,* 301 (No. 1120).
[1511] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/397 (No. 1124); *Zühd kitabı,* 301 (No. 1122).
[1512] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/141 (No. 35593); *el-Musannef T,* 14/512 (No: 35593).

zikr" olmak üzere iki bâb başlığı altında işlemiştir. Söz konusu bâb başlıklarında en üstün amelin zikir olduğu belirtilmiştir. Sürekli Allah'ı anmak tavsiyesi 'dilin Allah'ın zikriyle ıslak olması' teşbihiyle dile getirilmiştir. Aynı zamanda 'dilin Allah'ın zikriyle ıslak olması' en üstün şükür ifadesi olduğu belirtilmiştir. Bu durumu haber veren rivayet aynı zamanda zikir-şükür ilişkisini tespit etmektedir. Dahası, her işinde Allah'a hamd eden Hz. Nuh'un (a.s) 'çok şükreden kul' olarak isimlendirilmesi zikir-hamd-şükür ilişkisini ortaya koymaktadır.

Kulun Allah'ı (c.c) zikretmesiyle Allah'ın da kulunu anması zikir ibadetine özgü bir durumdur ve zikrin en üstün amel olarak nitelenmesinin hikmeti, bu olsa gerektir. Konuyla ilgili hadislerde zikir meclisi tertib etmek övülmüştür. Bununla birlikte bir meclis tertib edip orada Allah anılmadan, Rasûlullah'a salavat getirilmeden dağınılması kusur olarak telakki edilmiştir.

Zikirde esas olan gizli olmasıdır. İbnü'l-Mübârek bu durumu vurgulamak için "gizli zikir" bâbı açmıştır. Ashab-ı kiram bu konuda son derece hassasiyet göstermişler; amellerini olabildiği kadar gizlemişlerdir. Ayrıca zikrederken sesi çok yükseltmemek gerekir. Zikirler arasında "Lâ havle vela kuvvete illa billah' sözünün ayrı bir yeri vardır ve cennet hazinerinden biri olduğu bildirilmiştir.

2.3.10. *Hamd ve şükür*

Hennâd b. Serî, "eş-Şükr 'ale'n-ni'am" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ ise bu konuda *Kitâbü'ş-şükr* kaleme almıştır. İbnü'l-Mübârek ise tek rivayeti muhtevi "Sabır ve şükür" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, ayrıca 27. Sırada "Hamd lillahi Tebâreke ve Teâlâ" bâbı açmıştır. Kütüb-i Sitte müellifleri şükür konusuna daha çok "edeb" ve "Birr ve sıla" bölümlerinde yer vermeyi tercih etmişlerdir.

Konuyla ilgili Hennâd b. Serî "şükür" bâbı açmış, İbn Ebü'd-Dünya ise 208 rivayetten oluşan *Kitâbü'ş-şükr*'ü kaleme almıştır. Her iki müellif, şükür başlığı altında hamd konusunu da işlemişlerdir.

İbn Ebü'-Dünyâ *Kitâbü'ş-şükr*'de konuyla irtibatlı olan ayet-i kerimelere yer vermeyi ihmal etmemiştir: Bunların ilki şükür arttıkça nimetin artacağını ilahi bir kanun olarak belirleyen ayet-i kerimedir: "Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: Aziz ve celil olan Allah, şükretmeyen kulunun nimetini artırmaz. Çünkü yüce Allah şöyle

buyurmuştur: '*And olsun ki şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz haberiniz olsun ki azabım çok şiddetlidir*.'"[1513] Konuyla ilgili bir diğer rivayet "*O insan Rabbine karşı pek nankördür*"[1514] ayetinin tefsirine dairdir. Hasan-ı Basri bu ayette bahsedilen nankörlüğü "maruz kaldığı musibetleri sayıp durur ama kendisine bahşedilen nimetleri unutur." şeklinde tefsir etmiştir.[1515] Bir diğer rivayet "*Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?*" ayet-i kerimesi hakkındadır. Câbir b. Abdullah şöyle nakletmiştir: "Rasûlullah (s.a) ashabına Rahman suresini okuyup bitirdikten sonra şöyle buyurdu: '*Niçin susuyorsunuz? Cinlerin cevabı sizlerinkinden daha güzel. Onlara 'Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?'*[1516] *ayetini birkaç defa okuyunca şöyle dediler 'Rabbimiz! Nimetlerini hiçbir şekilde inkar etmeyiz.*' Ravi dedi ki 'bildiğim kadarıyla sonunda 'Hamd yalnız sana mahsustur' ifadesi de yer almaktadır."[1517] Mukâtil b. Hayyân, "*(Allah) sizlere açık ve gizli nimetlerini tam bir şekilde vermiştir*"[1518] ayeti kerimesi hakkında 'açık nimet İslam'dır. Gizli nimetler ise Allah'ın örttüğü isyanlardır' dedi."[1519] Mücahid b. Cebr şöyle demiştir: "Hz. Nuh (a.s) şükreden bir kuldu. 'Elhamdülillah' demeden kesinlikle bir şey yemez, içmez, yürümez ve bir şeyi tutmazdı. Dolayısıyla Allah Teâlâ '*O, doğrusu çok şükredici bir kuldu*'[1520] buyurarak onu övmüştür."[1521]

Hennâd b. Serî'nin konuyla ilgili olarak yer verdiği ilk merfu rivayet şudur: Enes b. Mâlik (r.a) Rasûlullah (s.a)'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Allah, yemek yiyip içecek içip sonra da hamd eden kulundan razı olur*."[1522] Hem Hennâd b.

[1513] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/442 (No. 3).

[1514] Adiyat, 100/6.

[1515] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/465 (No. 62).

[1516] Rahman, 55/13.

[1517] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/469 (No. 69). Ayrıca bk. Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 55 (No. 3291); Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/515 (No. 3766).

[1518] Lokman, 31/20.

[1519] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 5/515 (No. 183).

[1520] İsrâ, 17/3.

[1521] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/526 (No. 206); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/329 (No. 941); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 45 (No. 281).

[1522] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/399. Ayrıca bk. Müslim, "Zikir, dua, tevbe, istiğfar", 89 (No. 2734); Tirmizî, "Et'ime", 18 (No. 1816).

Serî'nin hem de İbn Ebü'd-Dünyâ'ın "şükür" başlığı altında hamd ile ilgili hadislere yer vermesi bu iki konuyu biribirinden ayrı olarak görmediklerini göstermektedir.

Allah bir kula küçük veya büyük bir nimet verir de kul 'el-Hamdü lillah' derse aldığından daha fazlası verilir.[1523] Kul, kendisini yaratanın, ruh üfleyenin, cennete yerleştirenin Allah olduğunu bilir ve ona hamd ederse tam olarak şükretmiş sayılır.[1524] Söz konusu nimetlerin şükrünü yerine getirebilmek için dilin Allah'ın zikriyle ıslak olması gerekir.[1525] Nimeti zikretmek onun şükrüdür.[1526] Allah'a şükretmenin yolu insanlara teşekkür etmekten geçmektedir.[1527]

Hadis kaynaklarında yer alan Rasûlullah'a (s.a) ait dualar incelendiğinde Rasûlullah'ın her fırsatta Allah'ı andığı, O'na hamd edip şükrettiği, O'ndan yardım istediği görülecektir. İbn Ebü'd-Dünyâ, bu neviden hadislerin birkaçına *Kitâbü'ş-şükr*'de yer vermiştir. Enes b. Mâlik (r.a) Rasûlullah (s.a)'in aynaya baktığında şöyle dua ettiğini haber vermiştir: "*Allah'a hamd olsun ki yarattıklarını en düzgün şekilde yarattı. Lutfedip yüzümü güzel yaptı ve beni Müslümanlardan eyledi*."[1528] İbn Ebü'd-Dünyâ Hz. Peygamber'in şu duasına da *Kitâbü'ş-şükr*'ünde yer vermiştir: "*Ey Allah'ım! Nimetinin zeval bulmasından, ani intikamından, himayenin değişmesinden ve tüm öfkeden sana sığınırım*."[1529] Rasûlullah (s.a)'in şu duası bir yandan şükrün önemini vurgularken diğer yandan Allah'ın yardımı olmadan kulun bunu hakkıyla yerine getiremeyeceğini ortaya koymaktadır: "*Allah'ım! Seni zikretmemde, sana şükretmemde, sana gereği gibi ibadet etmemde bana yardım et!*"[1530] Bu duayı bize ulaştıran bir diğer tarik Muaz b. Cebel'den (r.a) gelmiştir. O rivayette Nebî (s.a) Muaz b. Cebel'e 'Ben seni seviyorum. Bu duayı et' diyerek mezkur duayı zikretmiştir. Muaz b. Cebel de bu hadisi kendisinden alan Sunâbihî'ye, o da Ebû Abdurrahman el-Hubullî'ye 'ben seni seviyorum. Bu duayı et' diyerek hadisi

[1523] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/399.

[1524] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/399.

[1525] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2, 699 (No. 1502).

[1526] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/400.

[1527] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/401; İbn Ebü'd-Dünya, *eş-Şükr,* 25 (No. 64); *Istınâu'l-ma'rûf,* 105 (No. 129); Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Edeb", 12 (No. 4811) (Şükrü'l-ma'rûf); Tirmizî, "Birr ve sıla", 35 (No. 1954) (eş-Şükr limen ahsene ileyk).

[1528] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/488 (No. 119).

[1529] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/447 (No. 16).

[1530] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/442 (No. 4).

nakletmişlerdir.[1531] Enes b. Mâlik, Rasûlullah (s.a)'in yemek yediğinde "*Beni yediren, içiren, hidayete erdiren, başıma gelenlerin en güzelini veren Allah'a hamd olsun. Kuvvet sahibi ve rızık veren Allah'a hamd olsun. Allah'ım! Bize verdiğin iyi şeyleri, güzel rızıkları geri alma ve bizi sana şükredenlerden eyle.*" şeklinde dua ettiğini nakletmiştir.[1532] Bir seferinde ise Rasûlullah (s.a) yemekten sonra şöyle dua etmiştir: "*Yediren, içiren, boğazımızdan kolayca geçirip ona çıkış yeri var eden Allah'a hamd olsun.*"[1533]

Kişi, Kur'an-ı Kerim'de, hadislerde ve selef-i sâlihinin bildirdiği hususlardan ötürü Allah'a hamd ve şükretmelidir. Örneğin Hasan-ı Basrî, İslam için, Kur'an için, Hz. Peygamber (s.a) için, aile ve mal için, afiyet için Allah'a hamd etmiştir.[1534] İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Kitâbü'ş-şükr*'ü peygamberlerin, ashab-ı kiramın, selef-i sâlihînin farklı nimetlere karşı yaptıkları hamd ve şükür örnekleriyle doludur. Onlardan biri helâdan çıkarken yapılan hamdlerdir. Örneğin Hz. Nuh (a.s) ise helâdan çıktığında *"(Yediklerimin) lezzetini bana tattıran faydasını bedenimde alı koyan, sıkıntısını benden uzaklaştıran Allah'a hamd olsun*." şeklinde dua ettiği nakledilmiştir.[1535]

İbn Ebü'd-Dünyâ, kulun kendisine verilen nimetin eserinin üzerinde görülmesini şükür kapsamında değerlendirmiş olacak ki bu hadisin birkaç ayrı tarikini peş peşe tahriç etmiştir. Onlardan ikisi şudur: Nebî (s.a) şöyle buyurdu: "*Yiyiniz, içiniz ve maksadının dışına çıkmayacak ve haddi aşmayacak şekilde sadaka veriniz. Şüphesiz Allah, nimetinin eserini kulunun üzerinde görmek ister.*"[1536] İkinci rivayet şu şekildedir: "Ebu'l-Ahvas'ın babası şöyle dedi: Sefil bir halde Rasûlullah'ın (s.a) yanına gittim. '*Senin malın var mı?*' diye sordu. 'Evet var' dedim. '*Ne çeşit mal*?' diye sorunca 'Ne ararsan var. Allah bana deve, at, köle ve koyun verdi' dedim. Bunun üzerine '*Eğer Allah sana mal verdiyse üzerinde görülsün*'

[1531] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/483 (No. 109). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Fedâilü'l-Kur'ân", 359 (No. 1522); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/677 (No. 1838).

[1532] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/510 (No. 170).

[1533] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/510 (No. 571); Ebû Dâvud, "Et'ime", 52 (No. 3851).

[1534] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/368 (No. 1041); *Zühd kitabı,* 278 (No. 1040).

[1535] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/490 (No. 127).

[1536] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/461 (No. 51).

buyurdu."[1537] Veki' b. Cerrâh, *Kitâbü'z-zühd*'ün "el-Eserü'l-hasen" bâbında selef-i salihin tarafından şöyle söylendiği nakledilmiştir: "*Allah azze ve celle nimetinin eserini kulunun üzerinde güzel bir şekilde görmek ister. Sefaletten ise hoşlanmaz.*"[1538] Bu kavlin bir zühd kitabında yer alması oldukça manidardır.

Sevindirici bir haber aldığında secdeye kapanmak Rasûlullah'ın (s.a) sünnetidir. Örneğin kendisine salavat getiren mü'min bir kula Allah'ın misliyle karşılık vereceği müjdesini alınca Rasûlullah (s.a) secdeye kapanmıştır.[1539] Bu sünneti sahabe-i kirâm da uygulamıştır.[1540] Ka'b b. Mâlik (r.a) de Allah tarafından bağışlandığı haberini alınca secdeye kapanmış ve üzerindeki ridasını müjdeleyene vermiştir.[1541]

Kişi, Allah'ın kendisine verdiği nimetlerin kadrini hakkıyla bilmek için kendinden aşağıda olanlara bakmalıdır.[1542] Aksi takdirde kişi kendisine verilen nimetleri küçümser.[1543] Hz. Peygamber'in (s.a) buyurduğuna göre "Kim dini konusunda kendinden üstün olana bakar ve ona uyarsa, dünyası konusunda kendinden aşağıda olana bakar ve Allah'ın kendisini ondan üstün tuttuğu hususlar konusunda hamd ederse Allah onu sabreden ve şükreden olarak yazar."[1544]

İstidrâc konusu şükür ile irtibatlı görülen hususlardan biridir. Süfyân-ı Sevrî *"(Ey Nebî)! Bu sözü (Kur'an'ı) yalanlayanlarla beni baş başa bırak. Biz onları bilemeyecekleri biçimde adım adım helaka yaklaştıracağız"*[1545] ayet-i kerimesini

---

[1537] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/461-462 (No. 51-53). Ayrıca bk. Tirmizî, "Edeb", 54; Ebû Dâvud, "Libâs", 18 (No. 4063).

[1538] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 2/442 (No. 192).

[1539] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/495 (No. 138). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 3/200 (No. 1662); Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/344 (No. 810).

[1540] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/494 (No. 135).

[1541] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/494 (No. 136).

[1542] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/476 (No. 91); Buhârî, "Rikâk", 30 (No. 6125); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 9 (No. 2963).

[1543] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/506 (No. 162); Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 2/380 (No. 145); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 19 (no. 98); Müslim, "Zühd ve rekâik", 9 (No. 2963); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyame ve'r-rekâik ve'l-vera'", 58 (No. 2513); İbn Mâce, "Zühd", 9 (No. 4142) (el-Kanâ'a).

[1544] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/308 (No. 675); Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd,*254 (No. 121) (Fazlü't-tevâzu'); Tirmizî, "Zühd", 58 (No. 2512).

[1545] Kalem, 68/44.

'Onlara bol bol nimet verip şükretmekten alıkoyacağız' şeklinde tefsir etmiştir."[1546] Sâbit el-Bünânî istidracın Allah'ın şükretmeyen kullarına kurduğu tuzak olduğunu belirtmiştir.[1547] Bu kavillerden anlaşıldığına göre Allah nimetlerini her kula aynı hikmetle ve sebeple vermemektedir. Kişi bu hususla ilgili olarak durumunu anlayabilmek için yaşantısının Allah'ın rızası doğrultusunda olup olmadığını gözden geçirmelidir. İsyanlarla dolu bir hayat yaşadığı halde kendisine verilen nimetler azalmadan devam ediyorsa bu durumun kendisi için istidrac olabileceğini düşünmelidir.

Şükür ve hamd konusu hem Kur'ân-ı Kerim'de hem de hadislerde geniş bir şekilde yer almıştır. İbn Ebü'd-Dünya söz konusu ayetlerin bir kaçına kitabında yer vermiştir. Bu ayetlerden çıkan hükümler şunlardır: Kul şükrettikçe Allah nimetlerini artıracaktır. Şükür kavramının zıddında nankörlük yer almaktadır ve bu yasaklanmıştır. Hasan-ı Basrî nankörlüğü 'kulun başına gelen musibetleri sayıp dururken kendisine verilen nimetleri unutması' olarak izah etmiştir.

Allah'ın verdiği sonsuz nimetlerin şükrünü eda edebilmek için bu nimetlerin Allah'tan geldiğini bilmek ve O'na hamd etmek gerekir. Bir rivayete göre Allah'a layıkıyla şükredebilmek için dilin sürekli Allah'ı zikretmesi gerekir. Allah'a şükretmenin gereklerinden birisi insanlara teşekkür etmektir. Hz. Peygamber, aynaya baktığında, yemek yediğinde, su içtiğinde hep Allah'a hamd etmiştir. Dahası, Allah'a şükredebilmek için yine Allah'tan yardım istemiştir. Sevinçli bir haber aldığında şükür ifadesi olarak secdeye kapanmıştır. Ayrıca, genel olarak ibadet etmeyi şükrün gereği olarak görmüştür. "el-Hamdü lillah" sözünün en üstün zikir olduğunu belirtmiştir.

İbn Ebü'd-Dünyâ, kula verilen nimetlerin kulun üzerinde görülmesi gerektiğini haber veren hadisleri *Kitâbü'ş-şükr*'ün kapsamına almıştır. Bu hususla ilgili olarak kişi imkânı ölçüsünde temiz, düzgün giyinmeli, çok eskimiş, yırtılmış, kirlemiş elbiselerle, saçı başı dağınık bir vaziyette toplum içine çıkmamalıdır. Kişi imkânları kendisinden üstün olanra bakmamalı; imkânları kendisinkinden daha kısıtlı olan insanlara bakarak Allah'ın kendisine verdiği nimetleri küçümsememelidir.

[1546] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/486 (No. 115).
[1547] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (eş-Şükr),* 5/487 (No. 117).

2.3.11. Tevbe ve istiğfar

Vekî‘ b. Cerrâh 40. sırada, Hennâd b. Serî 77. sırada, Dârimî 18 ve 19. sırada, Hüseyin b. Sâid 12. sırada, İbn Mâce 30. sırada “Tevbe” bâbına yer vermişlerdir. İbn Ebü’d-Dünyâ ise 208 rivayetten müteşekkil *Kitâbü’t-tevbe* kaleme almıştır.

Buhârî ve Tirmizî bu konuyu “Deavât” bölümü altında ele almayı tercih ederken, Müslim, hem “zikir” bölümünde hem de müstakil olarak açtığı “tevbe” bölümünde ele almıştır.

Ğaffâr ve Tevvâb olan Allah her gece yarısında veya gecenin son üçte birinde dünya semasına inerek, dua edenin duasını kabul eder, bağışlanma dileyeni bağışlar. Kendisinden talepte bunanların isteklerini kabul eder. Bu durum fecr vaktine kadar devam eder. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah’ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: “*Allah Tebâreke ve Teâla, her gecenin son yarısında veya son üçte birinde dünya semasına iner ve şöyle buyurur: Bana dua eden kim duasına icabet edeyim? Benden bağışlanma dileyen kim, bağışlayayım? Benden isteyen kim, dilediğini vereyim? Bu durum fecr vaktine kadar veya imam sabah namazının kıraatini bitirene kadar devam eder.*”[1548] Allah Teâlâ, Ğaffâr ve Tevvâb olmasının tecelli ettiği hususlardan biri gece günah işleyenlerin gündüz tevbe etmelerini; gündüz günah işleyenlerin ise gece tevbe etmelerini beklemesidir.[1549]

İbn Hacer, “Allah’ın dünya semasına inmesi”ni nasıl anlamak geretiğine dair İslam tarihinde farklı görüşlerin ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu konu “nüzûl” meselesi olarak ele alınmıştır.[1550] Müşebbihe mezhebi, nüzûlün manası tespit edilirken ilgili nasslardaki ifadelerin zahirinin esas alınması gerektiğini söylerler. Haricîler ve Mu‘tezile Kur’an’daki benzeri ifadeleri tevil ettikleri halde bu tür hadisleri tevil etmeyip sıhhatini inkar ederler. Selefin cumhuru ise Allah’ı teşbih ve keyfiyetten tenzih ederek bu hadislere varid olduğu şekliyle icmalen iman etmeyi

[1548] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/447 (No. 884); İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd ve’r-rekâik*, 1/322 (No. 919); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü’d-Dünyâ, *et-Teheccüd ve kıyâmü’l-leyl*, thk. Muslih b. Cezâ el-Hârisî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1998), 404 (No. 359) Ayrıca bk. Buhârî, “Rikâk” 14 (No. 1094); Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 198 (No. 758); Tirmizî, “Deavât”, 79 (No. 3498).

[1549] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/447 (No. 885). Ayrıca bk. İbn Mende, *et-Tevhîd,* 2/93 (No. 233).

[1550] Nuzûl meselesi hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Nüzûl” (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 2007).

tercih ederler. Beyhakî, bu görüşü dört mezhebin imamından, Süfyân-ı Sevrî, Süfyân b. Üyeyne, Hammad b. Ebû Süleyman, Evzaî ve Leys'ten nakletmiştir.[1551]

Öncelikle Müslümanlar şeytanın adımlarının neler olduğunu öğrenmeli ve şeytana uymamalıdır. Değilse şeytan kişiyi adım adım küfre doğru götürür. Şu rivayet bizlere bu ilkeyi haber vermektedir: Kâsım b. Velid el-Hemdânî, Katâde'ye "*Şeytanın adımlarına uymayın*"[1552] ayetini sordu. O da 'Allah'a karşı yapılan her günah, şeytanın adımlarındandır' dedi."[1553]

Kişi, bir günah işlediği zaman hemen ardından o günahı silecek bir iyilik işlemelidir. Çünkü İslam'da iyilikler kötülükleri giderir ilkesi vardır.[1554] Müslüman, işlediği bir günahı hatırladığında abdest alıp iki rekat namaz kılıp ardından istiğfar ederse Allah onun günahlarını bağışlar.[1555] Bu ilke "*Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka km bağışlayabilir ki? Onlar yaptıklarında bile bile ısrar etmezler*."[1556] ayetinden alınmadır.[1557] Tevbe ile ilgili bir diğer önemli husus kişinin günahlarını ifşa etmemesi, insanlara anlatmaması gerektiğidir. Kişinin gühanıhı gizlemesi, işlediği günahtan pişman olması; sonra Allah'tan bağışlanma dilemesi daha doğrudur.[1558]

Kişi, samimi bir şekilde tevbe ettikten sonra tekrar aynı günaha dönmemelidir.[1559] Müslümanlar, günahlarında ısrar etmezler.[1560] Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de ardından tevbe ederse Allah onun tevbesini kabul eder.[1561]

[1551] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* 3/548.

[1552] Bakara, 2/168.

[1553] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (Kitâbü't-Tevbe),* 2/539 (No. 1).

[1554] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/545 (No. 16).

[1555] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/572 (No. 83).

[1556] Âl-i İmrân, 3/135.

[1557] Ebu Davud, "Fedâilü'l-Kur'an", 359 (No. 1521).

[1558] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 449 (No. 449); İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4254) (Zikrü't-tevbe). Ayrıca bk. Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 3 (No. 503); Müslim, "Tevbe", 39 (No. 2763).

[1559] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/172 (No. 35702); *el-Musannef T,* 14/542 (No: 35702)

[1560] Âli İmran, 3/135.

[1561] Nisa, 4/110.

Her işlenen günah, kalpte bir siyah nokta meydana getirir. Kul, bu günahından ötürü istiğfar edip tevbe ederse kalbi cilalanır. Aksine, günahında ısrar ederse kalbindeki siyahlık artar. Tâ ki bu siyahlık kalbi tamamen kaplar. Konuyla ilgili olan "*Onların kalplerini işledikleri günahlar karartmıştır.*"[1562] ayetinde geçen (رَانَ) fiilini Hasan-ı Basrî, "kalp ölene dek günah üstüne günah işlemek" olarak tefsir etmiştir.[1563] Yukarıda da geçtiği üzere bu ayetten anlaşılan odur ki kul günahta ısrar ederse kalbi kararıp ölebilir. Bu nedenle küçük veya büyük günahlarda ısrar etmemek gerekir.

"Günahları azaltmak" meselesi tevbe konusunun önemli başlıklarından biridir. Hatta Veki' b. Cerrah "Kılletü'z-zünûb" bâbı, Buhâri ise "Mâ yüttekâ min muhakkirâti'z-zünûb" bâbı açmıştır.[1564] İbn Mâce'nin "Zikrü'z-zünûb" bâbında; İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Kitâbü't-tevbe'*sinde konuyla ilgili rivayetler bulunmaktadır.

Mü'min kul, hayırlı amellerini artırmaktan önce günahlarını azaltmaya odaklanmalıdır. Günahlardan uzak durmak, kişiyi faziletliler arasında en ön safa girmesini sağlar.[1565] Çünkü kişi günah azlığından daha hayırlı bir şeyle Allah'ın huzuruna çıkamaz.[1566] Müslüman, bir fiili, günah olduğunu bile bile işlemekten sakınmalıdır. Çünkü bu yaklaşım, kişiyi günahları küçük görmeye sevk eder ve kişinin itikadına zarar verir.[1567] Müslüman günahını her an için altında kalıp ezileceği bir kaya gibi görürken kafir bir sinek kadar küçük görür.[1568]

Aslında kişi günahın küçüklüğü ve büyüklüğünden ziyade o günahı kime karşı işlediğini düşünürse kendine çok daha fazla çeki düzen verir.[1569] Nitekim selef-i sâlihîn, kişinin günah işleyip onu küçük görmesini büyük günahlardan saymıştır.[1570]

[1562] Mutaffifîn, 83/14; İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/614 (No. 198).

[1563] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/614 (No. 196).

[1564] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 2/534; Buhârî, "Rikâk", 32; İbn Mâce, "Zühd", 29.

[1565] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/539 (No. 4).

[1566] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/22 (No. 67) (Tahvifu avâkibi'z-zünub); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/452 (Tevbe ve istiğfar); Ebû Davud, *ez-Zühd,* 287 (No. 326).

[1567] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/164 (No. 35678); *el-Musannef T,* 14/535 (No: 35678)

[1568] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/23 (No. 68, 69) (Tahvifu avakibi'z-zünûb); *Kalbin incelikleri,* 33 (No. 68); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/164 (No. 35680); Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/403 (No. 11846). Ayrıca bk. Buhârî, "Deavât", 4 (No. 5949).

[1569] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/23 (No. 71); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 311 (No. 2267)

[1570] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/567 (No. 72).

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Rabbinin makamından korkanlar için iki cennet vaad edilmiştir. Bu ayetteki muradın kişi günah işlemek istediğinde Rabbini hatırlayıp o günahtan vazgeçmesi olduğu belirtilmiştir.[1571]

Ashâb-ı kiram, Hz. Peygamber'in (s.a) irtihalinden hemen sonra toplumda günahları küçük görme hastalığının zuhur ettiğini görmüştür. Enes b. Mâlik (r.a) şöyle demiştir: "Sizler öyle ameller işliyorsunuz ki sizin gözünüzde onlar kıldan daha incedir (küçüktür). (Oysa) biz onları Nebî (s.a) zamanında büyük günahlardan sayardık."[1572]

Kulun günahlarını Allah'a itiraf etmesi, nimetlerin Allah'tan geldiğini bilmesi, kendisini bağışlayacak olan yegâne zâtın Allah olduğunu bilmesi, Hak Teâlâ'nın hoşuna gider. Ayrıca kişi günah işlediğini fark ettiğinde şu duayı yapması tevbesinin bağışlanmasına yardımcıdır. İbn Mes'ud (r.a) bu duayı "Allah'ın en çok hoşlandığı söz" kaydıyla nakletmiştir.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ , تَبَارَكَ اسْمُكَ , وَتَعَالَى جَدُّكَ , وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ، رَبِّ إِنِّي قَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ.

"*Allah'ım Sen hertürü eksiklikten uzaksın. Seni dâima böyle tenzih eder ve överim. Senin adın mübarektir. Varlığın her şeyden üstündür. Senden başka ilah yoktur. Ey Rabbim! Ben nefsime zulmettim, beni bağışla. Zaten günahları sadece Sen bağışlayabilirsin*"[1573] Kişi, Allah'ın cezalandırmasından ve öfkesinden kurtulmak için dil ile istiğfar etmeli, kalp ile pişmanlık duymalı, uzuvlar ile günahları terk etmelidir.[1574]

Allah Teâlâ her zaman mü'min kulundan yanadır. Muradı kulunun kendisine yönelmesidir. Kul, tevbe ettiğinde Allah Teâlâ çok hoşnut olur.[1575] Allah (c.c) yarattığı bütün mahlukâttan müstağnidir. Onların ibadetine, tevbesine ihtiyacı yoktur.

[1571] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/561 (No. 53).

[1572] Buhârî, "Rikâk", 32 (No. 6127).

[1573] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/463 (No. 925, 926). Buhârî ise "seyyidü'l-istiğfâr" duasını kaydetmiştir. Bk. Buhârî, "Deavât", 2 (No. 5947).

[1574] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/540 (No. 5).

[1575] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/448 (No. 888); Dârimî, "Rikâk", 18 (No. 2770); İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4249).

Allah affetmediği müddetçe herkes günahkârdır. Bu nedenle herkes O'na yönelmeli, O'ndan bağışlanma dilemeli, O'ndan rızık istemelidir.[1576]

Allah Teâlâ, her zaman mü'min kulundan yanadır. Bunun tezahürlerinden bir diğeri iyiliklerin en az bire on misliyle yazılıp kötülüklerin sadece bire bir misliyle yazılması ilkesini tespit etmesidir.[1577] Allah, kulunu ondan daha iyi tanımaktadır. İnsanoğlu meleklerden farklı olarak hata yapabilecek bir yapıda yaratılmıştır. Bu durumun telafisi olarak kendisinden tevbe ve istiğfar etmesi istenmiştir.[1578]

Rasûlullah (s.a) geçmiş ve gelecek hataları bağışlanmış olmasına rağmen günde en az yüz kere istiğfar etmiştir. Ümmeti olarak bizlerin de bu sünneti yerine getirmemiz gerekir.[1579] Kul, istiğfar ettiği müddetçe "*günahta ısrar edenlerden*"[1580] sayılmaz.[1581]

İnanan kul, günah işlemekte ısrar ediyorsa onun bu ısrarı küçük günahı büyük günaha dönüştürebilir. Diğer taraftan kişi bir şekilde büyük günah işlemiş olabilir. Ancak, kat'i bir şekilde o günahtan dönüp istiğfar etti mi Allah onu bağışlar. Allah'ı inkar etmek ve Allah'a şirk koşmak dışında hiçbir büyük günah tevbeye engel

---

[1576] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/456 (No. 905); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 457 (No. 905); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera', 48 (No. 2495); İbn Mâce, "Zühd", 30 (Tevbe) (No. 4257).

[1577] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/451 (No. 895); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 452 (No. 895); Dârimî, "Rikâk", 69, (No. 2828); Buhârî, "Rikâk", 31 (No. 6126); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü't-tevbe*, 51 (No. 26); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/388 (No. 11801) (Kitâbü'r-rikâk). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/315 (No. 2519); Müsilm, "İmân", 206 (No. 130).

[1578] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyame ve'r-rekâik ve'l-vera', 49 (No. 2499). Tirmizî hadisin garib olduğunu belirtmiştir.; Dârimî, "Rikâk", 18 (No. 2769); İbn Mâce, "Tevbe", 30 (No. 4251); İbn Ebü'd-Dünya, *et-Tevbe*, 135, (No. 178). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/344 (No. 13049). Muhakkik, isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.

[1579] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/460 (No. 916); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 461 (No. 916); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/400 (No. 1137); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/334 (No. 36226); Dârimî, "Rikâk", 15 (No. 2765); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevbe*, 134 (No. 176).

Rasûlullah'ın (s.a) günde yüz kere istiğfar ettiğine dair hadisler için bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/400 (No. 1136); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 10 (No. 34); İbn Mâce, "Edeb", 57 (No. 3815).

[1580] Âl-i İmrân, 3/135. ("*Ve (yine) onlar, çirkin bir işledikleri veya (günahlarla) kendilerine zulmettikleri zaman, Allah'ı anarak hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. Zaten, Allah'tan başka kim günahları bağışlar ki? Bir de onlar, işledikleri (günah ve hatalı işleri)nde bilerek ısrar etmezler."*).

[1581] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/606 (No. 172). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Fedâilü'l-Kur'ân", 359 (No. 1514).

değildir. Tevbe kapısı kul için daima açıktır. Hiçbir büyük günah kulu Allah'ın rahmetinden ümit kesmeye sevketmemelidir.[1582]

Kişi, iradesinin zayıflığından ötürü tekrar tekrar işlediği, alışkanlık haline getirdiği bir günaha dönebilir. Ancak, bu kişi bile Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeli ve şeytanını yoruncaya kadar günaha her döndüğünde tekrar tevbe ve istiğfarla Allah'a yönelmelidir.[1583] Nitekim büyük günahların en büyüğü Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir.[1584] Can boğaza gelmeden önce yapılan tevbe Allah katında makbüldür.[1585] Hasan-ı Basrî "*Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tevbesidir. İşte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.*"[1586] ayetinde geçen (**ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ**) ifadesini "can boğaza gelmeden tevbe ederler" şeklinde tefsir etmiştir.

Allah, mü'min kulunu şeytanın kucağına atmamıştır. Allah, her zaman mü'min kulundan yanadır. Bunun tezahürlerinden birisi mü'min kul hata ettiğinde sağdaki meleğin soldaki meleğe söz konusu günahı bir müddet yazmamasını emretmesidir.[1587]

Kişi nasûh bir tevbeyle günahlarından tevbe ettikten sonra "acaba benim günahlarım affolundu mu?" şeklinde şüpheye düşmemelidir. Veki' b. Cerrâh'ın tâbiûn neslinin en önemli hadis âlimlerinden olan Şa'bî'ye isnad ettiği "*Günahından tevbe eden günah işlememiş gibidir.*"[1588] sözü bu ilkeyi ortaya koymaktadır. "*Allah*

[1582] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/607 (No. 173).

[1583] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/458 (Tevbe ve istiğfar); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/563 (No. 59). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-iman,* 9/303 (No. 6688).

[1584] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/552 (No. 31); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir,* 9/156 (No. 8784).

[1585] İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4253); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/599 (No. 150). Ayrıca bk. Tirmizî, "Deavât", 99 (No. 3537); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 10/300 (No. 6160). Muhakikk hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.; Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/286 (No. 7659). Zehebî, *Telhîs'*te hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

[1586] Nisa, 4/17.

[1587] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/462 (No. 920); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 463 (No. 920).

[1588] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/542 (No. 278). İbn Mâce bu sözü merfu olarak tahriç etmiştir. Bk. İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4250). Muhakkik Şuayb Arnavut hadisin şahitleriyle hasen derecesine yaklaştığını belirtmiştir. Bk. *Sünen-i İbn Mâce,* 5/320 (Dipnot no. 2)

tevbe edenleri sever ve temizlenenleri sever."[1589] ayeti kerimesi de bu ilkeyi destekler.

Kişinin hataları semaya ulaşsa dahi Allah, kendisine yönelen kulu bağışlar.[1590] Kişinin günahından pişman olması da bir tevbedir.[1591] Allah'tan korkmak her şartta kula fayda verir. Nitekim hiçbir hayrı bulunmayan bir kul Allah'tan korktuğu için cesedinin yakılıp külünün savrulmasını vasiyet ettiği için Allah onu bağışlamıştır.[1592]

Günah işleyen bir kul gördüğünde müslümana düşen ona beddua etmek değil onun bağışlanması ve tevbe etmesi için dua etmektir.[1593] Günah işleyen kişiye beddua etmek şeytana yardım etmek olur.[1594]

Kitâbü'z-zühd müelliflerinin genel olarak müstakil "tevbe" veya "tevbe ve istiğfar" başlıkları açtıkları görülmektedir. Tevbe kavramı Kur'an-ı Kerim'in temel kavramları arasında yer almaktadır. İbn Ebü'd-Dünyâ *Kitâbü't-tevbe*'sinde konuyla alakalı pek çok ayet tefsirine yer vermiştir. Bu ayetlerde bir kötülük işlendiğinde bağışlanma için ardından hemen iyilik yapmak, hususen abdest alıp iki rekat namaz kılmak tavsiye edilmiştir. Mü'minlerin bilerek hatalarında ısrarcı olmazlar. Bir hata işlediklerinde Allah'ı hatırlayıp tevbe ve istiğfar ederler. Kul, günah işleyeceği zaman Rabbinin makamını, büyüklüğünü hatırlayıp günahı terk etmelidir. Günahlar kalpte siyah nokta meydana getirir. Günahlarda ısrar etmek kalbin tamamen kararıp ölmesine sebep olur.

Tevbe meselesinde aslolan "günahları azaltmak, olabildiğince günahlardan uzak durmaktır". Bu konuyu zühd müellifleri müstakil "Kılletü'z-zünûb" başlığı altında ele almışlardır. Allah'ın huzuruna çıkarken kula en faydalı desteklerden biri

---

[1589] Bakara, 2/222.

[1590] İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4248). Muhakkik, hadisin sahih ligayrihî olduğunu belirtmiştir.

[1591] İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4252); İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/297 (en-Nedm ale'l-hatîe); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/368 (No. 1044). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/37 (No. 3568). Muhakkik, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/271 (No. 7612); Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 9/260 (No. 6629).

[1592] İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4255); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/372 (No. 1056); Buhârî, "Rikâk", 25 (el-Havf minallah); Dârimî, "Rikâk", 92 (No. 2855); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Maraz ve'l-keffârât*, 200 (No. 261).

[1593] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/583 (No. 114).

[1594] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (et-Tevbe),* 2/584 (No. 115).

"günah azlığıdır". Mü'min, günahlarını altında kalmaktan korktuğu bir kaya parçası gibi görürken kafir bunu hafife alır. Müslümanlar arasında Asr-ı saadet döneminden sonra yaşanan değişimlerden biri de günahları küçük görme hatasına daha sık düşülmesidir. Oysa, selef-i salihin, günahları küçük görmeyi büyük günahlardan saymıştır.

Kişi tevbe ettikten sonra günaha dönse de "tevbeye yüzüm yok" diyerek tevbe ve istiğfarı terk etmesi doğru değildir. Aksine tekrar tekrar hataya düşse de şeytanı yorup, bıktırıncaya kadar tevbe ve istiğfarı bırakmamalıdır. Can boğaza gelinceye kadar tevbe kapısı açıktır. Allah'ın rahmetinden ümit kesmek büyük günahlardandır ve yasaklanmıştır.

Yapılan iyiliklere en az bire on sevap yazılması, kötülüklere ise bire bir günah yazılması, yapılan iyiklerin kötülükleri silmesi, tevbe kapısının sürekli açık olması, Allah'ın kulun tevbesinden hoşnut olması, "gece olunca dünya semasına inerek yok mu bağışlanma dileyen bağışlayayım" buyurması, rahmetinin gazabını geçtiğini haber vermesi bir yandan Allah'ın kullarına olan sevgisi, merhameti, şefkatini gösterirken diğer yandan kullarını şeytanın eline bırakmadığını gösterir. İnsanlar da Allah'ın bu konudaki sünnetullahından ibret alarak günah işleyen kişilere beddua etmemeli, onların bağışlanmasını dilemelidir. Aksi takdirde o kişiye karşı şeytana yardım etmiş olurlar.

2.3.12. Hubbullah

"Allah'a kavuşmayı arzulamak" konusuna dair İbn Mübarek, 85. Sırada "Hubbü'l-mü'min likâillahi teâlâ" başlığı açmıştır. Tirmizi, 6; Buhari, 41. Sırada "Men ehabbe likâallah ehabbellahu likâehu" bâbı açmışlardır. Darimî, 42. Sırada "Bâbun fî hubbi likâillah" başlığı açmıştır. Veki' b. Cerrâh, diğerlerinden farklı olarak 49. sırada "Men yuhbib er-Rabbe ilâ halkih" bâbı açmıştır.

Mü'min kul ölümü yaklaşınca Allah'ın müjdesini görür ve Allah'a kavuşmayı arzular. Allah da o kulu huzuruna almayı arzular. Enes b. Mâlik, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Kim Allah'a kavuşmayı severse (kavuşmaktan hoşlanırsa) Allah da onunla kavuşmak ister. Kim Allah'a kavuşmayı istemezse Allah da onunla karşılaşmayı istemez.* Denildi ki "Yâ Rasûlallah bizler

hepimiz ölümü kerih görürüz. (Nebî s.a) '*o, ölümü kerih görmek değildir. Mü'mine Allah'tan müjdeci geldiğinde onun için hiçbir şey Allah'a kavuşmaktan daha sevimli değildir. Kâfir ise hoşlanmadığı şey geldiğinde onun için Allah'ın huzuruna çıkmaktan daha çok kerih göreceği bir şey yoktur. Allah da onunla karşılaşmayı istemez.*' buyurdu"[1595] Diğer müelilfler ise bu hadisin sadece baş tarafınının yer aldığı metni nakletmeyi tercih etmişlerdir.[1596]

Allah'ı ve Resûlü'nü her şeyden çok sevmek imanın tadını almanın en önemli şartıdır. Enes b. Mâlik (r.a) şöyle demiştir: "Şu üç husus kendisinde bulunan kişi, imanın tadını ve lezzetini alır: Allah Teâlâ'yı ve O'nun Resûlü'nü her şeyden daha çok sevmek, Allah için sevmek Allah için buğz etmek, Allah'a ortak koşmaktansa kendisi için yakılan ateşe atılmayı yeğlemek."[1597] Rasûlullah (s.a) "En yüce dostuna" kavuşmayı arzulayarak ruhunu teslim etmiştir.[1598]

Allah'ı sevmek ve Allah'ı kullarına sevdirmek için gayret etmek kişiyi Allah katında üstün bir mevkiye ulaştırır.[1599] İbrahim b. Edhem'in şu sözü vera', zühd ve Allah sevgisi arasındaki ilişkiyi tespit etmektedir: "Vera' kulu zühde ulaştırır. Zühd ise onu Allah azze ve celle'nin sevgisine ulaştırır."[1600]

Veki' b. Cerrâh, "Rabbi kullarına sevdirmek" bâbı açarak diğerlerinden farklı bir konuya değinmiştir. O, bu bâbda şu merfu hadise yer vermiştir: Temîm ed-Dâri, Rasûlullah'tan şöyle rivayet etmiştir: "*Din samimiyettir, din samimiyettir, din samimiyettir*." (Ashab) kimin için Ya Rasûlallah" dediler. "*Allah için, Allah'ın kitabı için, Müslümanların imamları için ve Müslümanların geneli için*" buyurdu.[1601] Aynı müellif, Müslümanlara karşı samimiyet konusunda bir de Cerir b. Abdullah (r.a)'ın

---

[1595] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/285 (No. 642); Buhârî, "Rikâk", 41 (No. 6142); Dârimî, "Rikâk", 43 (No. 2798).

[1596] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/345, (No. 971, 972); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/314 (No. 89); Tirmizî, "Zühd", 6; İbn Mâce, "Zühd", 31, (No. 4264); Ayrıca bk. Müslim, "Zikir", 14.

[1597] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/239 (No. 35910); *el-Musannef T,* 14/604 (No. 35910). Diğer kaynaklarda bu rivayet merfu olarak yer almıştır: İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/285 (No. 827); Buhârî, "Edeb", 42 (No. 5694) (el-Hubbu fillah); Müslim, "İman", 67 (No. 43).

[1598] Buhârî, "Rikâk", 41 (No. 6144).

[1599] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/620 (No. 345).

[1600] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/241 (No. 289); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 312 (No. 834).

[1601] Vekî' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/621 (No. 346). Ayrıca bk. Müslim, "İman", 95 (No. 55); Ebû Dâvud, "Edeb", 66 (No. 4944).

şu sözünü nakletmiştir: "Rasûlullah'a (s.a) işitip itaat etmek ve bütün Müslümanlara karşı samimi olmak üzere biat ettim."[1602]

2.3.12.1. Hüsnü'z-zan billâh

"Hüsnü'z-zan billah" konusunun "Allah'a kavuşmayı arzulamak" konusuyla irtibatlı olduğu kanaatindeyiz. İbn Mübarek, 176. Sırada "ez-Zannü'l-hasen billah ve'r-recâ fîhî" babı açmıştır. Tirmizi, 51. sırada; Dârimî 22. sırada "hüsnü'z-zan billah" konusuna yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ ise 152 rivayeti muhtevi *Hüsnü'z-zan billah* adlı bir kitap derlemiştir.

Mü'min, Allah'a hüsn-i zan beslemelidir. Dua ettiğinde duasını, tevbe ettiğinde tevbesini ve şartlarına uygun bir şekilde yerine getirdiğinde ibadetlerini kabul edeceğine, O'na sığındığında koruyacağına kesin bir şekilde inanmalıdır. Bu husus şu hadiste haber verilmiştir: Vâsıle b. Eska' Rasûlullah'ın (s.a) haber verdiği şu kutsî hadisi nakletmiştir: "*Allah Tebâreke ve Te'âlâ şöyle buyurdu: Ben kulumun zannı üzereyim. Beni dilediği gibi zannetsin*."[1603] Dârimî de söz konusu başlık altında aynı hadisi tahriç etmiştir. Tirmizî, "Hüsnü'z-zan" bâbında biraz farklı bir metni tahriç etmiştir. Söz konusu hadis şu şekildedir: "*Ben kulumun zannı üzereyim ve ben (kulum) dua ettiğinde onunla beraberim*."[1604] Câbir b. Abdullah ise Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Hiç biriniz Allah azze ve celle hakkındaki zannını iyileştirmeden vefat etmesin*."[1605] Yine Câbir b. Abdullah'tan gelen bir başka rivayette şu ziyade mevcuttur: "Bir kavim Allah hakkında kötü zan besledi de Allah onların hakkında "*İşte bu sizin rabbiniz hakkında beslediğiniz zanınızdır. O sizi mahvetti de ziyana uğrayanlardan oldunuz*."[1606] buyurdu."[1607]

Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Bu sebeple, Müslüman hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelidir.[1608] Ebû Hüreyre'den (r.a) gelen bir tarikte

---

[1602] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 2/625 (No. 348).

[1603] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/537 (No. 1124); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/318 (No. 909); Dârimî, "Rikâk", 22 (No. 2773).

[1604] Tirmizî, "Zühd" 51 (No. 2388). Tirmizi, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.

[1605] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*Hüsnü'z-zan billah*) 9/427 (No. 1).

[1606] Fussilet, 41/23.

[1607] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*Hüsnü'z-zan billah*) 9/429 (No. 4).

[1608] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*Hüsnü'z-zan billah*) 9/432 (No. 14).

Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir "*Allah azze ve celle mahlûkatı yaratmaya hükmettiğinde arşın üzerinde yer alan kendi katındaki kitabına "Rahmetim gazabıma galip gelmiştir*" sözünü yazmıştır."[1609]

Asla Allah'ın rahmetine sınır çizmemek gerekir. Kimse hakkında "asla Allah seni affetmez" denmemelidir. Böyle diyen kişinin kendisi Allah'ın rahmetinden mahrum kalır.[1610] Müslüman, hangi günahı işlemiş olursa olsun Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelidir. Zira Allah'ın rahmetinden ümit kesmek büyük günahlardandır.[1611]

Kişi işlediği günah yüzünden üzülmelidir. Ancak bunu abartırsa en büyük günah olan Allah'ın rahmetinden ümit kesme tuzağına düşebilir.[1612] Kullardan istenen melekler gibi tamamen günahsız olmaları değildir. Önemli olan kişinin hatasının, acziyetinin farkına vararak Allah'tan bağışlanma dilemesidir.[1613] Mü'mine verilen en büyük nimetlerden biri Allah Teâlâ'ya karşı beslediği hüsnüzandır. Hüsnüzanla birlikte yapılan dua geri çevrilmez.[1614]

2.3.12.2. Allah'ın rahmeti

"Allah'ın rahmeti" konusu kanaatimizce "hubbullah" başlığı altında ele alınabilir. İbn Mübarek, 174, Veki' b. Cerrâh, 69; Hennad b. Serî, 108; Dârimî 68. sırada "Rahmet" konusuna yer vermişlerdir. İbn Mâce, 35. sırada "Mâ yürcâ min rahmetillah yevme'l-kıyâme" bâbı açmıştır.

Allah Teâlâ rahmetini yüz parçaya ayırmıştır. Bunun birini yeryüzüne indirmiştir. Doksan dokuzunu ise ahirete ayırmıştır. Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Allah Teâlâ'nın yüz rahmeti*

[1609] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*Hüsnü'z-zan billah*) 9/440 (No. 33); İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4295) (Mâ yürcâ min rahmetillah yevme'l-kıyâme). Ayrıca bk. Buhârî, "Bed'ü'l-hak", 1 (No. 3022); "Tevhîd", 15 (No. 6969); Müslim, "Tevbe", 14 (No. 2751); Tirmizî, "Deavât", 100 (No. 3543).

[1610] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*Hüsnü'z-zan billah*) 9/447 (No. 44).

[1611] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*Hüsnü'z-zan billah*) 9/462 (No. 69); Ebû Dâvud, *ez-Zühd,* 258 (No. 290). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/289 (No. 7670).

[1612] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (Hüsnü'z-zan billah) 9/477 (No. 95).

[1613] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (Hüsnü'z-zan billah) 9/490 (No. 122); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/370 (No. 1049); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 18/529 (No. 35342). Ayrıca bk. Müslim, "Tevbe", 11 (No. 2749). Tercümesini verdiğimiz metin Müslim'e aittir.

[1614] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/173 (No. 35706); *el-Musannef T,* 14/543 (No: 35706).

vardır. Bunlardan birini insanlar, cinler, hayvanlar ve böcekler arasına indirmiştir. Onlar bu sebeple birbirlerini sever ve birbirlerine acırlar. Yabani hayvan yavrusuna bu sebeple şefkat gösterir. Allah, o doksan dokuz rahmeti kıyamet günü için ayırmıştır."[1615] Vekî' b. Cerrâh bu hadisi "Rahmet" bâbında Selmân-ı Farisî'den mevkuf olarak tahriç etmiştir.[1616]

Herkes Allah'ın rahmetinin insanoğlunun tahayyül edebileceği noktadan çok daha büyük olduğunu bilmelidir. Kimse, insanların Allah'ın rahmetinden ümit kesmesine sebep olacak bir anlatıma ve anlayışa salip olmamalıdır.[1617] Allah'ın rahmeti o kadar büyüktür ki kulu dua ettiğinde onun ellerini boş çevirmekten "haya edeceğini" Hz. Peygamber'e (s.a) bildirmiştir.[1618]

Allah'ın rahmet esintileri vardır. Kişi bunları, seher vakitlerinde, Cuma günlerinde, Ramazan'ın son on gününde, bayram arefelerinde, Zilhicce ayının ilk on günü gibi Rasûlullah'ın (s.a) işaret ettiği hususi vakitlerde aramalıdır.[1619]

2.3.12.3. Merhamet

Kitâbü'z-zühd müellifleri, "Rahmet" başlığının altında "Allah'ın kullarına rahmeti" konusunun yanında "merhamet" konusunu da işlemişlerdir.

İslam dini merkeze insanı almıştır. İnsanın canı, malı, namusu dokunulmazdır. Bu hususlara yapılan tecavüzler ağır cezalar gerektirir. İnsana saygı duyan, ona değer veren Allah tarafından yüceltilmiş, insanı aşağılayan, ona eziyet eden, işkence eden aşağılanmıştır. Bu nedenle Allah'ın mahukatı arasında merhameti en çok hak eden insan olmuştur. Ayrıca Allah'ın rahmetine kavuşmak insanlara merhamet etmek şartına bağlanmıştır. Şu söz bu durumu haber vermektedir: Cerîr b.

[1615] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/529 (No. 1109); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/312 (No. 893, 894); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/614 (No. 1318, 1319); Buhârî, "Rikâk", 19 (No. 6104) (er-Recâ me'a'l-havf); İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4293, 4294) (Mâ Yürcâ min rahmetillah yevme'l-kıyâme); Dârimî, "Rikâk", 68 (No. 2827); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-zan billah*, 120 (No. 145); https://hadeethenc.com/tr/browse/hadith/4291 22.09.2022 11.45

[1616] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/815 (No. 503); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/312 (No. 893); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/614; Buhârî, "Rikâk", 19 (No. 6104); (er-Recâ me'al-havf); Dârimî, "Rikâk", 69 (No. 2827); İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4293-4294) (Mâ Yürcâ min Rahmetillah Yevme'l-Kıyâme); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-zan billah*, 19 (No. 5).

[1617] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/312 (No. 892); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 280 (No. 892)

[1618] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 3/817 (504); Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/629 (No. 1361). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Salât", 356 (No. 1488); Tirmizî, "Deavât", 105 (No. 3556); İbn Mâce, "Duâ", 13 (No. 3865)

[1619] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/180 (No. 35737); *el-Musannef T,* 14/551 (No: 35737).

Abdullah (r.a) Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "*İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez*."[1620]

Kişinin çocuklarını öpmesi de merhamet duygusundan kaynaklanır. Bu konuyla ilgili rivayetlerden biri kişinin çocuklarını öpmesinin merhamet duygusundan kaynaklandığını haber vermektedir: "Hişam b. Urve babasının şöyle dediğini nakletmiştir: "Bedevilerden bazıları Nebî'ye (s.a) geldiler ve şöyle dediler: 'Biz çocuklarımızı öpmüyoruz. Siz çocuklarınızı öpüyor musunuz?' Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) '*Şayet Allah sizin kalplerinizden rahmeti almışsa ben ne yapabilirim?*' buyurdu."[1621] Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "*Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir*."[1622] Aynı hadisin başka bir tarikinde ikinci kısım "*büyüklerimizin hakkını bilmeyen*" ifadesi yer almıştır.[1623] Hennâd b. Serî'nin bu bâbda yer verdiği merfu hadislerden bir diğeri şudur: Allah Resûlü (s.a) "*Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin olsun ki Allah rahmetini sadece merhametli olana verir*" buyurdu. Sahabîler 'Ey Allah'ın Resûlü! Hepimiz merhametliyiz' dediler. Allah Resûlü '*Yanlızca kendisine merhamet eden merhametli değildir. Bütün Müslümanlara merhamet eden (gerçekten) merhametlidir*' buyurdu.[1624] Hennâd b. Serî'nin bu bâbda tahriç ettiği merfu hadislerden bir diğeri şudur: Üsâme b. Zeyd şöyle rivayet etmiştir: "Rasûlullah'ın kızı Zeyneb ve onun (ölmek üzere olan) kızı getirildiği zaman Nebî'nin (s.a) gözlerinden yaşlar aktı. Çocuğun nefesi sanki eski bir kırbaya dökülen su sesi gibi çıkıyordu. Sa'd b. Ubâde "Ey Allah'ın Resûlü! Bize ağlamayı yasakladığın halde ağlıyor musun? dedi. Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: '*Bu, Allah'ın kullarının kalplerine koyduğu bir merhamettir. Allah kullarından merhametli olanlara merhamet eder.*'"[1625] Gözleri önünde bir insanın veya çocuğun

---

[1620] Hennâd b. Seri, ez-Zühd, 2/615 (No. 1322); Tirmizî, "Zühd", 48 (No. 2381); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *en-Nafakatü 'ale'l-iyâl*, thk. Necm Abdurrahmân Halef (Daru İbn Kayyim, 1990), 1/427 (No. 258).

[1621] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/812 (No. 501).

[1622] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/615 (No. 1320). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Edeb", 65 (No. 4943); Tirmizî, "Birr ve Sıla", 15 (No. 1919).

[1623] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/615 (No. 1321).

[1624] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/616 (No. 1325); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 644 (No. 1325).

[1625] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/617 (1327); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 644 (No. 1327).

ölümüne şahit olan kişinin ağlaması kalpteki merhamet duygusunun varlığına bir işarettir.[1626]

İslam dini kâinattaki bütün mahlûkata karşı merhametli olunmasını emretmiştir. Kişi, yeryüzündeki mahlûkata merhamet ederse Allah ve melekleri de ona merhamet ederler.[1627] Kişi, gerek insan gerek hayvan gerekse bitki olsun hatta camid varlıklar olsun hiçbirine zulmetmemeli, eziyet etmemelidir. Onlara karşı gereken hassasiyeti göstermelidir. Bu varlıkların ağızları var dilleri yok şeklinde düşünmemelidir. Nitekim bir deve Hz. Peygamber'e gelip sahibini şikayet etmiştir.[1628] Başka bir seferde bir güvercin yavruları alındığı için Hz. Peygamber'e (s.a) durumunu arz etmiştir. Bir seferinde Rasûlullah (s.a) ashabını karınca yuvasını yakmaktan men etmiştir.[1629] Rasûlullah (s.a) bir gün devesinin yemini geçiktirerek açlık çekmesine sebep olan kişiyi ahirette bunun hesabını vereceği konusunda uyarmıştır.[1630]

Hayvanlar, insanlar gibi iyilikle kötülüğü birbirinden ayırabilecek bir melekeye sahip değildir. Bu nedenle kişi, bir hayvanı kendi malına zarar verdiği için cezalandırmaya kalkmamalıdır. Rasûlullah (s.a) bir kediyi hapsederek açlıktan ölmesine sebep olan kadının cehennemlik olduğunu haber vermiştir. Başka bir hadisinde ise Rasûlullah (s.a) zâni bir kadının bir kuyu başında çok susamış bir vaziyette olan köpeğe su vererek mağfirete nail olduğunu haber vermiştir.[1631] Bu bilgi, Müslümanların bütün mahlukata karşı merhametli olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

[1626] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/617 (1328); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 645 (No. 1328).

[1627] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/809 (No. 499); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 131 (No. 875); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/616.

[1628] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 3/ 821 (508); Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/621 (No. 1338).

[1629] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/620 (No. 1337); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 649 (No. 1337).

[1630] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/623 (No. 1344); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 653 (No. 1344).

[1631] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/622 (No. 1341); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 652 (No. 1341); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 172 (No. 1171); İbn Mâce, "Zühd, 30 (No. 4256) (Tevbe); Dârimî, "Rikâk", 93. Ayrıca bk. Buhârî, "Müsakât", 10 (No. 2236); "Bed'ü'l-halk", 16 (No. 3140); Müslim, "Birr ve Sıla", 135 (No. 2619).

2.3.13. Havf

İbnü'l-Mübârek, 20. sırada "el-Havf mine'z-zünûb"; 82. sırada ise "Havfullah ve ictinâbu me'âsîhi" konusuna; Buhârî, 25. sırada "el-Havf minallah" konusuna yer vermiştir. Dârimi 91. sırada konuyla alakası bulunan "Fî men kale iza mittü fehrikûnî bi'n-nâr" bâbına yer vermiştir.

Kul dünya hayatında Allah'ın azabından emin olmamalıdır. Değilse Allah onu kıyamet gününde korkutur. Dünya hayatında Allah'tan korkan kişi O'na karşı gelmekten sakınır. Böylelikle ahirette mükâfatı elde eder. Şu hadis, bu hususu haber vermektedir: Hasan-ı Basri bana Rasûlullah'ın şöyle buyurduğu ulaştı demiştir: Allah şöyle buyurur: *İzzetime yemin olsun ki kuluma iki korkuyu birden vermem. Onun için iki eminliği bir araya getirmem. Dünyada ben(im azabımdan) emin olursa Kıyamet günü onu korkuturum. Dünya'da benden korktuğunda kıyamet günü onu (azaptan) emin kılarım*.[1632]

Aslında bir günah hayırlara sebep olabilir. Şöyle ki kul, işlediği günahı gözünün önüne diker ve hatırladıkça istiğfar edip Allah'a tevbe eder. Bu korku nihayetinde onu Allah'ın rızasına ulaştırır.[1633]

Kulun hem bu dünyada hem de ahirette günahlarının farkında olması ve ikrar etmesi son derece önemlidir. Kişi günahlarını ifşa etmemelidir. Allah ahirette huzuruna getirildiğinde kulunu diğer insanların görmemesi için örtecek, ona bazı günahlarını gösterecektir. Kul günahlarını itiraf edecek ve mahçup olacaktır. Allah, o kulun bu tavrından ötürü günahlarını affecedek ve cennetine koyacaktır. Kafirler için ise böyle bir durum söz konusu değildir.[1634]

Kulda Allah korkusu öyle bir kıvama gelmelidir ki kişi ile masiyetler arasına girmelidir. Yani Allah korkusu, kişinin günah işlemesine mani olmalıdır. İlk devir müfessirlerinden Mücahid'in, "*Rabbinin makamından korkan için* (ولمن خاف) *iki*

[1632] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/67 (No. 151).
[1633] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/68 (No. 155); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/52 (No. 162) (el-Huşû' ve'l-Havf).
[1634] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/70 (No. 161).

cennet vardır."[1635] ayetini 'Burada kastedilen kişi bir kötülüğe yöneldiğinde Allah'ı hatırlayıp onu terk edendir.'[1636] şeklinde tefsir etmiştir.

Allah korkusu kula bir şekilde fayda verir. Geçmiş ümmetlerden hayatı boyunca pek hayır hasenat işlememiş bir kişi sırf Allah'tan korkarak Allah'ın huzuruna çıkmaktan hicab ettiği için öldükten sonra cesedinin yakılıp küllerinin savrulmasını vasiyet ettiği için Allah o kulu bağışlamıştır.[1637]

İslam düşüncesinde ilmin kişiyi Allah'tan korkan birisi haline getirmesi beklenmiştir. Çünkü kişi ilmini artırdıkça cehaletinin büyüklüğünü idrak etmeye başlar. Allah'ın ilmi karşısında kendi bilgisinin denizdeki damla misali olduğunu fark eder. Bu kavrayış, kişinin rabbini daha iyi tanımasını sağlar. İlim ve marifetteki derecesine göre Allah'ın büyüklüğünü idrak eden kulun havfı ve haşyeti artar. Nitekim, Kur'ân-ı Kerim'de "*Allah'tan kulları arasında ancak âlimler korkar (haşyet).*" buyurulmuştur.[1638] Bu hususla ilgili olarak İbn Mesʿud (r.a) şöyle demiştir: "Kişiye ilim olarak Allah'tan korkması yeterlidir. Cahillik olarak ise ameline bakıp kendini beğenmesi yeterlidir."[1639]

Mü'minler dünya hayatında Allah'tan korktukları için ahirette O'nun gazabından emin olacaklardır. Münafiklar ise dünya hayatında Allah'tan korkmadan yaşadıkları için ahirette düçar oldukları azaptan ötürü dehşete düşeceklerdir.[1640]

2.3.13.1. Havf ve recâ arasında bulunmak

Bu konuya başlık olarak sadece Buhârî yer vermiştir. Bu konu Buhârî'nin "Rikâk" bölümünün 19. Sırasında "er-recâ meʻa'l-havf" başlığı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Hüsnü'z-zan billâh* kitabında konuyla ilgili birkaç rivayet mevcuttur.

Allah, rahmetini yüz parça olarak yaratmıştır. Doksan dokuz parçasını kendi katında alıkoymuşken bundan sadece bir parçasını yeryüzüne indirmiştir. Vahşi hayvanlar dahi bu rahmet sebebiyle yavrularına merhamet gösterirler. Kafir, Allah'ın

---

[1635] Rahman, 55/46.
[1636] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/272 (No. 607).
[1637] Buhârî, "Rikâk", 25 (No. 6116). Dârimî, "Rikâk", 91 (No. 2855).
[1638] Fâtır, 35/28.
[1639] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/160 (No. 35659); *el-Musannef T,* 14/530 (No: 35659).
[1640] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/372 (No. 36361); *el-Musannef T,* 15/31 (No: 36361).

katındaki rahmetin tamamını bilseydi Cennet'ten ümidini kesmezdi. Mü'min ise Allah katındaki azabın tamamını bilseydi kimsenin cennete girebileceğini ümit etmezdi. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah (s.a)'den şöyle işittiğini bildirmiştir: "*Allah rahmeti yarattığında yüz parça olarak yarattı. Doksan dokuzunu kendi katında alıkoydu. Bütün mahlukatına ise bir parçasını gönderdi. Şayet kafir Allah'ın katında bulunan rahmetin tamamını bilse cennetten ümidini kesmez. Şayet mü'min Allah'ın katında bulunan azabın tamamını bilse cehennemden emin olmaz.*"[1641] Bu hadisin benzeri İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Hüsnü'z-zan billah* kitabında şu şekilde yer almıştır: "Mü'min Allah katındaki azabı bilseydi hiç kimsenin cennete gireceğinden ümitvar olamazdı. Diğer taraftan eğer kafir, Allah katındaki rahmeti bilseydi hiç kimsenin cennetine gireceğinden ümitsizlik duymazdı."[1642]

Müslüman, bir yandan Allah'ın azabından korkmalı diğer yandan Allah'ın rahmetini ümit etmelidir. Bu hususla ilgili olarak Hz. Lokman (a.s) oğluna şöyle tavsiyede bulunduğu nakledilmiştir: "Oğulcuğum! Allah'tan öyle kork ki bu korkunun içinde ümit de olsun. Allah'tan öyle ümit et ki bu ümidin içinde korku da olsun. Oğlu şöyle dedi: 'Baba! Benim sadece bir tane kalbim var. Korku duygusu ile meşgul olduğumda ümit halinden uzak kalıyorum. Ümit duygusuyla meşgul olduğumda ise korku duygusundan uzak kalıyorum.' Bunun üzerine Lokman (a.s) şöyle cevap verdi: "Oğulcuğum! Müminin kalbi sanki iki kalp gibidir. Birisi ile ümit halindedir. Diğeri ile korku halindedir."[1643] Mutarrif b. Abdullah eş-Şıhhîr'in (ö. 95/713) şu sözü Hz. Lokman'ın (a.s) sözüyle aynı meyandadır: "Şayet mü'minin havf ve recasını ölçmek için teraziye konsa her ikisi eşit gelirdi. Çünkü o, Allah'ın rahmetini hatırlayıp bağışlanmayı ümit eder; Allah'ın azabını hatırlayıp gazabına düçar olmaktan korkar."[1644]

Ayet ve hadislerde Allah'ın gücü, kudreti, azameti kâfirlere, âsilere karşı azabının şiddeti ve dehşet verici kıyamet, haşr, mizan, cehennem sahneleri anlatılmış ve kulun Allah'tan korkması istenmiştir. Bu korku, kişiyi, haramlardan uzak durup,

[1641] Buhârî, "Rikâk", 19 (No. 6104).
[1642] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (Hüsnü'z-zan billah), 9/434 (No. 19).
[1643] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (Hüsnü'z-zan billah), 9/495 (No. 133).
[1644] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (Hüsnü'z-zan billah), 9/495 (No. 134).

emredilenleri yerine getirme gayretine sevk eder. Ancak, insan Allah korkusuna fazla odaklanırsa aşırı korkudan günlük yaşamdan kopacak, hiçbir işe dikkatini veremez hale gelecektir. Diğer taraftan sadece Allah'ın mağfiretinin, merhametinin sonsuzluğuna odaklanırsa emir ve yasaklar konusunda ihmalkâr davranabilecektir. Her iki hal de İslam'ın izin vermediği durumlardır. Bu nedenle İslam'da "havf ve recâ arasında bulunmak" (الإنتظار بين الخوف والرجاء) ilkesi ortaya konmuştur. İslam düşüncesinde ilmin kişiyi Allah'tan korkan bir kul haline getirmesi beklenmiştir.

2.3.14. Haşyetullah

İbnü'l-Mübârek, 30 ve 199. Sırada "Haşyetullah" bâbı açmıştır. Bu başlığı açan başka bir zühd müellifi tespit edilememiştir.

Rasûlullah (s.a), Allah'tan kendisine günahlardan alıkoyacak derecede haşyet vermesini istemiştir. Bu başlıklarda şu rivayetlere yer vermiştir: Rasûlullah'ın (s.a) bir duasında "*Allah'ım! Bize, günahla aramıza engel olacak kadar korkundan hisse ver."* buyurmuştur.[1645] Kul Allah'ı tanıdıkça Allah'a karşı haşyeti artar. Allah'ı en iyi bilen kullar Allah'tan en çok haşyet edenlerdir.[1646] Saîd b. Cübeyr'e göre haşyet, kişi ile masiyet arasına girecek kadar Allah'tan korkmaktır.[1647] İbnü'l-Mübârek'in bu sözü "havf" bâbında tahriç etmesi iki kavramı birlikte düşünülebileceğine bir örnektir.

Haşyetullah ile ilgili zühd kitaplarında yer alan sözlerden biri "Zebur'un Fatiha'sı mesabesinde olduğu belirtilen şu sözdür: "Hikmetin başı Rab Azze ve Celle'den korkmaktır (haşyetü'r-rab)."[1648] Bu kavil, İbn Mes'ud'un meşhur hutbesinde "Hikmetin başı Allah korkusudur (mehafetullah)" şeklinde yer almıştır.[1649]

[1645] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 8/687 (No. 2); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/144 (No. 431); Tirmizî, "Deavât", 80 (No. 3502).

[1646] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/97 (No. 217).

[1647] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/273 (No. 610).

[1648] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 62 (No. 378); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/264 (No. 458) (el-Bükâ).

[1649] Ebu Davud, *ez-Zühd,* 160 (No. 160).

2.3.14.1. Bükâ

"Allah korkusundan ağlamak" konusu zühdün temel kavramlarından biridir ve zühd kitaplarında başlık olarak yer almıştır. "Bükâ" konusuna Vekî' b. Cerrâh 5. sırada, Hennâd b. Serî, 49. sırada yer vermiştir. Buhârî, 24. sırada "el-Bükâ min haşyetillah" bâbı; Tirmizî 8. sırada "Fadlü'l-bükâ min haşyetillah" bâbı, İbn Ebû Şeybe, zühd bölümünde 'ale'r-ricâl tasnif sistemine sahip olmasına rağmen bir istisna olarak "el-Bükâ min haşyetillah" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ ise 428 rivayeti muhtevi "er-Rikka ve'l-bükâ" kitabı kaleme almıştır.

Allah korkusundan ağlayan kimse asla Cehennem'e gitmez. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Allah korkusundan ağlayan kişi, süt memeye dönmedikçe cehenneme girmez. Allah yolunda (bulaşan) toz ile cehennem ateşi bir araya gelmez*."[1650] Veki' b. Cerrâh bu hadisi Ebû Hüreyre'den (r.a) mevkufen tahriç etmiştir.[1651] Bu hadisi İbn Ebü'd-Dünyâ er-Rikka ve'l-bükâ kitabının ilk sırasında yer vermiştir. Tirmizî'nin söz konusu bâb başlığındaki tek hadisi budur.

"Ağlama" konusu Kur'ân-ı Kerim'de de yer almıştır. İbnü'l-Mübârek, buna birkaç örnek nakletmiştir. Abdullah et-Teymî şöyle demiştir: "Kendisine verilen ilim bir kişiyi ağlatmıyorsa muhakkak ki o kendisine faydalı bir ilim verilmemeye müstehaktır. Çünkü Allah Tealâ, *"Şüphesiz ki bundan önce kendilerine ilim verilenlere o (Allah'ın ayetleri) okununca onlar ağlayarak yüzüstü secdeye kapanırlardı."*[1652] buyurarak, gerçek ilim ehlinin kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda haşyetleri artarak göz yaşlarına boğulduklarını belirtmiştir. Hasan-ı Basrî Allah Teâlâ'nın "*Şimdi siz bu söze mi şaşıyorsunuz? Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz!*" ayetini okuduktan sonra "Vallahi bu meselede insanların en akıllısı

[1650] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/268 (No. 466); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 240 (No. 466); Tirmizî, "Zühd"; 8 (No. 2311); İbn Ebü'd-Dünya, *er-Rikka ve'l-bükâ,* 41 (No. 1). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/288 (No. 7667); Beyhakî, *Şuabü'l-iman,* 2/234 (No. 779).

[1651] Vekî' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 1/249 (No. 23) (el-Bükâ); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/221 (No. 35853); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 146 (No. 997).

[1652] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/41 (No. 125) (el-Hüzn ve'l-büka).

ağlayan kimselerdir. O halde bu kalplere ve bu amellere ağlayın. Şüphesiz ki adamın gözleri ağlar da kalbi katılaşmıştır." sözlerini ilave etmiştir.[1653]

Allah korkusundan (haşyetullah) ağlayan gözler ve Allah yolunda uykusuz kalan gözler cehennem ateşi görmeyecektir.[1654] Allah korkusundan damlayan yaş ile Allah yolunda cihad ederken akan kan damlası eşit değerdedir. Bu iki damla Allah katında en değerli şeylerdir.[1655] Bütün ameller tartılır ancak Allah korkusundan kulun gözünden akan yaşlar tartılamaz. Gözyaşının ağırlığı da miktarı da sınırsızdır. Gözyaşı cehennem denizini bile söndürür."[1656]

İslam şımarıklığı hoş karşılamamıştır. Allah'ın büyüklüğü, ilmi, kudreti, kabir sualinin, ahiret ahvalinin çetinliğini bildiği halde kişinin fütursuzca katıla katıla kahkaha atması doğru değildir. Bu hususla ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a) "Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız!" buyurmuştur. Bu söz, bize Müslümanların asık suratlı, moralleri bozuk, hayata karşı pessimistik bir bakış açısına sahip bireyler olmaları gerektiğini salık vermemektedir. Bu konu yanlış anlaşılmamalıdır. Bununla birlikte Müslümanlar, namaz kılarken, Kur'an okurken, tevbe ve istiğfar ederken Allah'ın isimlerini, kabir ahvalini, ahiret ahvalini ve kendi günah ve kusurlarını düşünerek hüzünlenmeli, gözleri yaşarmalıdır. Ebû Zerr el-Gıfârî (r.a)'den rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Gök (âdeta) gıcırdadı ve gıcırdaması da hakkıdır. (Çünkü) gökte dört parmak yeri yoktur ki bir melek Allah'a secde etmek üzere (o yere) alnını koymasın. Allah'a yemin ederim ki benim bildiklerimi sizler bilseydiniz yataklar üstünde kadınlardan da zevk duymazdınız ve (meskenlerinizden) yollara çıkıp Allah'a yüksek sesle yakarışta bulunurdunuz*' buyurdu."[1657] Abdullah b. Amr şöyle nakletmiştir: Allah Resûlü (s.a)

[1653] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/41 (No. 127) (el-Hüzn ve'l-büka).

[1654] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (er-rikka ve'l-büka), 9/244 (No. 3); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 28/446 (no. 17213); Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 12 (No. 1639); Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/92 (No. 2430). Zehebî, Telhîs'te Ömer b. Râşid'in zayıf sayıldığını belirtmiştir.; Beyhakî, *Şuabü'l-iman,* 2/232 (No. 776).

[1655] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (er-Rikka ve'l-büka), 9/245 (No. 6).

[1656] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (er-Rikka ve'l-büka), 9/246 (No. 11).

[1657] İbn Mâce, "Zühd", 19 (No. 4190); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/17 (Killetü'd-dihk); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 11, (No. 37); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/269 (No. 468) (Bükâ); Dârimî, "Rikâk", 26; Ebû Dâvud, *ez-Zühd*, 187, (No. 194); Buhârî, "Rikâk", 27, (No. 6121); Tirmizî, "Zühd", 29, (No. 2312). Tirmizî, uzun olan tariki hasen garib olarak değerlendirmiştir. Vekî'deki gibi muhtasar olana ise sahih demiştir. Bk. (No. 2313); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/378 (No. 11767) (Kitâbü'r-Rekâik).

şöyle buyurdu: "*Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, çok ağlar az gülerdiniz. Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz sizden biri bükülünceye kadar secde ederdi, sesi kısılıncaya kadar bağırırdı. Allah için ağlayın. Eğer ağlayamazsanız ağlar gibi yapın*"[1658] Hennâd b. Serî'nin "Bükâ" başlığında tahriç ettiği bir diğer hadis şudur: Übeyd b. Umeyr (r.a) şöyle rivayet etmiştir: (Bir gün) Rasûlullah (s.a) odasından çıktı ve şöyle buyurdu: "*Ey hane halkı! Cehennem tutuşturuldu, cehennem tutuşturuldu. Karanlık gecenin parçaları gibi fitneler geldi. Eğer benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız az güler çok ağlardınız.*"[1659]

"Hatalara ağlamak" hem Rasûlullah (s.a) tarafından hem de Hz. İsa (a.s) tarafından tavsiye edilmiştir. Ukbe b. Âmir el-Cühenî şöyle haber vermiştir: (Bir gün) Rasûlullah (s.a) ile karşılaştım. Bana şöyle buyurdu: "*Ey Ukbe b. Amir! Diline sahip ol. Hatalarına ağla. Evin sana yetsin.*"[1660] Allah anılınca gözleri yaşaran kişi ahirette hiçbir gölgenin bulunmadığı günde arşın gölgesi altında gölgelenecek yedi sınıf insandan biridir.[1661]

İbn Ebü'd-Dünyâ ve İbn Mâce, selef-i salihinden Kur'ân-ı Kerim okurken özellikle bir ayetten etkilenip ağlayanların haberlerini nakletmiştir. Onlardan biri şudur: İbn Mes'ud (r.a) şöyle haber vermiştir: Nebî (s.a) bana Kur'an oku buyurdu. Ben de Nisâ sûresini okumaya başladım. "*Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak*!."[1662] ayetine gelince Hz. Peygamber'e (s.a) baktım ki iki gözünden yaşlar akıyordu."[1663] Bu hususla ilgili bir diğer rivayet şudur: İbn Ömer Kur'an okurken "*İman edenlerin kalplerinin Allah tarafından indirilen Kur'an'a karşı ürperme*

[1658] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, I, 270 (No. 469); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 242 (No. 469); Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 1/242, 247 (No. 17, 20) (Kılletü'd-dihk); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/109-110 (No. 35534); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 11, 26, 120 (No. 37, 147, 786); Buhârî, "Rikâk", 27 (No. 6120); Tirmizî, "Zühd", 9 (No. 2312); İbn Mâce, "Zühd", 19 (No. 4190); Dârimî, "Rikâk", 26 (No. 2777); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/378 (No. 11767); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/356 (No. 7905).

[1659] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/271 (No. 472); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 243 (No. 472).

[1660] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/265 (No. 460); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/40 (No. 124).

[1661] Bk. Buhârî, "Rikâk", 24 (No. 6114); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/473 (No. 1342); Tirmizî, "Zühd", 53 (el-Hubbu fillah); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/387 (No. 11798).

[1662] Nisâ, 4/41.

[1663] İbn Mâce, "Zühd", 19 (No. 4194); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/36 (No. 110); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/123 (No. 35560); Ebû Hâtim, *ez-Zühd*, 54 (No. 46).

zamanı gelmedi mi?"[1664] ayetine gelince sakalı ıslanıncaya kadar ağladı ve kendi kendine "Evet Yâ Rabbi" dedi.[1665]

İbn Ebü'd-Dünyâ, ağlamayı gizlemek konusunu da kitabının kapsamına almıştır. Selef-i salihinden ağlamasını gizleyenlerin pek çok örneğini nakletmiştir. Onlardan biri şudur: "Eyyub es-Sahtiyanî duygulanınca ağlayası gelirdi. Arkadaşlarından gizlemek için de nezleye yakalanmış gibi burnunu tutardı. Ağlayışına hakim olamayacağından korkarsa ayağa kalkardı."[1666] İbnü'l-Mübârek'in ise duygulandığında duygusunu belli etmemek için meclisten kalktığı bazen de sözü değiştirdiği nakledilmiştir.[1667] Selef-i salihinin bu hassasiyeti oldukça dikkat çekicidir. Şu örnek bu hassasiyeti çok iyi resmetmektedir: Muhammed b. Vâsi dedi ki: "Çok insanlara yetiştim. Onlardan biri hanımıyla aynı yastıkta yatardı. Gözyaşlarından yastığı ıslanırdı da hanımının haberi bile olmazdı. Çok insanlara yetiştim, onlardan biri namazdayken gözyaşları yanağına dökülürdü de aynı safta yanında duranın haberi bile olmazdı."[1668]

İbn Ebü'd-Dünyâ, *er-Rikka ve'l-bükâ* kitabında Kur'ân okunurken, ezan okunurken, abdest alırken ağlayanlar, günahlarına ağlayanlar, peygamberin ağlayışları şeklinde başlıklar açmış ve bu başlıklar altında oldukça geniş bir muhteviyat sunmuştur. Bunlardan peygamberler ile ilgili olanlardan bir kaçını nakletmek yerinde olacaktır: Yezîd er-Rakkâşî şöyle haber vermiştir: "Hz. Adem, cennetten çıktıktan sonra ağlayışı uzayınca kendisine sebebi soruldu. Adem: 'Ben toprağı güzel, meleklerin seslerinin işitildiği bir evde, Rabbimin komşuluğundan ayrılışıma ağlıyorum.' cevabını verdi.[1669] İbn Sâbit, "Hz. Adem'in cennetten çıktığında akıttığı gözyaşları yeryüzü halkının gözyaşlarıyla mukayese edilseydi Hz. Adem'in gözyaşları ağır gelirdi" demiştir.[1670] Vüheyb b. el-Verd şöyle demiştir: "Yüce Allah Hz. Nuh'u oğlundan dolayı "*Muhakkak ki ben, cahil olmayasın diye*

[1664] Hadid, 57/16.
[1665] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (*er-Rikka ve'l-bükâ*), 9/273 (No. 77).
[1666] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (*er-Rikka ve'l-bükâ*), 9/307 (No. 160).
[1667] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (*er-Rikka ve'l-bükâ*), 9/308 (No. 163).
[1668] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (*er-Rikka ve'l-bükâ*), 9/309 (No. 164).
[1669] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (er-rikka ve'l-büka), 9/374 (No. 316).
[1670] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (er-rikka ve'l-büka), 9/372 (No. 310).

sana nasihat ediyorum"[1671] buyurarak uyarınca Hz. Nuh üç yüz yıl ağladı. Hatta ağlamaktan göz yaşları sel oldu."[1672] Mücahid şöyle haber vermiştir: "Hz. Davud unutmamak için hatasını avucuna nakşetti, onu her gördüğünde avucu titrerdi.".[1673] Vehb b. Münebbih ise şöyle haber vermiştir: "Hz. Davud (a.s) ağlardı. Gözyaşları önündeki her şeyi ıslatırdı. Akıttığı gözyaşlarından otlar biterdi. Sonuç olarak gücü ve kuvveti tükeninceye kadar ağlamaya devam etti."[1674] Yine Vehb b. Münebbih şöyle haber vermiştir: "Hz. Davud, Zebur okuduğunda güzel sesinden ötürü kuşlar etrafında huşu ile saf tutarlardı, akan sular dururdu. Hz. Davud öyle ağlardı ki etrafında otlar biterdi."[1675] Ağlamakla ilgili kaynaklarda nakledilen sözlerden bir diğeri Hz. Ebû Bekir'e (r.a) aittir. O şöyle demiştir: "Sizden her kim ağlayabiliyorsa ağlasın. Ağlayamıyorsa ağlar gibi yapsın."[1676]

2.3.14.2. Hüzün

İbnü'l-Mübârek, 14. sırada "Hüznü'l-Mü'min", Veki' b. Cerrah ise 28. sırada "el-Hüzn ve fadluh" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek'in Hüseyin el-Mervezî nüshasında "el-Hüzün ve'l-büka" konusu bir arada yer almıştır. 19. sırada İbn Mâce, "el-Hüzn ve'l-bükâ" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ ise "el-Hemm ve'l-hüzn" başlığı taşıyan 180 rivayeti muhtevi bir kitap kaleme almıştır.

Dünya mü'minin zindanı; kâfirin cennetidir. Cennetten uzaklaştığı için insanın bu dünyada hissettiği temel duygu hüzün ve hasrettir. Ayrıca, Cennet'e girememe, Allah'ın cemâlini müşahede edememe korkusu da bu dünyada mü'mini hüzünlendiren hususlardır. Hasan-ı Basrî mürsel olarak, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Dünya mü'minin zindanı kâfirin cennetidir.*"[1677]

[1671] Hûd, 46.

[1672] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (er-rikka ve'l-büka), 9/383 (No. 331)

[1673] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (er-rikka ve'l-büka), 9/390 (No. 349)

[1674] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (er-rikka ve'l-büka), 9/391 (No. 352)

[1675] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (er-rikka ve'l-büka), 9/398 (No. 370)

[1676] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/42 (No. 131); İbn Mâce, "Zühd", 19 (No. 4196)

[1677] Abdullah b. el-Mübârek, Kitâbü'r-rekâik, II, 53 (No. 117); Kitâbü'z-Zühd, 40 (No. 123); 211, (No. 597); Ahmed b. Hanbel, Kitâbü'z-Zühd, 26, (No. 152); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 1 (No. 2956); Tirmizî, "Zühd", 16, (No. 2324). Tirmizî, bu hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.; İbn Mâce, "Zühd", 3, (No. 4113). Muhakkik, isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.; İbn Ebü'd-Dünya, Zemmü'd-Dünyâ, 25 (No. 4, 5); İbn Ebû Âsım, Kitâbü'z-Zühd, 69, (No. 142); Ebû Davud, Kitâbü'z-Zühd, 257, (No. 288); Beyhakî, ez-Zühdü'l-Kebîr, 154 (No. 336)

Hasan-ı Basrî'nin şu sözleri yukarıdaki hadisi açıklayan bir mahiyete sahiptir: "*Vallahi mü'min bir kimse sabaha çıkınca hüzünlü olur. Nasıl hüzünlü olmasın ki? Muhakkak ki ona Allah azze ve celle'den kendisinin cehenneme gireceğine dair haber gelmiş ama oradan çıkacağına dair bir haber gelmemiştir. Vallahi onun başına hastalıklar, musibetler ve kendisini kızdıracak hadiseler mutlaka gelecek ve kendisinie muhakkak zulmedilecektir. Ona yardım da edilmeyecektir. Bununla o, Allah azze ve celle'den sevap umacak ve o bu şekilde başına gelenlerle üzgün ve korkmuş bir şekilde dünyadan ayrılacaktır. İşte ondan ayrılınca rahata ve mükâfata kavuşacaktır*."[1678]

İslam'da çok gülmek hoş karşılanmamıştır. Çünkü çok gülmek kalbi katılaştırır.[1679] Aksine hüzünlü kalbi Allah sever.[1680] Ahiret için hüzünlenmek tavsiye edilmişken dünya için üzülmek yerilmiştir. Meşhur zahidlerden Malik b. Dinar'a göre dünya için üzülmek kalpten ahiret halavetini giderir. Dünyalık nimetlere çok sevinmek de kalpten ahiret halavetini giderir.[1681] İbrahim b. Edhem, hüznü ikiye ayırmıştır. Bunlardan biri kişinin lehine olan hüzündür ki ahirete ve onun iyiliğine karşı üzüntüdür. Aleyhine olan hüzün de dünyaya ve onun süsüne karşı duyulan üzüntüdür."[1682]

Selef-i sâlihinden pek çok kimse hüzün ehli oluşuyla ma'ruftur. Hasan-ı Basrî onlardan biridir. Onun bu konudaki pek çok sözü kaynaklarda nakledilegelmiştir. Şu söz, onlardan biridir: Yunus dedi ki: "Hüznü Hasan-ı Basrî'den uzun süren kimse görmedim. O şöyle söylüyordu: 'Belki Allah bazı amellerimize vakıf oldu da 'sizden hiçbir şey kabul etmiyorum' dedi.' Bunu bildiğimiz halde gülüyoruz."[1683] Hasan-ı Basrî'nin konuyla alakalı bir diğer sözü şöyledir: "Hedefi ölüm, randevusu kıyamet, kendisini bekleyen durum hesap olan kişinin uzun uzadıya hüzünlenmesi hakkıdır."[1684] Abdülvahid b. Zeyd Hasan-ı Basrî hakkında şöyle demiştir: "Eğer

---

[1678] Abdullah b. el-Mübârek, Kitâbü'z-zühd, trc. Afaracı, 46 (No. 123).

[1679] İbn Mâce, "Zühd", 19 (No. 4193); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/91 (No. 269); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/553; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 309 (No. 822).

[1680] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (el-Hüzn) 2/145 (No. 2).

[1681] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (el-Hüzn) 2/147 (No. 9).

[1682] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (el-Hüzn) 2/153 (No. 31).

[1683] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (el-Hüzn) 2/154 (No. 36).

[1684] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (el-Hüzn) 2/158 (No. 46).

Hasan-ı Basrî'yi görseydin gözyaşının sürekliliğinden ve hıçkırarak ağlamasından dolayı 'mahlukatın hüznü onun üzerine serpilmiş' derdin."[1685]

Literatürde "Hüzün" konusuyla irtibatlı olarak ele alınan hususlardan biri de "cenazelerde hüzünlenmek"tir. Rasûlullah (s.a) cenaze merasimlerinde son derece müteessir olmuş ve tefekküre dalmıştır. Çünkü ölüm, ahiret hayatının başlangıcıdır ve çok büyük bir hadisedir. İbn Cüreyc, Rasûlullah (s.a) hakkında şu bilgiyi vermiştir: "Nebî (s.a) bir cenazeye katıldığında çokça sükut eder ve tefekküre dalardı."[1686] Ashâb-ı kiram da cenazede, savaşta ve zikirde sesi yükseltmeyi kerih görmüştür.[1687] Ayrıca bir cenazeye katıldıklarında ölüm halini tefekkür ettiklerinden günlerce bu olayın hüznü üzerlerinde hissedilirdi. Onların bu konuyla ilgili hiç hoş karşılamayacağı davranışlar ise cenazede gereksiz yere konuşmak veya gülmektir. Ashabın bu konudakı tavrı o kadar nettir ki İbn Mes'ud (r.a) cenazede gülen bir adamla bir daha asla konuşmayacağını belirtmiştir.[1688]

2.3.14.3. Kerahiyetü'd-dıhk

Veki' b. Cerrâh 6. sırada "Dıhk" bâbına; Buhârî 27. sırada "Kılletü'd-dıhk" bâbına; Tirmizî, 9; Veki' b. Cerrâh, 4. sırada "Kerâhiyetü'd-dıhk" konusuna yer vermiştir. Hennâd b. Serî, 92. sırada "er-Raculü yetekellemü bimâ yeshatullah ve kerâhiyetü'd-dıhk" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek 18. sırada "et-Tebessüm ve kerâhiyetü'd-dıhk" başlığı açmıştır. 42. sırada ise "Kerâhiyetü'd-dıhk ve sıfatü'l-mü'min" konusuna yer vermiştir ancak burada "Kêrahiyetü'd-dıhk" konusuyla ilgili rivayet bulunmamaktadır.[1689]

Rasûlullah (s.a) ashabına "*Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız*." buyurmuştur.[1690] Nebî (s.a) ümmetine bir kısmını bildirdiği kabir suali, kabir azabı, kıyamet, ahiret ahvali, hesabın çetinliği gibi hususlarda bizden çok daha fazla bilgiye sahip olduğu için "*Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız*!" buyurmuştur. Nitekim Rasûlullah (s.a) bir hadisinde "*Ben sizin*

[1685] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (el-Hüzn) 2/157 (No. 41).
[1686] Vekî' b. Cerrah, Kitâbü'z-zühd, II, 459 (No. 206).
[1687] Vekî' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/462 (No. 211).
[1688] Vekî' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/461 (No. 210).
[1689] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/138-140.
[1690] Buhârî, "Rikâk", 27 (No. 6120-6021); Tirmizî, "Zühd", 9 (No. 2313).

görmediğinizi görür, işitmediğinizi işitirim. Nitekim sema uğuldadı, uğuldamak da ona hak oldu. Semada dört parmak sığacak kadar boş bir yer yoktur ki, orada Allah'a secde etmek için alnını koymuş bir melek olmasın. Allah'a yemin olsun ki, benim bildiğimi siz bilseydiniz az güler, çok ağlardınız, yataklarda kadınlardan zevk almayı terk eder, yollara dökülür, Allah'a yalvar yakar olurdunuz."[1691]

İbn Mâce, "az gülmek" (قلة الضحك) konusunu "el-Hüzn ve'l-bükâ" kapsamında ele almış ve şu rivayete yer vermiştir: Ebû Hüreyre (r.a) Rasulullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Çok gülmeyin! Çünkü çok gülmek kalbi öldürür*!"[1692]. İbnü'l-Mübârek, aslında "Hıfzu'l-lisan" konusu altında tahriç edilebilecek Hz. İsa'nın şu sözünü "el-Hüzn ve'l-bükâ" başlığı altında nakletmiştir. Bu söz kalp katılığından bahsettiği için burada zikretmeyi uygun bulduk: "Allah Teâlâ'nın zikri müstesna çok konuşmayınız yoksa kalpleriniz katılaşır. Muhakkak ki katı ve kasvetli kalp Allah'tan uzaktır fakat bunu bilmezsiniz…"[1693]

Gülmenin kerih görülmesinin temel sebeplerinden biri kalbi öldürmesidir.[1694] Şu ayet-i kerîmede yer alan "*Şimdi siz gaflet içinde eğlenerek bu söze mi (Kur'an'a) şaşıyorsunuz, gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz*?"[1695] buyruğunu işittikten sonra insanların sanki ölüm, hesap, mizan, cennet, cehennem yokmuş gibi gamsız bir şekilde gülüp eğlenmeleri eleştirilmiştir.[1696]

"Gülmenin kerih görülmesi" konusu çerçevesinde ele alınan meselelerden birisi de tebessüm etmektir. Rasûlullah (s.a) tebessüm etmiştir. Müslümanların birbirlerine karşı mütebessim olmalarını tavsiye etmiştir. Hatta ashab, Hz. Peygamber'den daha çok mütebessim birisini görmediklerini nakletmişlerdir.[1697]

[1691] Tirmizî, "Zühd", 9 (No. 2312); İbn Mâce, "Zühd", 19 (4190).

[1692] İbn Mâce, "Zühd", 19 (4193) (el-hüzn ve'l-bükâ); Hennad b. Serî, *ez-Zühd,* 2/553 (Kerâhiyetü'd-dikh); Tirmizî, "Zühd", 2 (No. 2305).

[1693] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/44 (No. 135).

[1694] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/553 (No. 1148); Tirmizî, "Zühd", 2 (No. 2305). Tirmizî, hadisin garib olduğunu Hasan-ı Basrî'nin Ebû Hüreyre'den hadis işitmediğini belirtmiştir: İbn Mâce, "Zühd", 19 (No. 4193); Beyhakî, ez-Zühdü'l-kebîr, 309 (No. 822).

[1695] Necm 53/59-61.

[1696] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, I, 266, Dipnot No. 36; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/86 (No. 35497); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/271 (No. 473).

[1697] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/62 (No. 138); İbn Ebü'd-Dünya, *İstinâ'u'l-ma'rûf*, 38 (No. 28); *Mudârâtü'n-nâs*, 58 (No. 58).

Ancak Hz. Peygamber (s.a) katıla katıla gülerek kahkaha atmamıştır.[1698] Hz. Aişe (r.a) şöyle söylemiştir: "Ben Rasûlullah'ın küçük dili görülecek şekilde kuvvetle güldüğünü asla görmedim, o ancak tebessüm ederdi."[1699]

"Gülme" meselesi Tâbiûn alimlerinden Katade'nin de dikkatini çekmiş ve İbn Ömer'e ashabın birbirlerine gülüp gülmediğini sormuştur. İbn Ömer (r.a) şöyle cevap vermiştir: "Evet gülerlerdi. (Ancak) onların kalplerindeki iman yerlerinden oynatılamayan dağlardan daha sağlamdı." cevabını vermiştir.[1700]

Bütün gülmeleri aynı kefeye koymak yanlıştır. Örneğin mü'min kişinin din kardeşini gördüğünde tebessüm etmesi Allah'ı hoşnut eder. Ancak, insanın batıl sözlerle başkalarını güldürmesine Allah gazab eder.[1701] Ayrıca insanları güldürmek için yalan söylemek son derece yanlıştır. Bu davranışı sergileyenler oldukça sert bir uslüpla tenkit edilmişlerdir.[1702]

Zühd literatürü içinde yalın halde "haşyetullah" başlığı açan sadece İbnü'l-Mübârek olmuştur. Ancak bu konuyla irtibatlı üç başlık daha mevcuttur. "el-Bükâ mina haşyetillah" başlığı bunlardan biridir. Kimi müellifler yalın halde "el-bükâ" başlığını tercih etmişlerdir. "Haşyetullah" ile ilişkili bir diğer konu "hüzün" başlığıdır. Bazı müelliflerin "Hüzün ve büka" başlığı açmaları bu irtibatı göstermesi açısından yeterlidir. "Haşyetullah" ile irtibatlı olduğunu düşündüğümüz son konu "Kerahiyetü'd-dihk"tir. Bu konuların her birinde "ağlamayı" tavsiye eden hadislerin bulunması sözkonusu ortaklığı ortaya koymaktadır.

Zühd kitaplarında doğrudan haşyetullahtan bahseden merfu hadislerin sayısı azdır. İbnü'l-Mübârek'in söz konusu başlığında sadece Rasûlullah'ın "Allah'ım! Bize günahlarla aramıza engel olacak kadar korkundan hisse ver!" duası yer almıştır. Kavramın doğrudan yer aldığı bir diğer kavil Zebur'un Fatihası olarak bilinen "Hikmetin başı haşyetullahtır" sözüdür.

[1698] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/266 (No. 37).
[1699] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 263 (No. 141); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 53 (No. 148).
[1700] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/194 (No. 35777); *el-Musannef T,* 14/565 (No. 35777).
[1701] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/553 (No. 1148); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat*, 568 (No. 1148)
[1702] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/553 (No. 1150).

"Haşyetullah" konusu hulasâ edilecek olursa şunları belirtmek gerekir: Allah korkusundan ağlayan kişi kesinlikle cehenneme girmeyecektir. Allah korkusuyla akan gözyaşları ile Allah yolunda akıtılan kandamlası Allah katında son derece kıymetlidir. Mü'minin gözyaşları cehennem ateşini söndürür. Allah'ın arşının gölgesinde gölgelendirilecek yedi sınıf insandan birisi Allah'ı anınca gözleri yaşaran kimsedir. Başta Hz. Peygamber (s.a) olmak üzere selef-i salihinin kalpleri çok rakîk olduğu için Kur'an-ı Kerim dinlerken, ezan okunurken ağlamışlardır. Zühd kitapları, İbn Mes'ud (r.a) Nisa suresini okurken Hz. Peygamber'in nasıl ağladığını nakletmiştir.

Allah korkusundan ağlamanın yanında işlenen günahlara pişmanlık duyarak ağlamak da tavsiye edilmiştir. Nitekim, literatür içinde Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. Davud'un (a.s) hatalarına ne kadar çok ağladıkları kaydedilmiştir. Bununla birlikte riyâya düşmemek için ağlamayı gizlemek gerekir. Selef-i salihin bu konuda son derece hassas davranmışlardır. Namaz kılarken ağlayanlar safta yanıbaşındaki kişiden; gece yatağında ağlayanlar yanı başındaki eşinden gözyaşlarını gizlemişlerdir.

"Haşyetullah" konusuyla ilişkili gördüğümüz bir diğer başlık "hüzün"dür. Önceki peygamberlere bildirilen vahiylerde, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde yer alan Allah'ın kudreti, azameti, gazabının büyüklüğünü haber veren ifadeler; ölümün, mahşerin, kıyametin, mizanın, cehennemin zorlu, dehşet verici hallerine dair bilgiler inanan kullarda "hüzün" duygusunu doğurmuştur. Dolayısıyla Zühd müellifleri de bu konuyı ihmal etmemişlerdir. Dünya mü'min için zindandır. Her insanın bir şekilde cehenneme gireceği bildirilmiştir. Ancak bunun aksine kulun cennetlik mi cehennemlik mi olduğunu bilmediğinden hüzünlenmesi gerekir.

Bu konuyla ilişkili bir diğer husus "az gülmek"tir. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın kitabı selef-i salihinden hüzün ehli olanların menkıbeleriyle doludur. Bunlar arasında Hasan-ı Basrî, hüznünün uzun süre devam etmesiyle ve şiddetli ağlamasıyla ma'ruf olmuştur. Veki' b. Cerrâh, "hüzün" konusunu cenazelerde hüzünlü olmak, ölümden ibret almak, zorunlu olmadıkça konuşmamak ve sesi yükseltmemek ekseninde ele almıştır.

"Az gülmek" konusunun merkezinde "*Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız*" hadisi yer almaktadır. Çok gülmenin yerilmesi kalbin ölümüne sebep olmasındandır. Ancak burada şu inceliğe dikkat etmek gerekir. Hüzünlü olmak, az gülüp çok ağlamak tavsiyesi asık suratlı bir Müslüman tipolojisini salık vermez. Bu hususu ihmal etmemek için bazı müellifler "tebessüm" konusuna da değinmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Rasûlullah (s.a)'in azı dişleri görünecek kadar gülmediği, onun genel olarak mütebessim olduğundan bahsedilmiştir. Hennad b. Serî diğer müelliflerden farklı olarak insanları güldürmek için yalan, batıl sözler söyleyen kişilerin ahiretteki durumlarını haber veren rivayetler nakletmiştir.

2.3.15. Huşû

İbnü'l-Mübârek 22. sırada "Huşû"; 172. sırada "el-İctihâd fi'l-'amel ve'l-huşû"; 202. sırada "Fadlü'l-huşû fi's-salât" bâbına yer vermiştir. Vekî' b. Cerrâh, 46. sırada "Semtü'l-hasen ve'l-huşû" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek'in Hüseyin el-Mervezî nüshasında "el-Huşû ve'l-havf" konusu yer almaktadır.

Huşû, Kur'an kavramlarından biridir. Hz. Ali'ye (r.a) "*Onlar ki namazlarında huşu içerisindedirler*"[1703] ayeti sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Huşû kalptedir. O, Müslüman kimseye karşı yumuşak davranman ve namazında oraya buraya yönelerek bakmamandır."[1704] Mücahid b. Cebr ise "*Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur.*"[1705] ayetinde muradın yüzdeki izi kastetmediğini asıl muradın "huşu ve tevazu" olduğunu belirtmiştir.[1706]

Zühd kitaplarında "huşû" ile ilgili ele alınan hususlardan biri huşûnun Hz. Peygamber'in (s.a) vefatından sonra mü'minlerin kalplerinden kalkmasıdır. Damra b. Habîb mürsel olarak Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Bu ümmetten ilk kaldırılacak olan şey emanet ve huşûdur. Hatta öyle ki neredeyse hiç huşu ehli göremezsin*."[1707] Huzeyfe b. el-Yemân aynı meyanda şu sözü söylemiştir:

[1703] Mü'minûn, 23/2.

[1704] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/403 (No. 1148); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 362 (No. 1148); Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 2/599 (No. 328).

[1705] Fetih, 48/29.

[1706] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/598 (No. 326, 327) (es-Semtü'l-hasen ve'l-huşû)

[1707] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/75 (No. 167); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/56 (No. 172) (el-Havf ve'l-huşû); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 320 (No. 2336); İbn Ebü'd-Dünya, *Mekârimü'l-ahlâk*, 88 (No.

"Dininizden ilk kaybedeceğiniz şey huşûdur. Dininizden son kaybedeceğiniz şey ise namazdır."[1708]

Kişi Allah'a O'nu görüyormuşçasına kulluk etmelidir. Çünkü kul Allah'ı göremese de O, her an kullarını görmektedir.[1709] Cibrîl hadisinde ihsanın "*Allah'a O'nu görüyormuşçasına kulluk et. Sen O'nu göremesen de O seni görüyor.*" şeklinde tanımlanması[1710] huşû ile ihsan arasındaki irtibatı ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Mübârek "huşû" kavramını daha çok namazla ilgili olarak ele almıştır. Ona göre namazda dünya işlerini düşünmemek huşunun alametlerindendir. Kim dünya işlerinden herhangi bir şeyi düşünmeksizin bir namaz kılar sonra da Allah'tan bir şey isterse Allah (c.c) kulun o isteğini yerine getirir.[1711] Bir başka hadise göre güzelce abdest alıp gaftele dalıp oyalanmadan namaz kılarsa geçmiş günahları bağışlanır.[1712] Kişi namaz kılarken, sağa sola bakmamalı,[1713] yerdeki taşlarla, elbisesiyle vs. oynamamalıdır.[1714]

Zühd müellifleri, "huşû" başlığı altında nifak huşûsu tehlikesinden de bahsetmişlerdir. Ebü'd-Derdâ'nın veya Ebû Hüreyre'nin kavline göre kişi nifak huşûsundan Allah'a sığınmalıdır. Nifak huşûsu kalpte huşu olmamasına rağmen bedende huşu görünmesidir.[1715] "Huşû" duygusu içerisinde acizlik de bulunmaktadır. Kişi namaza durduğunuda huşû ile birlikte tam bir acizlikle Allah'ın huzuruna durmalıdır. Huşû ve acizlik ile rukû ve secdeye varmalı; namazı bitirdikten sonra aynı hal üzere el açıp Allah'a yalvarmalıdır. Aksi takdirde namazı noksan olur. [1716]

Huşû, Kur'ân kavramlarından biridir. *Kitâbü'z-zühd* müelliflerinden sadece İbnü'l-Mübârek ve Veki' b. Cerrâh bu konuya dair başlık açmışlardır. Hz. Ali'nin

---

265). İbn Ebü'd-Dünyâ'nın tahriç ettiği metinde bu ümmetten kaldırılacak olan şeyler "haya ve emanet"tir ifadesi yer almaktadır.

[1708] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 147/1003).

[1709] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/523 (No. 1100); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/498 (No. 36847).

[1710] Buhârî, İmân, 36 (No. 50); Müslim, "İmân", 1 (No. 8); Tirmizî, "İmân", 4 (No. 2610).

[1711] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/713 (No. 1535); *ez-Zühd-Kalbin İncelikleri*, 361 (No. 1143).

[1712] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/714 (No. 1537); *ez-Zühd-Kalbin İncelikleri*, 362 (No. 1145).

[1713] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/718 (No. 1549). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/400 (No. 21508); Ebû Dâvud, "Salât", 164 (No. 909); Nesâî, "Sehv", 10 (No. 1195).

[1714] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/718 (No. 1547).

[1715] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/46 (No. 143).

[1716] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/716 (No. 1544); *ez-Zühd-Kalbin İncelikleri*, 363 (No. 1152).

Mü'minûn suresinin başında mü'minlerin özelliklerinin anlatıldığı ilk ayetlerden olan "*Onlar ki namazlarında huşû içerisindedirler*"[1717] buyruğunu 'namazlarında oraya buraya yönelip bakmazlar' şeklinde tefsir etmesi, İbnü'l-Mübârek'in konuyla ilgili naklettiği hadislerle örtüşmektedir. Hz. Ali'nin huşûnun tanımına "Müslüman kimseye karşı yumuşak davranmak" ifadesini eklemesi kavrama ahlaki bir boyut yüklediğini de göstermektedir.

2.3.16. Uhuvvet

İbnü'l-Mübârek, 132. sırada "Yuhibbu'r-racülü li'r-raculi mâ yuhibbu li nefsih" bâbı; 124. sırada "Tenakkiye'l-ihvân" bâbı; Dârimî, 29. sırada "Lâ yü'minu ehadiküm hattâ yuhibbe liahîhi mâ yuhibbu linefsih" bâbı; Tirmizî, 54. sırada "İ'lâmü'l-hubb" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, Hüseyin el-Mervezî nüshasında "Celîsü's-sıdk" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ, 226 rivayetten oluşan *Kitâbü'l-ihvân'*ı kaleme almıştır. Bu kitapta, "Allah için birbirlerini sevenler", "kardeşliğe teşvik", "kendileriyle arkadaşlık yapılması tavsiye edilen kişiler", "sevginin karşı tarafa bildirilmesi" gibi konular yer almıştır.

Kişi, din kardeşleriyle ilişkisini uhuvvet ilkelerine göre kurmalıdır. Çevremizdeki insanların hepsi maalesef aynı kalitede olmadıkları için kişi kardeşlik hukuku geliştireceği kişileri dikkatli seçmelidir. Mü'min, hali, gidişatı düzgün, ahlakı güzel insanlarla arkadaşlık kurmalıdır. Bir Müslüman bu vasıftaki kişilerle Allah için dostluk kurduğunda bunun karşılığı Cennet'te köşktür. Enes b. Mâlik'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Her kim Allah için dost edinirse cennette onun için bir köşk bina edilir."[1718] Hz. Ömer (r.a) ise bu konuda "Kuşkusuz ben, Allah için zayıf ve güçsüz insanlardan kardeşler edinip onları sadece Allah için severim. Herbirinin isimlerini, babalarının ve kabilelerinin isimlerini öğrenirim. Evlerinin yerlerini tek tek bilirim."[1719] Hz. Ömer'in (r.a) konuyla ilgili bir diğer sözü şudur: "Allah size mü'min birini sevmeyi ihsan ettiği zaman bu sevgiye sımsıkı sarılın."[1720]

[1717] Mü'minûn, 23/2.
[1718] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*el-İhvân*), 4/531 (No. 27).
[1719] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*el-İhvân*), 4/532 (No. 28).
[1720] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*el-İhvân*), 4/533 (No. 32).

Kişi, din kardeşine nasıl davrandığını çok dikkat etmelidir. Çünkü aralarındaki hukuku gözeten Allah'tır. Kardeşine iyilik eden iyilik bulur. Kötülük eden kötülük bulur. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Enes b. Mâlik (r.a) Rasûlullâh'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Kim Allah için bir kardeş edinirse, onun için cennette bir saray inşa edilir. Kim kardeşine bir elbise giydirirse Allah da ona Cennet'te bir elbise giydirir. Kim kardeşini kullanarak bir elbise giyerse Allah da ona ateşten bir elbise giydirir. Kim kardeşini kullanarak bir şey yerse, Allah da ona ateşten bir yiyecek yedirir. Kim kardeşi üzerinden bir şöhret elde ederse Allah da kıyamet günü onu (Cehennem'de) şöhret ve gösteriş makamına getirir.*"[1721]

Kişi arkadaşının dini üzeredir. Bu nedenle kiminle arkadaşlık ettiğine son derece dikkat etmesi gerekir.[1722] Mü'min ancak mü'min olanlarları dost edinmelidir.[1723]

Dürüst arkadaş yalnızlıktan, yalnızlık da kötü arkadaştan daha hayırlıdır. Dürüst arkadaşın misali güzel koku sürünmüş kimsenin misali gibidir. O, sana kokusundan vermese de o koku sana sirayet eder. Kötü arkadaşın misali ise demircinin misali gibidir. Onun ateşi seni yakmasa da kötü kokusu sana sirayet eder.[1724] İyi arkadaş, Allah'ı zikretme konusunda yardımcı, O'nu unuttuğunda hatırlatıcı, hayrı emrettiğinde itaat edendir.[1725] Davud et-Tâî, kiminle arkadaşlık edilmesine dair şu tavsiyede bulunmuştur: "Takva sahipleriyle arkadaşlık yap. Çünkü insanlar içinde sana zahmet ve meşakkati en az; yardımı en çok dokunanları onlardır."[1726]

[1721] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/577 (No. 1217); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 596 (No. 1217).

[1722] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*el-İhvân*), 4/535 (No. 37); Tirmizî, "Zühd", 45 (No. 2378). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 14/142 (No. 8417); Ebû Dâvud, "Edeb", 19 (No. 4835); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/188 (No. 7319).

[1723] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/124 (No. 364); Tirmizî, "Zühd", 55 (No. 2395); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (*el-İhvân*), 4/536 (No. 41). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/143 (No. 7169).

[1724] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/122 (No. 358); *Kalbin incelikleri,* 110 (No. 358); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 222 (No. 1563); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle,* 67 (No. 167).

[1725] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/122 (No. 359); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 110 (No. 359).

[1726] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı, (el-İhvân),* 4/537 (No. 43).

Uhuvvet hukukunun gerektirdiği bir diğer ilke kişi, kendisi için istediğini din kardeşi için de istemelidir. Bunu gerçekleştirmediği müddetçe imanı kemale ulaşamaz.[1727] Hasan-ı Basrî'ye göre kardeşlik hukukunun diğerleri şunlardır: "Muhakkak ki mü'min mü'minin bir parçasıdır. İhtiyacı da onda sıkıntısı da ondadır. Onun sevinciyle sevinir, onun üzüntüsüyle üzülür. O kardeşinin aynasıdır. Onda hoşuna gitmeyen bir şey görürse onu düzeltip doğruya yöneltir. Gizli ve aşikar olarak hiçbir yerde kusurlarını ortaya dökmeyip onu kollayıp gözetir. Şüphesiz ki dostundan yana senin nasibin vardır. Sevdiğin kişiyi anmandan dolayı da sana bir nasip vardır. O halde kardeşlerini, arkadaşlarını ve oturacağın meclisleri iyi seç." Aynı kavle İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-İhvân* kitabında yer vermiştir.[1728]

Kişi, başka hiçbir çıkarı olmaksızın Allah için sevdiği kardeşine, bu duygusunu bildirmelidir.[1729] Çünkü bu davranış aradaki sevgiyi pekiştirir ve ülfeti kuvvetlendirir.[1730] Kişi, zalimse zulmüne engel olarak, mazlumsa ona destek olarak kardeşini yalnız bırakmamalıdır.[1731]

İbn Ebü'd-Dünyâ, güler yüzlü olmayı ve insanlara karşı sevgi beslemeyi "Uhuvvet" kapsamında değerlendirmiştir. Şu hadis din kardeşine karşı gülümsemeyi küçük bir iyilik olmadığını haber vermektedir: "*Hiçbir iyiliği küçük görme. Bu iyilik, su isteyen birine su kabındaki suyu vermek, din kardeşinle güleryüzlü konuşmak bile olsa*."[1732] Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Müslüman olduğu günden beri her karşılaştığında Rasûlullah'ın (s.a) kendisine gülümsediğini belirtmiştir.[1733] Kişi, Müslüman kardeşiyle karşılaştığında ona karşı güler yüzlü olması sadakadır.[1734]

[1727] Dârimî, "Rikâk", 29 (No. 2782).

[1728] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/394 (No. 847); *Kalbin incelikleri,* 206 (No. 662); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (el-İhvân), 4/541 (No. 54).

[1729] Tirmizî, "Zühd", 54 (No. 2392). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/189 (No. 7322).

[1730] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/275 (No. 484); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 249 (No. 484).

[1731] Dârimî, "Rikâk", 40 (No. 2795).

[1732] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı, (el-İhvân),* 4/569 (No. 131); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/429; Ayrıca bk. Müslim, "Birr ve sıla", 144 (No. 2626); Beyhakî, *Şuabü'l-iman,* 10/396 (No. 7688).

[1733] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (el-İhvân), 4/569 (No. 129).

[1734] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* (el-İhvân), 4/569 (No. 130).

2.3.16.1. Allah için birbirini sevmek

İbnü'l-Mübârek, 49. sırada "Hubbü'l-mü'min el-mü'mine fillah" bâbı, 194. Sırada "el-İhâu fillah" bâbı açmıştır. Veki' b. Cerrâh, 47. sırada; Tirmizî, 53. sırada "el-Hubbu fillah" bâbı; Hennad b. Serî ise, "el-Mütehâbbîn" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, 139. sırada "el-Mütezavirûne fillah ve'l-mütehabbûne fillah" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ bu konuyu *el-İhvân'*da ele almıştır. Buhârî, "el-Hubbu fillah" bâbına "Edeb" bölünüde, Müslim "Birr ve sıla" bölümünde yer vermeyi tercih etmiştir.

Allah için birbirini seven iki kişi kıyamette başka gölgenin olmayacağı günde Arş'ın gölgesi altında gölgeleneceklerdir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Ebû Hüreyre (r.a) Nebî (s.a)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Allah kendi (arşının) gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde yedi (sınıf) insanı gölgesinde gölgelendirilir: …(Bunlardan biri) birbirlerini Allah Azze ve Celle için seven iki kimse(dir)…*"[1735]

Allah için seven, Allah için buğz eden, Allah için veren Allah için alıkoyan kişi imanını kemale ulaştırmıştır.[1736] Allah için birbilerini sevenler, Cennet'te nurdan minberler üzerinde oturacaklardır.[1737] Nebîler ve şehitler onlara gıpta edecektir.[1738] Hiçbir dünyalık çıkarı olmaksızın Allah rızası için birbirini seven kulları Allah sever.[1739]

[1735] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/646 (No. 1378); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/473 (No. 1342); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 421 (No. 1342); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/273 (No. 476). Hennâd b. Serî, bu hadisi Selmân-ı Fârisî'den mevkufen tahriç etmiştir.; Buhârî, "Rikâk", 24 (No. 6114); Tirmizî, "Zühd", 53 (No. 2391) (el-Hubbu fillah); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/387 (No. 11798).

[1736] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/600; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2006, 19/74 (No. 35479); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-İhvân*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 35 (No. 1).

[1737] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/607 (No. 333); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-İhvân*, 48, 56 (No. 7, 12).

[1738] Tirmizî, "Zühd", 53 (No. 2390). Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.

[1739] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/611-612 (No. 336); *ez-Zühd-Hayatı Allah'a adamak*, 82 (No. 336); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/247 (No. 710); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/277 (No. 490) (el-Mütehâbbûn); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı* (el-İhvan), 4/556 (No. 94).

Hak Teâlâ, kendi rızası için ziyaretleşenleri, yardımlaşanları, birbirlerini karşılıksız sevenleri, birbirlerine fedakârlık gösterenleri ve birbirleriyle candan dost olanları seveceğini müjdelemiştir."[1740]

Rasûlullah (s.a) Müslüman'ların birbirlerini sevmelerini imanın şartı yapmıştır. Bu konu bu denli önemlidir.[1741] Muhabbetini zıddında haset ve kin yer almaktadır. Bunlar kişinin imanını kalbinden kazıyıp atarlar.[1742]

Muhabbetin ileri derecesi Allah'ın kulunu sevmesi sonra da diğer kullarına onu sevdirmesidir. İman edip salih amel işleyenleri Rahman sever ve kullarına sevdirir.[1743]

Müslüman, Allah için sevdiği kardeşine bunu bildirmelidir.[1744] Zühd müelliflerinin muhabbet konusuyla irtibatlı gördükleri bir diğer husus "hediyeleşmek"tir. Komşularıyla hediyeleşmek isteyen kişi önce yakın komşusundan başlamalıdır.[1745]

Ahirette kişi, sevdikleriyle beraber olacaktır. Şu hadis-i şerif bu hususu müjdelemektedir: Enes b. Mâlik şöyle anlatmıştır: Bir adam Rasûlullah'a (s.a) geldi ve kıyamet ne zaman kopacak diye sordu. Nebî (s.a) namaza kalktı. Namazını kıldıktan sonra '*Kıyametin ne zaman kopacağını soran nerede?*' buyurdu. Bunun üzerine adam 'benim ya Rasûlallah' dedi. Nebî (s.a) '*kıyamet için ne hazırladın?*' diye sordu. 'Ey Allah'ın Resûlü! Çokça namaz ve oruç hazırlayamadım ancak ben Allah'ı ve Resûlünü seviyorum' dedi. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber (s.a) '*Kişi sevdiğiyle beraberdir. Sen de sevdiğinle berabersin*' buyurdu. Enes b. Malik (r.a) hadisi rivayet ettikten sonra 'Müslüman'ların İslam'a girdiklerindeki sevinçlerinden sonra bundan daha fazla başka bir şeye sevindiklerini görmedim.' dedi."[1746] Enes b.

[1740] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/425, 426 (No. 901, 903); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 221 (No. 716)

[1741] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/603 (No. 331); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 56. (No. 2510). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Edeb", 142 (No. 5193); İbn Mâce, "Edeb", 11 (No. 3692).

[1742] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 56 (No. 2510).

[1743] Meryem, 19/96.

[1744] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/423 (No. 897); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 219 (No. 712).

[1745] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/427 (No. 904).

[1746] Tirmizî, "Zühd", 50 (No. 2385); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/250 (No. 718) (en-Niyye me'a kılleti'l-amel); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/275 (No. 483) (el-Mütehâbbûn); Dârimî, "Rikâk", 70 (No. 2829).

Mâlik (r.a) şöyle haber vermiştir: "Bir adam Nebi'ye (s.a) geldi ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Kıyamet ne zaman kopacak? diye sordu. Rasûlullah (s.a) namaza kalktı, namazı tamamladığında '*Kıyamet hakkında soru soran nerede?*' buyurdu. Adam 'buradayım ey Allah'ın Resûlü!' dedi. Nebî (s.a) '*Kıyamet için ne hazırladın*?' diye sordu. Adam, 'onun için çok bir namaz ve oruç hazırlamadım. Ancak ben, Allah'ı ve Resûlü'nü seviyorum' dedi. Bunun üzerine Nebî (s.a) '*Kişi sevdiğiyle birliktedir'* veya '*Sen, sevdiklerinle birliktesin*' buyurdu. Enes (r.a) şunu ekledi: 'Müslümanları, İslam'dan sonra bu kadar sevindiren bir şey görmedim' dedi."[1747]

Hennâd b. Serî'nin "el-Mütehâbbûn" bâbında tahriç ettiği hadislerden biri şudur: Übeyd b. Umeyr''den rivayet edildiğine göre bir kişi "Ey Allah'ın Resulü! Bir kişi az namaz kılıyor ancak namaz kılanları seviyor. Az oruç tutuyor ama oruç tutanları seviyor. Kendisi az zikirde bulunuyor ama zikir yapanları seviyor. Ayrıca Allah'ı, Resulü'nü ve müminleri de seviyor. (Bu kişi hakkında ne dersiniz) dedi. Allah Resûlü (s.a) '*O kişi sevdikleri ile beraberdir'* buyurdu."[1748]

Mü'min, mü'minin aynasıdır. Kişi, kardeşinde bir olumsuz durum görürse bu durumu usulünce ona bildirmelidir.[1749] Müslümanlar, bir binanın tuğlaları gibi birbirini destekler, güçlendirirler.[1750] Müslüman, arkadaşlarını ilim ehli, takvalı, cana yakın kişilerden seçmelidir.[1751]

Bu konu ile irtibatlı olan bir diğer mesele kişinin arkadaşına karşı hüsnüzan beslemesi ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmasıdır. İbnü'l-Mübârek, 137. sırada "Hüsnü'z-zan bi's-sâhib ve hıfzu'l-câr" bâbına yer vermiştir. Bu başlık altında iki merfu hadis mevcuttur. O hadislerden ilki şu şekildedir: Ebû Hüreyre (r.a) Nebî (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Cibrîl bana komşu hakkında o kadar çok tavsiyede bulundu ki komşuyu komşuya varis kılacak zannettim*."[1752] Bâbın ikinci hadisi şu şekildedir: Yine Ebû Hüreyre (r.a) Nebî'nin (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

[1747] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/360 (No. 1019); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/274 (No. 482 (el-Mütehâbbîn); Tirmizî, "Zühd"; 50 (No. 2385); Dârimî, "Rikâk", 70. Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb"; 96 (No. 5816); Müslim, "Birr ve sıla", 161 (No. 2639).

[1748] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/274 (No. 481); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 247 (No. 481).

[1749] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/276 (No. 487); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 250 (No. 487).

[1750] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/158 (No. 353); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/121 (No. 35554).

[1751] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/163 (No. 367).

[1752] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/419 (No. 886).

"*Kul, komşusu onun şerrinden emin oluncaya kadar (gerçek manada) iman etmiş sayılmaz."*[1753]

Uhuvvet, zühd literatürünün temel kavramlarından biridir. Kur'ân-ı Kerim'de mü'minlerin kardeş olduğu bildirilmiştir.[1754] Bu kapsamda *Kitâbü'z-zühd*'lerde ele alınan hususlar şunlardır: Mü'minlerin tamamı birbirleriyle kardeştir. Ancak, kişinin anlaşıp kaynaşabileceği, onun desteğiyle Müslümanlığını daha iyi bir noktaya taşıyabileceği kişilerle dostluk kurmalıdır. Çünkü "kişi arkadaşının dini üzeredir" ilkesi mevcuttur. Bu nedenle kişi arkadaşlarını takvalı, dürüst, gerektiğinde kendisine hatasını söyleyebilecek samimiyette olan insanlardan seçmelidir. Kişinin Allah için sevdiği arkadaşına onu sevdiğini söylemesi sünnettir. Din kardeşliğiyle ilgili tespit edilen bir diğer ilke "kendisi için istediğini kardeşi için de istemek"tir. Yani müslümanın bencil olması doğru değildir. Müslüman, kardeşine eğer zulüm etmişse zulmüne engel olarak mazlumsa yardımcı olarak destek olmalıdır. Müslüman, kardeşlerine karşı sevgi beslemeli ve güler yüzlü olmalıdır. Bu tavır, Rasûlullah'ın (s.a) sünnetidir.

Kitâbü'z-zühd'lerde "uhuvvet" bağlamında en güçlü şekilde ele alınan konu "Allah için birbirini sevmek"tir. Allah için sevmek, Allah için buğz etmek imanı tamamlayan hususlardandır. Birbirlerini Allah için seven kişiler kıyamette arşın gölgesi altında gölgeleneceklerdir. Onların Allah katındaki mevkileri sebebiyle peygemberler ve şehitler dahi onlara gıpta edeceklerdir. Allah rızası için birbirlerini sevenleri Allah cennette nurdan kürsüler üzerine oturtacaktır. Allah, rızası için birbirlerini sevenlere muhabbetini vereceğini vaad etmiştir. Müslümanların birbirlerini sevmeleri imanlarının gereğidir. Bunu sağlayacak en güçlü uygulama selamlaşmanın yaygınlaştırılmasıdır. Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in (s.a) ortaya koyduğu bir diğer ilke "kişinin sevdiğiyle beraber olacağı" müjdesidir. Ashab-ı kiram bu müjdeyi, İslam'da en çok umutlandıran haberler arasında görmüştür. Nitekim, Müslümanlar her ne kadar İslam'ın emir ve yasaklarını uygulamada eksik kalsalar da Allah'ı, Resûlü'nü, ashab-ı kîramı, selef-i sâlihîni, Allah dostlarını

[1753] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/419 (No. 887); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/245 (No. 702); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/502 (Hakku'l-câr).
[1754] Hucurât, 49/10.

sevmeyi asla terk etmemelidirler. Ayrıca onların sevgisini kazanmak için gayret sarf etmelidirler. Müslüman, kardeşinin aynasıdır. Onda gördüğü bir kusuru gidermesi gerekir. Müslümanlar, dindaşlarıyla arkadaşlık kurmalıdırlar. Mü'minler, birbirlerini kuvvetlendiren bir binanın tuğlaları gibidir. Birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmalıdırlar.

2.3.17. Sohbet

İbnü'l-Mübârek, 168. sırada "Murââtü hukûki's-suhbe" bâbına; Hennâd b. Serî, 103. sırada "Muhaletetü'n-nâs" bâbına yer vermiştir. Tirmizî, 56. Sırada "Suhbetü'l-mü'min" bâbına yer vermiştir. İbnü'l-Mübârek'in "Murâ'atü hukûki's-suhbe" bâbında konuyla ilgili rivayet tespit edilememiştir. Başlık ile rivayetler uyumsuzdur.

Normal şartlarda kişi, toplumsal hayatın içinde yaşamalıdır. İnsanların içinde yaşayıp onların eziyetlerine katlanan kişinin ecri insanlardan uzak bir yerde yaşayanın ecrinden büyüktür. Ebû Salih yoluyla Rasûlullah'ın (s.a) ashabından bir kişinin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah Resûlü (s.a) şöyle buyurdu: "*İnsanlarla bir arada yaşayan ve onların eziyetlerine sabreden müminin ecri insanlardan uzak yaşayıp onların eziyetlerine sabretmeyen mü'minin ecrinden daha fazladır*."[1755]

Büyük fitne dönemleri dışında Müslümanların din kardeşleriyle iletişim halinde olması, görüşmesi, musafahalaşması, sohbet etmesi gerekir. Ancak, bu görüşmelerde gereksiz ve faydasız dini tartışmalara girilmemesi tavsiye edilmiştir.[1756] Mü'min, sıcakkanlı, kendisiyle ülfet edilebilen ve dost canlısı olmalıdır. Böyle olmayan kişilerde hayır yoktur.[1757]

İslam'da insanlara merhamet etmek, onlara güler yüz göstermek ve onlara güzel ahlakla muamele etmek en büyük amellerden kabul edilmiştir.[1758] Kul, arkadaşlarını Müslümanlar arasından seçmelidir. Ayrıca kimlerle birlikte yemek

---

[1755] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/588 (No. 1246); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 611 (No. 1246); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 55 (No. 2507); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Müdârâtü'n-nâs*, 21 (No. 1); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 109 (No. 190). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/64 (No. 5022). Muhakkik, isnadının sahih olduğunu sahabî râvisinin meçhul olmasının zarar vermeyeceğini belirtmiştir. İbn Mâce, "Fiten", 23 (No. 4032) (es-Sabr 'ale'l-belâ).

[1756] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/588 (No. 1247); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 611 (No. 1247).

[1757] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/166 (No. 35686); *el-Musannef T,* 14/536 (No: 35686).

[1758] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/590 (No. 1249); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 612 (No. 1249).

yediğine dikkat etmelidir.[1759] Mü'min, insanları severken, beğenirken veya eleştirirken itidalli olmalıdır. İnsan hayat içerisinde değişebilen bir varlıktır.[1760]

2.3.17.1. Allah için yedirmek ve giydirmek

Hennâd b. Serî, 61. sırada "et-Ta'âm fillah"; 62. sırada "el-Kisve fillah" bâbı açmıştır.

Müslüman, Allah için sevdiği kardeşini sofrasının en güzeline davet etmelidir. Dahhâk b. Müzâhim mürsel olarak Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Allah için sevdiğin kimseyi yemeğinin en iyisine misafir et.*"[1761] Bir insana yemek yedirmek tasadduk etmekten daha hayırlıdır.[1762] Güzel konuşmakla birlikte yemek yedirmek kişinin cennete girmesini sağlar.[1763]

Kişi, nefsinin cimriliğinden ve hırsından gücü nispetinde infak ederek korunmalıdır. Ebû Hüreyre (r.a) şöyle nakletmiştir: "Ensârdan bir kişiye bir misafir geldi. Ancak kendisinin ve çocuklarının yiyeceğinden başka yemeği yoktu. Hanımına 'çocukları uyut ve kandili söndür (ve bizim yemek yemediğimizi misafire hissettirme)' dedi. Bunun üzerine "*Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları* (hicret edip gelenleri) *kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.*"[1764] ayeti nazil oldu."[1765]

Müslümanın merhameti hayvanlara dahi ulaşır. Allah, insanlardan başka hayvanların da yedirilmesi ve içirilmesi vesilesiyle kuluna ecir verir.[1766]

[1759] Tirmizî, "Zühd", 56 (No. 2395).

[1760] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/163 (No. 35672); *el-Musannef T,* 14/533 (No: 35672).

[1761] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/345 (No. 640); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 330 (No. 639). Senedinde mecruh bir râvi olan Cüveybir bulunmaktadır.

[1762] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, I, 345 (No. 643); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 331 (No. 643).

[1763] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, I, 347 (No. 646); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 332 (No. 646).

[1764] Haşr, 59/9. Ayetin tamamı şu şekildedir: "*Onlardan önce (Medîne'yi) hem yurt hem de iman (İslam) evi edinen kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler. Onlara verilen şeylerden dolayı gönüllerinde bir ihtiyaç (bir sıkıntı) duymazlar. Kendilerinin ihtiyacı olsa bile, (onları) öz canlarına tercih ederler. Kim (mala karşı) nefsinin hırs ve cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluş ve saadete erenlerin ta kendileridir.*" Bk. Feyizli, *Feyzu'l-Furkân Kurân-ı Kerîm ve açıklamalı meali*, 545.

[1765] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/220 (No. 35850); *el-Musannef T,* 14/588 (No. 35850).

[1766] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/221 (No. 35856); *el-Musannef T,* 14/590 (No. 35856).

Elbisesini eski dahi olsa Allah'ın rızasını umarak bir ihtiyaç sahibine giydiren kişiyi Allah himayesi altına alır. Şu hadisi şerif bu hususu haber vermektedir: Ebû Ümâme'nin haber verdiğine göre Hz. Peygamber (s.a) yeni bir elbise giydiğinde şöyle dua etmiştir: "*Avretimi örttüğüm ve hayatımı güzelleştirdiğim bu elbiseyi bana giydiren Allah'a hamd olsun*." Bu duadan sonra Nebî (s.a) şöyle buyurmuştur: *Kudreti ve iradesiyle yaşadığım Allah'a yemin olsun ki benim yaptığımı yapan kişi çıkardığı o eski yapranmış elbisesini alır ve onu sadece Allah rızası için bir fakire giydirirse o fakirin üzerinde bir ip kaldığı sürece hayatında da ölümünde de Allah'ın himayesi ve koruması altında olur*."[1767] Söz konusu duayı Hz. Ali'nin yaptığına dair bir rivayet Ahmed b. Hanbel'in kitabında mevcuttur.[1768]

Allah için ihtiyaç sahiplerine yiyecek, su veya kıyafet veren kişiye Allah Cennet'te verdiklerinin kat be kat güzellerini ona ihsan edecektir.[1769] Bu dünyada ihtiyaç sahibi birini giydiren kulu Allah ahirette aklın almayacağı güzellikte elbiseler giydirir.[1770]

2.3.17.2. Mü'münleri sevindirmek

İbnü'l-Mübârek, 155. sırada "İdhâlü's-sürûr 'ale'l-mü'min" bâbı açmıştır. Müslümanın üzüntüsünü, gamını, kederini gidererek, ödeyemediği borcunu ödeyerek, karnını doyurarak hâsılı dünya veya ahirete teallük eden herhangi bir sıkıntısını gidererek din kardeşini sevindirmesi Allah katında son derece kıymetlidir. Ebû Şerik, Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "(Şunlar) Allah'a en sevimli gelen amellerdendir: *Müslümanı sevindirmek, onun bir kederini gidermek, onun bir borcunu ödemek veya açsa doyurmak.*"[1771] Bazı zühd kitaplarında "mü'mini sevindirmek" kısmı Muhammed b. el-Münkedir'in sözü olarak yer almıştır.[1772]

[1767] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 1/350 (No. 656); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 337 (No. 656); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/259 (No. 749); İbn Ebü'd-Dünya, *eş-Şükr*, 29 (No. 75).

[1768] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 109 (No. 704).

[1769] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/351 (No. 658); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 339 (No. 658); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 18 (No. 2449); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İstinâ'u'l-ma'rûf*, 70 (No. 84); *Kazâu'l-havâic*, thk. Mecdî es-Seyyîd İbrâhîm (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.), 43 (No. 31).

[1770] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/220 (No. 35849); *el-Musannef T,* 14/588 (No. 35849).

[1771] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/409 (No. 870); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/239 (No. 684).

[1772] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/388 (No. 36421); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 297 (No. 2139); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kazâu'l-havâic*, 44 (No. 33).

2.3.17.3. Hasta ziyareti

İbnü'l-Mübârek, 143. sırada "İyadetü'l-merîz" bâbı açmıştır ancak başlık altında merfu hadis bulunmamaktadır.[1773] Hennâd b. Serî, 42. sırada "İyadetü'l-merîz" bâbı açmıştır.

Müslüman kişi, hasta ziyaretine giderken, hastanın yanında otururken ve dönerken ecir almaya devam eder. Hz. Ali (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "…*Müslüman kardeşine hasta ziyaretine gelen kişi oturana kadar Cennet meyvelerini toplayarak yürümüş olur. Oturduğu zaman da rahmet onu kaplar. Sabah ziyarete geldiyse 70.000 melek akşama kadar ona dua eder. Akşam ziyarete geldiyse 70.000 melek sabaha kadar ona dua eder*."[1774] Hennâd b. Serî'nin konuyla ilgili tahriç ettiği bir diğer hadis şudur: "Sevbân'dan rivayet edildiğine göre Nebî (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Müslüman, Müslümana hasta ziyaretinde bulunduğunda geri dönünceye kadar cennet meyvelerini toplamaya devam eder*."[1775] İbnü'l-Mübârek, bu konuyla ilgili şu hadise yer vermiştir: "*Bir Müslüman hasta bir kardeşini yoklar veya onu ziyaret ederse Allah Teâlâ ona 'Hoş olasın! Hoş geldin! Cennette bir yer edindin.*' buyurur."[1776] Hastayı ziyaret etmek ve davete icabet etmek Allah'ın hoşnut olduğu amellerdendir.[1777] Hasta ziyareti esnasında musafaha etmek, hastanın nasıl olduğunu sormak, elini onun üzerine koymak hasta ziyaretinin edeplerindendir.[1778]

2.3.17.4. Küsleri barıştırmak

İbnü'l-Mübârek 145. sırada "Islâhu zâti'l-beyn" konusuna yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Müdârâtü'n-nâs* kitabının 9. sırasında "el-Islâh beyne'n-nâs" başlığı açmıştır.

[1773] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/434.

[1774] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/224 (372); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 198 (No. 372); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Maraz ve'l-keffarât*, 86 (No. 89). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/47 (No. 612). Muhakkik, hadisin mekvuf halinin sahih olduğunu belirtmiştir.; İbn Mâce, "Cenâiz", 2 (No. 1442); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/52 (No. 7452).

[1775] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/225 (No. 373); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 199 (No. 373).

[1776] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/246 (No. 708); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 218 (No. 708).

[1777] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/224 (No. 371).

[1778] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/226 (No. 374); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 199 (No. 374); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Maraz ve'l-keffârât*, 91 (No. 96). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/572 (No. 22236). Muhakkik, isnadın çok zayıf olduğunu belirtmiştir.; Tirmizî, "İsti'zân ve âdâb", 31 (No. 2731). Tirmizî, isnâdı kavi değilir demiştir.

İnsanların arasını düzeltmek, küsleri barıştırmaktan, namaz kılmaktan ve sadaka vermekten daha hayırlıdır. Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsel olarak naklettiği şu hadis bu hususu haber vermektedir: "Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: '*Size namaz ve sadakadan çok daha hayırlı bir ameli bildireyim mi?*' Ashab 'tabî ki ey Allah'ın Resûlü' dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a): '*O, insanların arasını bulmaktır. Nefret etmekten de sakınınız! Zira o yok edicidir*.' buyurdu."[1779]

2.3.17.5. Borç vermek/ ertelemek

İbnü'l-Mübârek'in kitabında zühd analıyışının ne denli insan temelli olduğunu gösteren başlıklardan biri "et-Terğîb fi'l-karz ve te'hîru'l-ğarîm" bâbıdır. İbnü'l-Mübârek, bu bâba 150. sırada yer vermiştir. İbnü'l-Mübârek'in, borçlarını ödeyemediği için hapse düşen din kardeşlerini borçlarını ödeyerek hapisten kurtardığı bilinmektedir. Onun bu konuyu *Kitâbü'z-zühd*'e alması oldukça dikkat çekicidir. Borçluya yardım etme erdemi, her zaman güncelliğini koruyan bir hususdur. Günümüzde maddi durumu yerinde olanların eli dar olan insanlara faizsiz borç vermesi ve bu borçların ödenmesinde kolaylık göstermesi ekonomik ve sosyal refahın korunmasında son derece elzemdir. Borçların ödemelerinin geciktiği her bir güne faiz uygulayan günümüz ekonomik sistemi borçlu kişiye mühlet tanıyan müslümana sadaka sevabı müjdeleyen peygamberi anlamaktan çok uzaktır. Hasan-ı Basrî mürsel olarak Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Her kim kardeşinde bulunan bir alacağını, geciktirdiği süre boyunca bu onun için bir sadaka olarak yazılır*."[1780] Tabîki borç alan kişinin bu hususu suistimal etmemesi, borcunu ödeme niyetinde olması, bunun için elinden gelen gayreti göstermesi gerekir. İmkanı olduğu halde borcunu ödememesi veya geciktirmesi günahtır.

2.3.18. Muhalefetü'n-nefs ve'l-hevâ

İbnü'l-Mübârek, 21. sırada "İttibau'n-nefs hevahâ'; Mu'âfâ b. İmrân, 9. sırada "İttibâu'l-hevâ ve'ş-şehevât"; Buhârî, 37. sırada "Men câhede nefsehü fi tâ'atillah" bâbı; Beyhakî, 3. sırada "Muhalefetü'n-nefs ve'l-hevâ" faslı açmıştır.

[1779] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/437 (No. 923); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 227 (No. 738).

[1780] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/451 (No. 959); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/267 (No. 774); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 237 (No. 774).

İslam'da insanın nefsi ve hevası kötülüğü emredici, arzulayıcı olarak kabul edilmiştir. Rasûlullah (s.a), konuyla ilgili hadislerde kişinin nefsiyle/hevâsıyla mücadelesini en büyük cihad olarak görmüştür. Cabir b. Abdullah şöyle haber vermiştir: Rasûlullah (s.a)'e savaştan dönen bir topluluk geldi. Bunun üzerine Nebî (s.a) "*Siz hayırlı bir gelişle küçük cihaddan büyük cihada geldiniz.*" En büyük cihad nedir diye sorulunca şöyle cevap verdi: "*Kulun hevâsıyla mücadelesidir*." buyurdu.[1781] Konuyla ilgili bir diğer hadiste Allah'a itaat konusunda nefsiyle mücadele eden kişi doğrudan 'mücâhid" olarak tanımlanmıştır[1782] Buhârî bu hadisin tanım kısmını bâb başlığına taşımıştır.[1783] Konuyla ilgili bir diğer hadiste nefsine galip gelen kişinin gerçek pehlivan olduğu bildirilmektedir[1784]

Veki' b. Cerrâh'ın "Reddü'n-nefs ve kılletü'l-ekl" bâbında "midenin üçte birini yemek, üçte birini su, kalan üçte birini nefes için ayırmak geretiğini" haber veren hadise yer vermesi, insanın gereğinden fazla yemesi ve içmesine engel olmasını muhalefetü'n-nefs kapsamında değerlendirdiği anlaşılmaktadır.[1785]

2.3.19. Muhâsebetü'n-nefs

İbnü'l-Mubârek, 40. sırada "Muhâsebetü'l-mer'i nefsehu" bâbı, Veki' b. Cerrâh, 34. sırada, "Muhâsebetü'r-raculi nefsehû ve'l-insâf min nefsihî" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ ise 150 rivayeti muhtevi *Muhâsebetü'n-nefs* kitabı kaleme almıştır.

Rasûlullah (s.a) bir hadisinde "muhalefü'n-nefs" ile "muhasebetü'n-nefs" ifadeleri bir arada geçmektedir. Bu hadise göre aklını kullanan kişi nefsini hesaba çekmeli ve ölümden sonrası için hazırlık yapmalıdır. Şeddâd b. Evs, Râsûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Akıllı kişi nefsini hesaba çeken ve ölümden*

[1781] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 165 (No. 373).

[1782] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/36; Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 303 (No. 218) (İttibâü'l-hevâ ve'ş-şehevât); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 163 (No. 369); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/386 (No. 11794). Ayrıca bk. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 39/375 (No. 23952); Tirmizî, "Siyer", 2 (No. 1621); Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/54 (No. 24).

[1783] Buhârî, "Rikâk", 37.

[1784] İbn Ebü'd-Dünya, *Muhasebetü'n-nefs*, 96 (No. 61); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 164 (No. 370).; Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/608 (No. 1302); Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 76 (No. 5763); Müslim, "Birr ve Sıla", 106 (No. 2608); Ebû Dâvud, "Edeb"; 2 (No. 4779); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/153 (No. 10156).

[1785] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/302 (No. 75).

sonrası için amel edendir. Aciz (ise) nefsinin arzularına tabi olan ve Allah'tan (cenneti) uman kişidir." [1786] Zehebî, Hâkim'in bu hadisi Buhâri ve Müslim'in şartları üzere sahih olarak görmesine isnadda yer alan Ebû Bekir İbn Ebû Meryem el-Gassânî'nin vâhî olması sebebiyle katılmamıştır.[1787]

Hz. Ömer'e göre kişi ahirette hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekmelidir. Hesap günü gelmeden kendi nefsini tartmalıdır. Bunu yapmak ahiretteki hesabı kolaylaştırır. Kişi, kendini en büyük arza hazırlamalıdır. Çünkü orada kişi Allah'ın huzuruna çıkacak ve hiçbir ameli gizli kalmayacaktır.[1788]

Hz. Ömer'in (r.a), valilerinden birine yazdığı mektuba göre kişi şiddetli hesap günü gelmeden önce rahatlık anında kendini hesaba çekmelidir. Çünkü kim kendini şiddetli bir şekilde hesaba çekilmeden önce rahat anında hesaba çekerse sonu razı olacağı müreffeh bir hayat olur. Kimi, hayatı oyalarsa ve hevası meşgul ederse sonu pişmanlık olur.[1789] Hz. Ebû Bekir'e (r.a) göre kişi Allah'ın rızasını umarak nefsine kızmalıdır. Bu tavır kendisini Allah'ın gazabından korur.[1790]

Selef-i salihîn, kişinin nefsini kınamasını ve hakir görmesini fıkhın gereklerinden saymıştır. Ebü'd-Derdâ'ya (r.a) göre kişi, (yaptıkları hatalardan dolayı) insanlara kızmak yerine nefsine dönüp kendisini daha şiddetli kınaması gerekir. Kişinin tavrı bu ilkeye uygun değilse fıkhı tam olarak anlamamış demektir.[1791]

[1786] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/74 (No. 166); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/55 (No. 171); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 34 (No. 206); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vara'", 25 (No. 2459); İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4260) (Zikru'l-mevt ve'l-isti'dâd lehû); İbn Ebü'd-Dünya, *Muhasebetü'n-nefs*, 19 (No. 1). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/125 (No. 191); 4/280 (No. 7639) (Tevbe ve inâbe).

[1787] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/74 (No. 166); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/55 (No. 171); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 34 (No. 206); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vara'", 25 (No. 2459); İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4260) (Zikru'l-mevt ve'l-isti'dâd lehû); İbn Ebü'd-Dünya, *Muhasebetü'n-nefs*, 19 (No. 1). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/125 (No. 191); 4/280 (No. 7639) (Tevbe ve inâbe).

[1788] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/134; *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/103 (No. 306); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 99 (No. 633); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 25 (No. 2459); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Muhâsebetü'n-nefs),* 1/467 (No. 2) (Lafız İbn Ebü'd-Dünyâ'ya aittir).

[1789] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Muhâsebetü'n-nefs),* 1/473 (No. 16).

[1790] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 110 (No. 713); Ebû Dâvud, *ez-Zühd,* 212 (No. 233); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Muhâsebetü'n-nefs),* 1/480 (No. 26) (Lafız, İbn Ebü'd-Dünyâ'ya aittir.).

[1791] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Muhâsebetü'n-nefs),* 1/480 (No. 27).

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de "kendini kınayan nefse" yemin etmiştir.[1792] Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) bu ayetin tefsiri sadedinde "Mü'mini her zaman 'söylediğim sözden kastım neydi? Yediğim yemekten kastım neydi? İçtiğim içecekten kastım neydi?' diyerek nefsini hesaba çekerken bulursun." demiştir.[1793]

Hasan-ı Basrî, kişinin kendi nefsiyle nasıl mücadele etmesi gerektiğine dair şu örneği vermiştir: "Mü'min bir şeyle karşılaşıp onu beğendiği zaman 'vallahi benim canım seni istiyor ve sana ihtiyacım var ama ikimiz bir araya gelemeyiz. Heyhat! İkimiz arasında engeller var.' der. Mü'min bir hata işlediği zaman nefsine döner 'Ben bunu istememiştim. Bundan bana ne?' der. Bir hata işlediği zaman hatasını anlayıp kendi kendine 'inşallah bir daha bu hatayı yapmayacağım' der. Mü'minler öyle bir toplumdur ki Kur'an onları bağlamış ve onlarla helak edici şeyler arasına engel koymuştur. Mü'min dünyada kendini azad etmeye çalışır ve Allah'a kavuşana kadar hiçbir şeyden emin olmaz. Çünkü ahirette yaptığı her şeyin hesabını vereceğini bilir."[1794]

Tâbiûn âlimi ve kadısı olan Meymûn b. Mihrân el-Cezerî'ye (ö. 117/735) göre kişi alacak-verecekler konusunda ortağını ne denli sıkı sorguluyorsa nefsini ondan daha şiddetli hesaba çekmelidir. Ona göre, kişi nefsini bu denli çetin hesaba çekmeden muttakilerden olamaz.[1795]

İbn Ebü'd-Dünyâ'ın kitabında selef-i sâlihînin kendilerini nasıl hasaba çektiklerine dair ilginç rivayetler mevcuttur. Hz. Ömer, halife olduğunda bir duvarın arkasına geçmiş ve 'Vay be! Ömer b. Hattab mü'minlerin emiri olmuş ha! Ey İbn Hattab! Vallahi ya Allah'tan korkarsın ya da Allah sana azab eder.' diyerek nefsini hesaba çekmiştir.[1796] Meşhur muhaddis ve fakih bir tâbiî olan İbrahim et-Teymî (ö. 92/710) ise nefsini şu şekilde yola getirmeye çalışmıştır: "Kendimi Cennet'te hayal

---

[1792] Kıyamet, 75/2.

[1793] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 228 (No. 1616); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Muhâsebetü'n-nefs),* 1/468 (No. 4).

[1794] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/372 (No. 36357); *el-Musannef T,* 15/30 (No: 36357).

[1795] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/501 (No. 239); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/508 (el-Uzle); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 25 (No. 2459); İbn Ebü'd-Dürnya, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Muhâsebetü'n-nefs),* 1/469 (No. 7).

[1796] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 95 (No. 600); Ebû Dâvud, *ez-Zühd,* 73 (No. 53); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Muhâsebetü'n-nefs),* 1/468 (No. 3).

ettim. Meyvelerinden yiyorum, nehirlerinden içiyorum, hûrileri kucaklıyorum. Sonra kendimi Cehennem'de hayal ettim. Zakkumundan yiyorum, irininden içiyorum, zincir ve demir halkalarına sarılıyorum. Sonra nefsime 'Ne istersin?' dedim. 'Dünyaya dönüp sâlih ameller yapmak istiyorum.' dedi. O zaman nefsime 'sen zaten istediğin yerdesin, hadi yap!' karşılığını verdim."[1797] Ahnef b. Kays'ın kendini şöyle hesaba çektiği nakledilmiştir: "Ahnef b. Kays, şamdanın yanına gelir, parmağını üzerine koyardı. Acıyı hissedince: 'Ey Huneyf! Falan gün yaptıklarına seni iten sebep neydi? Falan gün yaptıklarına seni iten sebep neydi?' diyerek nefsini hesaba çekmiştir."[1798]

"Muhâlefetü'n-nefs" ve "muhâsebetü'n-nefs" kavramları birbirleriyle yakından ilişkilidirler. İslam'da insanın nefsi ve hevâsı kötülüğü emredici, arzulayıcı olarak kabul edilmiştir. Rasûlullah (s.a), konuyla ilgili hadislerinde kişinin nefsiyle/hevâsıyla mücadelesini en büyük cihad olarak görmüştür. Rasûlullah'ın (s.a) yeme ve içmede ölçü olarak koyduğu oranı geçmemek de muhâlefetü'n-nefs kapsamına girebilir.

Nefis muhasebesi, zühdün en temel kavramlarından biridir. Rasûlullah (s.a) nefis muhasebesi yapan ve ahiret için hazırlanan kişiyi akıllı olarak nitelemiştir. Zühd kitaplarında selef-i sâlihînin nefis muhasebesi konusundaki tavsiyeleri ve bu hususta kullandıkları yönteme dair pek çok rivayet mevcuttur. Bu dünyada nefsini hesaba çeken kişinin ahiretteki hesabı kolay olur. Müslüman, diğer insanları eleştirdiğinden çok daha sıkı bir şekilde kendini eleştirmelidir. Hatta ticaret erbâbı iki ortağın birbirini hesaba çekerken gösterdikleri hassasiyetten daha fazlasını kendini hesaba çekerken göstermelidir.[1799]

[1797] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Muhâsebetü'n-nefs),* 1/470 (No. 10)

[1798] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Muhâsebetü'n-nefs),* 1/472 (No. 13)

[1799] Şu rivayet konuyla ilgili olarak tahriç edilmiş ancak başlıkla uyumsuz bulunmuştur: Ebû Kebşe el-Enmârî Allah Resûlü'nün (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Bu ümmetin örneği şu dört adamın durumuna benzer: *Allah'ın mal ve ilim verdiği kişi. Bu kişi ilmiyle malında amel eder. Allah'ın ilim verdiği fakat mal vermediği kişi. Bu kişi 'Allah bana falana verildiği gibi mal verseydi, ben de onun yaptığını yapardım*' der. İşte bu ikisi sevapta eşittir. *Allah'ın mal verdiği fakat ilim vermediği kişi. Bu kişi malını hakkı olan yere vermez, onu batıl yerlere harcar. Allah'ın mal da ilim de vermediği kişi. Bu da 'Allah felana verdiği gibi bana da verseydi ben de onun yaptığını yapardım" der. Bu ikisi de günahta eşittir*." (Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/323 (No. 586); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî hayat*, 306 (No. 586); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/354 (No. 999); Tirmizî, "Zühd", 17 (No. 2325).

2.3.20. Şeytanın tuzakları

İbnü'l-Mübârek, 197. sırada "Keydü'ş-şeytân" bâbına; Darimî, 66. sırada "eş-Şeytân yecrî min ibn âdeme mecra'd-dem" babına yer vermiştir. İbn Ebi'd-Dünya ise 77 rivayeti muhtevi *Mekâidü'ş-şeytân* kitabı kaleme almıştır.

Allah'ı (c.c) zikretmek şeytanın insan üzerindeki tesirini yok eder. Kişi, Allah'ı zikretmekten uzaklaşırsa şeytan onun üstüne çullanır. Şu hadis bu durumu haber vermektedir: Enes b. Mâlik (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Şeytan insanın kalbine tuzağını kurmuştur. Âdemoğlu Allah'ı zikrederse şeytan pusar. İnsan, eğer Allah'ı unutursa şeytan onun kalbini yutar.*"[1800]

Şeytan âdemoğulun damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşabilir. Muttefekun aleyh olan şu hadis bu durumu haber vermektedir: Ali b. Hüseyin, Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Şeytan, Âdemoğlunun damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır.*"[1801] *Sünen-i Dârimî*'deki rivayette ziyade olarak kocası beraberinde olmayan kadının yanına girmemek gerektiği bildirilmiştir.[1802]

Şeytan, insanı imanında şüpheye düşürmek için yaratılışı başa doğru götürerek nihayetinde Allah'ın da bir yaratıcısı olduğunu vehmettirmeye çalışır. Bu durumla karşılaşan kişi "Ben Allah'a ve Resûlü'ne inanıyorum" diyerek bu vesveseyi savuşturmalıdır.[1803]

Mü'min kul, şeytanla nasıl mücadele edeceğini iyi bildiği için sonunda şeytan yorulur ve mağlup olur. Bir başka ifadeyle mü'min kul ilmini artırarak şeytanla nasıl mücadele edeceğini iyi öğrenmeli ve şeytanı yorup bıktırıncaya kadar mücadeyi bırakmamalıdır.[1804]

[1800] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/663 (No. 22). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îman,* 2/74 (No. 536).

[1801] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/694 (No. 72). Ayrıca bk. Buhârî, "Ahkâm", 21 (No. 6750); Müslim, "Selâm", 23 (No. 2174).

[1802] Dârimî, "Rikâk", 66 (No. 2824).

[1803] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/665 (No. 27). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 43/271 (No. 26203); Elbânî, *Sahîha,* 1/233 (No. 116).

[1804] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/662 (No. 20).

Abdest alırken kişiye musallat olan şeytanın adının Velehan olduğuna dair rivayet mevcuttur.[1805] Bu bilgi, başka kaynaklarda merfu bir hadis olarak yer almışsa da isnadında metrûku'l-hadis olduğu belirtilen Hârice b. Mus'ab es-Serahsî'nin[1806] bulunmasından ötürü, hadis çok zayıf kabul edilmiştir.[1807]

Şeytan, doğru bilgiden yanlış sonuç çıkararak peygamberleri dahi kandırmaya çalışmıştır. Örneğin şeytan Hz. İsa'yı (a.s) şu şekilde kandırmaya çalışmıştır: "Hz. İsa (a.s) bir dağın başında namaz kılarken İblis yanına geldi ve 'Her şeyin kaza ve kader ile gerçekleştiğini iddia eden sen misin?' diye sordu. Hz. İsa 'evet' cevabı verdi. Bunun üzerine İblis 'o halde kendini dağdan aşağıya at ve 'bu benim kaderimdi' de. Hz. İsa İblis'e '*Ey lanetli! Kullar Allah'ı değil, Allah kulları sınar*' diye çıkıştı."[1808]

Şeytan, yıllarca Allah'a kulluk etmiş kişileri dahi tuzağa düşürebilir. Bu nedenle her mü'min attığı adımların nereye varağını iyice düşünerek şeytanın tuzaklarına karşı kendini korumalıdır.[1809]

İbn Ebü'd-Dünyâ, şeytanın bir şekilde mecbur kalarak bazı peygamberlere, sahabîlere, salih kullara doğru bilgiler verdiğine dair pek çok rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerden elde edilen bilgiler şunlardır: Kişinin, şeytanın tuzağına en kolay yakalandığı an öfkelendiği andır. İnsan, öfkelendiği zaman iradesini kaybeder ve şeytanın istediği şeyleri yapar.[1810] İnsanları helak eden iki husus haset ve hırstır. Şeytan haset yüzünden lanete uğramış ve cennetten kovulmuştur. Hırs yüzünden Âdem, şeytanın tuzağına düşmüştür.[1811] İnsan, asla kendini beğenip amellerini çok göremeli, günahlarını ise unutmamalıdır. Kişi, kendine helal olmayan kadınlarla asla

---

[1805] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/665 (No. 28).

[1806] Bu râvi hakkında Buhârî, 'İbnü'l-Mübârek ve Veki' b. Cerrah onu terk ettiler'; Yahya b. Ma'în, bir kavlinde 'sika değildir' bir kavlinde ise 'kezzâbdır' demiştir. Dârekutnî onu zayıf bulmuştur. Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâi'r-rical,* 3/494; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl,* 1/625; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl,* 8/16.

[1807] Ahmed b. Hanble, *el-Müsned,* 35/160 (No. 21238). Muhakkik, hadisin çok zayıf olduğunu belirtmiştir.; Tirmizî, "Tahâre" 43 (No. 57). Tirmizî, hadisi tahriç etmekle birlikte Hârice'nin kavi olmadığını belirtmiştir.; Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/267 (No. 578).

[1808] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/683 (No. 54).

[1809] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/687 (No. 59).

[1810] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/671 (No. 36).

[1811] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/675 (No. 42).

baş başa kalmamalıdır. Allah'a söz verdiğinde yerine getirmelidir. Vermeye niyet edilen sadaka unutulmamalıdır. [1812] Bakara suresi şeytanlara karşı kalkandır. Bu sureden okunacak bir ayet bile şeytanların dağılmasına yeter. Bu surenin okunduğu eve şeytan giremez.[1813]

2.2.21. Vesvese

Kişiye vesvese gelmesi, aslında imanın bir alametidir. Ancak, vesvese geldikçe şeytanın şerrinden Allah'a sığınılmalıdır. Ayrıca ilmini, feraset ve basiretini artırarak vesveseye galip gelmeyi öğrenmelidir. Şu hadis-i şerif bu hususla ilgilidir: Ebû Hüreyre (r.a) şöyle rivayet etmiştir: (Ashabtan bazıları) "Ey Allah'ın Rasûlü! İçimizden üzerine güneşin doğduğu şeyler bizim olsa bile söylememiz mümkün olmayan şeyler geçiyor." dediler. Nebî (s.a) "*Bunu (gerçekten) yaşıyor musunuz?*" buyurdu. 'Evet' dediler. Nebî (s.a) "*işte bu imanın ta kendisidir!*" buyurdu."[1814]

Şeytan, mü'min kulu namazdan tamamen alıkoyamadığı için ancak ona vesvese vererek dikkatini dağıtmaya, hata yaptırmaya çalışır. Namazda kişi olabildiği kadar dikkatini toplamalı, vesveselerin kendisini namazdan gafil hale getirmesine izin vermemelidir.[1815] Şeytanın vesvesesinden korunmak için Allah'ı anmak ve Allah'a sığınmak gerekir.[1816]

2.4. Zühd Ahlâkı

Zühd kitaplarında yer alan ahlakla ilgi başlıklar diğer konulardan daha fazladır. Bu durum zühd-ahlak ilişkisinin gücü hakkında bir fikir verebilir. Bu başlıklar hüsnü'l-huluk, hayâ, tevâzu ve kibir, kanaat, hilim ve rıfk, ihlas, birr ve ism, hıfzu'l-lisân, sıdk ve kizb, gazab, müslümanın din kardeşi üzerindeki hakları, haset, hizmet, ameli gizlemek, ayıpları gizlemek, helal lokma, emanete riâyet, sıla-i rahim, cömertlik, yiğitlik, adalet ve zulümdür. Söz konusu 21 başlığın bazılarının birden

---

[1812] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/677 (No. 45).

[1813] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekâidü'ş-şeytân),* 9/689 (No. 61).

[1814] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/470 (No. 949). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/243 (No. 20439); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/79 (No. 9155); Müslim, "İman", 209 (No. 132); Ebû Dâvud, "Edeb", 117 (No. 5111).

[1815] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, II, 470, (No. 950). Ayrıca bk. Müslim, "İman", 211 (No. 133); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9, 248 (No. 10432).

[1816] Nâs, 114/4.

fazla alt başlığı olduğu göz önüne alındığında zühd-ahlak ilişkisinin gücü daha iyi anlaşılacaktır.

2.4.1. Hüsnü'l-huluk

Veki‘ b. Cerrâh, 59. sırada "el-Hulükü'l-hasen"; Hennâd b. Serî, 104. Sırada; Dârimî, 73. sırada; Hüseyin b. Saîd, 3. sırada "Hüsnü'l-huluk" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevâzu‘ ve'l-hamûl* kitabında "Hüsnü'l-huluk" bâbı açmıştır. *Kütüb-i Sitte* müellifleri "hüsnü'l-huluk" konusuna daha çok "Edeb" ve "Birr ve Sıla" bölümlerinde yer vermeyi tercih etmişlerdir.

İman ile güzel ahlak arasında çok küçlü bir ilişki bulunmaktadır. İmanı en kâmil olan kişi, ahlakı en güzel olandır. Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Mü'minlerin imanı en kâmil olanı ahlâkı en güzel olanıdır*."[1817] Hennâd b. Serî'nin tarîkinde "*Sizin hayırlınız hanımlarına karşı hayırlı olanınızdır*" ziyadesi mevcuttur.[1818] İbn Mâce, İbn Ebü'd-Dünya ve Beyhakî'nin kitabında yer alan tarikte Rasûlullah (s.a) bu hadisi "*Mü'minlerin en faziletlisi hangisidir?*" sorusu üzerine serdetmiştir.[1819]

Allah'tan korkmaktan başka kişinin cennete girmesine en çok yardımcı olacak haslet güzel ahlaktır.[1820] İnanan kula verilen en güzel haslet güzel ahlaktır.[1821] Mizanda güzel ahlaktan daha ağır gelecek bir haslet yoktur. Kişi güzel ahlakıyla

---

[1817] Vekî‘ b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/728 (No. 420); Dârimî, "Rikâk", 74 (No. 2834); Hüseyin b. Saîd, *ez-Zühd*, 63 (No. 66). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Sünne", 16 (No. 4682); Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/43 (No. 1, 2); Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 1/128 (No. 26).

[1818] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/592; İbn Ebü'd-Dünya, *en-Nafaka 'ale'l-iyâl*, 2/658 (No. 471). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/364 (No. 7402); Tirmizî, "Radâ'", 11 (No. 1162); Ebû Dâvud, "Sünne", 16 (No. 4682).

[1819] Bk. İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4259) (Zikru'l-mevt bâbı) İbn Ebü'd-Dünya, *Müdârâtü'n-nâs*, 71 (No. 77); *et-Tevâzu‘ ve'l-hamûl,* 207 (No. 164); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 190 (No. 456); *Şuabü'l-imân,* 13/131 (No. 10066) (Zühd ve kısaru'l-emel).

[1820] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/379 (No. 1073); İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4246) (Zikrü'z-zünûb); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu‘ ve'l-hamûl),* 1/637 (No. 172); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/360 (No. 7919) (er-Rikâk*)*; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 347 (No. 955). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 15/435 (No. 9696) (Muhakkik hadisin hasen olduğunu ancak müellifin tarîkinin zayıf olduğunu belirtmiştir.); Tirmizî, "Birr ve sıla", 62 (No. 2004); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 108 (No. 289).

[1821] Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-zühd*, 2/595 (No. 1260); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/90 (No. 35505) (Kitâbü'z-zühd); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mudârâtü'n-Nâs*, 69 (No. 75). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/ 395 (No. 18454); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 109 (No. 291); İbn Mâce, "Tıbb", 1 (No. 3436).

gündüzü oruçlu geceyi ibadetle geçiren kişilerin derecesine ulaşır.[1822] Kişi, ahlakını güzelleştirerek Allah yolunda cihad edenin derecesine ulaşabilir.[1823]

Güzel ahlakın en mükemmel temsilcisi Rasûlullah'ın (s.a) bizzat kendisidir. Müslümanlar, güzel ahlaklı olabilmek için onu örnek almalıdırlar. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'de "*Andolsun, Allah Resûlü'nde Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*"[1824] buyurmuştur. Rasûlullah (s.a) kendisinin güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini belirtmiştir.[1825] Pek çok sahabî, Rasûlullâh'ın (s.a) insanların en güzel ahlaklısı olduğunu haber vermişlerdir.[1826] Güzel ahlakın kendini gösterdiği yerlerin başında aile gelir. Hz. Peygamber (s.a), insanların eşlerine karşı en güzel davrananı olmuştur. Mü'minlerin annesi Hz. Aişe (r.anhâ), Rasûlullah'ın (s.a) insanların en cömerti, en yumuşağı, en güzel ahlaklası olduğunu belirtmiştir. Ayrıca onun mütebessim olduğunu da eklemiştir.[1827]

Rasûlullah (s.a) asla bir hizmetçiye vurmamıştır. Kendi adına hiç kimseden intikam almamıştır. O, insanların takvalısıdır.[1828] Hz. Peygamber'in (s.a) üstün ahlâkının bir diğer örneği önüne getirilen yemek hakkında olumsuz ifadeler kullanmamasıdır.[1829]

[1822] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/594 (Hüsnü'l-huluk); Veki' b. Cerrâh, 3/732 (No. 421) (Veki', bu sözü Atâ b. Ebû Rabah'ın kavli olarak nakletmiştir).

[1823] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/594 (No. 1257); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mudârâtü'n-nâs*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1998), 75 (No. 82).

[1824] Ahzâb, 33/21.

[1825] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/14 (No. 12). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 14/512 (No. 8951); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 104 (No. 273) (Hüsnü'l-huluk); Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/670 (No. 4221).

[1826] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/739 (No. 424); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/592 (No. 1253). Ayrıca Buhârî, "Menâkıb", 20, (No. 3366); Müslim, "Fezâil", 68 (No. 2321); Tirmizî, "Birr ve sıla", 47 (No. 1975); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/49 (No. 6504).

[1827] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/598 (No. 1269); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk*, 120 (No. 397).

[1828] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/597 (No. 1266) (Hüsnü'l-huluk); *ez-Zühd- Hadislerle İslâmî hayat,* 621 (No. 1266). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 43/92 (No. 25923); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 8/263 (No. 9120).

[1829] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/598 (No. 1270) (Hüsnü'l-huluk); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 8 (No. 15); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/312 (No. 9507); Müslim, "Eşribe", 188 (No. 2064); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 8/47 (5479).

Kişi, ahlakını güzelleştirmede yalnızca kendi çabalarına güvenmeyip Allah'tan yardım istemelidir. Rasûlullah (s.a), "güzel ahlakı tamamlayıcı"[1830] olarak gönderilmesine rağmen Allah'tan ahlakını güzelleştirmesi için dua etmiştir: İbn Mes'ud'un (r.a) Rasûlüllah'ın şöyle dua ettiğini işittiği nakledilmiştir: "*Allah'ım! Yaratılışımı güzelleştirdiğin gibi ahlakımı da güzelleştir*."[1831] Hz. Ali'nin (r.a) bildirdiğine göre Rasûlullah (s.a) namaza duracağında yaptığı uzunca bir duanın bir parçası şöyledir: "… *Allah'ım beni güzel ahlaka ilet. Çünkü senden başka ahlakın en güzeline iletebilecek olan yoktur. Kötü ahlakı benden uzaklaştır. Senden başkası kötü ahlakı benden uzaklaştıramaz…*"[1832]

Rasûlullah'ın (s.a) en çok sevdiği kişiler ahlakı güzel olanlardır. En çok nefret ettiği kişiler ise ahlakı kötü olanlardır.[1833] Rasûlullah (s.a) ümmetine insanlara karşı güzel ahlakla muamele etmelerini emretmiştir.[1834] Cehennem ateşini insanlara haram kılacak hasletler insanlarla iyi geçinmek, yumuşak huylu olmak, cana yakın olmak ve her işte kolaylık göstermektir.[1835] Güzel ahlak, kişiyi Allah'ın rızasına ulaştıran temel erdemlerden biridir.[1836] Şerrinden emin olabilmek için insanların kendisine yumuşak davranmak zorunda kaldığı kişiler insanların en şerlileridir.[1837]

[1830] Bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 104 (No. 273); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 14/512 (No. 8951); Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/670 (No. 4221).

[1831] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/599 (No. 1273); Ayrıca bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 108 (No. 290) Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) mevkufen gelmiştir.

[1832] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/13 (No. 8). Ayrıca bk. Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 201 (No. 771); Ebû Dâvud, "Salât", 121 (No. 760); Tirmizî, "De'avât", 32 (No. 3421).

[1833] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/740 (No. 425) (Hüsnü'l-huluk); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/593 (No. 1254). (Hennâd, bu hadisi Vekî'den almıştır. Vekî ve Hennâd'ın tarikleri mürsel iken burada zikredilen diğer kaynaklarda merfû tarîki mevcuttur.); *ez-Zühd: Hadislerle İslâmî hayat,* 615 (No. 1254, 1255) (Hüsnü'l-huluk); Hüseyin b. Saîd, *ez-Zühd,* 63 (No. 65); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/418 (No. 8822); Tirmizî, "Birr ve sıla", 71 (2018) (Mâ câe fi Me'âli'l-ahlâk); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 443 (No. 1308).

[1834] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/318 (No. 94) (Mâ yeczî bihi'l-mü'min); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/600 (1274); Dârimî, "Rikâk", 74 (No. 2833); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/284 (No. 21354). Muhakkik hadisin hasen liğayrihî olduğunu belirtmiştir.; Tirmizî, "Birr ve sıla", 55 (No. 1987); Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 10/380 (No. 7660) (Hüsnü'l-huluk).

[1835] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/596 (No. 1263); İbn Ebü'd-Dünya, *Müdârâtü'n-nâs*, 88 (No. 97).

[1836] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-hamûl),* 1/639 (No. 177); *Mudârâtü'n-Nâs*, 77 (No. 85).

[1837] Hennâd b. Serî, 2/600 (No. 1276); İbn Ebü'd-Dünya, *Müdârâtü'n-nâs*, 33 (No. 15); *Kitâbü's-samt*, 191 (No. 340). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/307 (No. 24798). Bu hadis daha sarih ifadelerle temel hadis kaynaklarında yer almıştır. Bk. Buhârî, "Edeb", 82 (No. 5780) (el-Müdârât

Klasik kaynaklarda güzel ahlakı ifade etmek için "mekârimü'l-ahlâk" ifadesi de kullanılmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ bu ifadeyi "güzel ahlak"a dair kaleme aldığı kitaba isim olarak yer vermiştir. Bu kitabının ilk 67 rivayeti "mekârimü'l-ahlâkın üstünlüğü"ne dairdir. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk* kitabını Hz. Âişe'nin (r.a) şu sözünü merkeze alarak telif ettiğini belirtmiştir: "Ahlâki meziyetler ondur. Allah'a ibadette samimi olmak, isteyene vermek, güzel işi ödüllendirmek, sıla-i rahim, emaneti yerine ulaştırmak, komşuyu, arkadaşı himaye etmek, misafiri ağırlamak ve bütün bu meziyetlerin başı olan hayâ."[1838]

Bu eserde konuyla ilgili nakledilen rivayetlerin muhtevası şu şekildedir: İnsanların ahlakı en güzel olanları aynı zamanda Allah'a karşı en takvalı olanlarıdır.[1839] Allah cömerttir ve cömert olanları sever. Allah yüce ahlakı erdemleri sever. Ancak reziletleri ise sevmez.[1840]

İmanı kemale erdirmek için güzel ahlak sahibi olmak gerekir. Mü'minler arasında fazilet güzel ahlakla elde edilebilir. Müslümana verilen en hayırlı haslet güzel ahlaktır. Kıyamet günü mizanda en ağır gelecek haslet yine güzel ahlaktır. Kişi, güzel ahlakla gündüz namaz kılıp geceyi ibadetle geçirenin derecesine ulaşabilir.

2.4.2. Hayâ

Veki' b. Cerrâh, 55. sırada; Hennâd b. Serî, 109. sırada; İbn Mâce, 17. sırada "Hayâ" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, 43. sırada "el-İstihyâu minallah" bâbı açmıştır. Ayrıca, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Mekârimü'l-ahlâk* kitabında "hayâ" bâbı mevcuttur.

İslam'ın tavsiye ettiği güzel ahlak hasletlerinin başında hayânın yer aldığı söylenebilir. Bu hususla ilgili olarak zühd müellifleri "*Her dînin bir ahlâkı vardır.*

---

me'a'n-nâs); Müslim, "Birr ve sıla", 73 (No. 2591); Ebû Dâvud, "Edeb", 6 (4792) (Hüsnü'l-'işra); Tirmizî, "Birr ve sıla", 59 (No. 1996) (Mâ câe fi'l-müdârât).

[1838] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/23 (No. 35).

[1839] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/11 (No. 2); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 326 (No. 875). Ayrıca bk. Buhârî, "Menâkıb", 1 (No. 3301); Müslim, "Fezâil", 168 (No. 2378).

[1840] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/12 (No. 6). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/111 (No. 151).

İslâm'ın ahlâkı hayâdır." hadisine yer vermişlerdir. Söz konusu hadis, Enes b. Mâlik, İbn Abbas, Yezîd b. Rukâne (r.a) gibi farklı sahabîlerden nakledilmiştir.[1841]

Bütün güzel ahlak hasletlerinde olduğu gibi hayâda da en üstün olan Hz. Peygamber'dir (s.a). O, bâkire bir kızdan daha hayâlı ve utangaç idi. Hoşlanmadığı bir şey gördüğünde bunu söylemese dahi yüzündeki ifadeden durum anlaşılırdı.[1842]

Zühd kitaplarında konuyla ilgili olarak tahriç edilen hadislerde iman-hayâ arasındaki irtibatın gücü veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Bu ilişkiyi ortaya koyan rivayetlerden bir diğeri "*Hayâ imandan bir şubedir*" hadisidir.[1843] *Sahîhu'l-Buhârî*'de "*iman altmış küsür şubedir*", *Sahîh-i Müslim*'de "*iman yetmiş küsür şubedir*", *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da "*İman yetmiş küsür şubedir. En üstünü La ilahe illah sözüdür. En aşağısı kemiği yoldan kaldırmaktır*" lafzı yer almıştır. İbn Ebi'd-Dünyâ'da ise "*Hayâsı olmayanın dini olmaz. Hayrın tamamı akılla idrak edilir. Aklı olmayanın imanı olmaz.*" ziyadesi mevcuttur.[1844]

Hayâ imandandır. İman cennettedir. Hayâsızlık ise cehennemdedir.[1845] Hayânın azlığı kişiyi küfre götürür.[1846] Hayâsı olmayanın dini olmaz. Hayâsı olmayan cennete giremez.[1847] Kişinin günlük hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan iletişim kabiliyetine engel olmayacak derecede utangaçlık mezmum değildir. Çünkü bu utangıçlık hayâdan kaynaklanır.[1848] İbn Mes'ud'a göre (r.a) iman çıplaktır. Hayâ ise onun elbisesidir.[1849]

[1841] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta* (Şeybânî rivayeti), 306 (No. 950) (Fadlü'l-hayâ); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/672 (No. 383); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/625 (No. 1347); İbn Mâce, "Zühd", 17 (No. 4181, 4182); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünya Külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk*), 4/44 (No. 94).

[1842] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/236 (No. 676) Hayâ bâbının dışında tahriç etmiştir.; İbn Mâce, "Zühd", 17 (No.: 4180); İbn Ebü'd-Dünya, *Mekârimü'l-ahlâk,* 36 (No. 81). Ayrıca bk.; Buhârî, "Edeb", 77 (No. 5768), Müslim, "Fedâil", 67 (No. 2320).

[1843] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/675 (No. 384); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/626 (No. 1349).

[1844] İbn Ebü'd-Dünya, *Mekârimü'l-ahlâk*, 44 (No. 111); Ayrıca bk. Buhârî, "İmân", 2 (No. 9); Müslim, "İmân", 57 (No. 35), Ebû Dâvud, "Sünne", 15 (No. 4676).

[1845] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd,* 2/626 (No. 1351); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 246 (No. 1753); İbn Mâce, "Zühd"; 17 (No. 4184). Ayrıca bk. Tirmizî, "Birr ve Sıla", 65 (No. 2009).

[1846] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/626 (No. 1352); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk,* 37 (No. 84); *İbn Ebü'd-Dünya Külliyatı*, 9/38 (No. 80).

[1847] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk,* 42 (No. 100).

[1848] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/142 (No. 20146); Malik b. Enes, *el-Muvatta* (Şeybânî rivayeti), 335 (No. 951) (Fadlü'l-hayâ); *el-Muvatta,* (Zührî rivayeti), 2/76 (Hayâ); *el-Muvatta,* thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 5/1331 (No. 3360) (Hayâ); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/626 (Hayâ); İbn Ebü'd-

Hayâ hasleti, insana hayırdan başka bir şey getirmez.[1850] Hayânın kişiye acizlik getirdiğini düşünmek doğru değildir.[1851] Fuhşiyat nerede bulunursa orayı çirkinleştirirken hayâ bulunduğu her davranışı güzelleştirir.[1852] Allah, hayâlı, ağır başlı ve iffetli kimseyi sever. Ağzı bozuk kimseleri ise sevmez.[1853]

Hayânın kendini gösterdiği hususların başında örtünme gelir. Kişinin açık alanda üryan bir vaziyette yıkanması hayâya aykırıdır.[1854] Kişi guslederken veya açık alanlarda def-i hacetini giderirken kendini gizlemelidir.[1855] Hayânın irtibatlı olduğu duygulardan biri utanmadır. Allah tarafından insanlara gönderilen en eski vahiy İlk nübüvvet sözünden insanlara ulaşan şey 'utanmıyorsan dilediğini yap' sözüdür.[1856] Hayânın kemâle ulaşması için kişi, gözünü, kulağını, dilini, ağzını haramdan korulıdır.[1857]

2.4.3. Tevâzu ve kibir

İbnü'l-Mübârek, 51 ve 101 numaralı bâblarda "Tevâzu"; 104. sırada ise "et-Tevâzu ve kerâhiyetü'l-kibr" başlığına yer vermiştir. Veki' b. Cerrâh, 17. sırada "et-Tevâzu' ve lebsü's-sûf", 29. sırada "Tevâzu", 68. sırada "el-Hidme ve't-tevâzu'"

Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk,* 35 (No. 73). Ayrıca bk. Buhârî, "İmân", 14 (No. 24); Müslim, "İmân", 59 (No. 36); Ebû Dâvud, "Edeb", 7 (No. 4795); Tirmizî, "İmân", 7 (No. 2615); İbn Mâce, "Sünne", 9 (No. 58).

[1849] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünya Külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk*), 4/45 (No. 99).

[1850] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/677 (No. 382, 388); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/625 (No. 1346); Ayrıca bk. Müslim, "İman", 60 (No. 37); Ebû Dâvud, "Edeb", 7 (No. 4796); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/51 (No. 19816).

[1851] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/72 (No. 72).

[1852] İbn Mâce, "Zühd", 17 (No.: 4185). Muhakkik hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk,* 36 (No.: 77) (Hayâ bâbı). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/141 (No. 20145); Tirmizî, "Birr ve sıla", 47 (No. 1974). Tirmizî, hadisin hasen garib olduğunu belirtmiştir.

[1853] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/676 (No: 385, 386). Veki b. Cerrah'ın her iki isnadı da mürseldir.; Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/627 (No. 1353, 1354). Hennâd'ın her iki târiki de mürseldir.; Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*', 11/141 (No.: 20145); Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 10/164 (Hayâ).

[1854] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/676 (No. 387); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/628 (No. 1359).

[1855] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/628 (No. 1360); Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 10/212 (No. 7394).

[1856] İbn Mâce, "Zühd", 17 (No. 4183); İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk)*, 38 (No. 79). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/143 (No. 20149); Buhârî, "Edeb", 78 (No. 5769); Ebû Dâvud, "Edeb", 7 (No. 4797).

[1857] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/142-143 (No. 320); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/107 (No. 317); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 24 (No. 2458); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk)*, 4/41 (No. 86); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/359 (No. 7915 (Kitâbü'r-rikâk). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 6/187 (No. 3671) (Muhakkik, hadisin isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.);

bâbı açmıştır. Hennâd b. Serî, 72. sırada; Buhârî, 38. sırada; Hüseyin b. Saîd 10. sırada "Tevâzu" bâbı açmışlardır.

Mu'âfâ b. İmrân 4. sırada "et-Tevâzu' ve kerâhiyetü'ş-şeref ve'l-velâye", 6. sırada "Fadlü't-tevâzu' ve't-teşdîd fi'l-kibr ve't-tefâhur" bâbı açmıştır. Veki' b. Cerrâh, 52. sırada "el-Berâe mine'l-kibr ve'l-hemm fi'd-dünya" bâbına, İbn Mace, 16. sırada "el-Berâe mine'l-kibr ve't-tevâzu'" bâbına yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ, 253 rivayeti muhtevi *et-Tevâzu' ve'l-humûl* kitabı kaleme almıştır.

İbnü'l-Mübârek, 181. sırada; Hüseyin b. Said, 10 ve 11. sırada; Hennad b. Serî, 72. sırada "kibir" bâbı açmışlardır. İbnü'l-Mübârek, 103. sırada "Kerahiyetü meşyeyi'l-mutaytaya" bâbına; ayrıca 161. sırada "sur'atü'l-meşy" bâbına yer vermiştir. Mu'âfâ b. İmrân, 7. sırada "et-Tefâhur fi'l-ahsâb ve't-ta'n fi'l-ensâb" bâbı açmıştır. Görüldüğü gibi zühd kitaplarında en geniş ele alınan ahlâki kavram tevâzudur.

Mutlak büyüklük âlemlerin rabbi olan Allah'a (c.c) aittir. Büyüklenme yetkisine sahip yegâne varlık Allah'tır. İslam'da kişinin kendisini diğer insanlardan büyük görmesi kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Kibirlenen kimse bir nevi ilahlık taslamış gibidir. Bu nedenle kibirlenmek şu kudsî hadiste sert bir uslüpla yasaklanmıştır. Allah subhanehû şöyle buyurmuştur: "*Kibriyâ ridâmdır. Azamet izârımdır. Kim o ikisi konusunda benimle boy ölçüşmeye kalkarsa onu Cehennem'e atarım.*"[1858] Bu hadisteki "kibriyâ ridâmdır. Azamet izârımdır" ifadesi bir benzetmedir. Bu benzetmeyi Hattâbî şu şekilde şerh etmiştir: "Bu sözün anlamı şudur: Kibriyâ ve azamet, Allah'a has iki sıfattır. Hiçbir yaratılmış varlık bu sıfatlarında Allah'a ortak koşmaya cür'et etmemelidir. Yaratılmış varlıklara yakışan tevazu ve alçak gönüllüktür. Allah'ın ridâ ve izârı benzetme olarak kullanması şöyle anlaşılabilir: insanın elbiselerini kendisinden başkası kullanamaz.[1859] Bu ifadeden yola çıkarak söz konusu hadis şöyle tercüme edilebilir: "Kibriyâ ve azamet benden

[1858] İbn Mâce, "Zühd", 16 (No. 4174-4175); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/421 (No. 825); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 46 (No. 283). Hz. Nuh (a.s)'ın sözü olarak gelmiştir. İbn Ebü'd-Dünya, *et-Tevâzu'*, 244 (No. 195). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/337 (No. 7382); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 194 (No. 552); Müslim, "Birr ve Sıla", 136 (No. 2620); Ebû Dâvud, "Libâs", 29 (No. 4090).

[1859] Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen,* (Haleb: el-Matbaatü'l-ilmiyye,1932), 4, 196.

başka hiçbir varlığın sıfatlanamayacağı iki sıfattır. Her kim onlarla sıfatlanmaya kalkarsa (bunu yaparsa bir nevi ilahlık taslamış olur) onu cehenneme atarım!"

Bu nedenle Rasûlullah (s.a) kalbinde hardal tanesi kadar bile olsa kibir bulunan kişinin Cennet'e giremeyeceğini bildirmiştir.[1860] Kişinin, elbisesinin temiz, üstü başının düzgün olmasından hoşlanması kibir değildir. Asıl kibir hakkın küçük görülmesi ve insanlara tepeden bakmaktır.[1861]

Herkes biribirine karşı müzevazı olmalıdır.[1862] Kim Allah rızası için bir derece tevazu gösterirse Allah da onun cennetteki derecesini yükseltir. Aksine kim bir derece büyüklenirse Allah onu bir derece alçaltır hatta onu esfel-i sâfilînden kılar.[1863] Bir rivayette İbn Mes'ud'a (r.a)[1864] diğer bir rivayette ise meşhur sekiz tâbiînden biri olan Âmir b. Abdikays'a (ö. 55/675) izafe edilen şu sözde[1865] tevazu ile haşyetullah kavrmaları arasında ilişki kurulmaktadır: "Allah'tan korktuğu için (تخشعا) tevâzu göstereni Allah yüceltir. Büyüklük taslayarak kibirleneni ise Allah alçaltır."

Allah katında üstünlük zenginlik, makam, mevki, soy ile değil; aksine, takva ve güzel ahlak iledir. Toplumun değer vermediği, küçük gördüğü nice fakir, yoksul, miskin kişiler tevazulu ve güzel ahlaklı oldukları için toplum nazarında söz sahibi, hatırı sayılır nice zengin kimselerden kat be kat üstündür.[1866] Ayrıca Allah, insanların suretlerine bakmaz. Kalplerine ve amellerine bakar. Bu nedenle kişi amellerini ve kalbini ıslah etmekle ve güzelleştirmekle uğraşmalıdır. Bu konuda gayret gösterirse

---

[1860] İbn Mâce, "Zühd", 16 (No. 4173); Muafâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 241 (No. 98); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 150 (No. 1019); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/421 (No. 826) (Bâbü'l-kibr); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/335 (No. 4310); Tirmizî, "Birr ve Sıla", 61 (No. 1998).

[1861] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/421 (No. 826); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmî hayat,* 421 (No. 826); İbn Ebü'd-Dünya, *et-Tevâzu'*, 263 (No. 218). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/439 (No. 17207); Müslim, "İman", 147 (No. 91); Tirmizî, "Birr ve Sıla", 61 (No. 1999) (Mâ câe fi'l-kibr).

[1862] Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 249 (No. 112); İbn Mâce, "Zühd", 16 (No. 4179). Ayrıca bk. Müslim, "Cenne", 64 (No. 2865); Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, 10/450 (No. 7781).

[1863] İbn Mâce, "Zühd", 16 (No. 4176). Muhakkik isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.

[1864] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/18 (Hüsnü's-serîre); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/467 (No. 216) (Tevâzu); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 129 (No. 851).

[1865] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı,* 1/623 (No. 127).

[1866] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/416 (No. 815) (Tevâzu); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 415 (No. 815); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/378 (No. 144) (Menziletü'l-fakr); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 26 (No. 148); Buhârî, "Rikâk", 16 (No. 6082) (Fadlu'l-fakr).

Allah'ın merhametine nail olur. Son olarak şu Kur'ânî ilke unutulmamalıdır ki; Allah katında üstünlük ancak takvâ iledir.[1867]

Ahlâkî meziyetlerin her birinde olduğu gibi tevâzuda da en güzel örnek Rasûl-i Ekrem'in (s.a) bizzat kendisidir. *Kitâbü'z-zühd* müellifleri bu konuyla ilgili pek çok hadis tahriç etmişlerdir. Örneğin diğer peygamberler gibi Rasûlullah (s.a) da koyun gütmüştür.[1868]

Rasûlullah (s.a) son derece mütevazı idi. Kendisi dört dirhemlik bir semer üzerinde haccetmiştir.[1869] Paça çorbasına çağrılsa dahi icabet eder, yemeği beğenmemezlik etmezdi.[1870] Hastayı ziyaret eder, cenazeyi takip eder, kölenin davetine icabet eder, merkebe binerdi.[1871] Rasûlullah'tan (s.a) melik peygamber ile kul peygamber olmak arasında tercih yapması istendiğinde tevâzu göstererek kul peygamber olmayı tercih etmiştir.[1872] Zühd kitaplarında Rasûlullah'ın (s.a) tevazusu hakkında zikredilen hususlardan bir diğeri onun yaslanmaksızın yerde yemek yemesidir.[1873] Rasûlullah'tan önce gelen peygamberler de yün elbise giymekten, merkebe binmekten ve davarların sütünü sağmaktan uzak durmamışlardır."[1874] İbnü'l-Mübârek, Rasulûllah'ın (s.a) Uhud Dağı'nın veya Bathâ mevkiînin kendisi için altına dönüştürülmesini reddetmesini[1875] ve hasır üzerinde yatmasını[1876] bir tevazu örneği olarak telalakki etmiştir.

[1867] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/540 (No. 1544); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 481 (No. 1544); Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/417 (No. 816) (Tevâzu); Muafâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 267 (No. 150) (et-Tefâhur fi'l-ahsâb); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 41 (No. 453); *el-Müsned,* 13/227 (No. 7827); Müslim, "Birr ve Sıla", 33 (No. 2564); İbn Mâce, "Zühd", 10 (No. 4143) (el-Kanâ'a).

[1868] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/411 (No. 798); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, I, 347 (No. 122). Ayrıca bk. Buhârî, "Et'ime", 48 (No. 5138); Müslim, "Eşribe", 163 (No. 2050); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/254 (No. 6701).

[1869] Hennâd b. Seri, *ez-Zühd*, 2/419 (No. 821); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 418 (No. 821). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Menâsık", 4 (No. 2890).

[1870] Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 237, 238 (No. 91, 92); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 30 (No. 176); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevazu ve'l-humûl*, 148 (No. 113). Ayrıca bk. Tirmizî, "Cenâiz", 32 (No. 1017).

[1871] İbn Mâce, "Zühd", 16 (No. 4178) (el-Berâe mine'l-kibr ve't-tevazu).

[1872] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/410 (No. 796); Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 239 (No. 94).

[1873] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/317 (No. 688).

[1874] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/350 (No. 129); *ez-Zühd-Hayatı Alllah'a adamak,* 37 (No. 129).

[1875] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/318 (No. 692) (et-Tevâzu ve kerâhiyetü'l-kibr); Tirmizî, "Zühd", 35 (No. 2347) (el-Kefâf ve's-sabru aleyh).

Sıradan insanların yapageldiği merkebe binmek, yün giymek, hayvanları tutup sağmak, fakirlerle oturup kalkmak gibi hususlar kişiyi kibirden uzaklaştırır. Bu hususlardan bazıları, zühd müellifleri tarafından "tevâzu ve yün giymek"[1877], "fakirlerle oturup kalkmak"[1878] şeklindeki başlıklarla gündeme getirilmiştir.[1879]

Her şeyde oluduğu gibi giyimde de orta yolu tutmak gerekir. Bütün gözlerin kendisine çevrilmesine sebep olan çok güzel kıyafetler giymek nasıl yanlışsa kişinin izzet ve şerefini, dinin küçük düşürücü derecede kötü giyinmesi de doğru değildir.[1880]

Zühd müellifleri tarafından "fakirlerle orutup kalkmak", tevâzu ile irtibatlı görülmüştür. Rasûlûllah (s.a) Allah'tan miskin olarak yaşamayı, miskin olarak ölmeyi ve miskinlerle haşrolmayı istemiştir.[1881] Miskinler, zenginlerden kırk yıl önce cennete girerler. Kişi, kapısına gelen miskinleri yarım hurmayla dahi olsa boş çevirmemelidir. Miskinleri sevmek Rasûlullah'ın (s.a) tavsiyesidir.[1882] Kişi, kendisini asla miskinlerden üstün görmemelidir. Çünkü toplum, zayıfların, miskinlerin duaları, namazları ve ihlasları vesilesiyle pek çok hayra erişir.[1883]

İbn Ebü'-Dünyâ, ibret nazarıyla baktığında insanı kibirden kurtarıp mütevazı olmasını sağlayacak iki hususa daha değinmiştir. Bunlardan ilki insanın dünyaya anne ve babasından nasıl dünyaya geldiğidir. İnsanın ana rahmine intikal edebilmesi için idrar yolundan geçmesi gerekir. İnsan, anne rahmindeki gelişimini tamamladıktan sonra bu durumu terar yaşar.[1884] Diğer husus ise insanın def-i hâcet ihtiyacı geldiğinde içine düştüğü durumdur. Kişi bu ihtiyacını vaktinde gidermezse

---

[1876] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/318 (No. 690); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/54; Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/ 286 (No. 64); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 11 (No. 35); Tirmizî, "Zühd", 44 (No. 2377); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/344 (No. 7858) (Kitâbü'r-rikâk).

[1877] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/350 (et-tevâzu' ve lebsü's-sûf).

[1878] İbn Mâce, "Zühd", 6 (Mücâletü'l-fukarâ).

[1879] Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 237 (No. 91, 92); İbn Mâce, "Zühd", 16 (No. 4178). Muhakkik isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.; Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 238 (No. 92); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 30 (No. 176); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevazu ve'l-hamûl*, 148 (No. 113. Ayrıca bk. Tirmizî, "Cenâiz", 32 (No. 1017).

[1880] İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 1/600 (No. 64).

[1881] İbn Mâce, "Zühd", 6 (No. 4126). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/358 (No. 7911) (Kitâbü'r-rikâk). Zehebî Telhîs'inde sahih demiştir.

[1882] Tirmizî, "Zühd", 37 (No. 2352).

[1883] Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 254 (No. 122). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 36/60 (No. 21731); Buhârî, "Vesâyâ", 75 (No. 2739); Ebû Dâvud, "Cihâd", 75 (No. 2594).

[1884] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 1/647 (No. 202).

üstü başı pislik içinde kalır. Kişi içine düştüğü bu acziyetten ibret alıp kibirilenmemeli, kendisini yaratan Allah'a kafa tutmaya kalkışmamalıdır.[1885] İbn Abbas, Yüce Allah'ın "*İnsan yediğine bir baksın!*"[1886] buyruğunda insanın def-i hâcetini kastettiğini belirtmiştir.[1887]

Kişinin, başkalarından kendisine hürmeten ayağa kalkmalarını istemesi kibir alametidir ve yasaklanmıştır.[1888] Kibrin kendini gösterdiği hususlardan biri giyim-kuşamdır. İnsanların çok gösterişli, gereğinden fazla uzun kıyafetler giymesi kibre sebep olabilir. Bu nedenle bu şekilde giyinmek tasvip edilmemiştir.[1889] Önceki ümmetlerden bir kişi böbürlenerek yürüdüğü için Allah'ın gazabına düçar olmuş ve yere batırılmıştır. Bu nedenle kibirlenmekten son derece kaçınmak gerekir.[1890] Allah, Ahiret'te kibirlenen kişilerin yüzlerine bakmayacaktır.[1891]

Tevâzunun zuhur ettiği hususlardan bir diğeri giyim-kuşamdır. Bu hususla ilgili olarak Rasûlullah (s.a) "*Mütevâzı giyinmek* (البذاذة) *imandındır.*"[1892] buyurmuştur. "Bezâze" kelimesini Süfyân es-Sevrî, "giyim, yemek vb. konularda en azla yetinmek"[1893]; Ebû Ümâme el-Hârisî ise bir rivayette "giyim konusunda mütevâzi olmak"[1894]; başka bir rivayette "zühd üzere olmak"[1895] şeklinde açıklamıştır.

[1885] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 1/651 (No. 213).

[1886] Abese, 80/24.

[1887] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 1/651 (No. 215).

[1888] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/427 (No. 837); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 425 (No. 837). Ayrıca bk. Tirmizî, "Edeb", 13 (No. 2755); Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 10/467 (No. 7811).

[1889] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/429 (No. 841); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 426 (No. 841). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/82 (No. 19982) (İsbâlü'l-izâr); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/163 (No. 16616). Muhakkik, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 403 (No. 1182); Elbânî, *Sahîha*, 3/99 (No. 1108).

[1890] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/430 (No. 842); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 427 (No. 842); Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 256 (No. 126); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 47 (No. 2491); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevazu' ve'l-humûl*, 278 (No. 234). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/82 (No. 19983); Buhârî, "Libâs" 4 (No. 5452); Müslim, "Libâs", 49 (No. 2088).

[1891] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/430 (No. 844); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 427 (No. 844). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/449 (No. 11351); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, 8/443 (No. 9649).

[1892] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 1/624 (No. 130). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/51 (No. 18) (İman); Elbânî, *Sahîha,* 1/666 (No. 341).

[1893] Mu'âfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 293 (No. 198) (et-Tena'um).

[1894] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 10 (No. 30).

[1895] İbn Mâce, "Zühd", 4 (No. 4118).

Bu hadiste bildirilen mütevâzı giyinmek ashab-ı kiramın önde gelen özelliklerinden biridir. Hz. Ali, bir gün yamalı bir izar giyinmiştir. Onun bu tercihini garipseyenler olmuştur. Ancak Hz. Ali, bu tercihin insanlar tarafından örnek alınmaya daha uygun olduğunu ayrıca bu kıyafetin kendisinde Allah korkusunu artırdığını belirtmiştir.[1896] Ümmü Afîf, Hz. Ali'nin (r.a) hamalların giydiği, üzerinde beyaz bir yama bulunan kırmızı bir bürdeye sarıldığını görmüştür.[1897] Zeyd b. Vehb ise Hz. Ömer'in elinde kırbaç ile üzerinde ise on dört adet yama bulunan bir izârla çarşıya çıktığını haber vermiştir.[1898] Hz. Ömer (r.a) son derece zahid olmasına rağmen Hz. Ali (r.a) ona eskidiği zaman izârını ters çevirip giymeye devam etmesini, yırtıldığında ayakkabısını tamir etmesini tavsiye etmiştir.[1899]

Mütevâzı giyinmek imandandır ancak kişinin gönlünde kibir taşırken sade ve zâhidane giyinmesi doğru değildir; bu davranış riyâkarlıktır. Kişi, zâhiriyle bâtınını uyumlu hale getirmelidir. Hz. İsâ, kalpleri katı ve kötülükle dolu ancak rahiblerin kıyafetlerini giyen bazı İsrailoğullarını çok sert bir şekilde uyarmıştır: "Ey İsrâiloğulları! Size ne oluyor da kalpleriniz azgın kurtların kalpleri gibi olduğu halde rahiplerin giysilerini giyinip yanıma geliyorsunuz? Kalplerinizi Allah korkusuyla (haşyet) yumaşatın da (sonra isterseniz) krallar gibi giyinin."[1900]

Kibrin kendini gösterdiği hususlardan biri insanın yürüme şeklidir. İbnü'l-Mübârek, bu konuyla ilgili olarak "böbürlenerek yürümenin kerâheti" bâbı açmıştır. Bu başlık altında "*Ümmetim böbürlenerek yürüdüğü, Fars ve Rum oğulları olan meliklerin çocukları onlara hizmet ettiği zaman Allah şerlilerini hayırlılarına musallat eder*."[1901] hadisini nakletmiştir. Bu yürüyüş şeklini Allah Teâlâ da Kur'ân-ı Kerîm'de "*İnsanları (küçümseyerek) yanağını bükme/yüz çevirme ve yeryüzünde*

[1896] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 1/625 (No. 134).
[1897] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 1/625 (No. 133).
[1898] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 1/624 (No. 131).
[1899] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 1/628 (No. 143).
[1900] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu ve'l-humûl),* 632 (No. 155).
[1901] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/314 (No. 682); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/51; Muafâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 198 (No. 31); İbn Ebü'd-Dünya, *et-Tevâzu' ve'l-humûl,* 294 (No. 249). Ayrıca bk. Elbânî, *Sahîha*, 2/642 (No. 956).

şımarık yürüme! Çünkü Allah, böbürlenen ve kendisini beğenip övünen hiç kimseyi sevmez."[1902] buyurarak yasaklanmıştır.

Doğru yürüyüş konusunda bize en güzel örnek Rasûlullah'tır (s.a). O, biraz seri yürür; aciz ve tembel bir şekilde yürümezdi.[1903] Ebû Hureyre (r.a) da Rasûlullah'ın seri yürüdüğünü, sanki kendisi için arzın dürüldüğünü, onunla beraber yürüyenlerin kendisine yetişme konusunda zorlandıklarını belirtmiştir.[1904]

Hasan-ı Basrî'ye göre zühdü tamamlayan ahlakî meziyetin en başında tevâzu gelmektedir. Bu hususa göre giyim-kuşamda, yeme içmede zühd üzere olmak daha tâli bir meseledir.[1905] Kul mütevazı olursa Allah (c.c) onu yüceltir. Kul, kibirlenirse Allah onu zelil kılar**.**[1906] Ders halkalarında ve sohbet meclislerinde arka taraflara oturmak, karşılaşılan kişilere önce selam vermek tevâzunun gereklerindendir.[1907]

"Tevâzu ve kibir", Zühd Ahlâkı başlığının "hıfzu'l-lisân"dan sonra en geniş muhtevaya sahip konusudur. Söz konusu başlığın muhtevası şu şekildedir: Kibriya ve azametin yegâne sahibi Allah Teâlâ'dır. Kim, bu iki hususta Allah ile yarışmaya kalkarsa Cehennem'e atılır. Kibirlenmek, bir nevi ilahlık taslamaktır. Bu sebepten olsa gerek kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan Cennet'e giremeyecektir. Kişinin kıyafetlerinin temiz ve düzgün olmasından hoşlanması kibir değildir. Kibir, kişinin hakka karşı çıkması ve insanları küçük görmesidir. Allah için tevâzuda bulunan kişiyi Allah ahirette yüceltir. Kibirlenenleri ise alçaltır. Allah katında üstünlük, zenginlik, makam, mevki, soy ile değildir. Aksine, takva ve güzel ahlak iledir. Toplumun değer vermediği, küçük gördüğü nice fakir, yoksul, miskin kişiler güzel ahlak sahibi oldukları için, toplum nazarında söz sahibi, hatırı sayılır, zengin ancak kendini beğenmiş kat kat üstündür. Allah, kullarına yüz güzellikleri ve mallarının çokluğuna göre değer vermez. Aksine, onların kalplerinin ne kadar temiz olduğuna ve amelerinin ne kadar güzel olduğuna bakar.

[1902] Lokman, 31/18. Feyizli, *Feyzü'l-furkân,* 411.; Ayrıca bk. İsra, 17/37.

[1903] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/484 (No. 1027); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/288 (No. 837).

[1904] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/484 (No. 1028); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/28 (No. 838). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/506 (No. 8942). Muhakkik, hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.; Tirmizî, "Menâkıb", 12 (No. 3648).

[1905] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/242 (No. 295).

[1906] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/144 (No. 35602); *el-Musannef T,* 14/515 (No: 35602).

[1907] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/167 (No. 35691); *el-Musannef T,* 14/537 (No: 35691).

Ahlâkî meziyetlerin her birinde olduğu gibi tevâzuda da en güzel örnek Rasûl-i Ekrem'in (s.a) bizzat kendisidir. Koyun gütmek gibi insan nefsine ağır gelen işler, kişinin tevazu kazanmasına yardımcı olur. Pek çok peygamber gibi Rasûlullah da (s.a) bir müddet çobanlık yapmıştır. Nebî (s.a) ayrıca, pek çok kumaş türüne göre daha kaba ve rahatsız edici olan yün giymiş, merkebe binmiş, davar sağmış, yerde oturmuş, yer sofrasında yemek yemiş, bazen hasır üzerinde uyumayı tercih etmiştir. Davet edilen yemeğin ne olduğuna; davet edenin köle mi hür mü olduğuna bakmaksızın icabet etmiştir. Yardımına ihyitaç duyduğunu belirten aklî dengesi yerinde olmayan birinin veya bir câriyenin talebine karşılık vermiştir. Kul peygamberlik ile melik peygamberlik arasında tercih yapması istendiğinde tevazu göstererek kul peygamber olmayı tercih etmiştir. Dağın kendisi için altına dönüştürülmesi teklifini kabul etmeyip bazen aç bazen tok olmayı tercih etmiştir.

Fakirlerle oturmak, merkebe binmek, hayvan sağmak, kendi söküğünü dikmek, ayakkabısnı tamir etmek, alnı secdeye koymak kişinin kibrini kırmaya yardımcı olur. Ayrıca, insan, kendisinin neden yaratıldığını, nasıl dünyaya geldiğini; büyük abdesti geldiğinde nasıl aciz bir duruma düştüğünü, yediği onca güzel nimetin karnında ne hale dönüştüğünü düşünerek kibirden kurtulması gerekir.

Kibrin kendini en çok dışa vurduğu hususlardan biri giyim-kuşam meselesidir. Kimi zühd müellifleri, bu hususa dair müstakil başlık açmışlardır. Kibirlenerek elbisesinin eteğini yerde sürüyen kişiye Allah öbür dünyada rahmet nazarıyla bakmaz. Önceki ümmetlerden böyle yapan bir kişi yerin dibine batırılmıştır. Her hususta olduğu gibi giyimde mütevâzi olmak da imanın gereğidir. Prensip olarak israfa ve tekebbüre kaçmadan yemek, içmek, giymek caizdir. Buna karşın sahabenin önde gelenleri son derece mütevâzi, zâhidâne giyinmeyi tercih etmişlerdir. Ancak, kişinin kalbindeki kibri yok etmeden zâhidlerin giydiği kıyafetleri giymesi riyâkarlıktır. Hz. İsâ, İsrâiloğullarından böyle yapanları sert bir şekilde eleştirmiştir. Asıl olan gönüle haşyetullahı yerleştirebilmektir. Hasan-ı Basrî'ye göre asıl zühdü yeme-içme, giyim-kuşamda aramak yerine kişinin

karşılaştığı herkesi kendinden daha üstün görebilecek kadar mütevâzi olmakta aramak gerekir.[1908]

2.4.4. Kanaat

"Kanaat" konusuna İbnü'l-Mübârek 116 ve 118. sırada; İbn Mâce, 9. sırada yer vermiştir.

Rasûlullah (s.a) İslâm'a ulaştırıldıktan sonra rızkı kendisine yetecek kadar verilen ve buna kanaat eden kişinin kurtuluşa erdiğini müjdelemiştir: "*İslam'a ulaştırılan, rızkı kendisine yetecek kadar verilen ve buna kanaat eden kişi kurtuluşa ermiştir*".[1909] Bu hadis çoğu zühd kitabında yer almıştır. Burada müelliflerin tasnif ve başlıklandırma tercihlerine bakıldığında sabır ile kanaat konularının birbirleriyle irtibat kurdukları görülmektedir.

Zühd müellifleri, gönül zenginliğini de kanaat konusunun kapsamında görmüşlerdir. Buna göre konuyla ilgili zikredilen ilke şudur: "Gerçek zenginlik mal çokluğu değildir. Gerçek zenginlik gönül zenginliğidir."[1910]

[1908] Hennâd b. Serî'nin "kibir" bâbında yer verdiği hadislerden biri şudur: "*çobanların gafil olduğu ve geride kaldığı bir koyun sürüsü içinde bulunan ve birinin sürünün önünde birinin sürünün arkasında olduğu iki aç vahşi kurdun vereceği zarar mal ve makam peşinde koşan Müslüman kişinin dinine vereceği zarardan daha fazla değildir*." (Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/426 (No. 833); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 423 (No. 833); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/99 (No. 35521); Dârimî, "Rikâk", 21 (No. 2772); Tirmizî, "Zühd", 43 (No. 2376); İbn Ebü'd-Dünya, *Zemmü'd-dünyâ*, 155 (No. 336); *Islâhu'l-mâl*, 20 (No. 14); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 12/487 (No. 9783).

Buhârî'nin "Tevâzu" bâbında yer verdiği bir diğer hadis şudur:

Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah (s.a)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: Allah buyurdu ki '*Kim benimle bir veli (kulum) hakkında düşmanlık ederse ona harb ilan ederim. Kulum ona farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafilelerle bana yaklaşmaya devam eder taki onu severim. Onu sevdim mi işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Benden isterse mutlaka veririm. Bana sığınırsa onu korurum. Mü'minin canını almak konusundaki tereddüt ettiğim kadar başka bir şey konusunda tereddüt etmem… Kulum ölümden hoşlanmaz ben de kuluma acı gelen şeyi sevmem*." (Buhârî, "Rikâk", 38 (No. 6137); Ma'mer b. Râşid, el-Câmi', 11/192 (No. 20301); İbn Ebü'd-Dünya, *el-Evliyâ*, 23 (No. 45); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 270 (No. 699). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/261 (No. 26192).

[1909] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/194; Muafâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 276 (No. 168) (el-Kefâf); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 11 (No. 40 ve 41); Tirmizî, "Zühd"; 35 (No. 2348 ve 2349) (el-Kefâf ve's-sabru aleyh); İbn Ebü'd-Dünya, *es-Sabr*, 55 (No. 69); *el-Kanâa ve't-teaffüf*, 62 (No. 140); İbnü'l-A'râbî, *Ma'ne'z-zühd*, 56 (No. 93); Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 12/546, (No. 9862) (Bâbün fî'z-zühd ve kısari'l-emel). Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 125 (No. 1054).

[1910] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/356 (No. 1008); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/425 (No. 181). (Zikrü'l-ğınâ); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 19 (No. 99); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/339 (Men kerihe cem'a'l-mâl), Buhârî, "Rikâk", 15 (No. 6081) (el-Ğinâ ğine'n-nefs); Tirmizî, "Zühd", 40 (No. 2373) (el-Ğinâ ğine'n-nefs); İbn Mâce, "Zühd", 9 (No. 4137) (el-Kanâ'a); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân,* 12/543 (No. 9859); (ez-Zühd ve kısaru'l-emel).

Hz. Peygamber (s.a) Allah'tan kendi ailesinin rızkını yetecek kadar kılması için dua etmiştir.[1911] Zengin olsun fakir olsun kıyamet gününde herkes dünyadaki rızkının yetecek kadar olmasını isteyecektir.[1912] Sağlıklı bir şekilde güven içinde ve günlük yemeği yanında olarak sabahlayan kişi dünyanın en kıymetli nimetlerine eriştiğini bilmelidir.[1913] Kişi kanaat ehlinden olabilmesi için nimet ve imkanlar açısından kendinden aşağıda olan kişilere bakmalıdır. Bu yaklaşım kişiyi şükredenlerden olmasına yardımcı olur.[1914]

2.4.5. Hilim ve Rıfk

Veki' b. Cerrâh 58. sırada; İbn Mâce 18. sırada, Hennâd b. Serî 105. sırada "Hilim" bâbı açmışlardır. İbn Ebü'd-Dünya'nın bu başlıkta kitabı mevcuttur.

Vekî' b. Cerrâh, 65. sırada, Dârimî 74. Sırada; Hüseyin b. Saîd 3. sırada "Rıfk" bâbı açmışlardır. Hennâd b. Serî ise "er-Rıfk fi'l-ma'îşe" konusuna yer vermiştir.

Zühd müellifleri hilim başlığı altında "öfkeyi yutmak" konusuna vurgu yapmışlardır. Şu iki hadis öfkeyi yutmanın faziletini haber vermektedir: "*Kim yerine getirebilecek gücü varken öfkesini yutarsa Allah onu kıyamet günü insanların başı üzerinden çağırır ve dilediği hûrîyi seçmekte onu hür bırakır*"[1915] Öfkeyi yutmanın faziletine dair zühd kitaplarında tahriç edilen bir diğer hadis şudur: "*Allah katında kulun Allah rızasını umarak yuttuğu öfke yudumundan daha büyük ecre sahip lokma*

[1911] Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 275, (No. 165); Veki b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/340 (No. 115 ve 119); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/97-98 (No. 35519); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 11 (No. 36); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 19 (No. 1055); Tirmizî, "Zühd", 38, (No. 2361); İbn Mâce, "Zühd", 9, (No. 4139). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/468 (No. 9752).

[1912] İbn Mâce, "Zühd", 9 (No.: 4139).

[1913] İbn Mâce, "Zühd", 9 (No. 4141); Tirmizî, "Zühd", 34 (No. 2346). Tirmizî, hadis için hasen garîb demiştir. İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ,* 103 (No. 204); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 88 (No.: 105); *Şuabü'l-îmân,* 13/10 (No. 9878).

[1914] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/380 (No. 145) (Menziletü'l-fakr); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 19 (No. 98); Buhârî, "Rikâk", 30 (No. 6125). Buhârî, hadisi bâb başlığına taşımıştır. Onun metninde "mal ve yaratılış konusunda" ziyadesi mevcuttur. Müslim, "Zühd ve rekâik", 9 (No. 2963); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 58 (No. 2513); İbn Mâce, "Zühd", 9 (No. 4142); İbn Ebü'd-Dünya, *eş-Şükr,* 56 (No. 162); Beyhakî, *Şuabü'l-imân,* 12/504 (No. 9804). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/419 (No. 7449). Muhakkik, bu hadisin Buhârî ve Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu belirtmiştir.

[1915] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 48 (No. 2493); İbn Mâce, "Zühd", 18 (No. 4186). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/398 (No. 15637). Muhakkik, hadisin isnadının hasen olduğunu belirtmiştir.; Ebû Dâvud, "Edeb", 3 (No. 4777); Tirmizî, "Birr ve sıla", 74 (No. 2021); Beyhakî, *Şuabü'l-imân,* 10/536 (No. 7950).

yoktur."[1916] İbn Mâce, teennî ile hareket etmeyi hilmin kapsamında görmüştür. Teennî Allah'ın (c.c) sevdiği hasletlerdendir.[1917]

Zühd kitaplarındaki ilgili başlıkların muhtevasına bakıldığında hilim kavramıyla rıfk kavramının birlikte ele alındığı görülmektedir. Rasûlullah (s.a) ümmetine rıfk ile davranana Allah'ın da rıfk ile muamele etmesi için dua etmiştir.[1918] Allah refîktir; rıfk ehli olanları sever. Kaba olan kullarına vermediği nimetleri yumuşak olan kullarına verir.[1919]

Bazı zühd müelliflerinin hilim başlığı altında "affetmek" konusuna da girdikleri olmuştur. Rasûlullah (s.a) Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken son derece affedici olmasını istemiştir.[1920] Rasûlullah (s.a) Allah'tan kendisini hilim ile süslemesi için dua etmiştir.[1921] Hilim, peygamberlerin beş ortak sünnetlerinden biridir.[1922] İnsan şunu bilmelidir ki; hata yapa yapa hilme ulaşılır.[1923] Kişinin kendisine cahilce davranan birine karşı yumuşak davranması hilmin gereklerindendir.[1924] Rıfk, dâhil olduğu her davranışı güzelliştirir. Rıfkın

---

[1916] İbn Mâce, "Zühd", 18, (No. 4189).

[1917] İbn Mâce, "Zühd", 18, (No.: 4187, 4188). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/266 (No. 11175); Müslim, "İmân", 26 (No. 18); Tirmizî, "Birr ve sıla", 66 (No. 2011); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Hilm*, 32, 39 (No. 21, 36).

[1918] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/779 (No. 462); Hennâd b. Seri, *ez-Zühd,* 2/603 (No. 1283). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/393 (No. 24337). Muhakkik hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

[1919] Vekî' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 3/777 (No. 459); Hennâd b. Seri, *ez-Zühd,* 2/603 (No. 1284); Dârimî, "Rikâk", 74 (No. 2835) (Rıfk bâbı). Ayrıca bk. Buhârî, "İstitâbü'l-mürteddîn", 4 (No. 6528); Müslim, "Birr ve sıla", 77 (No. 2593); İbn Mâce, "Edeb", 9 (No. 3688).

[1920] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/604 (No. 1287). Bu hadisi Hennad'dan başka tahriç eden Zühd müellifi tespit edilememiştir.

[1921] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Hilm*, 20 (No. 3). Bu rivayet, İbn Ebü'd-Dünya'nın kitabı dışında diğer hadis kitaplarında tespit edilememiştir.; Elbânî, *Dâife*, 7/278 (No. 3278).

[1922] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Hilm*, 22 (No. 6).

[1923] İbn Ebü'd-Dünya, *el-Hilm,* 19 (No. 1). Ayrıca bk. Tirmizî, "Birr ve sıla", 86 (No. 2033). Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/110 (No. 11056); Tirmizî, hadisin hasen garîb olduğunu belirtmiştir.; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 199 (No. 565); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/326 (No. 7799); Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 6/359 (No. 4327).

[1924] Bk. Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/410 (No. 410) (Sılatü'r-rahim); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/493 (No. 1014, 1015); İbn Ebü'd-Dünya, *el-Hilm,* 23 (No. 7); *Mekârimü'l-ahlâk,* 22-24 (No. 19-25); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 10/335 (No. 7584). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/172 (No. 20237); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 18/569 (No. 17334). Muhakkik, hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/178 (No. 7285). Zehebî, Telhîs'inde bu hadis hakkında sükût etmiştir.; Elbânî, *Sahîha*, 2/552 (No. 891).

bulunmadığı her davranış ise kusurludur.[1925] Kişi, hilimle gündüzü oruçlu geceyi ibaretle geçiren kişinin derecesine ulaşır. Hilim sahibi olmayan kişi zorbalığa düşer. Zorbanın etrafında ailesinden başka kimse kalmaz.[1926]

2.4.6. Samimiyet

Dârimî, 41. sırada "ed-Dinü'n-nasîha" bâbı; Buhârî, 6. sırada "Bâbu'l-amel ellezi yübteğa bihî vechullah" bâbı açmışlardır. Bu kavram, riya ve şirkin zıddında yer almaktadır.

Dinin temelinde samimiyet yer almaktadır. İbn Ömer (r.a), Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Din samimiyetten ibarettir*." İbn Ömer sözüne şöyle devam etmiştir: O zaman biz 'Kime karşı?' diye sorduk. O da şöyle buyurdu: '*Allah'a, resulüne, kitabına, Müslüman'ların önderlerine ve bütün Müslüman'lara karşı!*' cevabını verdi."[1927]

Sadece Allah rızası umularak söylenen kelime-i tevhid kıyamet gününde kişiyi cehennemden kurtarmaya yeter."[1928] Allah Teâlâ, kendisinden başkasının rızası arzulanarak yapılan ameli kabul etmez. Şu rivayet bu hususu haber vermektedir: Şehr b. Havşeb şöyle nakletmiştir: "Bir adam gelip Ubâde b. Sâmit'e 'Bir kişi Allah için namaz kılıyor ama aynı zamanda insanların kendisini övmesinden de hoşlanıyor' deyince Ubâde b. Sâmit (r.a) şöyle cevap vermiştir: 'Bu namazın hiçbir değeri yoktur. Yüce Allah 'Ben ortak koşulanların en zenginiyim. Kim işlediği amelde başkalarını bana ortak koşarsa işlediği amel ortak koştuğu kişinindir ve benim o amele ihtiyacım yoktur.' buyurur."[1929] Allah, kullarının sadece amellerine bakmaz. Kalplerinde taşıdıkları niyete ve samimiyete de bakar. Kulların yaptıkları ameller ihlâs üzere değilse onları kabul etmez.[1930]

[1925] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/781 (No. 464); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/653 (No. 1433). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/353 (No. 24306). Muhakkik hadîsin sahih olduğunu belirtmiştir.; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 166 (No. 469); Müslim, "Birr ve sıla", 78 (No. 2594); Ebû Dâvud, "Edeb", 11 (No. 4808).

[1926] İbn Ebü'd-Dünya, *el-Hilm,* 24 (No. 8); Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd*, 244 (No. 103).

[1927] Dârimî, "Rikâk", 41 (No. 2796).

[1928] Buhârî, "Rikâk", 6; *Sahîh-i Buhârî,* 6/115 (No. 6423).

[1929] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/255 (No. 35957); *el-Musannef T,* 14/619 (No. 15957).

[1930] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/227 (No. 513).

2.4.7. Birr ve ism

Tirmizî, 52. sırada; Dârimî, 72. sırada "el-Birr ve'l-ism" bâbı açmıştır. Hüseyin b. Saîd ise 4. sırada "Maruf ve münker" başlığı açmıştır. İbnü'l-Mubârek, 158. sırada "el-İsmu mâ hâke fi's-sadr" bâbına yer vermiştir.

Bazı müellifler, "birr" kavramı yerine onun kapsamında bulunan hususları başlığa taşımışlardır. İbnü'l-Mübârek, 142. sırada; Hennâd b. Serî ise 86. sırada "İmâtetü'l-ezâ ani't-tarik" bâbı açmışlardır. İbn Mubârek, 79. sırada, "Sevabu'l-mü'min ale'n-nafakati yünfikuha" bâbı açmıştır.

Birr, güzel ahlaktır. İsm ise insanın içini daraltan ve insanların görmesini istemediği kötü davranışlardır. Şu hadis bu durumu haber vermektedir: Nevvâs b. Sem'ân (r.a) şöyle buyurmuştur: "Bir adam Rasûlullah'a birr ve ism hakkında sordu. Bunun üzerine Nebi (s.a) '*Birr, güzel ahlaktır. İsm ise içini daraltan ve insanların görmesinden hoşlanmadığın şeydir*' buyurdu."[1931]

Yetim başı okşamak birrin kapsamında yer alan davranışlardandır. Yetimin başını okşayan kişi değdiği saç kılı adedince sevap kazanır.[1932] Bir yetimin bakımını üstlenen Cennet'te Rasûlullah'a (s.a) çok yakın olacaktır. [1933] İçinde bir yetime iyilik edilen ev, en hayırlı evlerdendir. İçinde bir yetime kötülük edilen ev ise evlerin en şerlilerindendir.[1934]

[1931] Tirmizî, "Zühd", 52 (No. 2389). Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.; Dârimî, "Rikâk", 72 (No. 2831, 2832); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mudârâtü'n-nâs*, 77 (No. 85). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/179 (No. 17631); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 110 (No. 295); Müslim, "Birr ve Sıla", 14 (No. 2553).

[1932] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/391 (No. 837); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/229 (No. 652, 655); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 21 (No. 113); İbn Ebü'd-Dünyâ, *en-Nafaka 'ale'l-'iyâl*, II, 815 (No. 614). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/474 (No. 22153).

[1933] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/391 (No. 838); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/229 (No. 653); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 42 (No. 2983); İbn Ebü'd-Dünya, *en-Nafaka 'ale'l-'iyâl*, 2/808 (No. 607). Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 24 (No. 5659); Ebû Dâvud,"Edeb", 131 (No. 5150); Tirmizî, "Birr ve Sıla", 14 (No. 1918).

[1934] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/391 (No. 839); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/230 (No. 654); İbn Ebü'd-Dünya, *en-Nafaka 'ale'l-iyâl*, 2/808 (No. 607). Ayrıca bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 61 (No. 137); İbn Mâce, "Edeb", 6 (No. 3679). Muhakkik isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.

İyilik edene benzer bir iyilikle karşılık vermek gerekir. Kişi, kendisine iyilik edene hediye edecek bir şey bulamazsa onun arkasından dua etmelidir.[1935] Kişi, kendisiyle ilişkisini kesene gitmeli, arayıp sormalıdır. Vermeyene vermelidir. Kendisine zulmedeni affetmelidir. Sıla-i rahim bağını güçlü tutmalı, zulmedeni affetmelidir.[1936]

Allah bir kuluna nimetlerini bolca verdiği halde o kişinin kendisine, ailesine, akrabalarına karşı cimrilik etmesi doğru olmaz. O kişi, israfa kaçmadan güzelce giyinmeli, pejmürde gezmemeli, ailesine ve akrabalarına kendisine verilen rızıktan yedirip içirmelidir.[1937]

Müslümanların geçtiği yollardan onlara eziyet verecek herhangi bir şeyi kaldırmak "iyilikler"dendir ve Allah'ın rızasına, mağfiretine vesiledir.[1938] Müslümanın her gün vermesi gereken sadaka vardır. Yoldan insanlara eziyet verecek bir şeyi kaldırmak, birisine yol tarif etmek, hastayı ziyaret etmek, cenazeye katılmak, iyiliği emredip kötülükten alıkoymak, selama karşılık vermek birer sadakadır**.**[1939]

İslam'da iyilik yapmamanın bahanesi yoktur. Herkes kendi imkânları ve şartlarına göre iyilik yapabilir. Kişi sadece malından değil ilminden ve gücü-kuvvetinden de sadaka verebilir.[1940] Kişi, kendisinin iyilerden mi yoksa kötülerden bi olduğunu komşularının kendisi hakkındaki kanaatini sorarak öğrenebilir. Komşuları, kendisi için hüsn-i şehadette bulunuyorsa o kişi iyilerdendir. Komşuların şahitlikleri kişinin kötü olduğuna dair ise kendisine çeki düzen vermeli, ahlakını gözden

---

[1935] Hüseyin b. Sa'îd, *ez-Zühd*, 68 (No. 79). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 10/436 (No. 19622); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/266 (No. 5365). Muhakkik, hadisin Şeyhayn'ın şartı üzere sahih olduğunu belirtmiştir.; Ebû Dâvud, "Edeb", 116; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, 3/65 (No. 2359).

[1936] Hüseyin b. Sa'îd, *ez-Zühd*, 76 (No. 104); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/410 (No. 410) (Sılatü'r-rahim); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/493 (No. 1014, 1015); İbn Ebü'd-Dünya, *el-Hilm,* 23 (No. 7); *Mekârimü'l-ahlâk,* 22-24 (No. 19-25); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 10/335 (No. 7584). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/172 (No. 20237); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 18/569 (No. 17334). Muhakkik, hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/178 (No. 7285). Zehebî, Telhîs'inde bu hadis hakkında sükût etmiştir.; Elbânî, *Sahîha*, 2/552 (No. 891).

[1937] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/448 (No. 194); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/159 (No. 19933); Tirmizî, "Edeb", 54 (No. 2819); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/150 (No. 7188).

[1938] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/433 (No. 915); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/523 (No. 1077); Ayrıca bk. Buhârî, "Mezâlim", 29 (No. 2340); Müslim, "İmâre", 164 (No. 1914); Tirmizî, "Birr ve Sıla", 38 (No. 1958).

[1939] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/525 (No. 1082).

[1940] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/525 (No. 1083).

geçirmelidir.[1941] Müslümanların birbirleri üzerine yaptıkları şahitlik Allah katında son derece kıymetlidir. Aynı durum ölmüş bir kişinin arkasından yapılan şahitlik için de geçerlidir.[1942] Mü'min kulun güzel ahlakı ve güzel yaşantısı sebebiyle din kardeşleri tarafından sevilmesi onun için öne alınmış bir müjdedir.[1943]

Kişi amelini gizlemeye çalışmalıdır. Ancak onun bu çabasına rağmen bir şekilde işlediği güzel amel ortaya çıkarsa Allah ona iki ecir verir.[1944] Mü'min her şeyden; eşinin ağza götürdüğü lokmadan dahi ecir alır.[1945] Kişi yeme, içme gibi biyolojik ihtiyaçlarını helal yoldan karşıladığı müddetçe bunlardan sevap kazanır. Çünkü kişi, bu ihtiyaçlarını Allah'a inandığı, ondan korktuğu için haram yoldan değil de helal yoldan karşılamayı tercih etmiştir.[1946]

2.4.8. es-Samt ve Hıfzu'l-lisan

İbnü'l-Mübârek, Hüseyin el-Mervezî nüshasının 20. sırasında "Hıfzu'l-lisân" bâbı açmıştır. Nuaym b. Hammad nüshasının 50. başlığı "Mâ yecnîhu'l-lisân mine'l-ism"dir. Bu iki başlık lafzen farklı olsalar da muhtevaları birbirine çok yakındır. Veki' b. Cerrâh, 40. sırada "et-Tevbe ve hıfzu'l-lisân" bâbı açmıştır. Hennâd b. Serî, 87. sırada; Buhârî, 23. sırada; Dârimî, 4. sırada; Tirmizî, 61, 62 ve 63. sırada "hıfzu'l-hisân" bâbı açmışlardır. Tirmizî, ayrıca "zühd" bölümünün 12. sırasında "Kılletü'l-kelâm" bâbı açmıştır.

İbn Mâce "Keffü'l-lisân fi'l-fitne" bâbına "Fiten" bölümünde yer vermeyi tercih etmiştir.

[1941] İbn Mâce, "Zühd", 25 (No. 4222 ve 4223); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/505 (No. 1040) (Hakku'l-câr). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/8 (No. 19749); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/357 (No. 3808). Muhakkik, isnadın Şeyhayn'ın şartı üzere sahih olduğunu belirtmiştir.

[1942] İbn Mâce, "Zühd", 25 (No. 4221) .

[1943] İbn Mâce, "Zühd", 25 (No. 4225); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/250 (No. 717); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/509 (No. 244) (Fadlu ameli's-sır). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/317 (No. 21400); Müslim, "Birr ve Sıla", 166 (No. 2642); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 9/236 (No. 6603).

[1944] İbn Mâce, "Zühd", 25 (No. 4226); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2, 510 (No. 245) (Fadlu ameli's-sır); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/501 (No. 36859) (Kitâbü'z-zühd); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/444 (No. 880); Tirmizî, "Zühd", 49 (No. 2384) ('Amelü's-Sır). Tirmizî hadisin garib olduğunu belirtmiştir.; Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, 9/241 (No. 6611).

[1945] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/261 (No. 581); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/323 (No. 98, 99, 100) (Mâ yeczî bihi'l-mü'min); Dârimî, "Rikâk" 61 (No. 2819). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/82 (No. 1486); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 263 (No. 752).

[1946] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/261 (No. 582).

Zühd kitaplarında "Hıfzu'l-lisân" konusuyla birlikte düşünülmesi gereken kavram "Samt"tır. "Samt" bâbı İbnü'l-Mübârek'in Nuaym b. Hammad nüshasında 4 ve 162. sırada yer almaktadır. Hennâd b. Serî "Samt" bâbına 89. sırada; Dârimî, 5. sırada; Hüseyin b. Saîd 1. sırada yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ, 760 rivayetle külliyatının en geniş muhtevaya sahip kitabı olan *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*'ı kaleme almıştır.

İbn Ebü'd-Dünyâ'yı hariç tutarsak, zühd müellifleri içinde "hıfzu'l-lisân" ile ilgili konulara en geniş şekilde yer veren Hennâd b. Serî olmuştur. O, bu konuyla ilgili olarak ard arda şu başlıkları açmıştır: "Hıfzu'l-lisân", "men kâle lâ etekellemü illa bi hayr", "Samt", "el-Müslimü men selime'l-müslimûne min lisânihî ve yedihî", "Teşkîku'l-kelâm", "el-Mürâ'", "Men kerihe sebbe'l-mevtâ", "Gıybet", "Hikâye", el-Vuzû mine'l-ğıybe", "el-Ğıybe lis's-sâim", "en-Nemîme ve'l-mecâlis bi'l-emâne".[1947] Hennâd b. Serî, konuyla ilgili olarak, ayrıca 91. Sırada "Raculün yetekellemu bi mâ yeshatullah" ve 107. sırada "Men kerihe'l-la'n" bâbları açmıştır.

İslam'da "Hıfzu'l-lisân" son derece kritik öneme sahip ahlaki bir ilkedir. Allah, Kurân-ı Kerîm'de "*İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen ve (kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.*"[1948] buyurmuştur. Allah Rasûlü (s.a) dili tutmayı Allah'a ve ahiret gününe inanmanın bir gereği olarak görmüştür. Bu hususu bildiren hadis, zühd müelliflerinin "hıfzu'l-lisân" ve "samt" başlığı altında en çok yer verdikleri rivayettir: Ebû Hüreyre (r.a), Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*... Kim, Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa ya hayır konuşsun ya da sussun!*" Bu hadis, muttefekun aleyhtir. Bu hadise, İbnü'l-Mübârek, Hüyesin el-Mervezî nüshasının "hıfzu'l-lisân" bâbında; Hennâd b. Serî, "men kâle lâ etekellemü illâ bi hayr" bâbında; Buhârî, "hıfzu'l-lisân" bâbında; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümünde bâb başlığı olmaksızın; Nesaî, "Rekâik" bölümünde tahriç etmişlerdir.

[1947] Bk. Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/529-579.
[1948] Kâf, 50/18.

Hennâd b. Serî'nin Ebû Şüreyh el-Huzâî'den tahriç ettiği tarîkte "*Ya doğru/hakk söz söylesin ya da sussun*" ifadesi yer almaktadır.[1949] Beyhakî'nin Ebû Ümâme'den (r.a) tahriç ettiği hadiste metin biraz farklıdır: *"... Kim Allah'a, ahiret gününe, benim Allah'ın resûlü olduğuma şahitlik ederse hayır konuşsun ve bundan faydalansın; dilini şerden korusun ve selâmete ersin!*"[1950] Ebu Zer el-Gıfârî, yukarıdaki hadisin ortaya koyduğu ilkeyi tamamlayıcı olarak "Hayır konuşan susandan; susan şer konuşandan daha hayırlıdır."[1951] demiştir.

Dili tutmanın önemini bildiren bir diğer hadis "*Susan kurtuldu.*"[1952] şeklindedir. Zühd müellifleri Hz. Süleyman'ın (a.s) "Söz gümüşse sûkut altındır" sözünü nakletmişlerdir.[1953] İbnü'l-Mübârek bu ilkeyi "Eğer Allah'a itaat maksadıyla olursa konuşmak gümüştür. Şayet Allah'a isyan etmekten korunmak maksadıyla olursa susmak altındır." şeklinde izah etmiştir.[1954]

Rasûlulllah (s.a), dilini ve tenasül uzvunu haramdan koruma konusunda kendisine kefil olabilen kişiye cennete girmesi hususunda kefil olacağını müjdelemiştir.[1955] İnsanların cehenneme girmelerine en çok sebep olacak iki organı ağzı ve tenasül uzvudur.[1956] İnsan, muklaka konuştuklarından sorguya çekilecektir. Kişinin cehenneme gitmesine en çok sebep olan organlarından biri dilidir. Bu

---

[1949] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/535 (No. 1104). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 33/407 (No. 20285).

[1950] Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 129 (No. 232).

[1951] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/209 (No. 35828); *el-Musannef T,* 14/580 (No. 35828).

[1952] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/130 (No. 385) (Hıfzü'l-lisân); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd,* 15 (No. 1); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 50 (No. 2501); Dârimî, "Rikâk", 5 (No. 2755). Ayrıca bk. İbn Vehb, *el-Câmi',* 416 (No. 302); Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* 13/47 (No. 114).

[1953] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/224 (No. 611).

[1954] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/266 (No. 742).

[1955] Buhârî, "Rikâk", 23 (No. 6109) (Hıfzu'l-lisân); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/533 (No. 1098) (Hıfzu'l-lisân); Tirmizî, "Zühd", 60 (No. 2408) (Hıfzu'l-lisân); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*, 43 (No. 3); *el-Vera',* 92 (No. 134).

[1956] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/379 (No. 1073) Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 322 (No. 2350). Lafız, Ahmed b. Hanbel'e aittir.; İbn Mâce, "Zühd", 29 (No. 4246) (Zikru'z-zünûb); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/360 (No. 7919) (Rikâk); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 347 (No. 955). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 13/287 (No. 7907); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 108 (No. 289).

nedenle kişi ya hayır konuşmalı ya da susmalıdır. İnsanın her konuştuğu ya lehine ya da aleyhinedir.[1957]

Az konuşmak, peygamberlerin ve sâlih kulların ortak tavsiyesidir. Zühd müelliflerinin daha çok "bükâ" bâbında tahriç ettiği "*Dilini tut, evin sana yetsin ve hatalarına ağla!"* sözü, söyleyeni açsından oldukça ilginç bir duruma sahiptir. Bu söz, zühd kitaplarında Hz. Peygamber'den (s.a)[1958], Hz. İsa'dan (s.a)[1959], Hz. Hızır'dan (a.s)[1960], İbn Mes'ud'dan (r.a)[1961], Hz. Peygamber'in azatlısı Sevbân'dan (r.a)[1962] ve Saîd b. Cübeyr'den[1963] nakledildiği olmuştur.

Rasûlullah (s.a), kişinin Müslüman sayılabilmesi için elinden ve dilinden diğer Müslümanların zarar görmemesini şart koşmuştur.[1964] Kişi, ağzından çıkan sözlere son derece dikkat etmelidir. Ne anlama geldiğini, nere varacağını kestiremediği bir söz yüzünden Allah'ın gazabına düçâr olabilir. Bunun aksi de gerçekleşebilir. Şöyle ki kişi nereye varacağını bilmediği bir söz söyler ve Allah bu sözden razı olur. Sonuç olarak Allah bu kulunu cennetine alır.[1965] Hennâd b. Serî, bu ilkeye dair müstakil başlık açmıştır.[1966] Kişi, şirk veya küfür içeren ifadelerden uzak

---

[1957] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/194 (No. 20303) (el-Fürûz mine'l-a'mâl ve'n-nevâfil); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/529 (No. 1090, 1091) (Hıfzu'l-lisân); *ez-Zühd- Hadislerle İslâmi hayat,* 543 (No. 1090, 1091).

Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* Tirmizî, "İman", 8 (No. 2616); İbn Mâce, "Fiten", 12 (No. 3973) (Keffü'l-lisân fi'l-fitne); Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/447 (No. 3548).

[1958] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/43 (No. 134).

[1959] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/40 (No. 124) (Hüzn ve bükâ); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/259 (No. 31) (Bükâ); 2/519 (No. 255) (Men kâne yuhibbü'l-halve); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 49 (No. 303, 305); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/266 (No. 462) (Bükâ); 2/545 (No. 1128) (Samt).

[1960] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 53 (No. 340); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevbe,* 69 (No. 56).

[1961] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/161 (No. 35666); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/545 (No. 1127)

[1962] Ebû Dâvud, *ez-Zühd,* 317 (No. 364); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd,* 29 (no. 34).

[1963] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 258 (No. 1854).

[1964] Buhârî, "Rikâk", 26 (No. 6119) (el-intihâ 'ani'l-me'âsî); Dârimî, "Rikâk", 4 (No. 2754) (Hıfzu'l-lisân); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 52 (No. 2504); İbn Ebü'd-Danyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân,* 59 (No. 29). Ayrıca bk. Buhârî, "İman", 4 (No. 11); Müslim, "İman", 64, 66 (No. 40, 42); Tirmizî, "İmân", 12 (No. 2628).

[1965] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/489 (No. 1393); Buhârî, "Rikâk", 23 (No. 6113) (Hıfzu'l-lisân). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Fiten", 12 (No. 3970) (Keffü'l-lisân fi'l-fitne).

[1966] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/551.

durmalıdır. Örneğin "Bu yağmur Micdeh yıldızının doğuşundan dolayı yağdı" demek kişinin imanına zarar verir.[1967]

Allah Teâlâ'nın gazab edeceği bir sözle insanları güldürmeye kalkışmak kişinin Cennet'ten gök ile yer arası kadar hatta daha fazla uzaklaşmasına sebep olur.[1968] Bazı müellifler bu hususa dair müstakil başlık açmışlardır.[1969] Ayrıca bu sözün söylendiği topluluk da bu yanlış fiilden ötürü manevi olarak zarar görürler.[1970]

Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi Müslümanlığının güzelliğini, kalitesini gösterir.[1971] Kişinin kendisini ilgilendirmeyen konularda az konuşması da bu kapsama girer. [1972]

Kişi, bir menfaat elde etme arzusuyla idarecilerin yanına girip onlara Allah'ın razı olmayacağı şeyler söyleyerek dininden olabilir.[1973] Hennâd b. Serî bu hususu (تشقيق الكلام) "" bâbında ele almıştır. Ümmetin en şerlileri nimetler içinde doğup onlarla beslenerek büyümüş olan, bütün dertleri çeşit çeşit kıyafet giymek ve yemek yemek olan sonra da lügat paralayanlardır.[1974] Kişinin dini değerlerini kullanarak dünyevi menfaaetler elde etmesi son derece kötüdür. Bu hasletteki kişiler ahir zamanda daha çok görülecektir.[1975]

[1967] Dârimî, "Rikâk, 49 (No. 2804); Dârimî, *Sünen-i Dârimî,* trc. Aydınlı, 6/53 (no. 2765).

[1968] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/254 (No. 733) (Men kezebe fî hadîsihi liyudhike bihi'l-kavm); *er-Rekâik,* 2/434 (No. 919); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/553 (No. 1150); Tirmizî, "Zühd", 10 (No. 2315).

[1969] Bk. İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/435 (Fî men yuhaddis fe yekzibu liyudhike bih); Tirmizî, "Zühd", 10 (Fî men tekelleme bi kelimetin yudhike bihe'n-nâs).

[1970] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/553 (No. 1146) (er-Raculü yetekellemü bimâ yeshatullah).

[1971] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/307 (No. 20617) (Terkü'l-mer'i mâlâ ya'nîhi); Mâlik b. Enes, *el-Muvatta* (Şeybânî rivayeti), 306 (No. 949) (Fadlü'l-hayâ); Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 2/645 (No. 364); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/539 (No. 1117) (Lâ etekellemü illâ bi hayr); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd,* 55 (No. 103); Tirmizî, "Zühd", 11 (No. 2318); Tirmizî, "Zühd"; 11 (No. 2317); İbn Mâce, "Fiten", 12 (Keffü'l-lisan fi'l-fitne).

[1972] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/541 (No. 1118) (Lâ etekellemü illâ bi hayr).

[1973] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/129 (no. 382); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/555 (No. 1152) (Teşgîgü'l-kelâm); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 571 (No. 1152).; Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/555 (No. 1153).

[1974] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân)*, 5/62 (No. 148); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/262 (Zemmü't-tena'um fi'd-dünyâ).

[1975] İbn Vehb, *el-Câmi',* 521 (No. 413); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 3/556 (No. 1154); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 572 (No. 1154); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd,* 140 (No. 280).

2.4.8.1. Münâkaşa

"Münâkaşa" konusu zühd kitaplarında (المراء) kelemesiyle ifade edilmiştir. Bu konu "hıfzu'l-lisân"ın kapsamında değerlendirilebilir. Hennâd b. Serî bu konuya dair "el-Mirâ" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ ise *es-Samt ve âdabü'l-lisân* kitabında "Zemmü'l-mirâ" bâbı açmıştır.

Tâbiûnun küçüklerinden olan Urve b. Rüveym'in mürsel olarak naklettiği şu hadis tartışmadan uzak durmak gerektiğini haber vermektedir: Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir "*Rabbimin bana putlara tapmaktan sonra yasakladığı ilk şey içki içmek ve insanlarla münâkaşa etmektir.*"[1976] Şu hadis de bu konu bağlamında tahriç edilmiştir: İbn Abbas'ın (r.a) Rasûlullah'tan (s.a) şöyle naklettiği haber verilmiştir: "*Kardeşinle münâkaşa etme, onunla dalga geçme, ona tutamayacağın sözü verme.*"[1977] Aclûnî bu hadisin senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir.[1978]

Rasûlullah (s.a) münâkaşadan uzak durmayı tavsiye etmiş ve kendisi de boş yere tartışmaktan son derece uzak durmuştur. Kişi, münâkaşada haklı dahi olsa tartışmaktan uzak durmalıdır. Bu tavır insana, imanın hakikatine erişme imkânı sağlar. Haklı olduğu halde tartışmayı terk edene Rasûlullah (s.a) cennetin kenarında köşk müjdelemiştir.[1979]

Münâkaşa, kardeşlerin arasına düşmanlık girmesine sebebiyet verir.[1980] Münâkaşanın en zararlısı din hakkında olanıdır. İnsanlar İslâm'ı tartışmanın odağı

[1976] İbn Vehb, *el-Câmi',* 489 (No. 376); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/557 (No. 1158); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 574 (No. 1158); İbn İbü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdabü'l-lisân,* 102 (No. 134). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, *el-Merâsîl,* 344 (No. 506); Bezzâr, *el-Müsned,* 10/66 (No. 4130); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* 20/83 (No. 157) ,Elbânî, *Daîfe,* 7/357 (No. 3345). Elbânî, hadisin çok zayıf olduğunu belirtmiştir.

[1977] İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdabü'l-lisân,* 99 (No. 123). Ayrıca bk. Tirmizî, "Birr ve sıla", 58 (No. 1995); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 142 (No. 394).

[1978] Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ,* 2/443.

[1979] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/557 (el-Mirâ); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 573 (No. 1156); İbn Vehb, *el-Câmi',* 624 (No. 528) (Uzlet); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 14/278 (No. 8630). Muhakkikler, Mekhûl'ün Ebû Hüreyre'den hadis işitmediğini, bu nedenle hadisin munkatı' olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Dâvud, "Edeb", 8 (No. 4800); Elbânî, *Sahîha,* 1/552 (No. 273).

[1980] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/557 (el-Mirâ); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 573 (No. 1155).

haline getirirlerse helake sürüklenirler.[1981] Âlimlerle tartışıp, onları mağlup edebilmek için ilim öğrenmek kişiyi cehenneme sürükler.[1982] Bu bilgilerden İslam'ın hiçbir şekilde ilmî müzakereye izin vermediği sonucu çıkarılmamalıdır.

2.4.8.2. Gıybet

İbnü'l-Mübârek, 138. sırada; Veki' b. Cerrâh, 61. sırada; Hennâd b. Serî, 96. sırada; Dârimî, 6. sırada "Gıybet" başlığı açmışlardır. Hennâd b. Serî, ayrıca 97, 98 ve 99. sıralarda "Hikâye", "el-Vuzû mine'l-ğıybe", "el-Ğıybe lis's-sâim" başlıklarına yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âbâbü'l-lisân* kitabında "el-Ğıybe ve zemmihâ" ve "Tefsîru'l-ğıybe" bâşlığı bulunmaktadır. İbnü'l-Mübârek, 146. sırada "Kerahiyetü'l-hikaye li'n-nas" bâbı açmıştır.

Buhârî ve Ebû Dâvud gıybet konusuna "Edeb" bölümünde; Müslim ve Tirmizî ise "Birr ve Sıla" bölümünde yer vermiştir. Bu durum, *Kitâbü'z-zühd*'lerde yer alan ahlakla ilgili konuların *Kütüb-i Sitte*'nin daha çok "edeb" ve "birr ve sıla" bölümlerinde yer aldıklarını göstermektedir.

"Gıybet" konusu "Hıfzu'l-lisan" ile ilişkili konulardan biridir. Allah Teâlâ, "*Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Elbette bundan tiksinirsiniz.*"[1983] ayet-i kerimesinde gıybeti kişinin ölmüş kardeşinin etini yemesi kadar iğrenç bir davranış olarak görmüştür.

Gıybet iftiradan farklıdır ve kişinin gıyabında hoşlanmayacağı bir şeyle anılmasıdır. Muttalib b. Abdullah b. Hantab el-Mahzûmî'nin haber verdiği şu hadis giybetin ne olduğunu ve iftiradan farkını haber vermektedir: "Bir adam Rasûlullah'a (s.a) 'giybet nedir?' diye sordu. Rasûlullah (s.a), '*Kişinin duymaktan hoşlanmayacağı şeyi senin zikretmendir.*' buyurdu. Adam 'Yâ Rasûlallah! (söylediğim şey) doğruysa da mı?' diye sordu. Rasûlullah (s.a) '*Söylediğin şey eğer*

[1981] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdabü'l-lisan),* 5/57 (No. 134). Ayrıca bk. Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 44 (No. 3253); İbn Mâce, "Sünne", 7 (İctinâbü'l-bida' ve'l-cedel); Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/486 (No. 3674). Zehebî hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

[1982] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdabü'l-lisan),* 5/59 (No. 139). Ayrıca bk. Tirmizî, "İlim", 6 (No. 2654) (Mâ câe fîmen yatlub bi 'ilmihi'd-dünyâ). Tirmizî, bu hadisin garib olduğunu, İsnadında yer alan İshak b. Yahya b. Talha'nın muhaddislerin nazarında kavi olmadığını, hıfzıyla alakalı olumsuz ifadeler bulunduğunu belirtmiştir.; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/338 (No. 952); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdabü'l-lisan),* 5/59 (No. 140); Dârimî, "Mukaddime", 36 (No. 389).

[1983] Hucurât, 49/12.

doğruysa bu zaten giybet olur. Eğer sen o adamda olmayan bir şeyi söylersen bu iftira olur.' buyurdu."[1984] Benzer bir ifadeyi Ma'mer b. Râşid, Hasan-ı Basrî'nin kavli olarak tahriç etmiştir.[1985]

Veki' b. Cerrâh ve Hennâd b. Serî'nin tahriç ettikleri hadisin metni biraz farklıdır: Muttalib b. Abdullah b. Hantab (r.a) şöyle haber vermiştir: "Rasûlulllah'ın (s.a) yanında gıybetten söz ettim. Allah Resûlü (s.a) '*Gıybet, kişinin yaratılışı veya ahlakına dair (olumsuz) bir hususla anılmasıdır.'* buyurdu. Sahabîler, 'Ey Allah'ın Resûlü! Biz gıybeti, kişinin kendisinde bulunmayan bir huyla anılması olarak görüyoruz.' dediler. Bunun üzerine Nebî (s.a) '*Bu söylediğiniz şey iftiradır*' buyurdu."[1986] Tâbiûn neslinin meşhur müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) (وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ)[1987] âyetinde "hümeze" kelimesinden "insanların etlerini yiyenler" kastedildiğini; "lümeze" kelimesinden ise ayıplayan/karalayan/iftira atanlar kastedildiğini belirtmiştir.[1988]

Yanında din kardeşinin gıybeti yapılan kişi, gücü yetiyorsa onu savunmalı veya topluluğu bundan alıkoymalıdır. Aksi takdirde o topluluğu terk etmesi gerekir.[1989] Bu ilkeyi haber veren hadis bazı kaynaklarda İbn Mes'ud'un sözü olarak tahriç edilmiştir.[1990]

Rasûlullah (s.a), kişinin kendisinde düzeltilmesi gereken hatalar bulunduğu halde başkaları hakkında konuşmasını doğru bulmamıştır.[1991] Kişinin fiziki

---

[1984] Malik b. Enes, *el-Muvattâ* (Şeybânî rivayeti), 336 (No. 956) (el-Ğiybe ve'l-bühtân); *el-Muvattâ,* thk. A'zamî, 5/1437 (Mâ câe fi'l-ğiybe); İbn Vehb, *el-Câmi',* 524 (No. 417) (Bâbü'l-uzle).

İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/245 (Şuh); Dârimî, "Rikâk", 6 (No. 2756) (Ğıybe); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisan,* 134 (No. 204) (Tefsîru'l-ğıybe). Ayrıca bk. Müslim, "Birr ve sıla", 70 (No. 2589); Ebû Dâvud, "Edeb", 40 (No. 4874); Tirmizî, "Birr ve sıla", 23 (No. 1934).

[1985] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/176 (No. 20254) (el-İğtiyab ve'ş-şetm).

[1986] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/751 (No. 437) (Ğiybe); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/563 (No. 1172) (Ğiybe); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 579 (No. 1172).

[1987] Hümeze, 104/1.

[1988] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/753 (No. 439); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân,* 127 (No. 185).

[1989] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/178 (No. 20258) (el-iğtiyab); İbn Vehb, *el-Câmi',* 531 (No. 424) (Uzle); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/566 (No. 1181); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 582 (No. 1181); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdabü'l-lisan,* 149 (No. 243).

[1990] İbn Vehb, *el-Câmi',* 425 (No. 311); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 255 (No. 734).

[1991] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/257 (No. 742) (Islâhu zâti'l-beyn); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 750 (No. 436) (Ğiybe); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/568 (No. 1189); *ez-Zühd- Hadislerle İslâmi hayat,* 585 (No. 1189); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 51 (No. 2503).

özelliklerine dair bir şeyler söylemek veya îma etmek dahi giybetin kapsamına girmektedir.[1992] Konuyla ilgili gelen hadislerde gıybetin "ölü insan eti yemek" olduğu vurgusunun mecâzî olmaktan öte hakikat tarafının olduğu anlaşılmaktadır.[1993]

2.4.8.3. Nemmamlık

Veki' b. Cerrâh, 63. sırada "Nemîme" bâbı; Hennâd b. Serî, 100. sırada "en-Nemîme ve'l-mecâlis bi'l-emâne" bâbı açmışlardır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *es-Samt ve âdâbü'l-lisan* kitabında "Zemmü'n-nemîme" bâbı mevcuttur.

İmam Malik'in *Muvattâ* adlı eserinin Şeybânî rivayetinde "Nemîme" ile ilgili bir başlık mevcuttur. Buhârî, "Nemîme" ile ilgili iki başlığa "Edeb" bölümünde; Müslim, biri "İman" bölümünde diğeri "Birr ve sıla" bölümünde "nemime" hakkındaki hadislere yer vermiştir. Ebû Dâvud ise nemîme ile aynı anlama gelen "Kattât" bâbına "Edeb" bölümünde yer vermiştir.

Rasûlullah (s.a), laf taşıyıcının cennete giremeyeceğini belirtmiştir. Hüzeyfe b. Yemân (r.a), Rasûlullâh'ın (a.s) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Laf taşıyan cennete giremez.*" Bu hadisi, Veki' b Cerrâh, Hennâd b. Serî, İbn Ebü'd-Dünyâ, Huzeyfe b. Yemân'a (r.a) ulaşan isnadla tahriç etmişlerdir. Hennâd b. Serî bu hadisi Veki' b. Cerrâh'tan almıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın isnadı ise meşhur hadis hafızı Ebû Hayseme Züheyr b. Harb vasıtasıyla Veki' b. Cerrâh'a ulaşmaktadır.[1994] Bu durum, literatür içi irtibata güzel bir örnektir. İmam Müslim, bu hadisi "iman" bölümünde; Ebû Dâvûd, "kattât" bâbında; Tirmizî, "Birr ve sıla" bölümünde yine Huzeyfe b. Yemân'dan gelen tarikle tahriç etmişlerdir.[1995]

[1992] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/568 (No. 1190) (Hikâye).

[1993] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/94 (Sıfatü'n-nâr); Esed b. Musâ, *ez-Zühd,* 35 (No. 40); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/577 (No. 1218) (en-Nemîme); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı, (es-Samt ve âdabü'l-lisan*, 5/80 (No. 184); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Sıfatü'n-nâr,* 142 (No. 229). Ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* 7/310 (No. 7226).

[1994] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/756 (No. 442) (Nemîme); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/574 (No. 1208) (en-Nemîme ve'l-mecâlis bi'l-emâne); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/102 (No. 250).

[1995] Müslim, "İmân", 169 (No. 105); Ebû Dâvud, "Edeb", 38 (No. 4871); Tirmizî, "Birr ve sıla", 79 (No. 2026).

Rasûlullah (s.a) nemmamlığın fiiliyatta basit bir kusur gibi görünse de berzah âleminde kabir azabına sebep olacağını belirtmiştir.[1996] Koğuculuk yapanlar ahirette veya kabirde kancalar avurtlarına geçirilip çenelerine kadar yırtmak suretiyle son derece feci bir azaba düçar olacaklardır.[1997]

Laf taşımak, pek çok kötülüğün kapısını aralar. Kan dökmek ve haramları helal saymak bunlardandır. Hatta selef âlimlerinden Abdurrahman b. Abdullah b. Sâbit koğuculuk yapanın Mekke'ye giremeyeceğini belirtmiştir.[1998] Cehennemde veyl çukuruna atılacak insanların günahlarından biri de koğuculuk yapmalarıdır. [1999] Kişiye kurbiyyet kazandıran hususlardan biri de laf taşımaktan uzak durmaktır.[2000]

2.4.8.4. Namusa dil uzatmak

Bu hususla ilgili olarak İbnü'l-Mübârek, "ez-Zebb 'an ırzi'l-mü'min" bâbı açmıştır. Diğer müellifler bu konuyu daha çok gıybet başlığı altında ele almışlardır.

Rasûlullah (s.a) Müslüman'ların kanlarını, mallarını ve ırzlarını birbirlerine haram kılmıştır. Bu nedenle başkasının ırzına, namusuna asla dil uzatmamak gerekir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "… *Her müslümanın öteki müslümana kanı, malı ve ırzı (namusu) haramdır.*"[2001]

Yanında bir din kardeşinin gıybeti yapılan kişi, kardeşini gıyabında savunursa Rasûlullah (s.a) onun cehennemden azad edileceğini müjdelemiştir.[2002] Benzer bir

---

[1996] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/464 (No. 1312). Ayrıca bk. Buhârî, "Vudû'", 54 (No. 213); "Cenâiz", 87 (No. 1312); "Edeb", 46 (No. 5705); Müslim, "Tahâre", 111 (No. 292); Ebû Dâvud, "Tahâre", 11 (No. 21); Tirmizî, "Tahâre", 53 (No. 70).

[1997] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/106 (No. 263).

[1998] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/763 (No. 446) (Nemîme); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/575 (No. 1211) (Nemîme). Hennâd b. Serî, bu rivayeti Veki' b. Cerrâh'tan almıştır.

[1999] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/764 (No. 447); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/576 (No. 1214); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 595 (No. 1214).

[2000] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/762 (No. 445); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/574 (No. 1209) (en-Nemîme ve'l-mecâlis bi'l-emâne). Hennâd b. Serî bu hadisi Veki' b. Cerrâh'tan almıştır.

[2001] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı, (es-Samt ve âdabü'l-lisan)*,5/68 (No. 160). Ayrıca bk. Müslim, "Birr ve sıla", 32 (No. 2564); Ebû Dâvud, "Edeb", 40 (No. 4882); Tirmizî, "Birr ve sıla", 18 (No. 1927); İbn Mâce, "Fiten", 2 (No. 3933).

[2002] İbnü'l-Mubârek, *er-Rekâik,* 2/412 (No. 871). Muhakkik, Âmir Hasan Sabrî, isnada yer alan Ubeydullah b. Ebû Ziyâd ve Şehr b. Havşeb'in zayıf olduklarını belirtmiştir.; *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/239 (No. 687); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt,* 147 (No. 239) (Zebbü'l-müslim 'an irzi ehîhi). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 45/583 (No. 27609)

şekilde kişi, yanında bir din kardeşinin ırzına, şerefine veya haysiyetine dil uzatıldığını duyduğunda kardeşini savunursa Allah ona çok arzu ettiği bir yerde yardım eder.[2003]

Rasûlullah (s.a), müslümanın ırzına, namusuna dil uzatılmasını büyük günahlardan biri olan[2004] ribaların en kötüsü olarak değerlendirmiştir.[2005] Hz. Ömer (r.a) kişinin dış görünüşüne aldanmamak gerektiğini onun samimi bir mü'min olup olmadığını anlamak için gerekli gördüğü hususlardan birisi insanların ırzlarına dil uzatmamaktır.[2006]

2.4.8.5. İki yüzlülük

Dârimî, "Zü'l-vecheyn" başlığına 50. sırada yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ ise "Zemmu zi'l-lisâneyn" bâbına *es-Samt ve âdâbü'l-lisân* adlı kitabında yer vermiştir.

Ma'mer b. Râşid'in kitabında "Zü'l-vecheyn" bâbı; Mâlik b. Enes'in kitabında ise "İzâ'atü'l-mâl ve zü'l-vecheyn" bâbı mevcuttur. İmam Buhâri ve Ebû Dâvud, "Zü'l-vecheyn" bâbına "Edeb" bölümünde; Tirmizî, "Birr ve sıla" bölümünde yer vermiştir.

Dünyada ikiyüzlü olanların ahirette ateşten iki dilleri olacaktır. Ammâr b. Yâsir'in (r.a) Nebî'den (s.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Kim dünyada ikiyüzlü*

[2003] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/417 (No. 880); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/243 (No. 696); İbn Ebü'd-Dünya, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı, (es-Samt ve âdabü'l-lisan)*, 5/240 (No. 240). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 26/288 (No. 16368) Muhakkikler, hadisin isnadında yer alan Yahya b. Süleym b. Zeyd'in tanınmamasından ötürü zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Bk. Dipnot no: 1.; Ebû Dâvud, "Edeb", 41 (No. 4884) (Men radde 'an müslimin ğîybeten).

[2004] Ebû Dâvud, "Edeb", 40 (No. 4877)

[2005] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/176 (No. 20252) (el-İğtiyab). Muhtasar bir metinle tahriç etmiştir.; Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/564 (No. 1176); *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat,* 580 (No. 1176); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân,* 123 (no. 173). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Edeb", 40 (No. 4876) (Ğiybe); Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/43 (No. 2259). Zehebî, bu hadisin Buhârî ve Müslim'in şartları üzerine olduğunu belirtmiştir.

[2006] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/416 (No. 879); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/242 (No. 695); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 215 (No. 615); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk,* 89 (no. 270) (Mâ câe fi'l-emane)

olursa kıyamet günü ateşten iki dili olur." Bu hadisi, Dârimî'den başka Ahmed b. Hanbel, İbn Ebû Âsım, İbn Ebü'd-Dünyâ tahriç etmişlerdir. [2007]

Kıyamet gününde insanların en şerlileri ikiyüzlü olanlardır.[2008] Ashâb-ı kirâm, idarecilerin yanında onları övüp dışarı çıkınca onlara beddua edilmesini münafıklık olarak görmüştür.[2009]

2.4.8.6. Kişiyi yüzüne karşı övmek

İbnü'l-Mübârek, 64. sırada "Meddâhîn" Tirmizî, 54. sırada "Kerâhiyetü'l-midha ve'l-meddâhîn" bâbı açmıştır. Müslim, "Zühd ve rekâik" bölümünde bu konuya dair rivayetlere yer vermiştir.

Ma'mer b. Râşir, *el-Câmi'*de "Medih" bâbı açmıştır. İbn Mâce ayrıca "Edeb" bölümünde medh bâbı açmıştır. Buhârî, "Edeb" bölümünde "Mâ yukrahu mine't-temâdüh"; Ebû Dâvûd, "Edeb" bölümünde "Kerâhiyetü'd-temâdüh" bâbı açmıştır.

Rasûlullah (s.a), kişiyi yüzüne karşı övmenin karşıdakine zarar vereceği için doğru bulmamıştır. Çünkü bu davranış, karşıdaki kişinin kendini beğenmesine sebep olabilir. Kişi, illaki kardeşini övecekse "öyle zannediyorum ki" "Ben Allah'a karşı kimseyi tezkiye etmem." gibi ihtiyatlı ifadeler kullanmalıdır. Hasan-ı Basrî, mürsel olarak şöyle haber vermiştir: "Bir adam Nebî'nin (s.a) yanında arkadaşını övdü. Bunun üzerine Nebî (s.a) '*Yazık sana! Arkadaşının boynunu kestin. Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki onun hakkında söylediğin şeyi arkadaşın işitseydi kıyamet gününe kadar (zararından) kurtulamazdı*.' buyurdu."[2010] İmam Müslim, Ebû Bekre'den (r.a) gelen hadiste yukarıdaki hadiste geçen ifadelerden başka şu ifadeler mevcuttur: "*Biriniz illaki arkadaşını övecekse 'ben felancayı şöyle zannediyorum.*

[2007] Dârimî, "Rikâk", 50 (No. 2806); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 176 (No. 1210); İbn Ebû Âsım, *ez-Zühd,* 108 (No. 213); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/111 (No. 272). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Edeb", 39 (No. 4873); Elbânî, *Sahîha,* 2/554 (No. 892).

[2008] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/276 (No. 274). Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 52 (No. 5711); Müslim, "Birr ve sıla", 98 (No. 2526); Tirmizî, "Birr ve sıla", 78 (No. 2025);

[2009] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/113 (No. 277). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Fiten", 12 (No. 3975) (Keffü'l-lisân fi'l-fitne); Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 8/84 (No. 8706).

[2010] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/214 (No. 482); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/13.

Onun gerçek halini Allah bilir', 'Ben Allah'a karşı kimseyi temize çıkarmam.' desin."[2011]

Rasûlullah (s.a) din kardeşini yüzüne karşı övmeyi bir nevi onu öldürmek olarak görmüştür.[2012] Rasûlullah (s.a) kardeşini yüzüne karşı öven kişilerin üzerine toprak serpilmesini tavsiye etmiştir.[2013] Bir başka rivayete göre ise yüze karşı öven kişinin ağzına toprak saçmak tavsiye edilmiştir.[2014] İmam Nevevî bu hadisin şerhi sadedinde şunları söylemiştir: "Mikdâd (r.a) ve bazı zevât bu hadisteki 'toprak saçma' ifadesini hakîkî manada anlamış ve gerçekten yüze karşı öven kişinin yüzüne toprak saçmışlardır. Bazıları ise "toprak saçın" ifadesini mecâzî olarak almışlar ve "yüze karşı övenlere bir şey vermeyin, onların beklentilerini boşa çıkarın" şeklinde yorumlamışlardır. Bazıları ise hadisteki ifadeyi "yüzünüze karşı övüldüğünüzde topraktan yaratıldığınızı hatırlayın ve mütevazı olun, kendini beğenmişliğe kapılmayın." şeklinde yorumlamışlardır.[2015] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim* şerhinde yüze karşı övmenin cevaziyetine dair sahih hadisler olduğunu, yasaklayan hadisler ile izin verenlerin arasının şöyle tevil edildiğini belirtmiştir: "Yüze karşı medhin yasaklanması, pek ziyade ileri gidildiği veya övülen kişiyi kendini beğenmek gibi bir fitneye düşüreceğinden korkulduğu duruma hamledilmiştir. Aklı başında, takvası yerinde olup, şımaracağından korkulmayan kimse fazla ileri gitmemek şartıyla yüzüne karşı methedilebilir."[2016]

2.4.8.7. Şaka yapmak

İbnü'l-Mübârek, 59. Sırada "Mizâh" bâbına yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân* kitabında bu konuyla ilgili olarak, "Zemmü'l-mizâh" ve "Zemmü'l-meddâhîn" başlıkları açmıştır. Tirmizî, "Mizâh" bâbına "Birr ve sıla" bölümünde; İbn Mâce, "Edeb" bölümünde; Dârimî, "İsti'zân" bölümünde yer vermiştir.

[2011] Müslim, "Zühd ve rekâik", 65 (No. 3000). Ayrıca bk. Buhârî, "Şehâdât", 16 (No. 2519); "Edeb", 54 (No. 5714); Ebû Dâvud, "Edeb", 10 (No. 4805); İbn Mâce, "Edeb", 36 (No. 3743).

[2012] Müslim, "Zühd ve rekâik", 66 (No. 3000).

[2013] Müslim, "Zühd ve rekâik", 68 (No. 3002)

[2014] Tirmizî, "Zühd", 54 (No. 2394) (Kerâhiyetü'l-medha ve'l-meddâhîn).

[2015] Nevevî, *el-Minhâc,* 18/128.

[2016] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim terceme ve şerhi,* 6/5213.

Rasûlullah (s.a) bazen şaka yapmıştır ancak o şaka da olsa hakikatten başka bir şey söylememiştir. Bu hususla ilgili olarak Ebû Hüreyre şu rivayeti nakletmiştir: "Ashâb-ı kirâm, Rasûlullah'a (s.a) 'Yâ Rasûlallah! Sen bizimle şakalaşıyorsun?' dediler. Nebî (s.a) '*Ben doğrudan başka bir şey söylemem*.' buyurdu."[2017] İbn Vehb, bu sözün sebeb-i vürûduna dair şu sözü tahriç etmiştir: Zeyd b. Eslem şöyle haber vermiştir: "Bir adam Rasûlullah'a (s.a) 'ben insanları güldürmek için bazıları batıl olan sözler söylüyorum' dedi. Rasûlullah (s.a) '*batılda hayır yoktur.*' buyurdu. Bunun üzerine aynı kişi 'Ya Rasûlallah! Sen (de) latife yapıp gülüyorsun?' dedi. Nebî (s.a) '*Ben haktan başka söz söylemem*.' diye cevap verdi."[2018]

Müslümanın, din kardeşini incitecek, üzecek, kıracak derecede şakalar yapması doğru değildir. İbn Abbas'tan (r.a) Rasûlullâh'ın (s.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Kardeşinle tartışma. Onunla şakalaşma!*"[2019] Tirmizî, bu hadisin garib olduğunu belirtmiştir.[2020] Aclûnî, ise Tirmizî'nin bu hadisi İbn Abbas'tan zayıf bir senedle naklettiğini belirtmiştir.[2021]

Çok şakalaşmak kişinin heybetini, vakarını azaltır.[2022] Hz. Ömer (r.a) da çok şaka yapanın hafife alınacağını belirtmiştir.[2023] Çok şakalaşmak, çocukların nezdinde dahi değer kaybedilmesine yol açar.[2024]

İmanın hakikatine erişebilmek için haklı da olsa tartışmayı ve şaka da olsa yalan söylemeyi terk etmek gerekir.[2025] Ömer b. Abdülaziz, meclislerde (karşıdakini küçük düşürecek, mahçup edecek derecede) şakalaşmamak gerektiğini, bunun

---

[2017] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/152 (No. 397). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 14/185 (No. 8481). Muhakkikler, hadisin isnadının kavi olduğunu belirtmişlerdir.; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* 102 (No. 265); Tirmizî, "Birr ve sıla", 57 (No. 1990); Elbânî, *Sahîha,* 4/304 (No. 1726)

[2018] İbn Vehb, *el-Câmi',* 635 (No. 540);

[2019] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/149 (No. 388). Ayrıca bk. Buhârî, "el-Edebü'l-müfred", 142 (No. 394).

[2020] Tirmizî, "Birr ve sıla", 58 (No. 1995). Tirmizî, hadisin garib olduğunu belirtmiştir.

[2021] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ,* 2/443 (No. 3045).

[2022] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/149 (No. 389).

[2023] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/150 (No. 392). Ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* 2/370 (No. 2259)

[2024] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/150 (No. 390). Ayrıca bk. İbnü'l-Ca'd, *el-Müsned,* 255 (No. 1692).

[2025] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/150 (No. 393); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 296 (No. 2134);

düşmanlığa ve nefrete sebep olacağını belirtmiştir. Halife, bunun yerine Kur'an okumayı ve onun üzerine konuşmayı; o ağır gelirse hikmetli sözleri nakletmeyi tavsiye etmiştir.[2026] Yusuf Doğan, bu konuyu "Hz. Peygamber ve mizah" adlı makalesinde ele almıştır.[2027]

2.4.8.8. Alay etmek

Veki' b. Cerrâh, 45. sırada "Men kâle: el-Belâu müvekelün bi'l-kavl" bâbı; Hennâd b. Serî ise 97. sırada "el-Hikâye" bâbı, İbn Ebü'd-Dünyâ *es-Samt ve âdabü'l-lisân* kitabında ise bu konuya dair müstakil bir başlık açmıştır.[2028]

Kişi, başkasını işlediği bir fiilden ötürü kınamışsa bu hadisenin kendi başına da gelmesinden korkmalıdır. Özellikle tevbe ettiği bir günahından ötürü kardeşini ayıplamak, kişiye büyük zarar verir**.** Muaz b. Cebel'den (r.a) Rasûlullâh'ın (s.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Her kim din kardeşini bir günahından ötürü* – İbn Menî' arkadaşlarının şu ifadeyi eklediğini haber vermiştir: *'Allah'a tevbe ettiği bir günahından ötürü'- ayıplarsa o günahı işlemeden ölmez.*"[2029] Tirmizî, "Rekâik" bölümünde tahriç ettikten sonra şu açıklamayı eklemiştir: "Bu hadis hasen garibtir. İsnadı muttasıl değildir. Hâlid b. Ma'dân, Muaz b. Cebel'e ulaşmamıştır. (Bununla birlikte) Hâlid b. Ma'dân'ın Rasûlullâh'ın (s.a) ashâbından 70 kişiye yetiştiği nakledilmiştir."[2030] İbn Ebü'd-Dünyâ, benzer bir kavli Hasan-ı Basrî'den "Selef-i sâlihin şöyle derlerdi" kaydıyla tahriç etmiştir.[2031]

Kişinin ayıpladığı davranışın başına gelmesi hususu zühd kitaplarında yer alan şu rivayetle de irtibatlıdır: "*Belâ/imtihan, konuşmaya bağlıdır*." Bu kavli, zühd

---

[2026] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/10; İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/151 (No. 394).

[2027] Bk. Yusuf Doğan, "Hz. Peygamber ve mizah", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2004, cilt 8, sayı 2.

[2028] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/114 (Bâbu mâ nuhiye anhu'l-ibâd en yeshar ba'zuhum min ba'z").

[2029] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/116 (No. 286).

[2030] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 53 (No. 2505).

[2031] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/116 (No. 287).

müellifleri bir tarikten Hasan-ı Basrî'nin mürseli[2032] diğer bir tarikten ise İbn Mes'ud'un (r.a) kavli olarak tahriç etmiştir.[2033]

Birisinin istemsizce yaptığı hataya gülmek doğru değildir.[2034] Selef-i sâlihîn başkasını küçük görmekten, ayıplamaktan son derece ictinab etmişlerdir. İbn Mes'ud (r.a) hayvanları dahi küçük görmemek gerektiğini belirtmiştir.[2035] Tâbiûn neslinin meşhur muhaddis ve fakihlerinden olan İbrâhin en-Nehaî (ö. 96/714), ayıpladığı şeyle imtihan olunurum korkusuyla hiçbir varlığı ayıplamamıştır.[2036] Bu dünyada başkalarıyla alay etmeyi, dalga geçmeyi huy edinenler, ahirette benzer bir muamele ile karşılaşacaklardır.[2037] Allah'ın mahlûkat arasında ayrı bir değer vererek yarattığı insana köpek, eşek, domuz gibi aşağılayıcı sözlerle seslenmek doğru değildir. Bunu yapan kişiler ahirette Allah'ın huzurunda mahçup olacaklardır.[2038]

2.4.8.9. Kıssa anlatmak

Dârimî, 63. sırada "en-Nehy 'ani'l-kasas"; 64. sırada "er-Ruhsa fi'l-kasas" bâbı açmıştır. Ondan başka bu konuyu başlık olarak ele alan olmamıştır. İbn Vehb, *el-Câmi'*de "el-Cülûs ile'l-kâs" bâbı açmıştır. "Kasas" başlığına Ebû Dâvud "İlim" bölümünde; İbn Mâce, "Edeb" bölümünde yer vermiştir.

Zühd müelliflerinin değindiği "kıssa anlatmak" konusu insanları etkilemek için dînî içerikli hikayeler anlatmayı kastetmektedir. Kıssa anlatma hususunda hükümdar veya onun görevlendirdiği kişi yetkilidir. Bunun dışındakiler gösterişe düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Amr b. Şuayb, babasından o da dedesinden şöyle nakletmiştir: "Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: '*Yalnız hükümdar veya görevli*

[2032] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/585 (No. 310); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/115 (No. 284).

[2033] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/587 (No. 311); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 134 (No. 895); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/570 (No. 1193) (Hikâye).

[2034] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/115 (No. 282). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 26/162 (No. 16223). Muhakkikler, hadisin isnadının Şeyhayn'nın şartalır üzere sahih olduğunu belirtmişlerdir.

[2035] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/256 (No. 741); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/570 (No. 1194); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 586 (No. 1194).

[2036] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/588 (No. 313); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/570 (No. 1192); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 587 (No. 1192); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/116 (No. 285).

[2037] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (es-Samt ve âdâbü'l-lisân),* 5/115 (No. 283). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îman,* 9/109 (No. 6333).

[2038] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/570 (No. 1196); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 587 (No. 1196).

kimse yahut (baş olma sevdasındaki) gösterişçi kimse hikâyeler anlatır.' (Hadisin râvilerinden) Abdullah b. Âmir, Amr b. Şuayb'a 'Doğrusu biz bu hadisi '*gösterişçi kimse*' yerine '*kendisini ilgilendirmeyen şeye karışan kimse*' şeklinde işitirdik?' dedim de o, 'benim işittiğim budur' karşılığını verdi."[2039]

İmam Malik, Saîd b. Müseyyeb, Kâsım b. Muhammed ve Hârice b. Zeyd b. Sabit gibi devrin büyük âlimlerinin hadis meclislerine oturmayı tercih edip kıssacıların meclisine oturmadıklarını belirtmiştir.[2040] Ümmü'd-Derdâ (r.anha) bir seferinde kıssa anlatan Nevf el-Bikâli ve bir başka adama 'İnsanlara verdiğin nasihati asıl kendine ver!' demesi için elçi göndermiştir.[2041] Hz. Ali (r.a) ayetlerin nâsih ve mensûhunu bilmeyenlerin insanlara kıssa anlatmaması gerektiğini belirtmiştir.[2042] Kişinin yalnız başına Allah'ı zikretmesi, başkalarıyla beraber zikretmesinden kat kat üstündür.[2043]

Yukarıda "es-Samt ve Hıfzu'l-lisan" konusunun dokuz alt başlığı ele alındı. Burada "es-Samt ve hıfzu'l-lisân" konusunu hülasa edecek olursak şunları söyleyebiliriz: "es-Samt ve hıfzu'l-lisân" konusu "Zühd Ahlâkı" başlığının en geniş konusudur. Bu konu, zühd kitaplarının üzerinde en çok durdukları konulardan biridir. Allah Resûlü (s.a) iman ve ahlak arasında doğrudan bir irtibat kurarak dili tutmayı ahiret gününe inanmanın bir gereği görmüştür. İnsanların cehenneme girmelerine en çok sebep olacak iki organından biri dilidir. Kişinin gerçek Müslüman sayılabilmesi için elinden ve dilinden diğer Müslümanların zarar görmemesi gerekir. "Hıfzu'l-lisân", peygamberlerin ve sâlih kulların ortak tavsiyesidir. Kişi, ağzından çıkan sözlere son derece dikkat etmelidir. Çünkü insan, ne anlama geldiğini, nere varacağını bilmeden söylediği bir söz yüzünden Allah'ın gazabına düçâr olabilir.

Allah Teâlâ'nın gazab edeceği bir sözle insanları güldürmeye kalkışmak kişiyi Allah'tan uzaklaştırır. Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, kendisini ilgilendirmeyen konularda az konuşması Müslümanlığının güzelliğini, kalitesini gösterir. İnsan, bir menfaat elde etme arzusuyla idarecilerin yanına girip

[2039] Dârimî, "Rikâk", 63 (No. 2782); Aydınlı, *Sünen-i Dârimî tercümesi,* 6/68 (No. 2782).
[2040] İbn Vehb, *el-Câmi',* 663 (No. 570) (el-Cülûs ile'l-kâs).
[2041] İbn Vehb, *el-Câmi',* 661 (No. 566) (el-Cülûs ile'l-kâs).
[2042] İbn Vehb, *el-Câmi',* 662 (No. 568) (el-Cülûs ile'l-kâs).
[2043] İbn Vehb, *el-Câmi',* 662 (No. 567) (el-Cülûs ile'l-kâs).

onlara Allah'ın razı olmayacağı şeyler söyleyerse dinine zarar verir. Lügat paralayanlar ümmetin en şerlilerindendir. Kişinin dînî değerlerini kullanarak dünyevi menfaaetler elde etmesi son derece çirkin bir davranıştır.

Münâkaşadan uzak durmak da "hıfzu'l-lisân" konusunun kapsamına girmektedir. Kişi haklı da olsa tartışmaktan uzak durması gerekir. Bu tavır ona, imanın hakikatini elde etmesini sağlar. Tartışmak, kişiye hiçbir fayda sağlamaz. Ancak, kardeşlerin arasına düşmanlık girmesine sebep olur. Müslümanlar, dinlerini tartışmaların odağı haline getirirlerse helâke sürüklenirler. Alimlerle tartışıp, onları mağlup edebilmek için ilim öğrenmek, kişiyi cehenneme götürür.

Gıybet etmekten uzak durmak "hıfzu'l-lisân"ın kapsamı dâhilindedir. Gıybet iftiradan farklıdır ve kişinin gıyabında hoşlanmayacağı bir şeyle anılmasıdır. Yanında din kardeşinin gıybeti yapılılan kişi, gücü yetiyorsa kardeşini savunmalı veya topluluğu bundan alıkoymalıdır. Aksi takdirde o topluluğu terk etmelidir. Kişinin fiziki özelliklerine dair bir şeyler söylemek veya bunu îma etmek dahî gıybetin kapsamına girmektedir. Müslüman'ın ırzına dil uzatılması ribâların en kötüsüdür.

Nemam/laf taşıyıcı cennete giremez. Fiiliyatta ne kadar basit görünse de laf taşımak kabir azabına sebep olur. Koğuculuk yapanları ahirette çok çetin bir azap beklemektedir. Gıybet etmek "ölü insan eti yemek" gibidir. Zirâ ahirette gıpbet yapan kişiler, kendi etlerini yemekle cezalandırılacaklardır.

Laf taşımak, pek çok kötülüğün kapısını aralar. Kan dökmek ve haramları helal saymak bunlardandır. Kişi, hasedi, laf taşıyıcılığını terk ederek ve anne-babasına karşı gelmeyerek Allah'a kurbiyet kazanabilir. Rasûlullah (s.a) Müslümanların kanlarını, mallarını ve ırzlarını birbirlerine haram kılmıştır. Bu nedenle başkasının ırzına, namusuna asla dil uzatmamak gerekir. Ashâb-ı kirâm, idarecilerin yanında onları övüp dışarı çıkınca onlara beddua edilmesini münafıklık olarak görmüştür.

"Kişiyi yüzüne karşı övmememek" konusu "Hıfzu'l-lisân" başlığının kapsamına girmektedir. Yüze karşı övmek, karşıdakinin kendisini beğenmesine sebep olacağından hoş görülmemiştir. Kişi, illaki kardeşini övecekse "öyle

zannediyorum ki" "Ben Allah'a karşı kimseyi tezkiye etmem." gibi ihtiyatlı ifadeler kullanarak övmelidir.

Bazı zühd kitaplarında yer alan "mîzah" başlığının "hıfzu'l-lisân" konusuyla irtibatlı olduğunu düşünüyoruz. Bu hususla ilgili olarak zühd müellifleri Müslümanın, din kardeşini incitecek, üzecek, rahatsız edecek şakalar yapmasının doğru olmadığına dair hadisler nakletmişlerdir. Rasûlullah (s.a) bazen şaka yapmıştır ancak o şaka da olsa hakikatten başka bir şey söylememiştir ve asla kırıcı olmamıştır.

Çok şakalaşmak kişinin heybetini, vakarını azaltır. Bu davranış, çocukların nezdinde dahi değer kaybedilmesine yol açar. İmanın hakikatine erişebilmek için haklı da olsa tartışmayı ve şaka da olsa yalan söylemeyi terk etmek gerekir.

Kişi, başkasını ayıpladığı bir fiilin kendi başına da gelmesinden korkmalıdır. Özellikle tevbe ettiği bir günahtan dolayı kişiyi ayıplamak, yapana büyük zarar verir. Selef-i sâlihîn başkasını küçük görmekten, ayıplamaktan son derece ictinab etmişlerdir. Bu dünyada başkalarıyla alay etmeyi, dalga geçmeyi huy edinenler ahirette benzer bir akibetle karşılaşacaklardır. Kötülemek maksadıyla insanlara hayvan türlerinden biriyle seslenmek çok yanlıştır.

2.4.9. Sıdk ve kizb

Veki' b. Cerrâh, 56. sırada "el-Kizb ve's-sıdk"; Hennâd b. Serî, 110. sırada "es-Sıdk ve'l-kizb", Darimî, 7. Sırada "Kizb" başlığı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *es-Samt* adlı kitabının "Zemmü'l-kizb" bâbı mevcuttur. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Mekârimü'l-ahlâk* kitabında aynı başlık yer almaktadır.

Kişi doğru söyleye söyleye sıddîklerden yazılır. Kişi sürekli yalan söylemeye devam ederse Allah katında yalancılardan yazılır. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: İbn Mes'ûd'un (r.a) Rasûlullah'tan (s.a) şöyle işittiği nakledilmiştir: "*Sizi yalandan sakındırırım. Yalan kötülüğe sevk eder. Kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyler söyler taki Allah katında yalancı olarak yazılır. Size doğruluğu tavsiye ederim. Doğru sözlü olmak iyiliğe sevk eder. İyilik de cennete götürür. Kişi doğru söylemeye ve doğruyu araştırmaya devam eder tâki Allah*

katında sıddîk olarak yazılır."[2044] Hadisin bazı tarikleri Hz. Ebu Bekir'den (r.a) gelirken[2045] bazıları ise İbn Mes'ud'dan[2046] (r.a.) gelmiştir. Bazen de İbn Mes'ud'un kendi sözüymüş gibi nakledildiği olmuştur.[2047] Dârimî'deki tarikte şöyle bir ziyade mevcuttur ki; bu ziyadeyi Vekî b. Cerrâh mevkufen tahriç etmiştir: "*Rivayetlerin en şerlisi yalan rivayettir. Yalanın şakası da ciddisi de doğru değildir. Kişi çocuğuna vaatte bulunur sonra onu yerine getirmez.*"[2048]

Yalanların en kötüsü Rasûlullah (s.a) üzerine söylenen yalandır. Kişi, asla yalan olduğunu düşündüğü bir hadisi nakletmemelidir. Aksi takdirde kendisi de yalancılardan sayılır.[2049] Hz. Peygamber (s.a) üzerine bilerek yalan söyleyen kişinin ahirette gideceği yer cehennemdir.[2050]

Hz. Peygamber (s.a) tarafından karşılığında cennetin garanti edildiği hususlardan ikisi konuştuğunda doğru söylemek ve söz verdiğinde sözünü yerine getirmektir.[2051] Konuştuğunda yalan söylemek, söz verdiğinde sözünde durmamak münafıklığın alametlerindendir.[2052]

[2044] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/697 (No. 397); Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, 90 (No. 561); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/631 (No. 1364 ve 1365); İbn Ebü'd-Dünya, *Mekârimü'l-ahlâk*, 46 (No. 120).

[2045] Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/184 (No. 5); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 252 (No. 724); İbn Mâce, "Dûa", 5 (No. 3849).

[2046] Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/147 (No. 3638); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 140 (No. 386); Müslim, "Birr ve sıla", 105 (No. 2607); Ebû Dâvud, "Edeb", 87 (No. 4989); "Tirmîzî, "Birr ve sıla", 46 (Bâbu's-sıdk ve'l-kizb). Tirmîzî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.; İbn Mâce, "Sünne", 7 (No. 46).

[2047] Bk. Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/699 (No. 398); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd A*, 123 (812); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/632 (No. 1366).

[2048] Bk. Dârimî, "Rikâk", 7 (No. 2757).

[2049] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/636, 637 (No. 1381, 1382); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, 256 (No. 533) (Zemmü'l-kizb); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/150 (No. 18210). Muhakkik hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.; Tirmizî, "İlim", 9 (No. 2662); İbn Mâce, "Sünne", 5 (38, 39, 40, 41).

[2050] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/638 (No. 1385). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/512 (No. 469); Buhârî, "İlim", 39 (No. 109); İbn Mâce, "Sünne", 4 (No. 34, 35); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/639 (No. 1387); Müslim, "Zühd ve rekâik", 72 (No. 3004); Ayrıca bk. Buhârî, "İlim", 38 (No. 110); Müslim, "Mukaddime", 3, 4 (No. 3, 4); Tirmizî, "İlim", 8 (No. 2659); İbn Mâce, "Sünne", 4 (No. 30).

[2051] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/635 (No. 1376); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk*, 45 (No. 116); *es-Samt*, 226 (No. 444). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/417 (No. 22756). Muhakkik isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.; Beyhakî, Şuabü'l-imân, 6/450 (No. 4464).

[2052] İbn Ebü'd-Dünya, *Mekârimü'l-ahlâk*, 46 (No. 118); *es-Samt*, 235 (No. 469, 470); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/314 (No. 8635); Buhârî, "İman", 23 (No. 33); Müslim, "İman", 107 (No. 59); Tirmizî, "İman", 14 (2631).

Bir kişinin yalan söylemesi melekleri çok rahatsız eder. Bu nedenle melekler yalan söyleyen kişiden uzaklaşırlar. [2053] Çocuğa dahi yalan söylememek gerekir. Çocuğa "gelirsen sana bir şey vereceğim" gibi bir vaatte bulunan bunu yerine getirmelidir. Aksi halde yalan söylemiş olur.[2054] Kişi, yalan söylemeyi ve onunla amel etmeyi bırakmadıkça oruç tutmasının kendisine bir faydası yoktur.[2055]

2.4.10. Gazab

Hennâd b. Serî 106. sırada "gazab"; Hüseyin b. Saîd ise 3. sırada "Bâbu hüsni'l-huluk ve'r-rıfk ve'l-gazab" şeklinde başlık açmıştır.

Asıl önemli olan kavgada, güreşte başkasını yenebilmek değil; öfkelendiğinde öfkeyi yenebilmektir. Bu hususu bildiren hadîs-i şerif şu şekildedir: "Abdullah b. Mes'ud (r.a.) şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (s.a) ashabına '*Siz aranızda kime pehlivan dersiniz?*' diye sordu. 'Erkeklerin kendisini yenemediği kimseye deriz' dediler. Nebi (s.a) '*Hayır! Asıl pehlivan öfkelendiğinde öfkesini yenebilendir*' buyurdu."[2056] Hennâd b. Serî, bu hadisle aynı meyanda şu lafza yer vermiştir: "*Güçlü kişi, insanları yenen değildir. Asıl güçlü, öfkelendiği zaman öfkesini yenendir.*"[2057] *Sahîh-i Buhârî*'de lafız şu şekildedir: "*Güçlü kişi herkesi yenen değildir. Asıl güçlü kişi öfke anında nefsine hâkim olandır*."[2058]

Kişi, büyük hayırlara erişmek istiyorsa öfkesini yenmeyi öğrenmelidir.[2059] Kişi öfkelendiğinde "eûzu besmele" çekmelidir.[2060] Öfkeyi yutmak, gazab konusuyla

---

[2053] İbn Ebü'd-Dünya, *Mekârimü'l-ahlâk*, 53 (No. 146); *es-Samt*, 238 (No. 477).

[2054] İbn Ebü'd-Dünya, *Mekârimü'l-ahlâk*, 54 (No. 150); *es-Samt*, 252 (No. 519); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/127 (No. 375); Ayrıca bk. İbn Vehb, *el-Câmi'*, 622 (No. 525); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/470 (No. 15702); Ebû Dâvud, "Edeb", 87 (No. 4991).

[2055] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/639 (No. 1358); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/461 (No. 1307); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 40 (No. 242); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/572 (Bâbü'l-ğiybe li's-sâim). Ayrıca bk. Buhârî, "Savm", 8 (No. 1804); Ebû Dâvud, "Savm", 25 (No. 2362); Tirmizî, "Savm", 16 (No. 707).

[2056] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/608 (No. 1303). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/129 (No. 3626). Muhakkik, isnadın Şeyhayn'ın şartı üzerine sahih olduğunu belirtmiştir.; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 66 (No. 155).

[2057] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/608 (No. 1302); İbn Ebü'd-Dünya, *Muhasebetü'n-nefs*, 96 (No. 61); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 164 (No. 370). Ayrıca Bk. Buhârî, "Edeb", 76 (No. 5763); Müslim, "Birr ve Sıla", 106 (No. 2608); Ebû Dâvud, "Edeb"; 2 (No. 4779); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/153 (No. 10156).

[2058] Bk. Buhârî, "Edeb", 76 (No. 5763).

[2059] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 41 (No. 250); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/607 (No. 1299 ve 1300); Hüseyin b. Saîd, *ez-Zühd,* 62 (No. 61). Daha tafsilatlı bir metin yer almaktadır.; Ayrıca bk. Ahmed b.

irtibatlı görünmektedir. İbnü'l-Mubârek'ten başka, "Kâzimu'l-ğayz" başlığına yer veren zühd müellifi olmamıştır. Onun bu konuda yer verdiği hadise göre kişinin öfkesini yenmek için yutkunması Allah'a en sevimli gelen amellerdendir.[2061]

2.4.11. Müslümanların birbirleri üzerindeki hakları

Müslümanların din kardeşleri üzerindeki haklarına dair Hennâd b. Serî, 83. sırada "Hakku'l-müslimi ale'l-müslim" bâbı açmıştır. Hennâd b. Serî, ayrıca 81. sırada "Hakku'l-vâlideyn"; 84. sırada "Hakku'l-câr"; 85. sırada "Hakku'd-dayf" bâbı açmıştır.

Hz. Ali'den (r.a) nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a) müslümanın din kardeşleri üzerindeki hakları konusunda şöyle buyurmuştur: "*Müslümanın din kardeşi üzerinde bilinen altı hakkı vardır: Karşılaştığı zaman ona selam verir. Kendisini yemeğe davet ettiği zaman kabul eder. Hapşurduğu zaman 'yerhamukallah' diyerek karşılık verir. Hastalandığı zaman onu ziyaret eder. Öldüğü zaman cenaze namazına ve defin işlemlerine katılır. Kendisi için sevip istediğini başkası için de sevip ister.*"[2062] İmam Buhârî'nin tahriç ettiği tarikte söz konusu hakların 5 tane olduğu belirtilmekte olup yukarıda geçen hadiste zikredilen "*karşılaştığı zaman ona selam verir*." ifadesi yer almamaktadır.[2063] İmam Müslim'in tahriç ettiği tarikte de beş hasletten bahsedilmektedir.[2064]

Müslümanın din kardeşleri üzerindeki haklarından biri de mecliste kendisine yer açılmasıdır.[2065] Ayrıca bu konuyla ilgili bir diğer husus ise mü'minlerin tek bir beden gibi olmalarıdır. Bedenin herhangi bir yerinde ağrı ortaya çıktığında bütün beden rahatsız olur. Herhangi bir mü'minin veya mü'min topluluğun başına bir

---

Hanbel, *el-Müsned*, 14/357 (No. 8744); Buhârî, "Edeb", 76 (No. 5765); Tirmizî, "Birr ve Sıla", 73 (No. 2020).

[2060] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/609 (1306 ve 1307). Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 76 (No. 5764); Müslim, "Birr ve Sıla", 109 (No. 2610); Tirmizî, "Deavât", 52 (No. 3452).

[2061] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/401 (No. 858); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/235 (No. 672); İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, 19/119 (No. 35550). İbn Ebû Şeybe'nin metni İbnü'l-Mübarek'inden biraz farklıdır.; İbn Mâce, "Zühd", 18, (No. 4189).

[2062] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/497 (No. 1022); *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 506 (No. 1022).

[2063] Buhârî, "Cenazâ" 2 (No. 1183).

[2064] Müslim, "Selâm", 4 (No. 2162).

[2065] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 508 (No. 1025).

sıkıntı geldiğinde bütün Müslümanlar müteessir olmalı ve o sorunu çözmek için ellerinden gelen gayreti göstermelidirler.[2066]

Hennâd b. Serî, kitabının 81. Sırasında "anne-baba hakkı" konusunu ele almıştır. Kişi, maddi yardımda bulunmaya önce annesi ve babasından başlamalıdır. Ardından kız kardeşler gelir. Kız kardeşlerin ardından erkek kardeşler gelir. Sonra yakınlık derecesine göre diğer akrabalar gelir.[2067] Vaktinde kılınan namazdan sonra en üstün amel anne babaya iyiliktir. Ondan sonra ise Allah yolunda cihad gelir.[2068] Ancak kişinin bakıma muhtaç anne babası varsa cihada gitmek yerine onlarla ilgilenmesi gerekir. Bu da bir tür cihaddır.[2069] Şu da bilinmelidir ki baba cennetin orta kapısıdır. Dileyen girer dileyen ise ihmal eder.[2070]

Kişi, anne-babasının üzerlerine şefkat kanatlarını germesi gerekir. Hişâm b. Urve, babasının "*Onları (anne-babayı) esirgeyerek alçakgönüllükle üzerine kanat ger.*"[2071] ayeti hakkında "ayette geçen 'züll' kelimesi, sevdikleri hiçbir şeyden anne-babayı engellememek anlamındadır." dediğini haber vermiştir."[2072] Meşhur tefsir âlimi Mücahid b. Cebr, "*Onlara öf bile deme*"[2073] ayetini "Onlar ihtiyarlık çağına geldikleri zaman yani onlar kendi başlarına büyük ve küçük abdestelirini yapamaz hale geldikleri zaman onlara öf bile deme. Çünkü sen küçükken onlar senin altını temizlerken öf bile dememişlerdi" şeklinde tefsir etmiştir. [2074] Aynı ayeti Atâ b. Ebî Rabah, "anne-babana karşı ellerini silkeleme (yaka silkeleme)." şeklinde tefsir etmiştir.[2075]

Müslümanların birbirleri üzerindeki haklarından bir diğeri komşuluk hakkıdır. Bu konuya dair Hennâd b. Serî, 83. sırada "Hakku'l-câr" bâbı açmıştır.

[2066] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 509 (No. 1029).

[2067] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 480 (No. 963). Ayrıca bk. Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 3/50 (No. 2323).

[2068] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 487 (No. 983).

[2069] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 490 (No. 989).

[2070] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 489 (No. 987).

[2071] İsrâ, 17/24.

[2072] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 481 (No. 967); İbn Vehm, *el-Câmi',* 189 (No. 118).

[2073] İsrâ, 17/23.

[2074] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 482 (No. 970).

[2075] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 482 (No. 968).

Komşusu, kendisine zarar verip vermeyeceği konusunda emin olamadığı kişi kâmil mü'min olamaz. Bu kötülükler arasında komşusuna karşı kibirlenmek ve ona zulmetmek yer alır.[2076]

Hennâd b. Serî, kitabının 84. bâbında "misafirin hakkı" başlığı açmıştır. Rasûlullah (s.a) meşhur bir hadisinde komşuya eziyet etmemeyi Allah'a ve ahiret gününe iman etmenin gereği saymıştır. Ebû Hüreyre'nin (r.a) haber verdiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna eziyet etmesin…*"[2077]

Kişi, kendisine misafir olan birisini bir gece boyunca ağırlamakla mükelleftir. Diğer günlerde misafir edip etmemek kendisine kalmıştır.[2078]

"Müslümanın Müslüman üzerindeki hakları" konusunun alt başlıklarından bir diğeri babanın evlat üzerindeki haklarıdır. Ebu Hüreyre (r.a) babanın çocuğu üzerindeki haklarını şöyle sıralamıştır: "Babasının önünde yürümemelidir. Ondan önce oturmamalıdır. Babasını, adıyla çağırmamalıdır. Ona sövülmesine sebep olmamalıdır."[2079] Yukarıda geçtiği üzere vaktinde kılınan namazdan sonra en üstün amel kişinin anne-babasına yapacağı iyiliklerdir.[2080] Bu nedenle kişi babasını hastalığında ve sağlığında ihmal etmemeli, ona gereken hassasiyeti göstermelidir.

2.4.12. Haset

Vekî' b. Cerrâh 63. sırada, Hennâd b. Serî 111. sırada; İbn Mâce 22. sırada "haset" konusuna yer vermiştir.

Ma'mer b. Râşid'in kitabında "el-Muhâcera ve'l-hased" başlığı bulunmaktadır. Ebû Dâvûd, "Haset" konusuna "Edeb" bölümünde; Tirmizî ise "Birr ve sıla" bölümünde yer vermiştir.

Haset, ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi iyilikleri yer bitirir. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a)

[2076] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/502 (No. 1033); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 510 (No. 1033).

[2077] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 520 (No. 1050); Buhârî, "Rikâk", 23 (No. 6110); Müslim, "İman", 74 (No. 47).

[2078] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 522 (No. 1055).

[2079] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 484 (No. 976).

[2080] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 487 (No. 983).

şöyle buyurmuştur: "*Haset, ateşin odunu yediği gibi iyilikleri yer. Sadaka, suyun ateşi söndürdüğü gibi hatayı söndürür. Namaz mü'minin nurudur. Sadaka cehennem ateşine karşı kalkandır.*"[2081]

Müslümanlar birbirlerine asla haset etmemeli ve kardeşlik hukukuna uygun davranmalıdırlar.[2082] Haset etmek o kadar zararlıdır ki karşıdaki kişinin canına veya malına zarar verebilir. Rasûlullah (s.a) bu durumu bildirmek için "*Haset kaderi neredeyse geçecekti.*"[2083] buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de ise haset ettiği zaman hased edenin şerrinden Allah'a sığınmak tavsiye edilmiştir.[2084]

Müslüman, din kardeşlerinden hiçbir kimseye karşı kin beslememeli ve haset etmemelidir. Bu kötülüklerden uzak durmak kişiye cenneti kazandıran hasletlerdendir. Rasûlullah (s.a) bu iki kötülükten uzak duran bir sahabîsinin cennetlik olduğunu haber vermiştir.[2085]

Haset ile gıpta etmek aynı şey değildir. Biri yasaklanmışken diğeri övülmüştür. Örneğin Allah'ın kendisine mal verdiği; o kişinin ise bu mali Allah yolunda infak ettiği kişiye gıpta edilir. Bir de Allah'ın kendisine Kur'ân-ı Kerim'i öğrettiği; o kişinin de gece gündüz onunla amel ettiği kişi gıpta edilmeyi hak etmektedir.[2086]

2.4.13. Hizmet

"Hıdme" bâbına Hennâd b. Serî, 70. Sırada; "Hıdme ve Tevâzû" bâbına Vekî' b. Cerrâh 68. sırada yer vermiştir. Tirmizî'nin 21 ve 22. sıradaki "Tûlü'l-umr

---

[2081] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/641 (No. 1391); İbn Mâce, "Zühd", 22 (No. 4210). Muhakkik, hadisin, isnadında yer alan metruk râviden ötürü çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Edeb", 51 (No. 4903); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 9/10 (No. 6184).

[2082] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/640 (No. 1390); İbn Ebü'd-Dünya, *es-Samt*, 118 (No. 163). Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 57 (No. 5717); Müslim, "Birr ve Sıla", 23 (No. 2558); Tirmizî, "Birr ve Sıla", 24 (No. 1935), vd.

[2083] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/641 (No. 1392); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl*, 121 (No. 440); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 9/12 (No. 6188); Elbânî, *Daîfe*, 9/77 (No. 4080).

[2084] Felak, 113/5.

[2085] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/287 (No. 20559) (er-Ruhas ve'ş-şedâid); İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/415 (ez-Zebb 'an 'ırzi'l-mü'min); *ez-zühd ve'r-rekâik,* 1/241 (No. 694); *ez-Zühd- Kalbin incelikleri,*214-215 (No. 694). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 20/124 (No. 12697). Muhakkikler, hadisin isnadının Şeyhayn'ın şartları üzerine sahih olduğunu belirtmişlerdir.; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 9/318 (No. 10633) (Amelü'l-yevm ve'l-leyle).

[2086] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/423 (No. 1203); Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 20 (No. 4737); Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 266 (No. 815).

li'l-mü'min bâbı" bu konuyla irtibatlı görülebilir. İbn Ebü'd-Dünyâ *Kazâu'l-havâic ve İstinâu'l-ma'ruf* kitaplarında konuyu oldukça geniş bir şekilde ele almıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *en-Nafakatü ale'l-iyâl'*i de bu kapsamda değerlendirilebilir. O, bu eserle kişinin ailesinin geçimini temin etmeye çalışmasını, çocuklarının terbiyesiyle ilgilinmesini temel erdemlerden saymıştır.

Rasûlullah (s.a) şahsî işlerini başkalarına yaptırmak yerine kendisi yapmayı tercih etmiştir. Bu hususla ilgili olarak zühd müellifleri şu hadisi tahriç etmişlerdir: "Esved b. Yezîd Hz. Aişe'ye (r.a) 'Nebî (s.a) evine girdiğinde ne yapardı?' diye sordu. Hz. Aişe (r.anha) 'O (s.a) ailesinin işleriyle ilgilenirdi. Namaz vakti gelince kalkar namaz kılardı.' şeklinde cevap vermiştir."[2087]

Rasûlullah (s.a) kendi elleriyle ayakkabısını onarmış, elbisesini yamamıştır.[2088] Rasûlullah (s.a) kendisinin katılmadığı serriyyelere gönderdiği arkadaşlarının aileleriyle bizzat ilgilmiş; dahası onlar için kendi elleriyle sağdığı sütlerden hediye etmiştir.[2089] Kişinin din kardeşlerine hizmet etmesi Rasûlullah'ı çokça sevindiren işlerden biridir. Nebî (s.a) arkadaşlarına hizmet eden bir sahabîyi gördüğü zaman ona hususî dua etmiştir.[2090]

"Bir müslümanın sıkıntısını gidermek" "Hizmet" başlığı kapsamında değerlendirilebilir. Ebû Hüreyre'nin (r.a) haber verdiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Her kim bir müslümanın dünya sıkıntılarından birini giderirse, Yüce Allah da onun ahiret sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. ... Kul, kardeşine yardımcı olduğu sürece Allah da o kulun yardımcısı olur.*"[2091]

Kendi sıkıntısının giderilmesini ve duasının kabul olunmasını isteyen kişi zorda kalan din kardeşlerine elinden geldiğince yardım etmelidir. Allah Teâlâ dara

---

[2087] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/807 (No. 496); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/348 (No. 979); Ahmed b. Hanbel, 8 (No. 9); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/408 (790); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 45 (No. 2489). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 40/274 (No. 24226); Buhârî, "Nafakât", 8 (No. 5048) (Hidmetü'r-raculi fi ehlihî).

[2088] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/408 (No. 791).

[2089] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/803 (No. 493); *ez-Zühd-Hayatı Allah'a adamak*, 117; Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/409 (No. 794). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 34/549 (No. 21070). Muhakkik, isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.

[2090] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/801 (490); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/407 (No. 788). Ayrıca bk. Elbânî, *Daîfe*, 12/865 (No. 5932).

[2091] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kazâu'l-hevâic),* 10/112 (No. 26).

düşen bir kuluna yardım edilmesinden son derece hoşnut olur.[2092] Bu dünyada kişinin din kardeşlerine yaptığı iyilik asla karşılıksız kalmaz. Kim bu dünyada kıyafeti olmayan birini giydirmişse Allah da onu insanların çıplak olarak haşrolduğu günde cennet libasları giydirecektir. Kim bu dünyada aç birisini doyurmuşsa Allah onu ahirette doyuracaktır. Kim bu dünyada bir kişinin sıkıntısını gidermişse Allah da sıkıntıların en büyük olduğu kıyamet gününde onun müşkilatını giderecektir.[2093]

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili şu rivayet Müslümanların ihtiyacını gidermenin ne kadar faziletli bir iş olduğunu haber vermektedir. Ebû Mihsan şöyle nakletmiştir: "Hüseyin b. Ali'ye bir adam geldi ve bir ihtiyacı için kendisiyle gelmesini istedi. Hz. Hüseyin 'itifaktayım' dedi. Adam bunun üzerine Hz. Hasan'a gelerek durumu anlattı. Hasan b. Ali dedi ki '(Hüseyin b. Ali) eğer onunla gitseydi bu davranışı itikafından hayırlı olurdu. Vallahi ihtiyacını gidermek için seninle gelmem bana bir aylık itikâftan daha sevimlidir."[2094]

Kişinin hizmet etmesi gereken kişilerin başında ailesi gelir. Kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişileri ihmal etmesi kendisine günah olarak yeter. Bu hususta Abdullah b. Ömer, Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Kişiye günah olarak bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi yeterlidir.*"[2095]

Kişi, sadaka vermeye ailesinden başlaması daha doğrudur. Bu hususla ilgili olarak Hennâd b. Serî ve İbn Ebü'd-Dünyâ muttefekun aleyh olan şu hadise yer vermişlerdir: Ebû Hureyre (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*En iyi sadaka artandan vermektir. Veren el alan elden daha hayırlıdır. (Sadaka vermeye) bakmakla yükümlü olduklarından başla!*"[2096] Hennâd b. Serî'nin naklettiği tarikte "yakınından başla" ifadesinin izahi olarak "annen, baban, kız kardeşin, erkek kardeşin ve yakınlık derecesine göre diğer akrabaların" ifadesi yer almaktadır.

[2092] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kazâu'l-hevâic),* 10/113 (No. 28).

[2093] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kazâu'l-hevâic),* 10/114 (No. 30).

[2094] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Kazâu'l-hevâic),* 10/128 (No. 62).

[2095] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (en-Nafakatü ale'l-iyâl),* 1/167 (No. 1). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 11/36 (No. 6495); Ebû Dâvud, "Zekât", 45 (No. 1692); Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/575 (No. 1515).

[2096] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/474 (Hakku'l-vâlideyn); İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (en-Nafakatü ale'l-iyâl),* 1/169 (No. 6). Ayrıca bk. Buhârî, "Nafakât", 2 (No. 5040); Müslim, "Zekât", 95 (No. 1034).

Kişinin ailesine harcadığı malın sadakaların en üstünü olduğunu haber veren bir diğer hadis şudur: Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Allah yolunda harcadığın dinar, köle azat etmek için harcadığın dinar, sadaka verdiğin dinar. Çoluk çocuğuna harcadığın bir dinar. Bunların en faziletlisi çoluk çocuğuna harcadığındır."*[2097]

İbn Ebü'd-Dünyâ, 668 rivayeti muhtevî *en-Nafakatü ale'l-iyâl* adlı kitabında ayrıca şu konulara da değinmiştir: Kişi çocukları arasında adaleti tesis etmelidir. Onlara eşit davranmalıdır.[2098] Bir çocuğu dünyaya geldiğinde onun akîka kurbanını kesmelidir.[2099] Rasûlullah (s.a) üç kızı olup da onları güzelce terbiye eden, onlara kol kanat geren ve onları evlendiren kişiye cenneti müjdelemiştir.[2100]

Muhtevası itibarıyla orijinal bir eser olan *en-Nafaka ale'l-iyal* kitabı ayrıca çocukları taşımak, onları koklamak, öpmek, çocuklarla oynaşmak-şakalaşmak, çocuklara selam vermek, çocuklara namazı öğretmek, çocuklara Kur'an okumayı öğretmek, kişinin ailesini ilim öğretmesi, çocuklarına terbiye vermesi, kişinin ailesine karşı cömert olması, Müslüman nesiller yetiştirmenin fazileti, kadınların örgü işlerini ihmal etmemesi, kadınların kocalarından başkalırına süslenmeleleri, kadının ailesine sahip çıkması, Allah'tan göz aydınlığı eş ve nesiller istemek, çok çocuk sahibi olmanın zorlukları, eşler arası sevgi ve muhabbet, eşlerle iyi geçinmek, karı-koca hakları, kişinin eşiyle hoş vakit geçirmesi, sünnet olmak ve yetimler konularına dair rivayetleri derlemiştir.

2.4.14. Ameli gizlemenin fazileti

İbnü'l-Mübârek, 19. Sırada "Setru'l-'amel" bâbı; Veki' b. Cerrâh, 35. Sırada "Fadlu 'ameli's-sır" bâbı; Hennâd b. Serî, 76. Sırada "İhfâu'l-'amel"; Tirmizî, 49. Sırada "Amelü's-sır" bâbı açmıştır. Ayrıca, İbnü'l-Mübârek, 17. Sırada "el-'Amel ve'z-zikru'l-hafî" bâbı; Veki' b. Cerrâh 48. Sırada "İhfâu'd-duâ" babı açmıştır.

[2097] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (en-Nafakatü ale'l-iyâl),* 1/169 (No. 9). Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 39 (No. 995).

[2098] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (en-Nafakatü ale'l-iyâl),* 1/179 (No. 33).

[2099] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (en-Nafakatü ale'l-iyâl),* 1/184 (No. 42).

[2100] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (en-Nafakatü ale'l-iyâl),* 1/196 (No. 81).

Ayrıca İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevâzu' ve'l-humûl* kitabının ilk 75 rivayetinde "gizlenmek" ve "şöhretten kaçmak" konusunu ele almıştır.

İslam'da kişinin Allah rızası için yaptığı her türlü amelini gizlemesi esastır. Kişi gizlemeye çalıştığı halde birileri görmüşse o kişi için bir mesuliyet yoktur. Allah'a kişiyi en çok yaklaştıran amel gizlice Allah'ı zikretmektir. Bu hususla ilgili olarak Damra b. Habîb b. Süheyb mürsel olarak Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Kul, Allah Teâlâ için yapılmış gizli secdeden daha faziletli/üstün bir şeyle Allah'a yaklaşamaz*."[2101]

Peygamberler, amele riya karışma korkusundan dolayı ameli gizlemek konusunda ümmetlerini çok sıkı bir şekilde uyarmışlardır. Hz. İsâ (a.s) ümmetine sadakayı "sağ elin verdiğini sol el fark etmeyecek"[2102] derecede gizlemerini tavsiye etmiştir. Ayrıca dua ederken içinde bulundukları hali gizlemek için gerekirse üstlerine örtü örtmelerini; oruç tutanların oruç oldukları fark edilmemesi için dudaklarına yağ sürmelerini tavsiye etmiştir.[2103]

Kişi, nafile ibadetlerini gizlice yapmalıdır. Aynı şekilde ağlamasını da elinden geldiği kadar gizlemelidir. Sahabenin önde gelenleri bu hususa son derece hassasiyet göstermişlerdir. Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin mescidde secdede ağlayarak rabbine dua eden bir adama rast gelince 'Sen! Şunu evinde yapsana!' diye hayıflanmıştır.[2104] Farz namazların cemaatle kılınması ne kadar faziletliyse nafile namazların da gizli kılınması o derece faziletlidir.[2105]

"Ben şu kadar sene namaz kıldım, şu kadar ay oruç tuttum" demek niyete riya karıştırdığı için ibadetlerin boşa gitmesine sebep olur.[2106] Kişinin güzel ameli

---

[2101] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/66 (No. 147); *ez-Zühd ve'r-rekâik-Kalbin incelikleri,* 54 (No. 154).

[2102] Merfu bir hadiste ahirette arşın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insandan biri olarak "sağ elinin verdiği sadakayı sol eli görmeyecek kadar gizleyen adam" (**ورجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه**) ifadesi yer almıştır. Bk. Buhârî, "Zekât", 15 (No. 1357); Tirmizî, "Zühd", 53 (No. 2391).

[2103] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/64 (No. 144) (Setrü'l-amel); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 443 (No. 879).

[2104] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/66 (No. 149); *ez-Zühd ve'r-rekâik-Kalbin incelikleri,* 54 (No. 156).

[2105] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/65 (No. 145); *ez-Zühd ve'r-rekâik-Kalbin incelikleri,* 53 (No. 151).

[2106] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/65 (No. 147).

kendi elinde olmaksızın ortaya çıkarsa bu kişi iki ecir birden alır.[2107] Sahabe-i kirâm bir araya geldiklerinde bildikleri en güzel sözü ve işledikleri amellerin en güzelini söylemekten hicab etmişlerdir.[2108]

Hasan-ı Basrî'nin sahabe-i kirâm hakkında verdiği şu bilgi onların "ameli gizlemek" konusunda ne kadar hassas olduklarını göstermektedir: "Bir adam Kur'an'ı ezberlerdi de komşuları onu hissetmezlerdi. Yine fıkıhta derinleşirdi de insanlar onu fark etmezlerdi. Evinde misafirler olduğu halde uzun uzun namaz kılsa bile misafirler fark etmezdi. Biz öyle topluluklara ulaştık ki yeryüzünde gizli olarak yapabildikleri bir ameli asla açığa çıkarmazlardı. Müslümanlar duaya kendilerini verirlerdi de sesleri işitilmez, ancak kendileriyle Allah azze ve celle arasında bir fısıltı olurdu. Bu durum Allah Teâlâ'nın "*Rabbinize gönülden ve gizlice yalvarın*"[2109] buyurmasındandı. Yine bu durum Allah Teâlâ'nın salih ve sözünden razı olduğu bir kulu (Zekeriyya'yı) 'O Rabbine içinden yalvarmıştı'[2110] diye zikretmesindendi."[2111]

2.4.14.1. Tanınmaktan ve şöhretten kaçınma

Hz. Peygamber (s.a) gurura kapılmak, kendini beğenmek gibi hatalara düşme ve benzeri hikmetlere binaen meşhur olmaktan, yaygın bir şekilde tanınmaktan ümmetini sakındırmıştır. Bu hususla ilgili olarak zühd kitaplarında nakledilen rivayet şudur: Hasan-ı Basrî (r.a) mürsel olarak Rasûlullah'ın (s.a) "*Kişiye şer olarak dini ve dünyasında parmakla işaret edilmesi yeter; ancak Allah'ın koruduğu hariçtir*."[2112] Hadis-i şerifteki "Ancak Allah'ın koruduğu hariçtir" ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Kendi dönemlerinde dahi meşhur olmuş alimler, imam sıfatına layık görülmüş şahıslar bu kapsama giriyor olsa gerektir. Bunun dışındakiler şöhretten, parmakla gösterilmekten son derece kaçınmalıdırlar.

[2107] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/510 (No. 245) (Fadlu ameli's-sır); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 444 (No. 880); İbn Mâce, "Zühd", 25 (No. 4226) (es-Senâu'l-hasen).

[2108] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/45 (No. 139); Veki' b. Cerrâh, 2/593 (No. 319); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/445 (No. 881).

[2109] A'raf, 7/55.

[2110] Meryem, 19/3.

[2111] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/58 (No. 134); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/45 (No. 140); *Zühd kitabı,* 40 (No. 140).

[2112] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/212 (No. 476); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/12.

Aynı hususu haber veren ancak metni biraz farklı olan şu hadisi de burada zikretmek gerekir: İnsanlar arasında parmakla gösterilecek kadar meşhur olmak iyi bir şey değildir. Bu hususla ilgili olarak, Enes b. Malik (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Allah'ın korudukları hariç dindarlığından ve dünyadaki mal veya makamından dolayı insanların parmaklarıyla gösterilmesi insana kötülük olarak yeter*."[2113]

Allah Teâlâ, gösterişe kaçmadan gizlice salih ameller işleyen, toplum içinde parmakla gösterilmemek için kendini gizleyen, bu nedenle pek tanınmayan kullarını çok sever.[2114] Önemli olan kişinin insanlar arasında tanınması ve övülmesi değildir. Aksine asıl kıymetli olan kişinin Hak katındaki övülmüş kişiler arasına girebilmesidir.[2115]

Hz. Ömer, belli bir sayıda insanın bir kişinin ardından yürümesini, takip edenler için zillet, takip edilen için ise fitne olarak görmüştür. Bu hususla ilgili olarak Süleym b. Hanzala naklettiği şu hadise son derece câlib-i dikkattir: "Biz Übey b. Ka'b'ın (r.a) ardından yürürken Hz. Ömer (r.a.) onu gördü ve ona sopayla vurdu. Übey b. Ka'b 'Şu yaptığına bak ey mü'minlerin emîri!' dedi. Hz. Ömer 'Bu hareket (halkın ardından yürümesi) peşinden gidenler için zillet peşinden gidilen için ise fitnedir.' şeklinde karşılık verdi."[2116] Hz. Ömer'in gösterdiği tavra benzer bir tavır sahabenin önde gelen simalarından biri olan İbn Mes'ud (r.a) tarafından da sergilenmiştir. İbn Mes'ud (r.a) evinden çıktıktan sonra insanları peşinden gelmekten men etmiştir.[2117]

Selef-i sâlihîn toplum tarafından tanınmamaya, kalabalıkları peşinden sürüklememeye son derece hassasiyet göstermişlerdir. Hz. Ali (r.a) bu hususla ilgili olarak "İnsanların içine karışmayan kişiye ne mutlu…" demiştir.[2118] Hz. Ali (r.a) bir başka sözünde meşhur olmamak için basit yaşamayı, kendini toplumda ön plana

---

[2113] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/592 (No. 30).

[2114] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/586 (No. 13); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/54; Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 2/359 (No. 133); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 13 (No. 56); Tirmizî, "Zühd", 35 (No. 2347).

[2115] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/588 (No. 17)

[2116] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/596 (No. 51).

[2117] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/597 (No. 52).

[2118] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/586 (No. 10).

çıkarmamayı tavsiye etmiştir.[2119] Kişinin şöhretten kaçınması, ahirette günahlarının setredilmesine vesile olur.[2120]

Selef-i salihin tanınmayı hoş karşılamamışlar ve birbirlerini insanlarla fazla tanış olmaktan sakındırmışlardır.[2121] Hatta Süfyân-ı Sevri kişinin çevresinin çokluğunu dininin zayıflığıyla ilişkilendirmiştir.[2122] Selef-i sâlihinin önde gelenleri ders halkalarındaki öğrencilerinin sayısı belli bir miktara ulaşınca şöhret korkusuyla o halkayı terk etmişlerdir. Tâbiûn neslinin önemli simalarından olan hadis ve fıkıh alimi Hâlid b. Ma'dan (ö. 103/721) bu yaklaşımı benimseyenlerdendir.[2123]

2.4.15. Ayıpları gizlemek

Veki' b. Cerrâh, 64. sırada; Hennâd b. Serî, 113. sırada "Setr" bâbı açmıştır. Bu başlık kişinin kendisinin ve başkalarının hatalarını örtmesi, ifşa etmemesi hakkındadır.

Kim bir müslümanın ayıbını, hatasını, kusurunu örterse Allah da o kulun hatasını her iki cihanda örter. Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "*Kim bir müslümanın (günahlarını ve hatalarını) gizlerse, Allah da dünya ve ahirette onun (hata ve günahlarını) gizler. Kişi kardeşine yardımcı olduğu sürece Allah da onun yardımcısıdır.*"[2124]

İslam'da aslolan daima günahların örtülmesidir. Bir idareci dahi insanlara "gelin işlediğiniz günahları itiraf edin ki biz de sizi temizlemek için had cezası uygulayalım" dememelidir. Nitekim Hz. Ömer, Medâin dışındaki bir bölgeye gönderdiği Şurahbîl b. es-Sımt'ın bu şekilde halka çağrı yaptığını öğrenince "Anasız kalasıca! Sen insanlara Allah'ın kendilerine örttüğü örtüsünü yırtmayı mı emrediyorsun." şeklinde bir mektup yazmıştır.[2125]

[2119] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/593 (No. 34).
[2120] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/594 (No. 37).
[2121] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/595 (No. 40).
[2122] İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/595 (No. 42).
[2123] Bk. İbn Ebü'd-Danyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (et-Tevâzu' ve'l-humûl),* 1/596 (No. 46).
[2124] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd- Hadislerle İslamî hayat,* 676 (No. 1404).; Buhârî, "Mezâlim", 4 (No. 2310); Müslim, "Birr ve sıla", 58 (No. 2580).
[2125] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 677 (No. 1406).

Yukarıda zikredilen ilke gereği başkasının hakkına tecavüz kapsamına girmiyorsa kişi kendi günahlarını dahi örtmesi gerekir.[2126] İslam'ın bu ilkeyle ulaşmak istediği hedefler arasında kişinin şahsiyeti korunarak, toplum içinde dışlanmasına ve küçük görülmesine engel olmak gibi pek çok anlamlı husus bulunduğu söylenebilir.

Zühd müellifleri tarafından kötü sözü yaymamak ilkesi de "ayıpları örtmek" kapsamında değerlendirilmiştir. Kötü sözü yaymak, onu ilk defa söylemek gibi çirkin bir fiildir.[2127]

Zühd kitaplarında kişinin güzel amellerini gizlemesi tavsiyesi mevcuttur. Bunun yanında kişinin hem başkalarının günahını hem de kendi günahını açığa vurmaması, setretmesi gerektiğine dair başlık açıldığı görülmektedir. Bu dünyada bir kulun ayıbını örten kişinin Allah ahirette o kulun ayıplarını örtecektir. İslam'da aslolan daima günahların örtülmesidir. İdareciler dahi insanlara "Gelin, günahlarınızı itiraf edin ki size had cezası uygulayalım da böylelikle temizlenesiniz" şeklinde çağrı yapamaz. Kişi, bir günah işlemişse bunu idarecilere "Ben şu günahı işledim" demek yerine o kötülüğü yok edecek hemen bir iyilik yapmalıdır.[2128]

2.4.16. Helal lokma yemek

Darimî, 9. sırada "Eklü't-tayyib" bâbı; 60. sırada "Suht" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, *Rekâik* kitabının 68. sırasında "es-Sadaka min mâli'l-haram" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-vera'*'ın "vera' fi'l-batn" başlığında helal lokma meselesine değinmiştir.

Müslüman, her şeyden önce helal lokma yemelidir. Haram lokma ile beslenmiş bir vücutla yapılan ibadetler, dualar makbul değildir. Bu hususla ilgili olarak Dârimi, "Helal lokma yemek" bâbında şu hadise yer vermiştir: Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Ey insanlar! Şüphesiz Allah temizdir, ancak temizi kabul eder. Muhakkak ki Allah mü'minlere, resullere emretmiş olduğu şeyleri emretmiştir. O şöyle buyurmuştur: 'Ey resuller! Temiz ve*

[2126] Hûd 11/114.

[2127] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 675 (No. 1401).

[2128] Hûd, 11/114. "*İyilikler kötülükleri giderir."* ilkesi âyet-i kerime ile sabittir. Bu ayetin sebeb-i vürûdu için bk. Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 3 (No. 503); Müslim, "Tevbe", 39 (No. 2763).

helal şeylerden yiyin, yararlı işler işleyin. Doğrusu ben yaptığınızı çok iyi bilirim.'[2129] Allah (c.c) ayrıca, '*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz ve helallerinden yiyin*.'[2130] buyurmuştur. Sonra Rasûlullah (s.a) '*Adam, saçı başı dağınık, toz içinde olduğu halde yolculuğu uzatıyor; yiyeceği haram, giyeceği haram, içeceği haram olduğu ve haramla beslendiği halde ellerini göğe uzatıp 'Ya Rabbi! Ya Rabbi!' diyor. Şimdi bunun duası nasıl kabul olunur?*' buyurmuştur."[2131]

Haramla beslenip büyüyen hiçbir beden Cennet'e giremeyecektir.[2132] Kişinin ağzını toprakla doldurması Allah'ın haram kıldığı bir şeyle doldurmasından hayırlıdır.[2133] Hz. İsa (a.s) kendisinden nasihat isteyen kişiye "Ekmeğini nasıl kazandığına bak!" demiştir.[2134]

Sahabe, helal lokma konusunda son derece hassas davranmışlardır. Hz. Ebû Bekir, nasıl kazanıldığını bilmediği bir yiyeceğin sonradan kölesi tarafından fal bakarak elde edildiğini öğrenince elini boğazına götürerek kusmuştur.[2135]

İslam dini, inananlarına rızıklarını helalinden kazanmalarını emretmiştir. Yediği, içtiği, giydiği harama dönüşmüş kişinin ne kadar muhtaç duruma düşerse düşsün yaptığı dua ve ibadetler makbul değildir. Bedeni haramlarla büyüyen kişi Cennet'e giremeycektir. Selef-i sâlihîn helal lokma konusunda son derece hassas davranmışlardır.

2.4.17. Emanete riâyet

Buhârî, 35. sırada "Ref'u'l-emâne" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Mekârimü'l-ahlâk* kitabında "Emanet" bâbı mevcuttur. Tirmizî ve İbn Mâce,

---

[2129] Mü'minûn, 23/51.

[2130] Bakara, 2/172.

[2131] Dârimî, "Rikâk", 9 (No.2759); Aydınlı, *Sünen-i Dârimi tercümesi,* 6/14 (No. 2720); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/154 (No. 456); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl,* 15 (No. 5); *el-Vera',* 83 (No. 115); Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 65 (No. 1015); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 3 (No. 2989).

[2132] Dârimî, "Rikâk", 60 (No. 2779).

[2133] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Vera')*, 2/661 (No. 117).

[2134] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Vera')*, 2/665 (No. 124)

[2135] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (el-Vera')*, 2/661 (No. 118)

"Ref'u'l-emâne" bâbına "Fiten" bölümünde yer vermişlerdir.[2136] Buradan anlaşılıyor ki mezkûr konunun fiten bölümüyle de irtibatı mevcuttur.

Rasûlullah (s.a), emanete riâyeti imanın bir gereği olarak kabul etmiştir. Bu hususla ilgili olarak Enes b. Mâlik (r.a) şöyle buyurmuştur: "Rasûlullah (s.a) bize hitap ederken çok az hutbesi müstesna mutlaka şöyle buyururdu: "*Güvenilir olmayanın/emanete riayet etmeyenin imanı yoktur. Sözünde durmayanın da dini yoktur!*"[2137] Kendisini Allah'a ve Resûlü'ne sevdirmek isteyen her zaman doğru konuşmalı, güvenilir olmalı ve emanete hıyanet etmemelidir.[2138]

Sahabenin önde gelenlerinden Abdullah b. Amr (r.a) her bir organımızı Allah'ın insana verdiği birer emanet olarak görmüştür. Bu nedenle kişi Allah'ın kendisine emanet olarak verdiği uzvu haram olan fiillerde kullanmamalıdır.[2139]

İslam, kişinin bu dünya haytında deruhte ettiği mesleğini, işini veya vazifesini emanet olarak görmüştür. Bu yaklaşım iki ayrı sonuç doğurmaktadır. İlki, kişinin kendisine verilen vezifeyi hakkıyla yerine getirmezse emane ihanet etmiş olur. İkinci olarak devlet erkânında ihtiyaca göre insanları vazifelendirme sorumluluğunda olan kişiler emaneti ehil olmayan kişilere verirlerse bu da emanete ihanet olur. Her iki hata da hadis-i şeriflerde kıyametin alameti olarak bildirilmiştir.[2140]

Emanete ihanet edilmesi toplumsal kıyametin kopmasına yol açacak kötülüklerdendir. Maalesef bazı faziletler sahip çıkılmadığı için zamanla yok olacaktır. Ümmet-i Muhammed'in yitireceği ilk fazilet emanettir. Hz. Ömer'e göre bir kişinin namaz kılıyor olması onun gerçekten ahlaklı ve dürüst olduğu anlamına gelmez. Asıl kişinin emaneti sahibine teslim etmesi ve kendisinden başkalarının incinmemesi o kişinin güzel ahlaklı olduğunu gösterir.[2141] Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652) şöyle söylemiştir: "İnsanlar öyle bir zamana gelecekler ki onlardan emanet kalkacak,

---

[2136] Tirmizî, "Fiten", 17; İbn Mâce, "Fiten", 27.

[2137] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/121 (No. 272); Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/157 (No. 20192); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/502 (Hakku'l-câr). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 19/376 (No. 12383).

[2138] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/117 (No. 260).

[2139] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/120 (No. 269).

[2140] Buhârî, "Rikâk", 35 (No. 6131).

[2141] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/118 (No. 263).

merhamet çekilip alınacak, dilencilik yayılacak ve dilenene verildiği vakit de bereket kalmayacaktır."[2142]

Emanet erdemi, kendisine sahip çıkılmadığı için insanların kalplerinden çekilip alınacaktır. Öyle ki insanlar kalbinde hardal tanesi kadar imanı olmayan bir adamı ne kadar güvenilir birisi diye övmeye kalkacaklardır.[2143] İnsanlar arasında gerçekten güvenilir, kendisiyle dostluk kurmaya layık insanların sayısı oran olarak oldukça azdır."[2144]

Emanetleri zayi etmiş, ihtilafa düşüp birbirlerine girmiş bir topluluk içinde kalan kişi ma'ruf ile amel etmeli, münker olanı bırakmalı, Allah'ın dinini yaşarken renkten renge girmekten sakınmalı, kişi öncelikle toplum yerine kendisiyle ilgilenmeli, avamın işini ise ikinci plana atmalıdır.[2145]

Zühd müellifleri içinde "emanet" konusuna İmam Buhâri ve İbn Ebü'd-Dünyâ'dan başka müstakil başlık altında ele alan olmamıştır. Tirmizi ve İbn Mâce ise bu konuyu "Fiten" kapsamında değerlendirmişlerdir.

Rasûlullah (s.a) emanete riâyetin, güvenilir olmayı imanın gereği olarak görmüştür. Kendisini Allah'a ve Resûlü'ne sevdirmek isteyen kişi güvenilir olmalı ve emanete hıyanet etmemelidir. Allah'ın insana verdiği her bir organ birer emanettir. Bu nedenle bu uzuvları meşru olmayan yerlerde kullanmamak gerekir.

Bir toplumun fertleri kendilerine verilen vazifelerini emanet olarak görmeyi bıraktıklarında ve görev dağılımından sorumlu kişilerin işe ehil olmayanları vazifelendirdiklerinde o toplumun kıyameti kopmuş demektir.

İslam toplumunda zâyi edilecek faziletlerin başında emanet gelmektedir. Emanet duygusu insanlar tarafından sahip çıkılmadığı için kaldırılacaktır. Öyle ki insanlar kalbinde hardal tanesi kadar imanı olmayan bir adamı ne kadar güvenilir

---

[2142] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/118 (No. 262).

[2143] Buhârî, "Rikâk", 35 (No. 6132).

[2144] Buhârî, "Rikâk", 35 (No. 6133).

[2145] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/120 (No. 270); Ma'mer b. Raşid, *el-Câmi',* 11/359 (No. 20741); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/583. Ayrıca bk. Ebû Davud, "Melâhim". 17 (No. 4342); İbn Mace, "Fiten", 10 (No. 3957) (et-Tesebbüt fi'l-fitne); Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/171 (No. 2671). Zehebî, Buhari ve Müslim'in şartları üzere bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

birisi diye övmeye kalkacaklardır. İnsanlar arasında gerçekten güvenilir, kendisiyle dostluk kurmaya layık insanların sayısı oran olarak oldukça azdır. Emanetleri zayi etmiş, ihtilafa düşüp birbirlerine girmiş bir topluluk içinde kalan kişi ma'ruf ile amel etmeli, münker olanı bırakmalı, Allah'ın dinini yaşarken renkten renge girmekten sakınmalı, kişi öncelikle toplum yerine kendisiyle ilgilenmeli, avamın işini ise ikinci plana atmalıdır.

2.4.18. Sıla-i rahim

Veki' b. Cerrâh, 57. sırada; Hennâd b. Serî, 82. sırada "Sılatü'r-rahim" bâbı açmışlardır. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk* adını taşıyan kitabında 59 rivayeti muhtevi "Sılatü'r-rahim" başlığı açmıştır.

"Sılatü'r-rahim" bâbına Buhârî, "Edeb" bölümünde; Müslim ilgili hadislere "Birr ve sıla" bölümünde; Ebû Dâvûd, "Zekat" bölümünde; Tirmizî ise "Birr ve sıla" bölümünde yer vermişlerdir.[2146] Bu bilgilere göre *Kitâbü'z-zühd*'lerin "Edeb" ve "Birr ve sıla" konularıyla sıkı bir ilişkisi olduğu bir kez daha kendini göstermektedir.

Rahim, Allah'ın isminden alınmadır. Dolayısıyla Allah katındaki kıymeti çok yücedir. Müslümanlara düşen akrabalık bağını sıkı tutmaktır. Şu hadis bu durumu oldukça çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır: Ebû Hureyre (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "Allah Tebâreke ve Teâlâ '*Ben Rahman'ım. O da rahimdir (akrabalık bağıdır). Ben onu ismimden ayırdım. Kim akrabalık bağlarını devam ettirirse ben de onunla ilgimi devam ettiririm. Her kim de akrabalık bağlarını keserse, ben de onunla ilgimi koparırım ve keserim.*' buyurdu."[2147]

Allah, sıla-i rahim bağını sıkı tutan kişiyi kendine yaklaştıracağını, sıla-i rahim bağını kesen kişiyi ise kendinden uzaklaştıracağını vaad etmiştir.[2148] Akrabalık bağını kesmek, ayet-i kerîme yasaklanmıştır.[2149] Ömrünün uzamasını ve malının

---

[2146] Buhârî, "Edeb", 10; Müsilm, "Birr ve sıla", 16-22; Ebû Dâvud, "Zekât", 45; Tirmizî, "Birr ve sıla", 10.

[2147] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/487; *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 494 (No. 998); Ma'mer b. Raşid, *el-Câmi',* 11/171 (No. 20234); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk,* 71 (No. 203). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Zekât", 45 (No. 1694); Tirmizî, "Birr ve sıla", 9 (No. 1907).

[2148] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 3/722 (No. 413); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 496 (No. 1001). Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 13 (No. 5641); Müslim, "Birr ve sıla", 16 (No. 2554).

[2149] Muhammed, 47/22.

çoğalmasını isteyen kimse anne-babasına iyilik etmeli ve akrabalık bağını gözetmelidir.[2150]

Kişi, kendisini ziyarete gelen akrabasına iade-i ziyarete gitmekle sıla-i rahim bağını gözetmiş sayılmaz. Asıl olarak kendisiyle ilişkiyi kesen yakınını ziyaret etmek sıla-i rahim açısından daha büyük bir erdemdir.[2151] Selam vermekle dahi olsa akrabalık ilişkilerini sürdürmek gerekir.[2152]

Rahim, Allah'ın isminden alınmadır. Dolayısıyla rahimin Allah katındaki kıymeti çok yücedir. Müslümanlara düşen akrabalık bağını sıkı tutmaktır. Allah, sıla-i rahim bağını sıkı tutan kulunu kendisine yaklaştırır; sıla-i rahim bağını koparan kimseyi ise uzaklaştırır. Gerçek sıla-i rahim gelene gitmek değil; aksine gelmeyene gitmektir. Ömrünün uzatılmasını ve malının çoğaltılmasını isteyen kimse anne-babasına iyilik yapmalı ve akrabalık bağını gözetmelidir. Selam vermekle dahi olsa akrabalık ilişkilerini sürdürmek gerekir.

2.4.19. Cömertlik

İbnü'l-Mübârek, 121. sırada "Sevâbü's-sadaka"; Veki' b. Cerrâh, 54. sırada "es-Sehâ ve'l-buhl" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, 123. sırada "eş-Şuh" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-Ahlâk* kitabı içinde 110 rivayeti muhtevi "el-Cûd ve i'tâu's-sâil" bâbı açmıştır.

İnfak etmek, cehennem ateşinden korunmak konusunda en güçlü yardımcı ibadetlerden biridir. Sadaka vermek, Allah korkusundan dolayı akıtılan gözyaşı gibi cehennem ateşini söndürür. Şu hadis bu hususla ilgilidir: Adî b. Hâtim, Nebî'nin (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: Nebî (s.a) cehennemi zikretti, ondan Allah'a sığındı ve yüzüyle iki üç kere ondan hoşlanmadığını belli etti. Sonra şöyle buyurdu:

[2150] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 498 (No. 1007).

[2151] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 3/706 (No. 403); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd- Hadislerle İslami hayat,* 496 (No. 1002). Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 15 (No. 5645); Ebû Dâvud, "Zekât", 45 (No. 1697); Tirmizî, "Birr ve sıla", 10 (No. 1908).

[2152] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 3/717 (No. 409); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd-Hadislerle İslâmi hayat,* 500 (No. 1011); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk,* 71 (No. 207).

"*Cehennemden yarım hurmayla infak ederek dahi korununuz. Eğer bunu bulamadıysanız hoş bir söz söyleyerek bunu yapınız*."[2153]

Cömertlik konusunda insanlığa en güzel örnek Allah Resûlü'dür. Rasûlullah (s.a) kendisinden bir şey istendiğinde asla "Hayır" dememiştir.[2154] Bu hususla ilgili olarak Cabir b. Abdullah (r.a) şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a) kendisinden istenilen bir şeye asla hayır demedi…"[2155]

Rasûlullah (s.a) son derece cömertti. Rasûlullah (s.a) İslam'a teşvik için kendisinden ne istemişse vermiştir. Bir seferinde adamın birine vadi dolusu koyun vermiştir. Bu durumdan çok hoşlanan o kişi çevresindekileri de Müslüman olmaya davet etmiştir.[2156] Rasûlullah (s.a) Huneyn ganimetlerinden Akra' b. Hâbis'e ise yüz deve vermiştir.[2157]

İnsanların en cömerdi olan Rasûlullah'ın (s.a) bu hasleti Ramazan ayında daha da ziyadeleşirdi. İbn Abbas, Hz. Peygamber'in bu halini yağmur yüklü bulutları getiren rüzgara benzetmiştir.[2158] İbn Ömer (r.a) de Rasûlullah'tan (s.a) daha cömert, daha yiğit, daha korkusuz ve daha vefâkar birisini görmediğini belirtmiştir.[2159]

Rasûlullah (s.a) çok cömert olmasının yanında son derece mütevekkil idi. Mal ve yiyecek biriktirmekten pek hoşlanmazdı. Bilâl-i Habeşî'nin (r.a) hurmalardan ileriki günler için bir miktar ayırdığını gördüğünde onları da infak etmesini salık vermiştir.[2160]

[2153] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/387 (No. 829); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/227 (No. 644); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 201 (No. 644); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/520; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 325 (No. 873).

[2154] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/153 (No. 371).

[2155] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/160 (No. 379).

[2156] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/161 (No. 382).

[2157] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/161 (No. 383).

[2158] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/163 (No. 387); Buhârî, "Savm", 7 (No. 1803); Müslim, "Fedâil", 50 (No. 2308).

[2159] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/163 (No. 389).

[2160] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/666 (No. 378); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 12, 66 (No. 46, 403); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/340 (No. 626) (Men kerihe cem'a'l-mâl). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, 2/483 (No. 1283).

Allah Teâlâ, kulun verdiği sadakayı olduğu gibi bırakmaz. O denli büyütür ki tâki o sadaka Uhud Dağı kadar olur.[2161] İnsanlar, kıyamet gününde, insanlar arasında hüküm verilinceye kadar verdikleri sadakaların gölgeleri altında serinleyeceklerdir.[2162] İslam'da genel bir ilke olarak iyilikler kötülükleri siler, yok eder. Allah yolunda verilen sadakalar da bu kabildendir ki kişiyi günahların zararından kurtarır.[2163] Cimrilik ise, Müslüman'a yakışmayan kötü bir ahlaktır. Kişi çok ibadet etse de cimrilik onun ahlakını bozar.[2164]

Zühd müellifleri cömertlikle alakalı olarak "sadakanın sevabı", "cimrilik", "cömertlik ve cimrilik" gibi başlıklar açmışlardır. Bu başlıklardaki muhtevaya göre infak etmek kişiyi cehennem ateşinden korur. Sadaka vermek cehennem ateşini söndürür. Cömertlik konusunda Müslümanlara en güzel örnek Rasûlullah'tır. Allah (c.c), kulun verdiği sadakayı kendi katında büyütür. Tâ ki kişinin sadakası dağ kadar olur. Sadaka bazı günahlara kefaret olur, bağışlanmasına vesile olur.

2.4.20. Yiğitlik

İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk* kitabında "Bâbün fî sıdki'l-be's" başlığı açmıştır.

Güzel ahlakın her bir hususunda olduğu gibi cesurluk ve yiğitlikte Rasulullah'tan (s.a) daha üstün kimse yoktur. Bu hususla ilgili olarak Hz. Ali (r.a), şöyle haber vermektedir: "Savaş kızıştığı ve düşmanla yüz yüze karşılaştığımız vakit Rasûlullah'ın (s.a) arkasına sığınmakla kendimizi korurduk, düşmana ondan daha yakın kimse olmazdı."[2165] Hz. Peygamber (s.a) Huneyn Savaşı'nda çok az kişi dışında etrafındakilerin kendisini yalnız bırakmasına rağmen "Yalan yok. Ben peygamberim. Ben Abdülmuttalib'in oğluyum." diyerek bulunduğu yeri terk etmemiştir.[2166] Amr b. Dinar (r.a) ashâb-ı kirâm arasında şöyle söylendiğini

[2161] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/388 (No. 833); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 202 (No. 648).

[2162] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/387 (No. 830); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 201 (No. 645).

[2163] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/298 (No. 658).

[2164] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/257 (No. 743); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/661 (No. 375); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/335 (No. 615) (Men kerihe cem'a'l-mâl). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 8/322 (No. 10410).

[2165] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/63 (No. 150).

[2166] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/65 (No. 153).

nakletmiştir: "İnsanların en cesuru Zübeyr b. Avvam'dır. En atılganı Hz. Ali'dir. Ayrıca atılgan cesurdan daha üstündür."[2167]

2.4.21. Adalet ve zulüm

Vekî' b. Cerrâh, 60; Hennâd b. Serî, 112; İb Mâce, 23. sırada "Bağy" bâbı açmışlardır. İbnü'l-Mübârek 140. sırada "Kerâhiyetü'l-bağy 'ale'n-nâs" bâbı açmıştır. Dârimî ise, 77. sırada "el-Adlu beyne'r-raiyyeti" bâbı açmıştır.

Müslümanlar tek bir vücud gibidir. Vücudun herhangi bir uzvu rahatsızlandığında bütün bir vücut rahatsız olur. Aynı zamanda bu yapı şu hususu da beraberinde getirir: İslam coğrafyasının herhangi bir yerinde gerçekleşen zulüm bütün Müslümanları rahatsız eder. Şu hadis-i şerif bu hususu haber vermektedir: Nu'mân b. Beşîr (r.a) şöyle demiştir: "Ey İnsanlar! Birbirinize karşı merhametli olun. Ben Rasûlullah'ı (s.a) iki kulağımla şöyle buyurduğunu işittim: *Müslümanlar bir tek kişi gibidir. Uzuvlarından birisi rahatsızlandığında vücudun kalanı da rahatsız olur*."[2168]

Rütbesi, makamı ne olursa olsun Müslüman'lara idareci olarak vazifelendirilen kişi halkına ihanet ederse, onları aldatırsa Allah ona cenneti haram kılar.[2169] Hulefâ-yi Râşidin, hilâfet dönemlerinde adaleti tesis etmek için son derece hassas davranmışlar, bu konuda kusur işlemekten Allah'a sığınmışlardır. Hz. Ömer (r.a), "Fırat kenarında bir koyun yavrusu kaybolup ölse, Yüce Allah onu benden sorar" ilkesini gözetmiştir.[2170]

Cezası en çabuk verilen iki kötülükten biri insanlara zulmetmektir.[2171] Zâlimlerin, azgınların şerrinden Allah'a sığınmak gerekir. Rasûlullah (s.a) "*Allah'ım*

[2167] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Mekârimü'l-ahlâk),* 4/66 (No. 155).

[2168] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/430 (No. 908); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/121 (No. 35556); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/499 (No. 1029). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/323 (No. 18372); Buhârî, "Edeb", 27 (No. 5665); Müslim, "Birr ve sıla", 66 (No. 2586).

[2169] Dârimî, "Rikâk", 77 (No. 2838). Ayrıca bk. Buhârî, "Ahkâm", 8 (No. 6731); Müslim, "İman", 227 (No. 142).

[2170] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/150 (No. 35627); *el-Musannef T,* 14/521 (No: 35627)

[2171] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/743, (No. 429) (428 ve 431 no'lu hadisler aynı hadisin farklı târikleridir); İbn Ebü'd-Dünya, *Zemmü'l-bağy*, 45 (No. 1); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/252 (No. 724); *er-Rekâik*, 2/431 (No. 909); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/643 (No. 1398). Hennâd b. Serî, hadisi Vekî'den almıştır.; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera', 57 (No. 2511) Tirmizî hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.; İbn Mâce, "Zühd", 23 (No. 4211). Muhakkik isnadının sahih

bana azgınlık eden/ haddi aşan kişiye karşı bana yardım eyle!"[2172] şeklinde dua etmiştir. Müslümanlar bibirlerine karşı mütevazı olmalıdırlar ve asla biri diğerine karşı haddi aşmamalıdır. Hatta dini ne olursa olsun hiçbir kimsenin karşıdakine zulmetme hakkı yoktur.[2173]

Müslümanlar tek bir vücud gibidir. Vücudun herhangi bir uzvu rahatsızlandığında bütün bir vücut rahatsız olur. Aynı zamanda bu yapı şu hussu da beraberinde getirir: İslam coğrafyasının herhangi bir yerinde gerçekleşen zulüm bütün Müslümanları rahatsız eder.

Cezası en çabuk verilen kötülüklerden biri insanlara zulmetmektir. Zâlimlerin, azgınların şerrinden Allah'a sığınmak gerekir. Müslümanlar bibirlerine karşı mütevazı olmalıdırlar ve asla biri diğerine karşı haddi aşmamalıdır. Hatta dini ne olursa olsun hiçbir kimsenin karşıdakine zulmetme hakkı yoktur.

2.5. Zühd ve İbâdetler

İslam dininin üç sacayağından biri olan "ibadet" konusu zühd kitaplarının da temel konularından biridir. Zühd müellifleri, bu konuyla ilgili olarak en üstün amellerin neler olduğu, ibadetlerde orta yolu tutmak, az da olsa devamlı ibadet etmek, ibadetler konusunda ihmalkâr davranmamak, yarıncılıktan sakınmak, çok ibadet etmek, ibadetlerde ihlâs üzere olmak, Kur'an-ı Kerim okumanın fazileti, teheccüd, cemaatle namazın önemi, oruç tutmanın fazileti gibi konular yer almıştır.

2.5.1. En üstün ameller

İbnü'l-Mübârek, 92. Sırada "Ehabbü'l-eşya illallah Tebâreke ve Te'âlâ" başlığına; Hennâd b. Serî, 86. Sırada "Mâ yestahibbü mine'l-a'mâl" başlığına; Dârimî, 28.sırada "Eyyü'l-a'mâl efdal"; 30. Sırada "Eyyü'l-mü'minîne hayr" başlığına yer vermiştir.

---

olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Edeb", 50 (No. 4902); Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 24 (No. 29).

[2172] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 3/744 (No. 430); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/644 (No. 1400). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/452 (No. 1997); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 232 (No. 665); Ebû Dâvud, "Salât, 358 (No. 1510); Tirmizî, "Deavât", 103 (No. 3551).

[2173] İbn Mâce, "Zühd", 23 (No. 4214); İbn Ebü'd-Dünya, *Zemmü'l-bağy*, 52 (No. 4).

Allah'a iman etmek ve Allah yolunda cihad etmek amellerin en üstünüdür. Bu husus muttefekun aleyh olan şu hadis-i şerifte haber verilmiştir: Ebû Zerr (r.a) şöyle haber vermiştir: "Ben 'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi amel daha faziletlidir?' diye sordum. '*Allah'a iman etmek ve Allah yolunda cihad etmektir.*' buyurdu…"[2174] Başka bir hadiste üçüncü üstün amelin kabul olunlmuş hacc olduğu bildirilmiştir.[2175]

İslam'da zikir en üstün ibadetlerden biridir. Rasûlullah (s.a), hadislerinde bazı zikirlerin faziletini haber vermiştir. Bu zikirlerden biri "Lâ Havle velâ Kuvvete illâ billah"tır. Bu zikir, Cennet hazinelerinden bir hazinedir.[2176] Bu nedenle kişinin her fırsatta bu zikri tekrar etmesi Allah'a hoşnutluğuna ulaştırır. "Lâ ilâhe illallah" zikri hayırların en güzellerindendir.[2177]

Allah'a ibadet edip ona hiçbir şeyi ortak koşmamak, namazı kılmak, zekâtı vermek ve sıla-i rahim yapmak kişiyi Cennet'e yaklaştırır Cehennem'den uzaklaştırır.[2178]

Allah rızası için küçük bir şey tasadduk etmek, birine yol göstermek, 'La ilâhe illallahu vahdehû la şerikeleh lehül mülkü ve lehül hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr' (Allah'tan başka ilah yoktur. O tektir. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nadır. O, her şeye güç yetirir.) demek köle âzâd etmek gibidir. Cemaatle kılınan namazların ilk safında yer almak da Allah katında üstün amellerdendir.[2179]

Müslüman, her nerede olursa olsun daimâ Allah'ın kendisini gördüğünü, işittiğini bilmeli ve Allah'tan korkmalıdır. Ayrıca kişi, bir hata, günah işlediğinde hemen ardından bir iyilik yapmalıdır ki o iyilik kötülüğü gidersin. Bu ilkeleri

---

[2174] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/518 (No. 1066); *ez-Zühd-Hadislerle İslamî hayat*, 530 (No: 1066); Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 1/331 (No. 106) (Mâ yeczî bihi'l-mü'min). Ayrıca bk. Buhârî, 'İtk, 2 (No. 2382); Müslim, "İman", 136 (No. 84).

[2175] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, II, 518 (No. 1067); Hadislerle İslami Hayat, 530 (No. 1067). Ayrıca bk. Müslim, "İman", 136 (No. 84); Dârimî, "Cihâd", 4 (No. 2438).

[2176] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/516 (No. 1065); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 529 (No. 1065). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 35/437 (No. 21552). Muhakkik, isnadının zayıf olduğunu belitmiştir.

[2177] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/519 (No. 1071); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat,* 532 (No. 1071)

[2178] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/515 (No. 1062); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 526 (No. 1062). Ayrıca bk. Müslim, "İmân", 12 (No. 13).

[2179] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/519 (No. 1070); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 531 (No. 1070).

tamamlayıcı bir diğer unsur Müslüman kişinin, bütün din kardeşlerine güzel ahlakla muamele etmesidir.[2180] İnsanlara borç verip, ödeme konusunda onlara kolaylık göstermek kişiye Cennet'in kapılarını açan çok önemli amellerden biridir.[2181] Ömrü uzun olup, ameli güzel olmak kişiyi insanların en hayırlıları arasına katan bir durumdur.[2182]

Ashâb-ı kîram ve selef-i sâlihîn ibadetlerden öyle lezzet alıyorlardı ki bunlar onları hayata bağlayan zevklerdi. Öyle ki namaz kılmak, cihada çıkmak, ilim meclisi tertip etmek olmasa hayatın bir anlamı olmadığını düşünmüşlerdir. Hz. Ömer şöyle demiştir: "Allah yolunda cihada yürümesem veya Allah için alnımı toprağa koymasam ya da hurmayı seçtikleri gibi sözün güzelini seçip söyleyen bir toplulukla oturmasam, Allah'a kavuşmayı (ölmeyi) isterdim."[2183]

Zühd kitaplarında "hangi amelin daha üstün oluduğu"na dair başlıklar açılmıştır. Allah'a iman etmek, Allah yolunda cihad etmek ve kabul olunmuş hacc en üstün amellerdir.

Allah'ı zikretmek en büyük ibadetlerdendir. "Lâ Havle velâ Kuvvete illâ billah" zikri cennet hazinelerinden bir hazinedir. "Lâ ilâhe illallah" zikri hayırların en güzellerindendir. Allah'a ibadet edip ona hiçbir şeyi ortak koşmamak, namazı kılmak, zekatı vermek, sıla-i rahim yapmak kişiyi cennete yaklaştırır cehennemden ise uzaklaştırır.

2.5.2. İbadetlerde orta yolu tutmak ve devamlılık

Veki' b. Cerrâh, 33. sırada "el-İktisad fi'l-amel", Dârimî, 24. sırada "Len yünciye ehadeküm amelühû" bâbı; Buhârî, 18. sırada "el-Kast ve'l-müdavemeti ale'l-amel" bâbı; İbn Mâce, 28. sırada "el-Müdavemetü ale'l-amel" bâbı açmıştır.

[2180] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/520 (No. 1073, 1074); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 533 (No. 1073); Vekî' b. Cerrah, I, 318 (No. 94); Dârimî, "Rikâk", 74 (No. 2833); Ayrıca bk. Tirmizî, "Birr ve Sıla", 55 (No. 1987).

[2181] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/522 (No. 1076); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 534 (No. 1076). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/313 (No. 17083); Müslim, "Müsâkât", 30 (No. 1561); Tirmizî, "Buyû'", 67 (No. 1307).

[2182] Dârimî, "Rikâk", 30 (No. 2784).

[2183] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/145 (No. 35607); *el-Musannef T,* 14/516 (No: 35607).

"İbadetlerde orta yol ve devamlılık" konusu zühd kitaplarının en önemli ve kritik konularından biridir. Zühd kitaplarında kulun Allah'ın rızasına ulaşabilmek için sürekli ve haddinden fazla ibadet etmesi tavsiye edilmemiştir. Onun yerine ibadetlerde orta yolu tutmak ve ibadetlerde devamlı olmak tavsiye edilmiştir. Rasûlullah'ın (s.a) sünneti bu denge üzerine kuruludur. Amel meselesinde çok kritik bir nokta daha bulunmaktadır. O nokta şudur: İslam'da farz olan amelleri terk etmek zemmedildiği gibi kişinin işlediği salih amellere güvenerek kendisinin kesin Cennetlik olduğunu düşünmesi de doğru bulunmamıştır. Müslüman, Cennet'e ancak Alllah'ın rahmetinin kendisini kuşatmasıyla girebileceğini bilmelidir. Bu hususu şu hadis-i şerif haber vermektedir: Câbir b. Abdullah (r.a) Rasûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Allah'a yaklaşmaya çalışın, hedefe yönelin. Amel edin (ancak) sizden hiçbirinizi ameli kurtarmaz.'* 'Seni de mi Ya Rasûlallah?' dediler. *'Allah katından bir rahmet ve ihsan ile kuşatmadığı sürece beni de'* buyurdu."[2184] Buhârî, bu hadisin bir diğer tarîkinde "*Allah'a en sevimli gelen amel az da olsa devamlı olandır*" ziyadesini yapmıştır.[2185] Bu hususu haber veren bir diğer hadis şudur: Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Sizden hiçbirinizi kendi ameli kurtaramaz*.' Sahabîler 'Seni de mi Ya Rasûlallah?' diye sordular. Nebî (s.a) şöyle cevap verdi: '*Evet, beni de kendi amelim kurtaramaz. Ancak Allah beni rahmetiyle bürüyüp korur. Sizler doğru yolu tutun, ifrat etmeyin, gündüzün ilk ve son saatlerinde yürüyün, gecenin sonundan da bir miktar faydalanın ve sizler (her hal ve hareketinizde) itidale tutunun, itidale tutunun ki maksadınıza eresiniz*."[2186]

İslam son derece sağlam bir dindir. Kimse ona galip gelemez. Bu nedenle kişi ibadetler konusunda rıfk ve itina ile yürümelidir ki kendisine bıkkınlık gelmesin. Kişi, gereğinden fazla ibadetlere yüklenirse nefsi bunu kaldıramaz. Nihayetinde kişi

[2184] Dârimî, "Rikâk", 24 (No. 2775); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/411 (No. 1165); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 322 (No. 2352); Buhârî, "Rikâk", 18 (No. 6098).

[2185] Buhârî, "Rikâk", 18 (No. 6099). Ayrıca bk. (No. 6097).

[2186] Buhârî, "Rikâk", 18 (No. 6098); *Sahîh-i Buhârî*, 6/130 (No. 6463); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/411 (No. 1165); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 322 (No. 2352); İbn Mâce, "Zühd", 20 (4201); Dârimî, "Rikâk", 24 (No. 2775).

ibadetlerden bıkar ve ibadet etmeyi terk eder.[2187] Müslüman, her işinde olduğu gibi ibadetlerinde de ölçülü ve dengeli olmalıdır. Dinde aşırı gidene din galip gelir.[2188] Kişi sürekli yapacağı ameller konusunda gücünün yettiği kadarına sarılmalıdır. İbadetlerde esas olan az da olsa devamlı olandır.[2189] Unutulmamalıdır ki kul ibadet etmekten bıkmadıkça Allah da meleklerine sevap yazdırmaktan bıkmaz. Ayrıca, kişi yaşlılığında bu ibadetlerin ne kadarına güç yetirebileceğini de düşünmesi gerekir.[2190]

İnsan, ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Sürekli aynı hareketi tekrar etmek için üretilmiş bir makine değildir. Bu nedenle kişi, bazen coşkunluk bazen de durgunluk dönemine girebilir. Bu hususla ilgili temel ilke coşkunluk döneminde aşırıya kaçmamak, durgunluk döneminde de sünnet-i seniyyenin çizdiği sınırın dışına çıkmamak gerekir.[2191]

Sürekli gündüzleri oruç tutmak, gecenin tamamını ibadetle geçirmek doğru değildir. Nefsinin, ailesinin ve çocuklarının kendisi üzerinde hakları bulunmaktadır. Kişi, her birinin hakkını yerine getirmelidir. Selmân-ı Fârisi, ibadetlerde aşırı giden dostu Ebü'd-Derdâ'yı (r.a) bu konuda uyarmıştır. Rasûlullah (s.a) bu hadiseyi duyduğunda Selmân-ı Fârisî'nin uyarısını isabetli bulmuştur.[2192]

Şeytan, ibadetler konusunda düzenli ve disiplinli müslümanla uğraşmaktan bıkar ve onunla uğraşmayı bırakır. Ancak, ibadetleri düzensiz olan kişiyi aldatabileceği konusunda ümit besler.[2193]

"İbadetlerde orta yol ve devamlılık" konusu zühd kitaplarının en önemli ve kritik konularından biridir. Kişi işlediği güzel ameller sayesinde cennete gireceğini

---

[2187] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/489 (No. 234); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/415 (No. 1178); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 374 (No. 1178). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/346 (No. 13052). Muhakkik hadisin şahitleriyle hasen olduğunu belirtmiştir.; Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 5/394 (No. 3602).

[2188] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/493 (No. 235); *ez-Zühd-Hayatı Allah'a adamak*, 60 (No. 235); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/392 (No. 1113). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/61 (No. 22963). Muhakkik hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.; Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, 5/393 (No. 3600).

[2189] Buhârî, "Rikâk", 18 (No. 60100); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/468 (No. 1329); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/392 (No. 11812).

[2190] Vekî' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/497 (No. 237); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/468 (No. 1330). Hasan-ı Basrî'nin uzunca bir sözünün içinde yer almıştır.

[2191] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/389 (No. 1102); *Zühd kitabı,* 294 (No. 1100).

[2192] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/204 (No. 35813); *el-Musannef T,* 14/574 (No. 35813).

[2193] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/7 (No. 20).

zannetmemelidir. Müslüman, ancak Alllah'ın rahmeti ve mağfiretinin kendisini kuşatmasıyla cennete girebilir. Bu nedenle müslümana düşen bir yandan ibadetlerde devamlılığı esas alması diğer yandan ise ibadetlerine güvenmemesidir.

İslam son derece sağlam bir dindir. Kimse ona galip gelemez. Bu nedenle kişi ibadetler konusunda rıfk ve itina ile yürümelidir ki kendisine bıkkınlık gelmesin. Kişi, gereğinden fazla ibadetlere yüklenirse nefsi bunu kaldıramaz, bıkar ve sonuç olarak ibadeti terk eder.

İnsan, ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Aynı hareketi tekrar etmek için üretilmiş bir makine değildir. Bu nedenle bazen coşkunluk bazen de durgunluk dönemine girebilir. Bunun temel ilkesi coşkunluk döneminde aşırıya kaçmamak, durgunluk döneminde de İslam'ın belirlediği sınırı aşmamaktır.

2.5.3. İbadetleri ertelememek

İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik'*in ilk sırasında "et-Terğîb fi'l-mübâdera bi'l-'amel"; Tirmizî, 3. sırada "el-Mübadera bi'l-amel" bâbına yer vermiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ *Kısaru'l-emel* kitabında "el-Mübâdera bi'l-'amel"; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*'de "Kısaru'l-emel" ile birlikte "el-Mübâdera bi'l-'amel kable bulûği'l-ecel" faslı açmıştır.

Bu konuyla ilgili zühd kitaplarında yer alan bir diğer başlık "Zemmü't-tesvîf"tir. Veki' b. Cerrah, 37. sırada "Men kerihe't-tesvîf fi'l-'amel"; İbn Ebü'd-Dünyâ *Kısaru'l-emel* kitabında "Zemmü't-tesvîf" bâbı açmıştır.

İbnü'l-Mübârek, bu konuya o denli önem vermiştir ki kitabına bu konuyla başlamıştır. Onun kitabında bu konu, hem Nuaym b. Hammad nüshasında hem de Hüseyin el-Mervezî nüshasında ilk sırada yer almıştır. Dahası bu başlığın ilk sırasında yer alan "*İnsanlar iki nimeti değerlendirme konusunda aldanmıştır*" hadisi İmam Buhârî, Tirmizî ve Dârimî tarafından bâb başlığı haline getirilmiştir.[2194] İmam Buhârî "Rikâk" bölümüne, İmam Tirmizî "Zühd" bölüne bu hadisle başlamışlardır.

[2194] Bk. Buhârî, "Rikâk", 1 (No. 6049) (Mâ Câe fi's-sıhha ve'l-ferâğ ve enne Lâ Ayşe illâ ayşü'l-âhira); Tirmizî, "Zühd", 1 (No. 2304) (es-Sıhha ve'l-ferâğ); Dârimî, "Rikâk", 2 (Mâ câe fi's-sıhha ve'l-ferâğ).

Zühd kitapları, muhtevaları itibariyle insana verilen bu nimetlerin nasıl değerlendirileceği sorusuna cevap niteliği taşımaktadır.

İnsana verilmiş en temel iki nimet sağlık ve boş vakittir. İnsanların kıymetini bilme konusunda en çok yanıldıkları hususlar bunlardır. Bu nedenle, Müslüman, Allah'ın lütuf ve kereminden ihsan ettiği ömrü ve zamanı, en faydalı bir şekilde değerlendirmelidir. Bu hususlar Kitâbü'z-zühd'lerde şu hadislerle vurgulanmıştır: İbn Abbas (r.a), Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*İki nimet vardır ki insanların çoğu o ikisi(ni değerlendirme konusunda) aldanmışlardır. (O iki nimet şudur): Sağlık ve boş vakit.*"[2195] Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd'ünde* bu sözü Hasan-ı Basrî'nin kavli olarak tahriç etmiştir.[2196]

Müslüman, yaşlanmadan önce gençliğin, hastalanmadan önce sağlığın, fakirlik gelmeden önce zenginliğin, meşgaleden önce boş vaktin, ölüm gelmeden önce hayatın kıymetini bilmelidir.[2197] Müslüman, bunlardan başka üzerine kıyametin kopmasından ve deccalin fitnesinden Allah'a sığınmalıdır.[2198] Kişi bu dünya hayatını yaşarken bir garib veya bir yolcu gibi olmalıdır. Yolcu, yola çıkmadan önce binitini ve azığını hazırlaması gerekir. Ayrıca yolcu olduğunu bilen kişi bu dünyada kalıcı olmadığının farkındadır. Ölümü tefekkür etmek, kişinin kendisini ölülerden sayması, yukarıda zikredilen nimetlerin kıymetini bilmede son derece yardımcıdır. Bu nimetleri değerlendirirken kişinin esas alacağı ilkelerden biri anın kıymetini bilmektir. Kişi, sabaha çıktığında akşam neler olacak endişesiyle içined bulunduğu

---

[2195] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/6 (No. 1); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/1 (No. 1); Buhârî, "Rikâk", 1 (No.6049); İbn Mâce, "Zühd", 15 (No. 4170) (Hikmet); Dârimî, "Rikâk", 2 (No. 2749); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısarü'l-emel,* 89 (No. 113, 114); Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/387 (No. 11800) (Rekâik); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/341 (No. 7845) (Rikâk). Hâkim'in 'bu hadis Şeyhayn'ın şartları üzerine sahihtir ancak onlar tahriç etmemiştir' demesi isabetli değildir. Buhârî bu hadisi yukarıda geçtiği üzere bölümün ilk sırasında tahriç etmiştir.

[2196] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 214 (No. 1493).

[2197] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/6 (No. 2); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/2 (No. 2); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/223 (No. 7); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/57 (No. 35460) (Kitâbü'z-zühd); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel,* 89 (No. 111); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/341 (No. 7846) (Kitâbü'r-rikâk)

[2198] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/3 (No. 7); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 20 (No. 7); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/289 (No. 504) (Muhtasar bir metinle); Tirmizî, "Zühd", 3 (No. 2306); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel,* 88 (No. 110); Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/356 (No. 7906) (Kitâbü'r-rikâk). Hâkim hadisi tahriç ettikten sonra şu izahı eklemiştir: "Eğer Ma'mer b. Raşid bu hadisi Saîd el-Makbûrî'den işitmişse hadis, onlar tahriç etemeseler de Buhari ve Müslim'in şartları üzere sahihtir."

vakti heba etmemelidir. Aynı şekilde akşama ulaştığında acaba sabah neler olacak endisesiyle içinde bulunduğu vakti boşa harcamamalıdır.[2199]

Kişi vaktini ibadete ayırdıkça Allah onun gönlünü zenginlik duygusuyla doldurur. Aksi takdirde dünya meşgaleleri onu sürekli oyalar.[2200]

Şeytanın tuzaklarından birisi "yarıncılık"tır. Müslüman, ibadetlere başlama, ilim öğrenme, hayır-hasenat işleme konusunda "yarıncılıktan" yani "ileride yaparım" yaklaşımından uzak durmalıdır. Hasan-ı Basrî bu hususla ilgili şunları söylemiştir: "Ey Ademoğlu! Sakın ha erteleme! Zira bugün senindir. Yarın ise senin değildir. Eğer yarına ulaşırsan tıpkı bugüne ulaştığın gibi onu da değerlendir. Böylelikle eğer yarına çıkamazsan, bugün yapmadıklarından dolayı pişman olmazsın." [2201] Hasan-ı Basrî, sahabenin zamana ne kadar değer verdiklerine dair "Öyle bir topluluğa eriştim ki onlar dinar ve dirhemlerinden daha çok zamanlarını nasıl geçirdiklerine önem veriyorlardı." demiştir.[2202]

Yarıncılık hastalığı tûl-i emel hastalığıyla ilişkilidir. Oysa "sonra yaparım" diyen pek çok kişi o güne ulaşamadan ölmüştür. Kişi ecelin ne olduğunu anlasa, tûl-i emel ve yarıncılık hastalığına kapılmaz.[2203]

Her insan, öldükten sonra yeniden dirildiğinde her halükarda pişmanlık hissedecektir. Kişi muhsinlerden ise niçin daha fazla iyilik, hayır hasenat yapmadım diye; günahkâr biri ise niçin günah işlemeyi terk etmedim' diye pişmanlık duyacaktır.[2204]

[2199] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/5 (No. 13); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd,* 1/230 (No. 11, 12); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/48 (No. 35445); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 11 (No. 43); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/288 (No. 500); Buhârî, "Rikâk", 3 (No. 6053); Tirmizî, "Zühd", 25 (No. 2333): İbn Mâce, "Zühd", 3 (No. 4114); İbn Ebû Âsım, *Zikru'-dünyâ,* 92 (No. 185); İbn Ebü'd-Dünya, *Kısaru'l-emel,* 25 (No. 1); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 193 (No. 465); *Şuabü'l-imân*, 12/474 (No. 9764). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 9/48 (No. 5001); Elbânî, *Sahîha,* 3/147 (No. 1157).

[2200] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/217 (No. 35844); *el-Musannef T,* 14/35844 (No: 35844).

[2201] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/9 (No. 7); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/3 (No. 6).

[2202] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/9 (No. 7); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/3 (No. 6).

[2203] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/9 (No. 10); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/4 (No. 10); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri,* 21 (No. 10); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/299 (No. 36110); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kısaru'l-emel,* 56 (No. 58); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 22 (No. 591).

[2204] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/16 (No. 30); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/11 (No. 33); Tirmizî, "Zühd", 58 (No. 2403); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr,* 279 (No. 716).

İnsana verilmiş en temel iki nimet sağlık ve boş vakittir. İnsanların kıymetini bilme konusunda en çok yanıldıkları hususlar da bunlardır. Bu nedenle, Müslüman, Allah'ın lütuf ve kereminden ihsan ettiği ömrü, zamanı, en bereketli ve faydalı bir şekilde değerlendirmelidir. Söz konusu nimetler elden gittiğinde "keşke" dememek için bu tavsiyeler ciddiye alınmalıdır. Zira, İslam'da 'keşke'yle başlayan cümleler kurmak hoş karşılanmamıştır.

Müslüman, kendisine verilmiş en büyük nimetlerden olan sağlık, zaman, gençlik, zenginlik ve bütün bunları kapsayan ömrün kıymetini çok iyi bilmelidir. Değilse, bu nimetler elinden gittiğinde çok pişman olacaktır. Ancak, bu pişmanlık bir fayda sağlamayacaktır. Ayrıca Müslümanlar, ibadetlere başlama, ilim öğrenme, hayır-hasenat işleme konusunda "yarıncılıktan" yani "ileride yaparım" yaklaşımından kurtulmalıdır. Çünkü "ileride yaparım" sözü şeytanın bir tuzağıdır. Şeytan, insanı "daha sonra yaparsın" diyerek kişiyi ölüme dek oyalar. Sonunda o kişi hüsrana erenlerden olur.

2.5.4. Çok ibadet etmek

İbnü'l-Mübârek, 72. sırada, "el-İctihad fi'l-Amel"; 191. sırada "Kesratü'l-amel ve ehabbehu ilallah"; 193. sırada "Kesratü'l-ibade ve kerâhiyeti kıraati'l-Kur'an fi leyle" bâbına yer vermiştir. Veki' b. Cerrâh, 20. sırada "Şiddetü'l-ictihad fi'l-amel"; 30. sırada "el-İctihad ve'l-vera'" bâbına yer vermiştir. Hennâd b. Seri' ise "et-Teferruğ li'l-ibâde" konusuna yer vermiştir.

Rasûlullah (s.a), ibadetleri yerine getirilmesi gereken vazifeler olarak görmeyip; verdiği nimetlere karşı Allah'a şükretmenin bir ifadesi olarak görmüştür. Ashâbın bazılarından şöyle rivayet edilmiştir: Nebî (s.a) ayakları şişinceye kadar namaz kılıyordu. Kendisine 'Allah senin geçmiş ve gelecek hatalarını bağışladığı halde bunu (niçin) yapıyorsun?' denildiğinde '*Şükreden bir kul olmayayım mı?*' buyurmuştur.[2205]

[2205] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/384 (No. 147, 148); İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 28 (No. 73); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/35 (No. 107) (Fadlü'l-ibâde); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 18 (No. 92); Buhârî, "Rikâk", 20 (No. 6106). Ayrıca bk. Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme", 79 (No. 2819); Tirmizî, "Salât", 304 (No. 412); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 200 (No. 1419).

Allah'ın en çok hoşlandığı amel az da olsa devamlı olandır. İbnü'l-Mübârek'in bu ilkeyi "Çok amel etmek" bâbında ele alması oldukça dikkat çekicidir. Anlaşılan o ki müellif kuru kuruya, özünü yakalamaksızın çokça ibadet etmeyi zühde uygun bulmamıştır.[2206]

Kişinin amellerinin çok olmasından ziyade Allah'ın hoşnut olacağı şekilde içten, samimi ve özenli ve bütün bir ömre yayılmış vaziyette olması gerekir.[2207] Allah'ın rızasına ulaşma yolunda kişiyi bekleyen tehlikelerden biri de yapılan amelleri çok görülmesidir. Bu durum, kişiyi nefsini beğenme hastalığına düşürebilir.[2208]

2.5.5. İhlâs ve niyet

İbnü'l-Mübârek 25. sırada; Vekî' b. Cerrâh, 50. sırada, İbn Mâce, 26. sırada "Niyet" bâbına yer vermişlerdir. İbnü'l-Mübârek, 70. sırada "el-İhlâs fi'd-duâ" bâbı açmıştır. Buhârî, 6. sırada "el-'Amel ellezî yübteğâ bihî vechullah" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ bu konuyla alakalı *el-İhlâs ve'n-niyye* kitabı kaleme almıştır.

İhlâs ve niyet konusu İslam'ın en kritik konularından biridir. İbadetlerin kabul olunmasında ihlas ve doğru niyetin şart koşulmuş olması İslam'ın şekilci bir din olmadığını ortaya koymaktadır.

Kişi, her bir ameli işlemeden önce bu ameli işlemekle kimin rızasını kazanmayı arzu eteğini net bir şekilde tespit etmelidir. Bu konuda hem kendisini hem de Allah'ı aldatmaya kalkışmamalıdır. Niyetinde bir bozukluk varsa derhal bunu düzeltmelidir. Nitekim, mahşerde "ben işlediğim amelleri Allah rızası için yapmıştım" diyen pek çok insanın amellerine riya karıştırdığı için Cehennem azabına düçar olacaktır. Şu hadis bu hususu haber vermektedir: Hz. Ömer (r.a) Rasûlüllah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Ameller niyetlere göredir. Kişiye niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne ise onun hicreti Allah'a ve*

[2206] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/641 (No. 1364); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/468 (No. 1329); Buhârî, "Rikâk", 18 (No. 6100); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/392 (No. 11812).

[2207] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/645 (No. 1375); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/472 (No. 1340); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/124 (No. 35561); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 32 (No. 189); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/402; Tirmizî, "Zühd", 21, (No. 2329 ve 2330).; Dârimî, "Rikâk", 30 (No. 2784). Muhakkik isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.; İbn Ebü'd-Dünya, *el-Umr ve'şeyb*, 45 (No. 1); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 237 (No. 627).

[2208] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/164 (No. 35678); *el-Musannef T,* 14/535 (No: 35678).

Resûlü'nedir. Kimin hicreti ise elde edeceği dünyalığa ve evleneceği kadına ise onun hicreti hicret ettiği şeyedir."[2209] Aynı hadise aynı başlık altında hem Veki' b. Cerrâh hem de İbn Mâce yer vermişlerdir. Vekî b. Cerrâh'ın söz konusu bâb başlığı altındaki tek merfu hadisi bu rivayettir.[2210] Niyet konusu o kadar kritiktir ki herkes mahşerde niyetleri üzere haşrolunacaktır.[2211]

Allah Teâla, rahmetinin sonsuzluğunun bir tecellisi olarak niyet edilen kötülükleri amel defterine yazılmasına izin vermezken niyet edilen iyilikleri, hayır-hasenatı uygulamaya geçememiş olsa bile sahibine ecir olarak yazdırmaktadır. Bir kişi hayır yollarına sarf edilen ilim ve zenginliğe erişemese de aynı niyetle bunları Allah'tan istese aynı ecri alır.[2212]

Her ibadette olduğu gibi ihlas üzere yapılmayan dualar kabul olunmazlar. Kişi, dua ederken kabul olunacağına kesin bir itikatla yalvararak dua etmelidir.[2213]

2.5.6. Kur'ân-ı Kerîm Kıraati

İbnü'l-Mübârek 152. Sırada "Fedâilü'l-Kur'an ve Kırâatih" bâbı açmıştır.

Bakara suresinin evlerde okunması son derece önemlidir. Çünkü şeytan Bakara Suresi'nin okunduğu evde duramaz. Ayrıca Kitâbullahın okunmadığı ev, hayırdan yoksundur. Bu hususu haber veren hadis şu şekildedir: Hasan-ı Basrî mürsel bir isnadla Rasûlüllah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: '*Dikkat edin! Hayırdan yoksun olan ev Allah'ın kitabından yoksun olan evdir. Muhammed'in canı elinde olana yemin olsun ki şeytan Bakara suresinin okunduğunu işittiği evden çıkar gider*.' buyurdu."[2214]

[2209] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/82 (No. 183); Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/628 (No. 351); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/440; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/389 (No. 11804); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 131 (No. 241); Ayrıca bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1 (No. 1); Müslim, "İmâre", 155 (No. 1907); Ebû Dâvud, "Talâk", 11 (No. 2201).

[2210] Bk. Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd*, 2/628-634.

[2211] İbn Mâce, "Zühd, 26 (No. 4229 ve 4230). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/44 (No. 9090); Buhârî, "Savm", 6; Tirmizî, "Fiten", 10 (No. 2171) (Daha uzun bir metin içinde).

[2212] İbn Mâce, "Zühd", 26 (No. 4228); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/354 (No. 999); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/323 (No. 586); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 306 (No. 586); Tirmizî, "Zühd", 17 (No. 2325) (Meselü'd-dünyâ meselü erba'ati nefer).

[2213] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/237 (No. 537).

[2214] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/461 (No. 976).

Kur'ân-ı Kerim'in emir ve yasaklarına tâbi olan, ortaya koyduğu ilkeleri benimseyen kişi dünyada sapıtmaz ahirette ise bedbaht olmaz.[2215] Ayrıca, Müslüman'ın cennetteki derecesi Kur'an'dan öğrendiği ayet miktarınca yükseltilecektir.[2216] Kur'ân-ı Kerîm'i sadece tecvid kurallarına göre okumak yeterli değildir. Müslüman, okuduğu ayetlerde yer alan ilahî hükümleri hayatında tatbik etmeye çalışmalıdır.[2217] Kur'ân-ı Kerim raflarda garib olarak bırakılmamalıdır. Onu okumalı, anlamaya çalışmalı, emir ve nehiyleriyle amel etmeye gayret etmelidir. Ayrıca unutulmamalıdır ki Allah, Kur'ân ile dolu kalbe azap etmez.[2218]

Kur'ân-ı Kerîm'i birkaç günde hatmetmek sünnet-i seniyyeye çok uygun değildir. Aslolan en kısa zamanda hatim indirmek değil; her bir ayette durup düşünerek, ibretler alarak; Cehennem'den bahseden ayetlere geldiğinde Cehennem'den Allah'a sığınmak, Cennet'ten bahseden ayetlere denk geldiğinde Allah'tan Cennet'i istemek gerekir.[2219]

Ashâb-ı kirâm Kur'ân-ı Kerim konusunda son derece hassas insanlardı. Kur'ân-ı Kerîm'i okurken bir ayetin tesiriyle saatlerce ağladıkları oluyordu.[2220]

Kendisine Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemek ve onunla amel etmek nasip edilen kişi kendisine gıpta edilmeyi hak etmektedir.[2221] Kişi, kendisi Kur'an okumalıdır ancak Kur'ân-ı Kerim'i kıraatı ve ahlakı güzel başkasından dinlemeyi de ihmal etmemelidir. Bu uygulama, Rasûlullah'ın (s.a) sünnettir. Rasûlullah (s.a), Kur'ân-'ı en güzel okuyan sahabîlerden biri olan İbn Mes'ud'dan kendisine Kur'ân okumasını istemiştir.[2222]

[2215] Tâhâ, 20/123. (Altuntaş, Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî,* 349).

[2216] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/247 (No. 35938); *el-Musannef T,* 14/612 (No: 35938).

[2217] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/471 (No. 1001); *ez-Zühd*, 1/280 (No. 813); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 248 (No. 813). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 4/206 (No. 2403).

[2218] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/228 (No. 35877); *el-Musannef T,* 14/596 (No. 35877).

[2219] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/722 (No. 1559); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/421 (No. 1196). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/369 (No. 24875).

[2220] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/142 (No. 35598); *el-Musannef T,* 14/513 (No: 35598).

[2221] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/724 (No. 1567); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/423 (No. 1203); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/640; İbn Mâce, "Zühd", 22 (No. 4209). Ayrıca bk. Buhârî, "İlim", 15 (No. 73); Müslim, "Salâtü'l-müsafirîn", 266 (No. 815); Tirmizî, "Birr ve Sıla", 24 (No. 1936).

[2222] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/48 (No. 104); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/36 (No. 110).

Kişi, ezberlediği ayetleri veya sureleri sık sık ve düzenli bir şekilde tekrar etmelidir. Zira tekrar edilmediği takdirde ezberlenen ayetler kısa sürede unutulabilir.[2223]

Bakara Suresi'nin okunduğu eve şeytan giremez. Bu nedenle Müslümanlar bu sureyi ihmal etmemelidirler. Ayrıca Kitabullah'ın okunmadığı ev, hayırdan yoksundur. Kur'ân-ı Kerîm'i birkaç günde hatmetmek Sünnet'e uygun değildir. Aslolan en kısa zamanda hatim indirmek değil; ayetlerin manasını düşünüp ibret alarak, tefekkür ederek, yeri geldiğinde Cehennem'den Allah'a sığınarak, yeri geldiğinde Allah'tan Cennet'i isteyerek okumalıdır. Kişi, bazen ahlakı ve kıraati güzel kişilerden Kur'an'ı dinlemesi Sünnettir.

2.5.7. Namaz

İbnü'l-Mübârek, 188. sırada "Salâtü'n-Nebî"; 189. sırada "Sevâbü's-salât"; 202. sırada "Fadlü'l-huşû fi's-salât" bâbı açmıştır. Dârimî, 77. sırada "et-Tâ'a ve lüzumi'l-cema'a" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, 175. sırada "Gaslü's-salavât ez-zünûb"; 186. sırada "es-Salât beyne'l-mağrib ve'l-işâ" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek 109. sırada; Dârimî 13. sırada "Muhafaza 'ale's-salât" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, 184. sırada namazla irtibatlı olan "Sivâk" bâbı açmıştır.

Kişi, kıldığı namazın farzlarına, sünnetlerine, âdâbına riayet ederek kılmalıdır. Çünkü kişinin ihmal ettiği her bir husus namazdan elde edeceği faziletin bir derece eksilmesine sebep olur. Ömer b. Ebû Bekir şöyle nakletmiştir: Bir gün Ammar b. Yasir mescide girdi ve hafif iki rekat namaz kıldı. Bir adam ona "Ey Ebû'l-Yakazân! Onları hafif kıldın' deyince o: 'Peki onlardan hakkını eksik bıraktığım oldu mu? Ben bunu hataya düşmemek için hızlı kıldım. Şüphesiz ki ben Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu işittim: '*Şüphesiz ki kişi namaz kılar da onun onda biri, dokuzda biri, sekizde biri, yedide biri, altıda biri, beşte biri hatta hiçbiri kendisine kalmayabilir.*'"[2224]

Rasûlullah (s.a) namaz kılacağında özenerek abdest almak, ardından ağır ağır namaz kılmak adetiydi. Ayrıca zeval vakti gök kapıları açıldığı için bu vakitte namaz

[2223] Dârimî, "Rikâk", 32 (No. 2787).
[2224] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/636 (No. 1353); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 410 (No. 1301).

kılmıştır.[2225] Kul namaza durduğunda Rabbi'nin huzuruna çıktığını ve O'na münacât ettiğini bilmelidir. Allah, kulunun sözlerini işitir, amelini görür. Hatta nefsinin ona verdiği vesveseleri dahi bilir. Bu nedenle kul, hem ruh hem beden ile huşû içinde Allah'a yönelmelidir. Bakışlarını secde mahallinde tutmalıdır ki mümkün mertebe dikkati dağılmamalıdır. Ayrıca kişi, namazda iken sağa ve sola yönelmemelidir.[2226] Kulun Allah'a en yakın olduğu an secde anıdır. Bu nedenle kişi secdede ettiği duaları artırmalıdır.[2227]

Rasûlullah (s.a) her kim zihninden dünya işlerinden bir şey geçirmeksiniz iki rekat namaz kılmayı başarırsa günahlarının bağışlanacağını müjdelemiştir. Ayrıca Allah, bunu başaran kişinin duasını kabul eder.[2228] Kişi, huşûyu yakalayabilmesi için kıldığı namazın kendisinin son namazı olduğunu düşünerek kılmalıdır.[2229]

Müslümanlar, mescitte münferit halde namaz kılarken birbirlerini rahatsız edecek kadar seslerini yükseltmemelidir. Kul, namazda iken Rabbi'ne münacat makamındadır. Bu nedenle hem içinden geçirdiklerine hem de azalarına dikkat etmelidir.[2230]

Müezzinlik yapmanın ecri çok büyüktür. Onların elde ettiği bu sevaba ortak olmak isteyen ezan okunurken söylenenleri tekrar etmelidir. Ezandan sonra dua etmeyi de ihmal etmemelidir. Bu vakit, duanın kabul edildiği anlardandır.[2231]

Rasûlullah (s.a) ümmetine farz namazlarını cemaatle kılmalarını şiddetle tavsiye etmiştir. Köyde veya çölde olsun üç kişi bir araya gelmişse farz namazlarını cemaatle kılmalıdırlar. Aksi halde şeytan onlara galip gelir.[2232] İmamlarla cemaat arasında rıza bulunmalıdır. İmam cemaatine hüsn-ü zan beslemeli ve onlar için dua etmelidir. Aynı şekilde cemaat de imamlarına hüsn-ü zan beslemeli ve hayır dua

---

[2225] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/634 (No. 1349); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 409 (No. 1297)

[2226] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/711 (No. 1528); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/381 (No. 1076); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 343-344 (No. 1076).

[2227] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/629 (No. 1339); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 160 (1090). Ayrıca bk. Müslim, "Salât", 215 (No. 482).

[2228] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/713 (No. 1535); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/402 (No. 1143).

[2229] İbn Mâce, "Zühd", 15 (No. 4171); *Sünen-i İbn Mâce,* 6/445.

[2230] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/713 (No. 1536); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 361 (No. 1144)

[2231] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/638 (No. 1357); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/98.

[2232] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/638 (No. 1356); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 411 (No. 1306). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/42 (No. 21710); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/330 (No. 765).

etmelidir. İmamın cemaatine, cemaatin imamına beddua etmesi, lanet etmesi son derece yanlıştır.[2233]

İbnü'l-Mübârek'in, namazla alakalı ele aldığı konulardan bir diğeri namazın günahları yıkamasıdır. Kişi, güzel bir abdest aldıktan sonra kalkıp namaz kılarsa kıldığı namazla bir sonraki namaz arasında işlediği günahlar bağışlanır.[2234]

İbnü'l-Mübârek, evvabin namazına dair de başlık açmıştır. Akşam ile yatsı arasında nafile namaz kılmak Allah'a çokça yönelen kulların sünnetlerindendir.[2235] Akşam ile yatsı arasında on rekat namaz kılan kişiye Cennet'e bir köşk inşa edilir.[2236]

İbnü'l-Mübârek ve Dârimi'nin namazla ilgili yer verdikleri konulardan bir diğeri "namazları devamlı kılmak" hususudur. İlgili başlıkta yer alan hadise göre kişi namazı devamlı kılarsa, bu namaz onun için nur, burhan ve kıyamet günü ateşten kurtuluş olur. Devamlı kılmayan ise namazın bu faydalarını kaçırmış olur.[2237]

Dişleri misvaklamak namazın faziletini artıran hususlardandır. Rasulullah'ın (s.a) titizlikle uyguladığı sünnetlerindendir.[2238] Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Eğer ümmetime zahmet vermeyecek olsam her namazda misvak kullanmalarını emrederdim…*"[2239]

2.5.7.1. Mescitler

İbnü'l-Mübârek, 52. Sırada "İmâratü'l-mesâcid"; 55. Sırada "İntizâru's-salât fi'l-mesâcid"; 173. Sırada "el-Hutâ ile'l-mesâcid"; 187. Sırada "Tahiyyetü'l-mescid"; Hennâd b. Serî, 80. Sırada "Fazlü'l-mescid ve'l-cülûs fîhi" bâbı açmışlardır. Görüldüğü gibi mescid ile ilgili konulara en fazla yer veren müellif İbnü'l-Mübarek'tir.

[2233] Dârimî, "Rikâk", 77 (No. 2839). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/406 (No. 23981); Müslim, "İmâre", 66 (No. 1855).

[2234] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/534 (No. 1119).

[2235] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/625 (No. 1329).

[2236] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/627 (No. 1335).

[2237] Dârimî, "Rikâk", 13 (No. 2763). Muhakkik, isnadın sahih olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/141 (No. 6576).

[2238] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/610 (No. 1280, 1282); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/428 (No. 1218).

[2239] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/612 (No. 1287).

Kişi güzelce abdest aldıktan sonra cemaatle namaz kılmak için evden çıkarsa her attığı adımda bir günahı silinir ve kendisine bir hasene yazılır. Dolayısıyla mescidlere gidip gelmek günahlara kefarettir. Kişi, bir de imamla birlikte vaktin farz namazını kıldı mı günahları dökülür. Bu hususla ilgili olarak Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Kim evinde abdestini güzelce alır sonra müslümanlardan oluşan bir toplulukla birlikte namaz kılmak için evinden çıkarsa sağ ayağını kaldırdığında buna Allah bir hasene yazar. Sol ayağını yere bastığında Allah bir hatasını siler. İster yakın olsun ister uzak olsun mescide gidinceye kadar (bu böyle devam eder). Farz namazı imamla kılıp bitirirse günahları bağışlanır…*"[2240] Cemaatle namaz kılmak için atılan her adım sadakadır.[2241] Mescitlere gitmek için atılan adımları çoğaltmak günahlara kefarettir. Namazdan sonra diğer namazı beklemek de günahlara kefarettir.[2242]

Mescidler dünyanın en hayırlı mekânlarıdır. Orada namaz kılmak, Kur'an okumak, salavat getirmek Allah'ın razı olacağı ibadetlerdir. Mescitleri ancak muttaki olanlar evi olarak görürler. Mescidi evi görenlere Allah gönül huzuru verir. Sırattan kolayca geçmeyi taahhüt eder.[2243]

Kişi mescide giderken sevap kazandığı gibi aynı şekilde mescidden evine dönerken de sevap kazanır.[2244] Mescide gitmek için evinden çıkan kişinin attığı her adıma on hasene yazılır. Abdestli bir şekilde namazı beklemek için mescitte oturan kişi sürekli namazda gibi ecir alır.[2245]

Mescidlerde, edepli bir şekilde dünyalık kelam etmeden, açık saşık çirkin sözler konuşmadan oturmak gerekir. Bu fiil, doğrudan "mescidleri imar etmek" kapsamına girmektedir.[2246]

[2240] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/527 (No. 1103); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/64.

[2241] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/178 (No. 403).

[2242] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/182 (No. 412); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/138 (No. 409).

[2243] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/471 (No. 951); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 475 (No. 951).

[2244] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/472 (No. 956); İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/190 (No. 434).

[2245] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/183 (No. 413); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/139 (No. 410). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/658 (No. 17459). Muhakkik, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

[2246] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/179 (No. 406); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/137 (No. 406)

Tahiyyetü'l-mescid namazı kılmak unutulmuş sünnetlerdendir. Bu nedenle vakti, gücü kuvveti el verenler, bu sünneti ihya etmelidirler. Şu hadis bu durumla ilgilidir: "Ebû Katâde Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: '*Sizden biriniz mescide girdiğinde oturmadan önce iki rekat namaz kılsın*.'"[2247]

Kişi güzelce abdest aldıktan sonra cemaatle namaz kılmak için evden çıkarsa her attığı adımda bir günahı silinir ve kendisine bir hasene yazılır. Dolayısıyla mescidlere gidip gelmek günahlara kefarettir. Kişi, bir de imamla birlikte vaktin farz namazını kıldı mı günahları dökülür.

Mescidler dünyayın en hayırlı yerleridir. Müttakilerin evidir. Orada, namaz kılmak, Kur'an okumak, salavat getirmek Allah'ın razı olacağı ibadetlerdir.

Kişi mescide giderken sevap kazandığı gibi aynı şekilde mescidden evine dönerken de sevap kazanır. Mescidlerde, edepli bir şekilde dünyalık kelam etmeden, açık saçık çirkin sözler konuşmadan oturmak gerekir. Bu fiil, doğrudan mescidleri imâr etmek" kapsamına girmektedir. Tahiyyetü'l-mescid namazı kılmak unutulmuş sünnetlerdendir. Bu ne denle vakti, gücü kuvveti el verenlerin bu sünneti ihya etmesinde çok büyük yarar vardır.

2.5.7.2. Teheccüd

İbnü'l-Mübârek, 183. Sırada; Dârimî 14. sırada "Kıyâmü'l-leyl" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ 516 rivayeti muhtevî *et-Teheccüd* kitabı kaleme almıştır.

Farz namazlardan sonra en üstün namaz teheccüd namazıdır. Bu husus Ebû Hureyre'nin Rasûlullah (s.a)'den haber verdiği şu hadiste bildirilmiştir: "*... Farz namazlardan sonra kılınan en üstün namaz teheccüd namazıdır.*"[2248]

Teheccüd namazı Rasûlullah'ın (s.a) çok güçlü bir sünnetidir. O, hasta olduğunda dahi bu namazı terk etmemiş gerekirse oturarak kılmıştır.[2249] Abdullah b. Selâm'ın verdiği habere göre Rasûlullah'ın (s.a) Medine'ye hicret ettiğinde ilk

---

[2247] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/630 (No. 1343); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/457 (No. 1293). Ayrıca bk. Buhârî, "Mesâcid", 27 (No. 433); Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 69 (No. 714); Tirmizî, "Salât", 235 (No. 316); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 57 (No. 1013).

[2248] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/427 (No. 1214); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 23 (No. 125). Ayrıca bk. Müslim, "Sıyâm", 202 (No. 1163) (Lafız Müslim'e aittir); Tirmizî, "Salât", 324 (No. 438).

[2249] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünya külliyatı (et-Teheccüd),* 7/414 (No. 4).

tavsiye ettiği iki şeylerden biri insanlar uyurken namaz kılmaktır.[2250] Kişiyi kolayca cennete girmesini sağlayacak ameller, yemek yedirmek, herkese selam vermek ve teheccüt namazına kalkmaktır.[2251] Rasûlullah (s.a) ümmetini teheccüd namazı kılmaya o denli teşvik etmiştir ki bir seferinde "bir rekat dahi olsa kılın" buyurmuştur.[2252]

Müslüman, rabbine yakınlaşmak istiyorsa, salih kulların yaptığı gibi elinden geldiği kadar teheccüd namazına kalkmalıdır. Çünkü, teheccüd günahlara kefarettir ve kötülüklerden alıkoyar.[2253] Teheccüde kalkanlar ümmetin en şereflileri ünvanını elde ederler.[2254]

Gece kılınan namazda riyaya düşme tehlikesi yoktur. Teheccüdün gündüz namazlarına üstünlüğü gizli sadakanın açıktan verilen sadakaya üstünlüğü gibidir.[2255]

Farz namazlardan sonra en üstün namaz teheccüd namazıdır. Çünkü, Gece kılınan namazda riyaya düşme tehlikesi yoktur. Ayrıca, Rab Teâlâ, gece olunca dünya semasına iner. Bu kılınan namazın faziletini yüz binlerce kat artırır. Teheccüd namazı Rasûlullah'ın (s.a) çok güçlü bir sünnetidir. O, hasta olduğunda dahi bu namazı terk etmemiş gerekirse oturarak kılmıştır. Müslüman, rabbine yakınlaşmak istiyorsa, seleflerinin yaptığı gibi elinden geldiği kadar teheccüd namazına kalkmalıdır. Çünkü teheccüd günahlara kefarettir ve kötülüklerden alıkoyar.

2.5.8. Oruç

İbnü'l-Mübârek, 190. sırada "Sevabü's-savm fi'l-harr"; 75. sırada "Mâ yüstehabbü li's-sâim mine's-samt" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, ayırca 196. sırada, "Mâ yenbağî li's-sâim en yekûle iza eftara" bâbı açmıştır. Dârimî, 12. sırada, "Muhafaza ale's-savm" bâbı açmıştır.

[2250] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünya külliyatı (et-Teheccüd),* 7/415 (No. 6)

[2251] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünya külliyatı (et-Teheccüd),* 7/415 (No. 7).

[2252] Dârimî, "Rikâk", 14 (No. 2764) Muhakkik isnadının çok zayıf olduğunu belirtmiştir.

[2253] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünya külliyatı (et-Teheccüd),* 7/413 (No. 2). Ayrıca bk. Tirmizî, "De'avât", 102 (No. 3549).

[2254] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünya külliyatı (et-Teheccüd),* 7/414 (No. 3).

[2255] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünya külliyatı (et-Teheccüd),* 7/417 (No. 12); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/8 (No. 23) (et-Tahzîz 'alâ tâ'atillah).

Kişi, yalan söylemek, giybet etmek, harama bakmak, haram lokma yemek, insanların haklarına tecâvüz etmek gibi gayri ahlâki davranışları bırakmadığı sürece tuttuğu oruçtan bir fayda göremez. Ebû Hüreyre (r.a) Nebî'nin (s.a) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Kim yalan söz söylemeyi, onunla amel etmeyi ve cehaleti bırakmazsa Allah'ın onun yemesini ve içmesini terk etmesine ihtiyacı yoktur*."[2256] Yine Ebû Hüreyre'nin (r.a) Hz. Peygamber'den (s.a) naklettiği şu hadis aynı hususu vurgulamaktadır: "*Nice oruçlular vardır ki kendisine orucundan ancak açlık kalmıştır…*"[2257]

Câbir b. Abdullah'a göre kişi oruç tuttuğunda midesinden başka dili, gözü ve kulağı da oruç tutmalıdır. Oruç tuttuğu gün daha merhametli, daha ağır başlı olmalıdır. Kişinin orutç tuttuğu günle tutmadığı gün birbirinden farklı olmalıdır.[2258] Mesela, dilini gıybetten korumayan kişi tuttuğu orucun bir faydasını göremez.[2259]

Kişi, Ramazan orucunu âdâb ve erkânına riayet ederek tuttuğunda geçmiş günahlarına kefaret olur. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) Rasûlullah'tan şöyle işittiğini haber vermiştir: "*Kim Ramazan orucunu tutar, yasaklarını bilirse ve koruması gereken organlarını korursa bu oruç geçmiş günahlarına kefaret olur.*"[2260]

İbadetlerin kapısı oruçtur.[2261] Cennette, sadece oruçlu olanların çağrılacağı Reyyân adında bir kapı vardır.[2262] Oruçlunun iftardan önce yapacağı dua makbuldür.

[2256] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/639 (No. 1358); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/461 (No. 1307); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 40 (No. 242); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/572 (Bâbü'l-ğiybe li's-sâim). Ayrıca bk. Buhârî, "Savm", 8 (No. 1804); Ebû Dâvud, "Savm", 25 (No. 2362); Tirmizî, "Savm", 16 (No. 707).

[2257] Dârimî, "Rikâk", 12 (No. 2762) (el-Muhâfaza 'ale's-savm); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 40 (No. 241). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/428 (No. 9685).

[2258] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/245 (No. 552) (Mâ yüstehabbu li's-sâim mine's-samt); *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/156 (No. 460) (Zemmü'r-riyâ ve'l-ucub);

[2259] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/573 (No. 1206); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 591 (No. 1206).

[2260] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/245 (No. 551); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Fezâilü Ramazân,* 35 (No. 11). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 18/84 (No. 11524). Muhakkikler, hadisin hasen olduğunu belirtmişlerdir.; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* 8/220 (No. 3433); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 4/501 (No. 8505).

[2261] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/664 (No. 1424); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/500 (No. 1423); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/358 (No. 679).

[2262] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/640 (No. 1362); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/467 (No. 1327); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 417 (No. 1327). Ayrıca bk. Buhârî, "Savm", 4 (No. 1798); "Cihad ve Siyer", 37 (No. 2686); Müslim, "Zekât", 85 (No. 1027); Tirmizî, "Menâkıb", 16 (No. 3674).

Bu nedenle iftarda kişi Allah'tan bağışlanma dilemelidir.[2263] Rasûlullah (s.a) iftar ettiğinde "*Allah'ım! Senin için oruç tuttum, Senin rızkınla orucumu açıyorum.*" diyerek dua etmiştir."[2264] Rasûlullah'ın (s.a) misafirlikte oruçken yaptığı dua ise "*Sofranızda iftarlılar oruç açsın, yemeğinizi iyiler yesin, üzerinize melekler insin – veya melekler size dua etsin*' derdi." Şeklindedir.[2265]

2.5.9. Temizlik

İbnü'l-Mübârek, 38. Sırada "Tahâret" konusuna; Veki' b. Cerrâh, 41. Sırada "Tenazzuf" konusuna yer vermiştir.

Rasûlullah (s.a), abdestli durmak konusunda son derece hassasiyet göstermiştir. Şu rivayet bu hususu haber vermektedir: İbn Abbas şöyle haber vermiştir: Rasûlullah (s.a) ufak su dökmeye çıkardı. Sonra toprakla mesh ederek (abdest alır)dı. Bunun üzerine ben 'Ya Rasûlallah! Su sana yakındır.' Dedim. Nebî (s.a) '*Nereden bileyim belki de suya ulaşamayacağım*.' Cevabını verdi."[2266] Bu hassasiyetin ashab-ı kirâmın önde gelenlerinde de bulunduğu anlaşılmaktadır. Nâfi', İbn Ömer (r.a) hakkında "İbn Ömer, ancak abdestli olarak otururdu." Demiştir.[2267]

Müslüman kişinin hem bedeni hem de üstü başı temiz ve düzenli, güzel görünümlü olmalıdır. Rasûlullah (s.a) bu hususa son derece dikkat etmiştir.[2268] Müslüman, evini barkını, bineğini temiz tutmalıdır.[2269]

Taharet ve temizlik konusu Kitâbü'z-zühdler'de yer alan konulardan biridir. Rasûlullah (s.a) abdestli durmaya, beden temizliğine, evinin temizliğine son derece özen göstermiştir. Maddi ve manevi temizlik, İslam'ın şiarlarındandır. Bu nedenle

---

[2263] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/662 (No. 1421); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/494 (No. 1409). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 5/407 (No. 3620).

[2264] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/662 (No. 1422); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/495 (No. 1410). Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Savm", 22 (No. 2358).

[2265] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/664 (No. 1423); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/500 (No. 1422). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/215 (No. 12176); Ebû Dâvud, "Et'ime", 54 (No. 3854); İbn Mâce, "Sıyâm", 45 (No. 1747).

[2266] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/129 (No. 294).

[2267] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik,* 2/128 (No. 292).

[2268] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/564 (No. 295); *ez-Zühd-Hayatı Alllah'a adamak,* 74 (No. 295).

[2269] Vekî' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 2/560 (No. 293). Ayrıca bk. Tirmizî, "Edeb", 42 (No. 2799). Tirmizî, hadisin garîb olduğunu belirtmiştir.

Müslümanlara düşen temizlik konusuna ellerinden geldiği kadar hassasiyet göstermektir.

2.6. Zühdü Özendiren Ölüm ve Ötesi

Kitâbü'z-zühd'ler incelendiğinde muhtevasının önemli bir kısmını ölüm ve ahiret ahvaline dair konular oluşturduğu görülmektedir. Zühd kitapları ölüm ve ötesiyle ilgili olarak ölüme hazırlık, kabir ahvali, kıyametin alametleri, kıyamet, haşr, hesab, mizan, cennet ve cehennemin özellikleri gibi konuları ihtiva etmektedir.

2.6.1. Ölüm

İbnü'l-Mübârek, 83. sırada "zikrü'l-mevt"; 84. sırada "Mâ yekûlüne 'inde'l-mevt", 86. sırada "Mâ yübeşşeru'l-mü'minu 'inde'l-mevt", Dârimî, 89. sırada "Zebhü'l-mevt" Buhârî, 5. sırada "Men beleğa sittîn sene fekad a'zarallahu ileyhi fi'l-'umr" 42. sırada "Sekerâtü'l-mevt" bâbı açmışlardır.

Veki' b. Cerrâh, 7. sırada "el-Mevt ve sıfatühû"; Tirmizî, 4. sırada "Mâ Câe fi zikri'l-mevt"; İbn Mâce, 31. sırada "Zikru'l-mevt ve'l-isdi'dâd lehû" bâbı açmışlardır.

Ölüm hadisesi o denli zordur ki Hz. Peygamber (s.a) dahi sekerât halinde ateşlenmiş, kendisinin suyla serinletilmesini istemiş, yüksek ateşten birkaç kez bayılmıştır. Bu hususu Hz. Aişe (r.anhâ) şöyle haber vermiştir: Rasûlullah (s.a)'in ölüm hastalığı boyunca önünde deriden ve ağaçtan içi su dolu bir kap dururdu. –râvi Ömer b. Said tereddüt etmiştir- Rasûlullah (s.a) ellerini suyun içine sokmaya ve (ıslak elleriyle) yüzünü mesh etmeye başladı ve '*Lâ ilâhe illallah ölümün birçok sekeratı vardır*' dedi. Sonra elini kaldırdı ve ruhu alınıncaya kadar 'en yüce dosta' demeye devam etti. Sonra eli yana düştü."[2270]

Ölüm o kadar zor bir haldir ki eğer hayvanlar bu hali bilselerdi üzüntülerinin ve korkularının şiddetiyle yemek ve içmekten kesilirler; böylece cılız kalırlardı. Sonuç olarak insanlar etinden istifade edecekleri semiz bir hayvan bulamazlardı.[2271]

[2270] Buhârî, "Rikâk", 42 (No. 6145).

[2271] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/279 (No. 624); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/285 (No. 63).

İbnü'l-Mübârek 35. Sırada, Veki‘ b. Cerrâh 3. Sırada "İsti'dâd li'l-mevt" bâbı; İbn Mâce ise 31. Sırada "Zikrü'l-mevt ve'l-isti‘dâd lehû" bâbı açmıştır.

Müslüman kişi, aldatıcı dünya hayatına kendini kaptırmamak, dünyaya niçin gönderildiğini unutmamak için ölümü sık sık hatırlamalıdır. Ölümü sık sık hatırlamak kişinin zekiliğinin göstergelerindendir. Bu hususu şu hadis-i şerif haber vermektedir: "Sa‘d b. Mes‘ûd şöyle nakletmiştir: Nebî (s.a)'e 'Hangi mü'min daha zekidir' diye soruldu. '*Ölümü en çok anan ve ona en güzel şekilde hazırlanandır*' buyurdu."[2272] Bir başka hadiste de Hz. Peygamber (s.a), ölümden sonrası için hazırlanan kişiyi "zeki" olarak tavsif etmiştir: Şeddâd b. Evs (r.a) Rasûlullah (s.a)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Akıllı kişi nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için amel işleyendir…*"[2273]

Ölümü çokça anmak kişiye dünyanın süslerine kapılmamayı, ahirete yönelmeyi, dünyada zühd üzere yaşamayı sağlar.[2274] Bir başka hadise göre ölümü anmak zühdün gereklerindendir.[2275] İman nuru kalbe yerleştiğinde kişi aldanış yurdundan gerçek yurd olan ahirete yönelir ve öleme hazırlık yapmaya başlar.[2276]

Mü'minler, daima Allah'ın rahmetini umarak, yaşamlarını sürdürmelidirler.[2277] Müslüman kişi, ölüm anı yaklaşınca dahi korku ve ümit arasında olmalıdır. Bunu başarabilen kişiyi Allah korktuklarından emin kılar.[2278]

[2272] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/120 (No. 273); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/92 (No. 272); İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4259). Muhakkik, hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 190 (No. 456).

[2273] İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4260); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/55 (No. 171); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera‘", 25 (No. 2459); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Muhâsebetü'n-nefs*, 19 (No. 1); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 13/129 (No. 10062).

[2274] İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4258); İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/277 (No. 617, 618); Tirmizî, "Zühd", 4 (No. 2307); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 266 (No. 690, 691).

[2275] İbn Ebü'd-Dünyâ, *İbn Ebü'd-Dünyâ külliyatı (Zemmü'd-dünyâ),* 3/223 (No. 261).

[2276] Veki‘ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/238 (No. 15); *ez-Zühd-Hayatı Allah'a adamak*, 13 (No. 15); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/106 (No. 315); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 356 (No. 974).

[2277] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/122 (No. 277); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/93 (No. 276); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-zan billah*, 23, (No. 10). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/390 (No. 22071). Muhakkik, isnadının hem zayıf râvi bulunmasından hem de inkıtâdan ötürü zayıf olduğunu belirtmiştir.

[2278] İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4261); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 24 (No. 132); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Muhtedarîn*, 33 (No. 17). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Cenâiz", 11 (No. 983).

Müslüman, cenazelerde mümkün mertebe susmalı, ölümün zorluğunu, kabir ahvalini, kabir sualine nasıl cevap vereceğini, ahiretteki ahvalinin nasıl olacağını tefekkür etmelidir.[2279] Arasıra mezarlıkları ziyaret etmek, cenaze merasimlerine katılmak, müslüman mezarlığına yakın oturmak ölüm tefekkürü yapmaya vesile olur. Ahireti hatırlatır ve kötülüklerden alıkoyar.[2280] Kişi, öldükten sonra dünyada işlediği amellerle baş başa kalacaktır. Bu nedenle, bu dünya hayatını yaşarken bir gün gelip bu hal ile yüzleceşeğinin bilincinde olmalı ve hayatını buna göre tanzim etmelidir.[2281] Müslüman, yaptığı her işin sonucunun nereye varacağını düşünmelidir. Bu yaptığım iş benim ahretim için faydalı mı yoksa zararlı mı? Sorusunu sormalı ve buna göre hareket etmelidir.[2282]

Ölmekte olan her kişiye ahiretteki makamı, yeri gösterilir. Bu durum şu hadiste bildirilmiştir: İbn Ömer (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *Ölen her kişiye (ahiretteki) yeri gösterilir. Cennet ehlinden ise cennet ehlindendir (cennetteki yeri gösterilir). Cehennem ehlinden ise cehennem ehlindendir (cehennemdeki yeri gösterilir)*.[2283] Bir sonraki hadiste şu ziyade mevcuttur: "*Kıyamet günü Allah seni yeniden diriltinceye kadar senin yerin burasıdır*" denilir.[2284] Bir sonraki hadiste ise "*Kişiye kabrinde sabah akşam cennetteki veya cehennemdeki yeri gösterilir*." Buyrulmuştur.[2285]

Bu dünyada güzel yaşamış kişi, ölüm anı yaklaşınca kendisine gösterilen müjdeler sayesinde Allah'ın huzuruna çıkmaktan hoşlanır. Aksine, bu dünyada kötü

[2279] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/107 (No. 241); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/82 (No. 244); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 78 (No. 244).

[2280] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/159 (No. 35655); *el-Musannef T,* 14/530 (No. 35655).

[2281] Buhârî, "Rikâk", 42 (No. 6149); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/224 (No. 636); Müslim, "Zühd ve Rekâik", 5 (No. 2960); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/376 (No. 11760).

[2282] Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/241 (No. 16); *ez-Zühd-Hayatı Allah'a adamak*, 13; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/14 (No. 41); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/301 (No. 531).

[2283] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/220 (No. 363). Ayrıca bk. Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8 (No. 3068); Buhârî, "Cenâiz", 88 (No. 1313); Tirmizî, "Cenâiz", 70 (No. 1072).

[2284] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/220 (No. 364); İbn Mâce, "Zühd", 32 (No. 4270) (Zikrü'l-kabr ve'l-bilâ). Ayrıca bk. Müslim, "Cenne", 65 (No. 2866).

[2285] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/220 (No. 365); Buhârî, "Rikâk", 42 (No. 6150).

yaşamış kişi kendisine ahiretteki yeri gösterilince Allah'ın huzuruna çıkmaktan hoşlanmaz.[2286]

Kişi, dünyada güzel yaşamışsa vefat ettiğinde ruhu misk gibi güzel kokacaktır. Ayrıca melekler onu överek karşılayacaklardır. Aksine eğer kötü yaşamışsa ruhu çok kötü kokacak ve melekler ona hakaret ederek karşılayacaktır.[2287]

Mü'minler, Allah'ın yeryüzündeki şahitleridir. Müslümanların ölmüş olan din kardeşleri hakkında yaptıkları hüsn-ü şehadetlerine Allah çok kıymet verir ve bu sayede o kişiyi cennetine koyar. Aynı şekilde eğer Müslümanlar bir kişi hakkında olumsuz kanaat belirtirlerse bu, o kişinin cehenneme girmesine sebep olur. Bu nedenle inanan kişi, dünya hayatında yaşarken Müslümanların kendisi hakkındaki değerlendirmelerine ehemmiyet vermeli, varsa hatası, kusuru bunları düzeltmelidir.[2288] Ölülere sövmemek gerekir. Zira onlar önden gönderdikleri amellerle baş başa kalmışlardır.[2289]

Ahirette, cennetlikler Cennet'e, cehennemlikler de Cehennem'e girdikten sonra ölüm bir küçükbaş hayvan suresinte getirilir ve cennetlikler ve cehennemliklerin şahitliğinde kesilir. Yani ölüm öldürülür.[2290] Bu durum, cennetlikleri derin bir mutluluğa, cehennemlikleri ise derin bir üzüntüye sevk eder.

Kişiye, altmış sene ömür verilmişse, Rabbini tanıma, O'na iman etme, O'na kulluk etme, ölümden sonrasına hazırlanma konusunda o kulun mazereti kalmamıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "*Size, düşünüp öğüt alacak bir kişinin, düşünüp öğüt alabileceği bir ömür vermedik mi*?"[2291] buyrulmuştur.[2292]

[2286] İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4264); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/345 (No. 971); Veki' b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/314 (No. 89); Buhârî, "Rikâk", 41 (No. 6142); Tirmizî, "Zühd", 6 (No. 2309); Dârimî, "Rikâk", 43 (No. 2798). Ayrıca bk. Müslim, "Zikr", 14 (No. 2683).

[2287] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/288 (No. 644); İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4262); *Sünen-i İbn Mâce tercemesi ve şerhi*, 10/544 (No. 4262).

[2288] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/222 (No. 369); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 197 (No. 369).

[2289] Buhârî, "Rikâk", 42 (No. 6151); *Sahîh-i Buhârî,* 6/148 (No. 6516). Ayrıca bk. Tirmizî, "Birr ve Sıla", 51 (No. 1982).

[2290] Dârimi, "Rikâk", 89 (No. 2853).

[2291] Fatır, 35/37.

[2292] Buhârî, "Rikâk", 5 (No. 6056).

Kişi, gerçekten inanan, dünya hayatını rabbinin rızası doğrultusunda yaşayan kullardan ise öldüğünde dünya meşakkatlerinden, fitnelerinden kurtulmuş demektir. Eğer kişi bu dünya hayatını facir olarak yaşamışsa, o öldüğünde ise bütün mahlukat ondan kurtulmuş, rahata ermiş demektir.[2293]

İnanan kişi ölümü arzulamamalıdır. Eğer başka çaresi kalmamışsa Hz. Peygamber'in haber verdiği "*Allah'ım yaşamak benim için hayırlıysa beni yaşat. Ölüm benim için hayırlıysa beni öldür*." şeklindeki duayı yapmalıdır.[2294]

Ölüm o kadar zor bir haldir ki eğer hayvanlar bu hali bilselerdi üzüntülerinin ve korkularının şiddetiyle yemek ve içmekten kesilirler; böylece cılız kalırlardı. Ölüm hadisesi o denli zordur ki Hz. Peygamber (s.a) dahi sekerât halinde ateşlenmiş, kendisinin suyla serinletilmesini istemiş, yüksek ateşten birkaç kez bayılmıştır.

Müslüman kişi, aldatıcı dünya hayatına kendini kaptırmamak, dünyaya niçin gönderildiğini unutmamak için ölümü sık sık hatırlamalı ve ölümden sonrası için hazırlanmalıdır. Ölümü sık sık hatırlamak kişinin zekiliğinin göstergelerindendir. Ölümü çokça anmak kişiye dünyanın süslerine kapılmamayı, ahirete yönelmeyi, dünyada zühd üzere yaşamayı sağlar. İman nuru kalbe yerleştiğinde kişi aldanış yurdundan gerçek yurd olan ahirete yönelir ve öleme hazırlık yapmaya başlar. Kişi, öldükten sonra dünyada işlediği amellerle baş başa kalacaktır. Bu nedenle, bu dünya hayatını yaşarken bir gün gelip bu hal ile yüzleceşeğinin bilincinde olmalı ve hayatını buna göre tanzim etmelidir. Müslüman, yaptığı her işin sonucunun nereye varacağını düşünmelidir. Bu yaptığım iş benim ahiretim için faydalı mı yoksa zararlı mı? Sorusunu sormalı ve buna göre hareket etmelidir.

2.6.2. Kabir ahvali

Hennâd b. Serî, 36. Sırada "Kelâmü'l-kabr"; 37. Sırada "azâbü'l-kabr"; İbn Mâce, 32. Sırada "Zikru'l-kabr ve'l-bilâ" babı açmışlardır.

[2293] Buhârî, "Rikâk", 42 (No. 6147); *Sahîh-i Buhârî,* 6/147 (No. 6512); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 218; İbn Ebû Âsım, *Zikru'd-dünyâ*, 127 (No. 253). Ayrıca bk. Müslim, "Cenâiz", 61 (No. 950).

[2294] İbn Mâce, "Zühd", 31 (No. 4265); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/358 (No. 1011); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Mütemennîn*, 66 (No. 106). Ayrıca bk. Buhârî, "De'avât", 29 (No. 5990); Müslim, "Zikr", 10 (No. 2680); Ebû Dâvud, "Cenâiz", 13 (No. 3108).

Kabir, ahiret menzillerinin ilkidir. Münker nekir melekleri kabirde kişiyi sorguya çekeceklerdir. Kişi, bu ilk sorguda başarılı olursa sonraki badireler daha kolay geçer. Eğer, bu ilk sorguda başarısız olursa sonraki bâdireler onun için daha çetin geçecek demektir**.** Bu durum şu hadis-i şerif'te haber verilmiştir: Osman b. Affân'ın (r.a) azatlısı Hâni' şöyle anlatmıştır: Osman bir kabrin başında durduğunda sakalı ıslanıncaya kadar ağladı. 'Cennnet ve cehennem anılınca ağlamıyorsun da buna mı ağlıyorsun?' denildi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur dedi: '*Kabir ahiret menzillerinin ilkidir. Kişi, ondan kurtulursa sonrası daha kolay olur. Ondan kurtulamazsa sonrası daha zor geçer*.' Buyurdu. Yine Nebî (s.a) '*Kabirden daha korkunç bir manzara görmedim*' buyurdu."[2295]

Kabir azabı haktır.[2296] Kabir azabını inkar etmemek gerekir. Hatta kabir azabından Allah'a sığınmak Rasûlullah'ın (s.a) sünnetidir.[2297]

Kişi, kabirde sorguya çekilecektir. Ayrıca iyilerden biri ise eğer dünya hayatında kötülerden olsaydı gideceği cehennem kendisine gösterilir. Aynı şekilde dünyada kötü ahlak üzere yaşayan kişiye şayet iyilerden olsaydı gideceği cennet gösterilir. Böylelikle iyilik ehli olanın sevinci artar, kötülük ehli olanın üzüntüsü artar.[2298]

Mü'min kulu, melekler cennet kefenleriyle, cennet kokularıyla karşılarlar. Mü'minin ruhu bardaktan suyun akması gibi kolayca alınır. Ruhu göğe doğru çıkarılırken melekler onun güzel kokusundan hoşnut olurlar ve onu överek tebcil ederler. Nihayet o kul yedinci kat semaya çıkarılır. Allah o kulun illiyyûn cennetine yazılmasını ister. Sonra ruhunun bedenine döndürülmesi emredilir. Ardından kul, kabir sualine tabi tutulur. Sorulara doğru cevap verince ona cennetten yatak hazırlanır, cennet kokularını duymaya başlar ve kabri alabildiğince genişler.

[2295] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/211 (No. 344); Tirmizî, "Zühd", 5 (No. 2308). Tirmizî, bu hadisi Hennâd b. Serî'den almıştır.; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 13/134 (No. 10069).

[2296] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/212 (No. 347).

[2297] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/211 (No. 346). Ayrıca bk. Buhârî, "Cenâiz", 85 (No. 1306); Ebû Dâvud, "Sünne", 27 (No. 4751).

[2298] İbn Mâce, "Zühd", 32 (No. 4268); *Sünen- İbn Mâce,* trc. Hatipoğlu, 10/553-554. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/12 (No. 25089). Muhakkik, hadisin Şeyhayn'ın şartı üzerine sahih olduğunu belirtmiştir.

Kâfir kul, siyah yüzlü melekler tarafından karşılanır ve kendisine Allah'ın gazab ettiği bildirilir. Ölüm meleği tarafından ruhu bedeninden, demir şişin ıslak yünden çıkarılışı gibi çıkarılır. Bu kul paçavraların içine konur. Semaya doğru çıkarılır. Onu gören melekler, onu kötü sözlerle anarlar. Dünya semasına ulaştıklarında onlara kapı açılmaz. Allah bu kulun Siccîn cehennemliklerinden yazılmasını emreder. O, gökten yere atılır. Rasûlullah (s.a) bu hali anlatan "*Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapmış yahut rüzgâr onu uzak bir yere sürüklemiş (bir nesne) gibidir*." Ayetini okumuştur.[2299] Ruh bedene döndürülünce kötü kul, kabir sualine tabi tulur. Sorulara cevap veremez. Bu nedenle Allah, bu kul için cehennemden yatak hazırlanmasını emreder. Sonra bu kişi cehennemin kötü kokularını almaya başlar. Nihayet kişinin kötü amelleri azaba dönüşerek kendisini kuşatır. Bu nedenle kötü kul asla kıyametin kopmasını istemez.[2300]

Bir hadiste haber verildiğine göre "*Allah iman edenleri sabit kavil (yani şehadet kelimesi) ile dünya hayatında ve ahirette metanetli kılar*"[2301] ayeti kabir suali hakkındadır. Mü'min kul, kabirde "Rabbin kim?" diye sorulduğunda 'Rabbim Allah'tır ve peygamberim Muhammed'dir (s.a)' diye cevap verir. İşte mü'minin kabirde böyle cevap verebilmesi Allah'ın onu metanetli kılması sayesinde gerçekleşir.[2302]

Mü'minin ruhu, merzah aleminde yeniden diriliş gününe kadar cennetin ağaçlarında asılı duran kuş suretinde duracaktır.[2303] Mü'min kul, öldükten sonra berzah aleminde kabrinde oturur vaziyete getirilir. Kendisine güneş batıyormuş gibi gösterilir. Dünya'da namaz ehli olduğu için o gözlerini silip, 'bırakın beni de namaz kılayım' der.[2304]

[2299] Hac, 22/31.

[2300] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/205 (No. 340); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 181-182 (No. 340). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/499 (No. 18534). Muhakkik, isnadın sahih olduğunu belirtmiştir.

[2301] İbrâhim, 14/27.

[2302] İbn Mâce, "Zühd", 32 (No. 4269); *Sünen-i İbn Mâce,* trc. Hatipoğlu, 10/555 (No. 4269).

[2303] İbn Mâce, "Zühd", 32 (No. 4271); *Sünen-i İbn Mâce,* trc. Hatipoğlu, 10/558 (No. 4271).

[2304] İbn Mâce, "Zühd", 32 (No. 4272).

Kabir sulali esnasında ölen kişi mü'min ise namazı, orucu, zekatı, işlediği hasenat onu dört bir tarafından kuşatır ve azap meleklerinin yaklaşmasına izin vermezler. Kabirde kişiye rabbinin kim olduğu sualinden başka Rasûlullah (s.a) hakkındaki itikadı sorulur. Kişi rabbini bilir ve peygamberini tanırsa kabri genişletilir. Ardından eğer nefsine ve şeytana uyup asilerden olarak yaşasa gideceği cehennem gösterilir. Bunun üzerine o kulun sevinci artar. Sonra kendisine Cennet'teki makamı gösterilir. Bunu görünce sevinci ve imrenmesi artar. Sonra ceset topraktan başladığı şeye döndürülür. Ruhu ise cennet ağacına asılı bir kuşa dönüştürülür.

Azap ve sual melekleri kafire baş ucundan gelirler. Kafirin onları engeleyecek herhangi bir ameli bulunmaz. Bu nedenle korku ve endişe içinde oturur. Kendisine Rasûlullah (s.a) hakkındaki itikatı sorulur. O, Hz. Peygamber'i (s.a) tanıyamaz. Sonra cehennemden bir kapı açılır. Ona gideceği yerin orası olduğu söylenir. Bunun üzerine o kulun pişmanlık ve sıkıntısı artar. Sonra ona eğer Allah'a itaat ederek yaşasaydı gideceği cennet gösterilir. Bu nedenle o kafirin üzüntüsü ve pişmanlığı artar. Sonra kabri kemikleri birbirine girinceye onu sıkar. Rasûlullah (s.a) Allah Azze ve Celle'nin "*Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir geçimi olacak ve biz onu kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz*" ayetinde sözünü ettiği geçimliğin bu olduğunu haber vermiştir.[2305] Kâfire, kabirde 99 devasa yılan musallat edilecektir. Bu yılanlar onu, kıyamete kadar ısırıp duracaklardır. Hz. Peygamber (s.a) bu yılanlardan birinin nefesi dünyaya ulaşsa hiçbir yeşilliğin bitmeyeceğini bildirmiştir.[2306]

Cennete girecek herkese şükrünün artması için dünyada iken Allah'ın rızasına uygun yaşamadığı takdirde gideceği Cehennem gösterilir. Aynı şekilde cehenneme girecek herkese, üzüntüsü artması için dünyada iken Allah'ın rızasına uygun yaşadığı takdirde gideceği Cennet gösterilir.[2307]

[2305] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/204 (No. 338); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 176-178 (No. 338).

[2306] Dârimî, "Rikâk", 94 (No. 2857); *Sünen-i Dârimî,* 6/101 (No. 2818). Benzer bir rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/433 (No. 11334). Muhakkik, Derrâc Ebû's-Semh'in Ebü'l-Heysem'den rivayeti konusunda zayıf olduğu için isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.

[2307] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6200); *Sahîh-i Buhârî,* 6/164 (No. 6569).

Kabir, ahiret menzillerinin ilkidir. Münker nekir melekleri kabirde kişiyi sorguya çekeceklerdir. Kişi, bu ilk sorguda başarılı olursa sonraki bâdireler daha kolay geçer. Eğer, bu ilk sorguda başarısız olursa sonraki bâdireler onun için daha çetin geçecek demektir. Kabir azabı haktır. Kabir azabını inkâr etmemek gerekir. Hatta kabir azabından Allah'a sığınmak Rasûlullah'ın (s.a) önemli sünnetlerinden biridir. Kabirde insanın bütün kemikleri çürür ancak, acbü'z-zeneb anlı kemik kalır. Öldükten sonra diriliş de bu kemik üzerinden olacaktır. Kişi, kabirde sorguya çekilecektir. Ayrıca iyilerden biri ise eğer kötülük ehli olsaydı gideceği cehennem kendisine gösterilir. Aynı şekilde dünyada kötü ahlak üzere yaşayan kişiye şayet iyilerden olsaydı gideceği cennet gösterilir. Böylelikle iyilik ehli olanın sevinci artar, kötülük ehli olanın üzüntüsü artar.

Allah, kabir suali sırasında mü'min kuluna kelime-i şehadeti getirmesini sağlayarak korur, metanetli kılar. Mü'minin ruhu, merzah aleminde yeniden diriliş gününe kadar cennetin ağaçlarında asılı duran kuş suretinde duracaktır. Mü'min kul, öldükten sonra berzah aleminde kabrinde oturur vaziyete getirilir. Kendisine güneş batıyormuş gibi gösterilir. Dünya'da namaz ehli olduğu için o gözlerini silip, 'bırakın beni de namaz kılayım' der.

2.6.3. Kıyametin alametleri

Buhârî, 35. sırada "Ref'u'l-emâne"; Buhârî, 39. sırada, Dârimî, 46. sırada "Kavlü'n-Nebi sallallahu aleyhi ve sellem 'Buistu ene ve's-sa'a kehâteyni'" bâbı; Buhârî, 40. sırada "Tülû'u'ş-şemsi min mağribihâ" bâbı açmıştır.

Emanetin (güven duygusu) kaldırılması kıyametin alametlerindendir. Emanetin kalkması ise vazifelerin ehil olmayanlara verilmesiyle gerçekleşir. Bu husus şu hadiste bildirilmiştir: Ebû Hüreyre (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: '*Emanet zayi edildiğinde kıyameti bekle*.' '(Ebû Hüreyre) onun zayi edilmesi nasıl olur Yâ Rasûlallah' diye sordu. '*İş/vazife, ehlinden başkasına verildiğinde kıyameti bekle!*' buyurdu. Bu hadise İmam Buhârî, "Ref'u'l-emâne" bâbının ilk sırasında yer vermiştir. [2308]

[2308] Buhârî, "Rikâk", 35 (No. 6131); *Sahîh-i Buhârî,* 6/141 (No. 6496). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 14/344 (No. 8730).

Emanet hasleti insanların kalplerinden bu değere sahip çıkmadıkları için adım adım alınır/silinir. Kişi uyku uyur. O uyurken emanet kalbinden silinip alınır. Bu şekilde birkaç merhalede emanet hasleti insanların kalplerinden silinip alınır. Taki emaneti yerine getirecek kimse kalmaz. Öyle ki insanlar kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunmayan bir kişiyi *"o ne akıllıdır, ne tedbirlidir, ne zerafetli bir adamdır, o ne kahramandır"* diyerek tezkiye ederler.

Huzeyfe b. Yemân yukadıraki hususları haber veren hadisi naklettikten sonra asr-ı saadet döneminde müslümanların birbirlerine hıyanet etmelerine imanlarının alıkoyduğunu; Hıristiyanları ise valilerin ortaya koyduğu adalet ve disiplin hıyanet etmekten alı koyduğunu; ancak yaşadığı son günlerde çok az kişiyle alışveriş yapabildiğini belirtmiştir.[2309] İnsanlar arasında ahlaklı, güvenilir olanların sayısı oldukça azdır.[2310]

Rasûlullah'ın (s.a) peygamber olarak gönderilmesi kıyametin alametlerindendir. İnsanlık tarihinin tamamı göz önüne alındığında Rasûlullah'ın peygamber olarak gönderilmesiyle kıyametin kopması arasında oldukça kısa bir süre bulunmaktadır.[2311]

Kıyamet alâmetlerinden bir diğeri güneşin battığı yerden doğmasıdır. *"Rabbinin bazı alametleri geldiği gün önceden inanmış ya da imamında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz."* [2312] ayeti bu anla ilgilidir. Kıyamet muhakkak kopacaktır. Hayvanını sağan kişi o sütü içemeden, eline lokmasını alan ağzına götüremeden kıyamet kopacaktır.[2313]

Ümmetin hayırlılarının bir bir ahirete göçmesi kıyametin alametlerindendir. Hasan-ı Basrî bu hususla ilgili olarak şöyle demiştir: "Kıyametin yaklaştığının

---

[2309] Buhârî, "Rikâk", 35 (No. 6132); *Sahîh-i Buhârî,* 6/141 (No. 6497). Ayrıca bk. İbn Mâce, "Fiten", 27 (No. 4053) (Zehâbü'l-emâne).

[2310] Buhârî, "Rikâk", 35 (No. 6133); *Sahîh-i Buhârî,* 6/142 (No. 6498); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/62 (No. 186); Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, 118 (No. 208). Ayrıca bk. Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 232 (No. 2547).

[2311] Buhârî, "Rikâk", 39 (No. 6138, 6139, 6140); *Sahîh-i Buhârî,* 6/144 (No. 6503); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/555 (No. 1592); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/297 (No. 523); Dârimî, "Rikâk", 46 (No. 2801).; Ayrıca bk. Tirmizî, "Fiten", 39 (No. 2213); İbn Mâce, "Fiten", 25 (No. 4040).

[2312] En'âm, 6/158.

[2313] Buhârî, "Rikâk", 40 (No. 6141) (Tülû'u'ş-şemsi min mağribihâ). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 14/418 (No. 8824).

alametlerinden biri ölümün, sizin tabaktaki en güzel hurmaları seçmeniz gibi hayırlılarınızı seçmesidir."[2314]

Emanet hasletinin –insanlar bu haslete sahip çıkmadıkları için- kaldırılması kıyamet alametlerindendir. İnsanlar arasında kaliteli olanların sayıyı oldukça azdır. Rasûlullah'ın (s.a) peygamber olarak gönderilmesi, emanetin kaldırılması, ölümün hayırlı insanları seçerek bir bir alması kıyametin alametlerindendir. Güneşin batıdan doğması kıyametin büyük alametlerinden biridir.

2.6.4. Kıyamet

İbnü'l-Mübârek, 204. sırada "Ahvâlü yevmi'l-kıyâme"; Hennâd b. Serî, 36. sırada "Yevmü'l-kıyâme" bâbı açmıştır. Tirmizî'nin "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümünün ilk bâbı "Kıyamet"tir. İbnü'l-Mübârek, 205. sırada "Mecîu ameli ibn âdem yevme'l-kıyâme" bâbına yer vermiştir. İbn Mâce, 35. sırada "Mâ yürcâ min Rahmetillahi yevme'l-kıyame" bâbına yer vermiştir.

Buhârî, 44. sırada "Yakbizullahu'l-arza yevme'l-kıyâme; 45. sırada "el-Kısaâs yevme'l-kıyâme" bâbına yer vermiştir. Buhârî, 46. sırada "Bâbu Kavlihî Azze ve celle 'İnne zelzelete's-sâ'ati şey'ün azîm', 'Ezifeti'l-âzife', 'İkterabeti's-sâ'atü'" bâbı açmıştır. Buhârî, ayrıca 47. sırada "Bâbu kavlillahi Teâlâ 'Elâ yezunnü ülâike ennehüm meb'ûsûn. li yevmin 'azîm. Yevme yekûmu'n-nâsu lirabbi'l-âlemîn"; 48. sırada ise "el-Kısâs yevme'l-kıyâme" başlığı açmıştır. Dârimî, 79. sırada "Şe'nu's-sâati ve nuzülü'r-rab tealâ" bâbı açmıştır.

İnsanlar arasında Cennet'e gireceklerin oranı binde bir kadardır. Kıyamet gününün şiddetinden çocuklar birden ihtiyarlar, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürür, insanlar bu zorluğun tesirinden sarhoş olurlar. Bu husus şu hadis-i şerifte bildirilmiştir: Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakline göre Rasûlullah (s.a) şöyle anlatmıştır "*Yüce Allah 'Ya Adem! Diye seslenir. Adem hemen cevap olarak 'Lebbeyk ve sa'deyk' (tekrar tekrar emrine hazırım ve her hayır senin iki elindedir) der. Allah Teâlâ 'Ateşe girecekleri çıkarıp gönder!' der. Adem 'Ya Rab! Ateşe gönderilecekler ne kadardır?' diye sorar. Yüce Allah 'Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu!' diye cevap verir. Bu, (o günkü şiddetli korkudan) çocuğun ihtiyarlayacağı, her gebe*

[2314] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/395 (No. 36453); *el-Musannef T,* 15/51 (No: 36453)

kadının çocuğunu düşüreceği, insanları da –sarhoş olmadıkları halde Allah'ın azabı şiddetli olduğu için- sarhoş bir durumda göreceğin gündür.

Oradakilere bu haber ağır geldi ve 'Ya Rasûlallah! Bu (binde bir) kişi hangimizdir?' diye sordular. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) '*Size müjdeler olsun! Muhakkak ki sizden bir kişiye mukabil Ye'cüc ve Me'cüc'den bin kişi (cehenneme gönderilecektir)!*' Buyurdu. Sonra da '*Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki ben sizlerin cennet ehlinin üçte biri olmanızı kuvvetle ummaktayım*' buyurdu.

Râvi dedi ki bunun üzerine biz yine Allah'a hamdettik ve tekbir getirdik. Bundan sonra Rasûlullah (s.a) '*Canım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki ben sizlerin cennet ehlinin yarısı olmanızı kuvvetle ummaktayım. Çünkü ümmetlere nispetle sizin durumunuz, siyah öküzün derisi üzerindeki beyaz kıl gibidir, yahutta eşeğin ön ayaklarının iç taraflarında bulunan daire şeklindeki mühür gibidir*.' Buyurdu."[2315]

Kıyamet o kadar dehşetli bir hadisedir ki Rasûlullah (s.a) dahi kıyametten bahsederken yüzü kızarır ve sesi yükselirdi.[2316]

Kıyamette insanlar Rablerinin huzurunda divana duracaklardır. O günün şiddetinden, zorluğundan ve güneşin yaklaştırılmasından çok terleyeceklerdir. Bu ter onların kulaklarına kadar varır. "*İnsanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır*"[2317] ayeti bu durumu haber vermektedir.[2318]

Kıyamet günü güneş insanlar bir veya iki mil yaklaştırılacaktır. Güneş adeta onları eritecektir. Onlar, kötü amellerine göre ter içinde kalacaklardır. Kiminin teri topuğuna kadar, kimimin teri diz kapaklarına kadar, kimisi ise kulaklarına kadar ter içinde kalacaklardır.[2319]

[2315] Buhârî, "Rikâk", 46; *Sahîh-i Buhârî,* 6/154 (No. 6530).

[2316] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/199 (No. 324).

[2317] Mutaffifîn, 83/6.

[2318] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/200 (No. 326).

[2319] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 2 (No. 2421); *Sünen-i Tirmizî ve tercemesi,* trc. Mollamehmedoğlu, 4/231 (No. 2536); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Ehvâl,* 73 (No. 90). Ayrıca bk. Müslim, "el-Cenne ve sıfatu na'îmihâ ve ehlihâ" 62 (No. 2864).

Ahirette Allah, her bir kulla arada tercüman bulunmaksızın konuşacaktır. O gün, kişi yaptığı amellerle baş başa kalacaktır. Bu nedenle kişi yarım hurmayla dahi olsa kendini cehennem azabından korumalıdır.[2320]

Ümmet-i Muhammed, Kur'an-ı Kerim'e ve Rasûlullah'a (s.a) iman ettikleri için kıyamet günü Allah'tan aldıkları vahyi ümmetlerine bildirdiklerine dair diğer peygamberler hakkında da şahitlik edeceklerdir.[2321] Bu durum, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan "*İşte böylece insanlığa şahitler olmanız ve Resûlün de size şahit olması için sizi mutedil bir ümmet kıldık.*" Buyruğunun tahakkuk ettiği gündür. [2322]

Samimi bir kalple getirilen Kelime-i şehadet Allah katında o denli değerlidir ki yerler gökler dolusu günah işlemiş kişinin mizanında Kelime-i Şehâdet'in sevabı bütün günahlarına ağır gelecektir.[2323]

Cebbâr olan Allah, ahirette semavât ve arzı eline alır. Buruşturup buruşturup bırakır ve "Cebbar Benim. Melik benim." Diyerek dünyadaki mütekebbirlere hadlerini bildirir.[2324] Bu durum, "*Onlar, Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün arz O'nun avucundadır; gökler de O'nun elinde dürülüp bükülmüştür.*"[2325] Ayetinde haber verilmiştir. Rasûlullah (s.a) bu durumu anlatırken minberde sağa sola o kadar meyl etmiştir ki sahabe, minberin yıkılmasından korkmuşlardır.[2326]

Kıyamet günü, her topluluk kendi taptıkları varlığın peşine düyeceklerdir. Mü'minler, Allah'a secde etmeye davet edildiklerinde secde edecekler ancak münafıklar secde etmeye güç yetiremeyeceklerdir. Batıla tapanlar taptıkları mahlukla

---

[2320] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 1 (No. 2415); Esed b. Mûsa, Kitâbü'z-zühd, 75 (No. 95). Ayrıca bk. Buhârî, "Tevhîd", 36 (No. 7074); Müslim, "Zekât", 67 (No. 1016); İbn Mâce, "Zekât", 28 (No. 1843)

[2321] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/743 (No. 1602); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/557 (No. 1598); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 497 (No. 1598); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Ehvâl*, 161 (No. 195).

[2322] Bakara, 2/143.

[2323] İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/744 (No. 1603); Ayrıca bk. Tirmizî, "İman", 17 (No. 2639); *Sünen-i Tirmizî ve Tercemesi,* trc. Mollamehmetoğlu, 4/392 (No. 2776).

[2324] İbn Mâce, "Zühd", 33 (No. 4275); *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve şerhi,* trc. Hatipoğlu, 10/568 (No. 4275).

[2325] Zümer, 39/67.

[2326] Buhârî, "Rikâk", 44 (No. 6154); *Sahihî Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/149 (No. 6519); Dârimî, "Rikâk", 79 (No. 2841); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Ehvâl,* 47 (No. 57). Ayrıca bk. Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme ve'l-cenne ve'n-nâr", 23 (No. 2787); İbn Mâce, "Sünne", 13 (No. 192).

birlikte cehenneme düşerken, Mü'minler Allah'ın nezaretinde Cennet'e gideceklerdir.[2327]

Kul, ahirette Allah ile arasında herhangi bir tercüman bulunmadan konuşacaktır. Cehennem ateşinden Allah'a sığınmak gerekir. Sadaka vermek kişiyi cehennem azabından korur. Bu nedenle Rasûlullah (s.a) yarım hurmayla da olsa cehennem azabından sakınmamızı tavsiye etmiştir.[2328]

2.6.5. Ahiret Ahvali

Bu başlık altında haşr, sûr ve ba's, hesab, arz ve kısas, sırat, Allah'ın ahirette inanan kullarına rahmeti olmak üzere beş ayrı konu ele alınacaktır.

2.6.5.1. Haşr

Dârimî, 81. Sırada "Sıfatü'l-haşr"; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümünün 3. Sırasında "Mâ câe fi şe'ni'l-haşr" bâbı açmıştır. Buhârî, 45. sırada "Keyfe'l-haşr" bâbı açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ, el-Ehvâl adlı kitabında "Zikrü'l-haşr" bâbı açmıştır.

İnsanlar, Allah'ın huzuruna yalın ayak, çıplak, yaya ve sünnetsiz olarak çıkacaklardır. Şu hadis-i şerif bu durumu haber vermektedir: İbn Abbas'ın (r.a) nakline göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Muhakkak ki sizler Allah'a yalın ayak, çıplak, yaya ve sünnetsiz olarak kavuşacaksınız.*"[2329] Bu hadisin bir benzerini İbnü'l-Mübârek de tahriç etmiştir. İbn Abbas (r.a) şöyle haber vermiştir: "Rasûlullah (s.a) bir gün nasihat etmek için kalktı ve şöyle buyurdu: '*Ey insanlar! Muhakkak sizler Allah'ın huzurunda yalın ayak ve çıplak bir şekilde haşredileceksiniz.'* Sonra şu ayeti okudu: "*Onu ilk defa yaratmaya başladığımız gibi tekrar yaratırız. Üzerimize bir vaad olarak bunu mutlaka yapacağız.*"[2330] Sonra şöyle buyurdu: '*Kıyamet günü ilk giydirilecek olan İbrahim'dir (a.s)*"[2331]

[2327] Bk. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* Yenda yay., 8/211.

[2328] Buhârî, "Rikâk", 49 (No. 6174); *Sahih-i Buhâri T,* trc. Tüfekci, 6/157 (No. 6539-6540); Esed b. Musâ, *ez-Zühd,* 75 (No. 95); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 1 (No. 2415). Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 67 (No. 1016); İbn Mâce, "Sünne", 13 (No. 185).

[2329] Buhârî, "Rikâk", 45 (No. 6159); *Sahîh-i Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/151 (No. 6524).

[2330] Enbiyâ, 21/104.

[2331] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/462 (No. 1311); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 3 (No. 2423) (Şe'nü'l-haşr); Dârimî, "Rikâk", 81 (No. 2844).

Hz. Peyamber (s.a) Mahşer'de ümmetinden bazı kişilerin Cehennem'e doğru götürüldüklerini görünce müdahale etmek isteyecek ancak onların peygamberin vefatından sonra topukları üzere dinden döndükleri belirtilerek şefaate izin verilmeyecektir.[2332]

Haşr hadisesi o kadar şiddetlidir ki bu hal, çıplak oldukları halde erkeklerin ve kadınların birbirlerine bakmalarına mani olacaktır.[2333]

Mahşerde insanlar Rablerinin huzurunda divan duracaklardır. Haşr hadisesi o kadar zor ve ağırdır ki insanlar kulaklarına kadar terleyeceklerdir. "*Onlar düşünmezler mi ki büyük bir günde (hesap vermek için) diriltilecekler! Öyle bir gün ki insanlar o günde alemlerin rabbinin huzurunda divan duracaklardır.*"[2334] Ayeti bu durumu haber vermektedir.[2335]

Mahşer yerinde güneşin yaklaştırılmasından ve o günün zorluğundan insanlar inanılmaz derecede terleyeceklerdir. Onların terleri kulaklarına kadar ulaşacaktır.[2336] Allah kıyamet gününde kâfirleri yüzleri üzerinde sürünür vaziyette haşr edecektir. Allah bunu yapmaya kâdirdir.[2337] Kıyamet gününde insanlar somun ekmek gibi beyaz bir sâha üzerinde toplanacaklardır.[2338]

Allah Teâlâ, ahirette insanları huzurunda toplayacaktır. Arşın gölgesine girmeyi hak edenlerin durumu iyi olacakken, güneşin yakıcı sıcaklığı altında kalanlar sıkıntıya düşeceklerdir. Cehhennem'e herkes uğrayacaktır. İman nuru olanlar Sırat'tan kolaylıkla geçeceklerdir. Nuru olmayanlara Cehennem çengelleri, örümcekleri musallat olacaktır.[2339]

[2332] Buhârî, "Rikâk", 45 (No. 6161); *Sahîh-i Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/151 (No. 6526); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 3 (No. 2423). Ayrıca bk. Müslim, "el-Cenne ve sıfatü na'îmihâ", 58 (No. 2860).

[2333] Buhârî, "Rikâk", 45 (No. 6162); *Sahîh-i Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/152 (No. 6527); İbn Mâce, "Zühd", 33 (No. 4276).

[2334] Mutaffifîn, 83/4, 5, 6.

[2335] Buhârî, "Rikâk", 47 (No. 6166); *Sahîh-i Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/154 (No. 6531).

[2336] Buhârî, "Rikâk", 47 (No. 6167); *Sahîh-i Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/155 (No. 6532).

[2337] Buhârî, "Rikâk", 45 (No. 6158); *Sahîh-i Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/151 (No. 6523). Ayrıca bk. Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme ve'l-cenne ve'n-nâr", 54 (No. 2806).

[2338] Buhârî, "Rikâk", 44 (No. 6156).

[2339] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/184 (No. 35751); *el-Musannef T,* 14/557 (No: 35751).

2.6.5.2. Sûr ve Ba's

Buhârî, "Rikâk" bölümünün 43. sırasında; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümünün 8. sırasında "Mâ câe fi şe'ni's-sûr" bâbı açmıştır. Dârimî, 78. sırada "Sûr" bâbı açmıştır. İbn Mâce, 33. sırada "Zikru'l-Ba's" bâbı açmıştır.

Sûr, kendisine üflenen bir boynuzdur. Şu hadis bu durumu haber vermektedir: Abdullah b. Amr (r.a) şöyle haber vermiştir: "Bir bedevi Nebî'ye (s.a) geldi ve 'Sûr' nedir diye sordu. Nebî (s.a) '*içine üflenen bir boynuzdur*' Buyurdu."[2340]

Rasûlullah'ın (s.a) Sûr'a üfürecek meleklerin emri yerine getirmeye hazır vaziyette beklediklerini bildiği için "*Boynuzcu boynuzu ağzına almış ve üfleme emri gelir gelmez derhal üflemek için izin beklemeye koyulmuşken ben nasıl safâ sürerim!*" buyurarak ümmetini uyarmıştır. Bu bilgi sahabeye ağır gelince o günün şiddetinden korunabilmek için ashabına 'Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl 'alellahi tevekkelnâ' zikrini tavsiye etmiştir.[2341]

Sûra birinci üfürülmede Allah'ın istisna tuttuğu kullar hariç bütün insanlar bayılacaklardır. Rasûlullah (s.a) ayıldığında Hz. Musa'yı arşa sıkıca tutunmuş vaziyette görecektir.[2342] Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de yer alan "*Ve Sûr'a üflenir. Bunun üzerine Allah'ın dilediği kimseler hariç, göklerde olanlar ve yerde olanlar çarpılıp yıkılırlar. Sonra Sûr'a bir daha üflenir. Bu defa onlar (kabirlerinden) hemen kalkarak bakınıp dururlar.*" [2343] ayetini haber verdiği durumdur.[2344]

2.6.5.3. Hesab, Arz ve Kısas

Veki' b. Cerrâh, 53. sırada; Tirmizî ise "Sıfatü'l-kâyame ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümünün 2. Sırasında "Mâ câe fi şe'ni'l-hisâb ve'l-kısâs" bâbı açmıştır. İmam Buharî, 48. sırada "el-Kısâs yevme'l-kıyâme" bâbı; 49. sırada "Men nûkişe'l-

[2340] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 8 (No. 2430).

[2341] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 8 (No. 2431).

[2342] Buhârî, "Rikâk", 43 (No. 6152); *Sahîh-i Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/149 (No. 6517).

[2343] Zümer, 39/68.

[2344] İbn Mâce, "Zühd", 33 (No. 4274); *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve şerhi,* trc. Hatipoğlu, 10/563 (No. 4274).

hisâb ‘uzzibe” bâbı açmıştır. Sünen-i Tirmizî’nin “Sıfatü’l-kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera‘” bölümünün 4-8 arasındaki bâbları arz ile ilgilidir.

Ahirette, kişi şu beş şeyin hesabını vermeden huzurdan ayrılamaz: İbn Mes‘ûd (r.a) Nebî’nin şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Kıyamet günü âdemoğlu beş şeyin hesabını vermeden Rabbinin huzurundan ayrılamaz. Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye harcadığından, bildikleri konusunda ne amel işlediğinden*.”[2345] Bu rivayetin diğer zühd kitaplarında Muaz b. Cebel’den mevkufen geldiği görülmektedir.[2346]

İnsanlara zulmetmiş kişi, namaz, oruç, zekât ehli olsa da kısasa tabi tutulacak ve yaptığı kötülüklere karşılık iyiliklerinden silinecektir. İyilikleri yetmezse, karşıdaki kişinin günahlarını üstlenecektir. Bu şekilde iflas ederse cehenneme atılacaktır.[2347] Kıyamet günü inceden inceye hesaba çekilen kişi helak olacaktır.[2348] Hesab günü kısas gerçekleşecektir. Öyle ki boynuzsuz davar boynuzlu davardan hakkını alacaktır.[2349] Hesap günü görelecek ilk dava kan davalarıdır.[2350] Müslüman, üzerinde başka bir din kardeşinin hakkı var ise onunla helalleşmelidir. Eğer bu dünyada helalleşmezse ahirette o kişinin günahlarından üstlenmek zorunda kalır. Çünkü kıyamette dinar veya dirhem geçerli değildir.[2351]

Kıyamet günü kafir azaptan kurtulmak için dünya dolusu altını fidye olarak vermek isteyecek ama bu çabası boşa çıkacaktır. Hatta kendisine “senden dünyada

---

[2345] Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera‘”, 1 (No. 2416).

[2346] Vekî‘ b. Cerrâh, *ez-Zühd*, 1/227 (No. 10); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/215 (No. 35839); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/375 (Men kerihe’l-binâ).

[2347] Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera‘”, 2 (No. 2419); *Sünen-i Tirmizî Tercemesi,* trc. Mollamehmetoğlu, 4/230 (No. 2534). Ayrıca bk. Buhârî, “Mezâlim”, 11 (No. 2317).

[2348] İbnü’l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/740 (No. 1600); *ez-Zühd ve’r-rekâik*, 1/465 (No. 1319); *ez-Zühd-Kalbin incelikleri*, 415 (No. 1319); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/113 (No. 35540); Buhârî, “Rikâk”, 49; Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera‘”, 5 (No. 2426).

[2349] Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera‘”, 2 (No. 2420); *Sünen-i Tirmizî Tercemesi,* trc. Mollamehmetoğlu, 4/230 (No. 2535); Esed b. Musâ, *ez-Zühd,* 79 (No. 102). Ayrıca bk. Müslim, “Birr ve sıla”, 60 (No. 2582).

[2350] Buhârî, “Rikâk”, 48 (No. 6168); *Sahîh-i Buhârî T,* 6/155 (No. 6533).

[2351] Buhârî, “Rikâk”, 48 (No. 6169); *Sahîh-i Buhârî T,* 6/155 (No. 6534); Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera‘”, 2 (Şe’nü’l-hisâb ve’l-kısâs).

bundan daha kolay olan Kelime-i tevhid getirmek istendi ancak yapmadın" denecektir.[2352]

Ümmet-i Muhammed'den yetmiş bin kişi sorgusuz sualsiz cennete girecektir. Onların bu dereceye ulaşmalarının sebebi ateşle dağlanmamaları, rukye yapmamaları, uğursuzluğa inanmamalarıdır.[2353]

Allah insana sayılamayacak kadar çok nimetler vermiştir. Kul, bu nimetlerin şükrünü eda etmek amacıyla, Allah'ın razı olacağı doğrultuda hayatını sürmeli; iş işten geçmeden kendisine verilen her türlü imkanı Allah'ın rızası doğrultusunda sarf etmelidir. Değilse Allah'ıh huzurunda kendisine verilen onca nimeti nasıl değerlendirdiği sorulan kul *"Onları biriktirdim, artırdım ve olduğundan daha fazla olarak bıraktım. Beni (dünyaya) çevir de onların hepsini sana getireyim."* demek zorunda kalır. Oysa Ahiret'te dünyaya dönmek asla mümkün değildir.[2354] Allah Teâlâ, Kendi huzuruna getirilip hesaba çekileceğini unutan kulunu azaba terk edecektir.[2355]

Kıyamet gününde insanlar Allah'ın huzurunda üç defa hesaba çekilecekler, Allah'a arz olunacaklardır. İlk ikisinde insanlar kendilerini temize çıkarmaya çalışacaklar, mazeretler ileri süreceklerdir. Sonuncusunda ise amel defterleri insanların sağından veya solundan kendilerine verilecektir.[2356]

2.6.5.4. Sırat

Buhârî, "Rikâk" bölümünün 52. Sırasında "es-Sırât cisru Cehennem" bâbı; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümünün 9. Sırasında "Mâ câe fi şe'ni's-Sırât" bâbı açmışlardır. İbn Mâce, "Zühd" bölümünün 33. Sırasındaki "Ba's" bâbında Sırat hakkında birkaç hadis tahriç etmiştir.

[2352] Buhârî, "Rikâk", 49 (No. 6173); Esed b. Musâ, *ez-Zühd,* 69 (No. 85); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Mütemennîn,* 84 (No. 146). Ayrıca bk. Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme ve'l-cenne ve'n-nâr", 52 (No. 2805).

[2353] Buhârî, "Rikâk", 50 (No. 6175); *Sahîh-i Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/157 (No. 6541); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 16 (No. 2446); İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül,* 58 (No. 25). Ayrıca bk. Müslim, "İman", 371 (No. 218).

[2354] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 2/116; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 6 (No. 2427); *Sünen-i Tirmizî Tercemesi,* trc. Mollamehmetoğlu, 4/236 (No. 2544).

[2355] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 6 (No. 2428); *Sünen-i Tirmizî Tercemesi,* trc. Mollamehmetoğlu, 4/237 (No. 2545).

[2356] İbn Mâce, "Zühd", 33 (No. 4277); *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve şerhi,* trc. Hatipoğlu, 10/570 (No. 4277).

Sırat'ın üzerinde dikenler bulunmaktadır. Bu hususu, şu hadis bildirmektedir: Ebû Saîd (el-Hudrî) (r.a)'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Sırat (köprüsü) Cehennem'in ortasının üstüne, sa'dân dikenleri gibi dikenler üzerine (kurulup) konulur. Sonra insanlar (onun üstünden) geçmeye çalışacaklar. Ardık kimisi sapasağlam (geçip) kurtulur. Kimisi o dikenle tırmalanmış olup sonra kurtulur. Kimisi de o dikene takılarak cehenneme baş aşağı atılır*."[2357]

Yerin başka bir yerle; göklerin de başka göklere dönüştürüldüğü gün insanlar Sırat üzerinde olacaklardır.[2358]

Herkes Sırat'tan geçerken Cehennem'e uğramış olacaktır. Ancak, Allah kendisinden sakınanları korur.[2359] Sırat üzerinde çengeller bulunacaktır. Bu çengeller bazı kişileri yaralarken bazılarının cehenneme düşmesine sebep olacaktır. Kıyamet gününde mü'minler hiçbir izdiham ve zorluk olmadan Allah'ı göreceklerdir. Kıyamette herkes dünyada iken her neye tapıyorsa onun peşine düşsün denilecektir. Mü'minler Rablerini bekleyecekler ve O'nun ardına düşüp Cennet'e gideceklerdir.

Mü'minler kıyamet günü rablerini ayın on dördünü zorlanmadan gördükleri gibi göreceklerdir. Allah sonsuz kerem sahibidir. Cennet'e en son girecek kuluna dahi akla hayale sığmayacak nimetler verecektir. Kıyamet günü Allah'a ortak koşanlar, Allah'tan başka ilahlara tapanlar taptıkları şeyin peşine düşeceklerdir. Müslümanlar ise Allah'a kavuşuncaya kadar bekleyeceklerdir. Bu hadiseden sonra Cehennem köprüsü kurulur. Ümmetini Sırat'tan geçirecek ilk peygamber Rasûlullah'tır (s.a). Sırat üzerinde çengeller bulunmaktadır. Bu çengeller ameli kötü olanları çekip alır.[2360]

Mü'minler, ahirette Rasûlullah'ı (s.a) Sırat üzerinde orada bulamazlarsa terazinin başında orada da bulamazlarsa havzın başında aramalıdırlar. Bu husus şu hadis-i şerifte bildirilmiştir: Enes b. Mâlik (r.a) şöyle buyurmuştur: "Ben,

---

[2357] İbn Mâce, "Zühd", 33 (No. 4280); *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve şerhi,* trc. Hatipoğlu, 10/573 (No. 4280).

[2358] İbn Mâce, "Zühd", 33 (No. 4279); *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve şerhi,* trc. Hatipoğlu, 10/572 (No. 4279).

[2359] İbn Mâce, "Zühd", 33 (No. 4281); *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve şerhi,* trc. Hatipoğlu, 10/574 (No. 4281).

[2360] Buhârî, "Rikâk", 52 (No. 6204); *Sahîh-i Buhârî T,* trc. Tüfekci, 6/168-169 (No. 6573). Ayrıca bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* 11/407 (No. 20856); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 13/143 (No. 7717).

Rasûlullah'tan (s.a) kıyamet gününde bana şefaat etmesini istedim de 'ederim' buyurdu. 'Ya Rasûlallah! Sizi nerede arayayım?' diye sordum. '*Beni ilk arayacağın zaman sırat üzerinde ara!'* buyurdu. Ben, 'Şayet sırat üzerinde sizi bulamazsam?' dedim. *'O zaman beni amel terazisinin yanında ara!'* buyurdu. Ben 'Sizi, terazinin yanında da bulamazsam?' dedim. *'O zaman beni, havuzun başında ara! Çünkü, ben bu üç yerden şaşmam (bunların birinde behemehal bulunurum)'* buyurdu."[2361]

2.6.5.5. Allah'ın ahirrette inanan kullarına merhameti

Allah'ın yüz parça rahmeti vardır. Bunlardan bir parçasını dünyadaki mahlukat arasında taksim etmiştir. Doksan dokuzunu ise ahirete alıkoymuştur. Bu husus, şu hadis-i şerifte bildirilmiştir: Ebû Hüreyre'den (r.a) nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın yüz rahmeti vardır. Onlardan bir rahmeti bütün mahlukat arasında taksim etmiştir. İşte mahlukat birbirlerine ancak o rahmet sebebiyle merhamet ederler, bu sebeple şefkatlaşırlar. Vahşi hayvan da yavrularına bu rahmet sebebiyle acır. Allah, doksan dokuz rahmeti de geciktirerek kıyamet günü (mü'min) kullarına onlarla merhamet edecektir*."[2362]

Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Bu nedenle inanan kullar Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelidirler.[2363] Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, insanların O'na kulluk etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kullar bu iki hususu hakkıyla yerine getirdikleri takdirde Allah onlara azab etmeyecektir.[2364]

Allah, merhametlilerin en merhametlisidir. Çocuğunun yanmasına razı olmayan bir anneden daha merhametlidir. Allah, hak yoldan sapıp O'na itaat etmeye tenezzül etmeyen ve kelime-i tevhidi söylemekten imtina eden azgın kulları hariç

[2361] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 9 (No. 2433); *Sünen-i Tirmizî ve Tercemesi,* trc. Mollamehmedoğlu, 4/240 (No. 2550).

[2362] İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4293, 4294); *Sünen-i İbn Mace terceme ve şerhi,* 10/536 (No. 4293); İbnü'l-Mübârek, *er-Rekâik*, 2/529 (No. 1109); *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/312 (No. 893, 894); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/614 (No. 1318, 1319); Buhârî, "Rikâk", 19 (No. 6104) (er-Recâ me'a'l-havf); Dârimî, "Rikâk", 68 (No. 2827); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-zan billah*, 120 (No. 145).

[2363] İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4295); *Sünen-i İbn Mace terceme ve şerhi,* 10/587 (No. 4295); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 138 (No. 941); İbn Ebü'd-Dünya, *Hüsnü'z-zan billah*, 44 (No. 33). Ayrıca bk: Buhârî, "Tevhîd", 55 (No. 7114); Müslim, "Tevbe", 14 (No. 2751); Tirmizî, "Deavât", 100 (No. 3543).

[2364] İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4296); Buhârî, "Rikâk", 37 (No. 6135).

diğer kullarına azap etmeyecektir.[2365] Allah, kendisinden sakınılmaya en çok layık olandır. Kendisinden sakınarak başkasına kulluk etmeyenleri bağışlamaya yine en layık olan odur.[2366]

Amel defterinde kelime-i şehadet bulununan kişi, uzunluğu göklere ulaşan 99 klasör dolusu günahı dahi olsa hiçbir şey Allah'ın isminden yüce olmadığı için amel defteri ağır basacaktır.[2367]

2.6.6. Havz ve Kevser

Buhârî, "Rikâk" bölümünün 53. Başlığı olarak; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümünün 14 ve 15. başlıklarında; İbn Mâce, "Zühd" bölümünün 36. başlığında "Havz" bâbı açmıştır.

Hennâd b. Serî, *Zühd* kitabının 16. başlığında "Mâ câe fi'l-kevser" bâbı açmıştır. Dârimî, "Rikâk" bölümünün 112. bâbında "Bâbun fi'l-Kevser" başlığı açmıştır.

Havzın büyüklüğü Medine ile San'â arasındaki mesafe kadardır. İki ucu arası bir aylık yol mesafesindedir. Havzda, yıldızların adedince bardaklar bulunacaktır. Havzın suyu sütten daha beyaz baldan daha tatlı, kokusu miskten daha güzeldir. Havzdan içenler bir daha asla susamayacaklardır. İbn Ömer (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Önünüzde bir havz vardır ki (büyüklüğü) Cerbâ ve Ezruh arası gibidir*" buyurmuştur.[2368] Enes b. Mâlik'in nakline göre Resûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz havzımın sahası Eyle ile Yemen'in San'a şehri arasındaki mesafe gibidir. Muhakkak ki havzda semanın yıldızları sayısınca ibrikler vardır*."[2369] Abdullah b. Amr'ın (r.a) nakline göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Benim havzım bir aylık yol genişliğindedir. Onun suyu sütten daha beyaz, kokusu miskten daha hoştur. Bardakları da gökyüzünün yıldızları gibi çoktur.*

[2365] İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4297); *Sünen-i İbn Mâce terceme ve şerhi,* 10/590 (No. 4297).

[2366] İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4299); *Sünen-i İbn Mâce terceme ve şerhi,* 10/591 (No. 4299).

[2367] İbn Mâce, "Zühd", 35 (No. 4300); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 2/109. Ayrıca bk. Tirmizî, "Îmân", 17 (No. 2639); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/46 (No. 9).

[2368] Buhârî, "Rikâk", 53 (6206); *Sahîh-i Buhârî T,* 6/170 (No. 6577).

[2369] Buhârî, "Rikâk", 53 (6209); *Sahîh-i Buhârî T,* 6/171 (No. 6580).

Her kim ondan içerse, o kimse artık ebediyen susamaz."[2370] Harise b. Vehb şöyle demiştir: Ben peygamberden işittim. Kendisi havzdan söz etti ve '*Onun büyüklüğü Medine ile Sanʿa arasındaki saha gibidir*" dedi. Harise'nin nakline göre Rasûlullah (s.a) "*Onun havuzu Medine ile Sanʿa arasındaki mesafe sahası kadardır*." demiştir. Müstevrid hadisin râvisine "Sen ondan kapları söylediğini işittin mi?" diye sordu. Ravi hayır diye cevap verdi. Bunun üzerine Müstevrid "Orada yıldızlar gibi kaplar görülür" dedi.[2371]

Havzın başına gelecek ilk Müslümanlar saçları dağınık, elbiseleri kirli vaziyette gelen, bazı kimseler tarafından küçük görülen ve dışlanan Muhacirlerin fakirleri olacaktır.[2372]

Havz'dan başka cennette Rasûlullah'a verilmiş Kevser ırmağı vardır. Allah Teâlâ, "*Kuşkusuz biz sana kevseri verdik*"[2373] buyurarak Hz. Peygamber'i (s.a) müjdelemiştir. Rasûlullah (s.a) da ashabına "*Havuz başında bana kavuşana kadar sabrediniz.*"[2374] buyurmuştur. İmam Buhârî, bâb başlığına taşıdığı bu ayetin altında havz hadisini naklederek havz ile kevser arasında irtibat kurmuştur. Bâbın altıncı hadisine göre kevserin iki tarafında inciden yapılan kubbeler bulunmaktadır. Toprağı misktendir.[2375]

Dünya ile cennet arasında insan idrakini aşan bir şekilde irtibat bulunmaktadır. Nitekim Rasûlullah (s.a) evi ile minberi arasındaki alanın cennet bahçelerinden bir bahçe olduğunu belirtmiştir.[2376] Bu habere göre Rasûlullah'ın minberi Havz'ın üzerindedir.

[2370] Buhârî, "Rikâk", 53 (6208); *Sahîh-i Buhârî T,* 6/171 (No. 6579); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 14 (No. 2442).

[2371] Buhârî, "Rikâk", 53 (No. 6219); *Sahîh-i Buhârî,* 6/174 (No. 6591-6592).

[2372] Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 15 (No. 2444); *Sünen-i Tirmizi ve tercemesi,* trc. Mollamehmedoğlu, 4/250 (No. 2561).

[2373] Kevser, 108/1.

[2374] Buhârî, "Rikâk", 53.

[2375] Buhârî, "Rikâk", 53 (6210); *Sahîh-i Buhârî,* 6/171 (No. 6581).

[2376] Buhârî, "Rikâk", 53 (No. 6216); *Sahîh-i Buhârî,* 6/171 (No. 6588). Ayrıca bk. Müslim, "Hacc', 500; Tirmizî, "Menâkıb", 68 (No. 3915)

Rasûlullah (s.a) Havz'a ilk ulaşan kişi olacaktır ve Havz'ın başında ümmetini bekleyecektir.[2377] Rasûlullah'ın (s.a) vefatından sonra dinde bid'atler çıkaranlar, İslam'dan irtidat edenler havzın başından uzaklaştırılacaklardır.[2378]

Kevser, Cennet nehirlerinden biridir. İki yakası altındandır. Suyu kardan daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Toprağı miskten daha güzeldir.[2379]

Kevser suresi'nde müjdelenen nehir Cennet'te yer alır. Bu nehirde pek çok hayırlar vardır. Rasûlullah'ın (s.a) Havz'ı Kevser'in üzerinde yer alır.[2380] Atâ b. Ebû Rabâh, Kevser'in cennette yer alan Rasûlullah'ın Havz'ı olduğunu belirtmiştir.[2381]

Kevser ırmağının kokusu misktir. İki yakasında inciden çadırlar bulunmaktadır.[2382] Kevser ırmağından içenlerin güzelliği, Kevser'in güzelliğinden fazladır.[2383]

Havzın büyüklüğü Medine ile San'â arasındaki mesafe kadardır. İki ucu arası bir aylık yol mesafesindedir. Havzda, yıldızların adedince kadehler bulunacaktır. Havzın suyu sütten daha beyaz baldan daha tatlı, kokusu miskten daha güzeldir. Havzdan içenler bir daha asla susamayacaklardır. Havzın kapları, gökteki yıldızlardan bile çoktur. Havzın başına gelecek ilk Müslümanlar Muhacirlerin fakirleri olacaktır. Rasûlullah'ın (s.a) evi ile minberi arasındaki alan cennet bahçelerinden bir bahçedir. Rasûlullah'ın (s.a) minberi Havz'ın üzerindedir. Havz'dan başka cennette Rasûlullah'a (s.a) verilmiş Kevser ırmağı vardır. Kevser'in iki tarafında inciden yapılan süslemeler bulunmaktadır.

[2377] Buhârî, "Rikâk", 53 (6205); *Sahîh-i Buhârî T,* 6/170 (No. 6576).

[2378] Buhârî, "Rikâk", 53 (No. 6215); *Sahîh-i Buhârî,* 6/173 (No. 6587).

[2379] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/108 (No. 132); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 74 (No. 132); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/562 (No. 1613); Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6168); İbn Mâce, "Zühd", 39 (No. 4335) (Sıfatü'l-cenne); Dârimî, "Rikâk", 114 (No. 2879) (Bâbun fi'l-kevser); . Ayrıca bk. Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 1 (No. 2524).

[2380] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/108 (No. 133); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 75 (No. 133). Ayrıca bk. Müslim, "Salât", 53 (No. 400); Ebû Dâvud, "Sünne", 26 (No. 4747) (Bâbun fi'l-Havz); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/345 (No. 11638).

[2381] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/561 (No. 1611).

[2382] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/109 (No. 134); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 75 (No. 134); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/561 (No. 1612); Buhârî, "Rikâk", 53; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Sıfatü'l-cenne*, 89 (No. 66). Ayrıca bk. Tirmizî, "Tefsir", 89 (No. 3359).

[2383] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/110 (No. 136); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 76 (No. 136).

Rasûlullah'ın (s.a) vefatından sonra dinde bid'atler çıkaranlar, İslam'dan irtidat edenler havzın başından uzaklaştırılacaklardır.

Kevser, adıyla anılan sûrede müjdelendiği üzere Rasûlullah'a (s.a) özel olarak verilmiş Cennet nehirlerinden biridir. İki yakası altındandır. Suyu kardan daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Toprağı miskten daha güzeldir. Bu nehirde pek çok hayırlar vardır. Rasûlullah'ın (s.a) Havz'ı, Kevser'in üzerinde yer alır. İki yakasında inciden çadırlar bulunmaktadır. Kevser ırmağından içenlerin güzelliği, Kevser'in güzelliğinden fazladır.

2.6.7. Şefaat

Hennâd b. Serî, *ez-Zühd* kitabının 22. bâbında; İbn Mâce, "Zühd" bölümünün 37. bâbında, Dârimî, "Rikâk" bölümünün 84. bâbında şefaat konusuna yer vermişlerdir. *Sahîhu'l-Buhârî*'nin "Rikâk" bölümünün "Sıfatü'l-cenne ve'n-nâr" bâbında şefaat konusuna dair rivayetler bulunmaktadır. Hennâd b. Serî, 25. sırada "el-Hurûc mine'n-Nâr" bâbına yer vermiştir.

Rasûlullah'ın (s.a) ahiretteki şefaati haktır. İnsanlar ahirette toplandıklarında Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya gidecekler ancak her biri şefaate ehil olmadıklarını söyleyeceklerdir. Nihayetinde Rasûlullah (s.a) şefaat etmesine izin verilmesi için secdeye kapanacak, Allah'ın kendisine bildireceği özel bir hamd ile Allah'ı övecektir. Böylelikle kendisine şefaat etme yetkisi verilecektir. Rasûlullah (s.a) bu yetki sayesinde Kur'ân-ı Kerim'de Cehennmem'de ebedi kalacağı bildirilen kişilerin haricindekilerin Cehennem'den kurtulmasını sağlayacaktır. Şu hadis, bu hususu haber vermektedir: Enes b. Mâlik'in (r.a) nakline göre Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur. "*Allah kıyamet gününde insanları toplar. Onlar 'içinde bulunduğumuz şu sıkıntılı durumdan bizleri kurtarması için Rabbimize karşı şefaat istesek!' derler. Ardından Adem'e (a.s) gelirler ve ona 'Sen Allah'ın kendi eliyle yarattığı, sana kendi ruhundan hayat verdiği meleklere emredip de meleklerin senin için secde ettikleri kimsesin. Sen, bizim için Rabb'inin huzurunda şefaat et!' derler. Adem de 'Ben buna ehil değilim' der ve o işlemiş olduğu hatasını zikreder. 'Siz Allah'ın görderdiği ilk resul olan Nuh'a gidin' der. Sonra onlar Nuh'a (a.s) giderler. Nuh işlemiş olduğu hatasını anar ve 'Ben buna ehil değilim. Siz Allah'ın kendisini bir dost edindiği İbrahim'e gidin' der. Akabinde onlar İbrahim'e*

(a.s) gelirler. İbrahim de işlediği hatasını anarak 'Ben buna ehil değilim. Siz Yüce Allah'ın kendisi ile konuştuğu Musa'ya gidin' der. Musa (a.s) onlara 'ben buna ehil değilim' der. Sonra işlediği hatasından söz eder ve 'siz İsa'ya (a.s) gidin' der. Akabinde İsa'a (a.s) gelirler. O da 'ben buna ehil değilim, siz Muhammed'e (s.a) gidin. Allah onun geçmiş ve geri kalmış bütün günahlarını mağfiret buyurmuştur!' der. Bunun üzerine insanlar bana gelirler. Ben Rabbimin huzuruna izin isterim. Onu görünce hemen secdeye kapanırım. Allah dilediği kadar beni bu vaziyette bırakır. Sonra Allah tarafından bana 'Başını kaldır! İste, sana verilir; söyle sözün dinlenir; şefaat et şefaatin kabul olunur!' buyrulur. Ben secdeden başımı kaldırır ve Rabbimin bana öğreteceği bir hamd ile Rabbime hamd ederim. Sonra şefaat ederim. Benim için bir sınır tayin buyurur. Sonra ben insanları ateşten çıkarır ve Cennet'e gönderirim. Sonra üçüncü veya dördüncü defada olduğu gibi döner yine secdeye kapanırım. Kur'an'ın Cehennem'de ebediyen kalmalarına hükmettiği kimseler hariç hiçbir insan kalmayıncaya kadar buna devam ederim."[2384] Bu hadis, muttefekun aleyhtir.

Rasûlullah (s.a) bir övünme maksadı olmaksızın ahirette peygamberlerin imamı olduğunu, büyük şefaat yetkisinin kendisine verileceğini bildirmiştir.[2385]

Rasûlullah (s.a) Kıyâmet gününde insanların efendisidir. Allah bütün insanları düz bir yerde toplayıp Güneş yaklaştırıldığında insanlar çok zor bir duruma düşeceklerdir. Bunun üzerine şefaat edebilecek bir peygamber aramaya başlarlar. Rasûlullah (s.a) dışında gittikleri peygamberler Allah'ın o günkü gazabının şiddetinden Şefaat'e cesaret edemezler. Rasûlullah (s.a) ise Allah katındaki üstün derecesinden ötürü şefaat talep etmek için secdeye kapanacaktır. Allah bu hususta ona –belli bir sınır çizerek- izin verecektir. Rasûlullah (s.a) dört kere Cehennem'e girip Şefaat'e layık olanları Cehennem'den çıkaracaktır. Tâ ki kalbinde arpa F iman

[2384] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6197); *Sahîh-i Buhârî,* 6/164 (No. 6565). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 19/196 (No. 12153); Müslim, "Îman", 322 (No. 193).

[2385] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/562 (No. 1617); İbn Mâce, "Zühd", 37 (No. 4314); *Sünen-i İbn Mâce,* 10/620 (No. 4314). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 35/169 (No. 21245). Muhakkik, hadisin sahih ligayrihî olduğunu belirtmiştir.; Tirmizî, "Menâkıb", 1 (No. 3613); Hâkim, *el-Müstedrek,*1/143 (No. 240).

bulunduğu halde ‘La ilahe illallah’ diyen, kalbinde zerre miktarınca hayır bulunan kişiler Cehennem’den çıkacaktır.[2386]

Rasûlullah’ın (s.a) şefaatiyle cehennemden azad olan kişiler, cennetliklerin bu durumu fark edebilecekleri bir isimle çağrılacaklardır.[2387]

Rasûlullah (s.a) ümmetinin yarısının Cennet’e alınmasıyla Şefaat etme yetkisi arasında muhayyer bırakılmıştır. Rasûlullah (s.a) daha kapsayıcı ve daha yeterli olduğu için şefaati tercih etmiştir.[2388] Rasûlullah’ın şefaati özellikle ümmetinden büyük günahlar işleyenler için tahakkuk edecektir.[2389]

Allah Teâlâ, her peygambere ümmetleri için hususi bir dua etme hakkı tanımıştır. Diğer peygamberler bu haklarını dünya hayatındayken kullanmışken Rasûlullah (s.a) bunu ahirete saklamıştır. Bu hakkını ahirette Şefaat yetkisi isterken kullanacaktır. Onun şefaati ümmetinden Allah’a şirk koşmadan ölenler için tahakkuk edecektir.[2390]

Rasûlullah (s.a) âdemoğlunun efendisidir. Kıyamet günü insanlar yeniden dirileceğinde kabrinden ilk kalkacak, ilk şefaat edecek odur. Kıyamet günü Hamd Sancağı onun elinde (s.a) olacaktır.[2391]

Ümmet-i Muhammed içinde Şefaatiyle cehennemden pek çok insanın kurtulmasını sağlayacak kullar olacaktır.[2392]

[2386] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/140 (No. 183); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 107 (No. 183); Dârimî, “Rikâk”, 84 (No. 2846).

[2387] Buhârî, “Rikâk”, 51 (No. 6198); *Sahîh-i Buhârî,* 6/164 (No. 6566).

[2388] Hennâd b. Serî, *er-Rekâik*, 1/138 (No. 181); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 105 (No. 181); İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd*, 2/113 (Muhtasar bir metinle); Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera‘”, 13 (No. 2441); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (No. 4311, 4317) (Zikru’ş-şefa‘a). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 32/ 394 (No. 19618). Muhakkik hadisin isnadının hasen olduğunu belirtmiştir.

[2389] İbn Mâce, “Zühd”, 37 (No. 4310). Muhakkik, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Bk. İbn Mâce, *es-Sünen,* 5/363, Dipnot: 2.

[2390] İbn Mâce, “Zühd”, 37 (No. 4307); *Sünen-i İbn Mâce,* 10/603 (No. 4307); İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd ve’r-rekâik,* 563 (No. 1621) Ayrıca bk. Buhârî, “Deavât”, 1 (No. 5945); Müslim, “İmân”, 338 (No. 199).

[2391] İbn Mâce, “Zühd”, 37 (No. 4308); *Sünen-i İbn Mâce*, 10/605 (No. 4308). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/451 (No. 12469). Muhakkik, isnadının ceyyid olduğunu belirtmiştir.; Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (No. 3615); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/83 (No. 82).

[2392] İbn Mâce, “Zühd”, 37 (No. 4316). Şuayb Arnavut, hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.; *Sünen-i İbn Mâce,* 10/622 (No. 4316).

Cehennemde Cüvvâniyye ve Berrâniyye isminde iki kapı bulunmaktadır. Cüvvaniyye kapısından kimse dışarı çıkamaz. Berrâniyye kapısından günahkâr mü'minler Allah'ın şefaat etmelerine izin verdiği Peygamberler, Melekler, Salih kulların şefaatiyle Allah'ın dilediği müddet kadar azab gördükten sonra çıkarlar. Kömürleşmiş olan mü'minler üzerlerine Hayat Nehri'nden su serpilince beden bütünlüğüne kavuşurlar. Sonra Hayat Nehri'nde yıkanarak azabın kalıntıları tamamen izale olur.[2393]

Bazı tevhid ehli kişiler cehennemde azab gördükten sonra şefaatler vesilesiyle cehennemden çıkarlar. Cennetlikler onların üzerine su atarlar. Bu sayede vücutları düzelir ve cennete girerler.[2394]

Rasûlullah (s.a) cehennemden en son çıkacak kişinin durumunu haber vermiştir. O kişi, Cehennem'den sürünerek çıkar. Cennete girmesi söylenince cennete yönelir ancak kendisine Cennet, kendisine dolu gösterilir. Üzülerek geri döner. Kendisine işlediği bazı günahları sorulunca bunları kabul eder. Bunun üzerine Allah Teâlâ, tâbiri caizse "dile benden ne dilersen" buyurur. Ayrıca taleplerine ilave olarak dünya ve içindekilerinin on mislinin kendisine verileceğini bildirince o kul "Sen Melik olduğun halde benimle alay mı ediyorsun?" der. Bu tablo Hz. Peygamber'in (s.a) çok hoşuna gitmiştir.[2395]

Cehennemin en üst tabakasında olanlar kendilerini azabdan kurtarması için Allah'a yalvarırlar. Nihayet cehennemden çıkarılırlar. Allah Teâlâ, cennetlik kullarına istedikleri her şeyi vereceğini taahhüt ettiği için bu kullarına da aynı şekilde istedikleri her şeyi verir.[2396]

Cennete son girecek kişinin yaşayacakları Rasûlullah'ı (s.a) güldürmüştür.[2397] Söz konusu kişinin büyük günahları gizlenip küçük günahları arz edilir. Felanca zaman sen şöye şöyle yapmadın mı? Diye sorulur. O, yaptığı hataları kabul eder. Bir yandan ise büyük günahlarının sorulmasından korkar. Sonra kendisinin hatalarına

---

[2393] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/153 (No. 205); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 119 (No. 205).

[2394] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/153 (No. 206); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 120 (No. 206).

[2395] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/154 (No. 207); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 121 (No. 207); Buhârî, "Rikâk", 51 (6202); İbn Mâce, "Zühd", 39 (No. 4339).

[2396] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/155 (No. 210); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 122 (No. 210).

[2397] Müslim, "İman", 314 (No. 190).

karşılık hasenat verilir. Bunun üzerine o kul 'benim burada göremediğim başka günahlarım var' demekten kendini alamaz.[2398]

Rasûlullah (s.a), şefaat yetkisinin hayatı boyunca kendisine iyiliği dokunan amcası Ebû Tâlib'e dahi ulaşarak, azabının hafiflemesine sebep olmasını ummuştur.[2399]

Rasûlullah'ın (s.a) ahiretteki şefaati haktır. İnsanlar ahirette toplandıklarında Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya gidecekler ancak her biri şefaate ehil olmadıklarını söyleyeceklerdir. Nihayetinde Rasûlullah (s.a) şefaat etmesine izin verilmesi için secdeye kapanacak, Allah'ın kendisine bildireceği özel bir hamd ile Allah'ı övecektir. Böylelikle kendisine şefaat etme yetkisi verilecektir. Rasûlullah (s.a) bu yetki sayesinde Kur'ân-ı Kerim'de cehennmemde ebedi kalacağı bildirilen kişilerin haricindekilerin cehennemden kurtulmasını sağlayacaktır.

Rasûlullah (s.a) bir övünme maksadı olmaksızın ahirette peygamberlerin imamı olduğunu, büyük şefaat yetkisinin kendisine verileceğini bildirmiştir. Rasûlullah (s.a) Kıyâmet gününde insanların efendisidir. Allah bütün insanları düz bir yerde toplayıp Güneş yaklaştırıldığında insanlar çok zor bir duruma düşeceklerdir. Bunun üzerine şefaat edebilecek bir peygamber aramaya başlarlar. Rasûlullah (s.a) dışında gittikleri peygamberler Allah'ın o günkü gazabının şiddetinden Şefaat'e cesaret edemezler. Rasûlullah (s.a) ise Allah katındaki üstün derecesinden ötürü şefaat talep etmek için secdeye kapanacaktır. Allah bu hususta ona –belli bir sınır çizerek- izin verecektir. Rasûlullah (s.a) dört kere Cehennem'e girip Şefaat'e layık olanları Cehennem'den çıkaracaktır. Tâ ki kalbinde arpa ağırlığınca iman bulunduğu halde 'La ilahe illallah' diyen, kalbinde zerre miktarınca hayır bulunan kişiler Cehennem'den çıkacaktır.

Rasûlullah'ın (s.a) şefaatiyle cehennemden azad olan kişiler, cennetliklerin bu durumu fark edebilecekleri bir isimle çağrılacaklardır. Rasûlullah (s.a) ümmetinin yarısının Cennet'e alınmasıyla Şefaat etme yetkisi arasında muhayyer bırakılmıştır.

[2398] Veki' b. Cerrah, *ez-Zühd,* 3/651 (No. 367) (Hisâb); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/155 (No. 211); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 123 (No. 211). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 35/313 (No. 21393); Müslim, "İman", 314 (No. 190).

[2399] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6196); *Sahîh-i Buhârî,* 6/163 (No. 6564).

Rasûlullah (s.a) daha kapsayıcı ve daha yeterli olduğu için şefaati tercih etmiştir. Rasûlullah'ın Şefaat'i özellikle ümmetinden büyük günahlar işleyenler için tahakkuk edecektir. Allah Teâlâ, her peygambere ümmetleri için hususi bir dua etme hakkı tanımıştır. Diğer peygamberler bu haklarını dünya hayatındayken kullanmışken Rasûlullah (s.a) bunu ahirete saklamıştır. Bu hakkını ahirette Şefaat yetkisi isterken kullanacaktır. Onun şefaati ümmetinden Allah'a şirk koşmadan ölenler için tahakkuk edecektir.

Rasûlullah (s.a) âdemoğlunun efendisidir. Kıyamet günü insanlar yeniden dirileceğinde kabrinden ilk kalkacak, ilk şefaat edecek odur. Kıyamet günü Hamd Sancağı onun elinde (s.a) olacaktır. Ümmet-i Muhammed içinde Şefaatiyle Cehennem'den pek çok insanın kurtulmasını sağlayacak kullar olacaktır.

Cehennem'de Cüvvâniyye ve Berrâniyye isminde iki kapı bulunmaktadır. Cüvvaniyye kapısından kimse dışarı çıkamaz. Berrâniyye kapısından günahkâr mü'minler Allah'ın şefaat etmelerine izin verdiği Peygamberler, Melekler, Salih kulların şefaatiyle Allah'ın dilediği müddet kadar azab gördükten sonra çıkarlar. Kömürleşmiş olan mü'minler Üzerlerine Hayat Nehri'nden su serpilince beden bütünlüğüne kavuşurlar. Sonra Hayat Nehri'nde yıkanarak azabın kalıntıları tamamen izale olur.

Bazı tevhid ehli kişiler cehennemde azab gördükten sonra şefaatler vesilesiyle Cehennem'den çıkarlar. Cennetlikler onların üzerine su atarlar. Bu sayede vücutları düzelir ve Cennet'e girerler.

Rasûlullah (s.a) Cehennem'den en son çıkacak kişinin durumunu haber vermiştir. O kişi, Cehennem'den sürünerek çıkar. Cennet'e girmesi söylenince Cennet'e yönelir ancak kendisine Cennet, dolu gösterilir. Üzülerek geri döner. Kendisine işlediği bazı günahları sorulunca bunları kabul eder. Bunun üzerine Allah Teâlâ, tâbiri caizse "dile benden ne dilersen" buyurur. Ayrıca taleplerine ilave olarak dünya ve içindekilerinin on mislinin kendisine verileceğini buyurunca o kul "Sen Melik olduğun halde benimle dalga mı geçiyorsun? Der." Bu tablo Peygamber Efendimiz'in (s.a) çok hoşuna gitmiştir.

2.6.8. Cennet

Buhârî, 51. Sırada "Sıfatü'l-Cenne ve'n-Nâr" bâbı; İbnü'l-Mübârek, 179. Sırada; İbn Mâce 39. sırada "Sıfatü'l-cenne" bâbı açmıştır. Buhârî, 29. Sırada "El-Cennetü akrabu ila ehadikum min şirâki naʿlihî" bâbı açmıştır. İbnü'l-Mübârek, 209. Sırada, Hennâd b. Serî ise 3. Sırada "Sıfatü Ehli'l-Cenne" bâbına yer vermiştir.

Dârimî, Rikâk bölümünün son kısmını Cennet bâblarına ayırmıştır. Söz konusu başlıklar şu şekildedir: Ebvâbü'l-cenne, "Le mevzi'u savtin fi'l-cenne…", Binâu'l-cenne, Cennâtü'l-Firdevs, Evvelü zümratin yedhulûne'l-cenne, mâ yukâlü li ehli'l-cenneti izâ dehalûhâ, Ehlü'l-cenneti ve na'îmuhâ, mâ e'addallahu li ibadihi's-sâlihîn, Ednâ ehli'l-cenneti menzilen, Ğurafü'l-cenne, Sıfatü'l-hûri'l-'iyn, Hiyâmü'l-cenne, Veledü ehli'l-cenne, Sufûfu ehli'l-cenne, Enhâru'l-cenne, Kevser, Eşcâru'l-cenne, Acve, Sûku'l-cenne, Huffetü'l-cenne bi'l-mekârih, Duhûlü'l-fukarâi'l-cennete kable'l-ağniyâ. Ayrıca "Mâ yuhricullahu mine'n-Nâr bi rahmetihî" bâbı açmıştır.

Hennâd b. Serî'nin 1 ilâ 21. bâbları Cennet ile ilgili başlıklardır. Söz konusu başlıklar şunlardır: Sıfatü hûri'l-'iyn, Sıfatü nisâi'l-cenne, Sıfatü ehli'l-cenne, Sûru ehli'l-cenne, Ta'âmu ehli'l-cenne, Şerâbu ehli'l-cenne, Merâtibu ehli'l-cenne, Enhâru ehli'l-cenne, Nahlu ehli'l-cenne, Şecerü'l-cenne, Tayru'l-cenne, Kusûru ehli'l-cenne, Mâ Câe fi'l-kevser, Kisvetü ehli'l-cenne, Menâzilü'l-enbiyâ, Menâzilü'ş-şühedâ, Kavlühû li'llezîne ahsenü'l-hüsna, Duhûlü'l-cenne.

Bollukta ve darlıkta Allah'a hamd edenler, teheccüde kalkanlar, korkarak ve umarak Allah'a yalvaranlar, kendilerine verilen rızıklardan Allah yolunda harcayanlar, ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz ve zekattan alıkoymadığı kişiler, kıyamet gününden korkanlar hesaba tabi tutulmadan Cennet'e gireceklerdir. Bu kişilerin özellikleri şu hadis-i şerifte bildirilmiştir: Esmâ bint Yezîd (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Allah Teâlâ insanları kıyamet günü tek bir yerde toplar. Onlara münadinin sesini işittirir. Onların gözlerini açar. Bir münadi kalkar ve 'Bollukta ve darlıkta Allah'a hamd edenler nerede?' diye seslenir. Onlar ayağa kalkarlar. Sayıları azdır. Hesapsız olarak cennete girerler. Sonra* "*Onlar (gece namazı için) yataklarından kalkarlar, korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan da (hayır*

yolunda) harcarlar."[2400] *Ayetindeki gibi olanlar kalksın' diye tekrar seslenir. Onlar da kalkarlar. Onların da sayıları azdır. Hesaba çekilmeden cennete girerler. Sonra münadi kalkıp 'Onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar'*[2401] *ayetindeki gibi olanlar kalksın' der. Onlar da kalkarlar, sayıca azdırlar ve hesaba çekilmeden cennete girerler. Sonra diğer insanlar hakkında emir verilir ve onlar hesaba çekilirler.*"[2402]

Rasûlullah'ın (s.a) şefaatiyle yetmiş bin veya yetmiş milyon kişi hatta daha fazlası hesaba çekilmeksizin Cennet'e girecektir. [2403] Bu kişilerin yüzleri ayın öndürdü gibi pasparlak olacaktır. Bunlar birbirlerine sımsıkı tutunmuşlar ve saf olmuş vaziyettedirler. Bunların en son safındakiler cennete girmeden ilk saftakiler girmeyecektir.[2404]

Allah kendisinden sakınanları Cehennem ateşinden koruyacaktır.[2405] Cennet ve cehennemle aramızda manevi bir perde vardır. Her ikisi de insana ayakkabısının bağcığı kadar yakındır.[2406]

Cennet insan nefsine hoş gelmeyen şeylerle, cehennem ise aksine insan nefsinin meylettiği şeylerle kuşatılmıştır. Bu nedenle insan, kendini nefsine zor gelen ibadetleri işlemeye, güzel ahlakın gereklerini yerine getirmeye zorlamalıdır. Diğer taraftan nefsine hoş gelecek tembellikten, fuhşiyattan ictinab etmelidir.[2407]

Firdevs cennetleri dört tanedir. İkisinin bütün tefrişatı altındandır. İkisininki ise gümüştendir. Adn Cenneti'ndeki mü'minlerin Rableriyle aralarında sadece

---

[2400] Secde 32/16.

[2401] Nur, 24/37.

[2402] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/134 (No. 176); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 102 (No. 176)

[2403] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/135 (No. 178); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 103 (No. 178).

[2404] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6187); *Sahîh-i Buhârî,* 6/161 (No. 6554).

[2405] Hennad b. Serî, *ez-Zühd*, 1/165 (No. 230); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 131 (No. 230); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/498 (No. 1417); İbn Mâce, "Zühd", 33 (No. 4281) (Zikru'l-ba's). Ayrıca bk. Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 163 (No. 2496).

[2406] Buhârî, "Rikâk", 29 (No. 6123); Beyhakî, Şuabü'l-iman, 12/472 (No. 97672); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 6/184 (No. 3667).

[2407] Dârimî, "Rikâk", 116 (No. 2885); *Sünen-i Dârimî,* 6/121 (No. 2846); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/228 (No. 650); Ayrıca bk. Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 21 (No. 2559).

Kibriyâ perdesi bulunmaktadır.[2408] Şehitler, ahirette Firdevs cennetine gideceklerdir.[2409]

Cennet ehlinin yiyeceği ilk yemek balık ciğerinin bir parçasıdır.[2410] Cennet ehlinin çoğunluğunu fakir Müslümanlar oluşturmaktadır. Cehennem ehlinin çoğunluğunu ise kadınlar oluşturmaktadır.[2411] Zenginler, kıyamette hesap vermek üzere alıkonulacaklardır.[2412]

Cennet ehli yüz yirmi saftır. Bunların seksenini Ümmet-i Muhammed oluşturacaktır.[2413]

Allah'ın ahirette mü'min kullarına vereceği en üstün nimet onlardan razı olmasıdır. Allah, ahirette bir gün Cennet ehline onlardan razı olduğunu ve onlara bir daha asla kızmayacağını müjdeleyecektir.[2414]

Cennette Tûbâ ağacı vardır. Bu ağacın büyüklüğü insan idrakinin sınırlarını aşmaktadır.[2415]

Cennetliklerin dereceleri arasındaki fark, dünya ile yıldızlar arasındaki mesafe kadar büyüktür.[2416] Cennet ehli kendilerinden daha yüksekte bulunan kişilerin makamlarını insanların gökte inci gibi parlayan yıldızları görmeleri gibi göreceklerdir.[2417]

Muhacirlerin fakirleri Cennet'e, zenginlerinden kırk yıl önce gireceklerdir.[2418]

[2408] Dârimî, "Rikâk", 100 (No. (2864); *Sünen-i Dârimî,* 6/106 (No. 2825).

[2409] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6184); *Sahîh-i Buhârî,* 6/160 (No. 6550).

[2410] Buhârî, "Rikâk", 51.

[2411] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6180); *Sahîh-i Buhârî,* 6/159; Muafâ b. İmrân, *ez-Zühd,* 245 (No. 104); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 172 (No. 1171); Hennâd b. Serî, 1/171 (No. 246); Tirmizî, "Sıfatü Cehennem", 11 (No. 2602).

[2412] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6181).

[2413] Dârimî, "Rikâk", 111 (No. 2877); *Sünen-i Dârimî,* 6/116 (No. 2838); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/548 (No. 1572); Tirmizi, "Sıfatü'l-Cenne", 13 (No. 2546); İbn Ebü'd-Dünya, *Hüsnü'z-zan billah*, 84 (No. 74).

[2414] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6183); *Sahîh-i Buhârî,* 6/160 (No. 6549).

[2415] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6185); *Sahîh-i Buhârî,* 6/161 (No. 6552); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 1/523 (No. 1485); Tirmizî, "Sıfatü'l-cenn", 1 (No. 2523); İbn Mâce, "Zühd", 39 (No. 4332).

[2416] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6188); *Sahîh-i Buhârî,* 6/161 (No. 6555).

[2417] Dârimî, "Rikâk", 106 (No. 2872); *Sünen-i Dârimî,* 6/113 (No. 2833).

[2418] Dârimî, "Rikâk", 117 (No. 2886); *Sünen-i Dârimî,* 6/123 (No. 2847); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/ 385 (No. 11792).

Cehennemde azap görenler arasında kalplerinde hardal tanesi ağırlığınca iman bulunan kişiler, ateşten kapkara kesilmiş halde cehennemden çıkartılacaklar ve 'hayat nehri'ne daldırılacaklardır. Bu sayede kömürleşmiş bedenleri yeniden hayat bulacaktır.[2419] Bu kişilerin sonradan cehennemden azad olundukları cennetlikler tarafından bilinecektir.[2420]

Cennetteki kırbaç kadar yer dünya ve içindekilerden hayırlıdır. Kim Cehennem'den uzaklaştırılıp Cennet'e konursa kurtuluşa erer. "*O zaman kim (Cehennem) ateşinden uzaklaştırılır, Cennet'e konursa, o kurtulmuştur*"[2421] bu hususu haber vermektedir.[2422]

Cennete girecek herkese şükrünün artması için dünyada iken Allah'ın rızasına uygun yaşamadığı takdirde gideceği Cehennem gösterilir. Aynı şekilde cehenneme girecek herkese, üzüntüsü artması için dünyada iken Allah'ın rızasına uygun yaşadığı takdirde gideceği Cennet gösterilir.[2423]

Cehennemden en son çıkıp Cennet'e en son girecek kişiye Allah, dünya ve onun içindekilerinin on misli kadar nimet verecektir.[2424]

Kul, Cennet'e girmek istedikçe Cennet de o kulu Allah'tan ister. Kul, Cehennem'den Allah'a sığındıkça Cehennem de o kulun kendisinden kurtulması için Allah'a yalvarır.[2425]

Cennet'in sekiz kapısı bulunmaktadır.[2426] Cennette, süt, bal ve sarhoş etmeyen özel bir içecek nehri vardır.[2427]

[2419] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6192); *Sahîh-i Buhârî,* 6/163 (No. 6560).

[2420] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6191); *Sahîh-i Buhârî,* 6/162 (No. 6559).

[2421] Âl-i İmrân, 3/185.

[2422] Dârimî, "Rikâk", 99 (No. 2862); İbn Mâce, "Zühd", 39 (No. 4330).

[2423] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6200); *Sahîh-i Buhârî,* 6/164 (No. 6569).

[2424] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6201); *Sahîh-i Buhârî,* 6/166 (No. 6569).

[2425] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/133 (No. 173); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 100 (No. 173).

[2426] Dârimî, "Rikâk", 96 (No. 2860); *Sünen-i Dârimî,* 6/103 (No. 2821); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Sıfatü'l-cenne*, 167 (No. 224).

[2427] Dârimî, "Rikâk", 111 (No. 2879); *Sünen-i Dârimî,* 6/116 (No. 2839); Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 27 (No. 2571). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/246 (No. 20051). Muhakkik, hadisin isnadının hasen olduğunu belirtmiştir.

Cennetin tuğlaları altın ve gümüştendir. Harcı son derece güzel kokan misktir. Süslemeleri yakut ve incilerdendir. Toprağı safrandır. Cennete giren bolluk içinde yaşar. Asla sıkıntı çekmez ve yoksulluk görmeden ebediyen orada kalır. Giysileri hiç eskimez ve kendisi asla yaşlanmaz.[2428]

Cennette de çarşılar bulunmaktadır. Bu çarşılar misktendir. Ayrıca Cennet ehlinin gün be gün güzellikleri artacaktır.[2429]

Yedinci kat semanın sonunda yer alan Sidretü'l-müntehâ ağacının yaprakları ve meyveleri son derece büyüktür. Bu ağacın dibinden dört nehir akmaktadır. Bunların ikisi cennette kalırken ikisi ise dünyaya akmaktadır.[2430]

Cennnet ehli her yönden dünyadaki yüz adam gücünde olacaktır. Cennet ehli helâya gitmeyecektir. Bu ihtiyacını terleme yoluyla giderecektir.[2431]

Cennet ehli cennette gençliklerinin en güzel çağında, en güzel surette, kılsız, tüysüz ve gözleri sürmeli olacaktır. Yaşlanmayacaklar ve giysileri eskimeyecektir.[2432]

Mü'minler, dünyada yapmış oldukları salih ameller, iyiliklerden ötürü cennetin varisi olacaklardır.[2433] Mü'minler, cennette dert ve kedere düçar olmayacaklar; yaşlanmayacaklar, hastalanmayacaklar ve yokluk görmeyeceklerdir.[2434]

Ümmet-i Muhammed içinde Cennete ilk girecek zümrenin yüzleri ayın on dördü gibi parlak olacaktır. Cennette insanlar tuvalet ihtiyacı duymayacaklardır.

[2428] Dârimî, "Rikâk", 99 (No. 2863); *Sünen-i Dârimî,* 6/105 (No. 2824); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/380 (No. 1075); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/106 (No. 130); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Sıfatü'l-cenne*, 43 (No. 4). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/464 (No. 9744). Muhakkik, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.; Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 2 (No. 2526).

[2429] Dârimî, "Rikâk", 115 (No. 2883); *Sünen-i Dârimî,* 6/121 (No. 2844); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/524 (No. 1491). Enes b. Mâlik'ten mevkuf olarak gelmiştir.

[2430] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/99 (No. 117); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 66 (No. 117). Ayrıca bk. Buhârî, "Fedâilü's-sahâbe", 71 (No. 3674). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/374 (No. 17834).

[2431] Dârimî, "Rikâk", 104 (No. 2867); *Sünen-i Dârimi,* 6/109 (No. 2828).

[2432] Dârimî, "Rikâk", 104 (No. 2868); *Sünen-i Dârimi,* 6/110 (No. 2829).

[2433] A'râf, 7/43. (Feyizli, *Feyzu'l-furkân,* 154).

[2434] Dârimî, "Rikâk", 103 (No. 2866); *Sünen-i Dârimî,* 6/108 (No. 2827); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/400 (No. 11905); Müslim, "Cenne", 22 (No. 2837).

Sümkürme, tükürme gibi beşeri özellikler bulunmayacaktır. Terleri misk gibi kokacaktır. Cennet ehlinin kullanacağı eşyalar dahi altın ve gümüşten olacaktır. Vücutları Hz. Adem'inki gibi altmış zira uzunluğunda olacaktır.[2435] Kendilerine nefes almaları ilham edildiği gibi Allah'ı tesbih etmeleri ve Allah'a hamd etmeleri kendilerine ilham edilecektir.[2436]

Cennette, mü'min kulun eşlerinin bulunduğu çadırlar bulunmaktadır. Bu çadırlar inciden imal edilmiştir.[2437]

Cennette mü'minler için eşsiz güzellikte hûrîler vardır. Bu hûriler *"Bizler ebedileriz, asla yok olmayız. Bizler nimetler içindeyiz, yokluk nedir bilmeyiz. Bizler Rabbimizden razıyız, asla öfkelenmeyiz. Bizim olan ve kendilerinin olduğumuz kimselere ne mutlu!*" sözlerini terennüm edeceklerdir. Ayrıca, Cennet'te erkek ve kadın suretlerinin bulunduğu bir çarşı bulunmaktadır. Cennet ehli bu çarşılara gidip hoşuna giden bir sûrete girebilecektir. [2438]

Cennet kadınları son derece güzel ten rengine ve vücut yapısına sahip olacaklardır. Allah onlar hakkında *"Sanki onlar yakut ve mercandırlar*."[2439] buyurmuştur.[2440]

Dünya hayatında yaşlanmış, derisi büzüşmüş, güzelliğini kaybetmiş kadınlar "*Gerçekten biz, hurileri apayrı biçimde yeniden yarattık*."[2441] ayetinde buyrulduğu üzere Cennet'te yeni bir yaratılışla yaratılacaklar ve son derece güzel hale geleceklerdir.[2442]

[2435] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/549 (No. 1575); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/70 (No. 55); İbn Mâce, "Zühd", 39 (Sıfatü'l-cenne).

[2436] Dârimî, "Rikâk", 104 (No. 2869); *Sünen-i Dârimi,* 6/110 (No. 2830).

[2437] Dârimî, "Rikâk", 109 (No. 2875). Ayrıca bk. Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8 (No. 3071).

[2438] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/52 (No. 9); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 26 (No. 9); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/523 (No. 1487); İbn Ebü'd-Dünya, *Sıfatü'l-cenne*, 183 (No. 252). Ayrıca bk. Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 15 (No. 2550).

[2439] Rahman, 55/58.

[2440] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/54 (No. 11); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 27 (No. 11); Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 5 (No. 2533).

[2441] Vâkıa 56/35.

[2442] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/57 (No. 21); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 30 (No. 21); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Sıfatü'l-cenne*, 198 (No. 284). Ayrıca bk. Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân", 56 (No. 3296). Tirmizî, hadisin garib olduğunu, Musa b. Ubeyde er-Rakkâşi'den başka merfu tarikini bilmediğini, bu ravinin zayıf bulunduğunu belirtmiştir.

Cennette dünyada iken güzel söz söyleyen, yemek yediren, selamı yayan ve teheccüd namazı kılanlar için çok güzel, saydam köşkler verilecektir.[2443]

Rasûlullah (s.a) ashabından bazılarını cennetle müjdelemiştir. Hz. Ömer onlardan biridir. Hz. Ömer'in Cennet'teki köşkü altındandır.[2444] Sa'd b. Muâz (r.a) cennetliktir. Onun cennetteki mendilleri dünyadaki ipekten kat kat üstündür.[2445]

Allah, salih kulları için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir insanın aklına gelmeyen nimetler hazırlamıştır. "*Artık, yaptıklarına bir karşılık olarak, onlar için göz aydınlığı nice (nimetlerin) saklandığını hiç kimse bilmez.*"[2446] Ayeti bu hususu haber vermektedir.[2447] Cennette derecesi en altta bulunan kişinin dahi evi inciden yapılmıştır.[2448]

Ahirette, ölüm bir koç suretinde getirilir. Cennet ile Cehennem arasında boğazlanır. Böylelikle cennetlikler cennette, cehennemlikler cehennemde ebedi kalacaklarını anlamış olurlar. Bu durum cennet ehlinin sevincini; cehennem ehlinin hüzün ve kederini artırır.[2449]

Allah Teâlâ, Cennetlik kullarının dünyada iken çok hoşlandıkları şeyleri Cennet'te var edecektir. Örneğin deveyi çok seven kulları için kendilerini istedikleri yere götüren yakuttan develer var edecektir.[2450] Cennet ehlinden bir kişi orada bir çocuğu olmasını istediğinde bütün aşamalar birden gerçekleşecektir.[2451]

[2443] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/103 (No. 123); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 70 (No. 123).

[2444] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/104, (No. 127); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 71 (No. 127). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/103 (No. 12046). Muhakkik, hadisin Buhari ve Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu belirtmiştir.

[2445] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/114 (No. 143, 144); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 80 (No. 143, 144).

[2446] Secde, 32/17. (Feyizli, *Feyzu'l-Furkân,* 415).

[2447] Dârimî, "Rikâk", 104 (No. (2870); *Sünen-i Dârimî*, 6/111 (No. 2831); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/49 (No. 2); İbn Mâce, "Zühd", 39 (No. 4328). Ayrıca bk. Müslim, "Cenne", 2 (No. 2824); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 33 (No. 3197).

[2448] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/104 (No. 126); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 71 (No. 126); İbn Ebü'd-Danyâ, *Sıfatü'l-cenne*, 144 (No. 179).

[2449] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6182); *Sahîh-i Buhârî,* 6/160 (No. 6548).

[2450] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/83 (No. 84); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 53 (No. 84).

[2451] Dârimî, "Rikâk", 110 (No. 2876); *Sünen-i Dârimî,* 6/115

2.6.9. Cehennem

İbnü'l-Mübârek er-Rekâik kitabının 80. Bâbında; İbn Mâce, "Zühd" bölümünün 38. sırasında "Sıfatü'-Nâr" başlığı açmıştır. Buhârî, 51. Sırada "Sıfatü'l-Cenne ve'n-Nâr" bâbı açmıştır.

Hennâd b. Serî konuyla ilgili olarak 25 ila 33 numaralı bâblar arasında şu başlıklara yer vermiştir: el-Hulûd fi'n-Nâr ne'ûzü billahi minhu, Vürûdü'n-nâr, Sıfatü harri'n-nâr, Sıfatü'n-nâr ve ka'rihâ, Mâ e'addallahu li ehli'n-nâri mine'l-azâb, Evdiyetü Cehennem ve şerâbühâ, Halku ehli'n-nâr ve elvânihim, Ehvenü ehli'n-Nâr azâben.[2452]

Dârimi ise 89 ila 95. bâblar arasında Vürûdü'n-nâr, Tahzîru'n-nâr, "Dehalet imraetün en-nâra fî hirratin", Fî şiddeti azâbi ehli'n-nâr, Evdiyetü Cehennem başlıkları açmıştır.

Rasûlullah (s.a) ashabını ve ümmetini Cehennem ateşinden şiddetli bir şekilde sakındırmıştır. Şu hadis-i şerif bu durumu haber vermektedir: Nuʿmân b. Beşir (r.a) şöyle haber vermiştir: "Ben Rasûlullah'ı (s.a) hutbe irad ederken işitmiştim. Derken o '*Ben sizi (cehennem) ateşine karşı uyardım! Ben sizi ateşe karşı uyardım! Ben sizi ateşe karşı uyardım!*' buyurdu ve bunu (yüksek sesle) söylemeye devam etti. Öyle ki çarşı-pazardakiler benim bulunduğum yerde olsalardı, onu mutlaka işitirlerdi. Sonunda Hz. Peygamber'in (s.a) üzerinde olan abâ ayaklarının yanına düştü."[2453]

Cehennem nefsin hoşuna giden arzularla çevrilidir. Kim helal olmayan bu arzuların peşine düşerse Cehennem azabına düçâr olur.[2454]

Cehennem azabından sakınmak gerekir. Rasûlullah dahi Cehennem ateşinden Allah'a sığınmıştır. Sadaka vermek, iyilik yapmak Cehennem ateşini söndürür. Bu nedenle yarım hurmayla bile olsa Cehennem ateşinden sakınmak gerekir.[2455]

[2452] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/157-188.

[2453] Dârimî, "Rikâk", 91 (No. 2854); *Sünen-i Dârimî,* 6/98 (No. 2815).

[2454] Buhârî, "Rikâk", 28 (No. 6112); *Sahîh-i Buhârî,* 6/137 (No. 6487); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, 1/228 (No. 650); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/171 (No. 244) (Sıfatü harri'n-Nâr).

[2455] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6195); *Sahîh-i Buhârî,* 6/163 (No. 6563); İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* 227 (No. 644); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 2/520; İbn Ebü'd-Dünya, *es-Samt*, 179 (No. 314). Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 66 (No. 1016) ; İbn Mâce, "Zekât", 28 (No. 1843)

Kul, ahirette Allah ile arasında herhangi bir tercüman bulunmadan konuşacaktır. Kişi, dünya hayatında kendini bu güne hazırlamalıdır. Bu amaçla gücünün yettiği kadar iyiliklerini çoğaltıp kötülüklerden uzak durmalıdır.[2456]

Cehennemlikler, düçar oldukları azapdan kurtulabilmek için dünya ve içindekilerin tamamını fidye olarak vermek isteyecekler ancak Allah Teâlâ, vakti zamanında kendilerinden bundan çok daha kolay olanı yani kendisine şirk koşmamalarını istediği halde bunu yerine getirmediklerini söyleyecektir.[2457]

Cehennem ehlinin azabı en hafif olan kişisine ayaklarının altına iki kor konulacak veya ateşten ayakkabı giydirilecektir. Bu korlar veya ayakkabılar sebebiyle onun beyni kaynar,[2458] kulakları ve dişleri kor ateş gibi olur. İç organları ayaklarının dibine akar. Diğer organları da benzer duruma gelir.[2459]

Cehennemlikler o kadar çok ağlayacaklar ki sonunda gözyaşları tükenecek ve kan ağlamaya başlayacaklardır.[2460] Ahirette kâfirin bedeni azâbı daha fazla hissetmesi için büyütülecektir.[2461]

Cehennem, kendisine atılan bir taşın yetmiş sene boyunca düştükten sonra ancak dibi bulabileceği bir derinliğe sahiptir. Bu derinlik, insan hayalinin sınırlarını aşmaktadır.[2462]

Cehennemde ateşle azabın yanında soğukla da azab edilecektir. Dünyada görülen en sıcak ve en soğuk günler Cehennem'deki bu durumun küçük bir örneğidir.[2463]

[2456] Buhârî, "Rikâk", 49 (No. 6174); *Sahih-i Buhâri T,* trc. Tüfekci, 6/157 (No. 6539-6540); Esed b. Musâ, *ez-Zühd,* 75 (No. 95); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'", 1 (No. 2415); , Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 67 (No. 1016); İbn Mâce, "Sünne", 13 (No. 185).

[2457] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6189); *Sahîh-i Buhârî,* 6/162 (No. 6557).

[2458] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6193, 6194); *Sahîh-i Buhârî,* 6/163 (No. 6561, 6562); Esed b. Musa, *ez-Zühd,* 17 (No. 5); Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* 323 (No. 2362); Tirmizî, "Sıfatü Cehennem", 12 (No. 2604).

[2459] Hennad b. Serî, *ez-Zühd*, 1/193 (No. 309); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 161 (No. 309); Esed b. Mûsâ, *ez-Zühd*, 20 (No. 8); Dârimî, "Rikâk", 120 (No. 2890).

[2460] Hennad b. Serî, *ez-Zühd*, 1/194 (No. 311); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 161 (No. 311).

[2461] Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6185); *Sahîh-i Buhârî,* 6/160 (No. 6551).

[2462] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/174 (No. 129); *ez-Zühd-Hadislerle İslami hayat*, 140 (No. 249).

[2463] Dârimî, "Rikâk", 119 (No. 2887); *Sünen-i Dârimî,* 6/124 (No. 2848); Hennad b. Serî, *ez-Zühd*, 1/169 (No. 240) (Sıfatü harri'n-Nâr); İbn Mâce, "Zühd", 38 (No. 4319). Ayrıca bk. Buhârî, "Bed'ü'l-Halk"; 10 (No. 3087); Tirmizî, "Sıfatü Cehennem", 9 (No. 2592).

Allah Teâlâ, Cehennemlik kulunu somut bir ateş olmaksızın dahi yakabilir. Dünyadaki ateşli hastalıklar bu duruma birer örnektir. Bu nedenle, insanlar ateşli hastalıklara yakalandıklarında Cehennem'i tefekkür etmeliler ve ibret almalıdırlar.[2464]

Dünya'da yer alan en güçlü ateş dahi ancak Cehennem ateşinin yetmiş cüz'ünden bir parçadır. İnsanlar, dünyadaki ateşlere bakıp Cehennem ateşinin şiddetini tefekkür etmeli, netice olarak Allah'a şirk koşmaktan, büyük günahlar işmekten, küçük günahlarda ısrar etmekten uzaklaşmalı; Allah'ın rızası doğrultusunda bir hayat sürmelidirler.[2465]

İnsanlar, hangi günahın kendisini Cehennem'e sürükleyeceğini bilemeyecekleri için günahlar konusunda son derece dikkatli olmalıdırlar. Allah'ın yarattığı canlılara işkence etmek, onların ölümüne kasıtlı sebep olmak büyük günahlardandır.[2466]

Cehennemlikler, Cennet ehline kendilerine verilen nimetlerden biraz da olsa vermeleri için yalvalaracaklardır.[2467] Ancak Cennetlikler bu talebe karşı "*Doğrusu Allah bunları kafirlere haram kılmıştır*"[2468] diyerek cevap vereceklerdir.[2469]

Rasûlullah (s.a) ashabını ve ümmetini Cehennem ateşinden şiddetli bir şekilde sakındırmıştır. Cehennem azabından sakınmak gerekir. Rasûlullah dahi Cehennem ateşinden Allah'a sığınmıştır. Sadaka vermek, iyilik yapmak Cehennem ateşini söndürür. Bu nedenle yarım hurmayla bile olsa Cehennem ateşinden sakınmak gerekir. Kul, ahirette Allah ile arasında herhangi bir tercüman bulunmadan konuşacaktır. Sadaka vermek kişiyi cehennem azabından korur. Çünkü

[2464] Dârimî, "Rikâk", 55 (No. 2811); *Sünen-i Dârimî,* 6/59 (No. 2772). Ayrıca bk. Tirmizî, "Tıb", 25 (No. 2074); İbn Mâce, "Tıb", 19 (No. 3471).

[2465] Dârimî, "Rikâk", 120 (No. 2889); *Sünen-i Dârimî,* 6/125 (No. 2850); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 1/167 (No. 234) (Sıfatü harri'n-Nâr); İbn Mâce, "Zühd", 38 (No. 4318) (Sıfatü'n-nâr); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Sıfatü'n-nâr*, 99 (No. 148). Ayrıca bk. Tirmizî, "Sıfatü Cehennem", 7 (No. 2589).

[2466] Dârimî, "Rikâk", 93 (2856); *Sünen-i Dârimî,* 6/100 (No. 2817); Hennâd b. Serî, *ez-Zühd*, 2/622 (No. 1341) (Bâbu'r-rahme); İbn Mâce, "Zühd", 30 (No: 4256) (Zikru't-Tevbe) Ayrıca bk. Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 16 (No. 3140); Müslim, "Selâm", 152 (No. 2243).

[2467] A'râf, 7/50.

[2468] A'râf, 7/50.

[2469] Hennâd b. Serî, *ez-Zühd,* 1/186 (No. 288); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 19/241 (No. 35918); *el-Musannef T,* 14/607 (No. 35918).

Cehennemlikler, düçar oldukları azabdan kurtulabilmek için dünya ve içindekilerin tamamını fidye olarak vermek isteyecekler ancak Allah Teâlâ, vakti zamanında kendilerinden bundan çok daha kolay olanı, Kendisi'ne şirk koşmamalarını istediği halde bunu yerine getirmediklerini söyleyecektir.

Cehennem ehlinin azabı en hafif olan kişisine ayaklarının altına iki kor konulacak veya kendisine ateşten iki ayakkabı giydirilecektir. Bu azab sebebiyle onun beyni kaynayacak, kulakları ve dişleri kor ateşe dönüşecek, iç organları ayaklarının dibine akacaktır.

Allah'ın bağışlaması ve kullarından izin verdiği kişilerin şefaatleri vesilesiyle Cehennemden çıkarılacaklar kurtulduktan sonra ölüm Cennetlikler ve Cehennemlik'lerin şahitliğinde öldürülür. Böylelikle bulundukları yerde ebedi kalacaklarını anlarlar. Cehennemlikler o kadar çok ağlayacaklar ki sonunda gözyaşları tükenecek ve kan ağlamaya başlayacaklar. Ahirette kâfirin bedeni azâbı daha fazla hissetmesi için büyütülecektir.

Cehennem, kendisine atılan bir taşın yetmiş sene boyunca düştükten sonra ancak dibi bulabileceği bir derinliğe sahiptir. Bu derinlik, insan hayalinin sınırlarını aşmaktadır. Cehennemde ateşle azabın yanında soğukla da azab edilecektir. Dünyada görülen en sıcak ve en soğuk günler Cehennem'deki bu durumun birer yansımasıdır. Allah Teâlâ, Cehennemlik kulunu somut bir ateş olmaksızın dahi yakabilir. Dünyadaki ateşli hastalıklar bu duruma birer örnektir. Bu nedenle, insanlar ateşli hastalıklara yakalandıklarında Cehennem'i tefekkür etmeliler ve ibret almalıdırlar. Dünya'da yer alan en güçlü ateş dahi ancak Cehennem ateşinin yetmiş cüz'ünden bir parçadır. İnsanlar, dünyadaki ateşlere bakıp Cehennem ateşinin şiddetini tefekkür etmeli, netice olarak Allah'a şirk koşmaktan, büyük günahlar işmekten, küçük günahlarda ısrar etmekten uzaklaşmalı; Allah'ın rızası doğrultusunda bir hayat sürmelidirler.

İnsanlar, hangi günahın kendisini Cehennem'e sürükleyeceğini bilemeyecekleri için günahlar konusunda son derece dikkatli olmalıdırlar. Allah'ın yarattığı canlılara işkence etmek, onların ölümüne kasıtlı sebep olmak büyük günahlardandır.

2.7. Genel Değerlendirme

İkinci bölümde yapılan analiz zühd kitaplarının muhtevaları esas alınarak ortaya konmuştur. İncelenen zühd kitapları taranarak tespit edilen 941 bâb başlığı "zühdün Kur'ân-ı Kerîm'den şahitleri", "zühd ve hikmet", "zühdün temel kavramları", "zühd ahlakı", "zühd ve ibâdât" ve "zühdü özendiren ölüm ve ötesi" başlıkları altında tasnif edilmiştir.

Zühd kavramı Kur'ân-ı Kerim'de "zâhidîn" olarak yalnız bir kere geçse de *Kitâbü'z-zühd'*lerin muhtevasında yer alan konuların çoğu Kur'ân-ı Kerim'de de yer almaktadır. Dahası zühd kitaplarında müelliflerin konuyla ilgili gördükleri bazı ayetlerin tefsirlerine dair rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler işlenerek "zühdün Kur'an'dan şahitleri" başlığı kaleme alınmıştır.

Zühd müellifleri arasında "hikmet" başlığına yer veren tek müellif İbn Mâce olmuştur. "Zühd ve hikmet" konusu onun bu başlıkta yer verdiği hadisler kullanılarak inşa edilmiştir. Bu başlık altında ayrıca bazı zühd kitaplarının başında vurguladıkları husus ve zühdün temel ilkeleri sayılabilecek konular ele alınmıştır.

Zühd kitaplarında konuyla ilgili yer alan rivayetlere göre Mü'minin Allah katındaki değeri çok yüksektir. Allah, mü'min kulundan yanadır. İnsana verilen en büyük iki nimet sağlık ve zamandır. Zühd, bu nimetleri Allah'ın rızası doğrultusunda İslam'a uygun değerlendirmeye dayanmaktadır. Zâhid, yaşadığı devirde unutulmuş sünnetleri ihya ederek "garib"lerden olmak arzusundadır. Zühd, aslında sünnet-i seniyye üzere yaşama gayretidir. Zâhid, bid'at olan itikat ve amellerden son derece sakınmalıdır. Ayrıca zühd dini yaşantısı kendinden üstte olana; imkanlar bakımından ise kendinden aşağıda olanlara bakmayı gerektirir. Bu yaklaşım, kişinin Müslümanlığının kalitesini artırmaya çalışmasını ve içinde bulunduğu hale şükretmeyi sağlar.

Zühd, dinde derinleşmek, dinde ince anlayış sahibi olmak için ilim öğrenmeyi gerektirir. İlim, kişiye dinini nasıl yaşayacağını öğretir. İlim öğrenmede niyet Allah'ın rızasına kavuşmak olmalıdır. Tefakkuh, kişiye ahireti konusunda nelerin faydalı nelerin zararlı olduğunu ayırabilme kabiliyeti sağlar. Zühd, Allah'ın büyüklüğünü, kainatı ve insanı yaratmadaki hikmetini, insana verdiği nimetleri,

ölümü ve hayatı, ahireti tefekkür edip buna göre hayatına çeki düzen vermeyi gerektirir. Kişinin yetkisi ve sorumluluğu altındakilere iyiliği emredip onları kötülükten alıkoyması zühdün temel unsurlarındandır.

Her dinin, felsefi düşünce sisteminin kendine has kavramları olduğu gibi zühdün de kendine has kavramları bulunmaktadır. Bu kavramlar doğrudan hadislere dayanmaktadır. Mü'min vaktini gerektiği gibi değerlendirebilmek için kendisini ilgilendirmeyen, dünya ve ahiretine fayda vermeyen şeyleri "terk" etmelidir. Allah katında dünyanın bir değeri yoktur. Cennete göre dünya son derece değersizdir. Bu nedenle mü'min de "dünya sevgisini" kalbinden çıkarmalıdır. Dünya hayatında mümkün olan en azla yetinmelidir. Lüks ve israftan uzak durmalıdır. Zühd, dünyadan yüz çevirmek, dünyaya değer vermemek, ahirete rağbet etmektir. Zühd, mü'minin kalbini rahatlatır, yükünü hafifletir. Zühd konusunda Rasûlullah'tan (s.a) sonra bize en güzel örnek ashâb-ı kirâmdır. Mal (servet) bir imtihan aracıdır. Hayatı idâme ettirmek için gereklidir ancak kişi mala hırsla yönelirse dinine zarar verir. Dünya hayatına dair uzun emellere kapılmak da kişinin dinine zarar verir. Rasûlullah (s.a) bir yıl yetecek kadar erzak biriktirmeye izin vermiştir. Bunun dışında hiç ölmeyecekmiş gibi servet yığmak doğru değildir.

Bununla birlikte zühd, dünyadan tamamen el etek çekmek, çalışmayı terk etmek, hiçbir şekilde plan yapmamak olarak anlaşılmamalıdır. Tarihte bu şekilde zühdü ve tevekkülü yanlış anlayanlar çıkmış olacak ki İbn Ebü'd-Dünyâ diğer müelliflerden farklı olarak *Islâhu'l-mâl* isminde bir kitap kaleme almıştır. Mü'min, kendisinin, bakmakla yükümlü olduğu ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmalıdır. "Ben dünyaya değer vermiyorum" diyerek Allah'ın kendisine helal yollardan verdiği rızkı telef etmemeli, o rızkı gerektiği gibi değerlendirmeli ve tasarruf etmelidir.

Uzlet, bireyin içinde bulunduğu toplum ve sosyal çevresiyle ilişkisini nasıl düzenleyeceğini belirlemeyi hedeflemektedir. Büyük fitneler zuhur ettiğinde kişi dinini korumak için toplumdan uzaklaşması gerekebilir. Normal şartlarda halkın içinde bulunup onlardan gelebilecek sıkıntılara sabretmek daha faziletli görülmüştür. Ancak, uzlet konusunda kendini toplumdan üstün görme hatasına düşülmemelidir. "İnsanlar benden zarar görmesin" yaklaşımı daha mütevazi ve riyadan uzaktır.

Kullukta ve ibadetlerde aslolan ihlas üzere olmaktır. İnsanların beğenisini kazanmak için amel işlemek riyâdır. Allah'tan başkasının rızası, beğenisi gözetildiği için riyâ bir nevi şirktir. Bu nedenle riyadan son derece sakınmak gerekir.

Sabır ve şükür, zühdün temel kavramlarındandır. Bu dünya imtihan dünyasıdır. Kişi başına gelen imtihanlara, sıkıntılara sabretmelidir. Buhârî, sabrı haramlara düşmemek için gösterilen gayreti de sabrın kapsamı dahilinde görmüştür. Allah'ın verdiği nimetlere rıza göstermek şükürdür. Kişi, Allah'ın kendisine verdiği nimetleri tefekkür ederek şükretmelidir. İnsanlara yaptıkları iyilikler karşılığında teşekkür etmek de şükrün kapsamına girer. Kul, Allah'ın takdirine razı olmalıdır. Bu erdem, Allah'a hüsnüzan beslemek ile de irtibatlıdır.

Kulun Allah ile ilişkisini düzenleyen kavramlardan biri takvâdır. Kul, Allah'ın emirlerini yerine getirmeye son derece gayret sarfetmeli, yasaklarından kaçınmaktan olabildiğince sakınmalıdır. Vera' bir şeyin haram mı helal mi olduğu konusunda hassasiyet gösterip haramlara düşmekten son derece sakınmayı ifade eder.

Zühd kitaplarında fakirliği öven başlıklar ve rivayetler bulunmaktadır. Fakir, eğer sabrederse içinde bulunduğu durum cennete girmesine vesile olur. Fakir, zengine göre kendisine verilen nimetler daha az olduğu için ahiretteki hesabı daha kolaydır. Zenginlik oldukça zor bir imtihandır ve insanı azdırabilir; kibre ve israfa sürükleyebilir. Nitekim Rasûlullah (s.a) zenginliğin de fakirliğin de şerrinden Allah'a sığınmıştır.

Zikir, kulu Allah'a yaklaştıran güzel amellerin en üstünlerindendir. Zikir Allah'ı överek, yücelterek anmaktır. Hadis kitaplarında Rasûlullah'ın (s.a) farklı zaman ve şartlarda yaptığı dualar için müstakil bölümler tertip edilmiştir. Allah'ı hatırından çıkarmamak da zikrin kapsamında yer alır. Kul, Allah'ı anmaya devam eder. Tâki Allah kulundan hoşnut olur ve O, kulunu anar. Allah'ın kulunu anması kul için en büyük fazilettir. Hamd kavramı zikir kavramıyla irtibatlıdır. Hamd, Allah'ı övmektir. Gerçekten övülmeye layık olan varlık Allah'tır. Kul ile Allah arasındaki ilişkiyi dair kavramlardan bir diğeri tevbe ve istiğfardır. Tevbe kapısı güneş batıdan doğuncaya kadar açıktır. Kul, ne denli büyük günah işlerse işlesin günahları terk edip

tevbe edebilir. Kul, hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelidir. Tevbeyi izhar etmek için "estağfirullah" (Allah'ım beni bağışla) demek gerekir. Rasûlullah (s.a) günde yetmiş veya yüz kere "estağfirullah" demiştir.

Kul, rabbini sevmelidir. Kul ile Allah arasındaki ilişki sevgi üzere olmalıdır. İnsan, kendisini yaratan, sonsuz nimetler veren rabbini sevmelidir. Allah'a hüsnüzan beslemek hubbullah ile ilişkilidir. Kul, Allah'ı güzel tanımalıdır. İslam'da kötücül tanrı anlayışı yoktur. Özellikle kişi, ölüm anı yaklaştığında Allah'ın kendisini mağfiretiyle karışlayacağını umarak Allah'ın huzuruna çıkmalıdır. Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Allah'ın rahmeti bu kadar genişken O'nun mağfiretinden ümit kesmek büyük günahtır.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın kendisine isyan eden azgın kullara vereceği cezaların büyüklüğü anlatılmıştır. Mü'min, bu nedenle Allah'tan korkmalı; Allah'a karşı gelmekten, bile bile günah işlemekten sakınmalıdır. Kulun havfı haddinden fazla olursa hayatı yaşayamaz hale gelir. Tamamen recâya yönelirse bu sefer ibadetlerde gevşeklik gösterebilir. Bu nedenle mü'min havf ile recâ arasında bulunmalıdır. Bir yandan Allah'tan korkarken diğer yandan Allah'ın mağfiretini umarak yaşamalıdır.

Haşyetullah kul ile Allah arasındaki ilişkiyi anlatan kavramlardandır. Mü'min, Allah'ın büyüklüğünü, yüceliğini, ilmini, kudretini idrak ettikçe kalbindeki haşyet duygusu artar. Bu duygu kuvvetlendiğinde, insan gözyaşı döker. Allah korkusundan ağlayan gözleri cehennem ateşi yakmaz. Allah katında akıtılan gözyaşı ile Allah yolunda akıtılan kan damlası eşittir. Hüzün, mü'minin bu dünyada genel duygusunu anlatmaktadır. Kişi, ahirette nereye gideceğini bilmediği, dünya imtihanı çetin olduğu, ahiret ahvalinin son derece zorluğunu bildiği için hüzünlenir. Bu nedenle inanan kulların çok fazla gülmeleri hoş görülmemiştir. Çok gülmek ayrıca kişinin heybetini azaltır. Ancak, bu durum Müslümanların asık suratlı insanlar olmalarını gerektirmez.

Müslümanlar, ibadetlerinde huşû üzere olmalıdırlar. Kişi, namaza durduğunda sağa sola bakmamalı, elbisesini fazla çekiştirmemeli, kıyamdayken sağa sola meyletmeden durmalıdır. Kalbiyle de bütün dikkatini Rabbine yöneltmelidir.

Uhuvvet, Müslümanların din kardeşleriyle olan ilişkisini belirlemektedir. Mü'minler birbirlerini Allah için sevmelidirler. Zor günlerinde din kardeşini yalnız bırakmamalıdır. Ayrıca selam verdiğinde selamını almalı, davetine icabet etmeli, cenazesi olduğunda iştirak etmeli, hapşırdığında hayır dua etmelidir. Müslümanın din kardeşleriyle ilişkisini tanzim eden kavramlardan bir diğeri sohbettir. Müslüman, din kardeşlerine karşı samimi olmalı, onların dertlerini, sorunlarını dinlemelidir. Dahası onları ferahlatacak, kırgınlığını, dargınlığını giderecek sözler söylemelidir. Bu husus o kadar önemlidir ki bu konuya dair İbnü'l-Mübârek *Kitâbü'r-rekâik*'te müstakil başlık açmışıtır. Kişi, imkanı ölçüsünde ailesine ve arkadaşlarına ikramda bulunmalı, yemek yedirmelidir. Ayrıca aç olan insanları doyurmak, kıyafeti olmayanları giydirmek Hak katında son derece üstün amellerdendir. Hastayı ziyaret etmek, küsleri barıştırmak, maddi olarak sıkışan din kardeşine borç vermek, alacağını ertelemek veya taksitlendirmek Allah'ın rızasına ulaştıran eylemlerdendir.

Zühd, insanın kendisiyle olan ilişkisini de düzenler. Muhalefetü'n-nefs ve'l-hevâ ve muhasebetü'n-nefs kavramları bu hususa dairdir. İnsanın nefsi, ibadetlerden uzak durmayı, hazlarını kuralsız, sınırsız yaşamayı, çıkarları neyi gerektiriyorsa onları yapmayı arzular. Bu nedenle, mü'min nefsinin ve hevâsının arzularına karşı durmalıdı, ona muhalefet etmeli ve nefsini dizginlemeyi öğrenmelidir. Nefsini, Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yaşamak üzere terbiye etmelidir. Yoksa nefsi, şeytanın da yönlendirmesiyle onu cehenneme sürükler. Ayrıca kişi, gün içinde yaptıklarının ve genel olarak yaşantısının Allah'ın rızasına uygun olup olmadığını tespit etmek için kendini hesaba çekmelidir. Nefis muhasebesini gerektiği gibi yapan kişinin ahirette gerçekleşecek olan hesabı kolaylaşır.

Zühd kitaplarında toplam 21 kavram tespit edilmiştir. Bunlardan "es-Samt ve âdâbü'l-lisân"ın 9 alt başlığı bulunmaktadır. Bu tablo, zühd-ahlak ilişkisinin gücünü ortaya koymaktadır. Bu başlıklar altında özetle şu hususlar vurgulanmıştır: Müslüman güzel ahlaklı olmalıdır. Güzel ahlak, kişiyi geceyi ibadetle geçiren gündüzü oruçla geçiren kişinin derecesine ulaştırır. Mü'min, Allah'tan ve O'nun kullarından utanmalıdır. Duş ve tuvalet ihtiyacını kapalı ortamlarda gidermelidir. Açık saçık, çirkin sözler söylemekten dilini korumalıdır. Zühd kitaplarının en çok üzerinde durduğu kavramlardan biri tevazudur. Zira, kalbinde hardal tanesi kadar

kibir bulunan cennete giremez. Müslüman, aralarında ayırım yapmaksızın din kardeşlerine karşı mütevazı olmalıdır. Kişi, elinden gayreti gösterdikten sonra ulaştığı imkanlar konusunda kanaat etmeli; hep daha fazlasını eldetme hırsına kapılmamalıdır. Müslüman, insanlarla ilişikisin hilim ve rıfk üzere tutmalıdır. Karşıdaki hata ettiğinde hemen cezalandırmaya kalkmamalıdır. Alışveriş yaparken dahi rıfk/yumuşaklık üzere hareket etmelidir. Müslüman, Allah'a, peygambere, Kur'ân'a, müslümanların idarecilerine ve genel olarak bütün müslümanlara karşı samimi ve dürüst olmalıdır. Din kardeşleri hakkında hayırdan başka bir şey düşünmemelidir.

Zühd müelliflerinin en çok üzerinde durdukları ahlâkî erdemlerden biri "hıfzu'l-lisân"dır. Diğer zühd müellifleri sadece "hıfzu'l-lisân" veya "es-Samt" bâbı açarken Hennâd b. Serî bu konuyu oldukça detaylandırmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ ise kaleme aldığı külliyat içinde en çok rivayete sahip olan *es-Samt ve âdâbü'l-lisân* kitabını kaleme alarak konuyu en detaylı şekilde kaleme alan müellif olmuştur. Buna göre söz konusu literatürde özetle şu hususlar vurgulanmıştır: Müslüman, din kardeşinin gıybetini yapmamalı, yapılan ortamda kardeşini savunmalıdır. Laf taşımak dilin afetlerindendir. Kabir azabına sebep olur. İnsanların ilişkilerini bozar. İslam namusa dil uzatmayı kesin bir dille yasaklamıştır. İkiyüzlülük, kişiyi münafıklığa götürür. Din kardeşini yüzüne karşı övmek, onun gurura kapılıp kibre düşmesine neden olacağı için doğru bulunmamıştır. Müslüman, kardeşiyle alay etmemeli, onu küçümseyen ifaderden sakınmalı ve razı olmayacağı şekilde şakalar yapmamalıdır.

Zühd müelliflerinin ele aldığı ahlâki erdemlerden bir diğeri "hizmet"tir. Özellikle, dul ve yetim gibi yardıma, desteğe ihtiyaç duyan kişilere yardımcı olmak kulu Allah'a yaklaştıran faziletlerdendir. İbn Ebü'd-Dünyâ bu konu üzerinde daha çok durmuştur. Onun kaleme aldığı *en-Nafaka ale'l-iyâl* kitabı son derece kıymeti haiz bir eserdir. Müslüman, başta ailesi olmak üzere akrabalarına ve arkadaşlarına hizmet etmekten kaçmamalı, aksine keyif almalıdır. Kişi, bir meslek öğrenmeli; bu meslek sayesinde hem insanlara faydalı olmalı hem de ailesinin geçimliğini helal yoldan kazanmalıdır. Ayrıca, çocuklarının eğitimiyle ilgilenmeli, onları İslam edebi

ve terbiyesi üzere yetirşitmeli, eşiyle arasındaki ülfet ve muhabbetini canlı tutmalı ve ev işlerinde elinden geldiğince ona yardım etmelidir.

Mü'min ameline riyâ karışmaması için "amellerini gizlemeli"; ibadetlerinin reklamını yapmamalıdır. Bu nedenle gücü yettiğince nafile ibadetlerini gizlemelidir. Selef-i sâlihin yalnızca amellerini gizlemekle kalmamış kendilerini de ellerinden geldiği kadar gizlemişlerdir. Onlar, olabildiğince şöhretten kaçınmışlardır. Tanındığı için yaşadığı şehri terk edenler dahi olmuştur.

Burada üzerinde durulması gereken ahlâkî ilkelerden bir diğeri "helal lokma yemek"tir. Kişi, rızkını helal yoldan kazanmadığı müddetçe işlediği amellerin hiçbirinden ecir kazanamaz. Bu nedenle helal lokma kazanmak, zühdün en temel ilkesi olarak kabul edilebilir. Müslüman, emanete riâyet etmeli, dâimâ "kendisine güvenilen kişi" olarak kalmalıdır. Ayrıca, sıla-i rahim bağını gözetmelidir. Cömertlik, mü'minin ahlakını güzelleştiren bir erdemdir. Cimri olmak müslümana yakışmaz. Müslüman, mert, cesur olmalı, hiçbir kimseye zulmetmemeli, her durumda adaleti tercih etmelidir.

Zühd kitaplarında "ibadet" konusu zannedildiği kadar çok detaylandırılmış bir konu değildir. İncelene zühd kitaplarında ibadetlerle ilgili toplam 9 ana başlık tespit edilmiştir. Zühd kitaplarında ibadetle ilgili şu hususlar üzerinde durulmuştur: Zühd kitaplarında ısrarla "ibadetlerde orta yolu tutmak ve devamlılık" tavsiye edilmiştir. Bu nedenle ibadetlerde aşırıya kaçmaktan sakınmak gerekir. İbadetleri fasılalarla, bir başlayıp bir bırakarak yerine getirmek de istenen bir durum değildir. Ayrıca Müslüman "yarıncılıktan" yani "sonra/ileride yaparım" demekten son derece kaçınmalıdır. Müslüman ibadetleri yerine getirirken tembel olmamalı gayretkeş olmalıdır. İbadetlerde ihlas ve samimî niyet vazgeçilmez bir unsurdur. Kişi, kendisine Kur'ân-ı Kerim virdi edinmeli, günlük belirli bir miktar kıraat etmelidir. Bakara suresi okunan eve cin ve şeytanlar giremez. Ayrıca ehli sünnet alimler tarafından kaleme alınmış meal ve tefsirlerden yararlanarak Allah'ın yüce kelamını anlamaya çalışmalıdır.

Allah'ın rızasına ermek, O'nun kurbiyyetini kazanmak isteyen kişi namazlarına hassasiyet göstermeli, farz namazlarını devamlı kılmalıdır. Fırsat

buldukça farz namazları cemaatle kılmaya özen göstermelidir. Teheccüt namazı zühd müelliflerinin özellikle vurguladıkları konulardandır. Kişi, farz namazlar gibi Ramazan orucuna da ihtimam göstermelidir. Oruç tutarkan, gıybet, dedikodu gibi oruca zarar verecek çirkin işlerden uzak durmalıdır. Zühd müelliflerinin vurguladığı bir diğer konu temizliktir. Aslında zühdü, insanın zahirini ve bâtınını temizleme gayreti olarak görmek mümkündür. Bu nedenle, Müslüman, ağız, beden, elbise ve çevre temizliğine son derece önem vermelidir.

"Ölüm ve ötesi" zühd kitaplarının ortak vurgusudur. İbnü'l-Mübârek'in kitabının daha çok son taraflarında ölüm ve ötesine dair konular yer almaktadır. Hennâd b. Serî ve Dârimi cennet ve cehennem başlıklarını oldukça detaylandıran müelliflerdendir. Buhârî, "Rikâk" bölümünün yarısını ölüm ve ötesi konusuna ayırmıştır. Tirmizî "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'" bölümünden sonra müstakil "Sıfatü'l-cenne" ve "Sıfatü'n-nâr" bölümü açmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ, 364 rivayeti muhtevî *Sıfatü'l-cenne* kitabı; 262 rivayeti muhtevî *Sıfatü'n-nâr* kitabı kaleme almıştır. Bu nedenle literatürün oluşturduğu bu veri araştırmanın ikinci bölümünün son başlığı olarak "Zühdü özendiren ölüm ve ötesi" başlığı altında işlenmiştir. Bu muhtevanın özet olarak vurgusu şudur: Dünyaya gelen herkes bir gün ölecek ve kabir suâline maruz kalacaktır. Bu dünyada Allah'ın rızası doğrultusunda yaşamışsa kabir sûaline doğru cevaplar verebilecektir. Aksi takdirde kabrinde azap görecektir. Dahası kıyamet koptuktan sonra insanlar tekrar diriltilecek, mahşer alanında toplanıp Allah'ın huzunda hesap vereceklerdir. Mü'min bu durumlarla karşılacağına kesin bir şekilde inanmalı ve hayatını İslam'a göre yaşamaya gayret etmelidir. Sürekli, ölüm ve ahiret bilinciyle yaşamalıdır. Bir diğer pencereden baktığımızda ölüm ve ahiret bilinci kişiyi kendisine verilen ömür nimetini doğru bir şekilde kullanmaya, zamanının kıymetini bilmeye, ibadetlerini hakkıyla yerine getirmeye, ahlakını güzelleştirmeye, nefis muhasebesi yapmaya, böylelikle ölümden sonrası için hazır hale gelmeye sevk eder.

SONUÇ

Zühd, kelime olarak dünyadan en azla yetinmek anlamına gelmektedir. Kavram olarak Kur'ân-ı Kerim'de yer almamaktadır. Zühd kavramına merfu hadislerde de yaygın bir şekilde rastlanmamaktadır. Ancak, zühd müelliflerinin ortaya koyduğu muhteva Kur'ân-ı Kerim'e ve muteber hadislere dayanmaktadır. Zühd kavramı, sahabe tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır ve bu durum tâbiûn neslinde zirveye çıkmıştır. Hicrî 94 yılında vefat eden Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin, günümüze yazılı kaynaklarla ulaşmayı başaran bir konuşmasında zühdü ve irtibatlı olduğu birçok kavramı kullanmıştır. Hicrî 120 yılında vefat eden Alkame b. Mersed, kendisinde zühdün zirveye çıktığını belirttiği meşhur sekiz tâbiînin isimlerini derlediği bir risale kaleme almıştır. Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'*inde zühd kitaplarına intikal etmiş 30'dan fazla başlık bulunmaktadır.

Tasnif devri başladığında muhaddisler *Kitâbü's-salât, Kitâbü'l-imân* gibi müstakil bir konuya hasredilmiş kitaplar kaleme almaya başlamışlardır. Bu türlerden biri de *Kitâbü'z-zühd*'lerdir. Bu tasnif türü, Hicrî ilk beş asır boyunca hakkında en çok kitap telif edilen konulardan biri olmuştur. Öyle ki zühd ve rikâk, hadisin altın çağının ürünleri olan *Kütüb-i Sitte* içinde müstakil bir bölüm olarak yer almayı başarmıştır. İbnü'l-Mübârek'in kitabının Nuaym b. Hammad nüshasının *Kitâbü'r-rekâik* adını taşımasından olsa gerek *Sahîhu'l-Buhârî* ve *Sünen-i Dârimî'*deki ilgili konunun başlığı *Kitâbü'r-rikâk* adını taşımaktadır.

Hadis tarihinde ilk hadis kitabı tasnif eden müelliflerden sayılan İbnü'l-Mübârek'in kaleme aldığı *Kitâbü'z-zühd* günümüze ulaşmıştır. Bu eser literatürün günümüze ulaşan ilk örneğidir ve Hüseyin b. Hasan el-Mervezî ve Nuaym b. Hammad olmak üzere iki ayrı râvi kanalıyla günümüze ulaşmıştır. İki nüsha arasında bariz farklılıklar bulunmaktadır. Nuaym b. Hammad nüshası *Kitâbü'r-rekâik* adını taşımaktadır. Bu nüshada 200'den fazla bâb başlığı bulunmaktadır. Baskısı ve çevirileriyle Hüseyin el-Mervezî nüshası daha yaygın olsa da Nuaym b. Hammad nüshasının bâb başlığı-rivayet uyumu daha başarılıdır. İbnü'l-Mübârek'in kitabı kendisinden sonra gelen müelliflerin konu tercihinde ve rivayet ağını belirlemede oldukça etkili olmuştur. Akran sayılabilecek ilk üç zühd müellifi olan İbnü'l-Mübârek, Veki' b. Cerrâh ve Mu'âfâ b. İmrân'ın en çok istifade ettikleri ve en çok

rivayet aldıkları hocalarının meşhur alim ve zâhidlerden olan Süfyan es-Sevrî olması oldukça dikkat çekicidir. Veki‘ b. Cerrâh’ın kitabı İbnü’l-Mübârek’in kitabının üçte biri kadardır. Veki‘ b. Cerrâh’ın kitabının muhtevası diğer zühd kitaplarıyla uyumludur. Ancak bu kitapta ölüm ve ahiret bahisleri bulunmamaktadır. Mu‘âfâ b. İmrân, uzun, birleşik başlıklar kullanmıştır. Fitne dönemlerinde çocuk sahibi olmayı zemmeden rivayetlerin sıhhat bakımından sorunlu olması eserin kıymetini düşürmektedir.

İbn Ebû Şeybe’nin *el-Musannef* adlı eserinde 1515 rivayeti muhtevi *Kitâbü’z-zühd* bölümü bulunmaktadır. Bu bölüm ale’r-ricâl tasnif sistemine sahiptir. Başlık-rivayet uyumu başarılıdır. Rivayetlerin “Zühdü’l-enbiyâ”, “Zühdü’n-Nebî”, “Zühdü’s-sahâbe”, “zühdü’t-tâbiîn” şeklinde tasnif edilmiş olması zühdün peygamberlerin takip ettiği ortak yol ve yaşam tarzı olduğunu göstermektedir. Bu kitaplar, aynı zamanda zühdüyle ön plana çıkan sahabîleri ve tâbiîleri belirtmesi ve kavli en çok olan kişilerin tespitini kolaylaştırması açısından son derece kıymetlidir.

Ahmed b. Hanbel’in *Kitâbü’z-zühd*’ü 2367 rivayeti muhtevidir ve ale’r-ricâl tasnif sistemine sahiptir. Bu kitap günümüze eksik olarak ulaşmıştır. Zühdü’l-enbiyâ bölümündeki rivayetler İbn Ebû Şeybe’ninkine kıyasla daha fazladır. Eserde, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel’in pek çok ilâvesi bulunmaktadır.

Hennâd b. Serî, Veki‘ b. Cerrâh’ın önde gelen öğrencilerindendir. Kitabında ondan onlarca rivayet almıştır. Hennâd b. Serî’nin kitabı hacim olarak İbnü’l-Mübârek’in kitabına yakındır. Konuların tertibi, merfu hadis kullanımı ve rivayetler arası uyum açısından Hennâd b. Serî’nin kitabı daha başarılıdır. Ayrıca cennet ve cehennemle ilgili bâbları baş tarafta yer vermesi diğer müelliflerde görülmeyen bir tercihtir. Onun ahirete dair açtığı başlıklar seleflerinden daha tafsilatlıdır.

Sünen-i Dârimî’nin *Rikâk* bölümü 20. sırada yer almaktadır ve 122 bâb, 144 rivayet içermektedir. Bâb başlıkları ve rivayetleri açısından selef zühd kitaplarıyla uyumludur. *Sahîhu’l-Buhârî*’nin *Kitâbü’r-rikâk* bölümü 172 rivâyet ve 53 bâb içermektedir. Bâb başlığı-rivâyet uyumunun en üst seviyede sağlandığı eserdir. Buhârî, bölümün yarısını ahiret bahislerine ayırmıştır. Buhârî’nin isnadları selef zühd müelliflerine ulaşmasa da konu çerçevesi olarak onlarla uyum halindedir. Müellifin

bazı bâb başlıklarında konuyla ilgili gördüğü ayetleri zikretmesi zühdün Kur'ân-ı Kerim'deki şahitlerini göstermesi bakımından kıymetlidir.

Sahîh-i Müslim'de literatürle ilgili bölümlere bakıldığında karışıklık bulunmaktadır. 48. bölümden sonra *Kitâbü'-rikâk* bölümü yer almaktadır ancak bölümdeki birkaç rivayetin konuyla irtibatını kurmak zordur. Bir de 53. sırada *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik* bölümü bulunmaktadır. Bu başlık altında diğer zühd kitaplarında bulunmayan bazı rivayetler mevcuttur. Ayrıca Müslim, mal ile ilgili rivayetleri daha çok "Zekât" bölümünde yer vermeyi tercih etmiştir. *Kitâbü'z-zühd ve'-rekâik'*in kendinden önceki bölümlerle irtibatı oldukça güçlüdür. Bazı isnadlarda Müslim'in hocası İbn Ebû Şeybe'dir.

Sünen-i İbn Mâce'nin son bölümü *Kitâbü'z-zühd*'tür. 39 bâb ve 241 rivayeti muhtevidir. Konuları ve rivayetleri genel olarak selef zühd kitaplarının muhtevasıyla uyumludur. Bu bölümde naklettiği bazı rivayetlerin senedinde mecruh ravi bulunmasından dolayı tenkid edilmiştir.

Sünen-i Tirmizî'de literatürümüzle ilgili iki ayrı bölüm bulunmaktadır. Biri *Ebvâbü'z-zühd* diğeri ise *Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'* başlığını taşımaktadır. İkinci bölümde yer alan rivayetler genel olarak selef zühd kitaplarında mevcut bulunan rivayetlerdir. Tirmizî'nin, pek çok rivayette bir hocası vasıtasıyla İbnü'l-Mübârek'e ulaştığı görülmektedir. Hennâd b. Serî ise Tirmizî'nin zühd bölümünde bizzat hadis aldığı hocalarındandır.

İbn Ebü'd-Dünyâ, literatürün en dikkaç çekici ve literatüre en çok yenilik getiren müellifidir. O, selef zühd kitaplarında yer alan bâb başlıklarına dair 53 müstakil kitap kaleme almıştır. Onun aslında zühde dair 11.987 rivayeti barındıran bir külliyat kaleme aldığı anlaşılmaktadır. İbn Ebü'd-Dünyâ, bazı kritik konulara selef zühd müelliflerinde görülmeyen yaklaşımlar getirmiştir. Örneğin *Zemmü'd-dünyâ* kitabını kaleme alarak önceki müelliflerin yaklaşımını devam ettirirken aynı konuda bir de *Islâhu'l-mâl* kitabı kaleme alarak zühdün malı zayi etmek olmadığını, müslümanların servetlerini doğru bir şekilde tasarruf etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Zühd müellifleri takvâ-vera' konusunda sadece bir başlık açmayı tercih ederken o, bu konuda 231 rivayeti muhtevi oldukça kapsamlı bir kitap kaleme

almıştır. Onun eserlerinin pek çoğunda durum bu şekildedir. Onun uyguladığı yeniliklerden bir diğeri kitaplarında tâbiûn neslinden sonraki zahidlerin ve bazı sûfîlerin kavillerine de yer vermesidir. Bu haliyle İbn Ebü'd-Dünyâ'nın kitapları literatür açısından keşfedilmeyi bekleyen hazine konumundadır.

Beyhakî, literatüre iki ayrı eserle katkı sağlamıştır. Biri *Şuabü'l-imân* adlı eserinin 71. sıradaki "Zühd ve kısaru'l-emel" şubesidir. 552 rivayeti muhtevî olan bu bölüm merfu ve mevkuf rivayetlerden oluşmaktadır. Muhteva olarak erken dönem zühd kitaplarıyla uyumludur. Müellifin, zühdü imanın şubelerinden biri olarak görmesi zühdün İslam'daki yerini göstermesi açısından dikkate değer bir husustur. Beyhakî'nin konumuzla ilgili diğer kitabı *ez-Zühdü'l-kebîr* adını taşımaktadır. Bu kitap dört ana fasıldan oluşmaktadır. Bu kitabın öncekilerden farklı olan yönü Zünnûn-ı Mısrî gibi sûfîlerin kavillerine de yer vermiş olmasıdır.

İncelenen *Kitâbü'z-zühd*'ler, muhaddisler tarafından kaleme alınmışlardır. Bu nedenle müellifler, ehl-i hadisin yaklaşımına uygun olarak zühdün tanımıyla ilgilnmek yerine kaleme aldıkları kitaplarda ortaya koydukları muhtevayla zühdün çerçevesini belirleme yoluna gitmişlerdir. İbn Ebü'd-Dünyâ ve Beyhakî hariç hepsi eserlerini merfu, mevkuf, maktu ve nisbeten az sayıda Rasûlullah'tan (s.a) önce gelmiş peygamberlerden nakledilen kavilleri derleyerek oluşturmuşlardır. İbn Ebü'd-Dünyâ ve Beyhakî ise tebe-i tâbiîn ve sonraki nesillerden gelen kavillere ve sûfî sözlerine de yer vermişlerdir.

Zühd müellifleri zühdün tanımıyla pek ilgilenmedikleri için zühd müellifinin, nasıl bir zühd anlayışına sahip olduğunu tespit edebilmek için eserinin tamamını göz önüne almak gerekmektedir. Çalışmada bu yol izlenmiştir.

Hem ale'r-ricâl hem de ale'l-ebvâb zühd kitaplarının kaynaklarına genel olarak bakıldığında sahabî kavillerinin ağırlıklı olarak Hz. Ömer, İbn Mes'ud, Hz. Ali, Ebü'd-Derdâ, Hz. Aişe, İbn Ömer gibi ilim, zühd ve takvasıyla ön plana çıkan sahabelerden geldiği görülmektedir. Aynı şekilde tâbiî kavillerinin kaynaklarına bakıldığında Hasan-ı Basrî başta olmak üzere Mücâhid b. Cebr, Katâde b. Diâme el-Basrî, Âmir b. Abdikays el-Basrî, Rebî' b. Huseym el-Kûfî, Ömer b. Abdülaziz gibi ilmi, zühd ve takvasıyla meşhur ve maruf tâbiîler karşımıza çıkmaktadır. Ale'r-ricâl

kitaplardaki zühdü'l-enbiyâ bölümleri ve ale'l-ebvâb kitaplardaki Rasûlullah'tan (s.a) önce gelmiş peygamberlerden nakledilen rivayetler, zühdün peygamberlerin ortak yolu kabul edildiğini; bunun en güzel en kamil temsilcisinin ise peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a) olduğunu göstermektedir.

Zühd müelliflerinin geneli, ilk zühd müelliflerinin ortaya koyduğu rivayet çerçevesi dışına pek çıkmamışlardır. Buna *Kütüb-i Sitte* müellifleri de dahildir. Her müellifin isnadları İbnü'l-Mübârek, Veki' b. Cerrâh gibi ilk zühd müelliflerine çıkmasa da her bir zühd müellifinin naklettiği rivayetler yüksek oranda benzerdir. Bu durum zühd müelliflerinin hadis alimlerince muteber kabul edilen hadis rivayet ağından beslendiklerini ortaya koymaktadır. Geniş muhtevalı zühd kitaplarında birkaç tane mecruh ravi bulunmaktadır. Ancak onlardan gelen rivayetler eserin bütününde ortaya konan tabloya zarar vermemektedir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki muhteva analizi gerçekleştirilirken tespit edilebildiği kadarıyla isnadında hadis uydurmakla tanının bir ravinin bulunduğu hiçbir hadis kullanılmamıştır.

Kronolojik olarak bakıldığında Beyhakî hariç selef-halef zühd müellifleri arasında hoca-talebe ilişkisi bulunmaktadır. İbn Ebû Şeybe, Hennâd b. Serî ve Ahmed b. Hanbel'in ortak hocası Veki' b. Cerrâh'tır. Müslim'in zühd bölümünde hadis aldığı hocalar arasında İbn Ebû Şeybe bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel ile Ebû Dâvud arasında hoca-talebe ilişkisi mevcuttur. Tirmizî'nin zühd bölümünde hadis aldığı hocalardan biri Hennâd b. Serî'dir. Ayrıca Tirmizî, bir hocası vasıtasıyla İbnü'l-Mübârek'ten pek çok hadis almıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın isnadlarında Ahmed b. Hanbel'e pek rastlanmamaktadır ancak onun Hanbelî bir âlim olduğu bilinmektedir. Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin isnadlarının çoğu İbn Ebü'd-Dünyâ'ya ulaşmaktadır.

Zühd müellifleri, zühdü dünyadan bütünüyle yüz çevirmekten ibaret olarak görmemişlerdir. Onların koyduğu muhteva incelendiğinde bir dünya görüşü ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Zühdün temeli, insana verilen en büyük nimet olan ömrün ve sağlığın Allah rızası doğrultusunda değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bu hayatı yaşarken kendisinin faydasına ve zararına olan hususları ayırabilmesi için kişinin ilim öğrenmesi ve dinde derinleşmesi (tefakkuh) gerekir. Zühd aynı zamanda

dinde derinleşme gayretidir. İslam'da ilim, Kur'an-ı Kerîm'e ve Sünnet'e dayanır. Zühd kitaplarının muhtevası Kur'an-ı Kerim ile uyum halindedir.

Temel kavramlar konusu, zühd müelliflerinin en çok üzerinde durdukları, hakkında en çok başlık açtıkları hususlardan biridir. Zühd kitaplarında şu kavramlara dair başlıklar açılmıştır: "Terk, uzlet, riya ve süm'a, sabır ve şükür, rıza, takva ve vera', tevekkül ve yakin, fakr, zikir, hamd ve şükür, tevbe ve istiğfar, hubbullah, havf, haşyetullah, huşû, uhuvvet, sohbet, muhalefetü'n-nefs ve'l-hevâ, muhasebetü'n-nefs, mekâidü'ş-şeytan ve vesvesedir". Bazı kavramların birden çok alt başlığı mevcuttur. Örneğin terk kavramının "hevânü'd-dünyâ, zühd fi'd-dünya, ashabın yaşayı, fitnetü'l-mâl, ıslâhu'l-mâl ve kısaru'l-emel" olmak üzere altı alt başlığı bulunmaktadır. Bu haliyle zühdün temel kavramları konusu hem kavram çeşitliği hem de muhteva genişliğiyle çalışmanın en geniş konusudur.

Ahlâk konusu, zühd kitaplarının en temel sacayaklarından biridir. Zühd kitaplarında ahlakla ilgili yirmi iki kavram tespit edilmiştir. Bunlar "hüsnü'l-huluk, hayâ, tevazu ve kibir, kanaat, hilim ve rıfk, ihlâs, birr ve ism, hıfzu'l-lisan, sıdk ve kizb, gazab, Müslümanların birbirleri üzlerindeki hakları, haset, hizmet, ameli gizlemek, ayıpları gizlemek, helal lokma, emanete riayet, sıla-i rahim, cömertlik, yiğitlik, adalet ve zulüm"dür. Bu kavramlardan hıfzu'l-lisanın "münâkaşa, gıybet, koğuculuk, ırza dil uzatmak, kişiyi yüzüne karşı övmek, şaka yapmak alay etmek, kıssa anlatmak" şeklinde dokuz tane alt başlığı bulunmaktadır. Bu durum, zühd-ahlak ilişkisinin ne kadar derin olduğunu göstermektedir. Kütüb-i Sitte müellifleri zühd bölümündeki ahlakla ilgili bâbları çok detaylandırmamayı, ilgili başlıkları daha çok "Edeb" ve "Birr ve sıla" bölümlerinde yer vermeyi tercih etmişlerdir. Daha farklı ifade etmek gerekirse geniş muhtevalı zühd kitaplarında yer alan ahlakla ilgili bâb başlıklarını Kütüb-i Sitte'de hangi bölümde yer aldıkları incelendiğinde onların eğer zühd bölümünde değilse yüksek oranda "Edeb" veya "Birr ve Sıla" bölümüne alındıkları görülecektir. Bu durum, zühd-ahlak ilişkisinin derinliğini ortaya koymaktadır.

İbadet, zühd yaşantısının olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Namaz, oruç, cihad, sadaka, zikir, İslam'ın en üstün ibadetlerindendir. Sadaka, kişiyi cehennem ateşinden korur. Bu nedenle yarım hurmayla dahi olsa cehennem ateşinden sakınmak

tavsiye edilmiştir. İslam'da her türlü iyilik sadaka kapsamına alınmıştır. Herkes, gücü ve imkanı nispetinde iyilik yapabilir.

Dinde her türlü aşırılık kınanmıştır. Zühd müellifleri bu yaklaşıma uygun bir şekilde ibadette orta yolu tutmak ve az da olsa devamlı ibadet etmek gerektiği üzerinde ısrarla durmuşlardır. İbadetlerle ilgili bir diğer ilke "yarıncılık"tan sakınmaktır. Kişi ömrünün ne zaman sona ereceğini bilmediği için ilk fırsatta ibadetlerini yerine getirmeye başlamalıdır. Kişi ibadetler konusunda disiplinli olmalı, günlük yaşantısını farz olan ibadetlerini şartlarına uygun bir şekilde yerine getirebilecek şekilde düzenlemelidir. Her fırsatta Allah'ı zikretmeli, farz ibadetlerden başka şartları uygun ise nafile oruç tutmalı, kuşluk, evvabin, teheccüd gibi nafile namazları kılmaya, farz namazlarda cemaate katılmaya gayret etmelidir. Oruç tutarken dilin, kulağın, gözün de oruç tutması gerektiğini bilmelidir. Bütün ibadetlerde ihlas üzere olmak temel ilkedir. Müslüman, Kur'an-ı Kerim'le hayatı boyunca ilişkisini sıkı tutmalı, günlük belli bir miktar okuyarak belli bir düzende Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmeye çalışmalıdır.

Ölümü hatırlamak, ölümü tefekkür etmek zühdün temel ilkelerindendir. Zühd, dünya hayatına çeki düzen verirken ahretten bigâne kalamaz. Müslüman bu dünyada bir garib veya yolcu gibi yaşamalı, bu dünyaya bel bağlamamalı, dünya hayatından er veya geç göçeceğini bilmelidir. Müslüman ölümden sonrası için hazırlık yapmalıdır. Çünkü kişi bu dünyada işlediği her amelden ahirette sorguya çekilecektir. Ahiretteki hesab ve mizandan önce kişi kabirde sorguya çekilecektir. Kendisine Allah ve Resûlü hakkındaki itikadı sorulacaktır. Sorulara doğru cevap verebilirse kabri genişletilecektir. Aksi takdirde kişi kabir azabına maruz kalır.

Kıyamet bir gün mutlaka kopacaktır. İnsanlık tarihi göz önüne alındığında Hz. Muhammed'in (s.a) peygamber olarak gönderilmesi ile kıyametin kopması arasında oldukça kısa bir zaman bulunmaktadır. Emanetin kaldırılması, vazifelerin işin ehli olmayan kişilere verilmesi kıyametin alametlerindendir. Toplumlar emanet gibi adaleti, sosyal düzeni ayakta tutan ahlakî erdemlere sahip çıkmazlarsa zamanla bu erdemler insanların kalplerinden çekip alınır. Böylelikle toplusal kıyamet kaçınılmaz hale gelir.

İsrafil (a.s) sûra üflemek için hazır vaziyette Allah'tan emir beklemektedir. Bunu bilmek dahi dünyada safâ sürmeye engeldir. Hesab günü bütün kullar, Allah'ın huzurunda divan duracaklar ve hesap vereceklerdir. Hesabın son merhalesi olan amel defterlerinin dağıtılması gerçekleştikten sonra kullar cennete veya cehenneme sevk edileceklerdir. Cennet insanın estetik ve güzellik tasavvuruna sığmayacak bir biçimde inşa edilmiştir. Cehennem ise insanın dünya hayatında bir an bile dayanamayacağı derecede acı ve ıstırap verici bir biçimde inşa edilmiştir. Rasûlullah'ın (s.a) şefaati haktır. Rasûlullah (s.a), iman ile can vermiş kişilere ahirette şefaat edecektir.

Kitâbü'z-zühd edebiyatı üzerine farklı ayrıntılara odaklanabilmek için iki veya daha fazla *Kitbü'z-zühd* arasında mukayeseler yapılabilir. Özellikle on bini aşan rivayet sayısıyla İbn Ebü'd-Dünyâ'nın eserleri, araştırılmayı bekleyen hazine niteliği taşımaktadır.

Buhârî'nin "Rikak" bölümü gibi, üzerine literatür oluşmaya başlayan zühd çalışmalarının artması, bu alanın daha çok işlenmesini ve yorumlanmasını sağlayacaktır. Zira Buhârî üzerine çok sayıda çalışma olması, yorum ve bilgi zenginliğine yol açmıştır.

Kitâbü'z-zühd'lerin neredeyse tamamı hadis ilminde muteber muhaddis ve hadis hafızları tarafından kaleme alınmış; hem hadis ilminin hem de tasavvuf ilminin ana kaynaklarındandır. Bu durum söz konusu literatürün kıymetini bir kat daha artırmaktadır. Tasavvuf alanındaki bazı araştırmacıların Kitâbü'z-zühd'leri inceleyen çalışmalar kaleme almasıyla; Kitâbü'z-zühd'lerin bir bir tercümelerinin yayınlanması literatüre yönelik ilgiyi her geçen gün biraz daha artırmaktadır.

Klasik tasavvuf kaynaklarının muhtevaları ile zühd kitaplarının muhteva mukayesesi hakkında daha fazla çalışma yapıldığında literatürün kıymeti daha da artacaktır. Bu araştırma hadis-tasavvuf ilişkisine dair ortaya konmuş literatüre farklı bir bakış açısı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Kitâbü'z-zühd A*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Kitâbü'z-zühd C*. thk. Muhammed Ahmed Îsâ. Mısır: Dâru'l-Gadi'l-Cedîd, 2005.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Kitâbü'z-zühd T*. çev. Mehmed Emin İhsanoğlu. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayınları, 1993.

Akgün, Hüseyin. "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128) Rivâyetleri Özelinde)". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (30 Kasım 2015), 7-29. https://doi.org/10.18498/amauifd.52582

Alkan, Arif. *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned'i*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Arslan, Ali. "El-Câmiu's-Sahîh'in Kitâbu'r-Rikâk Bölümünün Bâb Başlıklarına Göre Buhârî'nin Rikâk Anlayışı". *Journal Of History School* 8/23 (01 Ocak 2015), 139-162. https://doi.org/10.14225/Joh772

Ateş, Süleyman. "Cüneyd-i Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Avcı, Casim. "Suğûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/473-474. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Aydınlı, Abdullah. "Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/494-495. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Aydınlı, Abdullah. "Ebü'd-Derdâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Aydınlı, *Doğuş devrinde Tasavvuf ve Hadis,* (Ankara, Sehâ Neşriyat, trs.)

Aydınlı, Abdullah, *Hadis ıstılahları sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009)

A'zamî, Muhammed Mustafa el-. "Buhârî, Muhammed b. İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin el-. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn*. thk. Muhammed Şerefüddin Yaltkaya. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Baktır, Mustafa, "Suffe", (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 2009).

Bedir, Murteza, "Sünnet", (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 2010)

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin, *ez-Zühdü'l-kebîr*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1996.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin, *ez-Zühdü'l-kebîr B*. çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2005.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin, *Şuabü'l-îmân*. thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2003.

Birışık, Abdulhamid. "Katâde b. Diâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/22-23. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buga. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-evsat*. thk. Muhammed İbrâhim Zâyid. 2 Cilt. Halep: Dârü'l-Va'y, 1977.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdülmuîdhan. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifi'l-Osmaniyye, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*. çev. M. Beşir Eryarsoy vd. İstanbul: Polen, 2009.

Buhârî, Muhammed Saîd. *el-İmâm Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.

Bûsîrî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Bekir, *Zevâidü İbn Mâce*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Canan, İbrahim, "Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs", (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 1994)

Ca'fer el-Hüldî, Ebû Muhammed Ca'fer b. Muhammed, *el-Fevâid ve'z-zühd ve'r-rekâik ve'l-merâsî*. thk. Mecdî Fethî es-Seyyid. Tanta: Daru's-Sahâbe li't-Turâs li'n-Neşr ve't-Tahkîk ve't-Tevzî', 1989.

Cebecioğlu, Ethem. "İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 493. TDV Yayınları, 1999.

Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Dâvûdî, Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Demirci, Mustafa. "Zenc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/249. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Doğan, Yusuf, "Hz. Peygamber ve mizah", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2004, cilt 8, sayı 2.

Ebû Abdirrahmân Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn,* thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî (Mektebetü'l-Hilâl, trs.)

Ebû Bekir Muhammed b. Hasan İbn Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-luğa,* thk. Remzi Münir Ba'lbekkî (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987).

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'z-zühd*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim - Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs. 1 Cilt. Hulvân: Daru'l-Mişkât li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1993.

Ebû Hâtim, Muhammed b. İdris, *Kitâbü'z-zühd,* thk. Hanzer Selîm Mahmûd ed-Dûmî, (Riyad: Dâru Atlas, 2000).

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem er-Rüveyfiî, *Lisânü'l-arab,* (Beyrut: Dâru Sâdır, h. 1414).

Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa,* thk. Muhammed Avd Mur'ib, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2001).

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, Ahmed b. Muhammed el-Basrî, *Ma'ne'zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn B*. thk. Hatîce Muhammed Kâmil. Kahire: Matbaatu Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1997.

Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, Ahmed b. Muhammed el-Basrî, *Ma'ne'z-zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn A*. thk. Sa'd Abdülğaffâr Ali. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, Ahmed b. Muhammed el-Basrî, *Mu'cemu İbnü'l-A'râbî*. thk. Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 3 Cilt. Dâru İbni'l-Cevzî, 1997.

Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen,* (Haleb: el-Matbaatü'l-ilmiyye, 1-4, 1932).

Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Mısrî, *el-Câmi',* thk. Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebü'l-Hayr (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1995)

Efendioğlu, Mehmet. "el-Musannef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/237-238. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Ekrem Ziya el-Umerî. *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*. Riyad: Dâru Taybe, 1985.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'ân dili Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali,* haz. Ertuğrul Özalp (İstanbul: İşaret yayınları, 2006)

Eroğlu, Muhammed, "Dahhâk b. Müzâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 8/410-411.

Esed b. Mûsâ, Ebû Saîd el-Ümevî, *Kitâbü'z-zühd*. thk. Ebû İshâk el-Hüveynî, Mektebetü't-Tev'iyeti'l-İsâmiyye, Mektebetü'l-Va'yi'l-İslâmî, 1993.

Fâdıl b. Halef el-Hammâde, *İbn Ebi'd-Dünyâ muhaddisen ve muslihan* (Riyad: Dâru atlasi'l-hadrâ, 2012) 119-121.

Faryal Salem, *The Emergence of early sufi piety and Sunnî scholasticism- Abdullah b. al-Mubârek and teh formation of sunî identity in the second Islamic Century,* Leiden: Brill, 2016.

Feyizli, Hasan Tahsin, *Feyzü'l-Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve açıklamalı meali* (İstanbul: Server İletişim, 2010).

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Güşen, Seyit Ali, *İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisabûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*. thk. Muhammed Saîd Umer İdrîs. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

Hatîb el-Bağdadî, EAhmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd ve Züyûlüh*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Müttefik ve'l-müfterik*. thk. Muhammed Sâdık el-Hâmidî, 3 Cilt, Dâru'l-Kâdirî li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1997.

Hatiboğlu, İbrahim, "İbn Ebü'd-Dünya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/457-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Hatiboğlu, İbrahim, "Muâfâ b. İmrân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/303-304. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Hennâd b. Serî, Ebü's-Serî el-Küfî, *Kitâbü'z-zühd*, thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî, 2 Cilt, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1985.

Hennâd b. Serî, Ebü's-Serî el-Küfî. *Kitâbü'z-zühd-Hadislerle İslâmî hayat*. çev. Musa Akpınar - Faik Akcaoğlu. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017.

İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürcânî. *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed - Ali Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Arrâk, Nureddin Ali b. Muhammed. *Tenzîhu'ş-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri'ş-şenîati'l-mevzûa*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Abdullah Muhammed Sıddîk el-Ğumârî. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan. *Târîhu Dımeşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-'Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *Fihristü İbn Atiyye*. thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân, Muhammed ez-Zâhî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1983.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *el-Müzekkir ve't-tezkîr ve'z-zikr*. thk. Ebû Yâsir Hâlid b. Kâsım. Dâru'l-Menâr, 1993.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbün fîhi şey'ün min zikri'd-dünyâ ve fîhi hıfzu'l-lisân ve's-samt ve'l-uzle*. thk. Abdülâlî Abdülhamîd Hâmid. Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1987.

İbn Ebû Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1953.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Dâru'l-Kıble- Mevsûatü 'ulûmi'l-Kur'an, 2006.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef A*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef B*. thk. Abdülhâlık Han el-Afgânî vd. 16 Cilt. Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1979.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef C*. thk. Hamd b. Abdullah el-Cum'a - Muhammed b. İbrâhîm el-Lahîdân. 16 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.

İbn Ebû Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hâmid el-Fakî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Ferec ba'de'ş-şidde*. Mısır: Daru'r-Reyyân li't-Turâs, 1988.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-İhvân*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Kanâ'a ve't-teaffüf*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Uzle ve'l-infirâd*. thk. Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî. Kahire: Mektebetü'l-Furkân, ts.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *en-Nafakatü 'ale'l-iyâl*. thk. Necm Abdurrahmân Halef. 2 Cilt. Daru İbn Kayyim, 1990.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *er-Rızâ anillâhi bi kazâihî*. thk. Ziyâ Hasen es-Selefî. 1 Cilt. Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1410.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *er-Rikka ve'l-bükâ*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *es-Sabr ve's-sevâb aleyh*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *eş-Şükr*. thk. Bedr el-Bedr. Kuveyt: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*. thk. Muslih b. Cezâ el-Hârisî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *et-Tevekkül 'alallah*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Hüsnü'z-zan billah*. thk. Muhlis Muhammed. Riyad: Daru Taybe, 1988.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Islâhu'l-mâl*. thk. M. Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *İstinâ'u'l-ma'rûf*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Daru İbn Hazm, 2002.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Kazâu'l-havâic*. thk. Mecdî es-Seyyîd İbrâhîm. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Kısaru'l-emel*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu's-samt*. thk. Ebû İshâk el-Hüveynî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1410.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu's-samt ve âdâbu'l-lisân*. thk. Necm Abdurrahmân Halef. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Kitâbü'l-vera'*. thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamd el-Hamûd. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1988.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Mekârimü'l-ahlâk*. thk. Mecdî es-Seyyîd İbrâhîm. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Mudârâtü'n-nâs*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1998.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Zemmü'd-dünyâ*. 1 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1999.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Zemmü'l-gıybe ve'n-nemîme*. thk. Beşîr Muhammed Uyûn. Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1992.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali. *el-Mu'cemü'l-müfehres*. thk. Muhammed Şekûr el-Meydânî. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Dâiratü'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1971.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Ta'cîlü'l-menfa'a*. thk. İkrâmullah İmdâdülhak. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1996.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye, ts.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Bermekî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Daru Sâdır, 1994.

İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr el-İşbîlî. *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf- Mahmûd Beşşâr Avvâd. 1 Cilt. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büsti. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifi'l-Osmaniyye, 1973.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Kurra. 5 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

İbn Mencûyeh, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Ricâlü Sahîhi Müslim*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407.

İbn Mende, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed el-İsfehânî. *el-Müstahrec min kütübi'n-nâs li't-tezkire ve'l-müstetraf min ahvali'n-nâs li'l-ma'rife*. thk. Âmir Hasan Sabrî. 3 Cilt. Bahreyn: Vüzâratü'l-Adl ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.

İbn Nukta, Ebû Bekir Muhammed b. Abdülğanî el-Bağdâdî. *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*. thk. Kemal Yûsuf el-Hût. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Abdurrahmân b. Ali. *el-Mevzûât*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *el-'İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*. thk. İrşâdülhak el-Eserî. 2 Cilt. Faysalâbâd: İdâratü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1981.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Menâkibü'l-İmam Ahmed*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Dâru'l-Hicr, 1409.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *Sıfatü's-safve*. thk. Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2000.

İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Mübârek, Abdullah. *ez-Zühd ve'r-rekâik*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1966.

İbnü'l-Mübârek, Abdullah. *Kitâbü'l-cihâd*. thk. Nezîh Hammâd. 1 Cilt. Cidde: Dâru'l-Matbûâti'l-Hadîse, ts.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî. *Kitâbu'z-zühd-Kalbin incelikleri*. çev. Abdullah Samed Afaracı. İstanbul: İ'tisam Yayınları, 2018.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî. *Kitâbü'r-rekâik*. thk. Âmir Hasan Sabrî. 2 Cilt. Bahreyn: Mektebetü'l-Bahreyn, 2014.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî. *Kitâbü'z-zühd B*. çev. İshak Doğan. Konya: Yediveren, 2006.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî. *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik M*. thk. Ahmed Ferid. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Mi'râci'd-Devliyye, 1995.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmam Abdullah b. el-Mübârek*. thk. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî. 1 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.

İshak Doğan. *Zühd - Hasan-ı Basrî*. Konya: Hüner, 2012.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/75-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/58-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ebû Âsım en-Nebîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 99-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ebû Dâvûd es-Sicistânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/124-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "es-Sünen (İbn Mâce)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "İbn Mâce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/161-162. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Mutarrif b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/374. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Müslim b. Haccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/93-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Tirmizî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kara, Mustafa. "Ca'fer el-Huldî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/551. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Katib Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'i'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Mektebetü'l-Müsenna, 1941.

Kazvînî, Ebû Hafs Ömer b. Ali. *Meşyahatü'l-Kazvînî*. thk. Âmir Hasan Sabrî^. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005.

Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed el-. *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407.

Kesler, Muhammed Fatih. "Mücâhid b. Cebr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/441. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin el-. *Er-Risâle*. thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

Kutluay, İbrahim. "Tasavvuf Istılahlarının Oluşumunda Hadislerin Kaynaklık Değeri: Sahîh-i Buhârî'nin Kitâbü'r-Rikâk'ta Kullandığı Bâb Başlıkları Özelinde". *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya*. ed. Dilaver Gürer. 262-294. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.

Küçük, Raşit. "Abdullah b. Mübârek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/122-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Küçük, Raşit. "İbn Ebû Âsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Merrûzî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-. *Kitâbü'l-vera'*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1997.

Mervezî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Hasan el-. *el-Birr ve's-sıla*. thk. Muhammed Saîd Buhârî. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419.

Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân el-. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdullah. *İkmâlu tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhim. 12 Cilt. el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2001.

Muâfâ b. İmrân, Ebû Mes'ûd el-Mevsılî. *Kitâbü'z-zühd*. thk. Âmir Hasan Sabrî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.

Muâfâ b. İmrân, Ebû Mes'ûd el-Mevsılî. *Kitâbü'z-zühd T*. çev. Ahmet Yıldırım-Halil İbrahim Doğan. 1 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.

Müneccid, Selahaddin. "Mu'cemu musannefâti İbn Ebi'd-Dünyâ". *Mecelletü Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye* 49/3-4 (1974).

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh B*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim A*. Riyad: Daru Taybe, 2006.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Künâ ve'l-esmâ*. thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984.

Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhîri'l-kâmus,* "Rakka", thk. Abdüssettar Ahmed, Ali Hilâlî ve diğerleri (Kuveyt: et-Turâsü'l-Arabî: 1987) 25/355.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b Şuayb. *Tesmiyetü fukahâi'l-emsâr*. thk. Muhammed İbrâhim Zâyid. 1 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1369.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b Şuayb. *Tesmiyetü'ş-şüyûh*. thk. eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî. Mekke: Dâru Âlemi'l-Kavâid, 1423.

Önkal, Ahmet, "Ahnef b. Kays", (Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 1989).

Özafşar, Mehmet Emin. "Vekî' b. Cerrâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/8-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özel, Ahmet. "Merrûzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/210-211. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özkuyumcu, Nadir. "İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/278-279. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özvarlı, M. Sait, "Hârikulâde", (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 1997)

Polat, Selahattin. "Rebî' b. Huseym". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Râğıb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2002

Safedî, Salahaddin Halil b. Aybek. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnavut - Mustafa Türkî. 29 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâs, 2000.

Saklan, Bilal. "Esed b. Mûsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/367-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Saklan, Bilal, *Hadis tarihinde muhaddis sûfîler* (İstanbul: İnsan yayınları, 2012).

Sâlih b. Ahmed, Ebü'l-Fadl eş-Şeybânî. *Sîretü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed. İskenderiye: Dâru'd-Da've, 1404.

Salihî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî, İbrahim ez-Zeybek. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1996.

Sandıkçı, Kemal. *Sahîh-i Buhârî üzerine yapılan çalışmalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî. Haydarâbâd: Meclisu Dâirati'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, 1962.

Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*. çev. Mahmud Fehmi Hicâzî. 3 Cilt, 1991.

Subkî, Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali. *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Hecr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1413.

Sülemi, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin. *Tabakâtu's-sûfiyye*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Şimşek, İbrahim. *Abdullah ibn el-Mübârek'in Kitâbü'z-zühd ve Buhârî'nin Kitabu'r-rikâk Bölümlerinin Mukayesesi ve Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Tekin, Dilek. "Müslim'in Sahîh'inin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler". *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 124-163.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-. *el-Câmiu'l-kebîr A*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-. *el-Câmiu'l-kebîr B*. thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri. 6 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Tuğlu, Nuri - Yıldırım, Ahmet. "Veki' b. Cerrâh ve Kitabu'z-Zuhd Adlı Eseri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 25.

Uysal, Muhittin. "Dünyayı Yeren Asılsız Haberler, Tasavvuf ve İslam" 12/12 (2001).

Uysal, Muhittin, *Tasavvuf kültüründe hadis-Tasavvuf kaynaklarındaki tartışmalı rivayetler,* (Konya: Yediveren yayınevi, 2001)

Vekî' b. Cerrâh, Ebû Süfyân. *Kitâbü'z-zühd*. thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Ferîvâî. 3 Cilt. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1994.

Yardım, Ali. "Ebü'ş-Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yardım, Ali. "İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yatkın, Nihat. *İbn Ebû Şeybe ve Musannef'i*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Yıldırım, Ahmet. *Dârimî ve Sünen'i*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme. 1 Cilt. Dâru'l-Kıble, 1992.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1963.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnavud. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

EKLER

1. *Kitâbü'z-zühd*'lerin bâb ve rivayet sayıları

	Müellif adı	Eser/Bölüm adı	Tasnif türü	Bâb Sayısı	Rivâyet sayısı
1	İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797)	Kitâbü'r-rikâk	Ale'l-ebvâb	209	1674
2	Mu'âfâ b. İmrân (ö. 185/801)	Kitâbü'z-zühd	Ale'l-ebvâb	14	268
3	Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812	Kitâbü'z-zühd	Ale'l-ebvâb	73	539
4	Esed b. Musâ (ö. 212/827)	Kitâbü'z-zühd	Ale'l-ebvâb	13	103
5	İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849)	Kitâbü'z-zühd	Ale'r-ricâl		1515
6	Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)	Kitâbü'z-zühd	Ale'r-ricâl		2368
7	Hennâd b. Serî (ö. 243/857)	Kitâbü'z-zühd	Ale'l-ebvâb	115	1442
8	Dârimî (ö. 255/869)	Kitâbü'r-rikâk	Ale'l-ebvâb	122	143
9	Buhârî (ö. 256/870)	Kitâbü'r-rikâk	Ale'l-ebvâb	53	171
10	Müslim (ö. 261/875)	Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik	Ale'l-ebvâb		75
11	İbn Mâce (ö. 273/887)	Kitâbü'z-zühd	Ale'l-ebvâb	39	241
12	Ebû Bekir Merrûzî (ö. 275/888)	Kitâbü'l-vera'	Ale'l-ebvâb	95	639
13	Ebû Dâvud (ö. 275/889)	Kitâbü'z-zühd	Ale'r-ricâl		521
14	Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890)	Kitâbü'z-zühd			105
15	Tirmizî (ö. 279/892)	Ebvâbü'z-zühd	Ale'l-ebvâb	65	110
16	Tirmizî (ö. 279/892)	Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera'	Ale'l-ebvâb	60	107
17	İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894)	Zühd külliyatı			11.987
17	İbn Ebû Âsım (ö.	Zikrü'd-dünyâ	Ale'l-ebvâb	58	288

	287/900)	ve'z-zühd			
18	Hüseyin b. Saîd el-Ehvâzî	Kitâbü'z-zühd	Ale'l-ebvâb	20	290
19	Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî	Ma'ne'z-zühd			140
20	Nesâî	Kitâbü'r-rekâik			72
21	Nesâî	Kitâbü'l-mevâiz			47
22	Hâkim en-Nîsâbûrî	Kitâbü'r-rikâk			103
23	Beyhakî	Ez-Zühd ve kısaru'l-emel			552
24	Beyhakî	Ez-Zühdü'l-kebîr	Ale'l-ebvâb	5	982
	Toplam			**941**	**24.482**

2. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın zühde dair eserleri ve rivayet sayıları

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Mektebetü'ş-şâmile*'deki zühde dair eserle rivayet sayılarına göre sıralanışı				
Sıra No	**Kitap Adı**	**Rivayet Sayısı**	**Sıra No**	**Kitap Adı**
1	Es-Samt	754	**28**	El-Hevâtif
2	En-Nafaka 'ale'l-'iyâl	673	**29**	Mudârâtü'n-nâs
3	Zemmü'd-dünyâ	561	**30**	Zemmü'l-melâhî
4	Et-Teheccü'd ve kıyâmü'l-leyl	518	**31**	Zemmü'l-ğiybe ve'n-n
5	Islâhu'l-mâl	513	**32**	El-Mütemennîn
6	Mekârimü'l-ahlâk	488	**33**	Hüsnü'z-zan billah
7	Er-Rikka ve'l-bükâ	428	**34**	Muhâsebetü'n-nefs
8	El-Muhtedarîn	369	**35**	Mücâbü'd-da've
9	Sıfatü'l-Cenne	364	**36**	El-Hilm
10	El-Ukubât	360	**37**	El-Emr bi'l-ma'rûf ve' 'ani'l-münker
11	Kısaru'l-emel	349	**38**	El-Evliyâ
12	El-Menâmât	344	**39**	Kazâu'l-havâic
13	El-Cû'	320	**40**	El-Akl ve fazlüh
14	El-Kubûr	274	**41**	Er-Rızâ 'anillah bi kaz
15	El-Ehvâl	272	**42**	El-Ferec ba'de'ş-şidde
16	Sıfatü'n-nâr	262	**43**	El-Umr ve'ş-şeyb
17	El-Maraz ve'l-keffârât	262	**44**	Mekâidü'ş-şeytân
18	Et-Tevâzu' ve'l-humûl	251	**45**	Zemmü'l-müskir
19	El-Vera'	231	**46**	El-İ'tibâr ve a'kâbü's-
20	El-İhvân	228	**47**	Kıra'd-dayf
21	El-'Uzle ve'l-infirâd	208	**48**	Men 'âşe ba'de'l-mevt